T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

II. MEŞRUTİYET'İN İLANINDAN BALKAN SAVAŞLARI'NA KADAR EDİRNE (1908-1912)

HAZIRLAYAN:
TARIK SARIOĞLU

TEZ DANIŞMANI:
DR. ÖĞR. ÜYESİ BÜLENT AKYAY

EDİRNE
2020

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı ya da herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da farklı bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

23/07/2020

Tarık SARIOĞLU

Tez Başlığı: II. Meşrutiyet'in İlanı'ndan Balkan Savaşları'na Kadar Edirne (1908-1912)

Tez Yazarı: Tarık SARIOĞLU

ÖZET

II. Meşrutiyet'in ilanı, şüphesiz Osmanlı Devleti'nin idrak ettiği önemli tarihî süreçlerden biridir. 1908-1912 yılları arasında ülke genelinde görülen değişiklikler aynı surette Edirne'ye de yansımıştır. Tezde öncelikle Jön Türk hareketinin başlaması ile birlikte mevcut sistemin değiştirilmesi için yapılan faaliyetler ve İkinci Ordu merkezi olan Edirne'nin de sürece dâhil edilme çalışmaları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu dönemde yaşanan hızlı değişimlerin önemli bir Türk şehri olan Edirne'ye ne surette aksettiği, şehrin karakterinin nasıl etkilendiği ortaya konulmaya çalışılmış ve yönetim değişikliğinin şehir üzerindeki etkileri belgelere dayalı olarak anlatılmıştır. Bunun yanı sıra şehrin idaresi hakkında bilgiler verilerek, önemli idarecilerin biyografileri ve görev süreleri içinde şehir ile ilgili çalışmaları da ele alınmıştır. Ardından Edirne'deki semt ve mahallelerin etnik ve dinî farklılıkları saptanmış, araştırma yapılan dönemde şehrin bünyesinde bulunan etnik unsurların nüfusları tespit edilerek, nüfus verilerinde görülen değişimlerin sebepleri açıklanmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'de yaşayan Müslüman ve gayrimüslim nüfusun sosyokültürel ve dinî hayatları, ibadethaneleri, cemiyetleri ile birlikte eğitim kurumları hakkında bilgiler verilmiştir. Elde edilen somut ve istatistikî veriler çalışmaya dâhil edilmiştir.

Edirne'nin iktisadî yapısı ele alınarak şehirde yaşayan unsurların refah seviyeleri ve şehir ekonomisine katkıları saptanmıştır. Çalışma sürecinde şehirdeki adlî yapı ve diplomatik ilişkiler kapsamında diğer devlet yöneticilerinin Edirne ziyaretleri hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır. Şehirdeki sağlık ve sosyal hizmetlerin nitelikleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgilere ulaşılarak, devlete, askerî kurumlara ve azınlıklara ait hastanelerin yanı sıra yetimhaneler ve ıslahhaneler ile alakalı önemli bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca Edirne'de haberleşme, ulaşım ve bayındırlık alanında yapılan çalışmalar da incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Şehir Tarihi, II. Meşrutiyet, Edirne, İttihat ve Terakki Cemiyeti.

Name of the Dissertation: Edirne from the Proclamation of the Second Constitutional Era to the Balkan Wars (1908-1912)

Author of the Dissertation: Tarık SARIOĞLU

ABSTRACT

The proclamation of the Second Constitutional Era is undoubtedly one of the significant historical processes experienced by the Ottoman State. The changes seen across the country between 1908 and 1912 were also reflected in Edirne. In this dissertation, the information about the activities for the change of the existing system with the start of the Young Turks Revolution and the inclusion of Edirne, which is the center of the Second Army, to the movement was presented. It was tried to reveal how the rapid changes experienced during this period were reflected to Edirne, which was an important Turkish city at that time. Furthermore, how the character of the city was affected and the effects of the change of administration on the city were explained based on documents. In addition, by giving information about the administration of the city, the biographies of major administrators and their studies on the city within the term of their duties were also discussed. Then, the ethnic and religious differences of the districts and neighborhoods in Edirne were determined. The population of the ethnic elements in the city was determined during the research period and the reasons for the changes in the population data were explained. Information about the sociocultural and religious life, places of worship and communities of the Muslim and non-Muslim populations living in Edirne during the Second Constitutional Era were given. Concrete and statistical data obtained were included in the study.

By considering the economic structure of Edirne, the welfare levels of the elements living in the city and their contribution to the city economy were determined. During the process of the study, important information about visits of other state administrators to Edirne was reached within the scope of the forensic structure and diplomatic relations in the city. By accessing fairly detailed information about the qualities of health and social services in the city, significant information about orphanages and correctional facilities as well as hospitals belonging to the state, military institutions and minorities were included. Moreover, studies in communication, transportation and public works in Edirne were also examined.

Keywords: Ottoman, City History, The Second Constitutional Era, Edirne, Committee of Union and Progress

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nin eski bir başkenti olan Edirne, İstanbul'un fethinden sonra her ne kadar siyaseten başkentliğini kaybetmiş olsa da üzerinden yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen önemini yitirmemişti. Özellikle bu durumun II. Meşrutiyet Dönemi'nde de devam ettiği görülmektedir. Gerek II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde gerekse ilanından sonra yapılan düzenlemelerin ilk uygulamaya konulduğu şehirlerden biri olmuştur.

Bu çalışmada ortaya konulan başlıklar pek çok kaynak ve belgeden istifade edilerek elde edilen bilgileri içermektedir. II. Meşrutiyet Dönemi'nin 1908-1912 yılları arasını kapsayan bu çalışmada, dönemi daha iyi analiz edebilmek amacıyla ihtiyaca binaen belirtilen tarih aralığının öncesi ve sonrası bilgilerden de yararlanılmıştır. Bu durum, şehir tarihi araştırmalarında tercihten ziyade zarurî bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Zira şehir hayatının incelenen birçok alanında kesin olarak tarih sınırlaması yapmak pek mümkün değildir. Bu sebeple, bazı konuların daha açık bir şekilde ortaya konulması için belirlenen zaman aralığının öncesine ve sonrasına da atıflar yapılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Edirne'nin genel görünümü birçok yönüyle ele alınmış, dönemin idarî mekanizmasından demografik yapısına, sosyokültürel durumundan iktisadî hayatına kadar birçok konu hakkında bilgiler verilmiştir.

Edirne'nin tarihi üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmının ya klasik dönem Osmanlı Edirne'sini ya da 20. yüzyıla kadar olan son dönem Osmanlı Edirne'sini konu edindiği görülmektedir. Yapılan kaynak araştırmaları sonrasında 20. yüzyılın başlarında Edirne ile ilgili yapılan çalışmaların genellikle Balkan Savaşları ve Millî Mücadele Dönemi ile sınırlı olduğu gözlenmiştir. Bu çalışmadaki amaç, Osmanlı Devleti için en önemli siyasî olaylarından biri olan II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden süreçte şehrin idarî, sosyokültürel, iktisadî ve demografik yapısını ele alarak Edirne'yi genel hatlarıyla ortaya koymaktır. Çalışmanın başlığı "*II. Meşrutiyet'in İlanı'ndan Balkan Savaşları'na Kadar Edirne (1908-1912)*" olarak belirlenmiştir. Çalışmanın 1908-1912 yılları arası ile sınırlandırılmasının sebebi, Balkan Savaşları döneminde Edirne üzerine yazılmış birçok çalışma olması dolayısıyla tekrara düşmemek gayesidir. Araştırmanın ortaya koyacağı sonuçlar göz

önüne alındığında Edirne hakkında pek incelenmemiş bir dönem olan bu zaman aralığının Edirne şehir tarihi açısından yararlı olacağı ve orijinal sonuçlar vereceği düşünülmüştür. Aynı zamanda Osmanlı Dönemi şehir tarihi yazımı açısından da önemli bir kaynak niteliği taşıyacaktır. Öyle ki Osmanlı şehirlerinin her biri incelendikleri dönem itibariyle Osmanlı Devleti'nin aynası gibidir. Her şehir devletin içinde bulunduğu siyasî, iktisadî, askerî ve sosyokültürel statünün birer yansımasıdır.

Bu çalışma, genel olarak uygulanan yaygın araştırma yöntemleri sonucunda elde edilen veri ve bilgilerin bilimsel usul ve esaslar dâhilinde değerlendirilmesiyle oluşturulmuştur. Çalışma yazım aşamasına gelmeden önce ön bir planlama yapılmış ve çalışmanın içeriği ile ilgili sınırlamalar belirlenmiştir. Bu süreç belirlenirken II. Meşrutiyet Dönemi ve bu dönem ile ilgili yapılan şehir çalışmaları göz önüne alınmıştır. Aynı zamanda konu ile ilgili önemli görülen belgeler, kaynaklar, kronikler, hatıratlar ve dönem eserleri taranmış olunup Edirne Vilayet Salnameleri ile yerli ve yabancı süreli yayınlardan istifade edilerek konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır. Edirne ile alakalı bilgileri toplamak amacıyla başta İstanbul'daki Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi olmak üzere bazı şehir, üniversite ve halk kütüphaneleri sıklıkla ziyaret edilmiş, elde edilen kaynaklardaki önemli bilgiler, ilgili bölüm ve başlıklara tasnif edilmiştir. Yazım aşamasında kronolojik sıralama ve akademik metodolojiye uygun düzenlemeler yapılmıştır. Gerekli görülen bölümlerde ve başlıklarda şehir ile ilgili tablolar, grafikler ve haritalar kullanılmıştır. Yazım aşaması devam ederken ortaya çıkan yeni bilgiler, mevcut bilgileri tezatlığa düşürmeyecek şekilde ele alınmış ve bir düzen dâhilinde sentezlenerek eklenmiştir.

Yapılan araştırmalarda Osmanlı Devleti ve Balkanların önemli bir şehri olan Edirne üzerine çalışma yapmanın herhangi bir Anadolu ya da Balkan şehri gibi olamayacağı anlaşılmıştır. Bundan dolayıdır ki şehir ile ilgili araştırma yapılırken zaman, mekân ve konu sınırlamasına gidilmiştir. Mekân sınırlamasının sebebi bir bütün halinde geniş bir coğrafyaya hâkim bütün Edirne Vilayeti'nin araştırılmasının zorluğundandır. Bundan dolayı tezin coğrafi sınırlandırılmasında sadece Edirne şehir merkezi ve yakın çevresi ele alınmıştır. Zaman sınırlamasının sebebi ise 1912 yılından itibaren başlayan Balkan Savaşları ve 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı'dır. 1908-1918 yılları arasını kapsayan II. Meşrutiyet Dönemi'nin önemli tarihî olaylarından olan Balkan Savaşları ve bu savaşın Edirne üzerine etkileri ile

ilgili hazırlanmış birçok çalışma bulunmasından dolayı, çalışmamızın dışında bırakılmıştır. Ayrıca yine bu dönemin önemli olaylarından I. Dünya Savaşı ve Edirne ayrıca ayrıntılı bir şekilde ele alınması gereken konulardandır. Araştırma esnasında Edirne gibi özel şehirlerin incelenecek konu kapsamlarının oldukça geniş olduğu saptanmıştır. Bundan dolayı çalışma başlıklarının belirlenmesi esnasında kısıtlamalara gidilmiş ve bazı konular çalışmanın içeriğinden çıkarılmak zorunda kalınmıştır. Bu başlıkların çıkarılmasındaki amaç, çalışmanın bütünü oluşturacak başlıkların uyumunu sağlamak ve özel olarak ele alınması gereken konuların çalışma bütününü bozmasının önüne geçmektir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'de askerî yapılanma ve Edirne vakıfları gibi müstakil konular bunlar arasındadır.

Araştırma esnasında karşılaştığımız kaynalardan biri de Edirne'ye ait 691 adet Edirne Şer'iye Sicilleri'dir. Çalışmanın sınırlandırıldığı tarih dönemine ait defter sayısı, H. 1326 / M. 1908 yılına ait 8[1], H. 1327 / M.1909 yılına ait 4[2], H. 1328 / M. 1910 yılına ait 10[3], H. 1329 / M. 1911 yılına ait 11[4] ve H. 1330 / M. 1912 yılına ait 5[5] olmak üzere 38 adettir. Edirne Şer'iye Sicil Defterleri, kapsam bakımından değerlendirildiğinde birçok çeşidinin olduğunu görmekteyiz. Bu defterler kendi sınıflandırılması içinde dahi oldukça öneme sahiptir. Bu sebeple özel nitelikte bulunan defterler, itinayla incelenmesi ve başlıklar halinde açıklanması gereken ayrı ve müstakil bir çalışma konusudur.

Araştırma kronolojik olarak tarihî süreklilik ve bütünlüğün sağlanması olmuştur. Bazı dönem ve konulardaki kaynak, belge yetersizlikleri nedeniyle konuya bakış açışı mevcut kaynaklar rehberliğinde ya tahminî ya da belirsiz kalmıştır. Elbette ki tez çalışmasının ana amacı şehrin dönem içindeki bilinmeyen yönlerini ele

---

[1] BOA, *MSH.ŞSC.d.*, def. no. 4412, ss. 80; def. no. 4422, ss. 79; def. no. 4426, ss. 88; def. no. 4427, ss. 106; def. no. 4428, ss. 105; def. no. 4429, ss. 102; def. no. 4431, ss. 117; def. no. 4432, ss. 92.
[2] BOA, *MSH.ŞSC.d.*, def. no. 4419, ss. 113; def. no. 4424, ss. 67; def. no. 4436, ss. 105; def. no. 4437, ss. 55.
[3] BOA, *MSH.ŞSC.d.*, def. no. 4425, ss. 198; def. no. 4430, ss. 78; def. no. 4434, ss. 106; def. no. 4435, ss. 163; def. no. 4438, ss. 125; def. no. 4439, ss. 120; def. no. 4440, ss. 110; def. no. 4441, ss. 106; def. no. 4442, ss. 141; def. no. 4445, ss. 26.
[4] BOA, *MSH.ŞSC.d.*, def. no. 4433, ss. 103; def. no. 4443, ss. 100; def. no. 4444, ss. 91; def. no. 4446, ss. 19; def. no. 4447, ss. 131; def. no. 4448, ss. 38; def. no. 4449, ss. 98; def. no. 4450, ss. 143; def. no. 4452, ss. 108; def. no. 4453, ss. 89; def. no. 4454, ss. 126.
[5] BOA, *MSH.ŞSC.d.*, def. no. 4455, ss. 55; def. no. 4456, ss. 135; def. no. 4459, ss. 100; def. no. 4460, ss. 108; def. no. 4461, ss. 101.

almak ve mevcut kaynaklara dayalı olarak ortaya çıkarmaktır. Ancak Osmanlı Devleti'nin her yönüyle değerli ve en eski şehirlerinden biri olan Edirne hakkında tüm hatlarıyla kesintisiz bir tarih çıkarılması karşılaşılan zorluklar arasındadır. Yine de bu çalışmada hedeflenen yegâne amaç, Edirne'nin hiç değinilmemiş, araştırılmamış ve herhangi bir incelemeye tabi tutulmamış dönemine dair bilgileri tespit etmek ve bu doğrultuda sonradan yapılacak çalışmalara ışık tutmaktır.

Neticede Edirne Tarihi ile ilgili olarak birçok eser ve çalışma bulunmasına rağmen 1908-1912 yılları arasında Edirne üzerine herhangi bir çalışma bulunmaması elde edilen bilgiler açısından değerlendirildiğinde oldukça önem arz etmektedir. Edirne'nin daha önce ele alınmamış bir tarihî dönemi olan 20. yüzyılın başlarında, şehrin içinde bulunduğu şartlar ele alınarak ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma esnasında dönemin Edirne'sinin yapısı ve şehirdeki gelişmeler ile ilgili olarak arşiv belgeleri, kanunlar, yerli ve yabancı araştırma eserleri, makaleler, döneme ait uluslararası, ulusal ve yerel gazeteler, II. Meşrutiyet ve Edirne üzerine yazılmış tezler incelenmiştir. Çalışma dört bölüm, yirmi ana başlık ve birçok alt başlık halinde tasarlanmış olup tezde konu dağılımına göre ulaşılan bilgilerin aktarılmasına özen gösterilmiştir. Tez süreci içerisinde Edirne ile ilgili araştırılmaya değer konular saptanmış ve şehrin birçok yönüyle ele alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ulaşılan bilgiler Edirne üzerine yapılacak olan çalışmalara fayda sağlayacak niteliktedir. Tezin konu aldığı yıl aralığı Osmanlı tarihinin en kritik dönemlerinden biri olduğu kadar, sonradan kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'ne yansımaları açısından da önemli bir süreci kapsamaktadır.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir*'de "*Bir başkent daima başkenttir. Ne kadar susturulursa susturulsun yine konuşur*" şeklinde ifade ettiği gibi Osmanlı Devleti'nin muazzam şehirlerinden biri olan Edirne'yi birkaç konu, başlık ya da olay ile izah etmek mümkün değildir. Yine Edirne'ye bir payitaht gözüyle bakabilen ve Edirne üzerine pek kıymetli değerlendirmeleri bulunan Süheyl Ünver'in "*her şey biter, Edirne bitmez*" sözünde de değindiği üzere Edirne, tarih araştırmalarının hiçbir zaman nokta konulamayan cümlesidir.

Çalışmanın başlığının belirlenmesinden son noktasının koyulduğu döneme kadar değerli fikirleri ve önerileriyle yol gösteren danışman hocam Sayın Dr.Öğr.Üyesi Bülent AKYAY'a, üniversite ve akademik hayatım boyunca hiçbir zaman desteğini esirgemeyen değerli hocam Sayın Prof. Dr. İlker ALP'e, çalışma aşamasında ilgi ve desteklerini gördüğüm tüm değerli akademisyen arkadaşlarıma teşekkür ederim. Özellikle nadide zamanlarından çaldığım ve çalışma esnasında gösterdikleri sabırlarından dolayı aile üyelerim, sevgili eşim Meryem SARIOĞLU ve kıymetli evlatlarım ESLEM ve EYMEN'e ayrıca teşekkür ederim.

Tarık SARIOĞLU

Edirne-2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**
ABSTRACT ..... **II**
ÖN SÖZ ..... **III**
İÇİNDEKİLER ..... **VIII**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **XII**
GRAFİKLER LİSTESİ ..... **XV**
HARİTALAR LİSTESİ ..... **XVI**
KISALTMALAR ..... **XVII**
KAYNAKLARA DAİR ..... **XIX**

GİRİŞ

1. Edirne'nin Coğrafi Konumu ve "Edirne" Adının Menşei **1**

2. Edirne Tarihi **4**
2.1. Osmanlı Hâkimiyetinden Önce Edirne 4
2.2. Edirne'nin Fethi ve II. Meşrutiyet Dönemi'ne Kadar Osmanlı İdaresi'nde Edirne 7

1. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET'İN EDİRNE ÜZERİNE ETKİLERİ VE EDİRNE'DE İDARÎ YAPI

1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Cemiyetin Edirne Yapılanması **19**

1.2. II. Meşrutiyetin İlanı ve Edirne'deki Yansımaları **29**

1.3. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Açılması ve Edirne Seçimleri **43**
1.3.1. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'de Seçimler ve Sonuçları 48
1.3.1.1. 1908 Seçimleri 48
1.3.1.2. 1912 ve 1914 Seçimleri 51

1.4. Edirne'de İdarî Yapı **53**
1.4.1. Vilayet Umumi Meclisi 58
1.4.2. Vilayet İdare Meclisi 58
1.4.3. Liva İdare Meclisi ve Kaza İdare Meclisi 61
1.4.4. Edirne Belediye Meclisi 64

1.5. II. Meşrutiyet Dönemi Edirne Valileri (1908-1913) **70**
1.5.1. Mustafa Ziver Bey (D. 1845-Ö.1917) 70

(Edirne Valiliği Dönemi: 10 Haziran 1907-31 Temmuz 1908)..... 70
1.5.2. Hüseyin Nazım Paşa (D. 1854 - Ö. 1927) 75
(Edirne Valiliği Dönemi: 3 Ağustos 1908 - 10 Ağustos 1908) 75
1.5.3. Mehmed Reşit Bey (D. 1868 - Ö. 14 Nisan 1924) 78
(Edirne Valiliği Dönemi: 10 Ağustos 1908 - 10 Eylül 1909)..... 78
1.5.4. Hacı Adil (Arda) Bey (D. 1869 - Ö. 1935)..... 82
(I. Edirne Valiliği Dönemi: Eylül 1909 - 24 Kasım 1910)..... 82
(II. Edirne Valiliği Dönemi: 2 Ağustos 1913 - 27 Ekim 1915)..... 82
1.5.5. Mazhar (Payzın) Bey (D. 1868 - Ö. ?)..... 94
(Edirne Valiliği Dönemi: 3/4 Aralık 1910 - Temmuz 1911)..... 94
1.5.6. Mehmed Celal Bey (D. 1863 - Ö. 1926) 96
(Valilik Dönemi: Temmuz-Ekim 1911) 96
1.5.7. Halil Bey (D. 1869?- Ö.?)..... 98
(Edirne Valiliği Dönemi: 1 Şubat 1912 - 26 Mart 1913)..... 98

1.6. II. Meşrutiyet Dönemi Edirne Belediye Başkanları100 (1908-1912) 100
1.6.1. Dilaver Bey (D. 1865 - Ö. 15 Nisan 1919)..... 100
(I. Dönem Edirne Belediye Başkanlığı 1898-1903) 100
(II. Dönem Edirne Belediye Başkanlığı 1907-1910)..... 100
1.6.2. Fuad Bey..... 103
(Edirne Belediye Başkanlığı Dönemi: 1910-1913) 103
1.7. Edirne'de Görevli Memurlar (1908-1912)..... 104

2. BÖLÜM

EDİRNE'DE DEMOGRAFİK VE ADLÎ YAPI

2.1. Edirne'nin Müslüman ve Gayrimüslim Nüfusu 114

2.2. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne Mahalleleri 130
2.2.1. Kaleiçi Semti ve Mahalleleri 133
2.2.2. Saraçhane (Horozlu Yokuşu) Semti ve Mahalleleri 139
2.2.3. Muradiye (Menzil Ahırı - Tekke Kapı) Semti ve Mahalleleri..... 142
2.2.4. Kıyık (Kıyak Baba- Buçuktepe) Semti ve Mahalleleri..... 145
2.2.5. Kirişhane Semti ve Mahalleleri 150
2.2.6. Ayşekadın (İstanbul Yolu) Semti ve Mahalleleri 153
2.2.7. Karanfiloğlu Semti ve Mahalleleri 157
2.2.8. Tunca Nehri'nin Batısı'daki Semtler (Gazi Mihal, Yıldırım, Yeni İmaret) ve Mahalleleri 160

2.3. Edirne'ye Bağlı Nahiyeler..... 169
2.3.1. Üsküdar Nahiyesi..... 171
2.3.2. Çöke Nahiyesi..... 173
2.3.3. Ada Nahiyesi 175
2.3.4. Manastır Nahiyesi..... 177
2.3.5. Havsa Nahiyesi 179
2.3.6. Mekri (Meğri-Makri) Nahiyesi..... 180

2.4. Edirne'de Adlî Yapı 181
2.4.1. Nizâmiye Mahkemeleri 183
(İstinaf ve Bidayet Mahkemeleri) 183
2.4.2. Ticaret Mahkemeleri 192
2.4.3. Diğer Mahkemeler 194

2.5. Edirne'de Konsolosluklar ve Diplomatik İlişkiler 195

3. BÖLÜM

EDİRNE'DE SOSYOKÜLTÜREL YAPI VE EĞİTİM

3.1. Edirne'de Sosyal ve Dinî Hayat 202
3.1.1. Müslümanlar'da Sosyal ve Dinî Hayat 205
3.1.2. Muhacir İskânı (1908-1912) 220
3.1.1.1. Muhacirlerin İskânı Sırasında ve Sonrasında Yaşanan Sorunlar 222
3.1.3. Edirne'de Müslümanlar Cemiyetler ve Faaliyetleri 224
3.1.3.1. Edirne Cemaat-i İslamiye Cemiyeti 224
3.1.3.2. Edirne Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti 226
3.1.4. Gayrimüslimler'de Sosyal ve Dinî Hayat 231
3.1.4.1. Rumlar 234
3.1.4.2. Yahudiler (Museviler) 241
3.1.4.3. Bulgarlar 251
3.1.4.4. Ermeniler 257
3.1.4.5. Katolikler ve Protestanlar 261

3.2. Edirne'de Eğitim 268
3.2.1.Müslüman Mektepleri 273
3.2.1.1. Sıbyan'dan İptidai'ye İlk Mektepler 273
3.2.1.2. Rüşdiye Mektepleri 278
3.2.1.3. İdadiler 283
3.2.1.4. Medreseler 287
3.2.1.5. Askerî Mektepler 293
3.2.1.6. Meslekî Mektepler ve Diğer Özel Mektepler 298
3.2.2. Gayrimüslim Mektepler 303
3.2.2.1. Rum Mektepleri 306
3.2.2.2. Yahudi (Musevi) Mektepleri 309
3.2.2.3. Bulgar Mektepleri 312
3.2.2.4. Ermeni Mektepleri 316
3.2.2.5. Katolik ve Levanten Mektepleri 318

4. BÖLÜM
EDİRNE'DE İKTİSADÎ YAPI, BAYINDIRLIK, SAĞLIK VE HABERLEŞME

4.1. İktisadî Yapı 323
4.1.1. Tarım ve Hayvancılık 323
4.1.2. Sanayi ve Ticaret 348

4.2. Bayındırlık 358
4.2.1. İdarî Yapılar 358
4.2.1.1. Hükümet Konağı 358
4.2.1.2. Belediye Dairesi 359
4.2.2. Sosyal ve Ticarî Kurumlar 361
4.2.2.1. Evkaf Dairesi 361
4.2.2.2. Cemaat-i İslamiye Dairesi 361
4.2.2.3. İttihat ve Terakki Kulübü 362
4.2.2.4. Edirne Ziraat Bankası Şubesi 362
4.2.2.5. Edirne Osmanlı Bankası Şubesi 364
4.2.2.6. Diğer Ticarî Kuruluşlar 365
4.2.3. Güvenlik ve Askerî Yapılar 367
4.2.3.1. Jandarma Dairesi 367
4.2.3.2. Kumandanlık (Müşîriyyet) Dairesi 368
4.2.3.3. Polis Müdürlüğü 369
4.2.3.4. Kışlalar ve Tabyalar 370
4.2.4. Adliye Dairesi ve Edirne Merkez Hapishanesi 377
4.2.5. Ulaşım 379
4.2.5.1. Karayolları 379
4.2.5.2. Demiryolu ve Edirne Tramvay Hattı Projesi 383

4.3. Sağlık ve Sosyal Hizmetler 392
4.3.1. Hastaneler 398
4.3.1.1. Edirne Belediye (Gureba) Hastanesi 398
4.3.1.2. Hapishane (Cezaevi) Hastanesi 400
4.3.1.3. Nisa (Kadın) Hastanesi 401
4.3.1.4. Saint-Louis Hastanesi (Fransız Hastanesi) 402
4.3.1.5. Edirne Merkez Asker Hastanesi 405
4.3.1.6. Timurtaş (Demirtaş) Asker Hastanesi 406
4.3.1.7. Edirne Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Hastanesi 407
4.3.2. Melce-i eytam ve Darü'l-eytam (Islahhane-Yetimhane) 412

4.4. Haberleşme (Posta ve Telgraf Hizmetleri) 417

SONUÇ 423

KAYNAKLAR 431

EKLER 471

ÖZGEÇMİŞ 499

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: R. 1319/1903 tarihli Salname-i Vilayet-i Edirne'ye Göre Vilayet İdare Meclisi 60
Tablo 2: R. 1319/ M. 1903 tarihli Salname-i Vilayet-i Edirne'ye Göre Belediye Meclisi 69
Tablo 3: H. 1327 / M. 1908 tarihli Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî'ye Göre Sancak Dâhilinde Bulunan Görevli Memurlar 107
Tablo 4: R. 1326 /M. 1910 tarihli Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî'ye Göre Sancak Dâhilinde Bulunan Görevli Memurlar 109
Tablo 5: R. 1327 / M. 1911 tarihli Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî'ye Göre Sancak Dâhilinde Bulunan Görevli Memurlar 111
Tablo 6: R. 1328 / M. 1912 tarihli Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî'ye Göre Sancak Dâhilinde Bulunan Görevli Memurlar 113
Tablo 7: Devlet Salnameleri'ne Göre Edirne Nüfus Nâzırları/Müdürleri 117
Tablo 8: 1905/1906 Nüfus Sayımına Göre Edirne'nin Erkek ve Kadın Nüfusu .. 123
Tablo 9: 27 Nisan 1909 (H. 6 Rebiülahir 1327) tarihli bir deftere göre Edirne merkezi ve nahiyelerinin erkek nüfusu 125
Tablo 10: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kaleiçi Semti'nin Mahalleleri 138
Tablo 11: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Saraçhane Semti'nin Mahalleleri 142
Tablo 12: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Muradiye Semti'nin Mahalleleri 144
Tablo 13: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kıyık (Kıyak) Semti'nin Mahalleleri 149
Tablo 14: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kirişhane Semti'nin Mahalleleri 153
Tablo 15: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Ayşekadın Semti'nin Mahalleleri..... 156
Tablo 16: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Karanfiloğlu Semti'nin Mahalleleri 159
Tablo 17: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Gazi Mihal Semti'nin Mahalleleri..... 162
Tablo 18: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yıldırım Semti'nin Mahalleleri 165
Tablo 19: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yeni İmaret Semti'nin Mahalleleri..... 168
Tablo 20: Üsküdar nahiyesine bağlı karyeler 172
Tablo 21: Çöke nahiyesine bağlı karye ve çiftlikler 174
Tablo 22: Ada nahiyesine bağlı karyeler ve çiftlikler..... 177
Tablo 23: Manastır nahiyesine bağlı karyesi ve çiftlikler..... 179
Tablo 24: Havsa nahiyesine bağlı karyeler..... 180
Tablo 25: Edirne Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Reisleri ve Tek Hâkim Dönemi Reisleri 185
Tablo 26: Edirne Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisleri 186
Tablo 27: Edirne Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumileri ve Edirne Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumi Muavinleri 188
Tablo 28: Edirne İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Reisleri..... 189
Tablo 29: Edirne İstinaf Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisleri..... 190
Tablo 30: Edirne İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumileri 191
Tablo 31: Edirne İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumi Muavinleri..... 192
Tablo 32: Edirne Ticaret Mahkemesi Dairesi Reisleri 193
Tablo 33: Edirne Ticaret Mahkemesi Dairesi Müdde-i Umumi Muavinleri 194
Tablo 34: Edirne'de Görev Yapmış ve İkamet Etmiş Olan Konsolosların Listesi 200

Tablo 35: 1831-1912 yılları arasında Edirne'de yaşayan Müslüman nüfus 207
Tablo 36: Edirne'de yaşayan Kıpti Müslim nüfus 212
Tablo 37: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Mevcut Sultan Camileri 216
Tablo 38: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Mevcut Cami ve Mescidler 219
Tablo 39: Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi Edirne Şubesi'nin Kurucuları 231
Tablo 40: 1831-1914 yılları arasında Edirne'de yaşayan Rum nüfus 237
Tablo 41: Edirne'de bulunan Rum kiliseleri 240
Tablo 42: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'de bulunan Yahudi Cemaatleri 243
Tablo 43: 1831-1914 yılları arası Edirne'de yaşayan Yahudi nüfusu 244
Tablo 44: Edirne'de bulunan Yahudi Cemaatlerine ait Havralar 250
Tablo 45: 1888-1914 yılları arasında Edirne'de yaşayan Bulgar nüfus 253
Tablo 46: 1831-1914 yılları arasında Edirne'de yaşayan Ermeni nufüs 259
Tablo 47: 1876-1914 yılları arasında Edirne'de yaşayan Katolik nüfus 262
Tablo 48: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'de yaşayan Katolik aileler 265
Tablo 49: 1882-1919 arası Edirne'de Maarif Müdürlüğü Yapmış Memurlar 272
Tablo 50: Edirne'de 1886-1903 yılları arasında erkek öğrencilere mahsus iptidai mektepleri ve öğrenci sayıları 277
Tablo 51: Edirne'de 1886-1903 yılları arasında kız öğrencilere ait iptidai mektepleri ve öğrenci sayıları 278
Tablo 52: Edirne merkezinde bulunan medreselerin isimleri, yerleri, müderrisi, öğrenci sayısı ve kurucuları 292
Tablo 53: Edirne'de bulunan Rum iptidai mektepleri ve erkek öğrenci sayıları .. 307
Tablo 54: 1895-1903 yılları arasında Edirne'de bulunan Rum iptidai mektepleri ve kız öğrenci sayıları 308
Tablo 55: 1896-1903 yılları arasında Edirne'de Rum Cemaatine mensup karma iptidai mekteplerinin öğrenci sayıları 308
Tablo 56: 1895-1903 yılları arasında Edirne'de bulunan Yahudi mektepleri ve öğrenci sayıları 311
Tablo 57: 1895-1901 yılları arasında Edirne'de bulunan Bulgar Ortodoks cematine ait iptidai mektepleri ve erkek öğrenci sayıları 313
Tablo 58: 1895-1901 yılları arasında Edirne'de bulunan Bulgar Ortodoks cemaatine ait iptidai mektepleri ve kız öğrenci sayıları 313
Tablo 59: 1895-1903 yılları arasında Edirne'de bulunan Ermeni mektepleri ve öğrenci sayıları 317
Tablo 60: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre tahıl üretiminin dağılımı 324
Tablo 61: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre tahıl üretim miktarı 325
Tablo 62: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre tahıl üretiminin değeri (bin kuruş), fiyat (kuruş/ton) ve verim (kg/hektar) istatistikleri 326
Tablo 63: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre baklagiller ve köklü bitkilerin ekiminin dağılımı 327
Tablo 64: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre baklagiller ve köklü bitkilerin üretim miktarı 328

Tablo 65: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre Baklagiller ve köklü bitkilerin üretim değeri (bin kuruş), fiyat (kuruş/ton) ve verim (kg/hektar) istatistikleri 329
Tablo 66: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre köklü bitkilerin ekiminin dağılımı 330
Tablo 67: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre köklü bitkilerin üretim miktarı 331
Tablo 68: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre köklü bitkilerin üretim değeri (bin kuruş), fiyat (kuruş/ton) ve verim istatistikleri 332
Tablo 69: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre sanayi bitkilerin ekiminin dağılımı 333
Tablo 70: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre sanayi bitkilerinin üretim miktarı 333
Tablo 71: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre sanayi bitkilerinin üretim değeri (bin kuruş), fiyat (kuruş/ton) ve verim (kg/hektar) istatistikleri 334
Tablo 72: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarındaki meyve üretimi miktarı 335
Tablo 73: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarındaki meyve üretiminin değeri (bin kuruş) ve fiyat (kuruş/ton) istatistikleri 337
Tablo 74: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında bağcılık yapılan alan miktarı, üzüm üretim miktarı, değeri ve fiyat istatistikleri 338
Tablo 75: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında İpek böcekçiliği ve yaş koza üretim miktarı, değeri ve fiyat istatistikleri 343
Tablo 76: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında arıcılık faaliyetleri, bal ve balmumu üretim miktarı, değeri ve fiyat istatistikleri 344
Tablo 77: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında besiciliği yapılan hayvanların cinsine göre hayvan sayısı 346
Tablo 78: 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarındaki hayvan ürünlerinin üretim miktarı (ton/adet), değeri (bin kuruş) ve fiyat (kuruş/ton) istatistikleri 348
Tablo 79: Edirne ve Çevresindeki Tabyalar 377
Tablo 80: 1908-1912 yılları arasında Edirne ve çevresinde bulunan Dedeağaç-Edirne-Cisr-i Mustafa Paşa demiryolları hattı 389
Tablo 81: Edirne Hilâl-i Ahmer Hastanesi Personeli 411
Tablo 82: 1908-1912 arası yıllarda Edirne'de Postahane ve Telgrafhane İdaresi Memurları 422

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: 1905/1906 tarihli nüfus sayımına göre Edirne'de yaşayanların etnik ve dinî olarak nüfusu dağılımı 124
Grafik 2: 1905/1906 tarihli nüfus sayımına göre Edirne'de yaşayanların erkek ve kadın dağılımı 124
Grafik 3: 27 Nisan 1909 (H. 6 Rebiülahir 1327) tarihli deftere göre Edirne merkezi ve nahiyelerinin erkek nüfusunun dinî ve etnik dağılımı 126
Grafik 4: 27 Nisan 1909 (H. 6 Rebiülahir 1327) tarihli deftere göre Edirne merkezi ve nahiyelerinin erkek nüfusu dağılımı 126
Grafik 5: 1831-1914 yılları arasında Edirne ve nahiyelerinin nüfus durumu 128

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Edirne'nin Semtleri 131
Harita 2: Edirne'nin Semtlerini gösteren kroki 133
Harita 3: Kaleiçi Semti ve Mahalleleri 138
Harita 4: Saraçhane Semti ve Mahalleleri 142
Harita 5: Muradiye Semti ve Mahalleleri 145
Harita 6: Kıyık (Kıyak) Semti ve Mahalleleri 150
Harita 7: Kirişhane Semti ve Mahalleleri 153
Harita 8: Ayşekadın Semti ve Mahalleleri 157
Harita 9: Karanfiloğlu Semti ve Mahalleleri 160
Harita 10: Gazi Mihal Semti ve Mahalleleri 163
Harita 11: Yıldırım Semti ve Mahalleleri 166
Harita 12: Yeni İmaret Semti ve Mahalleleri 168
Harita 13: Edirne Semtleri ve İbadethaneler 204

KISALTMALAR

A.g.e.: Adı geçen eser

A.g.m.: Adı geçen makale

A.g.t.: Adı geçen tez

A.}DVN.MKL.: Sadaret Divan Mukavelenameler

A.}DVN.MHM.: Sadaret Divan Mühimme Evrakı

A.}MKT.: Sadaret Mektubî Kalemi Evrakı

A.}MKT.MHM.: Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı

A.}MKT.NZD.: Sadaret Mektubî Nezaret ve Devair Evrakı

A.}MKT.UM.: Sadaret Mektubî Umumi Vilayet Evrakı

Bkz.: Bakınız

BEO.: Babıâli Evrak Odası

BOA.: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Çev.: Çeviren

DH.EUM.AYŞ.: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi

DH.İD.: Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı

DH.İ.UM.EK.: Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri

DH.KMS.: Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı

DH.MKT.: Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi

DH. MTV.: Dâhiliye Nezareti Mütenevvi Evrakı

DH.MUİ.: Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Kalemi Evrakı

DH.SAİDd.: Dâhiliye Nezareti Sicil-i Ahval Defterleri Fihristi

DH.SAİD.MEM.: Dâhiliye Nezareti Memur Sicil Zarfları

DH.SN.THR.: Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi

DH.SYS.: DâhiliyeNezareti Siyasî Kısım Evrakı

DH.ŞFR.: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Evrakı

DH.TMIK.: Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu

DH.UMVM.: Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayet Müdürlüğü Evrakı

H.: Hicrî

HAT.: Hatt-ı Hümayun

Haz.: Hazırlayan

HR.HMS.İŞO.: Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı

HR.İM.: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı

HR.MKT.: Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi
HR.TH.: Hariciye Nezareti Tahrirat Evrakı
HR.SYS.: Hariciye Nezareti Siyasî Evrakı
İ.AZN.: İrade Adliye ve Mezahib
İ.DFE.: İrade Defter-i Hakani
İ.DH.: İrade Dâhiliye Nezareti
İ.DUİT.: İrade Dosya Usulü
İ.EV.: İrade Evkaf
İ.HR.: İrade Hariciye Nezareti
İ.MBH.: İrade Mabeyn-i Hümayun
İ.MMS.: İrade Meclis-i Mahsus
İ.ML.: İrade Maliye Nezareti
İ.MVL.: İrade Meclis-i Vala
İ.RSM.: İrade Rüsumat
İ.TAL.: İrade Taltifat
İ.TNF.: İrade Ticaret ve Nafia Nezareti
İ.ŞD.: İrade Şura-yı Devlet
İ.ZB.: İrade Zabtiye
M.: Miladi
MEB.: Milli Eğitim Bakanlığı
MF.: Maarif Nezareti
MF.ALY.: Maarif Nezareti Tedrisat-i Aliyye Dairesi
ML.CRD.def.: Maliye Nezareti Ceride Defterleri
MMZC.: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MVL.: Meclis-i Vala Evrakı
s.: sayfa
S.: Sayı
ŞD.: Şura-yı Devlet Evrakı
TDVİA.: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
R.: Rumi
TFR.I.ŞKT.: Teftişat-i Rumeli Evrakı Arzuhaller
TTK.: Türk Tarih Kurumu
Yay.: Yayınevi
Yay. Haz.: Yayına Hazırlayan
Y.A.HUS.: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.A.RES.: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y.EE.: Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV.: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.A.: Yıldız Perakende Sadaret Maruzatı
Y.PRK.ASK.: Yıldız Perakende Askerî Maruzat
Y.PRK.BŞK.: Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.TKM.: Yıldız Parakende Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği
Y.PRK.UM.: Yıldız Perakende Evrakı Umumi
ZB: Zabtiye Nezareti Evrakı

KAYNAKLARA DAİR

I. Arşiv Kaynakları

Osmanlı tarih araştırmalarının birinci el kaynaklarından olan Osmanlı arşiv belgeleri[6], araştırmacıların en çok kullandığı kaynaklardır. Arşiv malzemeleri, Osmanlı şehir tarihi açısından önemli belgeleri, defterleri ve resmi yazışmaları içermektedir. Çalışmada en çok Osmanlı arşiv belgelerinden faydalanılmıştır. Edirne ile ilgili bilgilere ulaşmak amacıyla T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan farklı fonlardan istifade edilmiştir. Fonlarda Edirne'nin idarî, iktisadî, dinî, sosyokültürel, sağlık, bayındırlık, ulaşım, haberleşme ve eğitim ile ilgili alanlarına dair birçok belgeye ulaşılmıştır. Araştırma esnasında şehir ile ilgili belgelerin farklı fonlarda ve dağınık halde bulunmalarından dolayı belge tarama ve erişiminde bazı zorluklar yaşanmıştır. Bu zorluğu aşmak için birçok fon incelenmiş, Edirne ile alakalı bilgiler tasnif ve tahlil edilerek çalışmaya dâhil edilmiştir. Edirne hakkında ayrıntılı olarak en çok istifade edilen fonlar şunlardır:

Babıâli Evrak Odası Sadaret Evrakı Tasnifi

Tanzimat Dönemi'nde nezaretlerin kurulması ile birlikte Osmanlı Devleti'nin merkezi teşkilatında başlayan değişim rüzgârı bürokraside evrak yükünün artmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı Sadaret bünyesinde evrakın kayıt altına alınması amacıyla Babıâli Evrak Odası kurulmuştur. Burada Sadaret makamının merkezindeki nezaretlerden, meclislerden, diğer idarî dairelerden ve vilayetlerden gelen-giden yazışmalar kayıt altına alınmıştır. Babıâli Evrak Odası'na ait bu arşiv malzemesi, gerek devletin merkezi yönetimi, gerekse taşra yönetimi arasındaki bürokratik ilişkilerin anlaşılmasında önemli bir role sahiptir. Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar varlığını sürdüren odada Edirne Vilayeti'nden gelen ve giden evrakın takibi

---

[6] Osmanlı arşiv malzemesi ile ilgili verilen bilgiler ve ayrıntıları için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yay. No: 147, İstanbul 2017.

mümkündür. Bu fon tez çalışmamızda en çok istifade edilen fon olup, buradan çalışmanın zaman aralığını kapsayan 1908-1912 yıllarına ait muhtelif konularla ilgili birçok belgeye ulaşılmıştır.

Dâhiliye Nezareti Evrakı Tasnifi

Dâhiliye Nezareti, gerek Sadarete bağlı olduğu dönemlerde, gerekse müstakil olduğu dönemlerde devletin iç işleri ile alakalı tüm konularla ilgilenmiştir. Dâhiliye Nezareti, zaptiye ve belediye işlerinden matbuata; mülkî memurların tayininden yeni kurulan vilayetlerin nizamının teşkiline; seferberlik, yangın ve deprem gibi durumlarda gerekli muamelenin icrasından eğitim ve öğretim işlerine kadar uzanan geniş bir yelpazede ilgili kurumlarla gerekli yazışmaları yapmak gibi birçok görevi bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra Sadaretten Dâhiliye Nezareti'ne verilen emirleri yerine getirilmesini sağlamak ile yükümlüydü.

Bu çalışmada Edirne ile alakalı bilgilerde Dâhiliye Nezareti'nin Asayiş Kalemi, İdare Evrakı, İdare-i Umumiye Ekleri, Kalem-i Mahsus Evrakı, Mektubî Kalemi Evrakı, Mütenevvi Evrakı, Muhaberat-ı Umumiye Kalemi Evrakı, Sicil-i Ahval Defterleri, Memur Sicil Zarfları, Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi Evrakı, Siyasî Kısım Evrakı, Şifre Kalemi Evrakı, Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Evrakı ve Umur-ı Mahalliye-i Vilayet Müdürlüğü Evrakı gibi alt fonlardan yararlanılmıştır. Bu fonlardan Edirne'nin idarî yapısı, memur tayinleri ve görevlendirmeleri, memurların sicilleri, nişan ve görevde yükselmeleri, nüfus, asayiş, eğitim ve öğretim işleri, şehrin geçirdiği sıkıntılar, ihtiyaçlar ve mülkî idaredeki değişiklikler ile ilgili birçok bilgi toplanmıştır.

Hariciye Nezareti Evrakı Tasnifi

Hariciye Nezareti evrakı, *merkez arşivi* ve *taşra arşivi* olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Tanzimat öncesi döneme ait evrak sayısı daha azdır. Buna karşılık gerek merkez, gerekse taşra arşivlerindeki evrak ile Tanzimat sonrası seksen yıllık bir birikim mevcuttur. Hariciye Nezareti fonunda, siyasî, hukukî, idarî konulardaki çok

önemli meselelerin yanı sıra ticaret anlaşmaları, sefaret ve şehbenderliklerle yapılan yazışmalar, yabancı devlet başkanlarına gönderilen ve onlardan gelen daha çok doğum, vefat, cülûs, evlilik konularındaki nâmeler rütbe, nişan ve madalya tevcihleri sınırların dışında kalan topraklara ait tapu tahkikleri yer almaktadır.

Bu çalışmada Hariciye Nezareti'ne bağlı Tercüme Odası'nın 1893 sonrasına ait evrakı kullanılmıştır. Bu evrak idarî, siyasî, hukuk ve mütenevvia bölümlerine ayrılarak tasnif edilmiştir. Çalışmanın içeriğinde nezaretin Edirne'deki kurum ve kuruluşlarla olan yazışmalarını sağlayan Mektubî Kalemi evrakı, 1883'te kurulan ve devletin hukuk müşavirliğini üstlenen İstişare Odası evrakı, Osmanlı Devleti ile diğer devletlerarasında karşılıklı olarak verilen nişanlar, rütbeler ve unvanlar gibi belgeleri kapsamaktadır.

İradeler Tasnifi

İradeler, padişahın emrinin, isteğinin ve fermanının yazıya döküldüğü belgelerdir. 1832'den önce herhangi bir konu ile alakalı padişahın görüşü gerektiğinde, meselenin hulâsası padişaha sunulmaktaydı. Buna arz tezkiresi veya telhîs denilmekteydi. Padişah, bu telhîsi ya da arzı okuyarak konu hakkındaki görüşlerini kısaca yazardı. 1832 yılından itibaren bu görev, padişahın hususî başkâtibi tarafından yazılması usulü getirilmiştir. Başkâtip, yazıyı önce padişaha okur, padişahın şifahî olarak görüşünü arz tezkiresinin altına ve eğik olarak sadrazama hitaben yazardı. Buna irade denilmiştir. Meşrutiyet'ten sonra ise bu usul yerine padişahların sadece vekiller heyeti kararlarını tasdik etmesi usulü getirilmiştir. Bu irade usulü ile birlikte fermanlar daha çok kesinleşmiş nişan, berat tevcihi, imtiyaz itası, kiliselerin tamiri, büyük rütbe ve memuriyetlerin verilmesi gibi konuları içermeye başlamıştır.

İrade tasnifleri, beş kısımda toplanmıştır. Bunlar; H. 1255/1309 (M. 1839-1891) Yılı İradeleri, H. 1310/1334 (M. 1892-1916) Yılı İradeleri, Dosya Usulü İradeler, Eyalât-ı Mümtâze İradeleri (Bulgaristan, Cebel-i Lübnan, Girit, Mısır, Sisam, Yunanistan) ve Mesâil-i Mühimme İradeleri'dir.

Bu çalışmada yararlanılan H. 1310/1334 (M. 1892-1916) Yılı İradeleri, Adliye ve Mezahib, Defter-i Hakani, Dâhiliye Nezareti, Evkaf, Hariciye Nezareti,

Mabeyn-i Hümayun, Meclis-i Mahsus, Maliye Nezareti, Meclis-i Vala, Rüsumat, Taltifat, Ticaret ve Nafia Nezareti, Şura-yı Devlet ve Zabtiye Nezareti kısımlarından oluşmaktadır. Aynı zamanda Dosya Usulü İradelerden de istifade edilmiştir.

Diğer Tasnifler

Çalışmada, Sadaret makamının yetki maksadıyla saraya sunduğu resmî tezkirelerin bulunduğu Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakından; padişahın, şahsen ve hususî olarak meşgul olduğu mevzularda, resmî makam veya hususî şahısların saraya sundukları arızalar, yerli ve yabancı devlet adamları ve elçilerle yaptıkları mülâkatlara ait raporlar, teklifler ve benzeri vesika içeren Yıldız Esas Evrakı'ndan yararlanılmıştır. Adliye ve Mezâhib Nezareti, Evkaf, Maârif, Ticaret-Nâfia ve Zabtiye Nezaretleri ile diğer nezaretler ve Meşihat Dairesince Mabeyn'e doğrudan sunulan tezkire, arıza ve benzeri vesikaları içeren Yıldız Mütenevvi Maruzat ve Yıldız Hususî Maruzat Evrakı'ndan istifade edilmiştir.

Yıldız Sarayı Perakende Evrak Bölümü, II. Abdülhamid'in saltanat yılları döneminde *maruzat* adıyla saraya sunulan yazılar ile Mâbeyn-i Hümayunda günlük muamelât neticesinde biriken evrakı içermektedir. Yıldız Sarayı fonları arasında dosya sayısı açısından en fazla olanı ve belge cinsi açısından da çeşitlilik arz eden bölümüdür. Çalışmada Yıldız Sarayı Perakende fonlarından Perakende Askerî Maruzat Evrakı, Perakende Başkitâbeti Maruzat Dairesi Evrakı, Perakende Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği Evrakı, Perakende Umumî Evrakı ve Perakende Sadaret Evrakından yararlanılmıştır. Sadarete bağlı Müteferrik Evrakı, Mektubî Kalemi Evrakı, Mühimme Kalemi Evrakı, Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı ve Sadaret Umumi Vilayet Evrakı fonlarından Edirne ile alakalı belgelerden istifade edilmiştir. Yine Hatt-ı Hümayun, Meclis-i Vala Evrakı, Şura-yı Devlet Evrakı, Maarif Nezareti Tedrisat-i Aliyye Dairesi Evrakı, Teftişat-ı Rumeli Evrakı Arzuhaller, Zabtiye Nezareti Evrakı ve 706, (H. 1258); 810 (H. 1260-1273); 1862 (H. 1278) numaralı Maliye Nezareti Ceride Defterlerinden yararlanılmıştır.

Haritalar, Krokiler, Planlar

Osmanlı Arşivi'nde hazırlanan müstakil kataloglar, harita ve plan-proje-kroki katalogları bu fonun içerisinde mevcuttur. Çalışmada Edirne ile alakalı olan bu fona ait çeşitli kroki, harita ve planlar kullanılmıştır. Bu malzemelerin belli bir kısmı haritalar, planlar ve krokiler fonlarından elde edilmiş, bir kısmı ise diğer fonlardaki belgelerin eklerinden alınmıştır.

II. Düstur ve Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri

Tanzimat Dönemi'nde hazırlanmış ve kabul edilmiş olan kanun ve nizamnameler ilk defa 1851'de 142 sayfalık isimsiz bir kitapta toplanmıştır. Şubat 1863 tarihinde Cevdet Paşa'nın çalışmaları sonucunda, kabul edilen yeni kanun ve yönetmelikleri eklemek, yürürlükten kaldırılanları çıkarmak suretiyle ilk defa *Düstur* adıyla bir kitap meydana getirilmiştir. Daha sonra yeni ilave ve çıkarmalarla 1872, 1873, 1876 ve 1879 yıllarında I, II, III ve IV. cilt Düstur'lar yayımlanmıştır. II. Meşrutiyet'ten itibaren çıkan hukukî mevzuatın yayımına ise Meşrutiyet'ten sonra devam edilmiştir. 14 Temmuz 1908 tarihinden 23 Nisan 1923 tarihine kadar olan hukukî mevzuat ikinci tertip Düstur'un muhtevasını oluşturmuştur. İlk cildi 1911 yılında yayımlanan bu tertibin tamamı on iki cilttir. İkinci tertip Düstur'da kanun, nizamnâme ve diğer mevzuat, padişah tarafından tasdik tarihi esas alınarak sıralanmıştır. Bu tertipte kanun ve nizamnâmelerin yanı sıra devletlerarası antlaşma ve sözleşmeler, umumî mukaveleler, cemaat reislerinin beratları da ilave edilmiştir. Bu arada 1884-1918 yılları arasındaki boşluğu doldurmak amacıyla 25 Mart 1872 - 17 Ağustos 1907 tarihleri arasında kabul edilmiş, ancak birinci ve ikinci tertip Düstur'lara alınmamış yetmiş iki kanun, nizamnâme ve talimatnameyi içine alan tek ciltlik bir tamamlayıcı kitap yayımlanmıştır[7]. Bu çalışmada başta Edirne şehrinin idarî yapısı olmak üzere adlî, askerî, mülkî, eğitim, sosyal hayat, güvenlik, bayındırlık, sağlık ve cemaatler ile ilgili düsturlarda geçen birçok kanun ve nizamnamelerden istifade

[7] Mehmet Akif Aydın, "Düstur", *TDVİA*, İstanbul 1994, s. 48-49.

edilmiştir. Bunların yanı sıra 17 Aralık 1908 yılında açılan II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Mebusan Meclisi Zabıt Ceridelerinden yararlanılmıştır.

III. Yazma Eserler ve Kronikler

Her ne kadar çalışmanın dönemi 1908-1912 yılları arasıyla sınırlandırılmış olsa da, Edirne tarihi hakkında genel bilgiler verilirken çeşitli yazma eserler ve kroniklerden yararlanılmıştır. Edirne tarihi hakkında yapılan çalışmalara baktığımızda ilk olarak aklımıza gelen isimlerden biri aynı zamanda Edirne tarihçilerinden olan Abdurrahman Hibrî Efendi'dir. 1604-1659 yılları arasında yaşayan Abdurrahman Hibrî Efendi'nin yazmış olduğu *Enîsü'l Müsâmirîn* adlı eser, Edirne şehir tarihi açısından önemli bir yere sahiptir[8]. On dört bölümden oluşan eser 17. yüzyıl Edirne'si hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir. Edirne hakkında bilgi edindiğimiz diğer bir yazma eser ise bir risale ya da menkîbe olarak kabul edilen Beşir Çelebi'nin kaleme aldığı *Hikâyet-i Beşir Çelebi Risalesi*'dir. Onbeş sayfadan oluşan bu eser Edirne ile ilgili kısa bilgiler içermektedir[9]. Edirne hakkında ayrıntılı bilgiler veren diğer bir eser Ahmed Badi Efendi tarafından kaleme alınan *Riyaz-ı Belde-i Edirne*'dir. 1862'den 1890'a kadar Edirne ve çevresinde çeşitli memurluk vazifesinde bulunan Ahmed Badi Efendi, 20. yüzyıla kadar Osmanlı Edirne'si hakkında birçok bilgi vermektedir[10]. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Edirne şehrinin idarî

---

[8] 1636-1637 yıllarında kaleme alınmış olup Osmanlı tarih yazıcılığında örneklerine az rastlanan şehir tarihlerindendir. Eser hakkında ayrıntılı bilgi içib bkz. Mücteba İlgürel, "Enîsü'l-Müsâmirîn", *TDVİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 243-244. Eserin günümüz alfabesine çevrilmiş hali 1996 yılında Ratip Kazancıgil tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Abdurrahman Hibrî, *Enîsü'l Müsâmirîn-Edirne Tarihi 1360-1650*, (Çev. Ratip Kazancıgil), Türk Kütüphaneciler Derneği Yay., Edirne 1996.

[9] İlk olarak 1946 yılında Prof. Dr. İsmail Hikmet Ertaylan tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmış, daha sonra aynı kişi tarafından 15 sayfalık ikinci baskısı 1960'da İstanbul Üniversitesi Yayınları arasından çıkmıştır. Konya'daki kopya nüsha Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğru tarafından günümüz alfabesine çevrilmiştir. Bkz. M. Akif Erdoğru, "Hikâye-i Tabib Beşir Çelebi ve Tarih-i Edirne İsimli Yazma Eser", *Doğumunun 65. Yılında Prof.Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan-Tarih Yazıları,* IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2006, s.174-205.

[10] Riyaz-ı Belde-i Edirne'nin orijinal nüshalarının bir kısmı İstanbul'da Bayezid Devlet Kütüphanesi'nde 10391 numarada ve Edirne İl Halk Kütüphanesi 2315 numarada kayıtlıdır. Eser Trakya Üniversitesi tarafından Latin alfabesine çevrilerek 2014 yılında Niyazi Adıgüzel ve Raşit Gündoğdu tarafından 5 cilt olarak yayımlanmıştır. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne, (20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi)*, C. 1/1, 1/2, 2/1, 2/2, 3, (Haz. Niyazi Adıgüzel, Raşit Gündoğdu), Trakya Üniversitesi Yay. No:148, İstanbul, 2014.

yapısı, sosyokültürel yapısı, dinî ve kurumsal mimarisi hakkında önemli bilgiler içeren Dr. Rıfat Osman'ın eserlerinden sıklıkla istifade edilmiştir[11]. Uzun yıllar Edirne Asker Hastahanesi'nde röntgen mütehassısı olarak görev yapan Rıfat Osman, şehir hakkında hazırladığı *Edirne Rehnüması* adlı eserinde *Enîsü'l Müsâmirîn*'den yararlanmış, aynı zamanda yaşadığı dönemin Edirne'si ile kıyaslama yapabilme olanağı sağlamıştır. Edirne Tarihi ile ilgili yararlanılan bir diğer eser ise Osman Nuri Peremeci'nin Ahmed Badi Efendi ve Abdurrahman Hibrî Efendi'nin yazdıkları eserlerden yararlanarak 1939 yılında hazırladığı *Edirne Tarihi*'dir[12].

IV. Salnameler

Günümüzde "yıllık" manasına gelen salname kelimesi Farsça'da yıl manasına gelen "sâl" kelimesinden türemiştir. Daha sonra, mektup, kitap, mecmua manasına gelen "nâme" kelimesiyle birleşmesinden ortaya çıkmıştır. İngilizler "yearbook", Fransızlar ise "annuaire" olarak adlandırmışlardır[13]. Çeşitli boyutlarda yüzlerce cilt olan Vilayet Salnameleri, az sayıda düzenli olarak yayınlanmış olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin taşradaki idarî, iktisadî, sosyal ve diğer alanlarda vermiş olduğu bilgilerden dolayı çok değerli kaynaklardır. Edirne Vilayet Salnameleri 1870 yılından başlayıp 1903 yılına kadar toplam 28 adedi yayımlanmıştır[14]. Bu çalışmada Edirne Vilayet Salnamelerinin tamamından yararlanılmıştır.

---

[11] Rıfat Osman, *Edirne Evkaf-ı İslamiye Tarihi (Camiler ve Mescidler)*, C. 1, (Osmanlıca Çev. Ülkü Özsoy), Başbakanlık Vakıflar Genel Müd. Yay., Ankara 1999; Fransızca orijinal adı: *Guide d'Adrinople (1361-1919)* olup 1920'de Edirne'de yayınlanmıştır. Eser, Fransızca ve Osmanlıca olarak basılmıştır. Ratip Kazancıgil tarafından Latin alfabesine çevrilerek 2013 yılında Edirne Valiliği tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Rıfat Osman, *Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu)*, (Haz. Ratip Kazancıgil), Edirne Valiliği Yay., İstanbul 2013.

[12] Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi,* Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1939.

[13] *Edirne Merkez Vilâyet Salnamesi (H. 1319 - M. 1901),* C. 1, s. 11.

[14] Salnamelerden sonuncusu, günümüz alfabesine Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe ve Musa Öncel tarafından çevrilmiştir. Ancak, bu salnamenin tarihi H. 1319 / M.1901 olarak verilmiştir. Mevcut tüm salnameleri incelediğimizde H. 1287 / M.1870'den H. 1310 / M. 1892-93'e kadar Hicri takvim kullanılmış, R. 1310 / M.1894'den R. 1319 / M.1903'e kadar ise Rumi takvim kullanılmıştır.*Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1287 / M. 1870-1871),* Def'a 1; *(H. 1288 / M. 1881),* Def'a 2; *(H. 1289 / M. 1882)*, Def'a 3; *(H. 1290 / M. 1873)*, Def'a 4; *(H. 1291 / M. 1874)*, Def'a 5; *(H. 1292 / M. 1875)*, Def'a 6; *(H. 1293 / M. 1876)*, Def'a 7; *(H. 1294 / M. 1877)*, Def'a 8; *(H. 1300 / M. 1883)*, Def'a 9; *(H. 1301 / M. 1884),* Def'a 10, Vilayet Matbaası, H. 1301; *(H. 1302 / M. 1885)*, Def'a 11, Vilayet Matbaası, H. 1302; *(H. 1303 / M. 1886)*, Def'a 12, Vilayet Matbaası, H. 1303; *(H. 1304 / M. 1887)*, Def'a 13, Vilayet Matbaası, H. 1304; *(H. 1305 / M. 1888)*, Def'a 14, Vilayet Matbaası, H. 1305; *(H. 1306 / M. 1889),*

Çalışmada yararlanılan salname çeşitlerinden bir diğeri ise Osmanlı Devleti'nin genel olarak birçok konu hakkında bilgi verildiği Devlet Salnameleri'dir. İlki 1847 yılında çıkarılmaya başlanmış, sonradan düzenli olarak 1912 yılına kadar 67 cilt şeklinde yayımlanmıştır. En sonuncusu 68. cilt olan salnamenin tarihi 1918'dir. Bu salnameler, devlet idaresi, iktisadî yapı, nüfus, yabancı devlet konsoloslukları, vilayetlerin yapıları, sancaklar, kazalar ve devlet memurlarının isimleri hakkında bilgiler içermektedir. Çalışmamızda Osmanlı devlet salnamelerinden 1890-1912 yılları arasında yayımlanmış olan 22 ciltlik *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*'den istifade edilmiştir[15].

Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Maarif Nezareti tarafından yayımlanmış olan salnameden Edirne'deki eğitim ile ilgili önemli bilgilerden çalışmaya eklenmiştir[16]. Yine özel salnamelerden olan ve sağlık alanında önemli bilgiler içeren *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi* de kaynak olarak kullanılmıştır[17].

Def'a 15, Vilayet Matbaası, H. 1306; *(H. 1307 / M. 1890)*, Def'a 16, Vilayet Matbaası, H. 1307; *(H. 1308 / M. 1891)*, Def'a 17, Vilayet Matbaası, H. 1308; *(H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, Edirne Vilayet Matbaası, H. 1309; *(H. 1310 / M. 1892)*, Def'a 19, Edirne Vilayet Matbaası, H. 1310; *(R. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20, Matbaa-ı Vilayet, H. 1310; *(R. 1311 / M. 1895)*, Def'a 21, Vilayet Matbaası, R. 1311; *(R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 22, Vilayet Matbaası, R. 1312; *(R. 1313 / M. 1897)*, Def'a 23, Vilayet Matbaası, R. 1313; *(R. 1314 / M. 1898)*, Def'a 24, Vilayet Matbaası, R. 1314; *(R. 1315 / M. 1899*), Def'a 25, Vilayet Matbaası, R. 1315; *(R. 1316 / M. 1900)*, Def'a 26, Vilayet Matbaası, R. 1316; *(R. 1317 / M. 1901)*, Def'a 27, Vilayet Matbaası, R. 1317; *(R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, Vilayet Matbaası, R. 1319.

[15] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1307 / M. 1890),* 45. Sene, Dersaadet Matbaa-ı Amire, H. 1307; *(H. 1308/1891),* 46. Sene, Dersaadet Matbaa-ı Amire, H. 1308; *(H. 1309 / M. 1892),* 47. Sene, Dersaadet Matbaa-ı Amire, H. 1309; *(H. 1310 / M. 1892),* 48. Sene, Dersaadet Matbaa-ı Amire, H. 1310; *(H. 1311 / M. 1893),* 49. Sene, Dersaadet Matbaa-ı Amire, H. 1311; *(H. 1312 / M. 1894),* 50. Sene, Dersaadet Matbaa-ı Amire, H. 1312; *(H. 1313 / M. 1895),* 51. Sene, Dersaadet Matbaa-ı Amire, H. 1313; *(H. 1314 / M. 1896),* 52. Sene. Dersaadet Matbaa-ı Amire, H. 1314; *(H. 1315 / M. 1897),* 53. Sene. Dersaadet İlim Matbaası, H. 1315; *(H. 1316 / M. 1898)*, 54. Sene, İstanbul İlim ve Mahmud Bey Matbaası, R. 1314; *(H. 1317 / M. 1899),* 55. Sene, Matbaa-ı Amire, Darü'l Hilafetü'l Aliyye, R. 1315; *(H. 1318 / M. 1900)*, 56. Sene, Mahmud Bey Matbaası, Darü'l Hilafetü'l Aliyye, R. 1316; *(H. 1319 / M. 1901)*, 57. Sene, Tahir Bey Matbaası, Darü'l Hilafetü'l Aliyye, R. 1317; *(H. 1320 / M. 1902),* 58. Sene, Darü'l Tabaatü'l Amire, Dersaadet, R. 1318; *(H. 1321 / M. 1903)*, 59. Sene, Dersaadet İlim Matbaası, R. 1319; *(H. 1322 / M. 1904),* 60. Sene, Matbaa-ı Ahmed İhsan, Dersaadet, R. 1320; *(H. 1323 / M. 1905),* 61. Sene, Matbaa-ı Ahmed İhsan, Dersaadet, R. 1321; *(H. 1324 / M. 1906),* 62. Sene, Dersaadet, R. 1322; *(H. 1325 / M. 1907),* 63. Sene, Matbaa-ı Ahmed İhsan, Dersaadet, R. 1322; *(H. 1327 / M. 1908),* 64. Sene, Matbaa-ı Ahmed İhsan, Dersaadet, R. 1323; *(R. 1326 / M. 1910),* 65. Sene, Selanik Matbaası, Dersaadet, R. 1326; *(R. 1327 / M. 1911)*, 66. Sene, Selanik Matbaası, Dersaadet, R. 1327; *(R. 1328 / M. 1912)*, 67. Sene, Selanik Matbaası, Dersaadet, R. 1328.

[16] *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1319 / M. 1901-1902),* 4. sene, Def'a 4, 2. Kısım, Dersaadet H. 1319; *(H. 1321 / M. 1903-1904),* 6. sene, Def'a 6, 1. Kısım, Dersaadet H. 1321.

[17] *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (H. 1329-1331 / M. 1911-1913),* Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1340.

V. Dönemin Hatıraları

Çalışmanın zaman aralığını kapsayan II. Meşrutiyet Dönemi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri hakkında bilgiler için dönemin önemli şahsiyetlerinin hatırat ve günlüklerinden yararlanılmıştır. Hatırat ve günlükler, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sürece dair izlenimleri yansıtmaktadır. Ancak bu günlük ve hatıratların yazarlarının belli bir siyasî görüşe bağlı hareket etmeleri güvenirlilik açısından sorun teşkil etmektedir. Bunların doğruluklarının ispatlanması için diğer belge veya kaynaklar tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Siyasî, askerî ya da herhangi bir nedenle Edirne'de görev yapmış olan kişilerin şehir izlenimleri çalışmada önemli bir yere sahiptir. Özellikle Kazım Karabekir, Rahmi Apak, Yüzbaşı Naci Efendi, Ahmet Ekrem Demiray ve Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in dönemin Edirne'si hakkında vermiş oldukları bilgiler oldukça değerlidir. Yine bu isimlerin yanı sıra II. Meşrutiyet Dönemi izlenimlerini anlatan Müfid Şemsi, Prens Sabahattin, Resneli Niyazi, Ahmet Emin Yalman, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, İbrahim Temo, Tahsin Paşa, Mizancı Mehmed Murad, Halil Menteşe, Enver Paşa, Kazım Nami Duru, Ali Cevat, Ahmet Rıza, Ahmet Saib, ve Ahmet Bedevi Kuran gibi dönemin isimlerinin hatıraları, anıları ve günlükleri önem arz etmektedir[18].

---

[18] Müfid Şemsi, *Şemsi Paşa, Arnavutluk ve İttihat-Terakki / El Hakku Ya'lû Vela Yû'lâ Aleyh*, (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), Nehir Yay., İstanbul 1995; Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*?, (Çev. Muzaffer Sencer), Elif Yay., İstanbul 1965; Resneli Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Hatıraları*, (Çev. İhsan Ilgar), Çağdaş Yay., İstanbul 1975; Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1 (1888-1922)*, (Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç), Pera Yay., İstanbul 1997; Yüzbaşı Naci Efendi, *Balkan Savaşı'nda Edirne Kuşatması'na ait Harp Ceridesi*, (Osmanlıca Çev. Hülya Toker), Alfa Yay., İstanbul 2012; Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamid Han*, Yenimatbaa Yay., İstanbul 1960; İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılabı Milliye Dair Hatıratım*, Romanya 1939; Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1931; Mizancı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad*, Nehir Yay., İstanbul 1997; Halil Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Hatıraları*, (Yay. Haz. İsmail Arar), Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1986; Enver Paşa, *Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)*, (Haz. Halil Erdoğan Cengiz), İletişim Yay., İstanbul 1991; Kazım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1957; Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, TTK Yay., Ankara 1988; Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, II. Abdülhamid'in Son Başmabeyn Katibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi*, (Haz. Faik Reşit Unat), TTK Yay., Ankara 1985; Ahmet Rıza, *Anılar*, Cumhuriyet Yay., İstanbul 2001; Ahmet Saib, *Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-*

VI. Dönemin Süreli Yayınları

Şehir araştırmalarının önemli kaynaklarından biri de süreli yayınlardır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'ye dair yapılan bu çalışmada, 1908-1912 yılları arasında İstanbul, Selanik ve Edirne'de çıkarılan gazeteler, "Edirne" haberleri, şehir ile ilgili yazılar, ilgili tarihlerde şehirde gerçekleşen önemli vakalar ekseninde incelenmiştir. Bu yayınlarda dönemin Edirne'sine dair birçok bilgi elde edilmiş, çalışmada itinayla kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde 1831 yılından itibaren yayımlanan ilk resmi gazete olan *Takvim-i Vekâyi*'den II. Meşrutiyet Dönemi Edirne'si ile ilgili olan kısımlar taranıp, çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu gazetenin yanı sıra *Tanin, İkdam, İttihat ve Terakki, Meşveret, Mizan, Tasvir-i Efkâr* ve *Muallim Mecmuası* gibi birçok Osmanlıca süreli yayından yararlanılmıştır. Süreli yayın kaynaklarımızın son ayağını Edirne'de çıkarılan *Edirne, Yeni Edirne* ve *Afitab* gazeteleri oluşturmaktadır.

Ayrıca İngiliz gazetelerinden *The Times*, *The Economist* ve *Evening Expres*'de ilgili tarihlerle sınırlı olmak kaydıyla yine "Edirne" merkezli yazılar taranmıştır. Fransa'da yayımlanmış olan *La Justice*, *Le XIXe siècle*, *Le Matin*, *La Lanterne*, *Bulletin Périodique de la Presse Turque* ve Selanik'de Fransızca yayımlanan *Journal de Salonique (Organe Constitutionnel)* gazetelerinin "Edirne" kısımlarına bakılmıştır.

---

i Hâzırası, (Yay. Haz. Şennur Şenel), Berikan Yay., Ankara 2007; Kazım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, C. 1, (Çev. Budak Kayabek), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2009; Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, Tan Matbaası, İstanbul 1948; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul 2000; Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi ve Balkan Savaşları Hatıraları*, Türk Kütüphaneciler Derneği Yay., Edirne 2005; Ahmet Ekrem Demiray, "1904'de Edirne'de Ramazan", *Damla Edebi İlmi Köycü Dergisi*, C. 1, Edirne 1948, ss. 140-141.

VII. İnceleme Eserleri

Bu çalışmada en çok yararlanılan isimlerin başında Edirne'ye gönül vermiş ve hakkında önemli çalışmalar yapmış olan Dr. Ratip Kazancıgil gelmektedir. Edirne'nin önde gelen isimlerinden Ratip Kazancıgil'in gerek kendi, gerekse çeşitli araştırmacılar ile birlikte Edirne hakkında hazırlamış olduğu birçok eser bulunmaktadır. Edirne ile ilgili yazılan birçok eserden faydalanarak ortaya çıkardığı *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi (1300-1994)* adlı eseri, M. 917 yılında Bulgarların Edirne'yi zaptı ile başlatıp, Aralık 1994 yılında Deveci Han'ın restorasyonuna kadar süre gelen önemli olaylar ve gelişmeler hakkında kısa bilgiler vermektedir. Dr. Ratip Kazancıgil'in diğer bir eseri olan *Edirne Mahalleleri Tarihçesi (1529-1990)* adlı eseri çalışmamızın mahalleler başlığında sıklıkla kullandığımız bir kaynaktır. Edirne'nin mahalleleri ile yapılan çalışmaların derlendiği dört bölümlük bu eser, 1529-1990 yılları arasında Edirne'nin mahalle, cadde, sokak, yol, yokuş, meydan ve pazar yerleri gibi birçok unsurları hakkında bilgiler vermektedir. Aynı zamanda Edirne'nin yıllar içinde geçirdiği mahalli değişimi kıyaslama olanağı tanımaktadır. Yine Dr. Ratip Kazancıgil'in önemli eserlerinden *Edirne ve Osmanlı Padişahları*, I. Murad Dönemi'nden son Padişah Vahdeddin'e kadar Edirne'ye gelen ve hizmet eden padişahları, bıraktıkları eserleri, devirlerinde Edirne'de yaşanan olayları aktarmaktadır. Bu eserlerin yanı sıra çeşitli araştırmacıların da katkılarıyla derlediği *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi ve Balkan Savaşları Hatıraları, Edirne'nin Eğitim Tarihi (İlk-Orta Öğretim) (1361-2005)* ve *Edirne'nin Sağlık ve Sosyal Yardım Tarihi (1361-2008)* eserleri çalışmada kullanılmıştır[19].

Bu çalışmada en çok yararlanılan isimlerden biri de Edirne Tarihi'ne önemli katkıları olan M. Tayyip Gökbilgin'dir. Edirne açısından önemli bir eser olan *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası (Vakıflar, Mülkler, Mukataalar)*, şehrin fatihi olan I.

---

[19] Ratip Kazancıgil, *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi (1300-1994)*, Edirne Valiliği Yay., İstanbul 1999; *Edirne Mahalleleri Tarihçesi (1529-1990)*, Edirne Valiliği Yay., İstanbul 1999; Ratip Kazancıgil, H. Murat Tuğrul, *Edirne ve Osmanlı Padişahları*, Türk Kütüphaneciler Derneği Yay., Edirne 2001; Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, *a.g.e.*; Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar*, Edirne'nin Eğitim Tarihi (İlk-Orta Öğretim) (1361-2005)*, Edirne Valiliği Yay., Edirne 2006; *Edirne'nin Sağlık ve Sosyal Yardım Tarihi (1361-2008)*, C. I, T.Ü. Rektörlüğü Yay., Edirne 2009.

Murad'tan II. Selim Dönemi sonuna kadar şehrin idarî, iktisadî, mimarî ve sosyal yapısı hakkında, tahrir defterlerinden yararlanarak bilgiler vermektedir. Bunun yanı sıra M. Tayyip Gökbilgin'in İslam Ansiklopedisi'nde yer alan "Edirne" maddesi, Edirne hakkında en kapsamlı makalelerden biridir. Bu makale Edirne'nin adı, coğrafi yapısı, geçirdiği istilalar, Bizans Dönemi Edirne'si, Osmanlıların hâkimiyetine geçmesi, demografik yapısı, idarî, dinî ve sosyokültürel yapısı, mahalleleri, mimarî yapıları gibi birçok unsur hakkında geniş bilgiler içermektedir. Yazarın *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, *Edirne Şehrinin Kurucuları* gibi eserlerinden ve bazı makalelerinden de yararlanılmıştır[20].

Edirne'nin yerel tarihçilerinden olan Oral Onur'un eserlerinden de yararlanılmıştır. Edirne'nin yerel araştırmacılarından olan Oral Onur, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Edirne Yönetim Şekli ve Edirne Valileri* adlı eserinde Edirne'nin idarî birimleri ve yöneticileri hakkında bilgilere yer vermiştir. Edirne'nin fethinden Cumhuriyet Dönemi'nin 2.000'li yıllarına kadar Edirne'nin yönetiminde bulunan görevlilerin biyografileri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Yine Osmanlı Devleti'nin idarî mekanizmasının bir parçası olan kadılar hakkında ise *Edirne Kadıları* adlı eseri vardır[21]. Eserlerde her ne kadar akademik açıdan bilgi eksikleri ve bazı tutarsızlıkları bulunsa da fikir vermesi açısından değerlendirilebilir niteliktedir.

Edirne'nin etnik yapısı üzerine yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu çalışmalardan biri Naim Güleryüz'ün *Edirne Yahudileri* adlı eseridir. On iki bölümden oluşan bu çalışma, Edirne'de yaşamış olan Yahudi nüfusunun cemaatlerini, geçmişlerini, gelenekleri ve göreneklerini, dinî yaşayışlarını, mekteplerini, aile yaşamlarını, kurumlarını ve kültürlerini Cumhuriyet Dönemi'ni de içine alan geniş bir yelpaze de anlatmıştır. Yahudiler hakkında yapılmış diğer bir çalışma ise Erol Haker'in *Edirne Yahudi Cemaati ve Alyans Okulları (1867-1937)* adlı eseridir. Bu

---

[20] M. Tayyip Gökbilgin, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası (Vakıflar, Mülkler, Mukataalar)*, Üçler Basımevi, İstanbul 1952; *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1957; "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, MEB Basımevi, İstanbul 1964, ss. 107-127; *Edirne Şehrinin Kurucuları*, TTK Yay., Ankara 1964; "Edirne Şehrinin Kurucuları", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK. Yay., Ankara, 1993, ss. 161-179; "Edirne", *TDVİA*, C. 10, İstanbul 1994, ss. 425-431.

[21] Oral Onur, *Edirne Kadıları*, Edirne Valiliği Yay., Edirne 1999; Aynı Yazar, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Edirne Yönetim Şekli ve Edirne Valileri*, Edirne Valiliği Yay., Edirne 2004.

eserde Edirne'deki Yahudilerin eğitim kurumları hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Çalışmada kullanılan diğer bir eser ise Aziz Nazmi Şakir Taş'ın *Adrianopol'den Edirne'ye* adlı eseridir. Eser, Roma ve Bizans yönetiminde Edirne'den başlayarak Osmanlı Devleti'nin fethini müteakip şehrin gelişimini ve bir Türk-İslam şehri haline gelişini anlatmaktadır. Edirne'nin ilim ve kültür hayatına katkıları ortaya konularak şehrin bünyesinde oluşan sosyokültürel yapı hakkında geniş bilgiler verilmiştir[22].

Bu eserlerin yanı sıra Edirne'nin mimarî yapısı ile alakalı eserlerden yararlanılmıştır. Bunlardan ilki Rıfkı Melûl Meriç'in *Şehrin Hüznü (Edirne Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında)* adlı eseridir. Rıfkı Melûl Meriç eserinde, Edirne'deki cami, mescid, türbe, tekke, han, hamam, kervansaray ve bunlara ait vakıf binalarının listelerini vererek, haklarında kısa bilgiler vermiştir. Aynı zamanda bu mimarî eserlerin durumları ve kullanılmaz halde olanların yıkım, alım, satım kararları ile ilgili bilgileri belgeler ve listeler halinde aktarmıştır. Edirne'nin mimarî zenginliğinin anlatıldığı bir diğer eser, Oktay Aslanapa'nın *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri* adlı eseridir. Eserde Edirne'de Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar kalan camiler, köprüler, hanlar, hamamlar, saray kalıntıları ile diğer mimarî eserler hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Edirne'de askerî mimarî örneklerinin anlatıldığı Servet Ünkazan'ın *Edirne ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Askeri Mimari* adlı eseri çalışmada kullanılan kaynaklardandır. Eserde Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar kalmayı başaran askerî binalar hakkında hem tarihi hem de mimarî bilgiler verilmektedir. Edirne'deki mimarî eserler ile ilgili istifade edilen diğer bir kaynak ise Nesrin Çiçek Akçıl'ın *Edirne Tekkeleri* adlı eseridir. Bu eserde, Osmanlı devrinde Edirne'de mevcut tarikatların kullandıkları tekke ve zaviyelerin incelemeleri yapılmıştır[23].

Edirne'nin en zor yüzyılı olan 19. yüzyılda geçirdiği iki işgal dönemini (1828-1829 ve 1877-1878 Rus işgalleri), dönemin tanıklarıyla ele alan Hüseyin Mevsim, *Rus*

---

[22] Naim A. Güleryüz, *Edirne Yahudileri*, Gözlem Gazetecilik, İstanbul 2014; Erol Haker, *Edirne Yahudi Cemaati ve Alyans Okulları (1867-1937)*, (Çev. Lizet Deadato), Gözlem Yay., İstanbul 2007; Aziz Nazmi Şakir Taş, *Adrianopol'den Edirne'ye*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 2009.

[23] Nesrin Çiçek Akçıl, *Edirne Tekkeleri*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2013; Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, Üçler Basımevi, İstanbul 1949; Servet Ünkazan, *Edirne ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Askeri Mimari*, Edirne Valiliği Kültür Yay., Edirne 2013; Rıfkı Melûl Meriç, *Şehrin Hüznü (Edirne Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında)*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2013.

Gözüyle Edirne ve *Bulgar Gözüyle Edirne* adlı eserlerinde şehrin izlenimlerini yansıtmıştır. Ayrıca Haluk Kayıcı'nın *Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı* adlı eseri, Edirne Vilayet Salnameleri değerlendirilerek 19. yüzyılın son çeyreğinde şehrin durumu hakkında ayrıntılı bilgiler içeren bir kaynaktır[24].

Bu inceleme ve araştırmaları eserlerinin yanı sıra YÖK'ün tez merkezi taranarak Edirne ile ilgili hazırlanmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri tespit edilmiştir. İncelenen bu tezlerdeki bilgiler diğer belgeler ve kaynaklarla birlikte ele alınıp çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışma planlamasını ve başlıklarını belirlerken kıstas aldığımız tezlerin başında Halim Demiryürek'in hazırladığı *II. Meşrutiyet Döneminde Bilecik* adlı doktora tezi gelmektedir[25]. Bu tez çalışmaya ilk başlandığında bir yol haritası olarak da kullanılmıştır. Yunus Uğur'un hazırladığı *The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries* başlıklı doktora tezi Edirne'nin harita ve topografyalarını güncelleyerek istifade ettiğimiz önemli çalışmalardandır[26]. II. Meşrutiyet Dönemi Edirne'si ile ilgili tezlerden bir diğeri Kurtuluş Demirkol tarafından hazırlanan *II. Meşrutiyet Dönemi Edirne Vilayeti Hapishaneleri* adlı doktora tezidir. Bu çalışma dönemin Edirne'sinin hapishaneleri ve güvenlik sistemini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır[27]. Edirne'nin 16. yüzyılının ele alındığı Ahmet Yiğit tarafından hazırlanan *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne* adlı doktora tezi ve yine Edirne'nin yakınçağının incelendiği Sadık Emre Karakuş'un hazırladığı *Osmanlı İdaresinde Edirne (1789-1839)* ve Tevfik İnce'nin hazırladığı *Tanzimat Dönemi'nde Edirne (1839-1908)* adlı doktora tezleri Edirne tarihi açısından önem arz etmektedir[28]. Yine

---

[24] Hüseyin Mevsim, *Rus Gözüyle Edirne*, Ceren Yay., Edirne 2015; Hüseyin Mevsim, *Bulgar Gözüyle Edirne*, Kitap Yay., İstanbul 2012; Haluk Kayıcı, *Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı,* Edirne Valiliği Kültür Yayınları, Edirne 2013.

[25] Halim Demiryürek, *II. Meşrutiyet Döneminde Bilecik*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ABD, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya 2011.

[26] Yunus Uğur, *The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014.

[27] Kurtuluş Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya 2012.

[28] Ahmet Yiğit, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Muğla 1998; Sadık Emre Karakuş, *Osmanlı*

mimarî açıdan Gülser Oğuz tarafından hazırlanan *Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği* adlı doktora tezinden istifade edilmiştir[29]. Bunların yanı sıra Edirne ile ilgili hazırlanmış yüksek lisans tezleri incelenmiş, şehir tarihi açısından önemli bilgilerden yararlanılmıştır[30].

Çalışmada yukarıda adı geçen eserler dışında Edirne'nin idarî, iktisadî, mimarî, eğitim, sağlık, tarım, hayvancılık, bayındırlık, ulaşım ve sosyal hizmetleri ile ilgili birçok eser ve makalelerden de istifade edilmiştir.

İdaresinde Edirne (1789-1839), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2018; Tevfik Evci, *Tanzimat Döneminde Edirne (1839-1908)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.

[29] Gülser Oğuz, *Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2013.

[30] Fadimana Çelik, *Temettuât Defterlerine Göre Edirne Kazası Çöke Nahiyesinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2009; Yavuz Güner, *Edirne Askeri Tabyalarının Mimarisi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2004; Gürer Karadelikli, *In Search Of a Jewish Community İn The Early Modern Ottoman Empire: The Case Of Edirne Jews (1686-1750)*, Bilkent Üniversitesi İhsan Doğramacı Tarih Bölümü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011; Serap Sert, *Temettuat Defterleri'ne Göre Edirne Şehri*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2011; Meliha Tokel, *Tarihte ve Günümüzde Edirne Yahudi Cemaati*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstititüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.

GİRİŞ

1. Edirne'nin Coğrafi Konumu ve "Edirne" Adının Menşei

Osmanlı Devleti'nin Bursa'dan sonra ikinci başkenti ve Avrupa'ya açılan kapısı olan Edirne, Balkan yarımadasının güneydoğusunda Trakya (Paşaeli) bölgesinde bulunmaktadır. Tunca ve Arda Nehirleri'nin Meriç Nehri ile buluştukları yerin sol tarafında 41° 40' 26" kuzey enlemi ve 26° 33' 50" doğu boylamında yer almaktadır. Günümüzde İstanbul'a 225,5 km. bir karayolu ve 229 km.'lik bir demiryolu ağı ile bağlıdır[31]. Şehir, günümüzde batıda Yunanistan, kuzeybatıda Bulgaristan, doğuda Kırklareli ve Tekirdağ, güneyde Ege Denizi ile çevrilidir. Arda, Tunca ve Meriç Nehirleri vasıtasıyla sulak bir bölge olan şehir, gayet verimli bir havza konumundadır. Tunca Nehri'nin doğu kıyısından itibaren yükselerek, şehrin doğusundaki dağlara doğru genişlemektedir. Ege Denizi'ne bağlı Saroz Körfezi'nden başlayan sınır, şehir merkezine kadar 157 km. mesafededir. Edirne, Ergene Havzası olarak adlandırılan geniş düzlükleri ve tepeleri içinde barındırır. Yeryüzü şekilleri bakımından çok dağlık olmayan coğrafya, kuzeydoğudan Istranca Dağları ile batıdan kuzeybatıya doğru yükselen Rodop Dağları ile çevrilmiştir[32]. Tunca Nehri'nin Meriç Nehri ile birleşmeden hemen önceki yarım daire şeklindeki kavis içinde kalan şehrin deniz seviyesinden yüksekliği yer yer değişiklik göstermektedir. Şehrin en alçak yeri olan Kirişhane Semti'nde yükselti 37 m. iken en yüksek yeri olan Buçuktepe'de 100 m.'yi aşmaktadır[33]. Bu yükseklik Karaağaç Semti'nde 52 m., Üç Şerefeli Camii'nde 54 m., Belediye Dairesi önünde 56 m., Selimiye Camii'nin bulunduğu tepede 75 m. olarak ölçülmüştür[34].

---

[31] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, MEB Basımevi, İstanbul 1964, s. 107; Besim Darkot, "Edirne, Coğrafi Giriş", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK Yay., Ankara 1993. s. 1-2; Rıfat Osman, *Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu)*, (Haz. Ratip Kazancıgil), Edirne Valiliği Yay., İstanbul 2013, s. 26; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1939, s. 7.

[32] Besim Darkot, *a.g.m.*, s. 2.

[33] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 107; Rıfat Osman, Buçuktepe'nin yükseltisini 104 m. olarak belirtmiştir. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 26.

[34] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 26.

Edirne'nin tarih öncesi devirlere ait bilgileri çok sınırlıdır. Edirne'nin kurulduğu bölgeye göç eden ilk kavim Trakların bir kolu olan "Bettegerriler" olarak bilinmektedir. Orta Asya'dan Karadeniz'in kuzeyini takip ederek Edirne ve civarına yerleşen bu kavimden sonra yine Trakların bir kolu olan "Odrisler", bölgeye göç ederek bölgeye "Trakya" adını vermişlerdir[35]. Edirne'nin bulunduğu yer ile ilgili isimlendirmeler kaynaklara ve tarihçilere göre farklılık göstermektedir. Edirne ve çevresi için Ammianus Marcellinus ve Eutropios, "Uscudama[36]", Bizanslı Stephanos, "Goneis", Bizans tarihçileri Ioannes Zonaras, Niketas, Nikephoros ve Laonikos "Orestia" veya "Orestias" isimlerini kullanmışlardır. Rumlar, Trak adının yerine Orestia veya Orestias isimlerini etmişlerdi[37]. Şehir, Trakların bir kolu olan Odrisler tarafından Meriç ve Tunca Nehirlerinin birleştiği yerde kurulmuştu. Bölgede Makedon hâkimiyetinin başlaması ile birlikte burayı Orestlerin bir kolonisi haline getirerek, şehre "Orestia", varoşlarına ise "Connoi" adını vermişlerdi[38]. Uzun yıllar bu isimle anılan şehir, M.S. 123-124 yıllarında Roma İmparatoru Publius Aelius Hadrianus'un Trakya seyahati esnasında bölgeye gelerek, buraya şehir statüsü kazandırması üzerine "Hadrianopolis" adı ile anılmaya başlamıştı[39].

Birçok eserde Edirne adının Hadrianopolis'den türetildiği dile getirilmiştir. Başka bir iddia ise, Edirne'nin ad menşeinin İmparator Hadrianus ile bağlantılı olmadığıdır. Edirne/Edrine, Adra/Odra adının Odris'lerin baş tanrısının adından esinlenildiği, hatta "Thraké" adının da bu tanrı ile bağlantılı olduğu iddiasıdır. Roma ve Bizans Dönemi'nde Adriana/Adraneia şeklinde görülen ad, İmparator Adrian/Hadrianus ile bağlantılı olduğu düşünülerek "Adriana,

---

[35] Esin Karlıkaya, "Tarih İçinde Edirne", *Kültür ve Sanat Dergisi (Edirne Özel Sayısı)*, S. 39, İş Bankası Yay., Ankara 1998, s. 14.

[36] Uscudama adının Edirne'den ziyade onun bir nahiyesi olan Üsküdar'a delalet etmesi muhtemeldir. Uscudama, Edirne'nin kuzeyinde, günümüzde Bulgaristan sınırları içinde yer alan Üsküdar Nahiyesi'ne tekabül etmektedir. Bkz. M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 109; Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 8; Arif Müfid Mansel, "İlkçağda Edirne", *Edirne, Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK. Yay., Ankara, 1993, s. 21.

[37] Arif Müfid Mansel, *a.g.m.*, s. 21; Erdoğan Tokmakçıoğlu, *Kentlerimizin Adı Nereden Geliyor?*, İsim Yay., Ankara 2011, s. 88.

[38] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 109.

[39] Robin Hanbury-Tenison, *Tarihteki Yetmiş Büyük Yolculuk*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Oğlak Yay., İstanbul 2006, s. 54.

Adrinoi/Hadrianoi/Hadriani" biçimine dönüştürülmüştü[40]. Ancak, Edirne/Edrine adının menşeinin İmparator Hadrianus'ten değil, Adra'sal, Adra yurdu anlamında, Adrana/Adrina gibi kelimelerin çeşitlenmesinden geldiği iddia edilmektedir[41].

Eski İslam kaynaklarında ise Hadrianopolis/Hadriani adı yerine "Edrenos, Edrune ve Edrenaboli" görülmektedir[42]. Türkler, Rumca'da sonu -poli şeklinde biten adlara genel olarak -bolu, -bol, -bul şeklinde ekleme yapmışlardı. "Edirne/Edrine" adı bakımından durumun bu şekilde olmaması, adın, sonunda -poli olmayan bir addan türediği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca, Edirne/Edrine adı, Beylikler Dönemi'nden kalma Enverî'nin Umur Paşa Destanı'nı yazdığı *Düsturnâme*'de "Aderyana" olarak adlandırılması, Oruç Bey tarihinin Manisa'da bulunan bir el yazmasında Edirne'nin fethinden önce kaçan tekfurdan "Adranos Tekfuru" şeklinde bahsedilmesi bu iddiayı desteklemektedir[43]. Edirne'nin fethinden sonra I. Murad tarafından İlhanlı Şahı Üveys Şah'a gönderilen bir fetihnamede "Edrine/Edrene" adının kullanıldığı bilinmektedir. Edirne fethedildikten sonra uzun yıllar "Edrine" olarak anılmış, tahminen 18. yüzyıldan itibaren "Edirne" şeklinde kullanılmaya başlanmıştır[44]. Edirne, Türk-İslam kimliği kazandıktan sonra İslam ve Osmanlı kayıtlarında, "Dârü'n-nasr, Dârü'l-karar, Dârü'l-mülk, Dârü'l-mülk-i Edirne, Dârü'n-nasr ve'l Meymene, Dârü'l-karar şehr-i Edirne, Dârü'l-saltanat, Dârü'l-fath, Mahmiya-i Edirne, Mahrusa-i Edirne, Tahtgâh-ı Edirne, Edrinus, Endiriye, Edriyana, Edrinebolu, Edrune" olarak takdim edilmiştir[45]. Edirne adının batı kaynaklarında genel kullanımı, İngilizcede ve Fransızcada Adrianople/Andrinople, Yunanca Άδριανούπολις, Çağdaş Yunanca'da Αδριανούπολη (Adrianoupoli/Adrianupoli),

---

[40] Rıdvan Canım, *Edirne Kitabı*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2014, s. 21.
[41] Bilge Umar, *Trakya: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkılap Yay., İstanbul 2003, s. 141-142, 144, 146.
[42] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 108; Hadriani adını Edrenos olarak devam etmiştir. Sivil idari merkezlerden biridir. Bkz. W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş), MEB. Yay., İstanbul 1960, s. 197.
[43] Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 146.
[44] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 108.
[45] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne Şehrinin Kurucuları", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK. Yay., Ankara, 1993, s. 161; M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 108; Erdoğan Tokmakçıoğlu, *a.g.e*., s. 88; Rıdvan Canım, *a.g.e.*, s. 21.

Bulgarca'da "Одрин (Odrin)", Macarca'da "Drinápoly", Sırpça'da "Jedrene[46]" adlarıyla görülmektedir[47].

2. Edirne Tarihi

2.1. Osmanlı Hâkimiyetinden Önce Edirne

Edirne'de ilk yerleşimlerin nerede kurulduğuna dair kesin bilgi yoktur. Ancak köken olarak birbiriyle az çok bağlantılı olan yerleşimlerin bulunduğu ve bu yerlerinin şehrin genişlemesi ile orantılı olarak şehre dâhil edildiği bilinmektedir[48]. Edirne'de 1959 yılında Şevket Aziz Kansu tarafından Çardakaltı[49] prehistorik yerleşim yerinde yapılan araştırmalar sonucunda çok sayıda keramik parçaları, taştan el değirmenleri ve cilalı baltalar bulunmuştur. Bu buluntular üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda, Geç Kalkolitik Çağ veya Erken Tunç Çağı kültürleri ile bağlantılı olarak Edirne'ye ilk yerleşimlerin M.Ö. 3.000-4.000 yılları arasında olduğu tahmin edilmektedir[50]. Her ne kadar Rum tarihçiler bu bölgenin adının Yunan mitolojisine göre Miken Kralı olan Agamemnon'un oğlu Orestes'ten geldiğini savunsa da bunun doğru olmadığına dair kanıtlar bulunmaktadır[51]. Bu kanıtlardan biri bölgede Helen kültüründen ziyade Trak kültürünün hâkim olmasıdır[52]. Trakya'ya ilk yerleşenler Trakların kollarından Bettegeriler ve Odrisler'dir[53]. Bu dönemde Trakya'da Helen kültürüne dair herhangi bir işaret söz konusu değildir[54]. M.Ö. 1200-

---

[46] Snezana Pezoviç, "Following the Mention of Edirne in Montenegrin Archives", *Balkan Ülkeleri Arşiv Kaynaklarında Edirne, Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı,* 21-23 Ekim 2010, Edirne, s. 74.

[47] Sadık Emre Karakuş, *Osmanlı İdaresinde Edirne (1789-1839)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2018, (Dipnottan), s. 1.

[48] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 107.

[49] Edirne il merkezinden yaklaşık 5 km. kuzeybatıda eski asker hastanesi ve sonraki eski Jandarma Mektebi arkasında, Sarayakpınar şosesinin sağ tarafında kalan yerdir. Tunca Nehri'nin üst sekisinde kalmaktadır. Bkz. Şevket Aziz Kansu, "Edirne'nin Tarihöncesine Ait Araştırmalar", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK. Yay., Ankara 1993, s. 13.

[50] Şevket Aziz Kansu, *a.g.m.*, s. 13.

[51] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 7-8.

[52] Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 150.

[53] Esin Karlıkaya, *a.g.m.*, s. 14.

[54] Bazı kaynaklara göre günümüzdeki Yunanistan'ın Arnavutluk sınırına yakın bölümü olan Epeiros'un Helenleşmiş yerli halkı Molossos'ların kollarından olan Orestes'ler, Trak şehri olan Odris'in yanında kendilerine bir şehir kurmuşlardır. Bu şehre Oresteian adını vermişlerdir. Orestes

1400 yılları arasında Trakya'da Ahay ya da Aka (Myken) denilen bir medeniyet hâkim sürmüştü. Bu medeniyet her ne kadar Yunanistan sınırları içinde kurulmuş olsa da Helen kültüründen bağımsız olarak gelişme göstermişti. M.Ö. 513 yılında Pers Kralı I. Darius, İskitler üzerine yaptığı seferden sonra Trakya bölgesine yönelmiş ve Trakya'da Pers hâkimiyetini başlatmıştı[55]. M.Ö. 4. yüzyılın ortalarında Pers hâkimiyetinin zayıflaması üzerine Odrislerin kurduğu medeniyetin tekrar Trakya'ya hâkim olmasının ardından bölge, Makedonya Kralı II. Filip tarafından işgal edilmişti. Traklar, bu dönemde birçok ayaklanma başlatmalarına rağmen, M.Ö. 280 yılında Keltlerin istilasına maruz kalmışlardı. M.Ö. 168 yılında Roma İmparatorluğu'nun Makedonya Krallığı'nı ortadan kaldırması üzerine bölgede Roma hâkimiyeti başlamıştı[56]. Bu dönemde Roma hâkimiyetine giren Edirne, tipik bir Roma Castrum'u haline dönüştürülmüştü[57]. Bu dönüşümde ve bölgenin şehir statüsü kazanmasında en önemli faktör, M.S. 123-124 yıllarında Roma İmparatoru Publius Aelius Hadrianus'un Trakya seyahati esnasında bölgeye gelerek, Edirne'yi yeniden inşa etmeye başlamasıdır. Bu tarihten itibaren şehir, "Hadrianopolis" adı ile anılmaya başlanmıştır[58]. İmparator Diocletianus Dönemi'nde (M.S. 284-305), şehir yeniden yapılan idarî taksimatla birlikte M.S. 297 yılında sınırları genişletilerek Tracia Eyaleti'nin altı vilayetinden biri olan Haemimontus'un merkezi olmuştur[59].

Roma ve Bizans'daki iç karışıklar Edirne ve çevresini etkilemişti. M.S. 323 yılında Batı İmparatoru I. Konstantin, Doğu İmparatoru Licinius'u Edirne'de yenmişti. M.S. 378 yılında ise İmparator Valens, Gotlara bu bölgede yenilmiş ve hayatını kaybetmişti[60]. Ayrıca şehir, kuzeyden gelen birçok kavmin akınlarına maruz

---

adı Helen dilinde "dağ, tepe" anlamına gelmektedir. Oros'tan türetilen kelime "dağlı" anlamında olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 150.

[55] Bu medeniyet Yunan koloni şehirleri ile ekonomik ve kültürel ilişkiler kurmakla birlikte Helen kültürünü benimsememiş, oturdukları bölgelerde Helen kültürüne özgü şehir devletleri kurmamışlardır. Bkz. Arif Müfid Mansel, *a.g.m.*, s. 22.

[56] Arif Müfid Mansel, *a.g.m.*, s. 22-23.

[57] Castrum: Orduların konaklama alanıdır. Edirne Kalesi, bu amaçla ile yapılmıştır. Bkz. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 152.

[58] Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yay., İstanbul 2008, s. 254-255; Robin Hanbury-Tenison, *a.g.e.*, s. 54.

[59] Semavi Eyice, "Bizans Devrinde Edirne ve Eserleri", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK. Yay., Ankara 1993, s. 40.

[60] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 109; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 21-22.

kalmıştı. Hunlar, M.S. 441-447 yılları arasında Trakya'nın birçok bölgesini yağmalamışlardı. Edirne, güçlü surları ve kalesi sayesinde bu zayiattan kurtulmayı başarmıştı[61]. Ayrıca 5. yüzyıldan itibaren Tuna Nehri'ni aşan Avar, Peçenek ve Bulgar gibi Türk boyları da bölgeye akınlar düzenlemişlerdi[62]. Şehir, M.S. 586 yılında Avarlar, 914 ve 922 yıllarında Bulgarlar, 1049-1050 ve 1078 yıllarında Peçenekler tarafından istila girişimlerine maruz kalmıştı. 1084'de Kuman Türklerinin Edirne kuşatması, Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın 1190 yılında Edirne'yi zapt etmesi ve 1204 yılında Latinlerin Trakya ve İstanbul seferleri bölgede yaşanan gelişmelerdir. Bizans İmparatorları, bu girişimlerin bir kısmını püskürtmeyi başarırken bazılarında ise kaybedilen bölgeleri sonradan geri almayı başarmışlardı[63].

Anadolu'daki Türklerin 14. yüzyıl başlarından itibaren Rumeli'ye geçmeleri ile birlikte Trakya'nın fetih süreci hızlanmıştı. Zaman içerisinde Türk ailelerinin sayılarının artması üzerine bu aileleri askerî bir teşkilata bağlamak ve bir düzen oluşturmak gerekliliği ortaya çıkmıştı[64]. Bu önemli görev ile ilgili ilk girişimler, Aydınoğlu Umur Bey tarafından düzenlenen seferlerdir. 1332, 1333 ve 1342 yıllarında İzmir'den donanması ile Trakya bölgesine, 1343'te ise Selanik üzerine seferler düzenleyen Umur Bey, buralardaki Sırp ve Bulgar güçleri ile çarpışarak ganimet toplamıştı[65]. Umur Bey, bu seferler esnasında İstanbul'da bulunan Bizans İmparatoru V. Ioannis Paleologos'a karşı Trakya'da hareket eden Kantakuzenos ile işbirliği yapmıştı[66]. 1345 ve 1346 yıllarında ise Saruhan Beyliği, Trakya'ya seferler düzenlemişti[67]. Bu gelişmeler Türklerin Trakya ve Balkanları

---

[61] Semavi Eyice, "Bizans Devrinde…", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, s. 41.
[62] Muzaffer Turan, "Anadolu-Avrupa Yolunun Kavşağı: Edirne", *Anadolu'da Tarihî Yollar ve Şehirler Semineri Bildiriler*, İ.Ü. Tarih Araştırmaları Merkezi, 21 Mayıs 2001, Globus Basımevi, İstanbul 2002, s. 54.
[63] İstilalar ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Bizans Devrinde…", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, s. 41-60; M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 109; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 155-156.
[64] M. Tayyip Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, s. 9.
[65] Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, (Çev. Bilge Umar), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016, s. 214, 245-246.
[66] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 110.
[67] Donald M. Nicol, *a.g.e.*, s. 251.

daha iyi tanımalarına olanak sağlamış, sonradan başlatılan fetih hareketlerinin önünü açmıştır.

2.2. Edirne'nin Fethi ve II. Meşrutiyet Dönemi'ne Kadar Osmanlı İdaresi'nde Edirne

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçişi, Edirne'nin Türkler tarafından fethini hızlandıran önemli gelişmelerden biriydi. 1352 yılında Bizans İmparatoru V. Ioannis Paleologos'un kardeşi Kantakuzenos'un en önemli müttefiki Osmanlı Beyliği idi. Dönemin padişahı Orhan Bey, V. Ioannis Paleologos'a karşı harekete geçen Kantakuzenos'a yardım amacıyla Şehzade Süleyman Paşa komutasındaki 20.000 kişilik bir orduyu Trakya'ya göndermişti. Bu yardımlar karşılığında Kantakuzenos, Osmanlılara Çimpe Kalesi'ni (Çimni, Çimbi, Çimbeni, Çimnik) vermişti[68]. Bu vasıtayla Trakya'ya yerleşen Osmanlılar, bölgenin kaderini belirlemeye başlamıştı. Bu durum, aynı zamanda Osmanlıların ilk defa Edirne ile doğrudan ilgilenmelerine sebep olmuştu.

Trakya'daki bu gelişmeler üzerine Şehzade Murad, ağabeyi Süleyman Paşa ile birlikte Rumeli fetihlerine katıldı. 1357 yılında Süleyman Paşa'nın ani ölümü ile bu görev Şehzade Murad'a bırakıldı[69]. Şehzade Murad'ın yanı sıra Rumeli'nin fethine Lala Şahin Paşa, Hacı İlbey, Evrenos Paşa, Gazi Fazıl ve Yakup Ece gibi önemli isimler görevlendirilmişti. Süleyman Paşa'nın vefatından kısa bir süre sonra Orhan Gazi'nin vefat etmesi ile Bursa'ya gelen oğlu I. Murad (1360-1389) idareyi devraldı[70]. Tahta geçen I. Murad, vakit kaybetmeden asker toplayarak Lala Şahin Paşa'yı hafif birliklerle Gelibolu'ya gönderdi[71]. Lala Şahin Paşa, bu sefer sırasında

---

[68] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, TTK Yay., Ankara 1988, s. 156.

[69] Âşık Paşazade Süleyman Paşa'nın ölümünü şu şekilde anlatmıştır: "*Süleyman Paşa da Hayrabolu'yla Çorlu'yu vurur gider ve Gelibolu'ya geldi. Bir gün av avlarken okla bir canavar (domuz) vurdular. Bu canavar (domuz) kaçtı. Süleyman Paşa ardına düştü. Ansızın atının ayağı bir deliğe geçti ve at düştü. Süleyman Paşa da şehit oldu. Bu hadisenin tarihi hicretin yedi yüz elli sekizindedir (M. 1357). Bazıları Orhan Gazi'nin de o yılda öldüğünü söylerler. Ama en doğru olanı oğlu Süleyman Paşa'nın iki ay önce vefat ettiğidir.*", Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (Haz. Kemal Yavuz, Yekta Saraç), K Kitaplığı, İstanbul 2003, s. 111.

[70] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 157-158.

[71] Dimitri Kandemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküş Tarihi*, C. 1, (Çev. Özdemir Çobanoğlu), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1979, s. 36.

Banatoz hisarı, Çorlu, Misini hisarı, Burgos (Lüleburgaz); Hacı İlbey, Dimetoka; Evrenos Bey ise Keşan ve İpsala'nın fethini tamamladı[72]. I. Murad'ın bir sonraki hedefi Rumeli'nin en stratejik noktalarından biri olan Edirne olmuştur. Lala Şahin Paşa komutasındaki ordu, I. Murad'ın emri üzerine Edirne için harekete geçti. Bu durumu haber alan Edirne tekfuru, Bizans ve Bulgarlardan oluşan bir orduyu savunma amaçlı Sazlıdere'ye yerleştirdi. Ancak Lala Şahin Paşa ve komutasındaki birlikler bu orduyu yenerek Edirne yolunu açmışlardı[73]. Bizans tekfuru Edirne'ye kaçmayı başarmış ve Edirne Kalesi'ne kapanmıştı. Lala Şahin Paşa'ya katılan Evrenos Paşa ve Hacı İlbey komutasındaki birlikler Edirne'ye doğru hareket etmişlerdi. Bu harekâtın haberini alan Bizans tekfuru, Tunca Nehri kenarındaki sarayından bir gece sandalla şehri terk ederek Enez'e (Enos) kaçtı. Kaçma girişiminin sabahında durumu öğrenen halk, özgür yaşama şartı[74] ile şehri Osmanlı birliklerine teslim etti[75]. Edirne'nin fethi ile birlikte Sırp ve Bulgarların Bizans ile bağlantısı kesilmiş, Türklere Balkanların yolu açılmıştı. Edirne'nin fetih tarihi genel olarak 1361 yılı kabul edilse de araştırmacılar çeşitli kaynaklarda farklı tarihler vermişlerdir[76].

Edirne'nin fethinden sonra bölgeye başlayan Türk göçü, Osmanlı Devleti'nin iskân siyaseti için oldukça önemliydi. Bunun en önemli kanıtı Edirne'deki camiler, medreseler, hayratlar, hanlar, hamamlar, vakıflar[77], semt ve

---

[72] Halil İnalcık, "Edirne'nin Fethi (1361)", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK. Yay., Ankara 1993, s. 147-148.

[73] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 110; Halil İnalcık, *a.g.m.*, s. 149; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 163.

[74] Lala Şahin Paşa, ordusu ile Edirne Kalesi önüne geldiğinde, kale halkı, Lala Şahin Paşa'ya müracaatla: "*Bizi öldürmeyin. Gelin, kaleyi teslim alın. Ama kale içinde oturmayın. O zaman size teslim olur, kalenin anahtarlarını da teslim ederiz*" diyerek teslim olmuşlardır. Türkler; Edirne Kalesi'nin alınışından sonra, kale içinde oturmamışlar, 637 yıl burada herhangi bir Türk eseri yapmamışlar ve kale dışında yeni bir "Türk kenti" oluşturmuşlardır. Bkz. Oral Onur, *Edirne Kadıları*, s. 5.

[75] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 110; Âşık Paşazade, *a.g.e.*, s. 113-114.

[76] "Aşık Paşazade tarihinde, "*H. 761'de (M. 1360-61), Orhan Gazi'nin oğlu Sultan Murad Han Gazi eliyle gerçekleştirilmiştir*" demektedir.", Âşık Paşazade, *a.g.e.*, s. 114; "Burmov'a göre, 1371 yılı, C. Jirecek'e göre 1363 yılı, Uzunçarşılı'ya göre 1362, Aşık Paşazade'den Hayrullah Efendi'ye kadar bütün Osmanlı tarihçileri Edirne fethinin tarihlerini sıralayarak H. 759, 760, 761, 762, 763 (M. 1358-1363) tarihlerinden birisini seçerek ucunu açık bırakmışlardır.", Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, *a.g.m.*, s. 137-159.

[77] Vakıf kelimesi Arapça'da '*durdurma, alıkoyma*' anlamındadır. Terim olarak ele alındığında vakıf, 'Tüzelkişiliğe sahip olmak üzere bir malın belirli bir amaca sürekli olarak ayrılması' şeklindedir.

mahallelerdir. Başta padişahlar olmak üzere, devlet adamlarının Edirne'yi bir Türk-İslam şehri haline getirmeye çalışmaları bu durumu ispat eden güzel bir örnektir[78]. Edirne'nin fethinden sonra I. Murad'ın emri ile Kaleiçi'nde Keçeciler kapısı yolu üzerinde kiliseden bozma Halebi Camii'nde ilk Cuma namazının kılındığı rivayet edilir[79]. Bir diğer cami ise yine Kaleiçi'nde Ayasofya Kilisesi'nin dönüştürülmesi ile Kilise Camii adını alan ibadethanedir[80].

Edirne'nin fethinden sonra beylerbeyliği statüsü verilmiş olan şehir, Rumeli Beylerbeyliği'nin merkezi ve Osmanlı Devleti'nin ilk beylerbeyliği oldu. I. Murad, 1362 yılında Lala Şahin Paşa'yı Zağra ve Filibe bölgelerinde fetih hareketlerinde bulunması için beylerbeyi sıfatıyla tayin etti. Edirne bu beylerbeyliği merkezi statüsünü uzun yıllar devam ettirdi[81].

Edirne'deki Gazi Mihal, Yıldırım, Muradiye, Yeni İmaret gibi semtlerin varlığı, hükümdarların ve devletin önde gelen isimlerinin şehrin gelişmesi için sarf ettikleri çabaların ve emeğin birer göstergesidir. Yıldırım Bayezid ümerasından Firuz Ağa ile Hacı Doğan Ağa bunların ilk örneklerini oluşturmaktadır[82]. Yıldırım Bayezid Dönemi'nde şehre yeni getirilen Yörükler, Edirne Kalesi'nin dışına yerleştirildi.

Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yay., İstanbul 2014, s. 345; Vakıflar ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bazı kaynaklar bkz. Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK Yay., Ankara1988; Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yay., Ankara 1995; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara 1942, s. 279-386; Hüseyin Hatemi, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Vakıf," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yay., İstanbul 1985, s.1657-1678; Ziya Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, Marifet Yay., İstanbul 1985; Nazif Öztürk, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, VGM. Yay., Ankara1983; Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *MEB. İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1986, s. 153-172.

[78] M. Tayyip Gökbilgin, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası…*, s. 20.

[79] Sonradan II. Murad Dönemi'nde bu cami yanına yapılan medresenin ilk müderrisi ve II. Mehmed'in de hocalarından olan Sirac al-Din Muhammed bin Halabi'nin adı verilmiştir. Çelebi Camii de denilen cami H. 1165 yılındaki depremde yıkıldıktan sonra tekrar inşa edilmiş, ancak 19. yüzyılda kullanılmaz hale gelmesinden dolayı günümüze ulaşamamıştır. Bkz. M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 121.

[80] II. Mehmed Dönemi'nde yıktırılarak altı kubbeli olarak tekrar inşa edilmiştir. Ancak 18. yüzyıl ortalarında yıkılmıştır. Bkz. M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 121.

[81] Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı-Eyalet-Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997, s. 45; Edirne'de ilk sarayın nerede olduğu ya da inşa edildiğine dair bilgiler çok net değildir. Yıldırım Bayezid Dönemi'nde Selimiye Camii civarında bir saray inşa ettiği rivayet edilse de tarihçiler arasında kesin bir yargı birliği yoktur. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 12.

[82] M. Tayyip Gökbilgin, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası…*, s. 21.

Seferşah, Orta İmaret ve Şah Melek mahalleleri ile birlikte Yıldırım Camii ve Selimiye yanındaki Saray Hamamı bu dönemde kuruldu[83].

1402 yılında Timur ile Yıldırım Bayezid arasında yapılan Ankara Savaşı sonucu Yıldırım Bayezid devri sona ermiş ve oğulları arasında 11 yıl (1402-1413) süren taht kavgası yaşandı. Bu taht kavgasında Edirne kilit şehir konumunda olmuştu. İlk olarak Edirne'de tahta oturan Yıldırım Bayezid'in en büyük oğlu Süleyman Çelebi idi[84]. Taht mücadelesi veren kardeşler, Fetret Dönemi'nde dahi Edirne'ye Türk-İslam kimliği kazandırmaya çalışmışlardı. Süleyman Çelebi (1403-1410) Dönemi'nde Eski Camii'nin temellerini atılmış, kardeşi Musa Çelebi (1410-1413) Dönemi'nde yükseltilmiş, diğer kardeş Mehmed Çelebi (1413-1421) Dönemi'nde ise bitirilmiş ve ibadete açılmıştır[85]. 1410 yılında Süleyman Çelebi'nin ölümü üzerine Musa Çelebi, Edirne'yi ani bir baskınla ele geçirerek adına para bastırdı[86]. Ancak kardeşi Mehmed Çelebi ile olan mücadelesini 1413 yılında kaybeden Musa Çelebi öldürüldü ve cenazesi Edirne'den Bursa'ya gönderildi. Böylelikle Mehmed Çelebi, Osmanlı Devleti'nin her iki yakasının tek hükümdarı olarak tahta oturdu[87]. Mehmed Çelebi Dönemi'nde Edirne'de Eski Camii, Ahi Çelebi Mescidi, Sarıca Camii, Timurtaş Camii, Gazi İbrahim Bey Camii, Tur Paşa Hatun Mescidi, Bedesten ve Şeyh Bedreddin Zaviyesi inşa edilip hizmete açıldı[88].

Edirne, başkent olduktan sonra en parlak dönemlerinden birini II. Murad (1422-1451) Dönemi'nde geçirmiştir. Edirne'nin fethinden sonra en geniş çaplı imar faaliyetleri bu dönemde yapıldı. II. Murad'ın ikametgâhı, "dâr'ül-ulemâ" yâni ulemâ şehri olan Bursa'dan, "dârü'l-gazâ" yani gazâ şehri olan Edirne'ye tamamen

---

[83] Ratip Kazancıgil, H. Murat Tuğrul, *Edirne ve Osmanlı Padişahları*, Türk Kütüphaneciler Derneği Yay., Edirne 2001, s. 12-13; Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 12-13.

[84] "*Taraftarları Stefan Lazareviç, Ali Paşa, onun kardeşi ve Rumeli Beylerbeyliği'ne getirilen Balaban Bey tarafından Edirne'ye götürülmüş, kısa bir süre sonra ise 'Turchorum dominus in Grecia (Rum topraklarının Türk hükümdarı)' ünvanı verilmiştir.*", Nikolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s. 294-295.

[85] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 13; Hekim Beşir Çelebi, Edirne hakkında "Tarih-i Edirne Hikaye-i Beşir Çelebi" adlı risalesinde, Edirne'de dört yerde yapılan duanın kabul olunacağından bahsetmektedir. Bunlardan ilki Eski Camii, diğerleri ise Darü'l-hadis Camii, Kilise Camii ve Hıdırlık (Hıdır İlyas)'dır. Bkz. Beşir Çelebi, *Tarih-i Edirne, Hikâyet-i Beşir Çelebi*, (Yay. İsmail Hikmet Ertaylan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., No: 864, İstanbul 1960, s. 11-12.

[86] Ratip Kazancıgil, *Edirne Şehir Tarihi…*, s. 18.

[87] Nikolae Jorga, *a.g.e.*,, s. 319.

[88] Ratip Kazancıgil, H. Murat Tuğrul, *Edirne ve Osmanlı Padişahları*, s. 16-17.

nakledildi[89]. II. Murad, Edirne'yi yeniden inşa ettirdi ve Türk-İslam kimliği, şehrin karakteristik özelliği haline getirildi. Bu dönemde Üç Şerefeli, Muradiye, Darü'l-hadis ve Beylerbeyi Camiileri ile birlikte 10 cami, 36 mescid, 5 medrese, 2 türbe, 5 imaret, 5 han ve 7 hamam inşa edildi[90]. II. Murad Dönemi'nin siyasal olaylarından biri de Edirne'de meydana gelen "Buçuktepe İsyanı" idi[91].

II. Murad'ın ölümünden sonra tahta geçen oğlu II. Mehmed (1451-1481), 1432 yılında Edirne'de doğdu. Babası tarafından başlatılan Edirne'yi imar çalışmalarını devam ettirdi. II. Mehmed (Fatih) Dönemi'nde Edirne'de 35 cami ve mescid, 9 medrese, 4 mektep, 2 imaret, 2 zaviye, 1 kervansaray, 10 hamam inşa edildi[92]. 1450 yılında II. Murad Dönemi'nde yapımına başlanan ve Edirne Sarayı olarak da bilinen Saray-ı Cedid-i Âmire bu dönemde tamamlandı. Ayrıca Sarayiçi'nde Fatih Köprüsü bu dönemde inşa edildi[93]. II. Mehmed'in İstanbul'un fethi için hazırlıklarını Edirne'de yaptığı bilinmektedir. İstanbul'un güçlü surlarını yıkmak amacıyla hazırlanan büyük toplar Edirne tophanesinde döktürüldü[94].

II. Mehmed'in 1453 yılında İstanbul'u fethinden sonra başkent Edirne'den İstanbul'a taşınsa da şehrin imar faaliyetlerinin devam ettiği görülmektedir. II. Mehmed'in oğlu II. Bayezid Dönemi'nde de Edirne'ye önemli mimari eserler kazandırıldı. Özellikle cami, aşevi, tıp medresesi, darü'ş-şifa, hamam, köprü, değirmen, sıbyan mektebi, mehterhane, muvakkithane, tabhane gibi birimlerden oluşan II. Bayezid Darü'ş-şifası ya da külliyesi bu dönemde hizmete girdi. Bunun yanı sıra Atik Ali Paşa Külliyesi de bu devrin önemli eserlerindendi. II. Bayezid

---

[89] Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, (Çev. Güzin Yalter), Türkiye Basımevi, İstanbul 1971, s. 73.
[90] Bu yapıların isimleri için bkz. Ratip Kazancıgil, H. Murat Tuğrul, *Edirne ve Osmanlı Padişahları…*, s. 18-30.
[91] 1446 yılında Edirne'de bazı devlet adamlarını istemeyen ve bir tepede (sonradan Buçuktepe adıyla anılmıştır) toplanan yeniçeriler, maaşlarının ayarlarının düşük olduğu gerekçesiyle isyan etmişlerdi. Maaşlarına buçuk akçe zam yapılarak isyan bastırılmışsa da II. Mehmed'in tahttan inmesi ve II. Murad'ın Edirne'ye gelip tekrar tahta oturması sağlanmıştı. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi,* C. 1, s. 440.
[92] Ratip Kazancıgil, H. Murat Tuğrul, *Edirne ve Osmanlı Padişahları…*, s. 31-42.
[93] Turgut Güler, *Şehsuvâr-ı Cihângir Fâtihnâme*, Ötüken Yay., İstanbul 2005, s. 31.
[94] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 463-464.

Dönemi'nde Edirne'de 5 cami ve mescid, 3 medrese, 8 mektep, 2 aşevi, 1 imaret, 2 kervansaray, 1 han, 3 hamam ve 1 köprü inşa edildi[95].

16. yüzyılın mimarî açıdan Edirne için parlak bir dönem olduğu görülmektedir. Bu dönem padişahları çeşitli sebeplerle sıklıkla Edirne'ye gelmiş, iktisadî, mimarî ve sosyal yapılar ile şehre hizmet etmekten geri kalmamışlardı. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) Dönemi'nde yapılan ve günümüzde de ibadete açık olan Hekim Lâri (Laleli) Camii bu dönemin önemli eserlerindendi[96]. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Dönemi'nde de şehrin imar işlerine devam edildi. Şeyh Bedreddin Camii, Taya Kadın Camii, Zehrimar Mehmed Bey Mescidi ve Süle Çelebi Camii bu dönemde yaptırıldı. Bunların yanı sıra Ali Paşa Çarşısı, İki Kapılı Han ve Kanuni Köprüsü inşa edildi, Yıldırım Köprüsü ve sebili, Mihal Köprüsü onarıldı[97]. II. Selim (1566-1574) Dönemi'nde Edirne'nin imar faaliyetleri devam edildi. Özellikle ihtişamıyla günümüze kadar ulaşan Osmanlı Devleti'nin en önemli mimarî eserlerinden biri sayılan Selimiye Camii ve imaretinin temelleri 1568 yılında atıldı[98]. III. Murad (1574-1595) Dönemi'nin en önemli gelişmelerinden biri II. Selim Dönemi'nde temellerinin atılmasına rağmen tamamlanamayan Selimiye Camisi'nin 1574 yılında ibadete açılmasıdır. Selimiye Camii'nin yanı sıra III. Murad Dönemi'nde şehrin birçok bölgesinde cami ve çeşme yapımına başlandı. Defterdar Mustafa Paşa Camii, Şeyhi Çelebi Camii, Yakut Paşa Camii ve Yahya Bey Camii bu dönemin önemli eserlerindendi[99].

17. yüzyıl sonlarına kadar Edirne'nin imar çalışmaları hızla devam etmiştir. Bu dönemin en önemli mimarî eserleri, III. Mehmed (1595-1603) ve I. Ahmed (1603-1617) Dönemi'nin defterdarı Edirneli Ekmekçioğlu Ahmed Paşa'nın, Mimar Mehmed ve Mimar Şaban Ağalara yaptırmış olduğu Tunca Köprüsü, Ekmekçioğlu Kervansarayı, Ekmekçioğlu Hanı idi. Yemişkapanı ve Balkapanı bu devirde inşa

---

[95] Ratip Kazancıgil, H. Murat Tuğrul, *Edirne ve Osmanlı Padişahları…*, s. 43-49.
[96] Rıfat Osman, *Edirne Evkaf-ı İslamiyye Tarihi (Camiler ve Mescitler)*, C. I, (Osm. Çev. Ülkü Özsoy), Başbakanlık VGM. Yay., Ankara 1999, s. 134-135.
[97] Ratip Kazancıgil, H. Murat Tuğrul, *Edirne ve Osmanlı Padişahları…*, s. 54-56.
[98] Selçuk Mülayim, Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Selimiye Camii ve Külliyesi", *TDVİA*, C. 39, İstanbul 2009, 430-434; Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, Üçler Yay., İstanbul 1949, s. 32-62.
[99] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 123, 130; Ratip Kazancıgil, H. Murat Tuğrul, *Edirne ve Osmanlı Padişahları…*, s. 59-60.

edildi[100]. IV. Mehmed (1648-1687) Dönemi'nde Edirne'de imar eserlerinin sayımı yapıldı. 1669 yılına ait mal sayımına göre 160 mahallede 300 cami ve mescid, 24 medrese, 32 hamam, 220 sıbyan mektebi, 6.000 dükkân, 53 kervansaray, 53 han, 8 büyük köprü, 480 çeşme ve sebil bulunmaktaydı[101]. IV. Mehmed Dönemi'nin önemli olaylarından biri de Edirne'de düzenlenen şenliklerdi. 1675 yılında şehzade Mustafa ve Ahmed için yapılan sünnet merasimi ve kız kardeşi Hatice Sultan'ın düğünü dillere destan olduğu rivayet edilmektedir[102].

18. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin en önemli olaylarından biri Edirne'de yaşanmıştı. 1695 yılında, Edirne'de inme sonucu ölen II. Ahmed'in (1691-1695) yerine II. Mustafa (1695-1703) tahtta geçti[103]. Padişahlığının büyük bir kısmını Edirne'de geçiren II. Mustafa Dönemi'nin en önemli olayı, "1703 Edirne Vakası" diye adlandırılan ve Osmanlı Devleti'nin siyasî olarak istikrarını etkileyen gelişmeydi[104]. 18. yüzyıl ortalarında Edirne'nin yaşadığı iki felaket, şehirde inşa edilen birçok yapıya zarar vermişti. 4 Temmuz 1745'teki yangında 60 mahalle ve Ağustos 1751'deki depremde ise çok fazla mahalle yıkıldı ya da tahribata uğradı[105].

---

[100] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 19.

[101] Ratip Kazancıgil, H. Murat Tuğrul, *Edirne ve Osmanlı Padişahları…*, s. 74.

[102] Şehzadeler için düzenlenen sünnet merasimi 18 gün, Hatice Sultan için yapılan düğün merasimi ise 15 gün sürmüştür. Bu merasimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özdemir Utku, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)*, TTK. Yay., Ankara 1987.

[103] Tvircun Victor, "Adrianople (Edirne) in the Political and Literaty Fate of Dimitrie Candemir", *Balkan Ülkeleri Arşiv Kaynaklarında Edirne, Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*, 21-23 Ekim 2010, Edirne, s. 120.

[104] 1703 yılında Edirne'de başlayan isyan, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin ölümüne ve II. Mustafa'nın tahttan indirilerek III. Ahmed'in tahta geçmesi ile sonuçlanmıştır. Feyzullah Efendi'nin yakın akrabalarını devletin önemli mevkilerine getirmesi ve yönetim üzerinde ağırlığını koymasına tepki göstermeyen II. Mustafa isyancılar tarafından hedef tahtası haline getirilmiştir. Bunun üzerine Feyzullah Efendi isyancılar tarafından Edirne'ye getirilerek öldürülmüş, II. Mustafa tahttan indirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 113; Abdülkadir Özcan, "Edirne Vak'ası", *TDVİA*, C. X., TDV Yay., İstanbul 1994, s. 445-446; Rıfa'at Ali Abou El-Haj, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasasının Yapısı*, (Çev. Çağdaş Sümer), Tan Yay., İstanbul 2009, s. 31-64.

[105] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 113; "*Gece, Üç Şerefeli yakınında bir dükkândan çıkan yangın iki kola ayrılıp bir kol Sepetçileri ve Ağaç Pazarı'nı ve kale bendi dışındaki dükkânları yakarak, kitapçılar, Abacılarbaşı, Saraçhane ve Batpazarı'ndan Zindanaltı oradan da kağacıları yakarak Abdullah Hamamı'ndan Kanlı Pınar'da son buldu. Öbür kolda Üç Şerefeli'den yazıcılar ve mücellitleri, Un Kapanı, Bedesten etrafını yakarak Yemişçiler Sokağı ile Yediyolağzı'ndan Kadirhane'ye, oradan Sultan Camii yanında Kara Mustafa Paşa Sarayı'nı yakarak Kanlı Pınar'daki kol ile birleşti.*", Ratip Kazancıgil, *Edirne Şehir Tarihi…*, s. 83.

19. yüzyıl gerek Osmanlı Devleti gerekse Edirne için sıkıntılı geçen bir yüzyıldı. III. Selim (1789-1808) Dönemi'nde yapılan ıslahat hareketleri esnasında Edirne'de çeşitli olaylar meydana geldi[106]. 1801 yılında III. Selim'in yenilik hareketleri doğrultusunda Edirne'de kurulan Nizam-ı Cedid birliklerine tepki gösteren Yeniçeriler, ayaklanma başlatmışlardı. Bu ayaklanmaya daha fazla direnemeyen III. Selim, Yeniçerilerle anlaşarak kararından vazgeçmek zorunda kaldı ve Edirne'deki Nizam-ı Cedid birliklerinin kaldırılmasına karar verdi. Ancak, III. Selim'in bu kararı ağırdan aldığını düşünen Yeniçeriler, 1806 yılında tarihe "Edirne Kıyamı" olarak geçen olayı başlatarak Edirne'de bulunan tüm Nizam-ı Cedid birliklerine katliam yapmışlardı[107]. Edirne halkı, 1801-1806 yılları arasında meydana gelen bu olaylar nedeniyle ayanlar ve paşalar arasındaki bu çatışmaların ortasında kalmışlardı. 1791-1808 yılları arasında bölgede ve şehirde şiddetlenen dağlı isyanları nedeniyle asayiş bir türlü sağlanamadı[108].

Edirne, 1828-1829 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları'nda işgale uğradı[109]. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus ordusu Tuna Nehri'ni geçerek İslimiye ve Yanbolu üzerinden Edirne'ye yürüdü. Bu esnada Edirne savunma istihkâmlarının yetersizliği ve Rus ordusunun durdurulamayacağı görüşünde olan belli başlı kumandan ve idareciler, Ruslar ile anlaşma yoluna gitmişlerdi. Bunun üzerine savaş yapılmadan 22 Ağustos 1829 tarihinde Rus ordusu Edirne'ye girdi[110]. Ruslar, Edirne'yi 93 gün işgal ettikten sonra şehirden çekildi. Yine 1832 yılında şehirde başlayan taun salgını Türk nüfusunu etkilemişti[111]. Edirne için bir diğer felaket dönemi ise 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı idi. 27 Haziran 1877 tarihinde Tuna

---

[106] Islahat hareketlerinin ve Nizam-ı Cedid'in Balkanlarda uygulanması esnasında Edirne ve çevresinde meydana gelen olaylar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 113.

[107] Ahmet Usal, *Edirne Tarihi ve Kültürü*, Edirne Vergi Dairesi Başkanlığı, Edirne 2006, s. 45.

[108] Sadık Emre Karakuş, *a.g.t.*, s. 9; Dağlı isyanları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Ankara 1983.

[109] İlker Alp, *Şark Meselesi veya Emperyalizmin Türk Politikası*, T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yay., Edirne 2008, s. 42-43.

[110] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 114; Bu iki savaşın Edirne üzerindeki etkileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Mevsim, *Rus Gözüyle Edirne*, Ceren Yay., Edirne 2015; Aynı Yazar, *Bulgar Gözüyle Edirne*, Kitap Yay., İstanbul 2012.

[111] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 30.

Nehri'ni geçen Ruslar, 20 Ocak 1878 tarihinde Edirne'yi işgal etti[112]. Edirne'deki ikinci Rus işgali, 445 gün sürdü ve 13 Mart 1879 tarihindeki Berlin Antlaşması ile bu işgal süreci sonlandırıldı[113]. Ancak bu dönemde 2.000'den fazla ev tamamen kullanılmaz hale geldi, birçok cami ve mescid zarar gördü. Savaşın olumsuz koşullarından etkilenen şehirde başlayan tifüs salgını birçok insanın hayatını kaybetmesine de neden oldu[114].

1839 yılında Tanzimat Fermanı, 1856 yılında Islahat Fermanı ve 1868'de Şûra-yı Devlet'in kurulması gibi gelişmeler, I. Meşrutiyet ortamını hazırladı[115]. 19. yüzyılın ikinci yarısında Türk tarihindeki ilk parlamentonun kurulması, Genç Osmanlıların çabaları sonucunda ortaya çıkmıştı[116]. 1865'ten itibaren yapılanmaya başlayan Osmanlılar Cemiyeti, 1876 yılına kadar meşrutî bir idarenin mücadelesini vermişti. Bu dönemde Rus Çarlığı ve Avusturya-Macaristan'ın Balkanlarda uyguladığı politikalar, ekonomik sıkıntılar, dış borçlar ve 1873-1874 yılları arasında Anadolu'da yaşanan kıtlık, 1869-1876 yılları arasındaki darbe girişimleri, İstanbul'da talebe-i umum hareketi ve softalar kıyamı gibi yaşanan gelişmeler meşruti süreci hızlandıran etkenlerdi[117]. Genç Osmanlıların öncülerinden Midhat Paşa başta olmak üzere Hüseyin Avni Paşa ve diğer hükümet üyeleri dönemin Şeyhülislamı Hasan Hayrullah Efendi'den padişahın halli için fetva almışlardı[118]. Bu fetva üzerine Sultan Abdülaziz 30 Mayıs 1876'da tahttan indirilerek yerine

---

[112] Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 14-16.
[113] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 32.
[114] Ratip Kazancıgil, *Edirne Şehir Tarihi…*, s. 117.
[115] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi*, C.1, İstanbul Bilgi Üni. Yay., İstanbul 2003, s. 3.
[116] Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul 1999, s. 263; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 123; İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, C. 1, TBMM Vakıf Yay., Ankara 1997, s. 25; Enver Ziya Karal bu hareketi tarihimizin ilk muhalefet partisi olarak kabul etmiştir. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, TTK Yay., Ankara 2003, s. 300.
[117] Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980)* ,C.1, Yenigün Haber Ajansı Basın Yay., İstanbul 1997, s. 46; Sina Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı", *Ankara Üni. SBF Dergisi*, C. 25, S. 1, Ankara 1970, s. 19; Hakan Uzun, *"Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi*", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2, Kırşehir 2005, s. 153; Yılmaz Kızıltan, *a.g.m.*, s. 256; İhsan Güneş, *a.g.e*, C. 1, s. 35.
[118] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* C. VII, s. 108.

Abdülmecid'in oğlu V. Murad tahta geçirildi[119]. Ancak V. Murad'ın tahta geçmesinden kısa bir süre sonra yeni padişah aklî dengesini yitirdiği gerekçesiyle üç ay üç gün sonra tahttan indirildi[120]. V. Murad'ın 31 Ağustos 1876'da tahttan indirilmesi üzerine II. Abdülhamid tahta geçirildi[121].

Midhat Paşa, Kanun-ı Esasi ile ilgili hazırlıklarına Mayıs 1876 tarihinde hükümete girmesinden hemen sonra başladı[122]. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda kalan toprakları için ıslahat programı düzenlemek isteyen İngiltere, Rusya ve Fransa, İstanbul'da uluslararası bir konferans düzenlemekteydi[123]. Kanun-ı Esasi, konferansın açılış gününde 23 Aralık 1876 tarihinde padişah tarafından onaylanarak resmen yürürlüğe girdi[124].

Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra anayasa gereğince seçimler yapılarak Meclis-i Mebusan'ın açılış çalışmaları başlatıldı. Bu amaçla Midhat Paşa'nın hazırladığı 7 maddelik seçim bildirisi "Meclis-i Mebusan azasının suret-i intihab ve tayinine dair talimat-ı muvakkate" adıyla 28 Ekim 1876'da onaylanıp kabul edildi[125].

---

[119] Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih (1789-1960),* Sevinç Matbaası, Ankara 1975, s. 151; Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *TDVİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 183; Cevdet Küçük, "V. Murad", *TDVİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 184; Bülent Tanör, *a.g.e*, s. 125; Nicolae Jorga, *a.g.e*, s. 470; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 352.

[120] Tahta çıkmasından hemen sonra yaşanan iki olaydan çok fazla etkilendiği bilinmektedir. Birincisi, hal'inden birkaç gün sonra Feriye Sarayı'nda bilekleri kesilmiş olarak bulunan Abdülaziz'in ölümü; ikincisi, Abdülaziz'in kayınbiraderi olan ve Şehzade İzzettin'in yaveri Kafkasyalı Çerkes Hasan'ın kabine toplantısını basarak Abdülaziz'i öldürmekle suçladığı Hüseyin Avni Paşa ile birlikte beş kişiyi daha öldürmesidir. Bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yay., Ankara 2004, s. 161.

[121] Ahmet Oğuz, *Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan*, Grafiker Yay., Ankara 2010, s. 61-62; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, s. 365-366.

[122] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK Yay., Ankara 2003, s. 218; Bülent Tanör, *a.g.e*, s. 132.

[123] Paul Imbert, *Osmanlı'da Yenilenme ve Türkiye'nin Sorunları*, (Çev. Hasan Ferhad, Muallim Angel), Profil Yay. İstanbul 2007, s. 141.

[124] İstanbul Konferansı henüz başlamamıştı ki, duyulan top sesleri üzerine Hâriciye Nazırı Saffet Paşa "*Efendiler, şu atıldığını duyduğumuz top sesleri, Padişah hazretleri tarafından bütün tebaanın müsavî hak ve hürriyetlerini teminat altına alan Kanun-i Esasî'nin ilanına işarettir. Bu büyük olay sebebiyle, bundan sonra konferans çalışmalarının gereksiz olacağını zannediyorum*" diyerek konferansa gerek kalmadığını belirtmiştir. Bkz. Sina Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı", *Ankara Üni. SBF Dergisi*, C. 25, s. 20; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, Kanun-ı Esasi…*, C. 1, s. 5; Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 1, Ankara 2006, s. 261; Hakan Uzun, *a.g.m.*, s. 153; İhsan Güneş, *a.g.e*, C.1, s. 65; Kanun-i Esasi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Suna Killi, Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri (1830-1980),* Ankara Üni. SBF Yay., Ankara 1982, s. 27-42.

[125] Bülent Tanör, *a.g.e.*, s. 152-153; Sina Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı", *Ankara Üni. SBF Dergisi*, C. 25, s. 20; Yılmaz Kızıltan, *a.g.m.*, s. 262.

Buna göre, Meclis-i Mebusan üyeleri halk tarafından seçilecek ve üye sayısı 120 olacaktı[126].

Seçim talimatnamesinde vilayetlerin çıkaracağı mebus sayısı vilayetin genişliğine ve önemine göre tespit edilmişti. Talimatnameye göre, ülke 29 seçim bölgesine ayrılmıştı[127]. İstanbul ve çevresi ayrı bir seçim bölgesi olarak belirlendi. Ayrıca talimatnameye göre seçilecek mebus sayıları ve seçilme şartları da belirtilmişti[128]. Edirne'de yapılacak seçimler için de ayrı bir talimatname hazırlanmıştı[129]. Talimatnamelere göre, İstanbul, Trablusgarp ve Mısır'dan sonra en çok mebus vermesi kararlaştırılan vilayet Edirne olarak görülmektedir. Şehir, nüfusuna göre 4'ü Müslüman, 4'ü gayrimüslim olmak üzere 8 mebus İstanbul'a gönderecekti[130]. Seçimlerde, Edirne'den Şerif Bey, Rıfat Efendi, Rasim Bey, Hasanağazade Hüsnü Bey, Rupen Yazıcıyan Efendi, Bulgarlardan Yorgaki Kara Mikov Efendi, Tekirdağ'dan Yorgiyo Atinadoros Efendi, Ciridoğlu Panayotaki Efendi seçilerek ilk mecliste görev yapan Edirne mebusları olmuşlardı[131].

İlk Osmanlı Mebusan Meclisi, 19 Mart 1877 Pazartesi günü Dolmabahçe Sarayı'nda II. Abdülhamid tarafından açıldı[132]. Meclis-i Mebusan'ın ilk başkanı padişah tarafından atanan Ahmed Vefik Paşa oldu[133]. 19 Mart-28 Haziran 1877

---

[126] Bekir Sıtkı Baykal, "93 Meşrutiyeti", *Belleten*, C. VI, S. 21, 22, Ankara 1942, s. 64; "Daha sonra padişahın emri ile Mısır'dan 5 ve Tunus'tan 5 olmak üzere bu sayı 130 çıkmıştır. 80'i Müslüman ve 50'si Müslüman olmayan 130 mebusun seçilmesi kabul olunmuş ve illere göre paylaşılmıştır", Ahmet Oğuz, *a.g.e.*, s. 111; Yılmaz Kızıltan, *a.g.m.*, s. 262.

[127] Bu vilayetler hakkında bilgi için bkz. Hakkı Tarık Us, *"Meclis-i Mebusan (1293/1877)*, C. II, İstanbul 1954, s. 16-20.

[128] Buna göre, Osmanlı Devleti vatandaşı olmak, her yönüyle emin ve güvene layık olmak, 25 yaşından aşağı olmamak, Türkçeyi bilmek, seçileceği vilâyetin halkından olmak, adlî veya siyasî bir cinayet ve suç ile mahkûm olmamak, memleketinde az çok emlak sahibi olmak, devlet memuru ise memurluktan ayrılmış olmaktı. Bkz. Seydi Vakkas Toprak, "İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu", *İÜEF Sosyoloji Dergisi*, S. 26, İstanbul 2013, s. 174; Ahmet Oğuz, *a.g.e.*, s. 107-108; Hakan Uzun, *a.g.m.*, s. 153; Bu konuda belge metinleri için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, "Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler", *Belleten*, C. XXIV, S. 96, Ankara 1960, s. 609-623.

[129] Ahmet Oğuz, *a.g.e.*, s. 107.

[130] Yılmaz Kızıltan, *a.g.m.*, s. 263.

[131] İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, C. 2, TBMM Vakıf Yay., Ankara 1997, s. 714.

[132] Bekir Sıtkı Baykal, "Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler", *Belleten*, C. 24, s. 73.

[133] "*Ahmed Vefik Paşa, 30.000 kuruş maaşla 22 Ekim 1877'de Edirne Valiliğine atanmıştır.*", BOA, *İ.DH.*, 753/61501, (H. 14 Şaban 1294 / M. 24 Ağustos 1877); "*Sağlık nedenlerinden dolayı Ahmed Vefik Paşa Edirne Valiliğinden azledilerek yerine 29 Kasım 1877'de Cemil Paşa tayin edilmiştir.*", BOA, *İ.DH.*, 759/61957, (H. 23 Zilkade 1294 / M. 29 Kasım 1877); Seydi Vakkas Toprak, *a.g.m.*, s. 177; Yılmaz Kızıltan, *a.g.m.*, s. 268; İhsan Güneş, *a.g.e.*, C. 2, s. 4; Sina Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı", *Ankara Üni. SBF Dergisi*, C. 25, s. 28.

tarihleri arasında sürmüş olan birinci meclis döneminde vilayetlerden seçilen mebus sayısı 116 idi[134]. Meclisin I. dönemi, 56 birleşim yaptıktan sonra 28 Haziran 1877 tarihinde kapatıldı[135]. Meclis'in II. dönemi ise, 13 Aralık 1877'de açılmasına rağmen 14 Şubat 1878'e kadar toplam 62 gün açık kalabildi. Bu tarihler arasında mecliste görev yapan mebus sayısı 106'ya inmişti[136]. Bu dönemde Meclis-i Mebusan'da Edirne'yi temsilen bulunan gayrimüslim üyeler, Kostaki Peridi Efendi, Toros Efendi, Revin Efendi, Zahari Efendi ve Mihalaki Efendi idi[137].

Ancak bu dönemde Balkanlardaki istikrarsızlık daha da artmaya başlamış, devam eden milliyetçilik cereyanları devleti daha da zor duruma düşürmüştü[138]. Balkanlardaki bu ayrılıkçı hareketler, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya Çarlığı gibi devletler için fırsat niteliğindeydi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması üzerine Ruslar ile 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Meclis bu antlaşmadan kısa bir süre önce 13 Şubat 1878'de süresiz olarak tatil edildi[139].

10 ay 25 gün süren ilk meclis denemesinden sonra devlet idaresi, II. Abdülhamid'in kontrolüne geçti. Ancak, II. Abdülhamid'in meşrutiyetçilere karşı önlemlerine rağmen, 32 yıl sonra bir grup meşrutiyetçi bu süreci ikinci kez başlatmayı başaracaktı[140].

---

[134] Bunların 68'i Müslüman, 48'i gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Yalnız talimatnamede, Müslümanlar için 80, gayrimüslimler içinse 50 kişi öngörülmüştü. Bu oran %62'e, %38 iken, seçim sonunda ortaya çıkan oran, %59'a, %41 olarak gerçekleşmişti. Bkz. Selda Kılıç, "1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 30, Ankara 2012, s. 34.

[135] İhsan Ezherli, *TBMM (1920-1992) ve Osmanlı Mebusan Meclisi (1877-1920*), TBMM Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 167-168.

[136] Bunların 59'u Müslüman, 47'si gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. İkinci dönemdeki mebusların 48'i birinci dönemde mebusluk yapanlardan oluşmaktaydı. Bunların da 28'i Müslüman, 20'si gayrimüslimdir. Bkz. Sina Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı", *Ankara Üni. SBF Dergisi*, C. 25, s. 22.

[137] İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, İş Bankası Yay., İstanbul 2008, s. 259.

[138] Yuluğ Tekin Kurat, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", *Belleten*, C. XXVI, S. 103, Ankara 1962, s. 568.

[139] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003, s. 336.

[140] Cevdet Küçük, "II. Abdülhamid", *TDVİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 218.

1. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET'İN EDİRNE ÜZERİNE ETKİLERİ VE EDİRNE'DE İDARÎ YAPI

1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Cemiyetin Edirne Yapılanması

II. Abdülhamid'in I. Meşrutiyet idaresini ve Kanun-ı Esasi'yi kaldırmasıyla birlikte ülke içinde, Avrupa'da ve Balkanlarda gizli cemiyetler kurulmaya başladı. Osmanlı Devleti'nin bu sürecine damgasını vuran en önemli siyasî gelişme, bu cemiyetlerin yürüttüğü Jön Türk[141] (Genç Türk) hareketiydi. Jön Türk hareketinin fikrî aşamasının yürütülmesinde ise İttihat ve Terakki Cemiyeti etkiliydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Askerî Tıbbiye Mektebi öğrencilerinden İbrahim Temo, Harputlu Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmed Reşit, Bakülü Hüseyinzade Ali ve Diyarbakırlı İshak Sükûti tarafından 3 Haziran 1889'da kuruldu[142]. Cemiyetin ilk adı "İttihad-ı Osmanî[143]" olarak bilinmekle birlikte sonradan "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirildi[144]. Tıbbiye Mektebi'nde kurulan cemiyet, ilk

---

[141] Avrupa'dan esinlenerek 21 Şubat 1867'de Muhbir gazetesinde geçen "Jeune Turquia" adı Namık Kemal ve Ali Suavi tarafından "Yeni Osmanlılar" olarak kullanılmaya başlanmıştı. Bkz. Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 153; Jön Türkler ismi ilk olarak Mustafa Fazıl Paşa'nın yayınladığı bir arızada kullanılmış ve sonradan Namık Kemal ve Ali Suavi tarafından Yeni Osmanlılar karşılığı olarak benimsenmişti. Ayrıca, I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de bütün ihtilalciler için bu isim kullanılmıştı. Bkz. Murat Burak Durdu, "Osmanlı Devletinde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları Dergisi (OTAM)*, S. 7, Ankara 2003, s. 291.

[142] M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak…*, İletişim Yay. İstanbul 1989, s. 173; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz…*, s. 61; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yay., Ankara 2006, s. 35; Cemal Kutay, *Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki*, Tarih Müesseseleri Yay., İstanbul 1964, s. 68.

[143] Örgüt, Carbonari ve Mason örgütleri yapısında biçimlenmişti. Üyeler küçük hücreler halinde yapılandırılmıştı. Her hücrenin kendisine ait bir numarası vardı. Hücre üyelerine numara verilmekteydi. Bu numaralar kesir biçimindeydi. Pay hücre numarası, payda üye numarasını göstemekteydi. Bkz. Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yay., İstanbul 1991, s. 19; Örnek olarak; 7/5, yedinci hücrenin beşinci üyesi şeklindedir. Hareketin kurucusu olarak bilinen İbrahim Temo 1/1 idi. Bkz. Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (Çev. Nuran Ülken), Sander Yay., İstanbul 1972, s. 32; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 36.

[144] Ahmet Rıza Bey, Auguste Comte'un pozitivizminin etkisiyle cemiyetin adını pozitivistlik terimi olan 'Ordre et Progrès' konması tavsiyesinde bulunmuştu. Fakat Türkçe'de 'Nizam ve Terakki' manasına gelen bu unvanı ittihatçı gençler bir değişikliğe uğratarak 'Ordre' yerine 'Union = İttihad' kelimesini kullanarak, cemiyetlerine 'Union et Progrès = İttihad ve Terakki' adını vermişlerdi. Ayrıntı

zamanlarda taraftar edinmeye, mensuplarını artırmaya önem verdiği için hiçbir harekete girişmemişti[145]. Cemiyet, üst düzey bürokratların da katılımıyla genişlemiş, kısa zamanda Harbiye, Bahriye, Mülkiye, Baytariye, Topçu, Mühendishane gibi mekteplerde de benzeri hücreler oluşturmuştu[146].

Hareketin genç temsilcileri, her birine özel isimler vermek suretiyle ilk toplantılarını yapmışlardı. Bunlardan birincisine "Dörtler İçtimaî" ve bunu izleyenlere ise "Hatab Kıraathanesi İçtimaları" denildi[147]. 1889'da yapılan ve ilk içtimaî olarak anılan "İnciraltı Toplantısı"nda Ali Rüştü Efendi başkan, Şerafeddin Mağmumi Bey zabıt kâtibi, Asaf Derviş Bey ise kasadar olarak görevliydi[148]. 12 kişinin katıldığı bu toplantı, ilk toplantıdan 2-3 ay sonra düzenlendi. Ancak, bu toplantı cemiyetin ilk toplantısı olarak kabul edilmiş, katılanlara görev dağılımı ve derecelendirme yapılmıştı[149].

1895-1896 yıllarında cemiyetin duyulması ile yurtiçi ve yurtdışı faaliyetleri de artmaya başladı. Cemiyet kurucuları, o dönemin şartlarına uygun bir de nizamname hazırladı[150]. Cemiyet, ilk beyannamesini Ermenilerin 30 Eylül 1895

---

için bkz. Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri…,* s.156; Cemal Kutay, *a.g.e.*, s. 69; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 37; Murat Çulcu, *Osmanlı'da Çağdaşlaşma-Taasup Çatışması*, C. I, Kastaş Tarihsel Araş. Diz., İstanbul 1990, s. 107; M. Şükrü Hanioğlu, "Genesis of the Young Turk Revolution of 1908", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 3, İstanbul 1982, s. 282; Fuat Dündar, *İttihat ve Terakkinin Müslümanları İskan Politikaları (1913-1918)*, İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 19.

[145] M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, Ankara 1981, s. 26; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz…*, s. 61.

[146] Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, s. 19

[147] Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler…*, s. 32.

[148] İbrahim Temo, *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, (Yayına Haz. Bülent Demirbaş), Arba Yay., İstanbul 2000; Eserin Orijinali için Bkz. Dr. İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılabı Milliye dair Hatıratım*, Romanya 1939, s. 303; M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak…*, s. 174; Cemal Kutay, *a.g.e.*, s. 68.

[149] Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler…*, s. 32-33.

[150] Ahmed Bedevi Kuran, bu nizamname için "*basılı olmayan bu nizamnameden bir nüsha bende saklıdır. Başlığı Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesi şeklindedir*" demiştir. Cemiyetin ilk nizamnamesi Kahire'de basılmıştır. İlk yayınlayan Abdullah Cevdet olarak Ahmet Bedevi tarafından lanse edilmiş, ancak belgelenememiştir. Bkz. Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz…*, s. 45, 63; Beş başlık ve altında 39 maddeden oluşan bu nizamname, teşkilat yapısı, idari işlemlerin yapıldığı Meclis-i İdare'nin vazifeleri, üyelerin cemiyete katılma koşulları ve sorumlulukları içermektedir. Cemiyetin ilk beyannamesinin maddeleri için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, Kanun-ı Esasi…*, C. 1, s. 39-44; Ahmet Bedevi Kuran tarafından Mahmut Celaleddin Paşa özel arşivinde bulunan ve bugün Ankara Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Enstitüsü'nde bulunan bu tüzüğü Tarık Zafer Tunaya el yazısı ile yayınlamıştır. Bkz. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, (Çev. Mazlum Beyhan), Bilgi Yay., İstanbul 1974, s. 184; Mehmet Rauf, Rumeli hisarında mülkiyelilerle birlikte nizamname ile ilgili çalıştıklarını ve bu

tarihinde yaptıkları Babıâli yürüyüşünü takiben hazırlayarak İstanbul'un çeşitli semtlerine dağıttı. Cemiyet, bu hareketi ile 5 Ekim 1895 günü ilk kez varlığını açığa vurmuş, bu tarihten sonra ilk tutuklamalar ve sürgünler gelmişti[151].

Cemiyet, 1895 yılından itibaren İstanbul'da, Paris'te ve Londra'da birden çok grup halinde faaliyetlerine devam etti[152]. Büyük şehir ve kasabalarda bir teşkilatlanma çabasına girişti. Şehirler, on şubeden az yirmi şubeden fazla olmamak üzere bölüklere ayrılarak her bölük, heyet-i idarenin nezaretinde üçer kişiden oluşan heyet tarafından yönetilmeye başlandı[153]. 1896 yılı itibariyle Kıbrıs, Trabzon, Beyrut, İzmir, Selanik, Şam, Midilli, Trablusgarp, Rodos, Suriye, Bulgaristan ve Girit gibi yerlerde merkez şubeleri kuruldu. Bunlara ek olarak Adana, Edirne, Mersin, Erzurum, Humus, Ankara gibi mahalli örgüt birimleri oluşturuldu[154]. Edirne'de İttihat ve Terakki yapılanmasının ilk göstergeleri bu dönemden itibaren başlamaktadır.

Cemiyet, Selanik'teki yapılanmasının ardından yeni şubelerin açılması amacıyla Üçüncü Ordu merkezi olan Manastır'da teşkilatlanmaya başladı. Bu konudaki ilk adımlar ise sonradan Harbiye Nazırı olan Enver Paşa tarafından atıldı. Bu dönemde Manastır'da birçok subay cemiyete üye olmaya başladı[155]. İttihat ve Terakki'nin Edirne Şubesi ise Manastır merkezi vasıtasıyla Balkan teşkilatı ile irtibatı sürdürdü[156]. Yalnız Manastır'daki cemiyet faaliyetlerinin başarılı olmasına rağmen, ilk aşamada Edirne'de aynı başarının sağlanmadığı görülmektedir. Bunun en önemli sebebi, Edirne'de bulunan İkinci Ordu'nun kumanda kademesindeki subayların Üçüncü Ordu'ya göre daha genç ve tecrübesiz olmalarından

---

nizamnamenin en son Abdullah Cevdet Paşa'nın kontrolüne bırakıldığını belirtmiştir. Bkz. Mehmet Rauf Leskovikli, *İttihat ve Terakki Ne İdi?*, (Yay. Haz. Bülent Demirbaş), Arba Yayınları, İstanbul 1991, s. 32-33.

[151] M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak…,* s. 173; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 43.

[152] Bu gruplar için bkz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 40-41, 44-45, 105-107, 144, 257-258 Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler…*, s. 45; Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, s. 18.

[153] "Bahaddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki Niçin Teşkil Etmişti?", *Milliyet*, Tarihi Tefrika:1, No: 3139, 4 Nisan 1934, s. 2.

[154] M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak…*, s. 193-194.

[155] Bunların içerisinde Kazım Bey (Karabekir), Resneli Niyazi Bey gibi genç, girişken ve dinamik subaylar başı çekmekteydi. Bkz. Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, s. 28.

[156] M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak…*, s. 196.

kaynaklanmaktaydı. Bir diğer nedeni ise, bu subayların padişaha bağlılığının daha yoğun olmasıydı[157].

Edirne'deki yapılanma ile ilgili en dikkat çeken isimlerden biri aslen Arnavut olan ve sonradan Kosova'nın İpek bölgesinden mebus seçilecek olan Hafız İbrahim Efendi idi[158]. Hafız İbrahim Efendi, Edirne'de cer hocalığı[159] yaptığı sırada cemiyet için çalışmalar yapmaktaydı. II. Abdülhamid tarafından İstanbul'daki şubenin dağıtılmasından sonra Kosova'ya geçmiş, ancak burada etkili olamayacağını düşünerek İkinci Ordu karargâhı olan Edirne'ye döndü. Hafız İbrahim Efendi'nin amacı, ordu içindeki askerlerin özgürlük, hürriyet ve eşitlik konusunda eğitilmesini sağlamaktı. Bundan dolayı Ramazan ayı içerisinde Edirne'de verdiği bütün vaazlarda askerlerin gittiği camileri seçmişti. Genellikle küçük mahalle mescid ve camilerini seçmiş, böylelikle hem etkili olmuş, hem de çok dikkat çekmemişti. Hafız İbrahim Efendi, kısa sürede gerek ordu tabanı gerekse askerler arasında tesirini arttırmaya başladı[160]. Çevresinde Edirne Merkez Hastanesi başhekimi Dr. Mehmed Bey, Süvari Alayı tabibi Dr. İsmail Bey, Mülkiye İdadi Mektebi Müdürü Behçet Bey, daha sonra Edirne mebuslarından olacak olan Nüfus Kâtibi Kaltakkıran Faik Bey, gümrük

---

[157] Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, s. 29.

[158] İbrahim Temo, Hafız İbrahim Efendi'yi şöyle anlatmaktadır: "…*Ben, ilk defa medreselilerden Kosovalı ve hürriyette mebus olan İbrahim Efendi'yi ve mülkiye mezunlarından Necip Draga'yı, Görice mebusu Şahin Kolunya'yı cemiyetimize soktum. Hafız İbrahim Efendi, Edirne'de Ramazan hocalığı yaparken serbestçe nasihatte bulunması neticesi mahpushanede posta memurlarından Talat Bey'i de cemiyete aldı. Bu sebepten Talat da mürşidi, Hafız İbrahim Efendi'yi çok severdi, bana karşı da muhabbeti vardı*", bkz. İbrahim Temo, *a.g.e.*, s. 18; İlk kurucular arasında olmamakla birlikte kısa zamanda teşekküle katılmıştır. Hatta ilk kurucuların Topkapı dışında, Mithat Paşa çiftliğinde (İnciraltı mevkiinde) yaptıkları toplantıda bulunmuştur. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Yükselen Yay., İstanbul 1970, s. 278; Edirne'de Arnavut hoca diye bilinen İbrahim Efendi, küçük boylu, yamalı cübbesi ve kirli sarığı ile tanınmaktaydı. Bkz. Tevfik Çavdar, *Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü Talat Paşa*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995, s. 22; II. Meşrutiyetin ilanından sonra 1908'de açılan Meclis-i Mebusan'ın Merkez-i Umumî üyelerinden biri olarak da seçilmiştir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, İttihat ve Terakki*, C. III, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1988, s. 21.

[159] Cerre Çıkma, eskiden medrese talebelerinin, mübarek üç aylarda köylere dağılıp halka, dini öğütlerde bulunmak, namaz kıldırmak veya müezzinlik etmek suretiyle para veya erzak toplaması usulüdür. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2014, s. 153.

[160] Tevfik Çavdar, *Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü Talat Paşa*, s. 22.

memurlarından Necip Efendi, ordudan Cemal Onbaşı, topçu erlerinden Şerafettin ve Posta idaresi kâtiplerinden Talat Bey bulunmaktaydı[161].

Edirne gizli teşkilatının daha öncesinden Tuna kıyısında bulunan Rusçuk'ta kurulan bir merkez ile bağlantı kurulduğu anlaşılmaktadır[162]. Çünkü Rusçuk'ta bulunan ve Talat Bey'in eniştesi olan İsmail Yürük Bey, sık sık Edirne'ye gelerek Paris'ten gelen gizli neşriyat hakkında bilgiler vermekteydi. Bir nevi Edirne'ye gelen bilgiler Rusçuk üzerinden sağlanmaktaydı[163]. Bu grup bazen Talat Bey'in evinin avluya bakan küçük odasında toplanır, İsmail Yürük Bey'in gönderdiği gazeteleri ve risaleleri okur, bazen de Talat Bey'in komşusu olan Faik Bey'in konağında toplanarak vatanperver müzakereler yapardı. Edirne teşkilatı, bazı er, erbaş ve subayların katılımıyla daha da genişlemeye başladı. Yapılan gizli toplantı ve müzakereler 1895 yılı ortalarına kadar devam etti. Teşkilat, oldukça genişledi ve İstanbul'da dağıtılan cemiyetin tekrar teşkilatlanması için faaliyetlerini hızlandırdı[164]. Ancak teşkilat içinden biri olan Mülazım Said Efendi'nin ihbarı üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olarak adlandırılan grup için aylar süren soruşturmalar başlatıldı[165].

Bu tutuklamaları ve soruşturmaları İttihat ve Terakki yayın organları şöyle dile getirmiştir: "*Edirne'de eshab-ı hamiyyetden on yedi kişi tevkif olundu… Millet büyük zabitanımızdan satvet-i askerîyemizi, namus ve haysiyet milliyetimizi muhafaza edecek hidmetler beklerken, bunların evladı hamiyyetli, namuslu zabitanımızın, hocalarımızın mahvına, koca ordumuzun bu devr-i mezalimde hissolunmayan- perişaniyetine vasıta oluyor. Tevkif olunan: iki mezun hoca, Mekteb-i Mülkiye idadisi müdiri, iki kitabet, on zabit, iki askerî tıbbiyelidir, hele mevkufinden Arnavud Hoca İbrahim Efendi'yi bura ümerâ-yı askerîyesinden, Kosova vilayeti*

---

[161] Hasan Babacan, *Mehmet Talat Paşa (1874-1921)*, TTK Yay., Ankara 2014, s. 44; Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, s. 22-23; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, s. 279.

[162] Bu merkez 1897'de Bulgaristan'ın Rusçuk bölgesinde cemiyetin Selanik merkezini kuranlardan Midhat Şükrü Bleda tarafından bir şube olarak kurulmuştu. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919)*, C. I, Remzi Kitapevi, İstanbul 2011, s. 42.

[163] Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, s. 279.

[164] Hasan Babacan, *a.g.e.*, s. 44.

[165] Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, s. 23-28.

ahali-i mu'teberesinden, Arnavud Beylerinden, meşayihinden, hocadan hemen tanımayanı yoktur"[166].

Edirne'deki asker ağırlıklı bu şubenin çöküşü, cemiyet içinde yankı uyandırdı. Altı ay süren ilk soruşturmalardan sonra grup ikiye ayrıldı. Asker olmalarından dolayı Baştabip Mehmed, Doktor İsmail, Mülazım Ahmed Bey, Onbaşı Cemal, topçu neferi Şerafettin ve seyyar topçu neferi Abdullah'ın evrakı divan-ı harbe verildi. Sivil olanlar ise mahkemeye sevk edilerek şehir hapishanelerine gönderildi[167]. Çok sayıda askerî personelin tutuklanmasının yanı sıra Edirne Merkez Posta Müdürlüğü kâtiplerinden Talat Bey, Nüfus Müdürlüğü'nde Pasaport Kâtibi Faik Bey ve Avukat Mehmed Şeref Bey ile Hâver ve Necib adlarında iki genç subay üstlerinde cemiyetin şifreli evrakı ve subaylar tarafından yazılmış sakıncalı belgeler bulunduğundan dolayı tutuklandı[168]. Edirne Şubesi'nin, cemiyetin yardım makbuzları içinde önemli bağışlar yaptığını açığa vuran koçanlara sahip oluşu, üye miktarının aslında oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Ancak, daha sonraki tarihlerde yapılan temaslardan bir sonuç alınamadığı ve Rusçuk ile cemiyetin bağlantısının koptuğu anlaşılmaktadır[169].

1895-1897 yılları arasında yapılan tutuklamalardan sonra 1905 yılına kadar cemiyetin Edirne faaliyetleri ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Bunun nedeni Edirne'de faaliyet gösteren ve tutuklanan eski cemiyet mensuplarının Edirne'ye girişlerinin yasak olmasıydı[170]. 1896-1897 yıllarında yapılmış olan bu tutuklamalar

---

[166] M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak…*, s.196-197; "Havadis-i Siyasiye", *Meşveret,* No: 20, H. 15 Mart 1896 / M. 1 Şevval 1313, s. 4; "Edirne'den", *Mizan,* No: 2, H. 23 Recep 1314 / M. 28 Aralık 1896, s. 4-5.

[167] Hasan Babacan, *a.g.e.*, s. 44.

[168] Yapılan muhakemeler sonucunda: İttihat ve Terakki isminde bir gizli cemiyet kurmaya teşebbüs eden Hafız İbrahim ceza kanunun 58. Maddesi gereğince altı sene kalebentliğe, bazı hafifletici sebeplerden dolayı diğerleri de, üçer sene kalebentliğe mahkûm oldu. Talat Bey'in cezası Edirne İstinaf mahkemesince onanmış, 30 Temmuz 1897 tarihinde memurluktan azledilerek Edirne Hapishanesine gönderilmiştir. Bkz. Hasan Babacan, *a.g.e.*, s. 44-45; "*İttihat ve Terakki cemiyetinin Rumeli'ye yayılmasına en ziyade 'Edirne Grubu' adı verilen teşekkül sebep olmuştu ki, bunun başında da Talat Bey ve İpek Mebusu olan meşhur Hafız İbrahim Efendi ve Talat Paşa'nın eniştesi İsmail Yürük Efendiler vardı...*", bkz. M. Şükrü Bleda, *a.g.e.*, s. 20.

[169] M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak…*, s.197.

[170] Edirne Hapishanesi'nde mahkumen tevkif bulunan Edirne Postahane kâtibesinden Talat, Nüfus İdaresi Fransızca Kâtibi Faik ve Mürefte Rüsumat Müdürü Necip ve Hafız İbrahim nam şahsiyetleri af olunmuştur. Bkz. BOA, *BEO.*, 1086/81433, (H. 10 Şevval 1315 / M. 4 Mart 1898); Talat Paşa, Edirne Hapishanesi'nde bir buçuk yıl kaldıktan sonra İstanbul'dan gelen bir hüküm ile affedilmiştir. Ancak Talat Paşa ve affedilen diğer cemiyet mensupları ne Edirne oturabilecek ne de İstanbul'a

hareketin hızını kesmiş ve aradan geçen zaman içinde pek bir şey yapılamamıştı[171]. Bu tutuklamalardan sonra cemiyetin Rumeli kanadındaki destek azalmıştı.

Edirne'deki yapılanmanın çöküşüne rağmen 1900'lü yılların başlarında İttihatçıların faaliyetleri hız kazandı. Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri de Avrupa'da ve yurt içinde faaliyet yürüten İttihatçıların 4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında "Osmanlı Liberaller Kongresi" adı altında Paris'te toplanmalarıydı[172]. Kongre'nin ilk oturumu, Jön Türk hareketine sempati duyan Fransız Akademisi üyelerinden Mösyö Leter Pountalis'in Paris'teki evinde yapıldı[173]. Kongrenin daha sonraki çalışmalarına ise Prens Sabahattin'in evinde devam edildi[174]. Kongre'ye; Ermeni, Rum, Arap, Arnavut, Kürt, Çerkez ve Musevi gruplarında iştiraki ile birlikte birçok delege katıldı[175]. Prens Sabahattin başkanlığında Ahmed Rıza, Yusuf Akçura, İbrahim Temo, Halil Ganem, Selanikli Dr. Nazım, İsmail Kemal, İsmail Hakkı (Paşa), Hoca Kadri, Mahir Sait, Ferit Bey, Ali Haydar, Hüseyin Siret, Doktor Refik Nevzat gibi hareketin önde gelen isimleri de kongrede bulunmaktaydı[176]. Bu kongre ile birlikte iki farklı cemiyet ortaya çıktı. Birincisi, Prens Sabahattin grubunun

---

gidebileceklerdi. Talat Paşa, Selanik'i seçmiş, sonradan Meşrutiyet'in ilanında etkili olan teşkilatlanmayı da burada yapmıştır. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, s. 280.

[171] Ernest Edmondson Ramsour, *a.g.e*., s. 152.

[172] Müfid Şemsi, *Şemsi Paşa, Arnavutluk ve İttihat-Terakki / El Hakku Ya'lû Vela Yû'lâ Aleyh*, (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), Nehir Yay., İstanbul 1995, s. 17; Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki,* s. 18-19; Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler…*, s. 83.

[173] Ahmet Bedevi Kuran bu ismi eserinde Mösyö Lafeuvre Contalis olarak vermiştir. Bkz. Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz…*, s. 182, 189.

[174] Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler…*, s. 83; Prens Sebahattin, II. Abdülhamid'in damadı Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğludur. Annesi, Sultan Abdülhamid'in kızı Seniha Sultandır. Bkz. Cavit Orhan Tütengil, *Prens Sebahattin*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1954, s. 17; Prens Sabahattin, 1899 yılında Paris'e gitmiştir. Bu seyahatlerde Atina'ya ve Kahire'ye de giderek Jön Türklerle işbirliği yapan prens, "Teşebbüs-i Şahsî ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti" nin lideri olmuştur. Bkz. Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*?, (Çev. Muzaffer Sencer), Elif Yay., İstanbul 1965, s. 9; Yusuf Ziya İnan, *Jön Türklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine*, Bayramışık Yay., İstanbul 1978, s. 151; Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri…*, s. 254.

[175] Delegelerin sayısı ile ilgili farklı düşünceler bulunmaktadır. Ramsaur eserinde 47 olarak vermiş, Ahmet Bedevi Kuran 60-70 civarında delege sayısından bahsetmektedir. Cemal Kutay, Prens Sabahattin, II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki adlı eserinde aynı rakamı vermiştir. Müfid Şemsi Paşa'nın 1919'da basılan "El hakku ya'lû vela yû'lâ aleyh" adlı eserinde 40 sayısı verilmiştir. Yine, Sina Akşin'e göre ise sayı 40 civarındadır. Bkz. Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler…*, s. 84; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz…*, s. 347; Cemal Kutay, *a.g.e.,* s. 144; Müfid Şemsi, *a.g.e.*, s. 17; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 66; Ahmet Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Türkler*, C. XIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 410.

[176] Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *a.g.e.*, s. 217; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* C. VIII, s. 521.

desteklediği "Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti[177]", ikincisi ise Ahmed Rıza Bey grubunun desteklediği "Terakki ve İttihat Cemiyeti[178]" idi.

1905'ten sonra Edirne'deki İkinci Ordu Komutanlığı'na atanan subayların faaliyetleri ile birlikte tekrar hareketlilik kazandı. Özellikle İsmet Paşa[179] (İnönü), Kazım Paşa (Karabekir), Seyfi Paşa (Düzgören), Hüseyin Kadri gibi isimler bu teşkilatlanmanın başında idi[180]. 1907 yılının sonbaharında Edirne Jandarma Alayı subaylarından Refet Paşa'ya Edirne'de örgütü oluşturma görevi verildi. Aynı zamanda İsmet Paşa'nın Edirne'deki faaliyetleri bu dönemde tekrar cemiyetin şehir çevresinde güç kazanması sağladı[181].

1906-1907 yıllarına gelindiğinde Jön Türk Hareketi, Balkanlarda hareketlenmeye başladı[182]. Hareketin faaliyetleri, 1906'da Selanik'te "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" adı altında kurulan başka bir gizli cemiyetle hız kazandı[183]. Bu cemiyet, çoğunluğu Üçüncü Ordu subaylarının oluşturduğu, 7'si subay olmak üzere

---

[177] Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz…*, s. 192; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, II. Meşrutiyet Dönemi*, C. I, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1988, s. 21.

[178] Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz…*, s. 191; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, Kanun-ı Esasi…*, C. 1, s. 21.

[179] "*Birgün, Yüzbaşı Refet Bey isminde bir jandarma subayı Selanik'ten Edirne'ye geldi. Yüzbaşı İsmet Bey'e bir mektup getirdi. Mektup, Selanik'te Kurmay Fethi Bey'den geliyordu. İsmet Bey'e, mektubu getirene inanmasını ve onun tertipleyeceği şekilde gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dâhil olmasını teklif etmekteydi. Gençliğinde çok düşünen ve geç karar veren İsmet Bey, Fethi Bey'i Erkan-ı Harp mektebinden tanımaktaydı. Tereddüt etmeden kabul etti.*", Geniş bilgi için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1884-1938)*, C. I, Remzi Kitapevi, İstanbul 2011, s. 42-43.

[180] Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 95; Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamid Han*, Yenimatbaa Yay., İstanbul 1960, s. 59; Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, s. 91.

[181] "*1907 sonbaharında Edirne'de yeni bir hayat başladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, üçüncü ordunun mıntıkasını teşkil eden Batı Rumeli'deki yayılması, Edirne bölgesine kadar uzanmıştır. Gizli cemiyet, vatanın tehlikede olduğunu ve Kanun-ı Esasi'nin iadesiyle devlet idaresinin düzelmesinden başka çare olmadığını vatanseverlere bildiriyordu*." Bkz. *İsmet İnönü'nün Hatıraları Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918),* (Haz. Sabahattin Selek), Yenigün Haber Ajansı Yay., İstanbul 1997, s. 47; İhsan Güneş, *a.g.e.*, C. 1, s. 233; Bugünkü Hafız Ağa Konağı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş döneminde gizli toplantılar yaptığı bina olarak bilinmektedir. Kereste ve inşaat malzemesi Romanya'dan getirilen bu bina sahibinin asıl adı Hafız Mehmet'tir. Türk-İslam mimarisinin tipik bir örneği durumundaki bina Edirne Valiliği tarafından 2002 yılında onarılıp restore edilmiştir. Bkz. Ahmet Usal, *Edirne Tarihi ve Kültürü*, Edirne Vergi Dairesi Başkanlığı, Edirne 2006, s. 108.

[182] Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, s. 22.

[183] Mehmet Şükrü Bleda'nın hatıratına göre ilk toplantı yeri Selanik'te Beş Çınar Bahçesi idi. Bkz. Mehmet Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü, İttihat ve Terakki Katibi Umumisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1979, s. 21; Necmettin Alkan, *Selanik'in Yükselişi (Jön Türkler Abdülhamid'e Karşı 1908 İhtilali)*, Timaş Yay., İstanbul 2012, s. 59.

10 kişi tarafından kuruldu[184]. Üyeleri genellikle genç subaylardan oluşan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Avrupa'daki harekete göre daha canlı ve işlevsel olacağı bilinmekteydi[185]. Bu nedenle, Paris merkezli Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin yakınlaşması sağlandı[186]. 27 Eylül 1907 tarihinde "Osmanlı Hürriyet" ve "İttihat ve Terakki" cemiyetlerinin birleşmesini saptayan bir metin hazırlandı ve iki cemiyet birleştirildi[187]. Bu vesileyle Selanik şubesi, Paris şubesinin geçmişten gelen tecrübesinden, Paris şubesi ise Selanik şubesinin hem teşkilatçılığı hem de genç subayların dinamizminden yararlandı. Böylelikle cemiyetin Avrupa merkezi Paris, Osmanlı merkezi Selanik olmak üzere tüm şubelerin faaliyetleri tekrar düzenlendi[188].

Bu gelişmeler ile birlikte 27-29 Aralık 1907 tarihleri arasında Paris'te Baron Velorme adında bir Fransız'ın konağında Prens Sabahattin, Ahmed Rıza ve Ermeni Taşnaksutyun Cemiyeti'nin başkanı Malûmyan başkanlığında "İkinci Osmanlı Liberaller Kongresi" yapıldı[189]. Azınlık mensuplarının da bulunduğu bu kongrenin

---

[184] Bu grup; Bursalı Mehmet Tahir Bey (1 nolu üye), Midhat Şükrü (Bleda), Selanik Askerî Rüştiyesi Fransızca Öğretmeni Binbaşı Naki (Yücekök), Erkan-ı Harp Yüzbaşısı Edip Servet (Tör), Yüzbaşı ve Müşiriyet (Mareşal) yaveri Kazım Nami (Duru), Yüzbaşı Ömer Naci Bey, Yüzbaşı İsmail Canbolat, Yüzbaşı Hakkı Baha Bey, Selanik Posta ve Telgraf Başkâtibi Talat Bey ve Rahmi Bey'den oluşmuştur. Bu üyeler arasında 3 kişilik grup olan Talat, Rahmi ve İsmail Beyler Heyet- Aliyye (Yüce Kurul) kurmuş daha sonra ise Merkezi Umumi adını almışlardır. Bkz. Kazım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1957, s. 13; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, Kanun-ı Esasi…*, C. 1, s. 21-22; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 92; Fuat Dündar, *Modern "Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yay., İstanbul 2008, s. 53-54.

[185] Tevfik Çavdar, *Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü Talat Paşa,* s. 62-63

[186] Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *a.g.e.,* s. 217; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, Kanun-ı Esasi…*, C. 1, s. 22.

[187] Merkezi Paris olan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile merkezi Selanik'te olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, 19 Şaban 1325 / 27 Eylül 1907 tarihinden itibaren Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti namı altında âtiyüzzikir şerait ile ittihat etmiştir. Belgenin tamamı için bkz., Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz…*, s. 238; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, Kanun-ı Esasi…*, C. 1, s. 49-50; Ernest Edmondson Ramsaur, *Genç Türkler ve İttihat Terakki (1908 İhtilali'nin Hazırlık Dönemi)*, Etkin Yay., İstanbul 2013, s. 136-137; Aynı Yazar, *Jön Türkler…*, s. 142-143; Cavit Orhan Tütengil, *a.g.e,* s. 29.

[188] Paris'teki genel merkez 'Dış Genel Merkez' adını taşıyacak, memleket dışındaki şubeler ona bağlı bulunacaktı. Selanik'teki genel merkez ise 'İç Genel Merkez' olacak, memleketteki şubeler kendisini üst tanıyacaklardır. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, TTK Yay., İstanbul 2007, s. 14; Ahmet Eyicil, *a.g.m.,* s. 416.

[189] İbrahim Temo İttihat ve Terakki anılarında kongrenin 15 Ekim 1907'de Baron Velorme adında bir kişinin konağında toplandığını, kongrenin dört gün sürdüğünü belirtmiştir. Bkz. İbrahim Temo, *a.g.e.*, s. 171; Ahmet Eyicil, *a.g.m.*, s. 416; Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler…*, s. 144; Cemil Hakan Korkmaz, *İttihat ve Terakki*, Profil Yay., İstanbul 2015, s. 44.

amacı, ortak bir hedefte buluşmaktı[190]. 29 Aralık gününe kadar 20 oturum yapmayı başaran İttihatçılar, çalışmalarını tamamlayarak bir bildiri yayımladı[191]. Bu bildiriye göre, II. Abdülhamid tahttan indirilecek ve meclis tekrar açılacaktı. Mevcut sistem değiştirilerek meşrutiyet ve meşveret sistemi yürürlüğe girecekti[192]. Genel bir ayaklanma çıkarılacak ve istibdat dönemi sona erdirilecekti[193].

1907 sonu ve 1908 başlarında İttihat ve Terakki teşkilatlanmaya önem verirken aynı zamanda istibdatı sona erdirecek veya olası bir ihtilal durumunda başarıya ulaştıracak silahlı kuvvetlerin (Edirne'deki İkinci Ordu gibi) desteğini kazanmak için çaba harcadı. Bu nedenle 2 Mart 1908 tarihli Dr. Baha Şakir[194] ve Hüsrev Sami imzalı[195], Sami adında birine hitaben yazılmış Paris merkezinin bir mektubuna şöyle bir dipnot eklenmişti:

"*Edirne taraflarında (ikinci ordu) teşkilata muvaffak olundu mu? Şayet olunmadı ise Hüsrev Sami Efendi'yi Kırcaali tarikiyle oraya ithal mümkündür. Bahusus biraderi ve rüfekay-ı mutemedisi ikinci ordu dâhilinde bulunduğundan ve oraların ahval-i dahiliyye ve mevkiiyyesini layıkıyla tanıdığından az zaman zarfında muntazam teşkilata muvaffak olacağı memuldür…*"[196]

Paris'ten Selanik'teki merkez-i umumiye gönderilen 8 Mart tarihli Dr. Baha Şakir ve Hüsrev Sami imzalı bir mektupta, Edirne'de İkinci Ordu içinde başlanacak teşkilat için Hüsrev Efendi'nin kardeşi Eyüp Efendi'ye başvurulursa işin kolaylaşacağı bildirilmekte ve İzmir'de vali Kamil Paşa'nın damadı olan hastane başhekimi Dr. Faik Paşa'ya başvurulmasının faydasız olmayacağı yazılmıştı. Ordu içindeki teşkilat genişlemişti, ancak Edirne'deki orduda Mart 1908'e kadar çok etkili

---

[190] Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler…*, s. 144.
[191] Bildiri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz…*, s. 290-296; Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *a.g.e.*, s. 260.
[192] Necmettin Alkan, *Selanik'in Yükselişi…*, s. 64; M. Şükrü Hanioğlu, "Genesis of the Young Turk Revolution of 1908", *Osmanlı Araştırmaları*, s. 298.
[193] Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *a.g.e.*, s. 261-262; Ernest Edmondson Ramsaur, *Genç Türkler…*, s. 139.
[194] Bu ismin tam yazımı muhtemelen Dr. Bahaeddin Şakir Bey'dir. Ahmet Rıza Bey'in belgeleri arasında bulunan Tunalı Ahmet Lütfi imzalı bir mektubun ikinci sayfasında İttihat ve Terakki kurucuları ve Jöntürkler başlığı altında geçen isimlerden biridir. Bkz. Ahmet Rıza, *Anılar*, Cumhuriyet Yay., İstanbul 2001, s. 30-31.
[195] Ahmet Rıza Bey'in belgeleri arasında bulunan Tunalı Ahmet Lütfi imzalı bir mektubun ikinci sayfasında İttihad ve Terakki kurucuları ve Jöntürkler başlığı altında geçen isimlerden biridir. Hüsrev Sami Efendi olarak listede adı bulunmaktadır. Bkz. Ahmet Rıza, *a.g.e.*, s. 30-31.
[196] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, Kısım I, TTK Yay., Ankara 1991, s. 144.

olunamamıştı[197]. Bu tarihlerde Edirne'de cemiyet mensuplarının sayısı ile ilgili çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte Enver Paşa Makedonya'da dağa çıkmadan önce çektiği bir telgrafta, Kırkkilise ve Edirne civarında, yetmiş kadar cemiyet mensubu olduğunu belirtmiştir[198].

Edirne'deki İttihatçı yapılanma iki dönemi kapsamaktadır. Birinci dönem, cemiyetin kurulmasından sonra faaliyetlerinin açığa çıkmaya başladığı 1895-1897 yılları arasıdır. Ancak genel olarak İttihatçı yapılanmanın 1895 yılı öncesi faaliyetlerinin gizliliğinden dolayı Edirne'deki yapılanmada daha eskiye götürülebilir. İkinci dönem ise 1905 yılından itibaren İkinci Ordu bünyesinde bulunan önemli subayların faaliyetlerini kapsamaktadır. Özellikle Kazım Karabekir ve İsmet Paşa gibi isimlerin teşkilatçılıkları Edirne'deki yapılanmayı önemli derecede etkilemiştir.

1.2. II. Meşrutiyetin İlanı ve Edirne'deki Yansımaları

Avrupa ve Asya'da parlamenter sistemlere doğru eğilimlerin artması, Osmanlı topraklarında meşruti yönetime geçiş konusunda faaliyetlerin hızlanmasına neden oldu. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı sonrasında anayasal monarşiye geçişi sağlayan 1905 Rus ihtilali[199] ve meşruti yönetime geçilen 1906 İran ihtilali, İttihatçıların Osmanlı topraklarına Kanun-ı Esasi'yi tekrar getirme amacını alevlendirdi[200]. 19. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarında başlayan bazı olaylar ise bu süreci tetikledi. Özellikle, devletin bütçe açığını kapatmak amacıyla 1904-1908

---

[197] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, s. 144.

[198] "*...Haziran dokuzunda[198]; Merkez-i Umumi azâsı, kışla meydanına nazır evimizin en üst katındaki küçük odada, içtima etmişti. Burada, benim hareketim hakkında karar verecektik. Bir saat kadar Edirne Heyet-i Merkeziyyesi'nden gelmiş olan Erkân-ı Harb Kolağası Hayri Bey'le görüştüm. Edirne teşkilatı hakkında henüz katî ma'lûmâtımız yoktu. Verdiği ma'lûmâta göre, hemân kâffesi zâbit olmak üzere, Kırkkilise ve Edirne civarında, yetmiş kadar efrâd-ı cemiyyet vardı...*", bkz. Enver Paşa, *Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)*, (Haz. Halil Erdoğan Cengiz), İletişim Yay. , İstanbul 1991, s. 90.

[199] Daha Geniş bilgi için bkz., Nadir Devlet, "1905 Rus Meşrutiyeti ve Rusya Türkleri", *100. Yılında II. Meşrutiyet Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 22-24 Ekim 2008 , Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 2009 s. 467-508.

[200] Veli Denizhan Kalkan, "Hürriyete Giden Yolun Kısa Tarihi", *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, (Yay. Haz. Halil Akkurt, Akif Pamuk), Yeni İnsan Yay., İstanbul 2008, s. 28-29.

tarihleri arasında yürürlüğe koyduğu vergiler nedeniyle başlayan isyanlar[201], askerlere maaşlarının ödenmemesi, terhislerin geciktirilmesi, bölgesel yöneticilerin başıboşluğu, azınlıkların ayrılıkçı hareketleri bu olaylar arasındadır[202].

Osmanlı topraklarında sıkıntılar devam ederken diğer devletlerde yaşanan gelişmeler muhaliflerin harekete geçmesi için gerekli şartları sağladı. Rusya yönünü doğuya çevirmiş ve Japonya ile mücadeleye başlamıştı. Ancak Rusya, 1905'te Japonya'dan aldığı mağlubiyet sonrası dış politikada gözünü tekrar Balkanlara çevirdi[203]. Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda hâkimiyetini kaybetmeye başlaması ile birlikte bu bölgedeki karışıklıklardan istifade eden Rusya, Avusturya ve İtalya nüfuz mücadelesi yaparken, Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutlar da menfaat rekabetine düşmüşlerdi[204]. Özellikle Makedonya topraklarının paylaşımı konusundaki tartışmalar bölgede huzursuzluğu arttırdı[205]. Makedonya'nın geleceğini tartışmak için 9-10 Haziran 1908'de Britanya Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikolai, bugünkü Estonya'nın başkenti olan Reval (Talinn) kentinde bir araya gelmişlerdi[206]. Reval Görüşmeleri, Osmanlı topraklarındaki muhaliflerin harekete geçmesini sağladı[207]. Bu görüşmelerin ardından Manastır'ın Resne kasabasında

---

[201] Ayrıntılı bilgi için bkz., Aykut Kansu, *1908 Devrimi (Elusive Transformation: The Revolution of 1908 in Turkey)*, (Çev. Ayda Erbal), İletişim Yay., İstanbul 1995, 35-95; Necmettin Alkan, *Selanik'in Yükselişi…*, s. 183-187.

[202] Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *a.g.e.*, s. 233; Resneli Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Hatıraları*, (Çev. İhsan Ilgar), Çağdaş Yay., İstanbul 1975, s. 46; Bülent Tanör, *a.g.e.*, s. 176.

[203] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1798-1914)*, TTK Yay., Ankara 1997, s. 600.

[204] Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler*, C.13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 170.

[205] Resneli Niyazi, *a.g.e.*, s. 64-76.

[206] Ernest Edmond Ramsour, *a.g.e.*, s. 146; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Kaynak Yay., İstanbul 2016, s. 23; Edward F. Knight, *The Awakening of Turkey; A History of the Turkish Revolution, of 1908*, J. B. Millet Co., U.S.A. 1910, s. 122-123; Eric J. Zürcher, *Turkey A Modern History*, I.B Tauris Edition, London 2005, s. 90; Murat Çulcu, *Osmanlı'da Çağdaşlaşma-Taasup Çatışması*, C. I, Kastaş Yay., İstanbul 1990, s. 124; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz…*, s. 306; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, II. Meşrutiyet Dönemi*, C. I , s. 23; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 122; daha geniş bilgi için bkz. Necmettin Alkan, *Selanik'in Yükselişi…*, s. 164-175; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı (1908-1918)*, C. IX, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 25-26; Çağlar Kırçak, *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik*, İmge Yay., Ankara 1994, s. 37; Görüşmelere ait eldeki tek yazılı belge, İngiltere'nin eski Petersburg elçisi ve o dönemin Dış İşleri Bakanlığı müsteşarı Sir Charles Hardinge'nin hazırlamış olduğu ve Sir Edward Grey'e sunduğu rapordur. Bkz. Fahir Armaoğlu, *a.g.e*, s. 600.

[207] M. Şükrü Hanioğlu, "Genesis of the Young Turk Revolution of 1908", *Osmanlı Araştırmaları*, s. 299; Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 25.

bulunan 88. Alay'ın 3. Taburun'da kolağası olarak görev yapan Niyazi Bey, asker ve gönüllülerden oluşan yaklaşık 150 kişilik bir grup[208] ile 3 Temmuz 1908 Cuma günü ilk girişimi gerçekleştidi[209]. Üçüncü Ordu Müşaviri İbrahim Paşa'nın[210] Manastır olağanüstü komutanı Mareşal Osman Paşa'ya çekmiş olduğu telgrafta, 3 Temmuz 1908 günü Resne'de Niyazi Bey'in arkadaşları ile birlikte isyan başlattığını ve bu konudaki endişelerini belirtilmişti[211]. Niyazi Bey, çeşitli makamlara ve bölgelere gönderdiği bildirilerle[212], Kanun-ı Esasi'yi yeniden ilanını zorlamak için ayaklandığını bildirerek halktan destek toplamaya çalıştı[213].

Bu olaylar nedeniyle dağa çıkanların cezalandırılması için Ferik Şemsi Paşa, Yıldız Sarayı tarafından Manastır'a gönderildi[214]. Bu sırada 8 Temmuz'da Binbaşı Enver Paşa ve 20 Temmuz'da Eyüp Sabri Bey gibi subaylar da dağa çıkarak meşrutiyeti ilan ettirmek için isyan etmişlerdi[215]. Şemsi Paşa'nın Resne'ye varması ile davanın tehlikeye düşeceği ve birçok kişinin kanının akacağı endişesiyle cemiyetin genç üyelerinden biri olan Mülazım Atıf Efendi (Kamçıl)[216] tarafından 7 Temmuz 1908'de Şemsi Paşa öldürüldü[217].

---

[208] Bu sayı değişik kaynaklarda farklı verilmekle birlikte ortak kanaat 150 civarında olduğudur. Bkz. "Murder Of A Turkish General", *The Times*, Issue 38694, 9 Temmuz 1908, s. 7; Charles Roden Buxton, *Turkey in Revolution*, New York, Charles Scribner's Sons; London, T. Fisher Unwin 1909. s. 57; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", *Belleten*, Ocak 1956, C. 20, Sayı 77, s. 108; Resneli Niyazi, *a.g.e*., s. 89-90.

[209] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle…", *Belleten*,, s. 107-108; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 113; Edward F. Knight, *a.g.e.*, s. 125.

[210] Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 25; Ahmet Saib, *Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hâzırası*, (Yay. Haz. Şennur Şenel), Berikan Yay., Ankara 2007, s. 52.

[211] Telgraf için bkz. Resneli Niyazi, *a.g.e.*, s. 203-204.

[212] Bu bildiri ve manifestoların tamamı için bkz. Resneli Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Hatıraları*, (Çev. İhsan Ilgar), Çağdaş Yay., İstanbul 1975.

[213] Tahsin Paşa, *a.g.e*., s. 263; Süleyman Kocabaş, *Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı? Hayaller, Komplolar, Kayıplar (1890-1918)*, Vatan Yay., İstanbul 1991, s. 167; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 30; "Macedonia", *The Times*, Issue 38703, 20 Temmuz 1908, s. 7.

[214] Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz…*, s. 307.

[215] Feroz Ahmad, *a.g.e*, s. 23; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle…", *Belleten*, s. 109-114; Charles Roden Buxton, *a.g.e.*, s. 61-62; "Macedonia", *The Times*, Issue 38700, 16 Temmuz 1908, s. 7.

[216] Atıf Kamçıl, Osmanlı Meclis-i Mebusan'da vefat eden Arif İsmet Bey yerine II. dönem Kala-i Sultaniye (Çanakkale-Biga) mebusu olmuştur, III. dönemde Ankara mebusluğu yapmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde ise TBMM'de VI. ve VII. Dönem Çanakkale Milletvekilliği yapmıştır. Bkz. İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet*, C. 2, s. 41.

[217] Şemsi Paşa'nın ölümüne dair tahkikat heyetinin kurulması ile ilgili belgeler bkz. BOA, *BEO.*, 3352/251384, (H. 8 Cemaziyelahir 1326 / M. 8 Temmuz 1908); BOA, *BEO.*, 3352/251387, (H. 9 Cemaziyelahir 1326 / M. 9 Temmuz 1908); BOA, *BEO.*, 3352/251388, (H. 8 Cemaziyelahir 1326 / M. 8 Temmuz 1908); "*General Şemsi Paşa dün öğleden sonra Manastır'da bir telgrafhane'den*

Şemsi Paşa'nın katledilmesinden sonra Manastır Kumandanlığı'na Tatar Osman Paşa tayin edildi[218]. Bu gelişmelerin ardından İttihat ve Terakki'nin Selanik merkezi, 20-21 Temmuz gecesi olağanüstü bir toplanarak genel isyan kararı almışlardı[219]. Bu sırada Eyüp Sabri Bey ve Niyazi Bey'in girişimleriyle 2.000 kişilik bir güç 22/23 Temmuz 1908 gecesi Manastır Kumandanı Tatar Osman Paşa Manastır'daki ikametgâhından kaçırılarak Resne'ye gönderildi[220].

II. Abdülhamid, olayların bastırılması için çeşitli yöntemler kullandı. Bunlardan bazıları, genç subaylara terfi, paye ve hediye verme vaatleri ile ayaklanmayı etkisiz hale getirmek şeklindeydi[221]. Ancak bu teşebbüsler, Balkanlarda muhalif hareketin çok fazla destek bulmasından dolayı pek de başarılı olmadı. Rumeli'ye teftiş amaçlı gönderilen Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın İstanbul'a çektiği 22 Temmuz 1908 tarihli şifreli telgrafta, durumun çok ciddi olduğu, paşaların ve gönderilen askerî birliklerin hiçbir yararı olmadığı bildirildi[222].

---

ayrılırken bir Türk subayı tarafından vuruldu. Suikastçı kaçtı.", "Murder Of A Turkish General", *The Times*, Issue: 38694, 9 Temmuz 1908, s. 7; İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet*, C. 1, s. 236; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, s. 183-184; Cemal Kutay, *a.g.e.*, s. 222; Charles Roden Buxton, *a.g.e.*, s. 61; Edward F. Knight, *a.g.e.*, s. 126; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle…", *Belleten*, s. 109-110; Halil Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşenin Hatıraları*, (Yay. Haz. İsmail Arar), Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1986, s. 121-122; Müfid Şemsi, *a.g.e*., s. 148; Yusuf Ziya İnan, *a.g.e*., s.142; Ernest Edmondson Ramsour, *a.g.e*, s. 169; Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, s. 33; Çağlar Kırçak, *a.g.e*., s. 38; Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, s. 190; M. Şükrü Hanioğlu, "Genesis of the Young Turk Revolution of 1908", *Osmanlı Araştırmaları*, s. 299.

[218] Ahmet Saib, *a.g.e.*, s. 55; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 34; Feroz Ahmad, *a.g.e*., s. 33; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz…*, s. 309; Tatar Osman Paşa olarak bilinir ve genellikle aynı dönemde görev yapan Manastır Mıntıka Komutanı Osman Hidayet Paşa ile karıştırılır. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, s. 188; "Macedonia", *The Times*, Issue 38696, 11 Temmuz 1908, s. 9.

[219] İhsan Güneş, *a.g.e*., C. 1, s. 236.

[220] Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri…,* s. 469; Aynı yazar, *İnkılap Tarihimiz…*, s. 309; Cemal Kutay, *a.g.e*., s. 223; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, s. 195; Bu olayla ilgili yazışmalar için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle…", *Belleten*, s. 117.

[221] Örneğin, *The Times* gazetesinin haberine göre, "*Selanik'teki Ordu'ya gönderilmek üzere Osmanlı Bankasından 80.000 lira kredi çekilmiş, 550 memur ise terfi ettirilmiştir. İlginç olan gerçek konu, Genç Türk hareketinin bu maddi imtiyazlara rağmen devam edip etmeyeceğidir…*", bkz. "Macedonia", *The Times*, Issue 38703, 20 Temmuz 1908, s. 7; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 129-130.

[222] Edward F. Knight, *a.g.e.*, s. 126; Telgrafın tam metni bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle…", *Belleten*, s. 136.

Meşrutiyet hareketinin önemli dönüm noktalarından biri de Firzovik Olayı idi[223]. Firzovik ve Preşova halkı İstanbul'a, meşrutiyet istediklerini belirten birçok telgraf çekmişlerdi. Muhalif bölgelerdeki yönetici, asker ve halkın padişaha çektikleri telgrafların sıklaştığı bir dönemde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır Şubesi harekete geçerek 23 Temmuz 1908 Cuma günü saat 09:10'da meşrutiyeti ilan etmişlerdi[224]. Aynı gün Manastır'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafta, hürriyetin Manastır'da ilan edildiği bildirildi. Bu bildiride, Kanun-ı Esasi'nin tüm yurtta yürürlüğe girmesi istenmiş, 26 Temmuz 1908 tarihinde kadar meclisin açılması ilgili bir karar çıkmazsa, II. Abdülhamid'in yerine veliaht tayin edileceği ve ona biat edileceği açıklanmıştı[225].

II. Abdülhamid, aldığı önlemlerin başarılı olmadığını görmüş ve Balkanlarda kontrolü kaybettiğini anlamıştı. Bunun üzerine Meclis'in yeniden toplanması için gerekli mazbatanın hazırlanmasını Meclis-i Vükela'ya emretti[226]. Rumeli'nin üç vilayetinde (Manastır, Kosova, Selanik), 23 Temmuz 1908'de meşrutiyet ilan edildi. Ancak genel olarak kabul edilen tarih, II. Abdülhamid'in II. Meşrutiyeti 24 Temmuz 1908'te ilan ettiği yönündedir[227].

---

[223] Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, Kitapevi Yay., İstanbul 2013; Müfid Şemsi, *a.g.e.,* s. 160-178; Nevzat Artuç, "II. Meşrutiyet'in İlanı", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 45, Mayıs, Temmuz, Haziran 2008, s. 73-75; Necmettin Alkan, "1908 Jön Türk İhtilali'nde Firzovik Toplantısının Önemi", *Toplumsal Tarih*, Eylül 2008, s. 44-50; Murat Çulcu, *a.g.e.,* s. 125-126; Charles Roden Buxton, *a.g.e.,* s. 60, Hasan Babacan, *a.g.e.,* s. 28-29.

[224] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle…", *Belleten*, s.120; Tahsin Paşa, *a.g.e*., s. 293; Murat Çulcu, *a.g.e.*, s. 126; Bülent Tanör, *a.g.e.,* s. 176; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 131; Dün Manastır'dan alınan bir telgraf, bu sabah vali, garnizon, makamlar ve büyük bir kalabalık eşliğinde, Mithad'ın anayasası dün halka özgü sevinçle birlikte İmparatorluğun temel yasası olarak kabul edildiğini bildirdi. Bkz. "The Young Turkey Movement", *The Times*, Issue 38708, 25 Temmuz 1908, s. 7; İhsan Güneş, *a.g.e*., C. 1, s. 237; Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, s. 34; Edward F. Knight, *a.g.e.*, s. 198.

[225] İhsan Güneş, *a.g.e.,* C. 1, s. 237; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle…", *Belleten*, s. 121.

[226] H. 24 Cemaziyelahir 1326 / M. 23 Temmuz 1908 tarihli Meclis-i Mahsusu Vükela Mazbatası, Meclis-i Mebusan'ın içtimaa davet olunması hakkında idare-i seniyye, *Düstur*, Tertib 2, C. 1, Dersaadet Matbuat-ı Umumiye, No: 1, s. 1; Balkanlardan gelen 8, 9 ve 10 Temmuz 1324 tarihlerine ait 67 telgraf da göz önüne alınarak Meşrutiyetin ilanıyla ilgili bir irade hazırlanmıştır. Bkz. "Kararname", *Mizan*, 2 Recep 1326 / 17 Temmuz 1324, s. 6; İhsan Güneş, *a.g.e*., C. 1, s. 237; M. Şükrü Hanioğlu, "Genesis of the Young Turk Revolution of 1908", *Osmanlı Araştırmaları*, s. 299; Bu irade vilâyetlerdeki seçimlerin yapılması için gönderilen emir ile birlikte valilere ve bağımsız mutasarrıflıklara iletildi. Bkz. "The Young Turkey Movement", *The Times*, Issue 38708, 25 Temmuz 1908, s. 7

[227] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle…", *Belleten*, s. 148; M. Şükrü Hanioğlu, "Genesis of the Young Turk Revolution of 1908", *Osmanlı Araştırmaları*, s. 299;

Jön Türk hareketi, Üçüncü Ordu bölgelerinin tamamında, Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerindeki İttihat ve Terakki mensuplarının faaliyetleri ile ortaya çıktı. İkinci Ordu bölgelerinde ise, sadece Rumeli'deki Edirne, İşkodra ve Yanya vilayetlerinin bir kısmında destek gördü[228]. İsyan, 3 Temmuz 1908'de başlamasından Temmuz ortasına kadar Üçüncü Ordu merkezi Selanik'i bütünüyle etkisi altına aldı. Balkanlarda yaşanan bu hareketlilik kısmen Edirne'de bulunan İkinci Ordu ve İzmir'de bulunan Dördüncü Ordu birliklerine sıçradı[229].

23 Temmuz 1908 tarihinde İstanbul'da II. Abdülhamid Kanun-ı Esasi'yi tekrar yürürlüğe soktuğuna dair bir irade yayımladı. Bu gelişmelerden sonra hafiye teşkilatının varlığı nedeniyle ilk haberler Edirne'de ihtiyatla karşılandı. Ancak Batı Rumeli'den gelen haberlerden sonra şehirde hareketlilik yaşandı[230]. Birkaç gün içinde İkinci Ordu kurmayları halk ile birlikte her tarafta meşrutiyetin ilanı nedeniyle yapılan şenliklere katıldı. 28 Temmuz 1908'de, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iki Selanik temsilcisi Erkan-ı Harp Yüzbaşı Ruşeni Bey ve Erkân-ı Harp Yüzbaşı Ahmet Bey, Edirne'ye gelerek ateşli konuşmalar yapmışlardı[231]. Bu temsilciler, Edirne Valisi Mustafa Ziver Bey[232], yüksek rütbeli sivil idareciler, İkinci Ordu Başkumandanı Ali Rıza Paşa ve diğer komutanlarla görüşerek İttihat ve Terakki

---

Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, ATAM Yay., Ankara 2014, 37; Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *a.g.e.*, s. 318; H. 24 Cemaziyelahir 1326 / M. 23 Temmuz 1908 tarihli, Meclis-i Mebusan'ın içtimaa davetinin Dersaadet Evrak-ı Havadisi ile resmen ilan edilmesi hakkında irade-i seniyye, *Düstur*, Tertib 2, C. 1, No: 2, s. 2; "Havadis", *Mizan*, No: 1, H. 2 Recep 1326 / M. 31 Temmuz 1908, s. 7.

[228] "Macedonia", *The Times*, Issue 38704, 21 Temmuz 1908, s. 7.

[229] Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 129; Edirne'deki hareketlenme ile ilgili Rusya'nın İstanbul'daki askerî işleri görevlisi, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği gün raporunda, "*Salt Üçüncü Ordu değil, Edirne'de bulunan İkinci Ordu ve burada bulunan redifler devrime öylesine yakınlık duyuyorlar ki ilk çağrıda hemen isyancılara katılıyor. Bu durum despotizmden, feodalizmden, keyfi yönetimden dolayı halkta bugüne dek var olan memnuniyetsizliğin ne denli kökleşmiş olduğunu göstermektedir. Halk da tiksintisini, özellikle hafiyelere ve utanıp sıkılmadan devletin parasını yiyenlere karşı göstermektedir, hareket öylesine uyuşum, öylesine birlik içinde gelişti ki, özgürlük kavgacıları en küçük bir direnişle karşılaşmadıkları gibi hemen kansız bir çözüme ulaştılar. Hele son günlerde hiçbir direnişin yarar getirmeyeceği iyiden duyuluyordu. Sultan için istenilen meşrutiyeti ve bağışlamayı ihsan etmekten başka bir yol kalmamış durumdadır…*", bkz. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *a.g.e.*, s. 318-319.

[230] *İsmet İnönü'nün Hatıraları Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918)*, s. 53-54.

[231] Bu konuşmaların tamamı için bkz. *Yeni Edirne*, No: 1, H. 1 Recep 1326 / M. 30 Temmuz 1908, s. 1-2.

[232] Mustafa Ziver Bey bir gün sonra Zabtiye Nazırı Hayri Bey'in azledilmesinden dolayı Edirne Valiliği'nden alınarak Zabtiye Nazırı olarak atanmıştır (31 Temmuz 1908). Bkz. BOA, *İ.ZB*., 3/48, (H. 2 Recep 1326 / M. 31 Temmuz 1908).

Cemiyeti'ne, meşrutiyete sadakat yemini etmelerini istemişlerdi[233]. Ordu içindeki İttihatçı genç subaylar, devletin bütün memurlarını cemiyete davet etmiş, eski rejime hizmet eden ve biat etmeyen memurlara imkân vermemişlerdi[234]. 2 Ağustos Pazar günü Edirne'ye Selanik'ten trenle 1.000 subay gelmişti. Edirne Kolordusu'ndan onlara aynı sayıda eşlik eden Üçüncü Ordu askerleriyle birlikte olayların takibi için İstanbul'a gitmeleri emredilmişti[235].

Edirne'deki bu süreci yakından takip eden *Yeni Edirne* gazetesi şehirdeki genel durumu şöyle kaleme almıştı: "*Birkaç gündür şehrimizde görülen sevinç ve gösteriler sürekli nümayişler ve şenlikler hakikaten pek güzeldir…Geceli ve gündüzlü erkek, kadın, çoluk çocuk kâfi sükûneti memleket-i alilerinde Osmanlı bayrakları ile sokaklarda gezerek "Yaşasın Ordu, Yaşasın Hürriyet, Yaşasın Adalet" sloganları atıyorlar. Bütün evlad-ı vatan bir devri terkiye dâhil olduğundan dolayı göstermekte olduğu sedayı tarifi imkân müsaade değildir…*[236]".

Edirne'de II. Meşrutiyetin ilanına ilk tepkiler gecikmedi. 28 Temmuz'da Edirne'de meydana gelen bir olay hem askerin II. Abdülhamid'e bağlılığını hem de ordunun denetimini ele geçirmenin ne denli zor olduğunu gösterdi[237]. Ayrıca, II. Meşrutiyet'in ilanının ertesi günü İstanbul'da yayımlanan bir broşürde meşrutiyeti halka ihsan eden padişahtan büyük bir hayranlıkla bahsedilmişti. Ağustos'ta Edirne İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden bir üye, II. Abdülhamid ile cemiyet arasında başlayan uzlaşmaya karşı çıkarak "*Meşrutiyet'i kendisinden güç yoluyla kopartarak aldığımız bir kişiye şükran nutukları çekilemez*" diyerek Edirne'deki cemiyet mensuplarını ölçülü ve dikkatli olmaya davet etmişti[238].

27 Temmuz 1908'de Edirne'de meşrutiyet kutlamaları için sokaklar süslendi ve aynı gece de fener alayları düzenlendi. Gün boyunca, Belediye Binası, Garnizon Kumandanlığı ve Vilayet Konağı'nın önünde konuşmalar yapıldı[239]. 28 Temmuz 1908'de Serez ve Drama'dan hareket ederek Üçüncü Ordu'yu temsilen

---

[233] Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 135.
[234] *İsmet İnönü'nün Hatıraları Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918)*, s. 54.
[235] "Turkey", *The Times*, Issue 38713, 31 Temmuz 1908, s. 9.
[236] *Yeni Edirne*, No: 1, H. 1 Recep 1326 / M. 30 Temmuz 1908, s. 1.
[237] François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, (Çev. Ali Berktay), Homer Yay., İstanbul 2003, s. 465.
[238] Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *a.g.e.*, s. 324.
[239] "İfade", *Yeni Edirne*, No: 1, H. 1 Recep 1326 / M. 30 Temmuz 1908, s. 1.

Edirne'ye gelen heyetin başı Selanik Erkân-ı Harp Yüzbaşısı Giritli Ruşeni Bey'di. Ayrıca heyette, Drama Ceza Başkanı Azmi Bey ve Yüzbaşı Ragıp Rıfkı ile birlikte önemli bazı kişiler bulunmaktaydı[240]. Subaylar, istasyona korumasız gelmeye zorlanmış, vali ve İkinci Ordu kumandanıyla birlikte, sivil ve askerî memurlar tarafından büyük bir heyecanla karşılanmışlardı[241].

Ruşeni Bey önce tren istasyonunda ilk nutkunu verdi. Ardından halk ile birlikte Belediye Binası'na yürüdü. Belediye Binası'nın balkonunda bir kez daha nutuk vererek belediye bahçesinde bulunan her kademeden halka coşkuyla hitap etti. Ruşeni Bey, bir buçuk saat süren nutkunu Türkçe, Rumca ve Fransızca olarak yaptı[242]. Erkan-ı Harp Yüzbaşı Ruşeni Bey'in söylev ve nutukları, padişaha sadık olan askerlerin ve bir kısım Edirne halkının pek hoşuna gitmeyecek türdendi. Bu konuşmalardan bir süre sonra Edirne'de birkaç gün sürecek olayların tetiklenmesine neden oldu[243].

Ruşeni Bey, istasyonda konuşma yaptığı sırada halktan bir grup, "*Padişahım çok yaşa!*" diye bağırınca, İttihatçı subaylar duruma müdahale ederek bu türden sloganların atılmasının sona ermesini istemişlerdi. Ayrıca meşrutiyetin, padişahın arzusuyla değil, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mücadelesiyle ilan

---

[240] Serkan Yazıcı, "Edirne Ayaklanması", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yıldönümü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 4-6 Mayıs 2011, T.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne 2012, s. 330; Kudret Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri (II. Meşrutiyet İlanı Temmuz-Ağustos 1908)*, İmge Kitapevi, Ankara 1999, s. 133.

[241] *Yeni Edirne*, No: 1, H. 1 Recep 1326 / M. 30 Temmuz 1908, s. 1 Tren vagonundan çıkan Ruşeni Bey'in beyin göğsüne hamailvari (muska benzeri) asılmış geniş bir ipek kurdele üzerine yağlı boya ile "*İttihat ve Terakki'nin En Küçük Fedaisi*" yazılmıştır. Bkz. Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 31

[242] Ruşeni Bey'in Nutku için bkz. *Yeni Edirne*, No: 1, H. 1 Recep 1326 / M. 30 Temmuz 1908, s. 1.

[243] II. Meşrutiyet ilan edilmeden önce İkinci Ordu'nun merkezi olan Edirne'de çeşitli dönemlerde askerler arasında ihtilâflar olduğu, hatta bunlardan bazılarının ciddi boyutlara vardığı ve daha fazla alevlenmeden askerin taleplerinin yerine getirilerek bastırıldığı görülmektedir. Bunlardan biri Ocak 1908'de Edirne'de İkinci Ordu içinde başlayan huzursuzluk idi. Mart ayına girildiğinde bu huzursuzluk ayaklanma boyutuna ulaşınca Maliye Nezareti tarafından İkinci Ordu'ya bağlı iki süvari alayı için Edirne'ye bir miktar para gönderildi. Bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 114; Edirne'de bulunan iki süvari alayının gecikmiş maaşların ödenmesi ve asker dağıtımındaki zaman aşımını iddialarıyla ayaklandı, üniformalarını bir camide bırakarak ve sivil kıyafetlerle çıktı. Bu adamlar, kendilerini ikna etmeye çalışanların ellerindeki raporları red ederek kışlaya geri döndüler ve bir piyade albayı, onlarla pazarlık yapmaktan bıkmış bir generali dövdüler, memnuniyetlerini elde edinceye kadar teslim olmayacaklarını beyan ettikten sonra, yetkili merciler onlara ödeme yapmak için Osmanlı Bankasından 10.000 lira avans başvurusunda bulundu. "The Reported Mutiny At Adrianople", *The Times*, Issue 38609, 1 Nisan 1908, s. 6; "The Money Market", *The Economist*, Issue 3370, 28 Mart 1908, s. 654.

edildiğini tekrarlayarak kontrolü sağlamaya çalışmışlardı[244]. Subayların istasyon duvarlarında asılı olan padişahı öven afişleri indirmelerinden[245] sonra 32 yıllık II. Abdülhamid idaresini eleştiren konuşmalar yapıldı. İstasyondan yola çıkan kalabalık Belediye Binası'nın önünde kutlamalara devam etti[246].

Ruşeni Bey'in ateşli konuşmaları ve İttihatçı subayların fevri davranışlarından sonra II. Abdülhamid'in hayatından endişelenen İkinci Ordu subaylarından bazıları İstanbul'a gitmek ve padişahı görmek istemişlerdi[247]. Ruşeni Bey ve beraberinde gelenlerin Edirne'yi terk etmelerinden sonra krizin atlatılmış olduğunu düşünen subaylar çok geçmeden yanıldıklarını anlamışlardı. İstanbul'a yeni atanmış İngiliz Konsolosu Sir Gerard Lowhter'in, 4 Ağustos'taki Edirne'deki gelişmelerle ilgili bir raporu durumun ciddiyetini yansıtmaktadır. Bu rapora göre, 1 Ağustos 1908'de İkinci Ordu'da bazı askerler İttihatçı subaylara karşı ayaklanmaya başlamışlardı. Bunun üzerine 350 kişiden oluşan bir heyetin İstanbul'a gönderilmesine karar verildi[248]. 2 Ağustos 1908 tarihinde Edirne'deki İkinci Ordu kışlasında yine hareketli anların yaşandığı anlaşılmaktadır[249]. 3 Ağustos 1908

---

[244] İsmet Paşa hatıratında, "*Üçüncü Ordu'nun küçük askerî heyetleri Edirne'ye gelmişler, muhitimizin alışmadığı aşırı bir dereceyle ihtilâl edebiyatı neşrediyorlardı. Bu küçük rütbeli askerî heyetler, büyük bir merasimle karşılanmış, ordular arasında kardeşlik duyguları canlandırılmış ve saray muhitlerine her türlü ders verilmek istenmişti. Edirne muhiti bu kadar tahrike tahammül edecek halde değildi. Edirne'de, ilk menfî tepki asker arasında görüldü…*", bkz. *İsmet İnönü'nün Hatıraları Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918)*, s. 56; Edirne'de vazifeli İngiliz Konsolosu'nun olayla ilgili raporu ise şöyledir: "*Dün öğleden sonra, Üçüncü Ordu'yu temsilen altı kişiden oluşan bir heyet, özel bir trenle buraya geldi… Kalabalığın 'Çok Yaşa Sultan' avazeleri üzerine subaylardan birisi onlara hitap ederek bağırmaktan vazgeçmelerini zira anayasanın İttihat Komitesinin baskısı sonucunda ilan edilmiş olduğunu söyledi. Konuşmasını bitiren subay, istasyonun çeşitli yerlerine asılmış olan 'Çok Yaşa Sultan' afişlerini indirdi…*", bkz. Ernest Edmondson Ramsour, *a.g.e.*, s. 151-152.

[245] Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti* adlı eserinde "*Yapılan taklara (levha) o zamana kadar âdet olan, 'Padişahım Çok Yaşa' levhaları da konmuş. Ruşeni bu parlak merasimden heyecanlanarak büsbütün çileden çıkmış ve kılıcını çekerek bağırmış: Bu menhus (kötü) levhalar hâlâ burada neden asılı duruyor! Biz onu şöyle yaptık, böyle yaptık!., diye söylediğinin sonradan dahi farkına varmadan kılıcı ile bu levhaları parçalamış!*" şeklinde durumu beyan etmiştir. Bkz. Mizancı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad*, Nehir Yay., İstanbul 1997, s. 130; Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, s. 226; "Turkey", *The Times*, Issue 38714, 1 Ağustos 1908, s. 7; "Le Mécontentement a Andrinople", *Le XIXe siècle*, No: 14024, 3 Ağustos 1908, s. 2.

[246] Aykut Kansu, *1908 Devrimi*. s. 141.

[247] François Georgeon, *a.g.e.*, s. 465; "Turkey", *The Times*, Issue 38713, 31 Temmuz 1908, s. 9; "Adrianople Garrison", *The Times*, Issue 38716, 4 Ağustos 1908, s. 5.

[248] Raporun ayrıntıları için bkz. Ernest Edmondson Ramsour, *a.g.e.*, s. 152.

[249] *The Times* gazetesi olayla ilgili olarak, "…Dün öğleden sonra Edirne'de askerlik süreleri sona ermiş 1.000 asker kaçtı. Kışlaya saldırıp subaylara kötü muamele ettikten sonra sultanı kurtarmak için İstanbul'a gideceklerini açıklayarak tren istasyonuna götürüldüler. Olay büyük bir paniğe yol açtı ve bütün dükkânlar hemen kapatıldı. Jön Türk liderleri, Kuleli Burgaz'a Selanik'teki meslektaşlarıyla

tarihinde 350 kişilik bir askerî heyet padişahın durumunu görmek amacıyla Edirne'den İstanbul'a hareket etti[250]. Askerler, II. Abdülhamid'in huzuruna kabulünden sonra sakinleşerek ve Kanun-ı Esasi'ye karşı olmadıklarını, padişaha bağlı olduklarını beyan etmişlerdi. İttihatçılar ise bir bildiri yayımlayarak kendilerinin de aynı duyguları paylaştıklarını ifade etmişlerdi[251].

İsyanın çıkmasında elebaşılarının da bulunduğu Nişancı taburunda görevli Yüzbaşı Cavid Bey, olaylarından yatıştırılmasında aktif rol oynadı. Yüzbaşı Cavid

---

buluşmak için gittiklerinden olaylar sırasında yoktular…" haberini yapmıştır. Bkz. "Munity At Adrianople", *The Times*, Issue 38715, 3 Ağustos 1908, s. 5; Rahmi Apak hatıratında olayları şu şekilde anlatmıştır: "*Padişaha sevgileri ve halifeye bağlılıkları kuvvetli olan erlere iki üç gün içinde yapılan telkinler tesiriyle, heyetin Edirne'den ayrılışının ikinci günü, Yanık Kışla'daki askerler ayaklandılar. Çarıklı Kolağası denilen bir subay yobazı ile bir de tabur imamının peşine düşerek, tüfekli ve süngülü olarak: 'Padişahımızı isteriz, Babamızı isteriz' sesleri ile kışlalardan boşanıp şehre yürüdüler, karşılarına nasihat için ilk çıkan Kurmay Yarbay Kayserili Galip Bey'i attan indirip temizce dövüp hırpaladılar. Ayaklanıcıların elebaşları nişancı taburunun çavuşları idi…Dükkânını kapamakla meşgul bir Ermeni'yi zorla üç defa padişahım çok yaşa diye bağırtmışlar… Azgın askerler: 'Ülen yaşasın Vartan (Vatanı Vartan yapmışlar) diye bir Ermeni için bağıracağınıza (Vatan kelimesi kullanılmadığı için bilinmezdi), Padişah için bağırsanız ya gâvur herufler' diyorlardı…*", bkz. Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 31-32; Kudret Emiroğlu, *a.g.e.*, s. 135.

[250] II. Abdülhamid'in eski Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa hatıratında, "*…Edirne'den asker müracaat ediyor, Hattı hümayunun ikinci mabeyinci Nuri Paşa götürsün Sadrazama malumat veriniz. Usulen lazım gelen şeyler yapılsın, emrini verdi. Tertibat yapıldı, Nuri Paşa da hattı alarak Babıâli'ye gitti. Telgrafhaneye gittim, askerin müracaatını istizah eyledim. Hünkârı görmek, İstanbul'a gelmek istediklerini söylediler, Edirne mühim yer'dir, orasını bırakıp İstanbul'a gelmek doğru değildir maksat ne ise söyleyiniz. Padişaha arz edeyim diye telgrafla cevap verdim. Telgrafhanenin içi dışı dolmuş, trenlere binip gelmeğe hazırlanmış oldukları anlaşılıyor. Hünkârın tehlikede olduğunu işittik, gibi birtakım sözlerle gelmek için ısrar ediyorlardı. Hepsinin gelmekten vazgeçirilmesini taraflarından bir kısım efrat göndermelerini ve bu veçhile kısmen ve murahhasan gelmelerini emretti. Trenle bir kısım asker geldi…*" diyerek süreci anlatmıştır. Bkz. Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 274; "…Yaklaşık 5000 kişi ve Kadı, subaylar ve Genç Türk komitelerinin başkanlarının çabalarına rağmen istasyona ulaştılar ve sonucunda başkente 300 kişilik bir heyet göndermeye karar verdiler. Majestelerinin güvenliğinden emin olmak için saraya gönderildiler ve dün vardılar. Selanik İttihat ve Terakki Cemiyetinin üyelerinden oluşan başka bir heyet hükümet ile görüşmek için buraya geldiler. Bkz. "Adrianople Garrison", *The Times*, Issue 38716, 4 Ağustos 1908, s. 5; Dün öğleden sonra, muazzam bir kalabalık, Edirne İkinci Ordu Kolordusunun bir heyetini getiren özel tren istasyonuna gelmesi nedeniyle birkaç saat bekledi; ancak 300 askerden oluşan ve birkaç subaydan oluşan heyet, San Stefano (Yeşilköy) İstasyonu'ndaki banliyölerdeki trenden inip Beshiktasch (Beşiktaş) için özel bir buharlı tren istasyonuna indi. Bkz. "La députation d'Andrinople", *Le XIXe siècle*, No: 14026, 5 Ağustos 1908, s. 2; Mizancı Mehmed Murad, *a.g.e.*, s. 130.

[251] Paris'te yayınlanan 5 Ağustos 1908 tarihli *Le XIXe Siècle* gazetesi, İstanbul'a gelen heyet ile ilgili olarak, "*Dün Edirne'den gelen askerî heyet Beşiktaş'a gelerek, Savaş Bakanı ve Genel Sekreter Çakır Paşa tarafından Yıldız Köşkün'e götürüldü, burada Padişah subaylar ile akşam yemeği yedi. Padişah sonra bir pencereden kendini gösterdi. Heyeti komuta eden topçu komutanı Kadri Bey'i çağırdı ve ona; 'Hepinizi gördüğüm için çok mutluyum. Askerlerime, çocuklarıma değer veriyorum selamlarımı ve diğer ordu kollarındaki yoldaşlara göndermek için ücret (orduya dağıtılması için) veriyorum'. Delegasyon, gelecek akşam Edirne'ye dönmek için ayrıldı…*" şeklinde haberi ile gelişmeleri ayrıntılandırmıştır. Bkz. "La députation d'Andrinople", *Le XIXe siècle*, No: 14026, 5 Ağustos 1908, s. 2.

Bey, isyancıların aralarına girerek olayların büyümesini önledi. Kendisinin de katılımıyla Yıldız Sarayı görüşmeleri sonucunda olaylar yatıştırıldı. Eski askerler terhis edildi, fakat bir ay sonra elebaşları memleketlerinde yakalanarak Edirne'ye getirildi. Bu olaylardan sorumlu olduğu anlaşılan 7 kişi, askerî mahkeme kararıyla Edirne meydanında asıldı[252].

Edirne'deki bu olaylar, II. Abdülhamid'in Osmanlı halkına başvurması halinde neler olabileceği hakkında cemiyete iyi bir fikir vermişti. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bile genel merkezin Selanik'ten İstanbul'a taşınmamasının en önemli nedeni, cemiyetin II. Abdülhamid'e güvenmemesi idi[253].

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Edirne'nin mülkî idaresinde hızlı değişiklikler meydana geldi. Edirne'ye gelen İttihatçılar tarafından ilk olarak vali ve İkinci Ordu komutanından Kanun-ı Esasi'ye bağlılık yemini etmeleri istendi. Yeminden sonra, kendilerinin görevlerinde kalabilecekleri, ancak maaşlarında azalma olacağı bildirilerek; asıl yetki ve sorumlulukların ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin atayacağı görevlilerde olacağı beyan edildi[254]. Bunun yanı sıra Edirne'de idarî, adlî ve mülkî memurlara çeşitli baskılar yapıldı. Hatta şehirde görev yapan askerî paşalar ve mülkiye erkânı hakkında öldürülmeleri ile ilgili bir beyanname hazırlanarak adları otuz tabaka kâğıda yazılmış ve Edirne'de meydanlara asılmıştı[255]. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti Edirne Şubesi tarafından ildeki postane ofislerine, soruşturulmadıkça, herhangi bir kişiye, kodlanmış telgraf

---

[252] Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 32; Kudret Emiroğlu, *a.g.e.*, s. 138; *İsmet İnönü'nün Hatıraları Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918)*, s. 56; "The Troops At Adrinanople", *The Times*, Issue 38719, 7 Ağustos 1908, s. 5.

[253] Ernest Edmondson Ramsour, *a.g.e.*, s. 153.

[254] Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 141-142.

[255] "*Bursalı Cemal adındaki sınıf arkadaşımın evine gittim geceleyin, orada otuz tabaka kâğıt üzerine beyanname yazdık. Altında İçtima ve Terakki Komitesi imzasını taşıyan bu el yazısı beyanname de Edirne'deki askerî paşalarla Mülkiye Erkânından öldürülmelerine karar verilenlerin adları sıralanmıştı….Sonra bu beyannameleri geceleyin sabahlara kadar dolaşarak Üç Şerefeli, Eski Camii, Zindanaltı, Selimiye v.s. gibi Edirne'nin meydanlarına çiriş ile yapıştırdım… Ertesi günü sabahleyin… Astığım beyannamelerin bazıları koparılmış alınmış, hala yerinde duranların etrafında üç dört meraklı durmuş okuyor... Fakat herkesin kafası o kadar karmakarışık ve hükümet o kadar şaşkın idi ki, bu işi meydana çıkarmayı kimse düşünemezdi…*", bkz. Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 29-30, Edirne'de, derin bir huzursuzluk hakim, çünkü liberallerin birlikleri işten çıkarma tarihi henüz belli değil. Duvarlarda, birkaç Ordu başkomutanı ve komiserin öldürmesini bildiren kartpostallar buldular. Bkz. "Le Mécontentement a Andrinople", *Le XIXe siècle*, No: 14019, 29 Temmuz 1908, s. 1; Kudret Emiroğlu, *a.g.e.*, s. 132.

gönderilmesine izin verilmemesi yönünde talimat verilmişti. Şube tarafından "*bu karara karşı çıkmaya cesaret eden herkesin yerinde infaz edileceği*" bildirilmişti[256].

Edirne'de vali ve İkinci Ordu komutanı başta olmak üzere idarî kademe bulunan üst düzey yöneticiler kısa sürede değiştirildi[257]. İlk olarak 8 Haziran 1907 tarihinden beri Edirne valisi olan Mustafa Ziver Bey'in görev yeri değiştirildi[258]. Mustafa Ziver Bey, 3 Ağustos 1908 tarihinde görevden alınarak yerine Selanik Valisi Hüseyin Nazım Paşa, Edirne Valiliği'ne tayin edildi[259]. Yalnız bu tayin üzerinden henüz bir hafta geçmemişken 10 Ağustos 1908 tarihinde Edirne Vilayet Valiliği'ne Siroz (Serez) Mutasarrıfı Reşit Paşa görevlendirilerek Hüseyin Nazım Paşa Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne atandı[260]. Reşit Paşa, meşrutiyetin ilan sürecinde Abdülhamid'e gönderdiği, "*24 saat zarfında Meşrutiyet ilan edilmediği ve Kanun-ı Esasi yürürlüğe girmediği takdirde Siroz (Serez) Sancağının veliaht Reşad Efendi'ye biat edecektir…*" şeklindeki telgrafı ile ün yapmıştı[261].

İttihat ve Terakki Cemiyeti, gerek idarî gerekse askerî memurları tensikat adı altında ya kontrole tabi tutmuş ya da görevlerine son vermişti. 1 Temmuz 1909 tarihinde "Tensikat Kanunu[262]" ve buna ek olarak çıkarılan kanunlar ile binlerce memur görevden uzaklaştırıldı[263]. Bu doğrultuda Edirne vilayeti genelinde görevlerindeki yetersizlikleri ve kötü hallerinden dolayı emekliye sevk edilmesi veya değiştirilmesi istenilen memurlar hakkında bağlı bulundukları makamlarca gerekenin

---

[256] M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation For A Revolution, The Young Turks, 1902-1908*, Oxford University Press, New York 2011, s. 280.
[257] "Turkey", *The Times*, Issue 38714, 1 Ağustos 1908, s. 7.
[258] BOA, *BEO.*, 3072/230370; BOA, *BEO.*, 3072/230371; BOA, *BEO.*, 3072/230372, (H. 26 Rebiülahir 1325 / M. 8 Haziran 1907).
[259] BOA, *BEO.*, 3368/252570, (H. 7 Recep 1326 / M. 5 Ağustos 1908); BOA, *BEO.*, 3368/252571, (H. 6 Recep 1326 / M. 4 Ağustos 1908); BOA, *DH.MKT.*, 1275/53, (H. 6 Recep 1326 / M. 4 Ağustos 1908).
[260] BOA, *BEO.*, 3371/252757, (H. 12 Recep 1326 / M. 10 Ağustos 1908).
[261] Kudret Emiroğlu, *a.g.e.*, s. 138.
[262] Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Erkan Tural, *II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilatı ve Tensikat Kanunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2006, s. 46; Kamil Paşa'nın seçimler öncesinde 16 Ağustos 1908 tarihli hükümet programında da belirtilmiş ve buna göre devlet dairelerinde memur sayısı düşürülecek ve memurların aldıkları yüksek maaşlar azaltılacaktı. Bkz. "Turkish Reforms: Programme of the Ministry", *The Times*, Issue 38727, 17 Ağustos 1908, s. 5.
[263] H. 12 Cemaziyelahir 1327 / M. 1 Temmuz 1909 tarihli, Tensikat Kanunu, *Düstur*, Tertib 2, C. 1, No: 2362, s. 326-332; 1910 Mart ayında, Jön Türk hareketinden yirmi ay sonra, sefirlerin, valilerin tamamı, taşra müdürleriyle ticaret ataşelerinin çoğu değiştirilmişti. Değişim istatistikleri için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation for a Revolution, The Young Turks, 1902-1908*, s. 287.

yapılması ile ilgili tebligat gönderildi. 28 Ağustos 1908 tarihli bu tebligatta, yaşlı oldukları için görevlerinde yetersiz kalanlar emekliliğe sevk edildi. Aynı tebligatta görevlerini yapmayanların bulundukları nezarete isimlerinin bildirilmesi ve görevden uzaklaştırmalardan doğan memur sıkıntısının giderilmesi için tebligata cevap verilmesi istendi[264].

Valilerden ayrı olarak meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra Edirne'de görevden alınan ya da görevleri değiştirilen üst düzey idareciler ise şöyledir: 2 Ağustos 1908 tarihinde Edirne Vilayeti Nafia Müdürü Ragıb Bey azledilerek yerine İzmit Sancağı Sermühendisliği'nde bulunan Mehmed Emin Efendi tayin edildi[265]. 11 Ağustos 1908 tarihinde Edirne Vilayeti Başmüdürü Nuh Hilmi Bey, Ankara Posta ve Telgraf Başmüdüriyeti'ne onun yerine ise Adana Başmüdürü Hüseyin Hilmi Bey göreve getirildi[266]. 8 Eylül 1908 tarihinde Edirne Başmüdürlüğü Müfettişi Asaf Bey, Selanik Başmüdürlüğü Müfettişi olarak atanınca onun yerine Bursa Müfettiş Muavini Hüsnü Efendi tayin edildi[267]. 4 Eylül 1908 tarihinde Edirne Defterdarlığı'na Meclis-i Maliye mümeyyizlerinden Tevfik Bey atandı[268]. Yine aynı tarihte Mekteb-i Mülkiye mezunlarından Mehmed Rami Efendi, Edirne Vilayeti Maiyet Memurluğu'na tayin edildi[269]. 2 Kasım 1908 tarihinde Edirne Evkaf Muhasebecisi Tayyib Bey, Suriye vilayeti Evkaf Muhasebecisi olarak atandı, onun yerine Erzurum Evkaf Muhasebecisi Hüseyin Fehmi Efendi getirildi[270]. 23 Kasım 1908 tarihinde Edirne Merkez Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumisi İzzet Efendi azledilerek yerine Mahmud Aziz Efendi tayin edildi[271].

II. Meşrutiyet'in ilanı şüphesiz Edirne'de yaşayan gayrimüslimleri de heyecanlandırmıştı. Nitekim 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanıyla ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çözmek zorunda olduğu sorunların başında siyasal özgürlük, ırklar ve dinler arası kardeşlik ve bütün Osmanlıların eşitliğini sağlamak

---

[264] BOA, *DH.MKT.*, 2615/57, (H. 28 Şaban 1326 / M. 25 Eylül 1908).
[265] BOA, *BEO.*, 3365/252304, (H. 4 Recep 1326 / M. 3 Ağustos 1908).
[266] BOA, *DH.MKT.*, 1282/22, (H. 13 Recep 1326 / M. 11 Ağustos 1908).
[267] BOA, *DH.MKT.*, 1284/4, (H. 23 Recep 1326 / M. 21 Ağustos 1908); BOA, *BEO.*, 3392/254377, (H. 11 Şaban 1326 / M. 8 Eylül 1908).
[268] BOA, *BEO.*, 3389/254151, (H. 7 Şaban 1326 / M. 4 Eylül 1908).
[269] BOA, *DH.MKT.*, 1291/3, (H. 7 Şaban 1326 / M. 4 Eylül 1908).
[270] BOA, *BEO.*, 3423/256702, H. 7 Şevval 1326 / M. 2 Kasım 1908).
[271] BOA, *BEO.*, 3439/257884, (H. 28 Şevval 1326 / M. 23 Kasım 1908).

gelmekteydi[272]. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Kanun-ı Esasi Encümen üyeliği yapmış Edirne Ermenilerinden olan Agop Babikyan, meşrutiyetin ilanından önce Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulması için Edirne'de ilk mitingi tertipleyenlerden biri olarak 24 saat evvel Edirne valisine bu mitingi haber verenlerdendi[273].

28 Temmuz 1908 tarihinde Selanik Erkânı Harp Yüzbaşı Ruşeni Bey Edirne'de yaptığı konuşma gayrimüslimler arasında olumlu bir hava yaratmıştı[274]. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanı edilmesi ve Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesine rağmen gayrimüslim unsurların gerek Osmanlı yönetimi ile gerekse kendi aralarındaki sorunlara çözüm bulunamamıştı.

Edirne'de başlayan olayların nedeni, II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte devlet üzerindeki etkisini arttıran cemiyet mensuplarının halk arasında yaptıkları ateşli konuşmaların etkileriydi. Padişah aleyhine yapılan bu ateşli konuşmalar, padişaha ve devlete daima bağlı kalmış şehir halkını, memurunu ve askerini tahrik etmişti. Edirne'de yaşanan bu tepki aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şehir merkezinde sivil ve askerî olarak tam anlamıyla kontrolü sağlayamadığını göstermekteydi. Özellikle İkinci Ordu bünyesinde bulunan genç subayların II. Abdülhamid taraftarı olan tecrübeli subaylardan etkilenmesi, olayların askerî bir boyuta geçmesini sağlamıştı. Bu denli güçlü tepkiye karşı hazırlıksız yakalanan İttihat ve Terakki Cemiyeti, isyan eğiliminde olan II. Abdülhamid taraftarlarının isteklerini ilk aşamada karşılamak zorunda kalmışlardı. Bu tür hareketleri sert bir şekilde bastırmak yerine genellikle ikna yolu ya da taleplerin yerine getirilmesi şeklinde önlemler alındı. Şehirde huzurun tekrar sağlanması ve çatışmalar yaşanmaması için çaba gösterildi. Edirne'de yaşanan ayaklanma hadisesi, sonradan

---

[272] Paul Imbert, *a.g.e.*, s. 180.
[273] Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet*, İlgi Kültür Yay., İstanbul 2006, s. 240.
[274] "*Müslümanlar, Hristiyanlar, Museviler siz her birleriniz Osmanlı namı mukaddes, tecelli altına toplanmış aynı insanlarsınız ki vatan validemiz, hürriyet pederimizdir. Ey! O baba ile ananın sevgili evlatları! Hepiniz bir çarşıda çocuklarınıza ekmek kazanıyorsunuz. Hepiniz bir muhitin havasını teneffüs ediyor, hepiniz bir sudan içiyor, bir memleketin haz ve zannı ile yaşıyorsunuz. Geliniz hepimizde hürriyetin büyüklüğüne karşı vatan validemizin terakkisine yekvücut ve yek zeban olarak çalışalım…*", bkz. *Yeni Edirne*, No: 1, H. 1 Recep 1326 / M. 30 Temmuz 1908, s. 1.

Osmanlı Devleti ve II. Abdülhamid için hayatî rol oynayan 31 Mart Hadisesi'nin ön provası niteliğindeydi.

1.3. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Açılması ve Edirne Seçimleri

21 Ağustos 1908 tarihinde eski sadrazamlardan Mehmed Said Paşa ve Kâmil Paşa'nın II. Abdülhamid tarafından saraya davet edilmesi, yapılacak çalışmaların ilk belirtisi oldu[275]. İttihat ve Terakki taraftarları, II. Abdülhamid'in bir an önce gerekli iradeleri onaylayıp yürürlüğe sokmasını istemişlerdi. Hatta Edirne'de bulunan İkinci Ordu'nun İstanbul'a yürüdüğü yönündeki tehdit yirmi dört saat içinde istenilen etkiyi verdi. Dolayısıyla, anayasanın ilanından birkaç gün sonra II. Abdülhamid gerekli iradeleri imzalamak zorunda kaldı. Padişah, bu vesileyle genel bir af, tüm siyasî tutukluların serbest bırakılması, jurnalciliğin kaldırılması, ikametgâhın dokunulmazlığı, basında sansürün kaldırılması, bireyin yabancı ülkelerde seyahat etme özgürlüğü gibi istenilen tüm ayrıcalıkları kabul etti[276].

Sadrazamlığa getirilmek istenen Kâmil Paşa'nın teklifi reddetmesi üzerine, göreve Mehmed Said Paşa atandı[277]. II. Meşrutiyet'in ilk hükümeti olan Mehmed Said Paşa Hükümeti[278], II. Meşrutiyet'in ilanını bütün vilayetlere tebliğ etmişti. 27 Temmuz'da tüm siyasî tutukluların serbest bırakılması ve 28 Temmuz'da tüm eyaletleri kapsayan bir genel af ilan edilmesi ile ilgili kanunlar, hükümet tarafından

---

[275] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. II, Dergah Yay., İstanbul 1982, s. 1060; Necmettin Alkan, *Selanik'in Yükselişi...,* s. 286; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle…", *Belleten,* s. 137.

[276] Edward F. Knight, *a.g.e.*, s. 225-226.

[277] 22 Temmuz 1908 tarihinde 76.500 kuruş maaşla yedinci kez sadarete atanmıştır. Bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. II, s. 1061-1062; "The Turkish Constitution", *The Times,* 28 Temmuz 1908, s. 7; Charles Roden Buxton, *a.g.e.,* s. 69-70.

[278] 22 Temmuz tarihli Mehmed Said Paşa Kabinesi tam liste için bkz. "Yeni Heyet-i Vükela", *Tanin,* No: 4, H. 6 Recep 1326 / M. 4 Ağustos 1908, s. 1; Aykut Kansu, *1908 Devrimi,* s. 158; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* s. 128; Mehmed Said Paşa'nın 1 Ağustos Tarihli Kabinesi için bkz. BOA, *İ.DUİT.*, 7/54, (H. 4 Recep 1326 7 M. 2 Ağustos 1908); İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle…", *Belleten,* s. 149; "The Ministry", *The Times*, 3 Ağustos 1908, Issue: 38715, s. 5.

onaylandı[279]. 30 Temmuz'da ise jurnalcilik (hafiyelik) kaldırıldı[280]. 2 Ağustos 1908'de "Kanun-ı Esasi'nin mer'iyyeti hakkında Hattı-ı Hümayun[281]" Bab-ı Ali'de okunarak Kanun-ı Esasi'nin kabul edilmesi ile ilgili süreç başlatıldı[282].

Siyaseten günün gerektirdiği öncelikli amaçlar, Kanun-ı Esasi'yi yürülüğe sokmak ve Kanun-ı Esasi hükümlerine göre demokratik ortamı oluşturacak olan Meclis-i Mebusan'ı açmaktı[283]. 2 Ağustos 1908'de ilan edilen "Kanun-ı Esasi'nin mer'iyyeti hakkında Hattı-ı Hümayun" gereğince "İcab-ı Umur" olarak belirtilen 15 madde kabul edildi[284]. Hatt-ı Hümayun'un bütün maddeleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce kabul edilebilir maddelerden oluşmaktaydı. Yalnız II. Abdülhamid'in ordunun kontrolünü ele almak amacıyla 10. madde olarak düzenlenen "*Harbiye ve Bahriye Nazırlarının tayini padişah hakkıdır*" maddesi kabul edilebilir değildi[285]. Ayrıca Kanun-ı Esasi'nin 7. ve 27. maddeleri de aykırı bulunmuştu[286]. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul'a bir heyet göndererek Sadrazam Mehmed Said

---

[279] H. 27 Cemaziyelahir 1326 / M. 31 Temmuz 1980 tarihli, İkamete me'muriyet suretiyle taşraya tab'id edilenlere divan-ı harb mahkûmlarının dahi affı hakkında irade-i seniyye, *Düstur*, Tertib 2, C. 1, No: 4, s. 5; Ceraim-i siyasiye ile mürettebaten vuku'a getirilmiş olan ceraim-i adiye mahkûmlarının dahi affı hakkında irade-i seniyye, *Düstur*, Tertib 2, C. 1, No: 11, s. 40; Adi suçlardan mahkûm olanların üçte ikilik cezaları dolmuşsa affa tabi tutulmuşlardır. Bkz. BOA, *BEO.*, 3389/254144, (H. 29 Cemaziyelahir 1326 / M. 29 Temmuz 1908); Release Of Criminals", *The Times*, Issue: 38713, 31 Temmuz 1908, s. 9; "Release Of Political Prisoners", *The Times*, Issue: 38711, 29 Temmuz 1908, s. 7; Genel af ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Taner Aslan, "II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 3, S. 5, Ankara 2009.

[280] H. 2 Recep 1326 / M. 31 Temmuz 1908 tarihli Hafiyeliğin ilgası hakkında irade-i seniyye, *Düstur*, Tertib 2, C. 1, No: 7, s. 9; BOA, *BEO.*, 3370/252718, (H. 3 Recep 1326 / M. 1 Ağustos 1908); BOA, *BEO.*, 3366/252448, (H. 4 Recep 1326 / M. 2 Ağustos 1908)

[281] H. 4 Recep 1326/ M. 2 Ağustos 1908 tarihli Kanun-ı Esasi'nin mer'iyyeti hakkında Hattı-ı Hümayun, *Düstur*, Tertib 2, C. 1, No: 8, s. 11.

[282] İhsan Güneş, *a.g.e.*, C. 1, s. 237.

[283] Hilmi Kâmil Bayur, *Sadrazam Kâmil Paşa Siyasi Hayatı*, Sanat Basımevi, Ankara 1954, s. 243.

[284] On beş madde için bkz. H. 4 Recep 1326 / M. 2 Ağustos 1908 tarihli Kanun-ı Esasi'nin mer'iyyeti hakkında Hattı-ı Hümayun, *Düstur*, Tertib 2, C. 1, No: 8, s. 11-14.

[285] Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri…*, s. 53; *Düstur*, Tertib 2, C. 1, No: 8, s. 12; Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 275; Suna Killi, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 27-28, 30; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz…*, s. 310; Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 45; " The Sheik-ul-İslam And The Sultan", *The Times*, Issue 38717, 5 Ağustos 1908, s. 5.

[286] Bu maddelere göre padişah sadece Sadrazam ve Şeyhülislam seçme hakkı verilmekteydi. "Kanun-ı Esasi ve Yeni Hatt-ı Hümayun", *Tanin*, No: 4, H. 6 Recep 1326 / M. 4 Ağustos 1908, s. 1.

Paşa'nın istifasını istedi[287]. Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın 4 Ağustos'ta istifası ile birlikte 7 Ağustos 1908'de Kamil Paşa sadrazam olarak atandı[288].

Kamil Paşa Kabinesi[289], aralarında cemiyet mensubu olmamasına rağmen deneyimli, becerikli, bütün toplum kesimlerince sevilen simalardan müteşekkildi[290]. Kâmil Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteğini de aldı. Kâmil Paşa, Meclis-i Mebusan'ın açılmasını beklemeyerek 16 Ağustos 1908'de II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk hükümet programını yayımladı ve Osmanlı toprakları üzerinde uygulanacak ıslahat hareketlerini masaya yatırdı[291].

Hükümet programının ardından seçim süreci hız kazandı. I. Meşrutiyet'in ilk seçim döneminde bir "İntihab Kararnamesi" yayımlanmıştı. İkinci seçim döneminde ise "İntihab-ı Mebusan Kanun Lahiyası" hazırlanmıştı. Fakat padişahın onayından geçemeden meclis dağılmıştı[292]. Seçimlerin yapılması ile ilgili yine I. Meşrutiyet seçimleri için hazırlanan "Talimat-ı Muvakkete" ön plana çıktı. Yeni bir talimatnamenin hazırlanmasının uzun süreceğinden seçimlerin "İntihab-ı Mebusan

---

[287] Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri…*, s. 54; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle…", *Belleten*, s. 148; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, 169.

[288] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. III, Dergah Yay., İstanbul 1982, s. 1391; Edward F. Knight, *a.g.e.*, s. 230; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, s. 204; Feroz Ahmad, *a.g.e*., 47; Hilmi Kâmil Bayur, *a.g.e.*, s. 243; "Sadrazam Said Paşa'nın İstifası", *Tanin*, No: 7, H. 9 Recep 1326 / M. 7 Ağustos 1908, s. 3; 9 Recep 1326 tarihli Kâmil Paşa'nın sadarete atandığına dair hatt-ı hümayun, *Tanin*, No: 8, H. 10 Recep 1326 / M. 8 Ağustos 1908, s. 1.

[289] Kamil Paşa Kabinesi için bkz. Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK Yay., Ankara 1949, s. 17; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, 171-172; İhsan Güneş, *a.g.e*., C. 1, s. 195; Hüseyin Cahid, "Yeni Heyet-i Hümayun", *Tanin*, No: 8, H. 10 Recep 1326 / M. 8 Ağustos 1908, s. 1; "New Ministry Formed", *The Times*, Issue 38719, 7 Ağustos 1908, s. 5.

[290] Feroz Ahmed, *a.g.e*., s. 48; "The New Turkish Ministry", *The Times*, Issue 38719, 7 Ağustos 1908, s. 9.

[291] Hükümet programı için bkz. İhsan Güneş, *a.g.e*., C. 1, s. 198-200; Stanford Shaw, Ezel Kural Shaw, *History Of the Ottoman Empire and Modern- Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, New York 1977, s. 275; Feroz Ahmad, *a.g.e*., s. 48.

[292] Rıdvan Akın, "İkinci Meşrutiyette Parlamento ve Hükümet", *100. Yılında II. Meşrutiyet Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 22-24 Ekim 2008 , Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 2009, s. 27; "Suret-i Hatt-ı Hümayun", *İkdam*, No: 5096, H. 5 Recep 1326 / M. 3 Ağustos 1908, s. 1.

Kanun Lahiyası"na göre yapılmasına karar verildi[293]. Bu talimatname, 3 Ağustos 1908'de padişah tarafından onaylanarak resmî olarak kabul edildi[294].

Seçime katılacak olan gruplar, hükümet programlarını hazırlamış ve çeşitli bölgelerde seçim çalışmalarına başlamıştı[295]. 3 Ağustos 1908'de tüm vilayetlere seçim yasasının duyurulması ile birlikte ilk seçimler yapıldı. Yaklaşık 4,5 ay süren seçimlerde, Ağustos ayı içinde adayların belirlendiği listeler hazırlandı. Eylül-Ekim ayları içinde müntehib-i sâni seçimleri yapıldı. Kasım-Aralık aylarında ise mebus seçimleri gerçekleştirildi[296]. 1908 seçimleri İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ahrar Fırkası ve birkaç bağımsız adayın yarıştığı bir seçim oldu. Seçime katılan Ahrar Fırkası'ndan sadece bir aday meclise girebildi. İlk dönem seçilmiş 275 mebustan 160 civarında olanı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ya da ona yakın olanlardandı[297]. Seçimler her ne kadar İttihat ve Terakki kontrolünde de olsa ilk defa çok partili bir seçim yapılması bakımından dikkate değerdi. Meclis-i Mebusan seçimleri, örgütsel üstünlükleri dolayısıyla İttihat ve Terakki'nin zaferi ile sonuçlandı. Ancak cemiyetin seçimlere etkisi daha çok dolaylı olmuştu. Bunun nedeni, İttihat ve Terakki Cemiyeti

---

[293] Lahiyanın tam metni için bkz. H. 5 Recep 1326/ M. 3 Ağustos 1908 tarihli, Mebusan intihabatının 1293 tarihli layıha-i kanuniye ve talimat-ı ahkâmına tevfikan icrası hakkında irade-i seniyye, *Düstur*, Tertib 2, C. 1, No: 9, s. 14-39; "İntihab-ı Mebusan Kanunu", *Takvim-i Vekâyi*, No: 1, H. 2 Ramazan 1326 / M. 28 Eylül 1908, s. 1.

[294] Fevzi Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi A.İ.İ.T. Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 1994, s. 24.

[295] İttihatçılar, Anadolu ve Makedonya'nın birçok yöresinde seçim kampanyaları yürüttüler. Cemiyet'in mebus adaylarını seçme ve destekleme konusundaki genel siyasetine göre, Selanik'teki parti merkezi, ahlaki ve siyasi bakımdan cemiyetin güvenebileceği tüm olası adayları, İttihatçı adayların olmadığı bölgelerde de cemiyet tarafından belirlenen ön şartlara uyanların adaylıklarını destekleyecekti. Bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 276-277; Fırkaların hükümet programları için bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 155-159; İttihat ve Terakki Cemiyeti Hükümet Programı için bkz. "Turkish Internal Affairs-Programme Of The Committee", *The Times*, Issue 38835, 20 Aralık 1908, s. 10.

[296] Seçimlerin I. Meşrutiyet'te olduğu gibi iki dereceli olması kararlaştırılmıştır. Müntehib-i evvel (birinci seçmen), önce mebusları seçecek olan müntehib-i sâni (ikinci seçmen) seçmiştir. Daha sonra bu seçilenler de meclise girecek mebusları seçmiştir. Müntehib-i evvel (birinci seçmen) ve Müntehib-i sâni (ikinci seçmen) şartları için bkz. Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*, Milliyet Yay., İstanbul 1982, s. 142; Fevzi Demir, *a.g.t*, s. 25-26; İhsan Güneş, *a.g.e.*, C. 1, s. 246-248; Tüm Anadolu ve Rumeli Vilâyetlerine intihab defterleri gönderilmiştir. Bkz. "İntihabat'a Dair", *Tanin*, No: 84, H. 27 Ramazan 1326 / M. 23 Ekim 1908, s. 6.

[297] Bülent Tanör, *a.g.e.*, s. 183; Cuma günü İstanbul'da yapılan seçimlerde, İttihat ve Terakki'nin desteklediği on aday, yani beş Türk, iki Rum, iki Ermeni ve bir Yahudi'nin başarısı ile sonuçlandı. Bkz. "The Turkish Election", *The Times*, Issue 38829, 14 Aralık 1908, s. 7.

üyelerinden ziyade yerel düzeyde lider konumda olan kişilerin cemiyetten aday olarak gösterilmesiydi[298].

Meclis, tüm vilayetlerde yapılan seçimlerin ardından 17 Aralık 1908 Perşembe günü açıldı[299]. II. Abdülhamid'in de hazır bulunduğu mecliste Sadrazam Kamil Paşa, meclisin açılışı münasebetiyle hazırlanan nutku ikinci mabeyn Emin Bey'e mecliste okuması için verdi[300]. Bu meclis, 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Musevi, 4 Bulgar, 3 Sırp ve 1 Ulah toplam 275 mebus ile göreve başladı[301].

Meclis-i Mebusan'ın açılması, tüm memlekette olduğu gibi Edirne'de büyük bir memnuniyet ile karşılandı ve şehirde sevinç gösterileri yapıldı. Edirne'de Meclis-i Mebusan'ın açılışı nedeniyle perşembe günü saat 6.30 civarında İkinci Ordu askerleri, binlerce ahali, mülkî ve askerî memurlar, eşraf ve ulema, çeşitli cemaat reisleri, yabancı devlet konsoloslarından bazılarının katılımıyla resmî geçit düzenlendi. Hemen ardından Belediye Dairesi'ne gidilerek orada toplanan Müslüman ve gayrimüslimler ile mektep öğrencilerinden müteşekkil ahaliye nutuklar çekildi. Bu sırada Edirne Kalesi'nden 101 pare top atışı yapıldı. Gösterilere gece boyunca devam edildi. Resmî kurumlar, özel binalar, mağazalar ve dükkânlar bayraklar ile donatılarak şehrin büyük caddelerinde "Yaşasın Padişahımız", "Yaşasın Vatan", "Yaşasın Kanun-ı Esasi" sloganları atıldı[302] Ayrıca Edirne ahalisinin İstanbul'daki kutlamalara katılmak amacıyla yola çıktığı bildirildi[303]. Mülkiye

---

[298] Eric Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma (Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908-1928),* (Çev. Ergün Aydınoğlu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2005, s. 107.

[299] Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1 (1888-1922),* (Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç), Pera Yay., İstanbul 1997, s. 102-103; Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 17; Hilmi Kâmil Bayur, *a.g.e.*, s. 250; Türk sultanı bugün, yeni rejim altında yapılan ilk Türk Parlamentosu'nun açılışına bizzat katılacaktır. Bkz. "The Turkish Parliament", *The Times*, Issue 38832, 17 Aralık 1908, s. 11.

[300] Nutk-u Hümayun'un tamamı için bkz. "Nutku İftitah-i Hazreti Padişahı ", *MMZC*, C. 1, D. 1, Sene 1, İ. 1, (R. 4 Kânunuevvel 1324), TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 2-3; Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, II. Abdülhamid'in Son Başmabeyn Katibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi*, (Haz. Faik Reşit Unat), TTK Yay., Ankara 1985, s. 25-27; İhsan Güneş, *a.g.e.*, 647-648.

[301] Ahmet Bedevi Kuran, *Harbiye Mektebi'nde…*, s. 109; Rıdvan Akın, *a.g.m.*, s. 28; Feroz Ahmad mebus sayısını 288 vererek, 147 Türk, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Slav ve 4 Musevi'den oluştuğunu beyan etmiştir. Bkz. Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 57.

[302] "Edirne Vilâyetinden", *Takvim-i Vekâyi*, No: 71, H. 27 Zilkade 1326 / M. 21 Aralık 1908, s. 2-3.

[303] *Yeni Edirne*, No: 101, H. 23 Zilkade 1326 / M. 17 Aralık 1908, s. 3.

öğrencileri tarafından çeşitli müsamereler yapılmış, kutlamalar için hazırlıklar yapılmış ve çeşitli bölgelere davet mektupları gönderilmişti[304].

II. Meşrutiyet Dönemi 12 yıl sürmüş, üç yasama dönemi geçirmişti. İlk meclis Aralık 1908'de toplanmıştı. Bu meclis, Ocak 1912'de dağıtılmıştı. İkinci meclis, Mayıs 1912-Ağustos 1912 tarihleri arası çalışmıştı. Trablusgarp ve Balkan Savaşları dönemi meclis olmadan geçirildi[305]. 1908, 1912 ve 1914 yıllarında seçimler yapıldı ve bu üç dönem yasama faaliyetlerinin toplam süresi sadece 4,5 yıl civarındaydı. II. Meşrutiyet Dönemi'nde her meclis fesih ile sonuçlanmıştı. Sadece 1912 yılında meclisin feshinin hemen ardından yeniden seçimler yapılabildi[306].

1.3.1. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'de Seçimler ve Sonuçları

1.3.1.1. 1908 Seçimleri

Osmanlı Hükümeti, seçim kararı aldıktan sonra tüm yurtta olduğu gibi Edirne'de de hazırlıklar başladı. Edirne Valiliği'ne gönderilen talimatlarda seçimlerin nasıl yapılacağı belirlenmişti. Edirne Vilayeti'nde seçim bölgesi, Edirne merkez sancağı ile etrafındaki altı idarî birime bölündü[307]. Edirne'nin nüfusu, 1906/1907 genel nüfus sayımına göre, 153.893'ü Müslüman, 103.258'i Rum, 36.783'ü Bulgar, 15.534'i Yahudi, 4899'u Ermeni ve diğer topluluklarla birlikte yaklaşık 310.000 civarında idi[308]. İntihab-ı Mebusan Kanun Lahiyası'na göre, Edirne merkezinden 48 tane müntehib-i sâni (İkinci derece seçmen) çıkarken diğer idarî birimlerden belirlenen 88 kişiyle birlikte bu sayı 136'ya ulaşmaktaydı. Bu durumda nüfus oranlarına göre Edirne Sancağı'dan biri Rum ikisi Müslüman olmak üzere üç

---

[304] *Yeni Edirne*, No: 102, H. 27 Zilkade 1326 / M. 21 Aralık 1908, s. 1.
[305] Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, S. 4-5, 1975-1976, s. 245.
[306] 1912 seçimleri büyük baskılar nedeniyle tarihimize "Sopalı Seçim " olarak geçecektir. Bkz. Rıdvan Akın, *a.g.m.,* s. 28.
[307] Bunlar, Edirne merkez olmak üzere, Kırkkilise (bugünkü Kırklareli), Tekfurdağı (bugünkü Tekirdağ), Gümülcine, Dedeağaç, Gelibolu olarak belirlenmiştir. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 326.
[308] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914), Demografic and Social Characteristics,* The University of Wisconsin Press, London 1985, s. 166-167; Edirne nüfusu ile ilgili daha geniş bilgi bu tezin "*Edirne'de Demografik Yapı*" bölümünde verilmiştir.

mebus seçilecekti[309]. Ayrıca, askerlikten ihraç veya emekli olmayan ümera ve zabitlerin mebusluğa aday olamayacağı, emekli olanların ise mebusluğa aday olabileceği Edirne Valiliği'ne bildirilmişti[310].

Edirne'de seçimlerinin çeşitli olaylar nedeniyle çok da sağlıklı geçtiği söylenemez. Bu olaylardan biri Edirne Belediye Başkanı Dilaver Bey'in seçime müdahale ettiği iddialarıdır[311]. İkinci intihabatın başlayacağı sırada geceden bazı kişiler tarafından pusulaların toplandığı haber alındı. Belediye Dairesi'nde toplanan ahalinin tepkisi üzerine hükümetçe tedbirler alınarak bir teftiş heyeti vasıtasıyla sandık açıldı ve oylar tekrar kullanıldı[312]. Dönemin Belediye Başkanı Dilaver Bey, seçimlere hile karıştırdığı gerekçesi ile istifaya zorlandı. *The Times* gazetesinin haberine göre, eğer Dilaver Bey'in bu müdahalesi fark edilmemiş olsaydı, muhtemelen hiçbir İttihat ve Terakki Cemiyeti adayı seçimi kazanamazken kendisi ile birlikte iki Rum aday mebus seçilecekti[313]. Seçim teftiş heyetinin zamanında müdahalesi ve Edirne halkının gayretleri ile bu girişimler engellendi. Ancak seçimler tamamlandığında kazananların tamamı Türk olmakla birlikte hiçbir Rum seçimi kazanamamıştı. Bu durum Rumların tepkisini çekti[314]. Edirne'den İstanbul'a gönderilen bir telgrafta, Rumların büyük bir matbaa kurarak seçilemeyen Rum adaylardan dolayı bir heyet kurdukları ve kendilerine yapılan haksızlıklarla ilgili bir layiha hazırlayarak Meclis-i Mebusan'a sunmak üzere İstanbul'a hareket ettikleri bildirildi[315].

Başarısız adaylar arasında Belediye Başkanı Dilaver Bey ve İstanbul'da avukatlık yapan Philippe Efendi 44'er oy, Edirne'de doktor olarak çalışan T. Calivoulos 37, Panayoti 5 ve Grocho Tchorbadji 2 oy aldı[316]. Kazananlar ise 93 oy

---

[309] Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 326.
[310] BOA, *DH.MKT*., 2656/35, (H. 17 Şevval 1326 / M. 12 Kasım 1908).
[311] "Progress Of The Elections", *The Times*, Issue: 38799, 9 Kasım 1908, s. 7; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 326.
[312] "Vilayat-ı Havadis", *Yeni Edirne*, No: 66, H. 5 Şevval 1326 / M. 31 Ekim 1908, s. 1.
[313] "Progress Of The Elections", *The Times*, Issue: 38799, 9 Kasım 1908, s. 7.
[314] Edirne'de, eski Belediye Başkanı olan Dilaver Beyin kendi adaylarının seçimi için manevraları iki Rum adayının da şansını yok etti. Bkz. "Progress Of The Elections", *The Times*, Issue 38811, 23 Kasım 1908, s. 6.
[315] "İntihabat", *Tanin*, No: 135, H. 21 Zilkade 1326 / M. 15 Aralık 1908, s. 3.
[316] Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 326-327.

ile Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ve 90 oyla Mehmet Talat Bey[317] idi[318]. Dava vekili olan Asım Bey[319], 90 oy ile bağımsız aday olarak mebus seçildi[320].

Edirne Vilayeti'ndeki seçimleri genel olarak ele alacak olursak, Edirne merkezi ve Kırkkilise (Kırklareli) Sancağı'ndaki seçimler sıkıntılı geçmişti. Hatta seçimlerde hile yapıldığının ve Müslüman ahali tarafından Kırkkilise'nin Pençikler, Pınarhisar ve Alpullu karyelerindeki Hristiyanların haklarına tecavüz edildiğinin Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmesi üzerine Edirne Valiliği'nden konu hakkında tahkikat yapılması istendi[321]. Yine Kırkkilise Sancağı'na bağlı Babaeski kazasında Rumlar seçimlere hile karıştırıldığını ileri sürmüşlerdi. Rumlar, bu durumu protesto etmek için Kırkkilise merkezinde Hükümet Konağı önünde gösteriler yapmış, bu göstericiler dağıtılarak adliyeye sevk edilmiş ve düzen tekrar sağlanmıştı[322]. Hükümet bütün bu gelişmeler üzerine Kasım ayının başında seçimleri iptal etti. Fakat daha sonra mutasarrıflığın ve İntihab Heyeti'nin yaptığı incelemelerde, Kırkkilise, Babaeski, Çorlu, Ahtapulu (Alpullu), Aynacık, Tekfurdağı, Edirne ve Havsa'daki şikâyetlerin asılsız olduğu kanaatine varıldı[323]. Tekfurdağı seçimleri ise nizama uygun olarak yapılmış, talimatname gereğince müftü, Ermeni Protestan vekili, Rum metropoliti, Musevi hahamı seçim komisyonunda yer almışlardı. Tekfurdağı ve

---

[317] Heyet-i Mebusan Birinci Riyaset-i Aliyyesi Vekâletine Edirne Mebus Talat Beyefendi'nin tayin buyurulmuş olduğundan muamele-i lazımesinin ifası şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî icâb-ı âlîsinden olarak mûmâileyhe teblîğ edilmiş olmağla îfâ-yı muktezâsına himmet. Bkz. BOA, *BEO.*, 3460/259493, (H. 1 Zilhicce 1326 / M. 25 Aralık 1908); BOA, *İ.DUİT.*, 11/93, (H. 1 Zilhicce 1326 / M. 25 Aralık 1908).

[318] Edirne Sancağı intihabat Kırcaali kazasından maada dün ikmal olundu. Rıza Tevfik ve Talat Beyler ile Asım Beyzade aza olmağı kazanarak Edirne mebusu intihab olundular. Bkz. "Mebuslar", *Yeni Edirne*, No: 79, H. 23 Şevval 1326 / M. 18 Kasım 1908, s. 1; Müslümanların seçilen ikisi adayından biri Makedonya ve İstanbul'da aktif propaganda çalışması yapan Talat Bey ve diğeri ise Dr. Herbert Spencer felsefesine dayanan derin bilgisi sayesinde, genellikle "Filozof Rıza" olarak bilinen Rıza Tevfik olmuştur. Bkz. "Progress of the Elections", *The Times*, Issue 38811, 23 Kasım 1908, s. 6.

[319] Nisan 1909'da vefat etmiştir. Yerine Faik Bey tayin edilmiştir. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 2790/47 (H. 17 Rebiülahir 1327 / M. 8 Mayıs 1909).

[320] "The Turkish Elections: Some of the Results", *The Times*, Issue 38811, 23 Kasım 1908, s. 6; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 326-327.

[321] BOA, *DH.MKT.*, 2681/78 (H. 19 Zilkade 1326 / M. 13 Aralık 1908).

[322] "Edirne Vilâyetinden", *Takvim-i Vekâyi*, No: 23, H. 28 Ramazan 1326 / M. 24 Ekim 1908, s. 2; "Resmi Tekzib", *Tanin*, No: 86, H. 29 Ramazan 1326 / M. 25 Ekim 1908, s. 7.

[323] Kırkkilise sancağınca icra kılınan intihabat dahi hatim bularak 55 rey ile Kırkkilise bidayet mahkemesi reisi Mustafa Arif ve 49 rey ile Maarif Nezareti daire-i aliye reisi Emrullah Efendiler mebus intihab olunmuştur. Bkz. "Vilayat-ı Havadis", *Yeni Edirne*, No: 85, H. 1 Zilkade 1326 / M. 25 Kasım 1908, s. 1; *İkdam*, No: 5195, H. 16 Şevval 1326 / M. 11 Kasım 1908, s. 1; Ahtapullu şikâyeti için "Suret", *Takvim-i Vekâyi*, No: 26, H. 1 Şevval 1326 / M. 27 Ekim 1908, s. 2.

civarından gelen ikinci seçmenlerin verdiği oy pusulalarıyla Hayrabolu, Çorlu ve Malkara'dan gelen seçim sonuçları incelendikten sonra Hacı Âdil (Arda) Bey ile Edirneli Agop Babikyan (Hagop Boyadjian) Efendi mebusluğa seçildi[324]. Gümülcine'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteklediği Mehmet Arif, Hasan Fehmi ve İsmail Hakkı Bey seçilirken Gelibolu'da ise bağımsız aday Rum Stephan (Trayan) Narlı Efendi seçildi[325]. Dedeağaç'tan ise yine cemiyetin adayı olan Süleyman Bey mebus oldu[326].

1.3.1.2. 1912 ve 1914 Seçimleri

1908 seçimlerinden 1912 seçimlerine kadar çeşitli nedenlerden dolayı mebus sayısında düşüşler yaşandı. Bundan dolayı 1911 yılında ara seçimler yapıldı. Birinci dönem meclisten 44 mebusta değişiklik yapıldı. Bunların sebepleri ise 31 Mart olayları esnasında 1'i öldürülmek olmak üzere 21'i ölüm, 10'u istifa, 11'i başka bir göreve tayin nedeniyle istifa, 2'si de meclis görüşmelerine katılmamaktan[327] dolayı mebusluklarının düşürülmesiydi[328]. Edirne'den dava vekili Asım Bey'in 15 Mart 1909 tarihinde vefat etmesi üzerine yerine mebus tayin edilmesi istendi[329]. Bunun üzerine 26 Mart 1909 tarihinde yapılan seçimle 87 oy alan Faik (Kaltakkıran) Bey mebus seçildi ve mazbatası ise 1 Haziran 1909 tarihinde onaylandı[330]. 1911 yılı, meşruti yönetimin önemli kavşak noktalarından biri olmuştu. Bu dönem, İttihat ve Terakki'ye karşı en ciddi muhalefetin ortaya çıktığı bir dönemdi. 21 Kasım 1911 tarihinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruldu. 1911 yılının Aralık ayında yapılan ara seçim, sonucu bakımından bomba etkisi yarattı. İstanbul'da yapılan ara seçimlerde

---

[324] *İkdam*, No: 5174, H. 23 Ramazan 1326 / M. 19 Ekim 1908, s. 1.
[325] *Takvim-i Vekâyi*, No: 42, H. 23 Şevval 1326 / M. 18 Kasım 1908, s. 2; Rey verme işlemi sona erip sandıklar açıldıktan sonra mütegallib ve mutasarrıfın birlikte rey verme işlemi yapmamış olan kişilerin sonradan getirilerek zorla rey verdirmeye teşebbüsü hakkında istihbarat alınmıştır. Bkz."Gümülcine İntihabatı", *İttihat ve Terakki*, No: 41, H. 15 Şevval 1326 / M. 10 Kasım 1908, s. 3.
[326] Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 372-373.
[327] Ammare Sancağı'ndan Mehmet Selim Bey ve Hüseyin El-Avvan Efendi iki yıl meclise gelememişlerdi. Bkz. Fevzi Demir, *a.g.t.*, s. 90.
[328] Kenan Olgun, "Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler (1908-1912)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. XXVIII, Sayı 82, Mart 2012, Ankara 2012, s. 8-9.
[329] BOA, *DH.MKT*., 2790/47 (H. 17 Rebiülahir 1327 / M. 8 Mayıs 1909).
[330] Kenan Olgun, "Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda…", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. XXVIII, s. 16.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı Tahir Hayrettin Bey 196 oy ile kazandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adayı Memduh Bey ise 195 oy alarak seçimleri kaybetti[331].

1912 seçimleri birçok yönüyle Türk demokrasi tarihinde iz bıraktı. Bu seçimler, Türk tarihinde ilk erken seçim olarak da tarihe geçti. Seçimlerin normal süresi 1912 yılının sonbaharında bitecek olmasına rağmen aynı yılın ilkbahar aylarında seçimler yapıldı[332]. II. Meşrutiyet ilanı ile Kanun-ı Esasi yürürlüğe girmiş, Meclis-i Mebusan açılmış, ancak ümit edilen değişim bir türlü gerçekleşmemişti. II. Abdülhamid tahttan indirilmiş, V. Mehmed Reşad tahta geçmiş, Trablusgarp Savaşı başlamış, Balkanlarda huzursuzluklar artmış, ülkede gerginlik ortamı hâkim olmuştu. İttihat ve Terakki karşıtlarının faaliyetleri daha tehlikeli olaylara neden olmaktaydı. Bunun sonucu olarak da İttihat ve Terakki Cemiyeti, siyasal iktidarın tüm olanaklarını kullanarak seçimi kazanmanın yollarını aramaktaydı[333]. Seçim yöntemi âdil, genel ve eşit oy ilkesini sağlayacak durumda değildi. Bununla birlikte cemiyet, devlet ve kolluk güçleri de seçmenler üzerinde çeşitli baskılar uygulanmaya başladı. 1912 seçiminde cemiyetin baskıları o boyutlara ulaşmıştı ki, Edirne mebus adayı Dr. Rıza Tevfik'in dövülmesi yurtta büyük tepkilere neden olmuştu[334]. 1912 seçimleri, Türk tarihine "Sopalı Seçim" olarak geçti[335].

1912 yılının ikinci dönem Meclis-i Mebusan seçimlerine Edirne'den Emin Bey, Faik Bey ve Mehmet Talat Paşa seçildi[336]. Edirne'de önceki seçimlerdeki gibi gayrimüslim adayların seçilememesinden dolayı Rum cemaati itiraz etmiş ise de bu itirazlar sonuçları değiştirmedi[337]. Edirne'ye bağlı diğer idarî birimlerde ise Kırkkilise'de Emrullah Bey ve Ömer Naci Bey, Tekfurdağ'da Agop Boyaciyan ve

---

[331] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, II. Meşrutiyet Dönemi*, s. 27; Aynı yazar, *Türkiye'de Siyasi Partiler, İttihat ve Terakki*, C. III, s. 164.
[332] Tevfik Çavdar, *Müntehib-i Sâni'den Seçmene*, V Yay., Ankara 1987, s. 9.
[333] "The Turkish Elections-Methods Of The Committee Union And Progress", *The Times*, Issue 39863, 3 Nisan 1912, s. 3; İhsan Güneş, *a.g.e.*, C. 1, s. 258.
[334] Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Yay., Ankara 2004, s. 124.
[335] İhsan Güneş, *a.g.e.*, C. 1, s. 258.
[336] Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, *a.g.m.*, s. 267; Edirne'de Uzunköprü'de bugün intihab başladı. 22 Müslim Müntehab-i sâni kâmilen hikmet Faik, Emin Beyleri aza-yı rey etmişlerdir. Bkz. "Edirne'den", *Tanin*, No: 1293, H. 19 Rebiülahir 1330 / M. 7 Nisan 1912, s. 5; Kırcaali 31 müntehab-i sâni müttefiken İttihat namzedleri olan Talat, Faik, Emin Beyleri mebus intihab eylediler. Bkz. "Edirne İntihabı", *Tanin*, No: 1295, H. 21 Rebiülahir 1330 / M. 9 Nisan 1912, s. 3; "Edirne Mebusları", *Tanin*, No: 1296, H. 22 Rebiülahir 1330 / M. 10 Nisan 1912, s. 3.
[337] BOA, *DH.SYS.*, 83/2, (H. 1 Cemaziyelevvel 1330 / M. 18 Nisan 1912).

Bedreddin Bey, Gelibolu'da Stefan Narlı Efendi ve Hüseyin Ulvi Bey, Dedeağaç'ta Süleyman Bey, Gümülcine'de Hacı Adil Bey, Mehmet Arif Bey ve Müderris Mehmet Bey seçildi[338].

1914 genel seçimleri Mayıs ayı içinde yapılmış ve sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güdümünde gerçekleşmişti[339]. 1914 yılındaki üçüncü dönem Meclis-i Mebusan seçimlerinde Edirne'den Mehmet Talat Paşa başta olmak üzere Faik Bey ve Hacı İbrahim Bey seçildi. Edirne'ye bağlı diğer sancaklarda ise Kırkkilise'de Hoca Fehmi Efendi ve Rıza Bey, Tekfurdağ'da Temistokles Efkalitis Efendi ve Harun Hilmi Efendi, Gelibolu'da Dimitriaki Fito Efendi seçilirken Gümülcine ve Dedeağaç'tan ise mebus seçilmedi[340].

1.4. Edirne'de İdarî Yapı

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde toprak, liva veya sancak adıyla idarî parçalara ayrılmaktaydı. Bunlardan biri Rumeli, diğeri Anadolu Beylerbeyi olmak üzere iki üst düzey memurun idaresine verilmişti[341]. İstanbul'un fethine kadar devlet merkezi olan ve Balkan fetihlerinin hareket üssü haline gelen Edirne, Osmanlı idarî teşkilatında Rumeli Beylerbeyliği ile ilişkiliydi. I. Murad'ın, Edirne'yi fethinden sonra, Rumeli Beylerbeyliği kurulmuş, Edirne Muhafızlığı da dâhil, önce Lala Şahin Paşa, sonra ise Timurtaş Paşa, beylerbeyi olarak görevlendirilmişti[342]. Bu dönemde Edirne, doğrudan Edirne Sarayı bostancıbaşılarının idaresinde yönetilmekteydi. Çirmen'in Edirne'ye yakınlığı ve Çirmen valilerinin Edirne'de oturması nedeniyle çoğu zaman Edirne valileri ile Çirmen valileri karıştırılmıştır[343]. İlk zamanlarda çeşitli vakıflara, malî ve iktisadî olarak bağlı bulunan Edirne ile Çirmen livasının ilişkilerini göreceli bir şekilde kabul etmek mümkündür. 16. yüzyıl süresince bu durum devam etmiş, Çirmen sancağı bulunmasına rağmen Edirne, Paşa livasına bağlı

---

[338] Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, *a.g.m.*, s. 267-268.
[339] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, II. Meşrutiyet Dönemi*, s. 6.
[340] Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, *a.g.m.*, s. 267-268.
[341] Edouard Philippe Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Kaknüs Yay., İstanbul 1999, s. 185.
[342] M. Tayyip Gökbilgin, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası…*, s. 6.
[343] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, İstanbul 1939, s. 338.

bir nahiye şeklinde yönetilmişti[344]. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bostancıbaşılığın önemini kaybetmesi, şehrin güvenliğinin sağlanması amacıyla Çirmen Mutasarrıflığı'na bağlanmasına vesile oldu. Edirne, 1829 yılına kadar bu statü ile yönetildi. Daha sonra şehre atanan valiler, mutasarrıf unvanı ile şehirde yaşamaya başladı. Böylece Çirmen livası daha sonraki Edirne Vilayeti'nin esasını teşkil etmiş oldu[345]. Edirne'nin ilk valisi, 1817 yılında atanan Ali Celal Paşa idi. Bununla birlikte Çirmen Valiliği tabiri kaldırıldı[346].

1831 yılında yapılan idarî teşkilatlanmada Üsküdar, Çöke, Manastır, Ada nahiyeleri Edirne merkez kazasına bağlıydı. 1836 yılında ise Edirne'nin eski kazaları olan Çirmen Sancağı, Nahiye-i Yanbolu, Yeni Zağra, Eski Zağra, Kızanlık-ı Çırpan, Pazarcık ve Filibe kazaları Edirne Müşirliği adı altında birleştirildi[347]. Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın başlarından itibaren taşra idaresindeki sıkıntıların giderilmesi için çalışmış, ancak sorunları bir türlü gidereememişti. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra idarî yapılanma hız kazanmış, memleket yönetimi daha itinalı olarak ele alınmaya başlanmıştı. Ancak fermanın getirdiği idarî, malî ve askerî yenilikler devletin tüm vilayetlerinde uygulanamamıştı. Bundan dolayı öncelik devletin kesin denetiminde olan yakın bölgelere verilmiş, başta Edirne olmak üzere, Konya, Bursa, Sivas, Ankara, İzmir, Aydın eyaletlerinde fermanın öngördüğü şekilde nüfus ve mal-mülk sayımı yaptırılarak uygulamaya konulmuştu[348].

16. yüzyıl sonlarında Tımar sisteminin işlevini yitirmesi ile birlikte iltizam usulü uygulanmaya başlandı. Ancak vergi toplayan mültezimlerin halka zulüm uygulamaya başlaması taşrada sorun oluşturdu. Tanzimat Fermanı ile birlikte iltizam kaldırıldı, yerine bugünkü defterdarlıkların kökeni olan "Muhassıllık" kurumu teşkil edildi[349]. Bu çalışmalar doğrultusunda "Muhassıl-ı Emval" unvanı ile sancaklara

---

[344] M. Tayyip Gökbilgin, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası…*, s. 17.
[345] M. Tayyip Gökbilgin, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası…*, s. 17-18.
[346] Edirne'de vefat eden ve Üç Şerefeli Camii avlusuna defnedilen Karslı Ali Paşa, Çirmen valilerinin sonuncusu olarak kabul edilmektedir. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 338.
[347] Emine Tonta Ak, "19. Yüzyıl Edirne Nüfusu: Demografik ve Sosyal Bir Değerlendirme", *Uluslararası Edirne'nin Fethi'nin 650. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Trakya Üniversitesi 4-6 Mayıs 2011, Edirne 2012, s. 234.
[348] Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yay., Ankara 1991, s. 190.
[349] İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 518; Arşiv belgelerine göre Edirne'de muhassıllık görevinde bulunanlar şöyledir: H. 1194-1197 / M. 1780-1783

atamalar yapıldı. Ek olarak sancaklara emlâk kâtibi, mal kâtibi ve nüfus kâtibi gönderildi. Sancak merkezlerinde vergilerin saptanıp dağıtımı, diğer sancak işleri ilgili görüşlerin karara bağlanması için "Muhassıllık Meclisleri" adı altında bir de meclis oluşturuldu[350].

Ancak, Muhassıllık sistemi de beklentiyi karşılayamadı. Özellikle vergi toplamadaki usulsüzlük ve gayrimüslimlerin idaresindeki sıkıntılardan dolayı Abdülmecid Dönemi'nde 1 Ocak 1849 tarihinde bir talimâtnâme hazırlandı[351]. Eyalet Meclisleri Talimâtnâmesi ile eyalet ve kazalarda, eyalet meclislerinin kurulması, valilerin görevleri, zabıta işlerinin yürütülmesi, emniyet ve asayişin sağlanması, kaymakam, defterdar ve mal müdürlerinin görevleri belirlendi[352]. Talimatnamenin girişinde, uygulamada başarıyı sağlamak için Edirne Eyaleti'nden başlanarak ülke yönetiminin yeni baştan düzenlendiği açıklanmıştı. Uygulama için önce Edirne ve Bursa (Hüdâvendigâr) Eyaletleri örnek olarak seçildi[353]. Edirne'deki yeni meclise,

---

tarihli belgelere göre Mehmed Efendi; H. 1215 / M. 1801 tarihli belgelere göre Kapıcıbaşılarından Kara Ahmed Ağa (belgelere göre usulsüzlük nedeniyle yargılanmış ve idamına karar verilmiş); H. 1225 / M. 1810 tarihli belgeye göre Ahmed Efendi; H. 1256 / M. 1840 tarihli belgeye göre Şakir Bey (Usülsüzlük nedeniyle H. 1257 / M. 1841 tarihinde görevden alınmış ve tutuklanmıştır. H. 1258 / M. 1842 tarihinde ise af edilip tahliyesine karar verilmiştir); H.1258 / M. 1842 tarihli belgeye göre Edhem Efendi (Selanik Muhassıllığına atanmış)'dir. Bkz. BOA, *AE.SABH.I,* 154/10356, (H. 13 Şaban 1194 / M. 14 Ağustos 1780); BOA, *C.ML.*, 761/31026, (H. 23 Zilhicce 1197 / M. 17 Kasım 1783); BOA, *AE.SSLM.III*, 162/9690; BOA, *AE.SSLM.III*, 340/19624, (H. 29 Zilhicce 1215 / M. 13 Mayıs 1801); BOA, *C.AS.*, 730/30615, (H. 29 Cemaziyelahir 1225 / M. 1 Ağustos 1810); BOA, *C.ML.*, 267/10949, (H. 29 Şevval 1256 / M. 24 Aralık 1840); BOA, *İ.DH.*, 48/2359, (H. 11 Şevval 1257 / M. 26 Kasım 1841); BOA, *İ.MVL.*, 39/731, (H. 24 Rebiülahir 1258 / M. 4 Haziran 1842).

[350] Meclis-i Vâlâ tarafından 25 Ocak 1840'da hazırlanan bir nizamname ile muhassılların atanma ve çalışmaları belirlenmiştir. Muhassıllar atandıkları sancak merkezlerinde öncelikle birer meclis oluşturacaklardı. Buna göre muhassıllar, yanlarına verilecek emlâk ve nüfus kâtibi ile birlikte varacakları yerlerde öncelikle birer meclis oluşturacaklardı. Muhassıl, iki kâtip, hâkim, müftü, asker zabiti ile yöre ileri gelenlerinden iyi halli dört kişi ile toplam on üye bu meclisi oluşturacaktı. Bölgede gayrimüslim halk bulunuyorsa onları temsilen metropolit ve kocabaşlarından iki kişi de bu meclise üye olacaktı. Bkz. Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s.209.

[351] Bu talimatname, bir giriş, dokuz fasıl oluşturan ve 68 madde şeklinde düzenlenmiştir. Yönetmeliğin ilk bölümü (Fasl-ı evvel), 'Usul-ı Tanzimat-ı Hayriyye ve Islahât-ı Mülkiye'ye Dâir mevâddu' başlığı altında beş maddeden oluşuyordu. İlk Madde Tanzimat'ın amacını oluşturan can, mal güvenliği ile namus dokunulmazlığına ayrılmıştı. İkinci bölüm (Fasl-ı sâni); 'Eyâlet Meclisinin Teşkiline ve Re'is ve Âzâlarının Vezâif-i Memuriyetlerine Da'ir Mevâddır' başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Eyalet Meclislerinin kimlerden ne şekilde oluşturulacağı, çalışma günleri ve biçimi belirleniyordu. Bkz. Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 218-219.

[352] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Yay., Ankara 2011 s. 43; Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yay., İstanbul 2010, s. 196-197; Özgür Yılmaz, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871)", *History Studies (International Journal of History)*, Volume 6/6, Ankara 2014, s. 266.

[353] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s.218-219.

15 Mart 1849 tarihinden itibaren meclis başkanı olarak eski Zaptiye Mektupçusu Sadrettin Bey, Defterdar Arif Zeki Bey, Meclis üyesi Mevlana Hüsameddin Efendi, Edirne Müftüsü Hüsam Efendi, Edirne Naibi Abdullah Efendi, Eyalet Meclisi İkinci kâtibi Asaf Bey atandı[354].

İdarî mekanizmadaki en önemli değişikliklerden biri de dönemin sadrazamı Fuad Paşa ve Midhat Paşa'nın birlikte hazırladığı nizamnamede gerçekleştirildi[355]. "Tuna Vilayet Nizamnamesi", 7 Kasım 1864 tarihinde resmi gazetede yayımlanarak uygulamaya konuldu[356]. Bu nizamname ile ülkenin toprakları idare dairelerine taksim edildi ve en büyüğüne "vilayet" adı verildi. Vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar karyelere bölünerek her karye bir belediye idaresi olarak kabul edildi[357]. Buna göre vilayetlerin idaresi "vali"ye, sancağın idaresi "mutasarrıf"a ve kazanın idaresi de "kaymakam"a bırakıldı. Böylece ülke idaresinde eyalet sistemi terk edildi, yerine Fransız usulü "vilayet sistemi" uygulandı[358]. 1867 yılında "Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi" hazırlandı[359]. 22 Ocak 1871 tarihinde "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi[360]" adıyla tekrar düzenleme yapılarak valinin

---

[354] BOA, *A.}DVN.MHM.*, 7/20, (H. 20 Rebiülahir 1265 / M. 15 Mart 1849); BOA, *A.}MKT.*, 176/62, (H. 29 Rebiülevvel 1265 / M. 22 Şubat 1849); BOA, *A.}MKT.MHM.*, 9/19, (H. 25 Muharrem 1265 / M. 21 Aralık 1848); BOA, *A.}MKT.*, 204/4, (H. 15 Şaban 1265 / 6 Temmuz 1849).

[355] Midhat Paşa, Tuna Valiliği dönemindeki başarısından dolayı Şura-yı Devlet Başkanılığı'na tayin edilmişti. Bkz. Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, New Jersey 1963, s. 146; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 60-61; Kemal H. Karpat, "The Transformation Of The Ottoman State, 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, Volume 3, Great Britain 1972, s. 267.

[356] "Vukuat-ı Resmiyye", Takvim-i Vekâyi, Def'a 773, H. 7 Cemaziyelahir 1281 / M. 7 Kasım 1864, s. 1; tam metin için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2010, s. 51-67.

[357] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, TTK Yay., Ankara 2003, s. 153.

[358] 1864 Vilâyet Nizamnâmesi'nden sonra yeniden idarî taksimat yapıldı. Buna göre Osmanlı Avrupası'nda 10 vilâyet, 44 sancak bulunurken, Osmanlı Asyası, 15 vilâyet, 74 sancağa ayrıldı. Osmanlı Afrikası ise, 1 vilâyet ve 5 sancaktan oluşmaktaydı. Bkz. Bilal Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 199; Kemal H. Karpat, "The Transformation Of The Ottoman…", *International Journal of Middle East Studies*, s. 275.

[359] Bu nizamname, 1864 nizamnamesinin genişletilmiş bir kopyası niteliğindeydi. Bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 62; Halim Demiryürek, *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*, Bilecik Şey Edebali Üniversitesi Yay. Bilecik 2015, s. 14.

[360] 1871 Vilâyet Nizamnamesi'nin tam metni için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 69-99.

yanına vali muavini getirildi[361]. Mevcut müdürlüklere yeni eklemeler yapıldı[362]. 1876 yılında I. Meşrutiyetin ilanından sonra 21 Şubat 1876 tarihinde 40 maddelik vali ve diğer memurların görevlerinin belirlendiği "İdare-i Umumiyye-i Vilayet Hakkında Talimat" kanunu ile Osmanlı toprakları tekrar tanzim edildi[363].

II. Meşrutiyet Dönemi'nde vilayet yönetiminde genel merkeziyetçilik anlayışı benimsendi. Vilayetlerde ve merkezdeki uygulamalar bu anlayışı göstermekteydi. Özellikle 1913 tarihli "İdare-i Umumiye-i Geçici Vilayet Kanunu" mahalli demokrasiye ve yönetime özerklik kapılarını uzun süre kapattı. Bu dönemde "Belediye Meclisi (Encümen-i Vilayet)" olarak bilinen meclis, özellikle bütçe ve mali işlerle bağlantılı olarak belirli işlerde danışmanlık ve denetim yapmaya başladı[364]. Vilayet yönetimi için oluşturulan diğer birimler; merkezde valinin başkanlığında toplanan "Vilayet İdare Meclisi", livalarda mutasarrıf başkanlığında toplanan "Liva İdare Meclisi" ile kazalarda "Kaza İdare Meclisleri" şeklindeydi[365].

---

[361] Elde edilen kayıtlara göre Edirne'de vali muavinliği yapanlar şöyledir: 1871 yılından itibaren ilk vali muavini Raif Bey olarak bilinmektedir. 1876 yılında Neşet Bey, 1882 yılında Vasa Efendi, 1887 yılında Nikolaki Efendi (Nikolaki Efendi 1888 yılında Girit Valiliği'ne tayin olduktan vali muavinliği görevi uzun bir süre lağvedilmiştir), 1894 yılında Ebubekir Hadım Efendi, 1896 tarihinde Kazım Bey, Aralık 1896 tarihinde Todoraki Efendi, 1903 yılında Mustafa Rükneddin Bey (Ekim 1903'de vefat etmiştir). Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1287 / M. 1870-1871),* Def'a 1, s. 41; BOA, *A.}MKT.MHM.*, 363/17, (H. 12 Cemaziyelevvel 1293 / M. 5 Haziran 1876); BOA, *Y.A.HUS.*, 169/41, (H. 24 Safer 1299 / M. 15 Ocak 1882); BOA, *DH.MKT.*, 1464/95, (H. 3 Rebiülevvel 1305 / M. 19 Kasım 1887); BOA, *DH.MKT.*, 1511/70, (H. 26 Ramazan 1305 / M. 6 Haziran 1888); BOA, *BEO.*, 375/28081, (H. 3 Ramazan 1311 / M. 10 Mart 1894); BOA, *İ.TAL.*, 99/68, (H. 22 Muharrem 1314 / M. 3 Temmuz 1896); BOA, *Y.PRK.BŞK.*, 48/119, (H. 29 Cemaziyelahir 1314 / M. 5 Aralık 1896); BOA, *BEO.*, 1057/79227, (H. 28 Recep 1315 / M. 23 Aralık 1897); BOA, *BEO.*, 2161/162002, (H. 14 Cemaziyelahir 1321 / M. 8 Eylül 1903).

[362] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 252.

[363] Osmanlı Avrupa'sı 10 vilâyet, Afrika 1 ve Osmanlı Asya'sı 16 vilâyet olmak üzere toplam 27 vilâyete ayrılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Balkanlarda toprak kaybedilmesine rağmen vilâyet sayısı 32'ye çıkmıştır. Bkz. H. 25 Muharrem 1293/ M. 21 Şubat 1876 tarihli, "İdare-i Umumiyye-i Vilâyât Hakkında Talimat", *Düstur*, Tertib 1, C. 3, No: 263, s. 24-32; Vilayetlerin taksimatı için bkz. İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi*, s. 518.

[364] Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in The Ottoman Empire 1789-1922*, Princeton University Press, New Jersey 1980, s. 310-311.

[365] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s.252.

1.4.1. Vilayet Umumi Meclisi

1864 tarihli Nizamname ile oluşturulan "Meclis-i Umum-i Vilayet" diğerlerinden farklı bir yapı ve özelliğe sahipti[366]. Vilayet Umumi Meclisleri, vilayete bağlı livalardan seçilip gönderilen iki Müslüman, iki gayrimüslim dört üyeden oluşmaktaydı. Başkanlığını valinin yaptığı bu meclis, yılda bir defa vilayet merkezinde 40 günü geçmeyecek şekilde toplanmaktaydı. Livalarda her kazadan ikisi Müslüman, ikisi gayrimüslim olan temsilciler toplanıp aralarından üç kişi açık oyla seçmekteydi[367]. Mutasarrıf, seçilen üç kişiyi atar ve vilayet makamına bildirirdi. Livalardan seçilen üçer üyeye kazalardan gelen seçmen temsilcileri, yol, eğitim, ziraat ve ticaretle ilgili sorun ve isteklerini bildiren dilekçeler verirlerdi[368]. Sancaklardan seçilen üyelerin vilayet merkezinde bir araya gelmeleri ile birlikte meclis oluşturulurdu. Toplantı öncesinde üyeler, isteklerini valiye bildirmek ve dilekçelerini sunmak zorunda idiler. Vali, bu istekleri birleştirip gruplandırarak gündeme aldırırdı. Meclisin yaptırım yetkisi yoktu. Ancak önerilerde bulunabilir, hükümetçe uygun görülen öneriler, bir program çerçevesinde yürütülebilirdi[369]. Emretme ve yürütme yetkisi olmayan umumi meclislerin bu durumu II. Meşrutiyet'e kadar böyle devam etti. Ancak, 1913'te çıkarılan vilayet kanunu ile bu meclislere, bugünkü "İl Özel İdaresi" statüsü verilerek kuruluş, görev ve yetki bakımından daha geniş olanaklar sağlandı[370].

1.4.2. Vilayet İdare Meclisi

Yeniliklerin öncelikle uygulamaya konulduğu Edirne, Aydın, Bursa gibi bölgelerde ve İstanbul'a yakın büyük vilayetlerde meclislerin oluşturulması

---

[366] Günümüzde İl Özel İdarelerin çekirdeğini oluşturan bu meclis, 1864 Nizamnâmesinin 25-28. maddeleri ve 1871 Nizamnâmesinin 65-75. maddeleri gereğince görevleri düzenlenmişti. Bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880),* s. 89.
[367] Bilal Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 200.
[368] Vilâyet Umumi Meclisinin başlıca görüşme konuları için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 86-87; Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 261-262, 267.
[369] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880),* s. 89-90.
[370] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 267.

nizamnamelere uygun biçimde yapılırdı. Vilayet idare meclisine naib, defterdar, mektupçu, hariciye memuru ve bunların yanında vilayet müftüsü ile gayrimüslim dinî liderleri de üye olarak katılırlardı. Haricen halkın seçtiği iki Müslüman ve iki gayrimüslim ile birlikte üye sayısı 10'u geçerdi[371].

Her sancakta meclis üyelerinde sayı olarak üstünlüğün Müslümanlarda bulunması, Hristiyan halkın daha çoğunlukta bulunduğu yerlerde sorunlara neden olmaktaydı. Örneğin; seçmen sayısının 4.000 Müslüman ve 20.000 gayrimüslim olmasına rağmen Edirne İdare Meclisi'nde, 11 Müslüman ve 3 gayrimüslim üye bulunması önemli bir sorun olarak görülmekteydi[372].

Edirne Vilayet İdare Meclisi üyeleri ile ilgili son düzenli bilgiler 1903 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nde yer almaktadır. 1903 tarihinden itibaren düzenli bir listeye ulaşılamamıştır. Bu tarihten sonraki değişiklikler elde ettiğimiz arşiv belgeleri üzerinden değerlendirilmiştir. Edirne Vilayet Salnamesi'ne göre 1903 tarihli Edirne Vilayet İdare Meclisi şöyledir[373]:

R. 1319/1903 tarihli Salname-i Vilayet-i Edirne'ye Göre Vilayet İdare Meclisi			
Unvan	**İsim**	**Rütbe**	**Tarih**
Başkan	Vali	-	-
Üye	Naib Abdurrahman Efendi	Haremeyn	-
Üye	Vali Muavini Todoraki Efendi	Ûlâ (Rütbe-i Ûlâ/İlk)	Şaban 1315/ Ocak/Şubat 1898
Üye	Defterdar Ethem Efendi	Ûlâ	20 Şaban 1320/ 21 Aralık 1902
Üye	Mektubi Yaşar Efendi	Ûlâ	14 Cemaziyelahir 319/ 29 Ağustos 1901
Üye	Müftü Hacı Hafız Süleyman Efendi	Edirne Payesi	Recep 1313/ Ocak/Şubat 1896
Üye	Rum Metropolidi Kirilos Efendi	-	-
Üye	Ermeni Merhisa Vekili Arsin Efendi	-	-

[371] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s.258; Halim Demiryürek, *a.g.e.*, s. 14.
[372] Edouard Philippe Engelhardt, *a.g.e.*, s. 187.
[373] Salnamede İl Genel Meclisi başlığı adı altında görmekteyiz. Ancak Vilâyet Umumi Meclisleri (İl Genel Meclisi)nin üye sayısı dörttür. Salnamedeki bu meclis ondört kişiden oluşmaktadır. Bu rakam bu meclisin Vilâyet İdare Meclisinde olması gereken üye sayısı ile uyuşmaktadır. Bkz. *Edirne Merkez Vilâyet Salnamesi (H. 1319 / M. 1901)*, C. 1, s. 12.

Üye	Hahambaşı Vekili Aram Efendi	-	-
Üye	Bulgar Katolik Başpiskoposu Petkof Efendi	-	-
Üye	Mehmet Paşa	Mîr-i Mîran (Ûlâ sınıfı sânîsine karşılıktı)	15 Şaban 1319/ 26 Aralık 1901
Üye	Salih Bey	Sâlise	-
Üye	Mıgırdiç Efendi[374]	-	-
Üye	Matiço Efendi[375]	-	-

Tablo 1: *R. 1319/1903 tarihli Salname-i Vilayet-i Edirne'ye Göre Vilayet İdare Meclisi*

1903 tarihinde meclis üyeleri arasında göremediğimiz Hacı İstefanaki Bey'in meclise ne zaman ve kimin yerine dâhil olduğu saptanamamıştır. 2 Şubat 1905 tarihinde Edirne Vilayeti İdare Meclisi üyesi Salih Bey ile Rum cemaatinden olan Ceridoğlu Hacı İstefanaki Efendi görev süresi tekrar uzatıldı[376]. 6 Mart 1907 tarihinde Edirne İdare Meclisi üyelerinden Mehmed Paşa ile Salih Bey ve Hacı İstefanaki Efendi'nin görev süreleri sona erdi. Yerlerine ise Nazmi Bey ile Hacı Ali Hamdi Bey ve Altunalmaz Maltiyadi Efendiler getirildi[377]. 29 Mart 1908 tarihinde görev süreleri sona eren Edirne İdare Meclisi üyelerinde Hacı Ali Hamdi Bey ve Mıgırdıç Efendi'nin yerine Salih Bey, Aron Banayora getirildi ve Matiço Efendi'nin ise tekrar süresi uzatıldı[378]. 20 Mart 1909 tarihinde Edirne İdare Meclisi üyelerinden süreleri sona eren Nazmi Bey ve Hacı Ali Hamdi Bey ile Maltiyadi Efendi'nin yerine yapılan seçimde yeniden kazanan Hacı Ali Hamdi Bey ile Altunalmaz Maltiyadi Efendi tayin edildi. Nazmi Bey'in yerine ise Hacı Emin Beyzade Ahmed Bey'in tayini münasip görüldü[379]. 14 Ağustos 1909 tarihinde Hacı Emin Beyzade Ahmed

[374] 22 Haziran 1901 tarihinde Edirne İdare Meclisi üyelilerinden görev süresi sona eren Ermeni Mıgırdiç Efendi tekrar atanmıştır. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 2501/76, (H. 5 Rebiülevvel 1319 / M. 22 Haziran 1901).
[375] 22 Haziran 1901 tarihinde Bulgar Dimitri Pinmo Efendi yeniden tayin edilmiştir. Ancak Dimitri Pinmo'nun istifası nedeniyle yerine Bulgar Matiço Efendi'nin tayin edilmiştir. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 2501/76, (H. 5 Rebiülevvel 1319 / M. 22 Haziran 1901).
[376] BOA, *DH.MKT.*, 935/80, (H. 27 Zilkade 1322 / M. 2 Şubat 1905).
[377] BOA, *DH.MKT.*, 1151/53, (H. 21 Muharrem 1325 / M. 6 Mart 1907).
[378] BOA, *DH.MKT.*, 1243/26, (H. 25 Safer 1326 / M. 29 Mart 1908).
[379] BOA, *DH.MKT.*, 2771/67, (H. 27 Safer 1327 / M. 20 Mart 1909).

Bey'in istifası üzerine yerine Bakkalbaşı Emin Efendi'nin üyeliği tasdiklendi[380]. 20 Mart 1910 tarihinde Musevi üyesi yerine Ermeni cemaatinden Rupen Efendi'nin atanması, süreleri dolmuş olan Salih Bey ile Matiço Efendi'nin ise tekrar sürelerinin uzatılması karara bağlandı[381]. 3 Nisan 1910 tarihinde Rupen Efendi istifa etti, yerine derece-i sâniye müntehablarından Kirkor Efendi tayin edildi[382]. 24 Mart 1911 tarihinde Edirne İdare Meclisi üyeliğine Hacı Ali Hamdi Bey ve Altunalmaz Maltiyadi Efendi tekrar atanmışlardı[383]. 25 Mayıs 1912 tarihinde ise Edirne İdare Meclis üyeliklerine Ahmed Efendizade Salih Bey, Yanço Efendi ve Yako (Yakovo?) Halkun Efendi'nin tayini tebliğ edildi[384].

Meclis üyeliğine uygun görülen bu isimler genellikle Edirne'nin önde gelenlerinden oluşmaktadır. Şehir'de çeşitli meslek dallarında görev yapan kişiler, şehir idaresinde çeşitli görevlerde yer almışlardır.

1.4.3. Liva İdare Meclisi ve Kaza İdare Meclisi

1864 tarihli Nizamname ile livaların yönetimi, mutasarrıflara bırakıldı. Ayrıca başkanlığını mutasarrıfların yaptıkları "Liva İdare Meclisi" kuruldu. Bu mecliste mutasarrıftan başka, naib, müftü, defter-i hakâni memuru, muhasebeci, emlâk ve nüfus memurları, tahrirat müdürü[385] ile zaptiye zabiti bulunmaktaydı. Mecliste, liva dâhilinde, tarım, bayındırlık, ticaret, maliye ve eğitim ile ilgili işler görüşülmekteydi[386]. Ayrıca bu meclisin vergilerin toplanması, hazine gelirinin

---

[380] BOA, *DH.MKT.*, 2878/23, (H. 28 Cemaziyelahir 1327 / M. 17 Temmuz 1909); BOA, *BEO.*, 3613/270926, (H. 21 Recep 1327 / M. 8 Ağustos 1909); BOA, *DH.MKT.*, 2897/65, (H. 24 Recep 1327 / M. 11 Ağustos 1909).
[381] BOA, *DH.MKT.*, 76/18, (H. 8 Rebiülevvel 1328 / M. 20 Mart 1910).
[382] BOA, *DH.MUİ.*, 79/51, (H. 22 Rebiülevvel 1328 / M. 3 Nisan 1910).
[383] BOA, *DH.İD.*, 204/1, (H. 23 Rebiülevvel 1329 / 24 Mart 1911).
[384] BOA, *DH.MUİ.*, 158/36, (H. 8 Cemaziyelahir 1330 / M. 25 Mayıs 1912).
[385] 1908-1912 tarihleri arası Edirne Tahrirat Müdürleri şöyledir*:* Temmuz 1908 tarihinde Edirne Tahrirat Müdürlüğü'ne Hamdi Efendi tayin edilmiştir. Bkz. BOA, *İ.ML.*, 82/12, (H. 14 Cemaziyelahir 1326 / M. 14 Temmuz 1980); Ağustos 1910 tarihinde İstanbul Vilâyeti Tahrirat Müdüriyeti'ne Edirne Tahrirat Müdürü Bedi Nuri Bey (Edirne'ye tayini hakkında bilgi bulunamamıştır) tayin edilmiştir. Ancak Edirne'ye tayininden önce 15 Temmuz 1909 tarihinde Ankara Mektupçuluğu'na atanmıştır. Bkz. BOA, *İ.DH.*, 1476/10, (H. 26 Cemaziyelahir 1327 / M. 15 Temmuz 1909)*;* Bedi Nuri Bey yerine Ağustos 1910 tarihinde Edirne Tahrirat Müdüriyeti'ne de Tevfik Bey atanmıştır. Bkz. BOA, *BEO.*, 3798/284807, (H. 24 Şaban 1328 / M. 31 Ağustos 1910).
[386] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 258.

kaynaklarının korunması, vergi anlaşmazlıkları, memurların işledikleri suçlarla ilgili yargılanması gibi görevleri de bulunmaktaydı[387].

İdarî nizamnamelere göre kazaların yönetimi kaymakamlara bırakıldı[388]. Kaymakamın yanında idare kâtipleri, emlak ve nüfus memurları, zaptiye zabiti ve mal müdürü bulunmaktaydı[389]. 1871 Nizamnâmesine göre kaymakam başkanlığında bir de "Kaza İdare Meclisi" kuruldu[390]. Müftü, kaza naibi, mal müdürü, tahrirat kâtibi ve Müslüman olmayan cemaatin dinî liderleri ile birlikte ikisi Müslüman, ikisi gayrimüslim dört üye seçilerek meclis oluşturuldu. Kaza idare meclislerinin, idarî davalar, devlet mülklerinin korunması, gelir ve giderlerin denetimi, köy yollarının inşası ve bakımı gibi görevleri bulunmaktaydı[391].

1871 tarihli Nizamname ile nahiyelerin statüsü tekrar düzenlendi. Bu nizamnameye göre nahiye idaresine girecek köy ve çiftliklerde en az 500 erkek nüfus şartı konulmuştu[392]. 1876 yılında ise nahiye idaresi için "İdare-i Nevahi Nizamnamesi" çıkarıldı. Bu nizamnamede nahiye müdürlerinin seçim şartları ve görevleri belirlendi[393]. Nahiye müdürlerinin başkanlığını yaptığı nahiye meclisleri ise nahiyeye bağlı köy ihtiyar meclisleri üyeleri arasından seçilenlerden

---

[387] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 259.

[388] 1908-1912 tarihleri arası Edirne Merkez Kaymakamları şöyledir: II. Meşrutiyetin ilanı esnasında Edirne Merkez Kaymakamı 28 Aralık 1902 tarihinde ataması yapılmış olan Salih Bey'dir. Salih Bey 6 Temmuz 1909 tarihinden itibaren Ahi Çelebi Kaymakamlığı'na memur edilmiştir. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 625/44, (H. 17 Ramazan 1327 / M. 6 Temmuz 1909); BOA, *BEO.*, 3591/269296, (H. 17 Cemaziyelahir 1327 / M. 6 Temmuz 1909); 18 Temmuz 1909 tarihinde Edirne Merkez Kaymakamlığı'na Behçet Bey (Necef Kaymakamlığı'ndan istifa ile) atanmıştır. 23 Ekim 1910 tarihinde Süleymaniye Mutasarrıflığına atanarak Edirne görevi sona ermiştir. Bkz. BOA, *BEO.*, 3600/269984, (H. 29 Cemaziyelahir 1327 / M. 18 Temmuz 1909); BOA, *BEO.*, 3814/286022 (H. 18 Şevval 1328 / M. 23 Ekim 1910); Behçet Bey'den boşalan Edirne Merkez Kaymakamlığı'na 27 Kasım 1910 tarihinde Fatin Bey atanmıştır. Bkz. BOA, *BEO.*, 3828/287072, (H. 24 Zilhicce 1328 / M. 27 Kasım 1910); 25 Eylül 1912 tarihinde Fatin Bey'in azledilmesiyle birlikte yerine Edremid kazası kaymakamı Atnaş Bey tayin edilmiştir. Bkz. BOA, *BEO.*, 1495/34, (H. 13 Şevval 1330 / M. 25 Eylül 1912).

[389] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 252.

[390] İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,* s. 498.

[391] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 259-260.

[392] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 99.

[393] 28 maddeden oluşan bu nizamnameye göre, nahiye meclislerinde Müslümanlar ile gayrimüslim üye sayısı eşit olması şartı getirilmişti. Nahiye müdürlerinin okuma yazma bilmesi şartı aranırken çoğunluk üyeleri içerisindenseçilmeleri, muavini ise azınlıklardan seçilecekti. Yine Osmanlı milletinden olmak 30 yaşını doldurmuş ve 100 kuruş senelik vergi verme şartı belirlenmiştir. Bkz. H. 11 Rebiülevvel 1293/ M. 6 Nisan 1876 tarihli, İdâre-i Nevâhî Nizâmnâmesi, *Düstur*, Tertip 1, C. 3, No: 265, s. 33-37.

oluşturulmaktaydı[394]. Valinin uygun göreceği tarihlerde yılda dört defa toplanır, bir haftadan fazla sürmezdi. Gündemdeki konular görüşülür ve öneriler kaymakama sunulurdu[395]. Meclisin başlıca görevleri, ahalinin katılımıyla bazı binaların, köy yollarının ve köprülerinin yapılmasını sağlamak, tarım ve ticaretin gelişmesi ile ilgili kararlar almaktı[396]. Özellikle yasa ve yönetmeliklerin, emir ve fermanların halka duyurulması, ölüm, doğum, arazi anlaşmazlıkları ile ilgili olarak muhtarlar tarafından kendisine ulaştırılan bilgi ve şikâyetleri, kaza kaymakamlarına ileterek gerekli işlemlerin yapılmasını sağlamak diğer görevler arasındaydı[397].

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'nin nahiyelerinden biri olan Çöke nahiyesinin müdürü Ahmet Rıfat Efendi idi[398]. Ahmed Rıfat Efendi, 1849 Batum doğumlu olup babası Hasan Ağa'ydı[399]. Çöke'ye atanma tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte birçok bölgede memuriyet yapmış olan Ahmed Rıfat Efendi, Çöke'den önce 31 Ağustos 1904 tarihinde Ahtapolu Kaymakamlığı'ndan ayrılmıştı[400]. Çöke nahiyesine ise bu tarihten sonra atanmış olması muhtemeldir. 2 Mart 1913 tarihinde ise Katif Kaymakamlığı'na atanana kadar bu görevi yürüttü[401].

Üsküdar nahiyesinde, 11 Temmuz 1906 tarihinde Üsküdar nahiyesinin müdürü Selim Efendi ile İpsala nahiye müdürü Ahmet Vecihi Efendi'nin becayişleri kabul edilmiş ve yer değiştirmişlerdi[402]. 17 Mart 1908 tarihinde ise Üsküdar nahiye müdürü Ahmet Vecihi Efendi yerine Edirne'ye bağlı Kokcuğaz nahiyesi müdürü Mustafa Refik Bey tayin edildi[403].

---

394 İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880),* s. 100.
395 Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 253.
396 İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 100-101.
397 Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 253.
398 BOA, *DH.MKT.*, 1061/43, (H. 28 Muharrem 1324 / M. 24 Mart 1906); BOA, *DH.MKT.*, 1103/3, (H. 2 Cemaziyelahir 1324 / M. 24 Temmuz 1906); BOA, *DH.MKT.*, 1108/35, (H. 20 Cemaziyelahir 1324 / M. 11 Ağustos 1906).
399 BOA, *DH.SAİD.MEM.*, 4/17, (H. 29 Zilhicce 1265 / M. 15 Kasım 1849).
400 BOA, *BEO.*, 2401/180037, (H. 19 Cemaziyelahir 1322 / M. 31 Ağustos 1904).
401 BOA, *İ.DH.*, 1498/5, (H. 23 Rebiülevvel 1331 / M. 2 Mart 1913).
402 BOA, *DH.MKT.*, 1099/17, (H. 19 Cemaziyelevvel 1324 / M. 11 Temmuz 1906).
403 BOA, *DH.MKT.*, 1240/27, (H. 13 Safer 1326 / M. 17 Mart 1908); Ahmet Vecihi Efendi ise 8 Mayıs 1908 tarihi itibariyle Dersaadet (İstanbul) Nüfus İdare-i Umumiyesi Mümeyyizliği'ne istihdam edilmiştir. Bkz. BOA, *İ.DH.*, 1465/25, (H. 6 Rebiülahir 1326 / M. 8 Mayıs 1908).

29 Ağustos 1907 tarihinde Saray nahiye müdürü Ahmed Remzi Efendi Ada nahiyesine atandı[404]. 2 Aralık 1910 tarihine kadar Ada nahiye müdürü olan Ahmed Remzi Efendi, daha sonra Trablusgarb'da Fessatu Kaymakamlığı'na tayin edildi[405]. 11 Kasım 1914 tarihinde ise Ada nahiyesi müdürlüğünde Ragıp Bey bulunmaktaydı[406].

1.4.4. Edirne Belediye Meclisi

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde kentlerde özerk ya da ayrı bir idarî mekanizma yoktu. Bugünün belediye teşkilatının görevlerini, klasik dönem Osmanlı devlet teşkilatında sadrazam, kadılar, bostancıbaşılar, subaşılar, esnaf kethüdaları, asesbaşılar ve muhtesibler yürütmekteydi[407]. Osmanlı Devleti'nde modern belediyeciliğin ortaya çıkması, 19. yüzyılın sonlarına kadar devam etmişti. Bu anlayış ilk olarak Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkmış olmasına rağmen dünyadaki gelişmeler, yerleşim yerlerindeki sosyo-ekonomik ve demografik değişmeler nedeniyle geçiş süreci yavaş olmuştu[408]. Muhtesibler[409], 1826 tarihinde "İhtisab Nezareti" kuruluncaya kadar Sadaret'e bağlı olarak görevlerini yapmaktaydı. Tanzimat sonrası ise belediyeye bağlı makamlar, her devir için ayrı ayrı oluşturulmuştu[410].

---

[404] BOA, *DH.MKT.*, 1195/41, (H. 20 Recep 1325 / M. 29 Ağustos 1907).
[405] BOA, *BEO.*, 3830/ 287207, (H. 29 Zilkade 1328 / M. 2 Aralık 1910).
[406] Ada nahiyesi müdürü Ragıb Bey'e bir Bulgar zabiti tarafından yapılan kötü muameleden dolayı gerek mezkûr zabitin gerekse Edirne Bulgar konsolosunun tarziyede bulunmalarını temin hususunda Bulgaristan Hükümeti nezdinde teşebbüste bulunulmasına… Bkz. BOA, *HR.SYS.*, 2328/20, (M. 11 Kasım 1914); Ada nahiyesi müdürü Ragıb Bey, Bulgarlar tarafından tutuklanarak hapsedilmiştir. Bkz. BOA, *HR.SYS.*, 2328/35, (M. 11 Kasım 1914).
[407] 16 Ağustos 1854 tarihinde yayımlanan tebliğle, İstanbul'da Şehremâneti İdaresi kuruluncaya kadar, 'Şehremini' unvanı muhtesib için kullanılmamıştır. Bu unvan Fatih Kanunnamesinde geçtiği üzere sadece İstanbul'daki bina ve mimari işlerden sorumlu bir memuriyetten ibaret olmuştur. Yani muhtesib bu dönemde belediye başkanı manasında kullanılmamıştı. Muhtesiplerle ilgili ilk kayıtlar Fatih Dönemi 'İhtisab Kanunnamesi'ndedir. Bu kanunnamelerden 1501 tarihli Edirne'ye ait olanı da mevcuttur. Bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları,* OSAV Yay., İstanbul 2005, s. 55.
[408] Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.,* s. 1.
[409] Muhtesib yani belediye başkanı olacak kişilerde aranan şartlar şöyledir: Müslüman olması, tam ehliyetli olması; bazı farklı görüşler dışında erkek olması; adil olması, dirayetli ve otoriter biri olması, âlim olması, kötü ahlaklı olmaması şeklinde belirlenmiştir. Bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilatı…,* s. 57.
[410] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilatı…,* s. 55-56.

1864 Vilayet Nizamnâmesi ile birlikte Fransız "commune" sistemi kabul edildi. Buna göre; belediye meclislerinin kuruluş ve görevleri hakkında 9 ve 16 maddeden oluşan iki talimatname ile modern belediyeler kuruldu. Vali veya mutasarrıf tarafından görevlendirilen belediye başkanının vazifesi, belediye meclisinin kararlarını uygulamak, meclise başkanlık etmek ve vilayet makamı ile meclisin ilişkisini yürütmekti[411].

1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin 112. maddesi belediyelerle ilgiliydi[412]. Belediye teşkilatının taşralarda yaygınlaşması, 5 Ekim 1877 tarihinde yürürlüğe giren "Vilayetler Belediye Kanunu" ile gerçekleşti[413]. İdarî organlardaki bu genişlemeye paralel olarak, vilayet idarelerinde çalışanların sayısı arttırıldı[414]. Örneğin; Edirne vilayetinde 1878'de çalışan sayısı 87 iken ve bu sayı 1908'de 218'e çıkarıldı. Bu durum iltimas geçilerek veya eş dost kayırılarak şişirme kadroların oluşmasını sağladı[415].

Osmanlı Devleti, ilk dönemlerinden itibaren şehir temizliğine önem vermiş bir devletti. Bunun en önemli göstergesi, padişahların belli dönemlerde şehirlerdeki temizlik ile ilgili gönderdikleri hatt-ı hümayunlardı. Bu hatt-ı hümayunlardaki bazı maddeler günümüzdeki modern belediyecilik anlayışına oldukça yakındır. Bunlardan biri de Kanuni Dönemi'nde Edirne Çöplük Subaşısı'na verilmek üzere hazırlanan Edirne'nin mahalleri, sokakları ve çarşılarının temizlenmesi için gönderilen Nişan-ı Hümayun'du[416]. Tüm belediyelerde olduğu gibi şehrin bakımı, sokak ve çarşının temizliğinden Edirne Belediyesi sorumluydu. 1892 yılında cadde

---

411 İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880),* s. 174.

412 "*Umuru belediye dersaadet ve taşralarda bilintihap teşkil olunacak devairi belediye meclisleri ile idare olunacak ve bu dairelerin sureti teşkili ve vezaifi azasının sureti intihabı kanunu mahsus ile tayin kılınacaktır.*", Suna Killi, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.,* s. 43.

413 Belediye reisinin seçimli üyelerden oluşan meclis içinden hükümetçe tayin edilmesi ve belediyenin gelirlerinden maaş alması kararlaştırılmıştır. Belediye reisinin görevleri, haftada en az iki kez toplanan meclise başkanlık etmek, ödemeleri yapmak ve Belediye Meclisi ile mülki amirler arasında irtibatı sağlamaktı. Bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880),* s. 188.

414 Bilal Eryılmaz, *a.g.e.,* s. 216.

415 François Georgeon, *a.g.e.,* s. 202.

416 Çöplük Subaşısı, özel çevre temizlikçisine verilen adıdır. 13 maddeden oluşan Nişan-ı Hümayun, 1539 yılına aittir. Madde 1. Evlerin ve dükkânların çevrelerinin temiz tutulması. Madde 2. Görülen pisliklerin çevre halkına temizlettirilmesi. Madde 3. Han ve Hamam gibi umuma ait yerlerin temizliğine dikkat edilmesi… gibi maddeler mevcuttur. Maddelerin tamamı için bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilatı…*, s. 65-66, 381.

ve sokakların temizliği için belediyede 4 tane süpürüntü arabası mevcut iken 13 araba daha eklenerek caddeler, sokaklar ve çarşılardan toplanan çöpler taşındı. Belediye bu hizmetine karşılık olarak derecesine göre değişmek kaydıyla hanelerden aylık 2, 3 ve 4 kuruş vergi almaktaydı. Bu parayı karşılayamayacak durumda olan haneler bu vergiden muaf sayıldı[417]. Edirne sokakları, 1892 yılından itibaren aydınlatıldı. 1892 yılında sokaklarda 780 adet fener bulunurken 1893 yılında toplam 1.100 adet gaz feneri mevcuttu[418]. Eylül 1909 tarihinde şehre su getirilmesi ve elektrikle aydınlatılması imtiyazının tamamı Edirne Belediyesi'ne devredildi[419]. Ağustos 1912 tarihinde Edirne'nin elektrik ile aydınlatılması, tramvay ve su isalesi inşaatları hakkında Sofya'da oturan Belçikalı William adında bir girişimci bu konuyla ilgili olarak belediye ile iletişim kurmuştu[420].

Edirne Belediyesi'ne bağlı bir itfaiye bölüğü bulunmaktaydı. 26 Eylül 1884 tarihinde İstanbul Alay Komutanı'nın Sadaret'e gönderdiği bir tahriratta, İstanbul'dakine benzer bir itfaiye bölüğünün Edirne'de de jandarma tarafından kurulmasını teklif ettiği görülmektedir[421]. 1890 yılında Edirne'de olası bir yangın durumunda suyu zamanında ulaştırmak amacıyla şehrin münasip mahallelerinde 7-8 adet havuz yaptırılması ve her tulumba için gerekli 6 itfaiye zabitinin yetiştirilmesi istendi. Alınan yeni tulumbaların havuz usulüne uygun hale getirilmesi ve yerli tulumbaların talime hazır tutulması için itfaiye alayından bir zabitin tayini talep edildi[422]. 1892 yılında Edirne merkezinde 40 kişiden oluşan bir itfaiye bölüğü bulunmaktaydı. Bu dönemde Avrupa'dan 2 adet tulumba ile alet edevat sipariş edildi. İtfaiye bölüğünün 100 kişiye çıkarılması düşünüldüğünden bir adet daha tulumbaya ihtiyaç duyulmuştu. Bunların dışında Belediye Dairesi'nde eski usul ile çalışan 10 adet yangın tulumbası bulunmaktaydı. Bu dönemde itfaiye bölüğüne kumandanlık etmesi için İstanbul'dan bir yüzbaşı ve bir başçavuş gönderildi. 1892 yılında itfaiye

---

[417] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 19, (H. 1310 / M. 1892), s. 254.
[418] Haluk Kayıcı, *Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı,* Edirne Valiliği Kültür Yayınları, Edirne 2013, s. 61.
[419] BOA, *DH.MUİ.*, 11/70, (H. 3 Ramazan 1327 / 18 Eylül 1909).
[420] BOA, *HR.ŞFR.04*, 864/65, (M. 8 Ağustos 1912); *HR.ŞFR.04*, 864/68, (M. 8 Ağustos 1912).
[421] BOA, *Y.PRK.ASK.*, 24/2, (H. 5 Zilhicce 1301 / M. 26 Eylül 1884).
[422] BOA, *DH.MKT.*, 1697/57, (H. 19 Cemaziyelevvel 1307 / M. 11 Ocak 1890).

bölüğüne yıllık 30.996 kuruş maaş verilmekteydi[423]. Belediye tarafından Temmuz 1893 tarihinde Edirne'deki İtfaiye Bölüğü'nün eksiklerinin olduğu, gönderilmesi gereken beygirlerin gönderilmediği ve diğer eksik olan malzemenin ulaştırılması gerekliliği bildirildi[424]. 11 Nisan 1895 tarihinde Edirne sınırları içerisinde 13 şubeden oluşan İtfaiye teşkilatı bulunduğu, ancak bu şubelerde tulumba bile bulunmadığı ve bu eksiklerin tedariki için gerekli masrafların vilayetçe karşılanamadığı belirtildi[425]. 6 Mart 1912 tarihinde Edirne Belediye'sine bağlı olarak 1910 yılında kurulan yeni İtfaiye müfrezesinin vazifesinin yapmadığı, tulumba, alet ve edevat sıkıntısı için belediyenin 1910 bütçesinden 44.302 kuruş ayrıldığı halde başarılı olunamadığından dolayı bu müfrezenin kaldırılması istendi. Sadaret'ten Edirne'ye bildirilen tezkirede ise binaları ahşap olan Edirne gibi önemli bir şehirde itfaiye tesisatının bulunmamasının vahim olduğu, bir an evvel eksiklerinin tamamlanması gerektiği bildirildi. Bunun üzerine İkinci Ordu Kumandanlığı'ndan 28 asker ile teşkilatın kurulduğu ve bu askerlerin itfaiye talimatına göre eğitilmesi için bir an evvel bölüklerine katılması emredildi[426].

Edirne Belediyesi'nin yaptığı çalışmalar bazı dönemlerde diğer belediyelere örnek olarak gösterilmekteydi. Örneğin; I. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne mebusluğu yapmış olan Rasim Bey, belediyelerin kendi kaynaklarını oluşturması gerekliliğini savunmuş, buna örnek olarak ise Edirne Belediyesi'ni göstermişti. Bu dönemde 5.000 kuruş gelir ile işe başlayan Edirne Belediyesi'nin gelirinin 45.000 kuruşa kadar çıktığını belirtmiştir[427]. Gelirleri Edirne Belediyesi'ne aktarılan bir hastane ve eczane, Meriç Nehri kenarında bir gazhane ile Kirişhane'de bulunan salhane, Karaağaç'ta istasyon civarında bir otel ve gazino, merkezde ise 12 dükkân bulunmaktaydı. Bunlardan senelik 20.465 kuruş kira geliri elde edilmekteydi[428].

Belediye Meclisleri'nin oluşturulması ile ilgili 25 Temmuz 1867 tarihinde çıkarılan "Vilayet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Belediye

---

[423] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 19, (H. 1310 / M. 1892), s. 253-254.
[424] BOA, *DH.MKT.*, 53/1, (H. 26 Zilkade 1310 / M. 11 Haziran 1893).
[425] BOA, *ŞD.*, 1920/1, (H. 15 Şevval 1312 / M. 11 Nisan 1895).
[426] BOA, *DH.İD.*, 42/2, (H. 17 Rebiülevvel 1330 / M. 6 Mart 1912).
[427] İhsan Güneş, *a.g.e.*, C. 1, s.120.
[428] Haluk Kayıcı, *a.g.e.*, s. 61.

Meclislerinin Suret-i Tertibi ve Memurlarının Vezaifi Hakkında Talimat[429]" ve aynı gün çıkarılan "Vilayet-i Devair-i Belediye Meclislerinin Vezaifi Umumiyesi Hakkında Talimat[430]" ile birlikte belediye çalışmalarının kapsamı genişletildi[431].

Belediye Meclisi, bir başkan, bir başkan muavini ile 6 üyeden oluşmaktaydı. Bir mühendis, bir tabib, yeterli miktarda memur ile zaptiyeden bir piyade, bir kâtip ve sandık emini de yardımcı olarak mecliste yer almaktaydı[432]. Meclisin sadece belediye işlerini müzakere etme görevi bulunup, mali, adlî ve mülkî konulara müdahale hakkı bulunmamaktaydı. 1871 Nizamnâmesi'nde de meclisin aynı durum devam etmişti. Ek olarak üyelerin iki yılda bir değişmesi ve çeşitli dinî cemaatlerden de üye alınması karara bağlandı[433]. 1877 tarihli "Vilayetler Belediye Kanunu" ile meclis, başkan tarafından haftada en az iki kez toplanacak, Belediye Meclisi ile mülkî amirler arasında bağlantı kuracaktı. Belediye Meclisi ise belediyenin icraatını tartışmak ve karara bağlamak, yıllık bütçeyi hazırlamak ve mali işleri denetlemek ile görevlendirildi[434].

Edirne Belediye Meclisi üyeleri ile ilgili 1903 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nden sonra düzenli bir kayda rastlanmamıştır. Bu salnameye göre Edirne Belediye Meclisi şu isimlerden oluşmaktaydı[435]:

---

[429] H. 23 Rebiülevvel 1284 / M. 25 Temmuz 1867 tarihli Vilâyet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Belediye Meclislerinin Suret-i Tertibi ve Memurlarının Vezaifi Hakkında Talimat, *Düstur*, Tertib 1, C. 2, No: 191, s. 491-492.

[430] H. 23 Rebiülevvel 1284 / M. 25 Temmuz 1867 tarihli Vilâyet-i Devair-i Belediye Meclislerinin Vezaifi Umumiyesi Hakkında Talimat, *Düstur*, Tertib 1, C. 2, No: 192, s. 493-496.

[431] Bu talimatnamelere göre, belediyelerin görevleri; cadde, sokak ve meydanların düzenlenmesi, temizlik işleri, kent içi trafiğin düzen ve kontrolü, pazar ve çarşının düzeni, fiyatlarının tespiti, fakirlere yardım, kaldırım, suyolu, kanalizasyon sistemlerinin yapımı ve bakımı, teftiş ve denetim, belediyeye ait gelir ve harcamaların denetimi olarak düzenlenmişti. Bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 7-8.

[432] Meclis üyesi olabilmek için tüm belediyelerde standart şartlar uygulanmıştır. 30 yaşını geçmiş, Osmanlı vatandaşı olmak, senelik 500 kuruş vergi vermek ve Türkçe okuryazar olmaları şartı konulmuştu. Bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 174; Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 201.

[433] Üyelerin tayini hükümet tarafından onaylanacaktı. Üye seçimleri aynı vilâyet ve liva meclis üyelerinin seçimi gibi olacaktı. Liva Belediye Meclisleri için vilâyet valisinin, Vilâyet Belediye Meclisleri için Bab-ı Ali'nin üyelikleri onaylaması gerekmekteydi. Bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 176.

[434] Belediye Meclisi; karar, danışma, mali kontrol, azl ve tayin organıydı. Ayrıca bu kanun ile Belediye Meclisi üyelerinin Türkçe konuşması zorunlu hale getirilmiştir. Bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 188-189.

[435] *Edirne Merkez Vilâyet Salnamesi (H. 1319 / M. 1901)*, C. 2, s. 30.

R. 1319/ M. 1903 tarihli Salname-i Vilayet-i Edirne'ye Göre Belediye Meclisi		
Başkan	Dilaver Bey	Mütemâyiz
Üye	Şevket Bey	Ûlâ
Üye	Tahir Efendi	Sâniye
Üye	Hacı İstefanaki Efendi	Sâniye
Üye	Hüseyin Akif Efendi[436]	Sâniye
Üye	Tahir Bey	-
Üye	Nikolaki Efendi	-
Üye	Mirasyedioğlu Yorgi Ağa	-
Üye	Rupen Efendi	-
Üye	Sekyas Efendi	-
Üye	Banayora Efendi	-
Üye	Mihaila Kiryazopla Efendi	-
Tabip	Cemal Bey	Sâniye
Tabip	Hacı Ataullah Efendi	Sâniye
Mühendis	Nazif Efendi	Erkan-ı Harbiye Kolağası
Harita Memuru	Ahmet Şükrü Efendi	Yüzbaşı
Başkâtip	Mehmet Efendi	-
İkinci Kâtip	Şevket Efendi	-
Sandık Emini	Şevket Bey	-
Müfettiş	Cemil Bey	-
Hesap Mukayyidi	Ferhad Efendi	-
Tanzifat Memuru	Hacı Mehmet Ağa	-
Mübeyyiz	Ahmet Efendi	-
Mimar	Vasil Ağa	-

Tablo 2: *R. 1319/ M. 1903 tarihli Salname-i Vilayet-i Edirne'ye Göre Belediye Meclisi*

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile başlayan modern belediyecilik anlayışı ile birlikte şehirlerde hizmet yükünün bir kısmı bu kurumlara kaydırılmıştı. Bu doğrultuda teşkilatlanan Edirne Belediyesi'de şehirde yaşayan çeşitli etnik unsurların yaşamlarını kolaylaştıracak hizmetlerde bulunmuştu. Sokakların aydınlatılması, yangınlar için itfaiye bölüğünün teşkil edilmesi ve eksikliklerinin giderilmesi,

[436] Edirne Belediye Dairesi'nin yeniden inşasında hizmetleri görülen Belediye Meclis azası Hüseyin Akif, Yorgi Efendi ve Rupen Efendiler birer nişan ile ödüllendirilmişlerdir. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 660/28, (H. 1 Zilhicce 1320 / M. 1 Mart 1903).

caddelerin temizlenmesi ve çöplerin toplanması gibi hizmetler günümüz belediyeciliğinin temelini oluşturmaktadır.

1.5. II. Meşrutiyet Dönemi Edirne Valileri (1908-1913)

1.5.1. Mustafa Ziver Bey (D. 1845-Ö.1917)
(Edirne Valiliği Dönemi: 10 Haziran 1907-31 Temmuz 1908)

Mustafa Ziver Bey, H. 1260 / M. 1844 yılında İstanbul'da doğdu. Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşısı Süleyman Sadık Ağa'nın oğluydu[437]. Annesi, Mora Eyaleti Gördes Sancak Beyi Kâmil Bey'in kızı Saliha Hanım'dı. İlk eğitimini sıbyan mektebinde aldıktan sonra Bayezid Rüşdiye Mektebi'ne devam etmiş, daha sonra Arapça, Farsça, hesap, coğrafya ve Fransızca okumuştu[438].

H. 1278 / M. 1861 yılında 17 yaşındayken Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'nda görevlendirildi. 1863 yılında Adliye Nezareti'nde Mezahib Odası'na, 2 Temmuz 1868 tarihinde Mezahib Mümeyyizliği'ne ve 1870 yılında Mezahib Müdürlüğü'ne tayin erdilerek üst düzey yönetici sınıfına dâhil oldu[439]. Mustafa Ziver Bey, 37 yıl boyunca Mezahib Müdürü olarak çalıştıktan sonra çeşitli bölgelerin valilik görevlerine atandı. Bu valiliklerden önceki uzun kariyeri, müdür olmadan önce altı yılını verdiği aynı dairede geçirdi. Toplam 46 yıl adliye teşkilatının, Osmanlı Devleti'ndeki mezheblerin sorunlarını yöneten biriminde hizmet verdi[440].

6 Şubat 1907 tarihinde Trabzon Valiliği'ne atandı. 10 Haziran 1907 tarihinde 20.000 kuruş maaşla Trabzon Valiliği'nden Edirne Valiliği'ne tayin edildi[441]. Edirne Valiliği'nde 13 aydan fazla görev yaptıktan sonra 31 Temmuz 1908

---

[437] BOA, *DH.SAİDd.*, 4/28, (H. 29 Zilhicce 1260 / M. 9 Ocak 1845).
[438] Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 1996, s. 198.
[439] Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 198.
[440] Abdülhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilâyet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yay., İstanbul 2008, s. 86.
[441] Mustafa Ziver Bey'in Edirne Valisi olarak göreve başladığına dair vesikadır. Bkz. BOA, *Y.PRK.ASK.*, 247/41, (H. 28 Rebiülahir 1325 / M. 10 Haziran 1907); Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 198; Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali-Prosopografik Rehber (1839-1922)*, Isis Yay., İstanbul 1999, s. 112.

tarihinde Zaptiye Nazırlığı'na atandı[442]. 10 Ağustos 1908 tarihine kadar Zaptiye Nazırlığı yaptı. Bu tarihten sonra İstanbul Şehreminliği'ne atandı[443]. 20 Mart 1909 tarihinde Ankara Valisi Hazım Bey, İstanbul Şehreminliği'ne atanırken Mustafa Ziver Bey de Ankara Valiliği'ne görevlendirildi[444]. Ancak 25 Mart 1909 tarihinde Ankara Valiliği'nden istifa etti[445]. 28 Haziran 1910 tarihinde Şeyhü'l-Harem-i Hazreti Nebevi memuriyetine atandı[446]. 7 Temmuz 1910 tarihinde Medine Şeyhü'l-Harem-i ile Medine Muhafızı arasındaki sorunlar nedeniyle buradaki memurların değişimi için Evkaf Müfettişi Hacı Faik Efendi ile Medine'de görevlendirildi[447]. I. Dünya Savaşı devam ederken 29 Kasım 1916 tarihinde Medine Şeyhü'l-Harem-i Hazreti Nebevi Said Efendi'nin yanına Hazreti Nebevi Meşihatı (Şeyh) olarak atandı[448]. Savaş esnasında bu bölgelerin İngilizlerin eline geçmesi ihtimaline karşı Hicaz Valisi Fahrettin Paşa (Türkkan)'nın emri üzerine kutsal emanetleri İstanbul'a getirdi. 16 Mayıs 1917 tarihinde Medine'den gelen kutsal emanetlerin tedkik ve teslimi için şeyhülislamın riyaseti altında bir komisyon kurdu[449].

Mustafa Ziver Bey, İstanbul Şehreminliği'ni Mehmed Şerif Rauf Paşa'dan devraldı. Bu görevde iken 25 Ağustos 1908 tarihinde "1877 Belediye Kanunu" tekrar yürürlüğe konularak belediye dairelerinin sayısı 20'ye çıkarıldı. 26 Aralık 1908 tarihinde yapılan ilk belediye seçimi ile Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'de ilk kez seçimle gelen Belediye Meclisi üyesi oldu[450]. Mustafa Ziver Bey, 9 Aralık 1917 tarihinde İstanbul'da öldü. Naaşı önce Karaca Ahmed, Tunus Bağı'ndaki mezarlığa defnedildi; daha sonra mezarı 1940 yılındaki yol yapım çalışmaları nedeniyle Çiçekçi Camii'nin bahçesindeki Selimiye Dergâhı'ndaki aile mezarlığına taşındı[451]. Birinci

---

[442] BOA, *İ.HUS.*, 168/90, (H. 2 Recep 1326 / M. 31 Temmuz 1908); BOA, *İ.ZB.*, 3/48, (H. 2 Recep 1326 / M. 31 Temmuz 1908); Şimdiki Edirne Valisi Ziver Bey'in Zaptiye Nazırı olarak atanacağı açıklandı. Bkz. "La Camarilla Réactionnaire", *Le XIXe siècle*, No: 14024, 3 Ağustos 1908, s. 2.
[443] BOA, *DH.MKT.*, 1277/74, (H. 12 Recep 1326 / M. 10 Ağustos 1908); Sinan Kuneralp, *a.g.e.*, s. 112; Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 198.
[444] BOA, *DH.MKT.*, 2771/114, (H. 27 Safer 1327 / M. 20 Mart 1909).
[445] BOA, *DH.MKT.*, 2776/75, (H. 3 Rebiülevvel 1327 / M. 25 Mart 1909).
[446] Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 198.
[447] BOA, *DH.MUİ.*, 110/39, (H. 28 Cemaziyelahir 1328 / M. 7 Temmuz 1910).
[448] BOA, *İ.DUİT.*, 54/29, (H. 3 Safer 1335 / M. 29 Kasım 1916).
[449] BOA, *MV.*, 247/45, (H. 24 Recep 1335 / M. 16 Mayos 1917).
[450] Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 198-200.
[451] Mehmet Mermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, C. 1, Üsküdar Belediyesi Araştırma Merkezi, S. 3, İstanbul 2001, s. 156.

Osmânî, Birinci Mecidî nişanlarıyla Rusya Devleti'nin birinci rütbeden "Saint Stanislas", Yunanistan'ın "Suver", Romanya'nın birinci rütbeden "Couron de Roumanie" nişanlarına sahipti[452].

Mustafa Ziver Bey, Edirne'de yaklaşık 13 ay valilik yaptı. Bu süre zarfında şehirdeki kuraklık ve kıtlık gibi sıkıntılar ile mücadele etmek zorunda kaldı[453]. Şehrin içinde bulunduğu bu durumun atlatılması için çeşitli çözüm yolları arandı. 17 Ekim 1907 tarihinde şehir dâhilinde erzak sıkıntısı çeken mahallelere zahire dağıtımı yapılması istendi[454]. Eylül-Ekim ayları içinde Maliye tarafından kurulan bir komisyonca Edirne dâhilindeki çiftçilerin ihtiyaçları belirlenmeye ve gerekli zahirenin tedarik edilmesine çalışıldı[455]. 27 Eylül 1907 tarihinde vilayet dâhilinde bulunan ihtiyaç sahibi çiftçilere de tohumluk ve yemeklik zahire dağıtımı talep edildi[456]. 2 Kasım 1907 tarihinde, Edirne vilayeti dâhilindeki hububatın tamamen tükendiğine dair haber üzerine Romanya'dan getirilecek 150.000 kilo zahirenin ilk aşamada 100.000 kilosunun Edirne'ye intikali istendi[457]. Aynı zamanda 16 Şubat 1908 tarihinde ihtiyaçların karşılanması için Deutsche Orient Bank'tan alınan meblağdan 45.000 liranın Edirne'ye gönderilmesine karar verildi[458].

Mustafa Ziver Bey'in valiliği döneminde, Kaleiçi'nde 2 Eylül 1905 Cumartesi günü meydana gelen yangında[459] büyük tahribata uğramış olan

---

[452] Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 198.
[453] BOA, *BEO.*, 3168/237583, (H. 7 Ramazan 1325 / M. 14 Ekim 1907).
[454] BOA, *BEO.*, 3169/237605, (H. 10 Ramazan 1325 / M. 17 Ekim 1907).
[455] BOA, *İ.HUS.*, 158/95, (H. 24 Şaban 1325 / M. 2 Ekim 1907).
[456] BOA, *İ.HUS.*, 158/78, (H. 19 Şaban 1325 / M. 27 Eylül 1907).
[457] BOA, *BEO.*, 3176/238196, (H. 26 Ramazan 1325 / M. 2 Kasım 1907); BOA, *BEO.*, 3180/238456, (H. 2 Şevval 1325 / M. 8 Kasım 1907).
[458] BOA, *BEO.*, 3249/243663, (H. 13 Muharrem 1326 / M. 16 Şubat 1908).
[459] Ahmed Badi Efendi bu yangından şöyle bahsetmektedir; "*Edirne'de derûn-ı hisâr denilen mahalde Metropolid Mahallesi'nde Topkapı hamamı kurbunda Topkapı Sokağı'nın 25 numarasında vâki Ermeni milletinden Ohannes İstepan Çorluluyan nâm şahsın tehî hânesinin üst katından 1323 sene-i hicriyesi Receb-i şerîfinin ikinci ve 1321 senesi Ağustosunun yirminci Cumartesi (2 Eylül 1905) gecesi saat sekiz buçuk râddelerinde zuhûr eden harîk zamân-ı kalîlde tevsî-i dâire-i sirâyet ederek ferdâsı gecenin saat iki buçuğuna kadar tamam on sekiz saat devam ile küllî hasârâta bâis olmuştur. Zikr olunan hâneden bidâyeten zuhûr eden ateş evvelen oradan mürûr etmekte olan devriye kolu tarafından görülerek ve hânenin boş olduğu tahkîk edilerek kapısı kırılıp içeriye girilmiş ise de itfâya kifâyet edecek kadar su bulunamadığından mezkûr hâne kâmilen yandıktan sonra harîk tevessü'a başlamıştır. Ve itfâsı emrinde pek çok sarf-ı mesâî olunmuş ise de o mahaldeki sokaklar be-gâyet dar ve hâneler mürtefi ve yekdiğerine mülâsık olmakla beraber bârânın birkaç aydan beri inkıtâı mülâbesesiyle çeşmelerle sarnıçlarda bir katre su bulunmadığından sarf edilen gayretler müsmir olamayıp harîk gereği gibi tevessü etmiş ve sabaha kadar üç kola ayrılmıştır. Nihayet fecirle beraber şiddetle vezzân*

ibadethane ve mekteplerin yeniden inşasına önem verildi. Kaleiçi'nde çıkan yangın hasarının 500.000 lira olduğu tahmin edilmektedir. Yanan dört adet camiden biri Topkapı'da Yakut Abdullah Paşa Camii, biri Tavukkapı sokağında iki numarada Habbâz Muhyiddîn, biri İbn-i Arab Mescidi, diğeri de Zindanaltında Germekapı Caddesi'nde on üç numaradaki mescid-i şerifti. Dârü'l-hadis Medresesi, Hacı Alemüddîn Dergâhı, İbn-i Arab türbesi tamamen yandı. Rum Panaiye, Hristos, Ermeni Surp Toros ve Fransız Katolik Kiliseleri yangında kullanılamaz hale geldi. Edirne Kaleiçi Semti'nde yaşayan 13 Yahudi cemaatinin de havraları yangında harap oldu[460]. 11 Ocak 1908 tarihinde Edirne'nin Panaiya Mahallesi[461]'nde yanan iki havra yerine yeniden havra ve hahamhane inşa edilmesi çalışmaları başlatıldı[462]. 17 Şubat 1908 tarihinde Kaleiçi'nde bir mahalle olan Aya Nikola Mahallesi[463]'ndeki Fransız rahiplerine ait manastır ile mektebin yeniden inşası için ruhsatname verildi[464]. 23 Temmuz 1908 tarihinde Kaleiçi'nde Ermeni kız çocuklarına mahsus ve yanmış halde

---

olmaya başlayan şimâl rüzgârı harîkın tevessü'üne fevka'l-hadd yardım ederek inkısâm ettiği üç koldan birincisi bed ettiği hâneden doğruca Metropolidhâneye oradan Tûr-ı Sînâ Kilisesi sokağında dördüncü numarada vâki Tûr-ı Sînâ Manastırı'nın odalarını kısmen yakarak aşağı doğru Kulekapısı caddesinde elli dört numaradaki Hacı Alemüddin Dergâh-ı Şerîfi hizâsıyla Ali Paşa çarşısının duvarı boyunca Balık kapısına, ikincisi; Topkapı kurbunda bidâyeten ateş zuhûr eden hânenin zahrına kurbiyyeti olan Medrese Sokağı'nın sekiz numarasında vâki Yakut Paşa Câmiini yakıp oradan İhmâl Paşa Câmii istikâmetiyle Tahtakaleye ve Manyas Kapısı'nda da iki kola inkısâm ile bir kolu Kapı mahallinin pîşgâhında vâki Dârü'lhadîs Medresesi odalarını kısmen yakarak İbn-i Arab Mahallesi'nde Tunca Nehri kenarına ve diğer kolu mezkûr Manyas kapısından mezarlık boyunca Zindanaltı'na kadar gelip oradaki arabacı ahırlarını ve karşısında mezarlık ittisâlindeki dükkânları ihrâk ederek orada kalmıştır. Topkapı'dan ayrılan kollardan üçüncüsü dahi dokuz numaradaki Aya Nikola Kilisesi kurbundan aşağı Keçeciler Kapısı caddesinin otuz sekiz numarasındaki Halebî Câmii arsası pîşgâhında ve mezkûr caddenin otuz dokuz numarasında vâki diğer mescid arsası ittisâlindeki hâneyi yakarak Eskikapana müteveccihen on dokuz numarada Kilise Câmii arsası hizâsıyla Ahî Hasan Mahallesi'nde Debbâğhâne Câddesi'nde yedi numaradaki Temelsiz Câmi kurbunda Germekapı mahalline dayanmış ve ta'dâd olunan işbu hudûd dâhilinde bulunan musakkafât kâmilen muhterik olmuştur", Ahmed Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne (20. yy'a Kadar Osmanlı Edirne'si)*, C. 1/2, (Haz. Niyazi Adıgüzel, Raşit Gündoğdu), Trakya Üniversitesi Yay., No: 148, Edirne 2014, s. 785-786.

460 Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 787.

461 Bu mahallenin eski adı Darphane ve Habbaz Muhittin Mahallesidir. Kaleiçinde bulunan Panaiya mahallesinin nüfusu genellikle Rum ve Ermenilerden oluşmaktaydı. 1903 yangınında büyük tahribata uğramıştır. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 34.

462 BOA, *İ.AZN.*, 75/23, (H. 27 Zilkade 1325 / M. 1 Ocak 1908); BOA, *BEO.*, 3227/242023, (H. 7 Zilhicce 1325 / M. 11 Ocak 1908); BOA *İ.AZN.*, 79/32, (H. 16 Cemaziyelahir 1326 / 16 Temmuz 1908).

463 Bu mahallenin eski adı Kökçe Kadı Mehmet Efendi ve Hacı Bedreddin mahallesidir. Nüfus itibariyle Rum, Ermeni ve Museviler yaşamaktaydı. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 32.

464 BOA, *İ.AZN.*, 76/28, (H. 20 Zilhicce 1325 / M. 24 Ocak 1908); BOA, *BEO.*, 3251/243781, (H. 14 Muharrem 1326 / M . 17 Şubat 1908).

bulunan mektebin yeniden inşasına da izin verildi[465]. 10 Şubat 1908 tarihinde Kaleiçi'nde Hristos Mahallesi[466]'nde yanan Rum Sıbyan Mektebi'nin yeniden inşası için izin verildi[467]. Bu dönemde Musevi Kabristanı'na eklemeler yapıldı[468]. 10 Eylül 1907 tarihinde Kaleiçi'nde yanan Manyas Jandarma Karakolhanesi yeniden yapıldı[469]. 10 Aralık 1907 tarihinde demiryolu hat güzergâhının savunması için görevlendirilen askerlerin konaklayabilmesi amacıyla ahalinin yardımlarıyla Edirne merkezinde 5 ve Cisr-i Mustafapaşa kazasında ise 2 adet karakolhanenin inşaatı tamamlanarak açılış törenleri yapıldı[470]. 23 Ocak 1908 tarihinde merkezi Yunanistan'da bulunan Atina Bankası'nın Edirne Kaleiçi mevkiinde bir şube açılmasına karar verildi[471]. Ocak 1908 tarihinde Edirne vilayeti dâhilinde bulunan mahallelerdeki yolların tamir ve tesviyesi ile yeniden yapımı çalışmalarına bu dönemde hız verildi[472]. 12 Mart 1908 tarihinde Gümülcine-Kırcaali ve Edirne-Kırcaali yolları ile Kırcaali'den demiryollarına giden yolun inşasına başlandı[473].

---

[465] BOA, *BEO.*, 3265/244875, (H. 6 Safer 1326 / M. 10 Mart 1908); BOA, *İ.AZN.*, 77/18, (H. 23 Cemaziyelevvel 1326 / M. 23 Haziran 1908).

[466] Bu mahalledeki Hristos Kilisesi 1700 yılında yanmış ve tekrar yapılmıştır. Ancak 1903 Kaleiçi yangınında tekrar yanmıştır. Nüfus itibariyle Rum ve Ermeniler yaşamaktaydı. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 36.

[467] BOA, *MF.MKT.*, 1061/40, (H. 7 Muharrem 1326 / M. 10 Şubat 1908); BOA, *İ.AZN.*, 77/8, (H. 22 Rebiülevvel 1326 / M. 24 Nisan 1908).

[468] BOA, *İ.AZN.*,76/13, (H. 16 Zilhicce 1325 / M. 20 Ocak 1908); Bugün bu mezarlık Ayşekadın mevkiindedir. Mezarlıkta, 500 yıllık mezar taşları bulunup, 220 dönümlük bir alanı kaplamıştır. Zaman içinde ihtiyaca binaen izin alınarak tamir edildiğine ve yeni bölümler eklendiğine dair arşiv kayıtları mevcuttur. 1970 yılından sonra kullanılmamaya başlanmış olan mezarlıkta bugün küçük bir bölümde az sayıda mezar taşı kalıntısı bulunmaktadır. Bkz. http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/tarih/mezarliklar/88-edirne-mezarligi, (Erişim Tarihi 09.02.2018).

[469] BOA, *BEO.*, 3142/235602, (H. 2 Şaban 1325 / M. 10 Eylül 1907).

[470] BOA, *DH.MKT.*, 1215/42, (H. 5 Zilkade 1325 / M. 10 Aralık 1907).

[471] BOA, *BEO.*, 3234/242503, (H. 19 Zilhicce 1325 / M. 23 Ocak 1908); Edirne'nin Yunanistan tarafından işgalinden sonra bugünkü İstiklal İlkokulu da Yunanistan tarafından banka olarak kullanılmıştır. Bkz. Ayhan Tunca, "İkinci Meşrutiyet'in İlanından Önce (1908) Edirne'de Eğitim Veren Okullar", *Yöre Aylık Kültür Dergisi*, S. 6, Edirne 2000, s. 26.

[472] BOA, *BEO.*, 3230/242221, (H. 11 Zilhicce 1325 / M. 15 Ocak 1908).

[473] BOA, *BEO.*, 3267/244992, (H. 8 Safer 1326 / M. 12 Mart 1908).

1.5.2. Hüseyin Nazım Paşa (D. 1854 - Ö. 1927)
(Edirne Valiliği Dönemi: 3 Ağustos 1908 - 10 Ağustos 1908)

Hüseyin Nazım Paşa, H. 1270 / M. 1854 yılında İstanbul'da doğdu. Harbiye Nezareti Nüfus Kalemi kâtiplerinden Hasan Tahsin Efendi'nin oğluydu[474]. Bayezid Rüşdiye Mektebi'ni bitirdi. Daha sonra Bayezid Camii'sinde "maânî" (Arapça dil bilgisi) dersleri aldı. Farsça öğrenmek amacıyla Kıbrıs'a gitti[475]. İstanbul'a döndükten sonra Mahrec-i Aklâm'da (lise seviyesinde memur yetiştirme mektebi) tarih-i umumî, hikmet (felsefe), Fransızca, hendese (geometri), cebir ve coğrafya dersleri aldı[476].

1872 yılında Tahrirat-ı Ecnebiye Odası'na görevlendirildi. Bir sene sonra hukuk öğrenmek amacıyla 15 lira maaşla Paris'e gönderildi. Ancak kısa bir süre sonra tedbir amaçlı Avrupa'daki eğitim görenlerin dönmelerine dair çıkan bir irade ile İstanbul'a dönmek zorunda kaldı[477]. 1875'de Nafia Nezareti Tercüme Odası'na memur edildi. Bu görevden istifa ederek *İttihad* ve *Tercümân-ı Hakîkat* gazetelerinde yazmaya başladı. Daha sonra 1877'de *Takvim-i Vekâyi* yazarlığı ve Galata Rüşdiye Mektebi'nde öğretmenliğe atandı. 1878'de öğretmenlikten, 1879'da gazeteden ayrıldı. Bir dönem Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile padişah başkanlığında oluşturulan Komisyon-ı Mahsus Kâtipliği'ne tayin edildi[478].

1878 yılında, belediye teşkilatının düzenlenmesi için kurulan Komisyon Başkitâbeti'nin Şehremâneti Tercüme Odası Müdürlüğü'ne, 1879 yılında Şehremâneti Mektupçuluğu'na[479], 10 Mayıs 1890 tarihinde Beyoğlu Mutasarrıflığı Vekâleti'ne[480], 28 Temmuz 1890 tarihinde Zaptiye Nazırlığı'na tayin oldu[481]. 11

---

[474] BOA, *DH.SAİDd.*, 4/186, (H. 29 Zilhicce 1270 / M. 22 Eylül 1854).
[475] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz II, MEB Yayınları, İstanbul 1969, s. 1142.
[476] Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi I*, (Haz. Necati Aktaş, Mustafa Oğuz, Mustafa Küçük), Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, No: 15, Ankara 1993, s. VIII-IX.
[477] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz II, s. 1142.
[478] Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. VIII.
[479] Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. VIII.
[480] Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. VIII.
[481] BOA, *Y.PRK.BŞK.*, 18/73, (H. 10 Zilhicce 1307 / M. 28 Temmuz 1890).

Haziran 1894 tarihinde "vezâret[482]" rütbesi aldı. Zaptiye Müşiri Hüseyin Nazım Paşa, 4 Kasım 1896 tarihinde görevden alındı[483]. Eylül 1895-Ağustos 1896 arasında İstanbul'da meydana gelen Ermeni olayları nedeniyle Suriye ve Beyrut Valiliği'ne atandı[484].

28 Mart 1897 tarihinde Beyrut valisi olarak görevlendirildi[485]. Hüseyin Nazım Paşa'nın Beyrut'taki valiliğine tanık olan bir İngiliz başkonsolosu, kendisi hakkında çok gayretli sıfatını kullanmış, dinî hoşgörü için iyi bir örnek olarak göstermişti. Polis teşkilatını yeniden organize ederek Beyrut'taki asayişi geliştirdi[486]. 26 Temmuz 1897 tarihinde Suriye valisi olarak atandı[487]. İttihatçı olduğu şüphesiyle Suriye valisi iken İngiltere Posta İdaresi vasıtasıyla Avrupa'dan defalarca yasak muhalif yayınlar gönderdiği rapor edildi[488]. 1903'te Beyrut Valisi Reşit Bey görevden alınınca vekâleten 11 Eylül 1903 tarihinde Suriye ile Beyrut Valiliği'ni birlikte yürüttü[489]. 7 Mart 1906 tarihinde Cezayir-i Bahr-i Sefîd Valiliği'ne vekâleten, 3 ay sonra ise asaleten atandı[490]. 21 Temmuz 1908 tarihinde Selanik Valiliği'ne atandı[491].

3 Ağustos 1908 tarihinde ise Edirne Valiliği'ne tayin edildi[492]. 3 Ağustos 1908 - 10 Ağustos 1908 arasında Edirne Valiliği yapan Hüseyin Nazım Bey, Mehmet Reşit Bey'in Edirne Valiliği'ne atanmasıyla birlikte tekrar Cezayir-i Bahr-i Sefîd Valiliği'ne ikinci kez atandı[493]. 27 Kasım 1910 tarihinde Aydın valisi olarak

---

[482] Vezirlik, Paşalık. Osmanlı Devleti'nde askerî ve idari yetkileri olan en yüksek rütbedeki memur. Bkz. Ferit Develioğlu, *a.g.e.*, s. 1339.
[483] BOA, *BEO.*, 861/64551, (H. 28 Cemaziyelevvel 1314 / M. 4 Kasım 1896).
[484] Abdülhamit Kırmızı, *a.g.e.*, s. 10.
[485] BOA, *BEO.*, 926/69420, (H. 24 Şevval 1314 / M. 28 Mart 1897); Sinan Kuneralp, *a.g.e.*, s. 27.
[486] Abdülhamit Kırmızı, *a.g.e.*, s. 204.
[487] BOA, *BEO.*, 983/73681, (H. 25 Safer 1315 / 26 Temmuz 1897).
[488] Abdülhamit Kırmızı, *a.g.e.*, s. 196.
[489] BOA, *Y.A.HUS.*, 456/100, (H. 18 Cemaziyelahir 1321 / M. 11 Eylül 1903).
[490] BOA, *BEO.*, 2776/208185, (H. 11 Muharrem 1324 / M. 7 Mart 1906).
[491] BOA, *BEO.*, 3360/251930; BOA, *BEO*, 3360/251964; BOA, *BEO*, 3361/252057, (H. 21 Cemaziyelahir 1326 / M. 21 Temmuz 1908).
[492] BOA, *BEO.*, 3368/252570, (H. 5 Rebiülahir 1326 / M. 7 Mayıs 1908), BOA, *BEO.*, 3368/252571, (H. 6 Rebiülahir 1326 / M. 8 Mayıs 1908); BOA, *DH.MKT.*, 1275/53, (H. 6 Rebiülahir 1326 / M. 8 Mayıs 1908).
[493] BOA, *BEO.*, 3371/252757, (H. 12 Recep 1326 / M. 10 Ağustos 1908); BOA, *DH.MKT.*, 1277/77, (H. 12 Recep 1326 / M. 10 Ağustos 1908).

görevlendirildi[494]. 3 Şubat 1912 tarihinde ise tekrar Suriye Valiliği'ne tayin edildi[495]. Buradaki görevinden sonra 28 Ocak 1913 tarihinde ikinci kez Aydın Valiliği'ne atandı[496]. Ancak 29 Eylül 1913 tarihinde Meclis-i Ayan üyeliğine seçilmesinden dolayı[497] 2 Ekim 1913 tarihinde bu görevinden istifasını verdi[498].

Hüseyin Nazım Bey'e 1 Ekim 1900 tarihinde Murassa Osmanî (elmas ve cevherli Osmanî nişanı)[499] verildi. Bunun yanı sıra Murassa Mecidî nişanları, gümüş ve altın imtiyaz, altın girid, altın liyâkat madalyaları bulunmaktaydı[500]. 27 Mart 1903 tarihinde İtalya tarafından "Corvet dé İtali Nişanı", Suriye valisi iken kendisine bahşedildi[501]. 5 Ekim 1903 tarihinde Hicaz Demiryolu ile ilgili gayretlerinden dolayı kendisine bir de devlet nişanı verildi[502].

8 Aralık 1927 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Bugün naaşı Karaca Ahmed Mezarlığı'ndadır. Hüseyin Nâzım Paşa, aynı zamanda bir muharrir, müellif, divan şairi ve mütercimdir. *Takvim-i Vekâyi*, *Tercümân-ı Hakîkat* ve *İttihad* gazetelerinde yazıları mevcuttur[503]. Edebi kişiliği ile de tanınan Hüseyin Nazım Paşa'nın aynı zamanda "Hicret", "Aleksaviç" ve "Sahum" adlarında üç de tiyatro eseri bulunmaktadır. İspanya rahiplerinin zulümlerini anlatan "Engizisyon Esrarı" adlı eseri tercüme etmiş ve bu konuyla ilgili "Endülüs" adında bir de kitap yazmıştır[504]. Edirne'de sadece 7 gün valilik görevinde bulunmasından dolayı döneminde alınan bir karar ya da yapılan bir hizmet ile ilgili kayda rastlanmamıştır.

---

[494] BOA, *DH.MKT.*, 1/15, (H. 24 Zilkade 1328 / M. 27 Kasım 1910); Sinan Kuneralp, *a.g.e.*, s. 26.
[495] BOA, *İ.DH.*, 1491/47, (H. 14 Safer 1330 / M. 3 Şubat 1912).
[496] BOA, *BEO.*, 4138/310291, (H. 19 Safer 1331 / M. 28 Ocak 1913); Sinan Kuneralp, *a.g.e.*, s. 26.
[497] BOA, *DH.KMS.*, 63/38, (H. 27 Şevval 1331 / M. 29 Eylül 1913).
[498] BOA, *BEO.*, 4218/ 316346, (H. 1 Zilkade 1331 / M. 2 Ekim 1913).
[499] BOA, *BEO.*, 1557/116741, (H. 6 Cemaziyelahir 1318 / M. 1 Ekim 1900).
[500] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz II, s. 1142; Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. VIII.
[501] BOA, *DH.MKT.*, 676/28, (H. 27 Zilhicce 1320 / M. 27 Mart 1903).
[502] BOA, *BEO.*, 2665/199809, (H. 13 Recep 1321 / M. 5 Ekim 1903).
[503] Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. VIII-IX.
[504] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz II, s. 1143.

1.5.3. Mehmed Reşit Bey (D. 1868 - Ö. 14 Nisan 1924) (Edirne Valiliği Dönemi: 10 Ağustos 1908 - 10 Eylül 1909)

Mehmed Reşit Bey, H. 1285 / M. 1868 yılında Şam'da doğdu. Babası Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi üyesi Kazasker İzzet Molla idi[505]. Annesi ise Dürriye Hanım'dı. Aile, "Mektubizade" namıyla bilinmekteydi. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin İdadi ve Âli kısımlarını bitirerek 1888 tarihinde mezun oldu. 1889'da Şûra-yı Devlet Muhakemat Dairesi Mülazımlığı'na atanarak ilk memuriyet hizmetine başladı. Bir buçuk senelik görevden sonra Siroz (Serez) İdadisi'nin müdür ve muallimliğine tayin edilerek Maarif Nazırlığı'na dâhil oldu. 1890-1893 yılları arasında Rumeli Sancağı'na bağlı Yanya Vilayeti İdadisi ile Selanik İdadisi müdür ve muallimliğinde görev yaptı. Bu görevlerdeki başarılarından dolayı 1893'de önce Trabzon Vilayet Müdürlüğü'ne, 1894'te ise Selanik vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne yükseltildi[506].

1902 yılında Selanik'te dönemin siyasî koşullarına ayak uydurarak İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin Selanik şubesine üye oldu[507]. 1904 yılında Siroz (Serez) Sancağı Mutasarrıflığı'na vekâleten atandı. 15 Aralık 1904 tarihinde ise asaleten tayini gerçekleşti. Bu görevde iken "Rumeli Beylerbeyi" ile "Paşalık" ve "Mir-miran" unvanları aldı[508]. Yine burada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli faaliyetlerine katıldı. II. Meşrutiyetin ilanı sürecinde, II. Abdülhamid'e Siroz (Serez) halkının ağzından çektiği ve altına mührünü bastığı "*24 saat zarfında Meşrutiyet ilan edilmediği ve Kanun-ı Esasi yürürlüğe konmadığı takdirde Siroz (Serez) Sancağı'nın Veliaht Reşat Efendiye biat edeceği ...*" ifadelerini içeren telgrafı ile ismini duyurdu[509].

Üç buçuk yıl Siroz (Serez) Sancağı Mutasarrıflığı'nda kaldıktan sonra 10 Ağustos 1908 tarihinde 15.000 kuruş maaş ile Edirne Valiliği'ne tayin edildi. 10

---

[505] BOA, *DH.SAİDd.*, 112/297, (H. 29 Zilhicce 1285 / M. 12 Nisan 1869).
[506] Filiz Gemici, Enis Şahin, "Milli Mücadele'de Bir Vali: Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa (1868-1924), *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 2, S. 2, Sakarya 2007, s. 3-4.
[507] Filiz Gemici, Enis Şahin, *a.g.m.*, s. 4.
[508] Kamil Erdeha, *Milli Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1975, s. 78; Filiz Gemici, Enis Şahin, *a.g.m.*, s. 4.
[509] Kamil Erdeha, *a.g.e.*, s. 78.

Eylül 1909 tarihine kadar Edirne'de valilik yaptıktan sonra Hacı Adil Bey'in Edirne'ye atanması ile birlikte görevden ayrıldı ve kendisi de Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği'ne atandı[510]. 4 Aralık 1910 tarihinde ise Manastır Valiliği'ne atanarak 19 Aralık 1910 tarihinde görevine başladı[511]. Manastır Valiliği sırasında V. Mehmed Reşad, 5 Haziran - 26 Haziran 1911 tarihleri arasında Rumeli seyahatine çıkmıştı. 13 Temmuz 1911 tarihinde Manastır Valiliği'nden alındı ve Ankara Valiliği'ne atandı. 23 Temmuz 1911 tarihinde Ankara'ya gelerek yeni görevine başladı. 1 Ekim 1912 tarihinde bu görevden ayrıldı ve yaklaşık 8 ay herhangi bir görev almayan Mehmed Reşit Bey, 14 Mayıs 1913 tarihinde Kastamonu Valiliği'ne tayin edildi[512].

Bu dönemde Dâhiliye Nazırı olan Talat Paşa tarafından görevinden azledildi. Talat Paşa, daha sonra kendisini 1916 yılı seçimleri öncesinde vefat eden İstepan Çıracıyan Efendi'nin yerine Ergani'den mebus adayı olarak gösterdi ve mebus seçildi[513]. 21 Aralık 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan dağıtılmış ve mebusluğu düşmüştü. Ailesi ile birlikte geçim sıkıntısı çekmeye başlamıştı. Bundan dolayı hatıralarında anlattığı üzere siyasî düşüncesine uymasa da Hürriyet ve İtilaf Fırkası Hükümeti'nin Sivas Valiliği önerisini kabul etmek zorunda kaldı[514]. Meclis-i Vükelâ kararı ile 12 Mayıs 1919 tarihinde Sivas valisi olarak atandı ve 11 Haziran 1919 tarihinde ise Sivas'a gelerek görevine başladı[515]. Sivas'ın sert havası ve zorlu iklimi Mehmed Reşit Bey'i hasta etmişti. Kastamonu Valisi Hatipzade Cemal Bey[516]'in de bazı idarî sorunlar nedeniyle Kastamonu'dan alınmak istenmesi, bu iki valinin becayiş yapmasını kolaylaştırdı. Bu nedenle, Mehmed Reşit Bey, Kastamonu

---

[510] Filiz Gemici, Enis Şahin, *a.g.m.*, s. 5.
[511] BOA, *İ.DH.*, 1485/35, (H. 1 Zilhicce 1328 / M. 4 Aralık 1910).
[512] Filiz Gemici, Enis Şahin, *a.g.m.*, s. 5-6.
[513] "*Dâhiliye Nazırı sıfatıyla beni azleden rahmetli Talat Paşa, cemiyet lideri sıfatı ile hatırımı okşamayı ihmal etmedi, beni Ergani sancağından mebus çıkarttı, yeni kurulan bankalardan birinin idaresine de aza seçtirdi*.", *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, (Haz. Cevdet R. Yularkıran), Tan Matbaası, İstanbul 1939, s. 7; İhsan Güneş, *a.g.e.*, C. 2, s. 56.
[514] "*Hâdiseleri tahlilde samimi olmayı sevdiğimden bu sırada mevkiimi dahi hesaba katmaktan geri kalmadığımı itiraf ederim. Ben, tesadüfe hamlolunmasını daha doğru bulduğum bir gaflet eseri olarak Hürriyet ve İtilâf fırkası tarafından Sivas'a vali gönderilmiş bir adamdım. Mal ve mülk namına hiçbir şeyim yoktu. Aylığımla geçiniyordum. Dâhiliye Nazırı'nın emirlerine kanunsuz hareket ederek itaat etmediğim takdirde azlolunmaklığım muhakkaktı*.", *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, s. 26; Kamil Erdeha, *a.g.e.*, s. 78.
[515] Filiz Gemici, Enis Şahin, *a.g.m.*, s. 8; Kamil Erdeha, *a.g.e.*, s. 78.
[516] Ahmed Cemal Bey Kasım 1918-Ocak 1919 arasında Edirne Valiliği yapmıştır. Bkz. Sinan Kuneralp, *a.g.e.*, s. 30.

valisi, Cemal Bey'de Sivas valisi oldu[517]. Emrinde kaymakamlık yapmış olan Mazhar Müfit Bey, Mehmed Reşit Bey'i, "*Uzun boylu, cüsseli, uzun siyah sakallı, çok iyi kalpli, memleket ve vatanı için her şeyi feda eder*" şeklinde tasvir etmiştir[518].

Mehmed Reşit Bey, Edirne'de 13 ay valilik görevinde bulundu. Edirne valisi iken dönemin en önemli olaylarından biri olan 31 Mart Vakası meydana geldi. Mehmed Reşit Bey'in Hareket Ordusu'na yardım ettiği bilinmektedir. Cemiyet'in Katib-i Umumisi Midhat Şükrü (Bleda) Bey, bütün gelişmelerden haberdar edilmiş ve bu bilgileri sürekli olarak Edirne Valisi Mehmed Reşit Bey ve Mahmud Şevket Paşa'ya iletmişti[519].

Edirne'de görev yaptığı süre zarfında şehir içinde çeşitli nedenlerden dolayı zarar görmüş ibadethanelerin onarım işlerine devam etti. Aynı zamanda bu dönemde şehrin ulaşımı ile ilgili çalışmalar da yürüttü. Kaleiçi'nde Panaiye Mahallesi'nde yangından hasar görmüş Surp Toros Ermeni Kilisesi'nin yeniden inşasına izin verildi[520]. Edirne'nin Yıldırım mevkiinde Akmescid Mahallesi'nde yanan Bulgar Kilisesi'nin yeniden yapılmasına[521], bu kiliseye çan kulesi inşasına izin verildi[522]. Topkapı Caddesi[523]'nde yeniden bir Bulgar Mektebi'nin yapılması çalışmalarına başlandı[524]. Kaleiçi'nde yanan Musevi Havrası'nın yenilenmesine[525], Ermeni

---

[517] Kamil Erdeha, *a.g.e.*, s. 115.
[518] Kamil Erdeha, *a.g.e.*, s. 78.
[519] "*Edirne Valisi Mehmed Reşit Bey ile telgrafla konuşmamı istediler. Reşit Bey'e güvenimiz büyüktü. Kendisini Serez mutasarrıflığından Edirne Valiliği'ne biz tayin ettirmiştik. Bu bakımdan bizlere karşı daima iyi davranmıştı. Verdiğimiz karar gereğince telgrafhaneye gittim ve makine başında Reşit Bey'i bulduarak görüşmeye başladım. Selânik'teki durumu anlattım ve "Olan bitenlerden haberiniz var mı?" diye sordum. Paşa telgraf görüşmelerinin kesildiğini bildiğini ve Edirne'nin de aynı durumda olduğunu söyledi.*", M. Şükrü Bleda, *a.g.e.*, s. 66.
[520] BOA, *ŞD.*, 1944/3, (H. 23 Ramazan 1326 / M. 19 Ekim 1908); BOA, *İ.AZN.*, 81/21, (H. 13 Şevval 1326 / M. 8 Kasım 1908); BOA, *BEO.*, 3377/253234, (H. 19 Recep 1326 / M. 17 Ağustos 1908).
[521] BOA, *ŞD.*, 1942/3, (H. 5 Zilkade 1326 / M. 29 Kasım 1908); BOA, *ŞD.*, 1944/10, (H. 3 Muharrem 1327 / M. 25 Ocak 1909); BOA, *İ.AZN.*, 83/20, (H. 14 Muharrem 1327 / M. 5 Şubat 1909); BOA, *BEO.*, 3514/263478, (H. 24 Safer 1327 / M. 17 Mart 1909).
[522] BOA, *DH. MKT.*, 2775/15, (H. 2 Rebiülevvel 1327 / 24 Mart 1909).
[523] Topkapı'dan Yelliburgaz'a kadar olan kısımdır. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 787; Bugün bu cadde Balık Pazarı caddesinden başlayıp Tunca Nehri kıyısında bulunan Tabakhane caddesine doğru inmektedir.
[524] BOA, *İ.AZN.*, 83/21, (H. 26 Muharrem 1327 / M. 17 Şubat 1909); BOA, *BEO.*, 3515/263553, (H. 25 Safer 1327 / 18 Mart 1909).
[525] BOA, *İ.AZN.*, 84/33, (H. 27 Rebiülevvel 1327 / M. 18 Nisan 1909); BOA, *BEO.*, 3564/267252, (H. 13 Cemaziyelevvel 1327 / M. 2 Haziran 1909).

Kilisesi ile mektebinin inşasına[526] ve Latin Kilisesi ile manastırının yeniden inşasına başlandı[527]. Ayrıca, Frers Minör Conventuals Latin Cemaati Başrahibi Frer Minör Rakontuva Netuel tarafından Karaağaç kazasında bir Latin mektebi inşası için Maarif Nezareti'nden izin talebinde bulunulmuştu[528]. 10 Ekim 1908 tarihinde bu mektebin[529] ve 10 Mart 1909 tarihinde Karaağaç karyesinde Rum mektebinin inşasına izin verildi[530].

Mehmed Reşit Bey, Edirne merkezinde çeşitli nedenlerden dolayı hasar gören camilerin tamirat ve onarımları ile de ilgilendi. 20 Ekim 1908 tarihinde Edirne'deki Mevlevihane[531]'nin onarım çalışması yapıldı[532]. Ayrıca, Sultan Selim Han-ı Evvel, Bayezid Han-ı Sâni, Çelebi Sultan Mehmed Han ve Sultan Murad Han-ı Sâni Camii ve mahfellerinin tamiri için çalışma başlatıldı[533]. Bu dönemde Edirne'de Gülşenî Himmet Baba Dergâhı[534]'nın tamiri için çalışmalar başlatıldı[535].

Mehmet Reşit Bey döneminde Edirne ve çevresindeki yollar ile ilgili çalışmalar yapıldı. Edirne'nin Direk Çarşısı'nda Şerif Efendi adında bir esnafın dükkânının yıkıldığı iddiasıyla hazırlanan bir malumata göre, hükümet dairesinden Eskiköprü'ye kadar caddenin genişletme çalışması yapıldı[536]. Bu dönemde toplam 83 km.'lik yol yapımı ve bir rüşdiye inşası ile Ziraat Odası'na bağlı ticarî sandıklar oluşturuldu[537]. Edirne mevzilerinin tahkiminin icrası için Maliye Nezaretinden 7

---

[526] BOA, *İ.AZN.*, 80/57, (H. 18 Şaban 1326 / M. 15 Eylül 1908).
[527] BOA, *ŞD.*, 1944/13, (H. 17 Muharrem 1327 / M. 8 Şubat 1909); BOA, *İ.AZN.*, 83/22, (H. 26 Muharrem 1327 / M. 17 Şubat 1909).
[528] BOA, *DH.MKT.*, 1281/6, (H. 18 Recep 1326 / M. 16 Ağustos 1908).
[529] BOA, *MF.MKT.*, 1077/62, (H. 14 Ramazan 1326 / M. 10 Ekim 1908).
[530] BOA, *ŞD.*, 1931/19, (H. 17 Safer 1327 / M. 10 Mart 1909).
[531] "*Murâdiye Mahallesinde Murâdiye Câmii havlusunda dördüncü numarada vâki binâsına 843 tarihinde irâde taalluk ettiği Sahâyifü'l-Ahbâr'da mezkûr olan Sultân Murâd Hân-ı Sânî hazretleri müberrâtından Mevlevî Dergâh-ı şerîfîdir ki tafsîlâtı Murâdiye Cami-i şerîfi zikrindedir.*", Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 169.
[532] BOA, *İ.EV.*, 49/14, (H. 24 Ramazan 1326 / M. 20 Ekim 1908).
[533] BOA, *ŞD.*, 193/4, (H. 4 Cemaziyelahir 1327 / M. 23 Haziran 1909); BOA, *BEO.*, 3587/268974, (H. 11 Cemaziyelahir 1327 / M. 30 Haziran 1909).
[534] Fındık Fakih Mahallesi'nde Gülşenî Dergâhı Sokağı'nda altıncı numarada bulunan Gülşenî tarikatına mensûb Himmet Dede Tekkesidir ki haraptır. Himmet Dede Gülşenî Şeyhi Âşık Efendi hazretlerinin tarikatçısıdır. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 190.
[535] BOA, *BEO.*, 3603/270097, (H. 2 Recep 1327 / M. 20 Temmuz 1909); BOA, *ŞD.*, 193/13, (H. 29 Cemaziyelahir 1327 / M. 18 Temmuz 1909).
[536] BOA, *ŞD.*, 1944/14, (H. 24 Rebiülahir 1327 / M. 15 Mayıs 1909).
[537] Filiz Gemici, Enis Şahin, *a.g.m.*, s. 5.

miyon kuruş ödenek alındı[538]. Mehmed Reşit Bey'in valiliği döneminde Edirne'de bugün de mevcut bulunan İstasyon Caddesi'nin[539] ve Jandarma Mektebi'nin inşasına başlandı[540]. Edirne'de herhangi bir nedenle ailesini kaybeden çocukların bakımı ve eğitimi için İttihat ve Terakki adında Darü'l-eytam[541] (Yetimhane) açıldı[542].

1.5.4. Hacı Adil (Arda) Bey (D. 1869 - Ö. 1935)
(I. Edirne Valiliği Dönemi: Eylül 1909 - 24 Kasım 1910)
(II. Edirne Valiliği Dönemi: 2 Ağustos 1913 - 27 Ekim 1915)

Hacı Adil Bey, H. 1869/ M. 1286 yılında Lofça'da[543] doğdu. Muha[544] Posta Telgraf Müdürü Mehmet Hâki Efendi'nin oğluydu[545]. 1890 yılında rüşdiyeyi bitirdikten sonra ilk memuriyetine atandı. Yemen Rüsumat Nezareti refik-i sâniliği'ne atandı. Daha sonra ise Hudeyde Rüsumat Müdürlüğü'nde çalıştı[546]. 1893 yılında Dersaadet Emtia-yı Ecnebiye Gümrüğü memurluğuna nakledildi. Bu memuriyette iken İstanbul Hukuk Mektebi'nde eğitimine devam ederek 9 Eylül 1903

---

[538] BOA, *BEO.*, 3535/265060, (H. 21 Rebiülevvel 1327 / M. 12 Nisan 1909).
[539] İstasyon Caddesi ile ilgili 26 Ekim 1906 tarihli bir belgede, Almanya tebaasından Şark demiryolları imalathanesi müdürü Mösyö Maksi Huber'in istasyon mahallinde sahip olduğu arsa üzerine inşa etmekte olduğu mahal hakkında Edirne Vilâyeti'nden gönderilen tahrirata rastlamaktayız. Görüldüğü üzere caddenin inşası daha önce başlamıştır. Bkz. BOA, *BEO.*, 2931/219797, (H. 4 Ramazan 1324 / M. 22 Ekim 1906).
[540] Jandarma alayı zabitan ve efradının talim ve terbiyesi için Edirne Vilâyeti merkezinde bir Jandarma Mektebi kurulmasına izin verildiğine dair belge 5 Nisan 1905 tarihine aittir. Ancak Jandarma Mektebi'nin açılması tarihi ile ilgili belge "Edirne Jandarma Mektebi'nin açılmasına dair" 19 Temmuz 1910 tarihli belgedir. Mektebe ilk olarak müdür ataması ile ilgili belge ise Binbaşı Tahir Bey'in atandığı belge olan 25 Aralık 1905 tarihli belgedir. Dolayısıyla bu döneme rastlamamaktadır. Bkz. BOA, *DH. MKT.*, 944/ 54, (H. 29 Muharrem 1323 / M. 5 Nisan 1905); BOA, *DH. MUİ.*, 1/9, (H. 11 Recep 1328 / M. 19 Temmuz 1910); BOA, *BEO.*, 2727/204455, (H. 27 Şevval 1323 / M. 25 Aralık 1905).
[541] Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı esnasında birçok çocuğun zarar görmesi ve bu çocukların korunması gereklilğinden hareketle İttihat ve Terakki müfettişi Gani Bey tarafından ilk kez Edirne'de "Dar-ül eytam-ı Şüheda" kurulmuştur. Daha sonra Karaağaç'taki Bazil Kolejine, Osmanlı-Bulgar sınırının tekrar çizilmesinden sonra Tophane yokuşundaki Hilâl-i Ahmer Hastanesine ve buradaki yangından dolayı daha sonra Hıdırağa Mahallesi'ndeki mektebe taşınmıştır. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 101-102.
[542] Oral Onur, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri…*, s. 64-65.
[543] Lofça (Lovec) Bulgaristan'a bağlı bir sancaktır. Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları,* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd. Yay., Yay. Nu. 21, Ankara 2006, s 342.
[544] Yemen Eyaletine bağlı bir kazadır. Bkz. Tahir Sezen, *a.g.e.*, s. 373.
[545] BOA, *DH. SAİDd.*, 84/185, (H. 29 Zilhicce 1286 / M. 1 Nisan 1870).
[546] Özlem Ağırgan, *Dünden Bugüne Edirne İsimler Sözlüğü,* Ulusal Bellek Yay., Edirne 2004, s. 90.

tarihinde bitirdi[547]. Dersaadet Emtia-yı Ecnebiye Gümrüğü'ndeki hizmetlerinden dolayı kendisine 1900 yılında "râbia" rütbesi[548] verildi[549]. Hacı Adil Bey, bu görevden sonra kısa süren memurluklarda görev aldı. Mart 1904 tarihinde İstanbul Gümrük Müdürlüğü'ne, 18 Ocak 1905 tarihinde 1.800 kuruş maaşla Selanik Emtia-yı Dâhiliye Gümrüğü Müdürlüğü'ne, Mayıs 1905 tarihinde Selanik Rüsûmat Nezâreti Muhasebe Başkâtipliği'ne, Mart 1906 tarihinde ise 2.250 kuruş maaşla Selanik Emtia-yı Ecnebiye Gümrüğü Müdürlüğü'ne atandı[550]. Selanik'de bulunduğu görevlerde başarılarından dolayı memuriyette hızla yükseldi ve Ağustos 1907 tarihinde "sâniye" rütbesi[551] aldı[552]. Eylül 1908 tarihinden Edirne Valiliği'ne atandığı Ekim 1909 tarihine kadar 5.400 kuruş maaşla Selanik Rüsûmat Nazırı olarak görev yaptı[553]. Selanik'teki memuriyeti esnasında İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından etkilenmiş ve istibdata karşı onlarla birlikte hareket etmeye başlamıştı[554]. Buradaki görevine devam ederken bir taraftan da Selanik Hukuk Mektebi'nde öğretim üyeliği yaparak Mecelle ve Kitabü'n-Nikâh derslerini verdi[555]. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908 seçimlerinde Tekirdağ'dan mebus seçildi[556].

---

[547] İstanbul'da bulunan mektebe bu dönemde Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne denilmekteydi. Eğitimine burada devam eden Hacı Adil Bey, 9 Eylül 1903 tarihinde mektebi aliyyülâlâ derecesiyle bitirmiş ve sınıfının birincilerine verilen Altın Maârif Madalyası ile de ödüllendirilmiştir. Bkz. Togay Seçkin Birbudak, "Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey'in II. Meşrutiyet Dönemindeki Faaliyetleri", *Journal of History Culture and Art Research (Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi)*, Karabük Üniversitesi Yay., Vol. 6, No. 6, Karabük 2017, s. 446.

[548] Tanzimattan sonra Kolağası derecesinde olan sivil memurlukta bir rütbedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1019.

[549] Oral Onur, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri…*, s. 64.

[550] *Belgelerle Fotoğraflarla Meclis-i Mebusan (1876-1920)*, (Haz. Cengiz Göncü), TBMM Yay., İstanbul 2010, s. 198; İhsan Güneş, *a.g.e.*, C. 2, s. 207; Togay Seçkin Birbudak, "Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey…", *Journal of History Culture and Art Research*, s. 446; Özlem Ağırgan, *Dünden Bugüne Edirne İsimler Sözlüğü*, s. 90; Oral Onur, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri…*, s. 64.

[551] Yarbaylık derecesinde mülki bir rütbe olup, elkabı "İzzetlü"dür. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1019.

[552] Togay Seçkin Birbudak, Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey…", *Journal of History Culture and Art Research*, s. 446

[553] BOA, *DH.MUİ.*, 8/ 48, (H. 28 Şaban 1327 / M. 14 Eylül 1909).

[554] Kazım Karabekir eserinde, tanınmış zatlardan Hacı Âdil Bey, Meşrutiyet'in ilanından sonra cemiyete girmiştir. Önce yapılan teklifi kabul etmediğini belirtmiştir. Bkz. Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, s. 107.

[555] Togay Seçkin Birbudak, Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey…", *Journal of History Culture and Art Research*, s. 446; Oral Onur, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri…*, s. 64.

[556] "İntihabat", *İkdam*, No: 5203, H. 24 Şevval 1326 / M. 19 Kasım 1908, s. 3; İhsan Güneş, *a.g.e.*, C. 2, s. 207.

Eylül 1909 tarihinde Edirne Valiliği için mebusluk görevinden istifa etti[557]. On dört aylık Edirne Valiliği'nden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yedi üyeden oluşan "Kâtib-i Umumi" üyeliği ve genel sekreter olarak "Merkez-i Umumi" üyeliğine seçildi. Bu görevler dolayısıyla 24 Kasım 1910 tarihinde Edirne'deki valilik görevinden istifa etti[558]. Edirne'de vali görevinde bulunduğu sırada 25 Mayıs 1910 tarihinde Sırbistan Hükümeti tarafından kendisine ikinci rütbeden "Saint Sava Nişanı" verildi[559].

Hacı Adil Bey, Edirne Valiliği'nden istifasından sonra 22 Ocak 1912 tarihinde Dâhiliye Nâzırı olana kadar cemiyet içinde üst düzey yöneticilik görevlerinde bulundu. Bu süre zarfında Selanik Hukuk Mektebi'nde Usul-u Fıkıh ve Usul-u Nikâh dersleri verdi[560]. Bu dönemde gerek İtalya ile Trablusgarp Savaşı, gerekse hükümet bunalımlarından dolayı üç ay içerisinde genel seçimlerin yapılması ve meclisin yeniden yapılandırılması için karar alındı[561]. 22 Ocak 1912 tarihinde Mehmed Said Bey'in kurduğu yeni kabinede Hacı Adil Bey, Dâhiliye Nazırı olarak görev aldı[562]. Bu görevde bulunduğu dönemde çeşitli valiliklere atamalar yaptı. Bunun yanı sıra Şubat 1912-29 Mayıs 1912 tarihleri arasında Rumeli'yi teftiş amaçlı bir gezi düzenledi[563]. Hacı Adil Bey, 1912 yılının Mart-Nisan döneminde yapılan

---

[557] BOA, *DH.MUİ.*, 8/48, (H. 28 Şaban 1327 / M. 14 Eylül 1909); Eski Gümrük Nazırı Hacı Âdil Bey, Edirne Vilâyetinin valisi olan Reşit Paşa yerine vali atandı. Bu sabah İstanbul'dan görevine katılmak üzere gidecek. Bkz. "Vali d'Andrinople", *Journal de Salonique (Organe Constitutionnel)*, No: 1518, 12 Eylül 1909, s. 1.

[558] BOA, *DH.MTV.*, 6/ 49, (H. 21 Zilkade 1328 / M. 24 Kasım 1910); BOA, *DH.MUİ.*, 97/ 49, (H. 15 Cemaziyelevvel 1328 / M. 25 Mayıs 1910); İhsan Güneş, *a.g.e.*, C. 2, s. 207; Yedi üye şöyledir; Hacı Âdil, Hayri, Dr. Nazım, Mithat Şükrü, Eyüp Sabri, Ömer Naci, Ziya Beyler'dir. Ayrıca 1916 ve 1917 yıllarında da Hacı Âdil Bey bu komisyonlarda üyelik yapmıştır. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki*, C. 3, s. 24.

[559] BOA, *DH.MUİ.*, 97/49, (H. 18 Cemaziyelahir 1328 / M. 27 Haziran 1910).

[560] Togay Seçkin Birbudak, Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey…", *Journal of History Culture and Art Research*, s. 447.

[561] "The Turkish Chamber: Work of the Past Session", *The Times*, Issue 39799, 19 Ocak 1912, s. 5; Aykut Kansu, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi (1908-1913)*, İletişim Yay., İstanbul 2016, s. 295.

[562] Dâhiliye Nezareti'ne muvakkaten (geçici) tayin olunan Adliye ve Mezahib Nazırı Memduh Bey ve Sadr-ı esbak Hüseyin Hilmi Paşa yerine eski Edirne Valisi Hacı Adil Bey tayin edilmiştir. Bkz. BOA, *MV.*, 226/61, (H. 1 Safer 1330 / M. 21 Ocak 1912); BOA, *İ.DUİT.*, 8/49, (H. 1 Safer 1330 / M. 21 Ocak 1912); BOA, *BEO.*, 3993/ 299429, (H. 2 Safer 1330 / M. 22 Ocak 1912); "Dâhiliye Nazırı", *Tanin*, No: 857, H. 21 Muharrem 1329 / M. 22 Ocak 1911, s. 3; "The Turkish Cabinet: The Minister of the lnterior", *The Times*, Issue 39802, 23 Ocak 1912, s. 5.

[563] Rumeli'ye yapılan bu seyahat sonucunda bölgenin sorunları ile ilgili saptamalar ve çalışmalar yapılmış, sorunların çözümü için adımlar atılmıştır. Ayrıca bölgede çeşitli idari ve sosyal kurumların

Meclis-i Mebusan'ın ikinci devre seçimlerinde Gümülcine'den tekrar mebus seçildi. Ancak Mehmed Said Paşa'nın 16 Temmuz 1912 tarihinde görevinden istifası[564] üzerine hükümet dağılınce Hacı Adil Bey'in ilk nazırlık görevi de sona erdi[565].

Yeni kabine, 21 Temmuz 1912'de Gazi Ahmed Muhtar Paşa başkanlığında kuruldu[566]. 2 Eylül 1912'de İstanbul'da cemiyetin kongresi başlamıştı. Bu kongrede Hacı Adil Bey, kongre başkanı seçilirken Ahmed Nesimi Bey ve Talat Paşa başkan vekilleri olmuşlardı[567]. I. Balkan Savaşı'nın başlaması ve yapılan baskılar nedeniyle Gazi Ahmed Muhtar Paşa görevden uzaklaştırıldı, yerine 29 Ekim 1912'de Kamil Paşa sadrazam oldu[568]. I. Balkan Savaşı'nın kötü gidişatı ve Londra Konferansı'nda Yunanistan, Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan'ın isteklerine daha fazla dayanamayan İttihat ve Terakki mensupları, tarihte "Bab-ı Âli Baskını" olarak da adlandırılan bir hükümet darbesi gerçekleştirdi[569]. Bab-ı Âli Baskını'ndan sonra kurulan Mahmud Şevket Paşa Hükümeti'ne atanan Hacı Adil Bey, ikinci kez Dâhiliye Nazırı olarak

---

açılması için çalışmalar başlatmıştır. Hacı Adil Bey'in Rumeli Teftişi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Yavaş, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Basınına Göre Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey ve Islahat Heyeti'nin Rumeli'deki Faaliyetleri", *Route Educational and Social Science Journal*, C. 3, S. 5, Hatay 2016, s. 221-232.

564 Babanzade İsmail Hakkı, "Buhrandan Buhrana", *Tanin*, No: 1395, H. 3 Şaban 1330 / M. 18 Temmuz 1912, s. l; Buhran-ı Vükela: Said Paşa'nın İstifası-Esbab-ı İstifa", *Tanin*, No: 1395, H. 3 Şaban 1330 / M. 18 Temmuz 1912, s. l-2; "İstifa", *Tanin*, No: 1395, H. 3 Şaban 1330 / M. 18 Temmuz 1912, s. 2.

565 Togay Seçkin Birbudak, Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey…", *Journal of History Culture and Art Research*, s. 449-450.

566 "Yeni Sadrazam", *Tanin*, No: 1399, H. 7 Şaban 1330 / M. 22 Temmuz 1912, s. 1; "Buhranın Nihayeti", *Tanin*, No: 1399, H. 7 Şaban 1330 / M. 22 Temmuz 1912, s. 1; "New Turkish Cabinet: Mukhtar Paşa Grand Vizier", *The Times*, Issue 39957, 22 Temmuz 1912, s. 5.

567 Kongre'ye Meclis-i Mebusan'a seçilmiş olan 27 mebus, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dâhil olduğu kabinelerde görev almış olan eski nazırlar ve vilâyetlerden gelen ve sayıları yüze yaklaşan delegeler katılmıştı. Bkz. İttihat ve Terakki Kongresi", *Tanin*, No: 1441, H. 1 Şevval 1330 / M. 12 Eylül 1912, s. 1-2; "The Turkish Cabinet and Internal Order", *The Times*, Issue 39995, 4 Eylül 1912, s. 3; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki*, C. 3, s.232-233; Aykut Kansu, , *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi…*, s. 413.

568 "Kamil Paşa'nın Sadareti", *İkdam*, No: 5637, H.19 Zilkade 1330 / M. 30 Ekim 1912, s. 1-2 "Resignation of the Grand Vizier: Kamil Pasha Appointed", *The Times*, Issue 40043, 30 Ekim 1912, s. 8; Aykut Kansu, , *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi…*, s. 429; Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz…*, s. 386.

569 23 Ocak 1913 tarihinde Enver Paşa'nın başını çektiği bir grup Bâb-ı Âlî'de kabine toplantısını basmış ve Kamil Paşa'yı zorla istifa ettirmiştir. Dönemin Harbiye Nâzırı Nazım Paşa ve sadrazam yaveri Nazif Bey'de dâhil olmak üzere 13 kişi hayatını kaybetmiş, daha sonra Enver ve Talat beyler, Sultan V. Mehmed Reşad'ın huzuruna çıkarak Mahmud Şevket Paşa'nın sadarete atanmasını padişaha onaylatmıştır. Bkz. M. Şükrü Bleda, *a.g.e.*, s. 75; Aykut Kansu, , *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi…*, s. 530-531; Togay Seçkin Birbudak, Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey…", *Journal of History Culture and Art Research*, s. 450.

görevlendirildi[570]. Bu hükümetin kurulmasından kısa bir süre sonra ise 26 Mart 1913 tarihinde Edirne, Bulgar işgaline maruz kaldı[571]. Sadrazam Mahmud Şevket Paşa suikastinin[572] ardından 17 Haziran 1913 tarihinde Mehmet Sait Halim Paşa çoğunluğu İttihatçılardan meydana gelen bir kabine kurdu[573]. Bu kabine ile Hacı Adil Bey'in yerine Talat Paşa Dâhiliye Nazırlığı'na atandı[574]. Hacı Adil Bey''e hizmetlerinden dolayı 17 Haziran 1913 tarihinde birinci dereceden "Mecidî Nişanı" verildi[575]. 22 Temmuz 1913 tarihinde Edirne, Bulgar esaretinden kurtuldu. 2 Ağustos 1913 tarihinde ise Edirne Valiliği'ne Hacı Adil Bey'in tayini uygun görüldü ve ikinci kez Edirne valisi olarak atandı[576]. Ekim 1915 tarihine kadar Edirne valiliği yaptıktan sonra Meclis-i Mebusan'ın üçüncü döneminde Bursa mebusluğuna intihap olundu[577]. Kısa bir süre sonra ise Halil Bey'in (Menteşe) Hariciye Nazırlığı'na atanması üzerine, boşalan Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na 25 Ekim 1915 tarihinde Hacı Adil Bey seçildi[578]. 8 Temmuz 1916 tarihinde Meclis-i Mebusan Başkanı Hacı Adil Bey'e

---

[570] "*25 Ocak 1913 tarihli belgeye göre, Mahmud Şevket Paşa Kabinesi; Mahmud Şevket Paşa (Sadrazam-Harbiye Nazırı); Said Halim Paşa (Şura-yı Devlet Reisi); Hacı Adil Bey (Dâhiliye Nazırı); Muhtar Bey (Hariciye Nazırı Vekili); Mirliva Mahmud Paşa (Bahriye Nazırı); İbrahim Bey (Adliye Nazırı); Rıfat Bey (Maliye Nazırı); Besarya Efendi (Posta Telgraf Nazırı); Şükrü Bey (Maarif Nazırı)*" BOA, *İ.DUİT*., 8/79, (H. 16 Safer 1331 / M. 25 Ocak 1913); "The New Cabinet", *The Times*, Issue 40351, 25 Ocak 1913, s. 8; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. IV, s. 1876.

[571] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Kısım II, TTK Yay., Ankara 1991, s. 299.

[572] Paul Dumont, François Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü (1908-1924)*, (Çev. Server Tanilli), Yenigün Yay., İstanbul 1997, s. 69-70; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. IV, s. 1880; Togay Seçkin Birbudak, Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey…", *Journal of History Culture and Art Research*, s. 452; Zekeriya Türkmen,"Mahmud Şevket Paşa", *TDVİA*, C. 23, Ankara 2003, s. 385.

[573] Feroz Ahmad, *a.g.e*, s. 196; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. IV, s. 1895.

[574] 17 Haziran 1913 tarihli belgeye göre Mehmed Said Paşa Kabinesi; Mehmed Said Paşa (Sadrazam -Hariciye Nazırı); Ahmed İzzet Paşa (Harbiye Nazırı, Başkumandan Vekili); Mahmud Paşa (Bahriye Nazırı); Talat Bey (Dâhiliye Nazırı); Halil Bey (Şura-yı Devlet Reisi); İbrahim Efendi (Adliye Nazırı); Rıfat Bey (Maliye Nazırı); Osman Nizami Paşa (Nafia Nazırı); Süleyman Bestani (Ticaret ve Ziraat Nazırı); Oskan Efendi (Telgraf, Posta ve Telefon Nazırı); Şükrü Bey (Maarif Nazırı); Hayri Bey (Evkaf Nazırı), Bkz. BOA, *İ.DUİT*., 8/87, (H. 12 Recep 1331 / M. 17 Haziran 1913).

[575] BOA, *İ.TAL*., 483/45, (H. 12 Recep 1331 / M. 17 Haziran 1913).

[576] Edirne Valiliği'ne Hacı Adil Bey'in tayin edilmiştir. Bkz. BOA, *İ.MMS.*, 168/4, (H. 18 Şaban 1331); BOA, *MV*., 231/202, (H. 28 Şaban 1331 / M. 2 Ağustos 1913).

[577] BOA, *DH.İ.UM*., 49/4, (H. 9 Zilhicce 1333 / M. 18 Ekim 1915).

[578] İcra edilen riyaset intihabı neticesinde Bursa Mebusu Hacı Adil Bey 153 reyden 128 rey ile riyasete intihap olundu. Hacı Adil Bey, ittifak-ı ara ile Bursa Mebusluğuna kabul edilmiştir. Bkz. *M.M.Z.C*, Devre 3, İçtima 1, C. 1, (R. 12 Teşrîn-i Evvel 1331 / M. 25 Ekim 1915), s. 566-567; Edirne Valiliği'ne Tekfurdağı mutasarrıfı Zekeriya Zihni Bey getirilmiştir. Bkz. BOA, *MV*, 241/179, (H. 18 Zilhicce 1333 / M. 27 Ekim 1915).

birinci rütbe "Osmanî Nişanı" verildi[579]. Kasım 1916 - Mart 1917 tarihleri arasında Alman Reichstag Meclisi'nin başkanı olan Dr. Johannes Kempf'in daveti üzerine Almanya'ya gitti. Meclisin 15 Şubat 1917 tarihli oturumunda bu ziyarete dair izlenimlerini aktardı[580]. Bu ziyaretten sonra 1 Mayıs 1917 tarihinde Alman İmparatoru II. Wilhelm tarafından Hacı Adil Bey'e birinci rütbeden "Alman Aigle Rouge Nişanı" verildi[581].

1 Ekim 1918'de Meclis-i Mebusan'ın beşinci yasama yılında Halil Bey Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na seçilince Hacı Adil Bey'in meclis başkanlığı görevi sona erdi[582]. Bu dönemde Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmış ve 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştı. Bunu takiben 21 Aralık 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan kapatıldı ve Hacı Adil Bey'in Bursa mebusluğu görevi sona erdi[583].

1919 yılının Ocak-Şubat aylarında savaş suçlusu olarak görülen İttihat ve Terakki mensubu birçok kişi tutuklandı. Tutuklanan kimseler arasında mebuslar ve eski nazırlar da bulunmaktaydı[584]. 30 Ocak 1919 tarihinde Hacı Adil Bey de dâhil 27 kişi tutuklandı[585]. Bu tutuklular, Şubat ayı boyunca Sirkeci Sansaryan Hanı'nda tutularak oradan 1 Mart 1919 tarihinde meşhur Bekirağa Bölüğü'ne

---

[579] BOA, *MV.*, 243/ 90, (H. 5 Ramazan 1334 / M. 6 Temmuz 1916); BOA, *İ.DUİT.*, 62/16, (H. 7 Ramazan 1334 / M. 8 Temmuz 1916).
[580] *M.M.Z.C*, Devre 3, İçtima 3, C. 1, (R. 31 Kanun-ı Evvel 1332 / M. 13 Ocak 1917), s. 339; *M.M.Z.C*, Devre 3, İçtima 3, C. 2, (R. 2 Şubat 1332 / M. 15 Şubat 1917), s. 178-179.
[581] BOA, *İ.DUİT.*, 72/27, (H. 9 Recep 1335 / M. 1 Mayıs 1917).
[582] Togay Seçkin Birbudak, Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey…", *Journal of History Culture and Art Research*, s. 455.
[583] Oral Onur, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri…*, s. 65.
[584] Eski hükümetlerde yer almış olan nazırlardan Kastamonu eski mebusu ve eski Adliye Nazırı Necmeddin (Kocataş) Bey, Gümülcine eski mebusu ve eski Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey, Niğde eski mebusu ve eski Evkaf Nazırı Ürgüplü Mustafa Hayri Bey, Kırk Kilise eski mebusu ve eski Maarif Nazırı Emrullah Efendi de ilerleyen günlerde tutuklanan önemli ittihatçı siyasetçiler arasındaydı. Bkz. "Meeting Between Generals", *The Times*, Issue 40063, 23 Kasım 1912, s. 8; "Les Jeunes-Turcs", *Le Figaro*, No: 47, 23 Kasım 1912, s. 2; Aykut Kansu, , *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi…*, s. 449.
[585] Togay Seçkin Birbudak, Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey…", *Journal of History Culture and Art Research*, s. 455.

nakledilmişlerdi[586]. 28 Mayıs 1919 Çarşamba sabahı Hacı Adil Bey ve 78 tutuklu[587], Princess Ena isimli bir İngiliz gemisi ile Limni Adası'nın Mondros Limanı'na vardı. Hacı Adil Bey'in de aralarında bulunduğu 12 kişi gemiden indirildi[588]. 18 Eylül 1919 tarihine kadar 4 ay boyunca Mondros'ta kalan Hacı Adil Bey, daha sonra 21 Eylül 1919 tarihinde Malta'ya nakledildi[589]. Malta'da 2757 nolu sürgün numarası ile yaklaşık 20 ay kaldı[590].

Hacı Adil Bey, TBMM'nin çalışmaları sonucu ve rahatsızlığı nedeniyle kurtarılan ilk grup içinde yer alarak 30 Nisan 1921 tarihinde esaretten kurtarıldı[591]. Kısa süreliğine Almanya'ya yerleştikten sonra tekrar Ankara'ya geldi. 17 Haziran 1922 tarihinde TBMM tarafından Adana Valiliği'ne atandı. Eylül 1922'de ise Bursa Valiliği'ne tayin edildi[592]. 1923 yılında ise Reji İdaresi Genel Müdürlüğü'nden emekli oldu. 1926 yılına kadar İnhisar İdare Meclisi üyeliği yaptı. Lozan Antlaşmasına göre, İstanbul'da kurulan Türk-Fransız Muhtelit Hakem Mahkemesi'nde Türk hâkemliği ve Darü'l-fünûn'da müdürlüğü yaptı[593]. Yine bu dönemlerde İstanbul Şehir Meclisi üyesi, Üsküdar Tramvayı İdare Meclis üyesi

---

[586] 1908'den önce bu hapishaneyi yöneten Bekir Ağa isminde bir memurun adı verilmişti. Buraya getirilenlere yapılan işkenceler sebebiyle bu hapishane bir zamanlar çok meşhur olmuştu. Bkz. M. Şükrü Bleda, *a.g.e*., s. 127; Togay Seçkin Birbudak, Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey…", *Journal of History Culture and Art Research*, s. 455.

[587] "*28 Mayıs günü, Bekirağa Bölüğü'nden 67 kişi alınır, gemiye doldurulur ve gemi o gece Malta yolunu tutar. General Milne, son dakikada gemiye 11 kişi daha yükler. Bunlar, İngilizlerin tutukladıkları Kars Şûrası üyeleridir. Princess Ena gemisi 78 tutukluyla İstanbul'dan demir alır.*", Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 102; Ahmet Emin Yalman bu sayıyı 64 olarak vermiştir. Bkz. Ahmet Emin Yalman, *a.g.e*., s. 524.

[588] "*31 Mayıs 1919 Cuma sabahı saat 7'de bütün yolcuların güvertede toplanması emredildi. Bir saat kadar sabırsızlıkla beklendi. Nihayet kumandan geldi. Merhum Prens Said Halim Paşa'yı, Abbas Halim Paşa'yı; eski Hariciye Nazırı Halil, eski Dâhiliye Nazırı Hacı Adil, eski Nafia Nazırı Ali Münif, Mithat Şükrü, Ziya Gökalp; eski İaşe nazırı Kemal, eski Maarif nazırı Şükrü, Milli Ajans müdürü Hüseyin Tosun, Ağaoğlu Ahmed Beylerle eski Harbiye Müsteşarı Mahmud Kamil Paşa'yı ayırdılar. Bir römorkörle, bir mavna geldi. Bu on iki kişi adi bir mavnaya dolduruldu. Mondros'a çıkarıldı.*", Ahmet Emin Yalman, *a.g.e.*, s. 528-529.

[589] Togay Seçkin Birbudak, Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey…", *Journal of History Culture and Art Research*, s. 455.

[590] "*Hacı Adil Bey, sakin bir insandı. Zindan'da kendi içine kapanır, bol bol okurdu. Sürgünlerin zindandan dışarı çıkmalarına izin verilmeye başlanması üzerine Malta'da en çok tanınan kimse oldu. Dışarı çıkınca her tarafta dolaşır, kendi kendine öğrendiği İngilizcesiyle herkesle konuşurdu. Malta halkı kendisini "Hacı Baba" diye tanır ve pek severdi.*", Bkz. Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yay., İstanbul 1985, s. 307, 353; Ahmet Emin Yalman, *a.g.e.*, s.585.

[591] Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 308.

[592] İhsan Güneş, *a.g.e.*, C. 2, s. 208.

[593] "Arda, Hacı Adil", *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, C. 2, Sabah Yay., İstanbul 1992, s. 76.

görevlerinde bulundu. 21 Haziran 1934 tarihinde çıkarılan Soyadı Kanunu ile birlikte "Arda" soyadını aldı[594]. 8 Şubat 1935 tarihinde 66 yaşında vefat etti[595]. 1929 yılında basılmış iki ciltten oluşan *Borçlar Kanunu Şerhi* adında bir kitabı bulunmaktadır[596].

Hacı Adil Bey'in Edirne Valiliği yaptığı dönemde en önemli gelişmelerden biri V. Mehmed Reşad'ın 27 Ekim - 3 Kasım 1910 tarihleri arasındaki bir haftalık Edirne ziyareti idi[597]. Seyahat esnasında herhangi bir sorun ile karşılaşılmaması için güzergâh dâhilindeki ilgili kurumlar ve görevlilere gerekli tebligatlar gönderildi[598]. Padişah, 27 Ekim 1910 tarihinde gece saat 6'da Edirne istasyonuna vardı[599]. V. Mehmed Reşad, Edirne'deki gayrimüslim halk temsilcileri ile çeşitli görüşmeler yaptı. 3 Kasım 1910 tarihinde saat 3 civarında Edirne'den hareket ederek saat 9-10 arasında Sirkeci İstasyonu'na vardı[600]. Kendisine takdim edilen Selimiye Camii'nin gümüşten yapılmış modelini imal eden Edirne kuyumcularından İsador Efendi'ye bir

---

[594] Togay Seçkin Birbudak, Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey…", *Journal of History Culture and Art Research*, s. 457.
[595] İhsan Güneş, *a.g.e.*, C. 2, s. 207-208.
[596] "Arda, Hacı Adil", *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, s. 76.
[597] Kısaca program şöyledir; Padişahın şehre girişi ile birlikte çeşitli merasimlerin ve gösterilerin yapılması, 101 pare top atışı kararlaştırılmıştır. Edirne ziyareti Cuma gününe denk gelirse Selimiye Camii'nde Cuma Namazı kılınacaktı. Buradaki civar mektep öğrencileri çeşitli müsamereler yapacak, Cumartesi günü Edirne ve taşradan seçilen heyetler kabul edilecekti. Seyahat süresince padişah ve veliahd Vahideddin Efendi, Çelebi Sultan Mehmed Han Camii (Eski Cami) ve Sultan Murad Han Camii (Üç Şerefeli)'ni ziyaret edeceklerdi. Gazi Mihal Köprüsü yoluyla Yıldırım Bayezid ile II. Bayezid Han Camii'lerine gidilecek, II. Murad Han Camii'ne, oradan Sarayiçi ve Tavuk ormanı mesiresine, Karaağaç Mahallesi'nden geçerek Arda Nehri sahiline ve Büyük Maraş Köprüsü yakınınına gidilecekti. Daha sonra Bağlarbaşı mevkiine gidilerek şehrin manzarası seyredilecekti. İstasyon Caddesi yoluyla yeni yapılan askerî kışlalar ziyaret edilecek, yakınındaki Demirtaş mesiresi gezilecekti. Padişahın, maiyyetiyle Edirne'ye yapacağı seyahatin programı için bkz. BOA. *DH.MTV.*, 25/3, (H. 10 Şevval 1328 / M. 15 Ekim 1910); BOA, *İ.MBH.*, 4/3, (H. 6 Şevval 1328 / M. 11 Ekim 1910); "Merasimler ile ilgili olarak bkz. "Seyahat-i Padişah- Resm-i Geçit", *Tanin*, No: 765, H. 15 Şevval 1328 / M. 28 Ekim 1910, s. 2; "Padişahın R. 16 Teşrinevvel / H. 24 Şevval/ M. 29 Ekim günü Edirne gezisine dair", "Seyahat-i Padişah", *Tanin*, No: 775, H. 25 Şevval 1328/ M. 30 Ekim 1910, s. 1; "Cami-i Şerif ziyaretlerine dair", "Seyahat-i Padişah", *Tanin*, No: 777, H. 27 Şevval 1328/ M. 1 Kasım 1910, s. 1; "Karaağaç yoluyla Arda ve Meriç Nehri sahili gezintisi ile ilgili", "Seyahat-i Padişah", *Tanin*, No: 779, H. 29 Şevval 1328 / M. 3 Kasım 1910, s. 1; Yunus Özger, "Sultan V. Mehmed Reşad'ın Edirne Seyahati", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Y. 15, S. 22, Çanakkale 2017, s. 140-141; "Seyahat-i Padişah", *Tanin*, H. 25 Şevval 1328 / M. 30 Ekim 1910, s.1.
[598] Edirne'de hazırlıklar ile ilgili olarak bkz. "Seyahat-i Padişah", *Tanin*, No: 764, H. 14 Şevval 1328/ M. 27 Ekim 1910, s. 2; Ayrıntılı bilgi için bkz. Yunus Özger, *a.g.m.*, s. 135-162.
[599] Hazreti padişah dün gece saat altıda istasyona muvassalat buyurmuşlardır. "Seyahat-i Padişah", *Tanin*, No: 773, H. 23 Şevval 1328 / M. 29 Ekim 1910, s. 1.
[600] "Avdet-i Şahane", *Tanin*, No: 779, H. 29 Şevval 1328 / M. 3 Kasım 1910, s. 1.

"Sanayi Madalyası" verildi[601]. *Yeni Edirne* gazetesi de 27 Ekim 1910 tarihli sayısında "*Padişahım Çok Yaşa*" başlığıyla ilave bir sayfa ile o günkü duyguları dile getirmişti[602].

Hacı Adil Bey, iki kez Edirne Valiliği yaptı. Birincisi, Eylül 1909 - 24 Kasım 1910 tarihleri arasında yaklaşık 14 ay sürerken ikincisi 2 Ağustos 1913 - 27 Ekim 1915 tarihleri arasında yaklaşık 27 ay sürdü. I. Edirne valiliği döneminde şehrin bayındırlık işlerine önem verdi. Fabrikalar, karakollar, köprü ve yollar inşa ettirdi. Şehir merkezindeki caddeler düzenlendi. Bazı mekteplerin inşası bu dönemde tamamlandı. Hacı Adil Bey'in II. Edirne valiliği döneminde ise daha çok Balkan Savaşı'nın yaralarının sarılması için şehir merkezinde çalışmalar yapıldı. Savaşta yıkılan ve yanan evlerin yeniden inşası ve şehri terk etmek zorunda kalanların yeniden şehre dönüşleri için çalışmalar yürütüldü. Şehrin ekonomik olarak yeniden toparlanması amacıyla köylüye, tarım aleti, çift hayvanları ve tohum dağıtımı yapıldı. Bu dönemde şehrin imarı ile ilgili çalışmalar başlatıldı[603].

Eylül 1909 - 24 Kasım 1910 arası I. Edirne valiliği döneminde yapılan işler şu şekildedir: Edirne'nin Ada nahiyesine bağlı Düdükçü karyesinde Kazancı Dimitro, Tanaş ve Hristodol Efendi'nin açmak istedikleri bir un fabrikası için Evkaf, Maliye, Ticaret ve Nafia Nezaretlerine gümrük vergisinden muafiyet başvurusu yapmışlardı[604]. Edirne merkez kazasında Ortakçı karyesinde Yanko veledi Hacı İstefan tarafından bir un fabrikasına müsaade edildi[605]. Merkezde kurulan Mekteb-i İptidaiye için akar[606] olmak üzere soğuk hava deposu, otel ve gazinonun inşasına başlandı[607]. Edirne'nin Ortaköy karyesinde Dimitraki Parsaki tarafından yaptırılacak bir un fabrikası için getirilecek alet ve edevatın gümrük vergisinden muafiyeti ile ilgili Ticaret Nezaretine müracat edildi[608]. Yine bu dönemde Edirne vilayet dâhilinde

---

[601] BOA, *İ.MBH.*, 4/27, (H. 25 Şevval 1328 / M. 30 Ekim 1910).
[602] "Padişahım Çok Yaşa", *Yeni Edirne*, No: 414, H. 22 Şevval 1328 / M. 27 Ekim 1910, İlave sayfa.
[603] Togay Seçkin Birbudak, Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey…", *Journal of History Culture and Art Research*, s. 453.
[604] BOA, *ŞD.*, 1228/40, (H. 16 Şevval 1327 / M. 31 Ekim 1909); BOA, *ŞD.*, 72/30, (H. 26 Şevval 1327 / M. 10 Kasım 1909); BOA, *İ.DFE.*, 23/46, (H. 3 Zilkade 1327 / M. 16 Kasım 1909); BOA, *BEO.*, 3665/274817, (H. 6 Zilkade 1327 / M. 19 Kasım 1909).
[605] BOA, *ŞD.*, 1228/58, (H. 15 Zilkade 1327 / M. 28 Kasım 1909).
[606] Para getiren mülk (ev, dükkan, tarla, bağ, bostan…gibi). Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 24.
[607] BOA, *BEO.*, 3699/277389, (H. 27 Muharrem 1328 / M. 8 Şubat 1910).
[608] BOA, *ŞD.*, 1229/40, (H. 26 Safer 1328 / M. 9 Mart 1910).

iplik, şayak ve çorap fabrikaları kurulması için çalışmalar başlatıldı[609]. Bu doğrultuda Karaağaç'ta fanila, çorap ve şayak imali için yapılacak fabrikanın gerekli alet edevatının gümrük vergisinden muafiyeti amacıyla Ticaret Meclisi'ne bir üst yazı takdim edildi[610]. Edirne'deki eğitim kurumlarının tamiratı ve inşası ile ilgili çalışmalar başlatıldı. Avusturya Devleti himayesinde faaliyet gösteren Sör Ağram dé Şarite Cemiyeti (Soueur dé Charite dé Ağram)'ne mahsus mektebin yıkılması sebebiyle yerine Etfal İnas[611] mektebinin inşası[612], Karaca Bevvab Mahallesi[613]'nde mektep inşası[614], Karaağaç karyesinde bir kilise ve bir manastırın inşası için ruhsat verildi[615]. Ayrıca 1909 yılında Hacı Adil Bey, günümüzde Edirne Lisesi olarak eğitime devam edilen binada bazı genişletmeler yaptı. Mektebin üstüne bir kat daha atılarak adı "Mekteb-i Sultanî" olarak değiştirildi[616]. Hacı Adil Bey, şehrin iskanının yanı sıra yol, köprü ve geçit çalışmalarına önem verdi. Karaağaç ve Yıldırım arasına yol yapımı ve Meriç Nehri üzerine demir köprü çalışmaları başlatıldı[617]. Ayrıca bu dönemde Meriç Nehri, temizlenerek ıslah edildi[618].

Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta geçmesinden sonra yeni inşa edilen ya da mevcut olan bazı kurum ve yerlerin isimlerinin değiştirildiği görülmektedir. 15 Eylül 1909 tarihinde Edirne'nin kazalarından Üsküdar nahiyesine bağlı Hamidiye karyesinin ismi Reşadiye karyesi olarak değiştirildi[619]. 3 Ekim 1909 tarihinde Kaleiçi mevkiinde belediyeye ait arsada inşasına başlanan bahçenin "Hadika-yı Reşadiye"

---

[609] BOA, *ŞD.*, 1229/6, (H. 10 Rebiülevvel 1328 / M. 22 Mart 1910).
[610] BOA, *ŞD.*, 1230/42, (H. 6 Ramazan 1328 / M. 11 Eylül 1910).
[611] Etfâl: Çocuklar; İnas: Kadınlar, kızlar. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 272, 500.
[612] BOA, *ŞD.*, 1948/6, (H. 16 Rebiülahir 1328 / M. 27 Nisan 1910); BOA, *DH.MUİ.*, 96/39, (H. 12 Cemaziyelevvel 1328 / M. 22 Mayıs 1910).
[613] Bevvâb: Kapıcı, çocukları evlerine getirip götüren mektep hademesi. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 105; Karaca Bevvâb mahallesi vakfından mescidinin ne zaman yapıldığı bilinmiyor. Fatih Sultan Mehmed'in hanımı Sitti Sultan Camii bu mahallededir. Mahallede Müslümanlar yaşamaktadır. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 40; Ahmed Badi Efendi,*a.g.e.*, C. 1/2, s. 922.
[614] BOA, *İ.MF.*, 15/61, (H. 3 Cemaziyelevvel 1328 / M. 13 Mayıs 1910).
[615] BOA *İ.AZN.*, 95/37, (H. 28 Cemaziyelahir 1328 / M. 7 Temmuz 1910); Yapılmakta olan kilise için çan kulesi izni de çıkarılmıştır, Bkz. BOA, *BEO.*, 3779/283419, (H. 7 Recep 1328 / M. 15 Temmuz 1910).
[616] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 358.
[617] BOA, *BEO.*, 3752/281347, (H. 9 Cemaziyelevvel 1328 / M. 19 Mayıs 1910); BOA, *BEO.*, 3782/283595, (H. 13 Recep 1328 / M. 21 Temmuz 1910).
[618] Meriç Nehri'nin temizlenmesi için keşfiyatta bulunmak üzere Edirne'ye gelecek Mösyö Şırader'e kolaylık gösterilmesine dair… Bkz. BOA, *DH.MUİ.*, 96/30, (H. 11 Cemaziyelevvel 1328 / M. 21 Mayıs 1910).
[619] BOA, *BEO.*, 3636/ 272630, (H. 29 Şaban 1327 / M. 15 Eylül 1909).

adı verilmesi kararı alındı[620]. 5 Ekim 1909 tarihinde Edirne'nin Kaleiçi'nde bulunan Manyas mevkiinde inşa olunan polis karakolhanesine "Reşadiye" adı verildi[621]. 3 Kasım 1910 tarihinde Padişah'ın Edirne ziyareti esnasında ise Edirne mevki-i müstahkem muhitindeki bataryalardan birine "Reşadiye" adı konuldu[622]. Ayrıca 20 Kasım 1910 tarihinde ise Edirne Belediye Hastanesi'ne "Reşadiye" adıyla ilaveten bir pavyon[623] inşa edilmesi ile ilgili çalışmalar başlatıldı[624].

2 Ağustos 1913 - 27 Ekim 1915 arası II. Edirne valiliği döneminde yaptığı işler şu şekildedir: Balkan Savaşları sırasında yıkım geçirmiş Edirne ve civar bölgelerin yaralarının sarılması için çalışmalar yürüttü. Edirne vilayeti dâhilinde yeni mektepler, hastaneler yaptırdı. Savaş esnasında şehri terk etmiş olanların tekrar iskânı için çalışmalar başlattı. Köylerde tarlalar açtırarak ekonomiyi tekrar canlandırmaya çalıştı. Kazalarda bulunan hükümet binaları ve yollar tamir edildi[625]. Hacı Adil Bey, savaşta zarar görmüş yerlerde hasar tespiti yaptırdı. İncelemeler sonucunda Edirne vilayetinde 30.000'in üzerinde evin harap olduğu rapor edildi[626]. Şehit düşen askerlerin çocuklarına yardım amacıyla "Darü'l-eytâm Çarşısı"nı inşa ettirildi[627]. I. Balkan Savaşı'nda 29 Mart 1913 tarihinde Üç Şerefeli Camii'nin bir minaresinin külahı Bulgar komitacılar tarafından yakılmıştı. Edirne'nin geri alınmasından sonra Hacı Adil Bey tarafından bu külah tekrar yenilendi[628]. Kaleiçi'nde önceden Şer'iye Mahkemesi olan binanın yanındaki boşlukta Firuzağa Camii bulunmaktaydı. Muhtemelen Kaleiçi yangınında yanan bu cami yerine Hacı

---

[620] BOA, *İ.DH.*, 1477/32, (H. 10 Ramazan 1327 / M. 25 Eylül 1909); BOA, *İ.DH.*, 1477/1327, (H. 10 Ramazan 1327 / M. 25 Eylül 1909); BOA, *BEO.*, 3642/273102, (H. 13 Ramazan 1327 / M. 28 Eylül 1909); BOA, *DH.MUİ.*, 12/48, (H. 18 Ramazan 1327 / M. 3 Ekim 1909).

[621] BOA, *İ.DH.*, 1477/33, (H. 10 Ramazan 1327 / M. 25 Eylül 1909); BOA, *BEO.*, 3642/ 273103, (H. 13 Ramazan 1327 / M. 28 Eylül 1909); BOA, *DH.MUİ.*, 12/51, (H. 20 Ramazan 1327 / M. 5 Ekim 1909).

[622] BOA, *BEO.*, 3819/286372, (H. 29 Şevval 1328 / M. 3 Kasım 1910).

[623] Fransızca pavillion. Bir kuruluşun, bir kurumun, bir bahçe içine dinlenme amaçlı yapılan yapılarından her biri. Bkz. http: www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=PAVYON, (Erişim Tarihi 26 Şubat 2018).

[624] BOA, *BEO.*, 3825/286832, (H. 17 Zilkade 1328 / M. 20 Kasım 1910); BOA, *İ.MBH.*, 4/47, (H. 17 Zilkade 1328 / M. 20 Kasım 1910).

[625] Oral Onur, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri…*, s. 65.

[626] Togay Seçkin Birbudak, Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey…", *Journal of History Culture and Art Research*, s. 452.

[627] Oral Onur, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri…*, s. 67.

[628] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 58; Anıt'ın projesi mimar Talat Bey ve bir Fransız mühendis olan Dépre tarafından hazırlanmıştır. Bkz. Ahmet Usal, *a.g.e.*, s. 115.

Adil Bey'in valiliği zamanında bugünkü İstiklal İlkokulu binası inşa edildi. Belediye arkasında önceden yine bir mektep bulunmaktaydı. Bu mektepte yıllarca öğretmenlik yapan Yusuf Hoca adında bir zat kendi parası ve yardımseverlerin hayırlarıyla bu mektebi açtırdı. Mektebin eksiklerin tamamlanmasında Hacı Adil Bey tarafından vilayetçe yardımda bulunuldu. Yusuf Hoca'nın vefatından sonra okula Yusuf Hoca İlkokulu adı verildi[629]. Ayrıca bugünkü Edirne-Karaağaç Yolu üzerindeki "Balkan Şehitleri Abidesi" olarak bilinen anıt mezarlığın ve Jandarma Karakolhanesi'nin Hacı Adil Bey zamanında yapıldığı bilinmektedir[630].

Bugün Karaağaç'ta eski tren garının girişinde bulunan madeni döküm çeşme, 1914-1915 yılları arasında Avrupa'dan getirildi[631]. Ayrıca bu dönemde "Edirne Küçük Şehir İstasyonu" adı ile Meriç Köprüsü'nün diğer tarafına küçük bir istasyon yapılıp yanına da Türk mimarisine uygun bir çeşme inşa edildi[632]. 1878'de Edirne Valisi Kadri Paşa zamanında inşasına başlanan "Edirne Tren Garı" binası bu dönemde tamamlandı[633]. I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı donanması için Edirne'de yardım toplandı. Edirne-İstanbul arasında telgraf-telefon hattı tesis edilerek Tavuk Ormanı'na yollar inşa edildi[634]. Savaş devam ederken Edirne Valiliği vazifesi devam eden Hacı Adil Bey, muhtemelen Çanakkale cephesindeki ordunun ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili başarılarından dolayı 13 Haziran 1915 tarihinde "Muhârebe Altın Liyâkat Madalyası" ile şereflendirildi[635]. Ayrıca 27 Haziran 1916 tarihinde hayır müesseselerine yardımlarından dolayı Hacı Adil Bey'in hanımı Ümmühani Atiye hanıma "Şefkat Nişanı" verilmesi uygun görüldü[636].

---

[629] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 360-361.
[630] Edirne'den Karaağaç ve Demirtaş köylerine gidilirken yolun iki tarafında bir koru vardır. Bu yolun iki tarafı adeta tabii büyük birer parktır. Bu parkın içinde bir abide vardır ki, Bulgarlar Edirne'yi aldıkları sırada, burada şehit ettikleri yaralı Türk askerlerinin gömüldüğü yerde, Edirne geri alındıktan sonra Hacı Adil Bey Valiliği zamanında yapılmıştır. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 353.
[631] Rabia Emekligil Erdoğu, *Geçmişin İzinde Karaağaç*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2013, s. 58.
[632] Çeşmenin mimarı Kemal Bey merhum olduğu için bu çeşmeye Mimar Kemal çeşmesi denmiştir. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 353.
[633] Rabia Emekligil Erdoğu, *a.g.e.*, s. 70; Togay Seçkin Birbudak, Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey…", *Journal of History Culture and Art Research*, s. 452-453.
[634] Oral Onur, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri…*, s. 67.
[635] BOA, *İ.TAL.*, 502/2, (H. 30 Recep 1333 / M. 15 Temmuz 1912).
[636] BOA, *DH.KMS.*, 40/10, (H. 25 Şaban 1334 / M. 27 Haziran 1916).

Hacı Adil Bey, II. dönem Edirne Valiliği'ne atanmadan kısa bir süre önce bir suikast girişiminde 7 yaşındaki oğlunu kaybetti. Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa, 24 Haziran 1913 tarihli telgrafında, Hacı Adil Bey'e suikast düzenlendiğini ve oğlunun şehit edildiğini bildirdi[637].

1.5.5. Mazhar (Payzın) Bey (D. 1868 - Ö. ?)
(Edirne Valiliği Dönemi: 3/4 Aralık 1910 - Temmuz 1911)

Mazhar Bey, H. 1284/ M. 1868 yılında Niş'te doğdu. Halep vilayeti Telgraf ve Posta Müdürü Mahmud Bedri Bey'in oğluydu[638]. Aynı zamanda babası eski İpek mebuslarındandı ve 30 Aralık 1910 tarihinde istifa edene kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeliği yapmıştı[639]. Mülkiye'den mezun değildi, ancak "İlmiye" rütbesini Mülkiye'ye tahvil etti ve 22 Şubat 1890 tarihinde Halep Posta ve Telgraf Başmüdüriyeti kitabetinde çalışmaya başladı[640].

Daha sonra 27 Eylül 1894 tarihinde Kosova Meclis-i İdare Başkâtibi Süleyman Ferid Efendi'nin azledilmesinden sonra bu göreve tayin oldu[641]. 23 Temmuz 1899 tarihinde Kosova Vilayet Mektupçuluğu'na[642], 25 Kasım 1906 tarihinde Beyoğlu Mutasarrıflığı'na atandı[643], aynı dönemde 26 Kasım 1906 tarihinden itibaren vekâleten Priştine Mutasarrıflığı'nı da yürüttü[644]. 25 Ağustos

---

[637] BOA, *DH.ŞFR.*, 491/111, (H. 19 Recep 1331 / M. 24 Haziran 1913); Halil (Menteşe) Bey anılarında, "*Trakya'da Rum tehciri devam ederken Hacı Adil Bey teftiş esnasında suikaste uğramış, yedi yaşındaki yavrusu kucağında vurulup şehit olmuştur. Bir baba için ne büyük bir acı! Fakat Hacı Adil Bey bu felaketin altında ezilmemiş, coşkun vatanperverliğinin manevi kudretiyle vazifesi başında dimdik durmuş, işin sonunu getirmişti. Onlar ne metin, ne vatanperver, ne fedakâr insanlardı.*"şeklinde bahsetmiştir. Bkz. *Halil Menteşe'nin Anıları*, (Yay. Haz. İsmail Yarar), Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1986, s. 63.
[638] BOA *DH.SAİDd.*, 72/341, (H. 29 Zilkade 1284 / M. 23 Mart 1868); BOA *DH.SAİDd*., 180/89, (H. 29 Zilkade 1284 / M. 23 Mart 1868).
[639] Aykut Kansu, , *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi…*, s. 283.
[640] BOA *DH. MKT.*, 1701/63, (H. 2 Recep 1307 / M. 22 Şubat 1890).
[641] BOA *DH. MKT.*, 288/39, (H. 26 Rebiülevvel 1312 / M. 27 Eylül 1894).
[642] BOA, *BEO.*, 1343/100668, (H. 14 Rebiülevvel 1317 / M. 23 Temmuz 1899).
[643] BOA, *ZB.*, 25/83, (H. 8 Şevval 1324 / M. 25 Kasım 1906).
[644] BOA, *BEO.*, 2949/221130, (H. 9 Şevval 1324 / M. 26 Kasım 1906).

1908 tarihinde Siroz (Serez) Mutasarrıflığı'nın[645] ardından 3 Eylül 1909 tarihinde Kosova Valiliği'ne tayin edildi[646].

3/4 Aralık 1910 tarihinde Edirne Valiliği'ne atandı[647]. Edirne Valiliği'nden sonra Temmuz 1911 - Ocak 1912 tarihleri arasında Halep Valiliği'nde görev yaptı[648]. Bu görevdeyken 30 Mart 1913 tarihinde Bitlis Valiliği'ne tayin edildi, ancak bu görevi kabul etmedi[649]. Daha sonra 15 Şubat 1914 tarihinde Ankara Valiliği'ne atandı[650]. 18 Temmuz 1915 tarihinde bir dönem Edirne Valiliği de yapmış olan Halep Valisi Mehmed Celal Bey ile becayiş yapmak istedi, ancak kabul edilmedi[651]. Mazhar Bey, Ankara Valiliği'nden sonra emekli olduktan sonra herhangi bir idarî görev almadı. Cumhuriyetin ilanından sonra Soyadı Kanunu ile birlikte "Payzın" soyadını aldı[652].

Mazhar Bey, Edirne'de 8 ay görev yaptı. Bu süre zarfında Edirne ile ilgili yaptığı işler hakkında sınırlı bilgi bulunmaktadır. Bu dönemde Edirne'nin Karaağaç Demiryolu İstasyonu civarındaki Süpürgeciler Mahallesi'nde Pirun, Takohi, Serpohi ve Kigork Efendi'nin sahip oldukları arazinin mukataa arazi ile birleştirilerek kargir (taş ve tuğladan yapılmış) bir Ermeni Kilisesi ile ahşap bir çan kulesi inşasına izin verildi[653]. Edirne'ye bağlı Çöke nahiyesinde, Çömlek Akpınar karyesinde harap bulunan Bulgar Katolik Kilisesi'nin arsası üzerine ahşap çan kulesinin inşası ile birlikte kargir bir kilisenin yeniden inşasına ruhsat verildi[654].

---

[645] BOA, *BEO.*, 3381/253550, (H. 27 Recep 1326 / M. 25 Ağustos 1908).
[646] BOA, *BEO.*, 3626/271889, (H. 12 Şaban 1327 / M. 29 Ağustos 1909); BOA, *DH.MUİ.*, 3/23, (H. 17 Şaban 1327 / M. 3 Eylül 1909); BOA, *DH.MKT.*, 2911/40, (H. 9 Ramazan 1327 / M. 24 Eylül 1909).
[647] BOA, *DH. MTV.*, 1/18, (H. 30 Zilkade 1328 / M. 3 Aralık 1910); BOA, *DH. MKT.*, 1/20; BOA, *BEO*, 3831/287254 (H. 1 Zilhicce 1328 / M. 4 Aralık 1910).
[648] Sinan Kuneralp, *a.g.e.*, s. 63.
[649] BOA, *BEO.*, 4163/312176, (H. 21 Rebiülahir 1331 / M. 30 Mart 1913).
[650] BOA *MV.*, 233/105, (H. 19 Rebiülahir 1332 / M. 17 Mart 1914).
[651] BOA, *BEO.*, 4360/ 326983, (H. 6 Ramazan 1333 / M. 18 Temmuz 1915).
[652] "*Ankara Valiliği'nden emekli merhum Ali Mazhar Payzın eşi merhume Fatma Münire Payzın'ın ruhuna ithaf edilmek üzere vefatının kırkıncı günü olan 6 Mayıs 1944 Cumartesi günü Aksaray Valide Camii'nde öğle namazını müteakıb mevlid okunacaktır.*", "Mevlid", *Cumhuriyet*, M. 5 Mayıs 1944, s. 4.
[653] BOA, *ŞD.*, 1949/26, (H. 25 Rebiülahir 1329 / M. 25 Nisan 1911); BOA, *İ.AZN.*, 102/8, (H. 3 Cemaziyelevvel 1329 / M. 2 Mayıs 1911); BOA, *BEO.*, 3892/291895, (H. 12 Cemaziyelevvel 1329 / M. 11 Mayıs 1911); BOA, *DH.İD.*, 43/14, (H. 17 Cemaziyelahir 1329 / M. 15 Haziran 1911).
[654] BOA, *ŞD.*, 79/25, (H. 12 Recep 1329 / M. 9 Temmuz 1911); BOA, *İ.AZN.*, 103/10, (H. 15 Recep 1329 / M. 12 Temmuz 1911); BOA, *BEO.*, 3919/293894, (H. 27 Recep 1329 / M. 24 Temmuz 1911).

1.5.6. Mehmed Celal Bey (D. 1863 - Ö. 1926)
(Valilik Dönemi: Temmuz-Ekim 1911)

Mehmed Celal Bey, H. 1279 / M.1863 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Babası Maliye memurlarından Atıf Bey ve annesi Safvet Hanım'dı[655]. İstanbul Bayezid Rüşdiyesi'nde Orta, Mekteb-i Mülkiyye-i Şahane'nin idadi kısmında lise eğitimini tamamladı[656]. 1883'de Mülkiye Mektebi'nin yüksek kısmından mezun olduktan sonra aynı yıl açılan müsabaka sınavını kazanarak Ticaret ve Ziraat Nezareti aracılığıyla ziraat tahsili yapmak için 500 frank harcırah ve yılda 2500 frank tahsilatla Almanya'nın Bonn şehrine gönderildi[657]. Almanca eğitimi için 8 ay Berlin'de kaldı, daha sonra Saksonya'da Bardersleyn Ameli Ziraat Mektebi'nde stajını tamamladı[658]. 1886'da yurda döndükten sonra Darü'l-muallim'de (Yüksek Öğretmen Mektebi) coğrafya muallimliği, 1887'de Kastamonu İdadisi Müdürlüğü ve coğrafya muallimliği, 1890'da İstanbul Beyoğlu Telgraf Merkezi Başmüdürlüğü yaptı. Daha sonra 1897 yılında sırasıyla Trabzon, Kastamonu, Selanik Maarif Müdürlükleri'nde bulundu. Aynı yıl İstanbul'a dönerek Maarif Nezareti Encümen-i Teftiş ve Muayene üyeliği, 1898'de Nezaret Mekatib-i Rüşdiye Müdürlüğü ve Tedkik-i Müellefat Komisyonu üyeliği yaptı. 1903 yılında Darü'l-fünûn Coğrafya-yı Umumi Müderrisliği'ne ve Meclis-i Maarif üyeliğine atandı[659]. 21 Ağustos 1908 yılında Recai Efendi'nin yerine Mülkiye Mektebi Müdürlüğü'ne Mehmed Celal Bey atandı[660]. 22 Mayıs 1909 tarihinde Darü'l-fünûn Müdürü Boyacıyan Efendi ile birlikte Yıldız Sarayı müze ve kütüphanelerinin idaresine atandı[661]. 31 Mayıs 1909 tarihinde Erzurum Valiliği'ne tayin oldu[662].

---

[655] BOA, *DH.SAİDd*., 66/77, (H. 29 Zilkade 1279 / M. 18 Mayıs 1863); BOA, *DH.SAİDd*., 150/235, (H. 29 Zilkade 1279 / M. 18 Mayıs 1863); Ali Çankaya Mücellidoğlu, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1859-1968*, C. II, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s. 831.
[656] Ali Çankaya Mücellidoğlu, *a.g.e.*, s. 831.
[657] Murat Baskıcı, "Mekteb-i Mülkiye'den Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi", *Mülkiye*, Cilt XXXIII, Ankara 2009, S. 265, s. 256.
[658] Ali Çankaya Mücellidoğlu, *a.g.e.*, s. 831.
[659] Ali Çankaya Mücellidoğlu, *a.g.e.*, s. 832.
[660] Murat Baskıcı, *a.g.m.*, s. 256.
[661] BOA, *MF.MKT.*, 1121/ 56, (H. 2 Cemaziyelevvel 1327 / M. 22 Mayıs 1909).
[662] BOA, *BEO.*, 3563/ 267176, (H. 11 Cemaziyelevvel 1327 / M. 31 Mayıs 1909); Sinan Kuneralp, *a.g.e.*, s. 92.

Temmuz 1911 tarihinde Edirne Valiliği'ne atandı ve Ekim 1911 tarihine kadar bu görevde kaldı[663]. 5 Ekim 1911 tarihinde ise Mehmed Said Hükümeti'nde Halil Bey yerine Dâhiliye Nazırlığı görevine atandı[664]. 1 Şubat 1912 tarihinde Aydın Valiliği'ne atandı[665] ise de İttihatçılara karşı yaptırımlar nedeniyle Selanik'te örgütlenmekle olan direnişe destek verdiği gerekçesiyle 9 Ağustos 1912 tarihinde bu görevden el çektirildi[666]. Bab-ı Âli baskınından sonra kurulan Mahmud Şevket Paşa Kabinesi'nde 23 Ocak 1913 tarihinde Ticaret ve Ziraat Nazırlığı'na atandı. Ancak Mahmud Şevket Paşa'nın şehit edilmesi üzerine 4 ay 19 gün sonra kabine düşürüldü[667]. 16 Temmuz 1913 tarihinde Halep Valiliği'ne vekâleten atandı[668]. I. Dünya Savaşı sürecinde Ermeni olayları nedeniyle[669] 18 Temmuz 1915 tarihinde Ankara Valisi Ali Mazhar Bey ile becayiş yapmak istese de kabul edilmedi[670]. Temmuz-Ekim 1915 tarihleri arasında Konya Valiliği yaptı[671]. 2 Kasım 1919 tarihinde Adana Valiliği'ne atandı[672]. 6 Kasım 1919 tarihinde görev yerine gitmeden önce İstanbul'da padişah huzuruna kabul edildi[673]. Adana Valiliği'nde bulunduğu 15 Ocak 1920 tarihinde Fransızların Adana'yı işgali ile birlikte vilayette tesis olunan idare şeklinin Osmanlı hâkimiyet ve hukukunu değiştirecek bir mahiyette olduğuna ve durumun Müslümanları zor bir duruma düşürdüğüne dair kapsamlı bir rapor hazırladı[674]. Fransız işgali altında Adana Valiliği'ni Millî Mücadele ruhuyla sürdürdü ve 6 Temmuz 1921 tarihinde azledilen Mehmed Ali Bey yerine İstanbul Şehremini

---

[663] Ali Çankaya Mücellidoğlu, *a.g.e.*, s. 832.
[664] BOA, *İ.DUİT.*, 8 42, (H. 11 Şevval 1329 / M. 5 Ekim 1911); "Yeni Kabine", *Tanin*, No: 1109, H. 11 Şevval 1329/ M. 5 Ekim 1911, s. 1; "Turkish Ministers and the Committee", *The Times*, Issue 39709, 6 Ekim 1911, s. 6.
[665] BOA, *BEO.*, 3998/ 299783, (H. 12 Safer 1330 / M. 1 Şubat 1912); Sinan Kuneralp, *a.g.e.*, s. 92.
[666] Konya ve Trabzon valileri de görevden alınanlar arasındaydı. Görevden alınma gerekçeleri Aydın, Konya ve Trabzon valilerinin genel seçimler sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti lehine seçimlere hile karıştırmalarıydı. Hürriyet ve İtilaf Fırkasına bağlı siyasetçiler valilerin bu suçlamayla görevden alınmasından son derece memnun olmuşlardı. Bkz. "Better Outlook in Turkey", *The Times*, Issue 39976, 13 Ağustos 1912, s. 3.
[667] Ali Çankaya Mücellidoğlu, *a.g.e.*, s. 832.
[668] BOA, *MV.*, 231/198, (H. 11 Şaban 1331 / M. 16 Temmuz 1913).
[669] Celal Bey hakkında Halep'te vuku bulan muhtelif hadiselere dair yapılan tahkikatı ile ilgili bilgi için bkz. BOA, *DH.İ.UM.EK.*, 8/86, (H. 18 Şaban 1333 / M. 1 Temmuz 1915).
[670] BOA, *BEO.*, 4360/326983, (H. 6 Ramazan 1333 / M. 18 Temmuz 1915).
[671] Ali Çankaya Mücellidoğlu, *a.g.e.*, s. 832.
[672] BOA, *İ.DUİT.*, 42/6, (H. 8 Safer 1338 / M. 2 Kasım 1919); Sinan Kuneralp, *a.g.e.*, s. 92.
[673] BOA, *DH.KMS.*, 57/1, (H. 12 Safer 1338 / M. 16 Kasım 1919).
[674] Rapor için bkz. BOA, *DH.EUM.AYŞ.*,30/41, (H. 23 Rebiülahir 1338 / M. 15 Ocak 1920).

olarak atandı[675]. 3 Mart 1922 tarihinde bu görevden alınarak yerine Ziya Bey getirildi[676]. Cumhuriyetin ilanından sonra tekel idareleri devletleştirilince İstanbul Reji Başmüdürlüğü görevinde iken 11 Şubat 1926 tarihinde vefat etti[677].

Mehmed Celal Bey, Edirne'de 3 aylık bir süre ile valilik görevinde bulundu. Bu kısa valilik süresinde 13 Ekim 1911 tarihinde Edirne'de Tahtakale Mahallesi[678]'nde Manyas mevkiinde İngiliz Mektebi namıyla İngiltere tebasından Rahip Paul Dersler tarafından kız ve erkek çocuklara mahsus olarak inşa edilecek mektep için Maarif Nezareti'nden ruhsat talebinde bulunuldu[679]. 17 Ekim 1911 tarihinde İngiliz Mektebi'nin açılışı gerçekleştirildi[680].

1.5.7. Halil Bey (D. 1869?- Ö.?)
(Edirne Valiliği Dönemi: 1 Şubat 1912 - 26 Mart 1913)

Mehmet Celal Bey'in görevden alındığı Ekim 1911 tarihinden, 1 Şubat 1912 tarihinde tayin edilen Halil Bey'e kadarki süre zarfında herhangi bir vali ataması yapıldığına dair kayıt bulunamamıştır. Bu dönemde Edirne'ye bağlı Ada nahiyesinin Umur Bey köyünde motorla çalışan bir un fabrika inşası yapılan faaliyetlerden biridir[681].

Halil Bey'in hayatıyla ilgili çok fazla bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak elde edilen belgeler ışığında muhtemelen H. 1286 / M.1869 yılında Üsküp'te doğduğu, Üsküp kasabası ahalisi ulemasından İzzet Bey'in oğlu olduğu saptanmıştır[682]. Ekim 1909 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Sekreteri vekili olan Halil Bey, sonradan Manastır'a vali olarak atandı[683]. Yaklaşık 14 ay Manastır'da valilik görevi

---

675 BOA, *İ.DUİT.*, 40/66, (H. 29 Şevval 1339 / M. 6 Temmuz 1921).
676 BOA, *İ.DUİT.*, 40/73, (H. 4 Recep 1340 / M. 3 Mart 1922); Sinan Kuneralp, *a.g.e.*, s. 92.
677 Ali Çankaya Mücellidoğlu, *a.g.e.*, s. 832.
678 Mahalle adını kurulduğu semtten almıştır. 1989 yılında bu mahalle Talat Paşa muhtarlığı sınırlarında Tahtakale Caddesi ve Tahtakale aralığı adları ile varlığına devam etmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 79.
679 BOA, *ŞD.*, 1950/23, (H. 19 Şevval 1329 / M. 13 Ekim 1911).
680 BOA, *BEO.*, 3950/296181, (H. 23 Şevval 1329 / M. 17 Ekim 1911).
681 Edirne merkez kazası mülhakatından Ada nahiyesine tabi Umurbey karyesinde Geçitbaşı mevkiinde İbrahim Efendi'nin uhde-i tasarrufunda bulunan iki dönüm tarlada un fabrikası inşası hakkında kararnamedir. Bkz. BOA, *BEO.*, 3970/ 297723, (H. 7 Zilhicce 1329 / M. 29 Kasım 1911); BOA, *İ.ML.*, 90/1329, (H. 4 Zilhicce 1329 / M. 26 Kasım 1911).
682 BOA, *DH.SAİD.d.,* 68/101, (H. 29 Zilhicce 1286 / M. 2 Mart 1870).
683 "Fahri Pacha", *Journal de Salonique (Organe Constitutionnel)*, No: 1518, 12 Eylül 1909, s. 1.

yürüttükten sonra 3 Aralık 1910 tarihinde Mazhar Bey'in Edirne Valiliği'ne atanması üzerine onun yerine Kosova valisi olarak atandı[684]. Sultan V. Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati sırasında Kosova ziyareti, Halil Bey'in valiliği dönemine rastlamaktadır. Hatta bu seyahat için Kosova'da yaptığı hazırlık ve karşılama merasimlerinden dolayı kendisine 10 Temmuz 1911 tarihinde "Altın Gümüş İmtiyaz Madalyası" verildi[685]. 21 Kasım 1911 tarihinde Hicaz Valiliği'ne atandı[686]. Halil Bey, 3 aylık Hicaz Valiliği'nden sonra 28 Ocak 1912 tarihinde azledildi[687]. Daha sonra 3 Şubat 1912 tarihinde Edirne valisi olarak görevlendirildi[688]. 10 Şubat 1913 tarihinde I. Balkan Savaşı sırasında Edirne'deki gayret ve çalışmalarından dolayı kendisine birinci rütbeden "Osmanî Nişanı" verildi[689].

Halil Bey, Edirne'de 26 Mart 1913 tarihinde şehrin Bulgaristan işgaline bırakıldığı döneme kadar valilik yaptı. Döneminin en önemli olayı I. Balkan Savaşı ve Edirne'nin işgale uğramasıydı. Bulgaristan'ın Edirne kuşatması esnasında Fransız Konsolos Marcel Cuinet'in savaş hatıralarında Halil Bey'in sıklıkla konsoloslarla görüştüğünü ve şehir ahalisinin durumunu bildirdiğini belirtmişti[690]. Ayrıca, Bulgar saldırılarının hız kazandığı dönemde canları tehlikeye düşen konsoloslar ve yabancı devlet temsilcileri Halil Bey aracılığıyla İstanbul'a güvenlikleriyle ilgili telgraflar göndermişlerdi[691]. Anlaşıldığı üzere konsoloslarla sıkı ilişkiler kuran Halil Bey, Bulgar saldırılarının sivil ve masum halka yöneldiğini bildiren telgraflar da çekmişti. 11/24 Kasım 1912 tarihli bir telgrafında şehrin durumunu şu şekilde anlatmıştır: "*Sayın Konsolos, düşman, herhangi bir insanlık kuralının ve herhangi bir savaş*

---

[684] BOA, *DH. MTV.*, 1/18, (H. 30 Zilkade 1328 / M. 3 Aralık 1910).
[685] BOA, *BEO.*, 3913/293468, (H. 13 Recep 1329 / M. 10 Temmuz 1911).
[686] BOA, *İ.DH.*, 1490/40, (H. 29 Zilkade 1329 / M. 21 Kasım 1911); BOA, *BEO.*, 3965/297360, (H. 29 Zilkade 1329/ M. 21 Kasım 1911).
[687] BOA, *İ.DH.*, 1491/42, (H. 8 Safer 1330 / M. 28 Ocak 1912).
[688] BOA, *BEO.*, 3998/299783, (H. 12 Safer 1330 / M. 1 Şubat 1912); BOA, *İ.DH.*, 1491/47, (H. 14 Safer 1330 / M. 3 Şubat 1912); Sinan Kuneralp, *a.g.e.*, s. 74.
[689] BOA, *BEO.*, 4142/310634, (H. 3 Rebiülevvel 1331 / M. 10 Şubat 1913).
[690] Günlükte Cuinet, İngiliz Konsolos Samson ve Edirne Valisi Halil Bey ile de sıklıkla görüştüğü anlaşılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Fransız konsolos ile Edirne Valisi Halil Bey 38 günde, ondan fazla bir araya gelmişlerdir. Bkz. Togay Seçkin Birbudak, "Edirne'deki Fransız Konsolosu Marcel Cuinet'in Balkan Savaşı Günlüğü", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 10, S. 19, Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2016, s. 59.
[691] Togay Seçkin Birbudak, "Edirne'deki Fransız Konsolosu Marcel Cuinet…", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, s. 60.

kanunun aksine savaş bataryalarının şarapnel parçalarını savaşamayan kadınlar, sakatlar ve çocukların yaşadığı mahallelere çeviriyor ve özellikle Müslümanların binalarını ve hastanelerini hedef alıyor. Kale komutanı tezkeresine göre, bu gerçeği büyük güçlerin Konsoloslarının dikkatine çekiyorum. Lütfen kabul ediniz. Vali Halil Bey, 11/24 Kasım 1912. [692]"

Halil Bey'in Edirne valiliği döneminde yapılması planlanan Elektrikli Tramvay Hattı yapımı savaş nedeniyle iptal edildi[693]. 14 Temmuz 1912 tarihinde Edirne'nin Kavakkuyu civarında bulunan Musevi Cemaati'ne ait kabristana iki kıta tarlanın eklenerek genişletilmesine izin verildi[694]. Edirne'nin Çöke nahiyesi dâhilinde Çömlek Akpınar karyesindeki Bulgar Katolik Cemaati'ne ait kilisenin yıkılarak yeniden inşasına başlandı[695]. Aynı zamanda savaş başlamadan kısa bir süre önce 9 Ağustos 1912 tarihinde Edirne'ye bağlı Mürefte (bugünkü Şarköy yakınlarında)'de şiddetli bir deprem meydana geldi ve Edirne'deki yapıların büyük bir kısmı ağır hasara uğradı[696].

1.6. II. Meşrutiyet Dönemi Edirne Belediye Başkanları (1908-1912)

1.6.1. Dilaver Bey (D. 1865 - Ö. 15 Nisan 1919)

(I. Dönem Edirne Belediye Başkanlığı 1898-1903)

(II. Dönem Edirne Belediye Başkanlığı 1907-1910)

Dilaver Bey, 1865 yılında Edirne'de doğdu. 10 Mayıs 1799 tarihinde Napoléon Bonaparte'yi Mısır'da Akka'da bozguna uğratan Cezzar Ahmet Paşa'nın torunuydu. Babası, Filibe Nazırlığı'da yapmış Cezzar Hacı Hüseyin Bey'in oğlu

---

[692] R. P. Paul Christoff, *Siége d'Andrinople Notes Quotinidiennes*, (Ed. Henri Charles-Lavauzelle), Paris 1914, s. 241.
[693] Oral Onur, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri…*, s. 67.
[694] BOA, *İ.AZN.*, 106/44, (H. 29 Recep 1330 / M. 14 Temmuz 1912).
[695] BOA, *DH.İD.*, 114/21, (H. 22 Ramazan 1330 / M. 4 Eylül 1912).
[696] BOA, *DH.MTV.*, 16/10, (H. 28 Şevval 1330 / M. 10 Ekim 1912); BOA, *DH.MTV.*, 16/20, (H. 29 Şevval 1330 / M. 11 Ekim 1912); BOA, *DH.MTV.*, 16/33, (H. 2 Ramazan 1330 / M. 15 Ağustos 1912); BOA, *DH.MTV.*, 16/56, (H. 12 Ramazan 1330 / M. 25 Ağustos 1912); BOA, *MV.*, 168/29, (H. 22 Ramazan 1330 / M. 4 Eylül 1912); BOA, *DH.MTV.*, 16/74, (H. 24 Ramazan 1330 / M. 6 Eylül 1912); BOA, *DH.MTV.*, 16/79, (H. 30 Ramazan 1330 / M. 12 Eylül 1912).

Mustafa Bey idi[697]. Ailesi, Edirne'nin köklü ve zenginlerindendi. İlköğrenimi babası Mustafa Bey tarafından tutulan özel muallimlerden aldı. Çocukluk dönemini bugünkü Göğüs Hastalıkları Hastanesi karşısındaki çocuk parkının bulunduğu yerde geçirdi[698]. Edirne halkı tarafından zeki, dirayetli, çalışkan, bilgili ve belediye başkanlığı yıllarındaki renkli kişiliği ile bilinirdi[699]. Dilaver Bey'in kendini geliştirmesinde komşuları olan dönemin Edirne Valisi Müşir Arif Paşa ve Cevdet Paşa'nın katkıları da olmuş, milliyetçi bir kimlikle yetişmişti[700]. Bonaparte'yi yenmesi dolayısıyla Cezzar Ahmet Paşa'ya ödül olarak verilen Süloğlu Karyesi ve arazisi daha sonra Dilaver Bey'e geçmişti. Ancak, Havsa kazasının Süloğlu karyesi ahalisi, bu arazinin Dilaver Bey tarafından zaptedildiği ve karyelerine ait otlakların geri alınması gerekliliği ile ilgili olarak Dâhiliye Nezareti'ne başvurdu[701]. Havsa kazası dâhilindeki arazilerin Dilaver Bey tarafından zaptedildiğinden bahisle geri alınmasını isteyen Süloğlu karyesi ahalisinin arzuhali üzerine mahkeme neticesine değin arazinin kimin elindeyse onda kalması, herhangi bir müdahalede bulunulmaması gerektiği sonucu çıktı[702]. Dilaver Bey, hiçbir memuriyette bulunmadı, ancak Edirne Belediyesi'nde 1898-1903 ve 1907-1910 tarihleri arasında olmak üzere iki dönem belediye başkanlığı yaptı[703]. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan seçimlere müdahale ettiği iddialarıyla suçlandı[704]. Bu seçimlerde mebusluğa da adaylığını koyan Dilaver Bey, 44 oy alarak başarısız oldu[705].

---

[697] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 165.
[698] Özlem Ağırgan, "Dilaver Bey Hakkında (1)", *Yöre Dergisi*, S. 8, Edirne 2000, s. 18.
[699] Ahmet Usal, *a.g.e.*, s. 110.
[700] Özlem Ağırgan, "Dilaver Bey Hakkında (1)", *Yöre Dergisi*, s. 18.
[701] BOA, *DH.MKT*., 2751/33, (H. 4 Safer 1327 / M. 25 Şubat 1909).
[702] BOA, *DH.MKT*., 2792/57, (H. 20 Rebiülevvel 1327 / M. 11 Nisan 1909).
[703] Özlem Ağırgan, "Dilaver Bey Hakkında (1)", *Yöre Dergisi*, s. 18.
[704] Geçen Çarşamba günü ikinci intihabat başlanılacağı sırada geceden bazıları tarafından muhallit pusulalar toplandığı haber alınmış ve daire-i belediyeye toplanan bazı mahaller ahalisi yanında, bundan dolayı galeyan-ı efkâr husulüyle bir hayli meşkale zuhur etmeye üzerine hükümetçe tedbir lüzum ahz olunmuş ve içtimaa eden heyet teftişi tarafından sandık açılarak herkes daire-i kanunda kamil serbesti ile rey pusulalarına vaz' etmişlerdir. Bkz. "Vilayat-ı Havadis", *Yeni Edirne*, No: 66, H. 5 Şevval 1326 / M. 31 Ekim 1908, s. 1; Seçim sonuçlarını kendi lehine çevirmeye çalışmasının fark edilmesi üzerine Dilaver Bey istifaya zorlandı. Eğer Dilaver Bey'in bu müdahalesi fark edilmemiş olsaydı, muhtemelen hiçbir İttihat ve Terakki Cemiyeti adayı seçimi kazanamazken, kendisi ile birlikte iki Rum aday mebus seçilmiş sayılacaktı. Bkz. "Progress Of The Elections", *The Times*, Issue 38799, 9 Kasım 1908, s. 7.
[705] Aykut Kansu, , *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi…*, s. 326.

Dilaver Bey, Belediye başkanlığının ilk döneminde bugün de kullanılan Belediye Binası'nın yapımında çok büyük çaba gösterdi. Bugünkü Edirne Belediye Binası, 31 Ağustos 1899 tarihinde temelleri atıldı ve tahminen Aralık 1900 tarihinde tamamlandı[706]. Belediye Binası için açılış balosu düzenlendi ve toplanan gelirle 100 kişilik bir ziyafet takımı alındı. Bina'nın içi Şehit Ressam Hasan Rıza'nın büyük ebatlı tabloları ile donatıldı[707]. 25 Haziran 1901 tarihinde Edirne Belediye Binası'nın yapımındaki gayretlerinden dolayı Belediye Başkanı Dilaver Bey bir nişan ile ödüllendirildi[708]. Dilaver Bey, Belediye başkanlığı dönemlerinde şehrin imar çalışmalarına çok önem verdi. Büyük Edirne yangından sonra Ebniye İnşaat Cemiyeti Başkanı Halil Efendi, Sanat Mektebi Müdürü Hasan Rıza Bey ve Bakkalbaşı Emin Efendi'den oluşan 15 kişilik bir heyet Paris'e giderek 1907 yılından itibaren Kaleiçi'nin yeniden inşaası için çalışmalar başlattı[709]. İkinci kez Edirne Belediye başkanlığına getirilen Dilaver Bey'in çalışmalarını bu dönemden itibaren yapmış olması daha muhtemeldir. Edirne'de piyade kışlasında bir taburluk kısmın inşası, bir Redif deposunun ve Ziraat Bankası için inşa edilen dairenin açılış merasimi, Ordu-yı Hümayun Elbise Ambarı'nın temelinin atılması ile Mihal Köprüsü'nün restorasyonu Dilaver Bey'in başkanlığı döneminde yapıldı[710]. Bu dönemde Saraçlar Caddesi genişletildi ve Tunca köprüsüne kadar olan yolu parkelendi. Dilaver Bey, Avusturya ve Fransa'ya yaptığı gezilerden çok etkilenmişti. Bu nedenle Edirne'yi imar ederken bu ülkelerden model aldı[711]. Balkan Savaşı'nda Edirne'nin müdafası esnasında Şükrü Paşa'ya yardım etti. Edirne'nin işgali ile evi yağma edildi ve Bulgar askerlerinin Belediye Binası'nı yağmalaması esnasında

---

[706] *Edirne Merkez Vilâyet Salnamesi (H.1319-M.1901)*, C. 1, s. 238; Trakya Paşaeli'nin kurucularından ve eski Edirne Milletvekili Mehmet Şeref Aykut 28 Ağustos 1930 tarihli "Edirne Postası" gazetesinde Dilaver Bey ile ilgili olarak, "*Şimdiki belediye bir bahçe arkasında ahıra benzer bir yer idi… Yanında karşısında alelacayip tümsecikler vardı. Onun himmeti bu geniş caddeleri, o Belediye Sarayını, Zindanaltı yollarını ve Kaleiçi'ni yaptı. Su ve lağım işini hal etti. Eğer hürriyeti ters tarafından anlamayıp ta, ittihatçılar boyacı çocuklarına "yuha!…" bağırtmasa idiler, Edirne çok mükemmel bir şehir olacaktı.*", Bkz. Atila Eriten, "Edirne'nin Mimarı Dilaver Bey", *Yenigün Gazetesi*, 16 Şubat 2012, s. 3.

[707] Ayhan Tunca, "Dilaver Bey Hakkında (2)", *Yöre Dergisi*, S. 8, Edirne 2000, s. 19.

[708] BOA, *DH.MKT*., 2503/8, (H. 8 Rebiülevvel 1319 / M. 25 Haziran 1901).

[709] Özkan Ertuğrul, "Darülhadis Külliyesi", *TDVİA*, C. 8, Ankara 2006, s. 535; Özlem Ağırgan, "Dilaver Bey Hakkında (1)", *Yöre Dergisi*, s. 18.

[710] BOA, *DH.MKT*., 2530/123, (H. 27 Cemaziyelevvel 1319 / M. 11 Eylül 1901).

[711] Ayhan Tunca, *a.g.m.*, s. 19.

dövülerek kaburga kemikleri kırıldı[712]. Gördüğü işkenceler yüzünden 10 gün kadar hastanede yattı ve yakalandığı hastalıklardan dolayı I. Dünya Savaşı'nın sonunda mütareke zamanı 54 yaşında iken 15 Nisan 1919'da vefat etti[713]. Cenazesi ilk olarak bugün 25 Kasım Stadyumu olarak kullanılan alana yani tarihi Tatarhaniler Mezarlığı'na (bazı kaynaklarda Zindanaltı Mezarlığı) nakledildi[714]. Daha sonra Belediye Encümenliği, Dilaver Bey'in mezarını taşımak amacıyla Belediye bahçesine türbe için çalışmalar başlattı. Ancak uygun görülmemesinden dolayı Selimiye Camii Mezarlığı'na taşındı[715].

1.6.2. Fuad Bey
(Edirne Belediye Başkanlığı Dönemi: 1910-1913)

1910-1913 yılları arasında belediye başkanlığı yapan Fuad Bey hakkında çok fazla bilgiye ulaşılamamıştır. 1910 yılında belediye başkanlığına getirilmiş, muhtemelen 26 Mart 1913 tarihinde şehrin Bulgaristan işgaline bırakıldığı döneme kadar görevde kalmıştı. Edirne'de belediye başkanlığı yaptığı dönemin en önemli gelişmeleri, Sultan V. Mehmed Reşad'ın Edirne ziyareti, 1912 yılında Mürefte'de gerçekleşen depremde şehrin yaralarının sarılma çabaları, şehirde başgösteren 1910 ve 1911 yıllarındaki kolera salgını ve Balkan Savaşları'ydı. Yine Fuad Bey zamanında 800 liralık belediye katkısı ve Fuad Bey'in yardımlarıyla Edirne Belediye Hastanesi çevresindeki 8 ev istimlâk edildi ve hastaneye 25 yataklık "Reşadiye" adıyla yeni bir bölüm eklendi[716]. Ayrıca, Dilaver Bey'in büyük yangından sonra Kaleiçi'ne bahçe yapılması için ayırdığı 2.500 metrekare alana Fuad Bey'in başkanlığı döneminde bir bahçe yapıldı[717]. Fuad Bey'in belediye başkanlığı

---

[712] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi…*, s. 197; Özlem Ağırgan, "Dilaver Bey Hakkında (1)", *Yöre Dergisi*, s. 18.
[713] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 166; Ahmet Usal, *a.g.e.*, s. 110.
[714] Ahmet Usal, *a.g.e.*, s. 112; Özlem Ağırgan, "Dilaver Bey Hakkında (1)", *Yöre Dergisi*, s. 18; Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 166.
[715] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 166; Özlem Ağırgan, "Dilaver Bey Hakkında (1)", *Yöre Dergisi*, s. 18; Ahmet Usal, *a.g.e.*, s. 112.
[716] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 349; Rıfat Osman, *Edirne Rehnüması*, s. 64.
[717] Bu bahçenin adı bir dönem 'Cumhuriyet Bahçesi' adıyla anılıp bugün belediye gelirlerinden sayılmaktadır. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 351.

döneminde Ada nahiyesine bağlı Umur Bey, Düdükçü ve Çöke nahiyesine bağlı Ortakçı karyesinde birer un fabrikasının kurulmasına izin verildi[718]. Edirne İptidai Mektebi'nin ihtiyaçlarının karşılanması için soğuk hava deposu, otel ve gazinonun inşasına başlandı[719]. Edirne vilayeti dâhilinde iplik ve çorap fabrikaları kurulması için çalışmalar başlatıldı[720]. Sör Ağram dé Şarite Cemiyeti'ne ait Etfal İnas[721] Mektebi'nin inşası[722], Karaca Bevvab Mahallesi'nde mektep inşası[723], Karaağaç karyesinde bir kilise ve bir manastırın inşası için ruhsat verildi[724]. Şehrin çevresindeki yol, köprü ve geçit çalışmalarına önem verildi. Karaağaç ve Yıldırım arasına yol yapımı ve Meriç Nehri üzerine demir köprü çalışmaları başlatıldı[725]. Yine Edirne'ye su getirilmesi hususunda Belçikalı mühendis Mösyö Emil Cantraina'nin projesinin Belediye Meclisi tarafından tasdik edilerek inşaatına başlanması[726] bu dönem faaliyetleri arasındadır.

1.7. Edirne'de Görevli Memurlar (1908-1912)

Edirne Vilayeti, 8 sancak, onlarca nahiye ve yüzlerce karyeden oluşan, Osmanlı Rumelisi'nin en geniş sınırlarını kapsayan büyük bir coğrafyada teşkilatlanmıştı. Bu coğrafyanın idaresi için gerekli olan tüm idarî kurumlar vilayetin merkezi olan Edirne'de toplanmıştı. İdarî, adlî, sosyal, ulaşım, sağlık, eğitim,

---

[718] BOA, *ŞD.*, 1228/40, (H. 16 Şevval 1327 / M. 31 Ekim 1909); BOA, *ŞD.*, 72/30, (H. 26 Şevval 1327 / M. 10 Kasım 1909); BOA, *İ.DFE.*, 23/46, (H. 3 Zilkade 1327 / M. 16 Kasım 1909); BOA, *BEO.*, 3665/274817, (H. 6 Zilkade 1327 / M. 19 Kasım 1909); BOA, *ŞD.*, 1228/58, (H. 15 Zilkade 1327 / M. 28 Kasım 1909); BOA, *BEO.*, 3970/ 297723, (H. 7 Zilhicce 1329 / M. 29 Kasım 1911); BOA, *İ.ML.*, 90/1329, (H. 4 Zilhicce 1329 / M. 26 Kasım 1911).
[719] BOA, *BEO.*, 3699/277389, (H. 27 Muharrem 1328 / M. 8 Şubat 1910).
[720] BOA, *ŞD.*, 1229/6, (H. 10 Rebiülevvel 1328 / M. 22 Mart 1910); BOA, *ŞD.*, 1230/42, (H. 6 Ramazan 1328 / M. 11 Eylül 1910).
[721] Etfâl: Çocuklar; İnas: Kadınlar, kızlar. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 272, 500.
[722] BOA, *ŞD.*, 1948/6, (H. 16 Rebiülahir 1328 / M. 27 Nisan 1910); BOA, *DH.MUİ.*, 96/39, (H. 12 Cemaziyelevvel 1328 / M. 22 Mayıs 1910).
[723] BOA, *İ.MF.*, 15/61, (H. 3 Cemaziyelevvel 1328 / M. 13 Mayıs 1910).
[724] BOA *İ.AZN.*, 95/37, (H. 28 Cemaziyelahir 1328 / M. 7 Temmuz 1910); Yapılmakta olan kilise için çan kulesi izni de çıkarılmıştır, Bkz. BOA, *BEO.*, 3779/283419, (H. 7 Recep 1328 / M. 15 Temmuz 1910).
[725] BOA, *BEO.*, 3752/281347, (H. 9 Cemaziyelevvel 1328 / M. 19 Mayıs 1910); BOA, *BEO.*, 3782/283595, (H. 13 Recep 1328 / M. 21 Temmuz 1910).
[726] BOA, *DH.İD.*, 41/26, (H. 10 Safer 1330 / M. 30 Ocak 1912).

bayındırlık, ticaret ve haberleşme kurumlarında yüzlerce memur görev yapmaktaydı. Aslında günümüz tabiriyle bu dönemde Edirne tipik bir memur şehri konumundaydı.

H. 1327 / M. 1908 tarihli Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî'ye göre sancak dâhilinde bulunan görevli memurlar şöyleydi[727]:

H. 1327 / M. 1908 tarihli Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî'ye Göre Sancak Dâhilinde Bulunan Görevli Memurlar			
Memurîn	**İsmi**	**Rütbe**	**Tarih**
Vali	Ziver Bey	Balâ	11 Şevval 309
Naib	Abdulrahman Efendi	İstanbul	7 Zilhicce 318
Defterdar	Naci Efendi	Evvel-i Sânisi	Safer 325
Mektupçu	Kazım Bey	Evvel-i Sânisi	13 Cemaziyelevvel 324
Müftü	Hacı Hafız Süleyman Efendi	Edirne Payesi	Şaban 313
Jandarma Kumandanı	İbrahim Paşa	Miralay	-
Adliye Müdürü ve İstinaf Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisi	Mehmed Sırrı Efendi	Evvel-i Sânisi	22 Cemaziyelevvel 314
İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi	Abdül Fettah Efendi	Sâniye	8 Cemaziyelahir 323
İstinaf Müdde-i Umumisi	Cafer İlhami Efendi	Sâniye	13 Safer 323
İstinaf Müdde-i Umumi Muavini	Sadık Efendi	Râbia	7 Cemaziyelevvel 318
Rüsumat Nazırı	Hacı Arif Efendi	Evvel-i Sânisi	8 Safer 318
Nafia Müdürü	Ragıp Bey	Mütemâyiz	R 315
Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisi	Hasan Fehmi Efendi	Mâhrec	10 Şevval 317
Defter-i Hakani Müdürü	Mehmed Emin Efendi	Mütemâyiz	Ramazan 316
Maarif Müdürü	Namık Bey	Mütemâyiz	14 Şevval 323
Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi	Mahmud Bey	Mütemâyiz	16 Safer 306
Matbaa Müdürü	Şevket Bey	Evvel	25 Şevval 318
Ticaret Mahkemesi Reisi	Akif Bey	Mütemâyiz	-
Müdde-i Umumi Muavini	Azat Efendi	Râbia	-
Tahrir ve Vergi Müdürü	Badi Efendi	Evvel-i Sânisi	17 Recep 324

[727] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (H. 1327 / M. 1908)*, 64. sene, Dersaadet R. 1323, s. 896.

Mektup Kalemi Mümeyyizi	Ahmed Galib Efendi	Evvel-i Sânisi	13 Cemaziyelevvel 324
Evkaf Muhasebecisi	-	-	-
Telgraf ve Posta Başmüdürü	Hilmi Efendi	Sâniye	23 Rebiülahir 315
Muhasebe Kalemi Mümeyyizi	Emin Bey	Sâniye	25 Şevval 321
Meclis İdare Başkâtibi	Nahid Efendi	Mütemâyiz	27 Rebiülahir 316
Umur-u Ecnebi Müdürü ve Vilayet Tercümanı	Rober Mizrahi Efendi	Evvel-i Sânisi	7 Şevval 323
Evrak Müdürü	Hasan Basri Efendi	Mütemâyiz	15 Safer 323
Orman Sermüfettişi	Asım Efendi	Mütemâyiz	7 Şevval 323
Merkez Kaymakamı	Salih Efendi	Mütemâyiz	20 Safer 325
Baytar Müfettişi	Hasan Efendi	Sâniye	-
Sıhhıye Müfettişi	Aristidi Efendi	Mütemâyiz	Gurre Rebiülevvel 317
Belediye Reisi	Dilaver Bey	Evvel	7 Şevval 323
Nüfus Nazırı	Hacı Ali Efendi	Râbia	29 Muharrem 317
Posta ve Telgraf Müfettişi	Asaf Bey	Sâlise	Muharrem 325
Merkez Telgraf Müdürü	Aziz Efendi	Râbia	5 Recep 322
Ziraat Bank Şubesi Memuru	Kazım Efendi	Sâlise	-
Merkez Posta Müdürü	İsmail Efendi	Sâlise	5 Recep 322
Şark Demiryolları Edirne ve Dedeağaç Kazası Komiseri	Mustafa Nuri Efendi	Râbia	Rebiülahir 312
Ziraat Müdürü	Katipyan Rupen Efendi	Sâlise	23 Şevval323
Nafia Başmühendis Vekili	Hulusi Efendi	Râbia	-
Hamidiye Mektebi Müdürü	Rıza Bey	Sâniye	7 Şevval 323
Merkez Rüsumat Müdürü	Ali Şefik Efendi	Sâniye	19 Recep 321
Rüsumat Nezareti Muhasebe Başkâtibi	Ahmed Bey	Evvel-i Sânisi	22 Cemaziyelevvel 323
Rüsumat Nezareti Tahrirat Başkâtibi	Bekir Sadık Bey	-	-

Duyun-u Umumiye Nezareti Muhasebe Başkâtibi	İbrahim Efendi	Râbia	10 Rebiülevvel 315
Maarif Muhasebe Memuru	Hamdi Efendi	Sâlise	27 Şevval 322
Bidayet Mahkemesi Sermustantıkı	Muhiddin Bey	Râbia	-

Tablo 3: *H. 1327 / M. 1908 tarihli Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî'ye Göre Sancak Dâhilinde Bulunan Görevli Memurlar*

R. 1326 / M. 1910 tarihli Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî'ye göre sancak dâhilinde bulunan görevli memurlar şöyleydi[728]:

R. 1326 / M. 1910 tarihli Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî'ye Göre Sancak Dâhilinde Bulunan Görevli Memurlar				
Memurîn	**İsmi**	**Nişan**		**Rütbe**
		Osmanî	**Mecidî**	
Vali	Mazhar Bey	3	4	Evvel-i Sânisi
Naib	Sadık Efendi	-	-	Devriye-i Medrese
Defterdar	Tevfik Bey	-	-	-
Tahrirat Müdürü	Tevfik Bey	4	2	Evvel
Müftü	Ahmed Nuri Efendi	-	-	Medrese
Jandarma Kumandan Vekili	Hilmi Bey	-	-	Binbaşı
Adliye Müdürü ve İstinaf Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisi	Emin Bey	-	-	Evvel
İstinaf Mahkemesi Ceza İdaresi Reisi	Mehmet Gani Efendi	-	-	Sâniye
İstinaf Müdde-i Umumisi	Enver Bey	-	-	Sâlise
İstinaf Müdde-i Umumi Muavini	Arif Sırrı Efendi	-	-	-
Rüsumat Müdürü	Şefik Bey	-	-	-

[728] Bu salnamede memurların görev tarihleri belirtilmemiştir. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (R. 1326 / M. 1910)*, 65. sene, Dersaadet R. 1326, s. 486-487.

Merkez Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisi	Mehmed Fevzi Efendi	-	-	İzmir Paye-yi Mücerredi
Defter-i Hakani Müdürü	Abdullah Bey	-	-	Evvel-i Sânisi
Maarif Müdürü	Namık Bey	-	-	-
Maarif Müfettişi	Şefik Bey	-	-	Mütemâyiz
Merkez Bidayet Mahkemesi Ceza İdaresi Reisi	Neşat Bey	-	-	-
Ticaret Mahkemesi Reisi	Akif Bey	4	-	Mütemâyiz
Merkez Bidayet Müdde-i Umumisi	Hikmet Bey	-	-	-
Müdde-i Umumi Muavini	Sabri Bey	-	-	Râbia
Tahrirat Kalemi Mümeyyizi	Ahmed Galip Efendi	-	-	Evvel-i Sâniye
Evkaf Müdürü	Mehmed Pertev Bey	4	4	Sâniye
Telgraf ve Posta Başmüdürü	Fethi Efendi	2	2	Evvel
Duyun-u Umumiye Başmüdürü	Midhat Efendi	-	3	Mütemâyiz
Muhasebe Kalemi Mümeyyizi	Emin Bey	-	4	Sâniye
Vergi Kalemi Mümeyyizi	Cemal Efendi	-	-	Sâlise
Evrak Müdürü	Ali Rıza Bey	-	-	-
Orman Müdürü	Mehmed Memduh Bey	-	-	Sâlise
Merkez Kaymakamı	Fatin Bey	-	-	-
Baytar Müfettişi	Evsab? Bey	-	-	-
Sıhhiye Müfettişi	Abdurrahman Efendi	-	-	-
Polis Müdürü	Ruhi Efendi	-	-	-
Belediye Reisi	Dilaver Bey	-	-	Evvel
Nüfus Müdürü	Rami Efendi	-	-	-
Posta ve Telgraf Müfettişi	İsmail Efendi	-	-	Sâlise

Posta ve Telgraf Müfettişi	Salih Celaleddin Efendi	-	-	-
Merkez Telgraf Müdürü	Aziz Efendi	-	-	Râbia
Merkez Posta Müdürü	Tevfik Efendi	-	-	-
Ziraat Müdürü	Avni Efendi	-	-	Sâlise
Nafia Sermühendisi	Hasan Şefik Bey	-	-	Evvel-i Sânisi
Duyun-u Umumiye Müfettişi	Mösyö Colbani	-	-	-
Tercüman	İbrahim Efendi	-	-	-

Tablo 4: *R. 1326 /M. 1910 tarihli Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî'ye Göre Sancak Dâhilinde Bulunan Görevli Memurlar*

R. 1327 / M. 1911 tarihli Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî'ye göre sancak dâhilinde bulunan görevli memurlar şöyleydi[729]:

R. 1327/1911 tarihli Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî'ye Göre Sancak Dâhilinde Bulunan Görevli Memurlar				
Memurin	**İsmi**	**Nişan**		**Rütbe**
		Osmanî	**Mecidî**	
Vali	-	-	-	-
Naib	Sadık Efendi	-	-	Devriye-i Medrese
Defterdar	Abdülkerim Bey	-	3	Evvel-i Sânisi
Tahrirat Müdürü	Tevfik Efendi	4	2	Evvel
Müftü	Ahmed Nuri Efendi	-	4	Medrese
Jandarma Kumandan Vekili	Hasan Bey[730]	4	4	Kaymakam
Adliye Müdürü ve İstinaf Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisi	Emin Bey	3	2	Evvel
İstinaf Mahkemesi Ceza İdaresi Reisi	İbrahim Hakkı Efendi	-	-	-
İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumisi	Enver Bey	-	-	Sâlise
İstinaf Müdde-i Umumi Muavini	Arif Sırrı Efendi	-	-	-

[729] Bu salnamede memurların görev tarihleri belirtilmemiştir. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (R. 1327 / M. 1911)*, 66. sene, Dersaadet R. 1327, s. 478-479.
[730] Gümüş İmtiyaz ve Liyakat Madalyası bulunmaktadır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (R. 1327 / M. 1911)*, 66. sene, Dersaadet R. 1327, s. 478.

Rüsumat Müdürü	Şefik Bey	-	4	Sâniye
Merkez Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisi	Mehmed Fevzi Efendi	-	-	İzmir Payeyi Mücerredi
Defter-i Hakani Müdürü	Abdullah Bey	-	3	Evvel-i Sânisi
Maarif Müdürü	Namık Bey	-	-	-
Merkez Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi	Neşat Bey	-	-	-
Ticaret Mahkemesi Reisi	Akif Bey	4	-	Mütemâyiz
Merkez Bidayet Müdde-i Umumisi	Hikmet Bey	-	-	Râbia
Müdde-i Umumi Muavini	Sabri Bey	-	-	-
Tahrirat Kalemi Mümeyyizi	Ahmed Galip Efendi	-	4	Evvel-i Sânisi
Evkaf Müdürü	Süleyman Faik Efendi	-	5	Mütemâyiz
Telgraf ve Posta Başmüdürü	Ahmed Fethi Efendi	2	2	Evvel
Divan-ı Umumi Başmüdürü	Ahmed Midhat Efendi	-	3	Mütemâyiz
Muhasebe Kalemi Mümeyyizi	Emin Bey	-	4	Sâniye
Vergi Kalemi Mümeyyizi	Fuad Efendi	-	5	Sâlise
Evrak Müdürü	Necip Bey	-	-	Sâniye
Orman Müdürü	Agop Efendi	-	-	-
Merkez Kaymakamı	Fatin Bey	-	-	-
Baytar Müfettişi	Kirkor Fuad Efendi	-	-	-
Sıhhiye Müfettişi	Abdurrahman Efendi	-	-	-
Polis Müdürü	Ruhi Efendi	-	-	-
Belediye Reisi	Fuad Bey	-	-	-
Nüfus Müdürü	Rami Efendi	-	-	-
Posta ve Telgraf Müfettişi	İbrahim Efendi	-	-	-
Posta ve Telgraf Müfettişi	Salih Celaleddin Efendi	-	-	-
Merkez Telgraf Müdürü	Aziz Efendi	-	-	Râbia

Ziraat Bank Şubesi Memuru	Mehmed Recai Efendi	-	-	-
Merkez Posta Müdürü	Salih Efendi	-	-	-
Ziraat Müdürü	Avni Efendi	-	-	-
Nafia Sermühendisi	Hasan Şefik Bey	3	3	Evvel-i Sânisi
Tercüman	İbrahim Efendi	-	-	-

Tablo 5: *R. 1327 / M. 1911 tarihli Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî'ye Göre Sancak Dâhilinde Bulunan Görevli Memurlar*

R. 1328 / M. 1912 tarihli Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî'ye göre sancak dâhilinde bulunan görevli memurlar şöyleydi[731]:

R. 1328 / M. 1912 tarihli Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî'ye Göre Sancak Dâhilinde Bulunan Görevli Memurlar				
Memurîn	**İsmi**	**Nişan**		**Rütbe**
		Osmanî	**Mecidî**	
Vali	Halil Bey	2	1	Evvel
Naib	Süleyman Sırrı Efendi	-	4	Mevsâli Süleymaniye
Defterdar	Abdülkerim Bey	-	3	Evvel-i Sânisi
Tahrirat Müdürü	Tevfik Bey[732]	4	2	Evvel
Müftü	Ahmed Nuri Efendi	-	4	Medrese
Adliye Müdürü ve İstinaf Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisi	Emin Bey[733]	3	-	Evvel
İstinaf Mahkemesi Ceza İdaresi Reisi	İbrahim Hakkı Efendi	-	-	Mütemâyiz
İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumisi	Enver Bey	-	-	Sâlise
İstinaf Müdde-i Umumi Muavini	Arif Sırrı Efendi	-	-	-
Merkez Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisi	Mehmed Fevzi Efendi	-	-	İzmir Payesi

[731] Bu salnamede memurların görev tarihleri belirtilmemiştir. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (R. 1328 / M. 1912)*, 67.sene, Dersaadet R. 1328, s. 498-499.
[732] Yunan Muharebe Madalyası bulunmaktadır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (R. 1328 / M. 1912)*, s. 498.
[733] Altın Liyakat Madalyası bulunmaktadır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (R. 1328 / M. 1912)*, s. 498

Merkez Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Reis	Neşat Bey	-	-	Sâniye
Merkez Bidayet Müdde-i Umumisi	Eşref Bey	-	-	Râbia
Merkez Bidayet Müdde-i Umumi Muavini	Sabri Bey	-	-	-
Ticaret Mahkemesi Reisi	Akif Bey	4	-	Mütemâyiz
Maarif Müdürü	Namık Bey	-	-	Mütemâyiz
Evkaf Müdürü	Süleyman Faik Efendi	-	5	Mütemâyiz
Jandarma Alay Kumandanı	Hasan Bey[734]	4	4	Kaymakam
Defter-i Hakani Müdürü	Abdullah Bey	-	3	Evvel-i Sânisi
Nafia Sermühendisi	Hasan Şefik Bey	3	3	Evvel-i Sânisi
Telgraf ve Posta Başmüdürü	Ahmed Fethi Efendi	2	2	Evvel
Duyun-u Umumiye Başmüdürü	Ahmed Midhat Efendi	-	3	Mütemâyiz
Nüfus Müdürü	Rami Efendi	-	-	-
Evrak Müdürü	Necip Bey	-	-	Sâniye
Tahrirat Kalemi Mümeyyizi	Ahmed Galip Efendi	-	4	Evvel-i Sânisi
Meclis İdare Başkâtibi	Cemal Efendi	-	-	Sâlise
Varidat Müdürü	Şefik Bey	-	-	-
Rüsumat Müdürü	Şefik Bey	-	4	Sâniye
Muhasebe Kalemi Mümeyyizi	Mehmed Rasih Efendi	-	-	Sâlise
Vergi Kalemi Mümeyyizi	İslam Bey	-	-	-
Orman Müdürü	Agop Efendi	-	-	-
Ziraat Müdürü	Hüseyin Avni Bey	-	-	-
Sanayi Mektebi Müdürü	Rıza Bey	-	5	Sâniye
Baytar Müfettişi	Suphi Bey	-	-	Sâniye
Posta ve Telgraf Müfettişi	İbrahim Efendi	-	-	-

[734] Gümüş İmtiyaz ve Liyakat Madalyası bulunmaktadır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (R. 1328 / M. 1912)*, s. 498.

Posta ve Telgraf Müfettişi	Salih Celaleddin Efendi	-	-	-
Merkez Telgraf Müdürü	Aziz Efendi	-	-	Râbia
Merkez Posta Müdürü	Salih Efendi	-	-	-
Sıhhiye Müfettişi	Abdurrahman Efendi	-	5	Sâniye
Polis Müdürü	Sadettin Bey	-	-	-
Ziraat Bank Şubesi Müdürü	Mehmed Recai Efendi	-	-	-
Belediye Reisi	Fuad Bey	-	-	-
Tercüman	İbrahim Efendi	-	-	-
Merkez Kaymakamı	Atanas Lagofet Bey	-	-	-

Tablo 6: *R. 1328 / M. 1912 tarihli Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî'ye Göre Sancak Dâhilinde Bulunan Görevli Memurlar*

Yukarıdaki tablolarda 1908-1912 yılları arasında isimleri verilen memurlar, genel olarak üst düzey müdürlüklerde ya da kurumlarda görev yapan kişilerden oluşmaktadır. Bunların haricinde çeşitli devlet kurumlarında görevli birçok memurun bulunduğu aşikârdır. Ancak Edirne'deki kurumlarda görevli memurların tam sayısını belirlemek mümkün görülmemektedir. Edirne'nin vilayet merkezi olması dolayısıyla oldukça gelişmiş bir kurumsal yapıya ve tarihten gelen idarî tecrübeye sahip olması, şehri daha önemli bir statüye taşımaktaydı. Her şeyden ziyade eski bir başkent olması, bürokrasi bakımından değerlendirildiğinde şehrin yönetim hafızasının köklü bir yapıya dayandığının kanıtı niteliğindedir.

2. BÖLÜM
EDİRNE'DE DEMOGRAFİK VE ADLÎ YAPI

2.1. Edirne'nin Müslüman ve Gayrimüslim Nüfusu

Osmanlı Devleti'nde bazı dönemlerde arazi ve mal sayımı yapıldığına dair kayıtlar mevcuttur[735]. Arazi ve mal sayımı ile birlikte nüfus ile ilgili bilgilerin de verildiği tahrir defterleri tutulmaktaydı[736]. Ancak, tımar sisteminin 16. yüzyıl sonlarına doğru uygulanamaz hale gelmesi nedeniyle fetih zamanlarında ve genellikle otuzar yıllık dönemler şeklinde tutulan tahrir defteri uygulaması kaldırıldı. 17. ve 18. yüzyıllara ait nüfus bilgileri için başka malî kaynaklar devreye girmeye başladı. Bu dönemlerde şehirlerin nüfus bilgilerinin de verildiği avarız defterleri tutulmaya başlandı. Ancak avarız defterlerinde daha çok hane kayıtları tutulduğu için nüfus sayısı bakımından daha karmaşık bir durum ortaya çıkarmaktadır. Çünkü hanelerde yaşayanların sayılarının net olarak bilinememesi nedeniyle demografik bir değerlendirme yapıldığında rakamlar tahmini verilebilmektedir. Bu nedenle 1830 tarihine kadar Osmanlı şehirleri ile ilgili demografik araştırmalarda sağlıklı veriler alabileceğimiz kaynaklar sınırlıdır[737]. Osmanlı şehir merkezleri ve kazaları hakkında geniş bilgiler veren diğer bir defter türü ise temettuat defterleridir[738]. Temettuat

---

[735] Osmanlı Devletinde Nüfus ile ilgili bazı çalışmalar şunlardır: Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 1995; Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914), Demografic and Social Characteristics,* The University Of Wisconsin Press, London 1985; Engin Akarlı, *Ottoman Population in Europe in the 19th Century; Its Territorial, Racial, and Religious Composition,* University of Wisconsin Unpublised Thesis, Madison 1970; Stanford J. Shaw, "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, Cambridge University 1978, ss. 325-338; Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, C. LIX, S. 225, Ankara 1995, s. 395-419; Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1238-1248.

[736] Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda…*, s. 7; Tahrir Defterleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1953, s. 1-25; Ö. Lüfti Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri II", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 2, S. 1, s. 214-247; Feridun M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri 28- 29 Mayıs 1990, Bildiriler*, İstanbul 1991, s. 143-156.

[737] Özer Ergenç, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, C. LII/203, TTK Yay., Ankara 1988, s. 681.

[738] Temettü: kâr etmek; Temettüat: kârlar, kazançlar. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1073; Tüccar ve esnafın senelik kazançları üzerinden alınan vergi hakkında kullanılan bir tâbirdir. Ayrıntılı bilgi

defterleri, 19. yüzyılın ortalarına kadar düzenli bir şekilde tutulmuştur. Bu defterler, Osmanlı Devleti'nin son dönem içinde bulunduğu iktisadî ve sosyal hayat ile ilgili bilgileri içermektedir[739].

19. yüzyılda, II. Mahmud zamanında gerek Osmanlı Devleti'nin geçirdiği değişim gerekse askerî amaçlı olarak sadece erkeklerin sayıldığı ilk resmi nüfus sayımı yapıldı. II. Mahmud'un 1830'da emrini verdiği genel nüfus sayımı, bir yıl içinde büyük bir kısmı tamamlanarak sonuçlar İstanbul'a gönderildi. Daha sonra Ceride Nezareti'ne[740] gelen bilgiler kayıtlara geçirildi[741]. Sayım memurları tarafından 1831 yılında tutulan yüzlerce bireysel kaydın özü, *1247 senesi Memalik-i Mahruse-i Şahane'de Mevcut Nüfus Defteri* olarak bilinen özet kayıtta yer almaktadır[742]. Bu defterde Edirne vilayetinin nüfusu ile ilgili iki ayrı malûmat bulunmaktadır[743].

1831 nüfus sayımında sadece erkek nüfusun sayımı yapıldığı için Rumeli ve Anadolu'nun tam nüfusunu saptamak mümkün değildir. Ancak erkek nüfus oranına göre değerlendirildiğinde kadın nüfusu aşağı yukarı tahmin edilebilmektedir. Osmanlı genelinde 1844-1845 yılında ikinci kez nüfus sayımı yapıldı. Ancak sonuçları resmi olarak açıklanmadığı için kesin rakamlar bilinmemektedir. Daha sonraki yıllarda 1881/1882-1893 ve 1905-1906 yıllarında sayımlar tekrar yapıldı[744].

Nüfus işlerinin daha düzenli hale gelmesi için 22 Ocak 1871 tarihli "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" yayımlandı. Buna göre, vilayet, sancak, kaza

---

için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, "Temettü Vergisi", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul 1993, s. 453-455.

[739] Defterler, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşayan nüfus, hane sayısı, servetleri, gelirleri, zirai üretimi, vergiler, toprak miktarı, ürün çeşitleri, hasılat, aile reisleri ve verimlilik gibi birçok konuda bilgi vermektedir. Büyük bir kısmı 1844-1845 yılllarına ait Edirne Vilâyeti dâhili için hazırlanan defter sayısı 1.623 adettir. Bkz. Tevfik Güran, "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Ed. Halil İnalcık, Şevket Pamuk), Başbakanlı Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 77; Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi…", *Belleten*, C. LIX/225, Ankara, s. 395.

[740] 1831 yılında II. Mahmud'un emriyle nüfus ve istatistik işlerinin yürütülmesi amacıyla teşkilatlanmış bakanlıktır. Bkz. Cevdet Küçük, "Ceride Nezareti", *TDVİA*, C. 7, Ankara 2006, s. 409; Stanford J. Shaw'a göre, 1835 yılında ilk aşamada Dâhiliye Nezareti dâhilinde Ceride-i Nüfus Nezareti adı altında kurulmuştur. Bkz. Stanford J. Shaw, "The Ottoman Census System…", *International Journal of Middle East Studies*, s. 327.

[741] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 48.

[742] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)…*, s. 18.

[743] "Edirne'ye ait iki ayrı malûmat 36-37 ve 91-92. sayfalarındadır.", Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 216.

[744] Emine Tonta Ak, *a.g.m.*, s. 231.

idarelerine emlak ve nüfus memurları atandı. Bu görevliler bulundukları bölgenin doğum, ölüm gibi nüfus istatistiklerini kayıtlamak, arazi ve emlak kayıtlarını düzenlemek, göç ve pasaport ile ilgili işlemleri yürütmekle görevlendirilmişlerdi[745]. 1874 yılında "Tahrir-i Nüfus Umum Müdürlüğü" kuruldu[746]. 1878 yılında "Sicil-i Nüfus Nizamnamesi" yayımlandı. Bu yeni düzenleme ile nüfus sayımı geleneksel hale getirildi[747]. 1884 yılında ise "Nüfus-ı Umumiye Müdüriyeti" kuruldu. Bu kurum, 5 yıl sonra 1889'da "Sicil-i Nüfus-ı Ahali İdare-yi Umumiyyesi" adıyla tekrar teşkilatlandı. Osmanlı Devleti'nde nüfus idaresi ile ilgili son düzenleme 1913 yılında yapıldı[748]. 26 Mart 1913 tarihli "İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-i Muvakkat" kararı ile nüfus hizmetlerinin taşra kurumları yeniden düzenlendi[749]. Bu nizamnameye göre, vilayet merkezlerindeki nüfus sicil idareleri birer adet nüfus müdürü ve ihtiyaç kadar kâtip bulunduracaklardı.

---

[745] H. 29 Şevval 1287 / M. 22 Ocak 1871 tarihli "İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnamesi", *Düstur*, Tertip 1, C. 1, s. 625-652.

[746] *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927*, (Haz. Cem Behar), C. 2, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 1996, s. 70.

[747] Stanford J. Shaw, "The Ottoman Census System…", *International Journal of Middle East Studies*, s. 330.

[748] Bülent Cırık, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bitlis Sancağı (1908-1914)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya 2015, s. 25.

[749] Nüfus müdürleri, kendilerine gelen vukuat ilmuhaberlerini onaylayıp 10 gün zarfında sicil nüfus kayıt ve vukuat defterlerine kaydetmekle görevlidirilmişlerdir. Bkz. H. 17 Rebiülahir 1331 / M. 26 Mart 1913 tarihli "İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-i Muvakkat", *Düstur*, Tertip 2, C. 5, s. 186-217.

Edirne'de 1900-1912 yılları arasında nüfus işlerini yürüten görevli nâzırlar/müdürler şöyleydi:

Devlet Salnameleri'ne Göre Edirne Nüfus Nâzırları/Müdürleri		
İsim	**Görev Yaptığı Tarihler**	**Rütbe**
Bahaeddin Bey (Nâzır)[750]	1900-1901 arası	Sâlise
Ragıp Efendi (Nâzır)[751]	1901-1902 arası	Râbia
Hacı Ali Efendi (Nâzır)[752]	1902-1908 arası	Râbia
Rami Efendi (Müdür)[753]	1910-1912 arası	Râbia

Tablo 7: *Devlet Salnameleri'ne Göre Edirne Nüfus Nâzırları/Müdürleri*

Edirne'nin fethinden önce nüfusunun 5.000-10.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Fetihten sonra, Edirne'ye Türk yerleşimi ile birlikte şehrin nüfusu 15.000'i aşmış ve gelen nüfus şehir surlarının dışında yaşamaya başlamıştı[754]. Tahrir defterlerine göre, 1520-1535 yılları arasında Edirne'de vergiye tâbi olan hane sayısı toplam 4.061 idi. Bunların 3.338'i Müslüman, 522'si Hristiyan, 201'i Yahudi'ydi. Buna göre 1520-1530 arasında Edirne'nin nüfusu 22.335'di[755]. 1571-1580 yılları arasında vergiye tabi olan hane sayısı toplam 5.480 olarak kaydedilmişti[756]. 1571-1580 yılları arasında Edirne'nin nüfusu 30.140 olarak görülmektedir[757]. 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı Devleti vergi kayıtlarına göre Edirne'de Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudilerin de bulunduğu farklı nüfus gruplarının birlikte yaşadığı toplam nüfus

---

[750] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1318 / M. 1900)*, 56. Sene, s. 626; *(H. 1319 / M. 1901)*, 57. Sene, s. 678.
[751] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1320 / M. 1902)*, 58. Sene, s. 698.
[752] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1321 / M. 1903)*, 59. Sene, s. 748; *(H. 1322 / M. 1904)*, 60. Sene, s. 762; *(H. 1323/1905)*, 61. Sene, s. 834; *(H. 1324 / M. 1906)*, 62. Sene, s. 898; *(H. 1325 / M. 1907)*, 63. Sene, s. 894; *(H. 1327 / M. 1908)*, 64. Sene, s. 896.
[753] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (R. 1326 / M. 1910)*, 65. Sene, s. 486; *(R. 1327/1911)*, 66. Sene, s. 478; *(R. 1328 / M. 1912)*, 67. Sene, s. 498.
[754] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 119.
[755] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi (Toplum Kuramsal Değişim ve Nüfus)*, Timaş Yay., İstanbul 2017, s. 49-50.
[756] Mevcut makale de tablo IV için bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları…", *Türkiyat Mecmuası*, s. 22; Yunus Koç, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300-1900)*", Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 538.
[757] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi…*, s. 49.

20.000-30.000 civarındadır[758]. Edirne için ilk ciddi nüfus sayımlarından biri de 1703 yılında yapılan sayımdır. Bu dönemde II. Mustafa tahtan indirilmeden birkaç ay önce Edirne mahallelerinin yoklanmalarını emretmiş ve dönemin Edirne mahkemesinden Mevlânâ Seyyid Mustafa Efendi, Dergâh-ı Âli Yeniçeri Başçavuşu Hacı Mustafa Ağa ve Sadrazam ağalarından Ahmed Ağa, şehrin Tunca Nehri kavisinde kalan bölgesindeki mahallelerin sayımını yapmışlardı. İsim isim deftere kayıt ile yapılan bu sayım 24 Mayıs 1703 tarihinde sona ermişti. Tunca Nehri'nin diğer tarafında kalan Yıldırım Semti'nin sayımları ise Mevlânâ Mustafa Efendi, Mirâhur-ı Evvel Ahmed Ağa ve Sadrazam ağalarından Abdurrahman Ağa tarafından yapıldı. Sonuçları, 11 Haziran 1703 tarihinde padişaha sunuldu. Buna göre sayılan 65 mahallede çoğu Türk olmak üzere nüfusun 35.000-45.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir[759]. Bunların yaklaşık 5.000'i Hıristiyan (Rum ve Ermeni), 3.000'i Yahudi ve 1000'i Kıpti idi. 1745 yangını ve 1751 depreminden sonra Edirne nüfusu önemli derecede azaldı. 1828-1829 yıllarında Rus-Osmanlı Savaşı sırasında Müslüman nüfusun bir kısmı şehri terk etmek zorunda kaldı[760].

1831 nüfus sayımı, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası yapıldı. Muhtemelen Edirne'nin nüfus sayımı için Rus ordusunun şehri boşaltması beklendi. Bu sayım geniş ölçüde yalnızca erkek nüfus dikkate alınarak Rumeli ve Anadolu sancaklarıyla kasabalarını kapsadı[761]. Edirne merkezinin ilk sayımını yapan Edirne Kadısı Raif Bey, Müslümanların; Çirmen Mutasarrıfı Hüseyin Paşa ise gayrimüslimlerin sayımını yaptı[762]. Edirne Kadısı Raif Bey'in tuttuğu deftere göre Edirne merkezinde, 8.313 Müslüman, 750 Kıpti Müslim (Çingene) olmak üzere 9.063 erkek nüfus bulunmaktaydı[763]. Çirmen Mutasarrıfı Hüseyin Paşa'nın tuttuğu deftere göre ise 6.197'si Rum, 1.443'ü Ermeni ve 1.541'i Yahudi olmak üzere toplam 9.181 gayrimüslim erkek nüfus mevcuttu[764]. Bu dönemde Edirne'ye bağlı Ada

---

[758] Yunus Uğur, "Edirne", *Encyclopedia Of The Ottoman Empire*, (Haz. Gábor Ágoston, Bruce Masters), Facts On File Inc. An imprint of Infobase Publishing, New York 2008, s. 197.
[759] Özer Ergenç, "XVIII. Yy'ın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. III, (21-25 Eylül 1981), TTK Yay., Ankara 1981, s. 1416-1419.
[760] Yunus Uğur, "Edirne", *Encyclopedia Of The Ottoman Empire*, s. 197.
[761] Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda…*, s. 8.
[762] Emine Tonta Ak, *a.g.m.*, s. 235.
[763] Ayrıntılı istatistik için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda…*, s. 36.
[764] Orijinal haliyle akrılmıştır. Bkz. Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 37.

nahiyesinde 2.422, Çöke nahiyesinde 3.048, Üsküdar ve Manastır nahiyelerinde 6.700 gayrimüslüm erkek nüfus kaydedildi. Edirne merkezi temel alındığında gayrimüslim nüfus sayısı 21.901'di. Edirne genelinde müslüman ve gayrimüslim toplam nüfus ise 30.964'dü[765].

Ancak daha öncede belirttiğimiz gibi Enver Ziya Karal'ın yayınladığı nüfus defterinde Edirne'nin nüfus sayımı ile ilgili ilkinden farklı olarak ikinci bir sayım verisi söz konusuydu. Bu verilerde Edirne nüfusu daha yüksek verilmekteydi. Bu defterde ise Edirne ve nahiyelerinde mevcut Müslüman sayısı 15.587 idi. Sadece erkeklerin sayıldığı 1831 nüfus sayımında kadınları da yaklaşık olarak bu değere yakın bir rakam ile toplarsak, şehirde ortalama 31.000-32.000 civarında Müslüman nüfus mevcuttu. Aynı defterde Edirne ve nahiyelerinde mevcut gayrimüslim sayısı 28.866 verilmekteydi. Kadınları da dâhil edersek Edirne'de ortalama 57.000-58.000 civarında gayrimüslim nüfus yaşamaktaydı[766].

1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra gerek askerî gerekse iktisadî alanlarda çeşitli reformların yapılabilmesi için Osmanlı Devleti topraklarında nüfus ve mal sayımının yapılması zorunlu hale getirildi. Edirne için tutulan 1842-1843 tarihli nüfus defteri, Edirne ve nahiyeleri hakkında bilgiler içermekteydi[767]. 1842-1843 tarihli Maliye Ceride defterine göre, Edirne merkezi ve nahiyelerinin toplam erkek nüfusu 55.219'du. Bu nüfusun 23.141'i Edirne merkezinde yaşamaktaydı. Üsküdar nahiyesi'nde 10.190, Çöke nahiyesinde 8.747, Manastır nahiyesinde 8.746 ve Ada nahiyesinde 4.395 erkek nüfus bulunmaktaydı[768]. Edirne merkezinin ve nahiyelerde yaşayan kadın nüfusununda erkek nüfusuna yakın olduğu varsayımından yola çıkarsak 1842-1843 yıllarına ait toplam nüfus 110.000-111.000 civarındaydı. Bu nüfusun yaklaşık 46.000-47.000'i Edirne merkezinde yaşamaktaydı. Kadınlar da eklendiğinde Üsküdar nahiyesi 20.000-21.000 arası, Çöke

---

[765] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 37.
[766] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 91-92; Kayıtlarda Tirfelli nahiyesinin Müslüman nüfusu ile bilgi verilmemiştir.
[767] BOA, *ML.CRD. def.*, No. 706, (H. 1258 / M. 1842-1843).
[768] Defterin 11. sayfasına kadar Edirne'nin mahalle olarak nüfus verileri bulunmaktadır. 11. sayfa'da Yahudi cemaatleri hane sayısı ve nüfus bilgileri birlikte verilmiştir. Sayfa 11'den 25'e kadar ise sırasıyla Çöke nahiyesi, Ada nahiyesi, Manastır ve Üsküdar nahiyelerinin mahalle nüfus verileri mevcuttur. Bkz. BOA, *ML.CRD. def.*, No. 706, (H. 1258 / M. 1842-1843), s. 1-25.

nahiyesi 17.000-18.000 arası, Manastır nahiyesi 17.000-18.000 arası ve Ada nahiyesi 9.000-10.000 arası bir nüfusa sahipti.

1844-1859 tarihli Maliye Ceride Defteri, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Edirne merkezi ve nahiyeleri hakkında nüfus verilerine sahip ikinci defter olarak saptanmıştır. Bu defterde Edirne'nin 1844 yılı nüfusu ile ilgili veriler bulunmaktaydı[769]. 1844-1859 tarihli Maliye Ceride Defteri'nin 1844 yılı verilerine göre, Edirne merkezinde yaşayan toplam Müslüman erkek nüfusu 8.686, gayrimüslim erkek nüfusu 14.427 idi[770]. Edirne merkezinin nüfusuna kadınları da dâhil ettiğimizde toplam nüfus 46.000-47.000 civarındaydı. Bu nüfus 1842-1843 tarihli defter ile de uyuşmaktadır.

Serasker Rıza Paşa'nın gözetiminde Osmanlı Devleti genelinde 1844-1845 yılında ikinci kez nüfus sayımı yapıldı; ancak sonuçları resmi olarak açıklanmadığı için kesin rakamlar bilinmemektedir[771]. 1844 tarihli genel nüfus sayımı ile ilgili Ubicini ve Boré tarafından yayınlanan rakamlar bilinmektedir. Ancak bu rakamlar ile ilgili resmi bir Osmanlı kaydına rastlanmamıştır[772]. Ubicini'ye göre 1844 tarihli nüfus sayımında Edirne'nin nüfusu 110.000 olarak belirtilmiştir[773]. 1861 tarihli Maliye Ceride Defteri'nde bütün nahiyeleri kapsamakla birlikte Edirne nüfusu, 147.626 olarak verilmektedir. Edirne'de bulunan hane sayısı ise 54.345 idi[774].

1870-1871 yıllarında 19.576'sı Müslüman, 48.546'sı gayrimüslim (Rum, Ermeni ve Yahudi), 539'u Kıpti Müslim olmak üzere 68.661 erkek nüfus

---

[769] 21 sayfa olan bu defterin 1-14 sayfalar arası Edirne merkezi ile ilgili veriler vermektedir. 14-21 arası sayfalar ise Çöke nahiyesinin nüfus verileri bulunmaktadır. Diğer nahiyeler hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu defterde Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi ve Kıpti Müslümanlar ayrı olarak nüfus verileri ve hane sayıları mevcuttur. Bunun yanı sıra tüvana (genç), sıbyan (çocuk) ve amal-mende (ihtiyar) olarak yaş nüfusu ayrı verilmiştir. Ek olarak, âlâ, evsat, edna nüfus bilgileri de verilmiştir. Aynı defterde Edirne'de görevli asker sayısı da belirtilmiştir. Bkz. BOA, *ML.CRD. def*., No. 810, (H. 1260-1273 / M. 1844-1859).

[770] BOA, *ML.CRD. def*., No. 810, (H. 1260-1273 / M. 1844-1859), s. 1-10.

[771] Emine Tonta Ak, *a.g.m.*, s. 251.

[772] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi…*, s. 7.

[773] *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927,* (Haz. Cem Behar), s. 27.

[774] Edirne, Vidin, Selanik, Niş, Rumeli, Üsküb, Yanya, Bosna, Silistre, Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletlerinin nüfusunu gösterir bir defterdir. Bu defterde Edirne Vilâyeti'nin tüm sancakları da dâhil olmak üzere genel nüfusu 593.015 olarak verilmiştir. Hane sayısı ise 205.401'dir. Bkz. BOA, *ML.CRD. def.*, No. 1862, (H. 1278 / M. 1861), s. 2.

bulunmaktaydı. Edirne ve nahiyelerinin toplam nüfusu yaklaşık 137.000-138.000 civarındaydı[775].

1876 yılında Edirne merkezinde 11.051'i Rum ve Bulgar, 10.182'si Müslüman, 3.688'i Yahudi, 908'i Kipti Müslim, 488'i Katolik, 1.778'i Ermeni ve 15'i Kıpti gayrimüslim olmak üzere toplam 28.182 erkek nüfus bulunmaktaydı. Üsküdar, Çöke, Manastır ve Ada nahiyelerinde ise 36.566'sı Rum ve Bulgar, 9.871'i Müslüman, 844'ü Kıpti Müslim, 482'si Kıpti gayrimüslim ve 86'sı Katolik olmak üzere 47.849 erkek nüfus mevcuttu. Edirne merkez ve nahiyelerinin toplam erkek nüfusu 76.031 olarak görülmektedir[776]. Buna göre, kadınlar da dâhil edildiğinde 1876 yılında Edirne merkez ve nahiyelerinin toplam nüfusu yaklaşık 151.000-152.000 arasındaydı.

1885 yılında Edirne merkezinde gayrimüslim ve Müslüman olmak üzere toplam 50.970 nüfus mevcuttu. Bu nüfusun 10.618'i Müslüman, 9.873'ü Rum ve Bulgar, 1.603'ü Ermeni, 3.864'ü Yahudi olmak üzere 25.958 erkek nüfus, 10.582'si Müslüman, 9.190'ı Rum ve Bulgar, 1.688'i Ermeni ve 3.552'si Yahudi olmak üzere toplam 25.012 kadın nüfus idi. Üsküdar nahiyesinde 891'i erkek, 801'i kadın toplam 1.692 nüfus, Çöke nahiyesinde 4.776'sı erkek, 2.096'sı kadın toplam 8.984 nüfus, Ada nahiyesinde ise 4.450'si erkek, 4.010'u kadın toplam 8.460 nüfus bulunmaktadır. Edirne merkez ve nahiyelerinin toplam nüfusu 70.106'ydı[777].

1887-1888 yıllarında Edirne ve dâhilindeki nahiyelerde 41.005'i erkek, 37.978'i kadın olmak üzere toplam 78.983 Müslüman bulunmaktaydı. 40.110'i erkek, 36.930'u kadın toplam 77.040 Rum nüfus, 16.734'ü erkek nüfus, 15.175'i kadın nüfus olmak üzere toplam 31.909 Bulgar mevcuttu. 4.517'si erkek, 4.243'ü kadın olmak 8.760 Yahudi, 1.792'si erkek, 1.865'i kadın toplam 3.657 Ermeni

---

[775] Kadınlar dâhil edilmiştir. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1287 / M. 1870)*, Def'a 1, s. 142-143; *(H. 1288 / M. 1871)*, Def'a 2, s. 144-145.
[776] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1293 / M. 1876)*, Def'a 7 s. 113.
[777] H. 1293/1876 tarihli Edirne Vilâyet Salnamesi'nde sadece toplam erkek nüfusu 76.031 idi. Kadınları da dâhil ettiğimizde 151.000-152.000 civarındadır. 1885 yılına ait verilerde şehrin nüfusu %50'den fazla azalmıştır. Bunun en önemli nedeni, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ve Edirne'nin işgallerden nüfus olarak çok fazla etkilenmesidir. Tabi bir diğer neden ise Manastır nahiyesinin Edirne dâhilinde gösterilmemesidir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1302 / M. 1885)*, Def'a 11, s. 254.

yaşamaktaydı. 1887-1888 yıllarında Edirne ve nahiyelerinin toplam nüfusu 201.203'tü[778].

1891 yılında Edirne merkezi ve nahiyelerinde 70.787'si erkek, 67.120'si kadın olmak üzere toplam 137.907 Müslüman nüfus bulunmaktaydı. 48.096'sı erkek, 43.293'ü kadın toplam 91.389 Rum, 16.091'i erkek nüfus, 21.458'i kadın nüfus olmak 37.549 Bulgar nüfus mevcuttu. 4.733'ü erkek, 5.426'ü kadın olmak üzere toplam 10.159 Yahudi, 1.878'i erkek, 1.901'i kadın toplam 3.779 Ermeni yaşamaktaydı. Edirne ve nahiyelerinin toplam nüfusu 141.776'sı kadın, 139.355'i erkek olmak üzere 281.131 idi[779].

1893-1903 yılları arasında 46.691'i kadın, 51.042'si erkek olmak üzere yerli ve yabancı dâhil Edirne merkezinin toplam nüfusu 97.733 idi. Nüfusun %52'si erkek, %48'ini kadınlar oluşturmaktaydı. Bu nüfusun %46,12'si Müslüman, %30,04'ü Rum, %10,03'ü Bulgar, %9,21'i Yahudi, %3,87'si Ermeni, %0,66'sı Katolik, %0,07'si Protestan'dır. Dinî olarak durumu ise 45.073 (%46)'ü Müslüman, 42.941 (%44)'i Ortodoks (Rum, Ermeni, Bulgar), 9.002 (%9)'si Yahudi, 647 (%1)'ü Katolik (4 kişi yabancı Latin dâhil), 70 (%0,2)'i Protestan olarak görülmektedir[780].

Son Osmanlı nüfus sayımı olan 1905/1906 nüfus sayımı, hem teknik hem de politik nedenlerle gerçekleştirildi. Bu durumdan Osmanlı yetkililerinin daha önceki sayımların sonuçlarından memnun olmadıkları anlaşılmaktadır[781]. 1905/1906 tarihli nüfus sayımına dair Edirne ile ilgili en önemli istatistikî veriler Kemal

---

[778] Bu rakam 1881/1882 nüfus sayımını veren H. 1302/1885 tarihli Edirne Vilâyet Salnamesi'ndeki rakamdan çok daha fazladır. 1885 tarihli salnamede Edirne merkezinin nüfusu 21.200 iken H. 1304/1887 tarihli ve H. 1305/1888 tarihli salnamelerde bu rakam 78.983 olmuştur. Ayrıca Bulgar nüfus ayrı olarak sayılmasına rağmen Rum nüfusunda da ciddi bir artış gözlemlenmektedir. Ermeni ve Yahudi nüfusunda da durum aynıdır. Bu ciddi nüfus artışının ortaya çıkmasındaki en önemli neden 1881-1888 arası nüfus sayım işlemlerinin Edirne merkez ve nahiyelerinde devam etmesidir. Daha öncede değindiğimiz gibi 1881/1882 genel nüfus sayımı 1889'a kadar sürmüş, veriler geldikçe vilâyet salnamelerinde yayınlamıştır. Bunun en önemli kanıtlarından biri de hane sayılarındaki ciddi artıştır.*Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1304 / M. 1887)*, Def'a 13, s. 257; *(H. 1305 / M. 1888)*, Def'a 14, s. 261.

[779] Bu rakam 1888 tarihli salnameden fazladır. Bunun nedeni, 1889'a kadar süren sayımların yansımasıdır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1308 / M. 1891)*, Def'a 18, s. 258.

[780] Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20; *(R. 1311 / M. 1895)*, Def'a 21; *(R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 22; *(H. 1313 / M. 1897)*, Def'a 23; *(R. 1314 / M. 1898)*, Def'a 24; *(R. 1315 / M. 1899*), Def'a 25; *(R. 1316 / M. 1900)*, Def'a 26; *(R. 1317 / M. 1901)*, Def'a 27; *(R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28.

[781] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi…*, s. 35.

Karpat'ın *Ottoman Population (1830-1914), Demografic and Social Characteristics* adlı eserinde bulunmaktadır. Edirne dâhilinde yaşayan kadın ve erkek nüfus verileri, millet ve dinî olarak ayrı ayrı verilmiştir. Yalnız bu eserde Osmanlı Devleti'ndeki bu nüfus sayımı 1906/1907 nüfus sayımı olarak gösterilmiştir. Bu nüfus değerlerine muhtemelen Edirne'nin nahiyeleri ve çevre bölgelerde dâhil edilmiştir. Buna göre nüfus verileri şöyledir[782]:

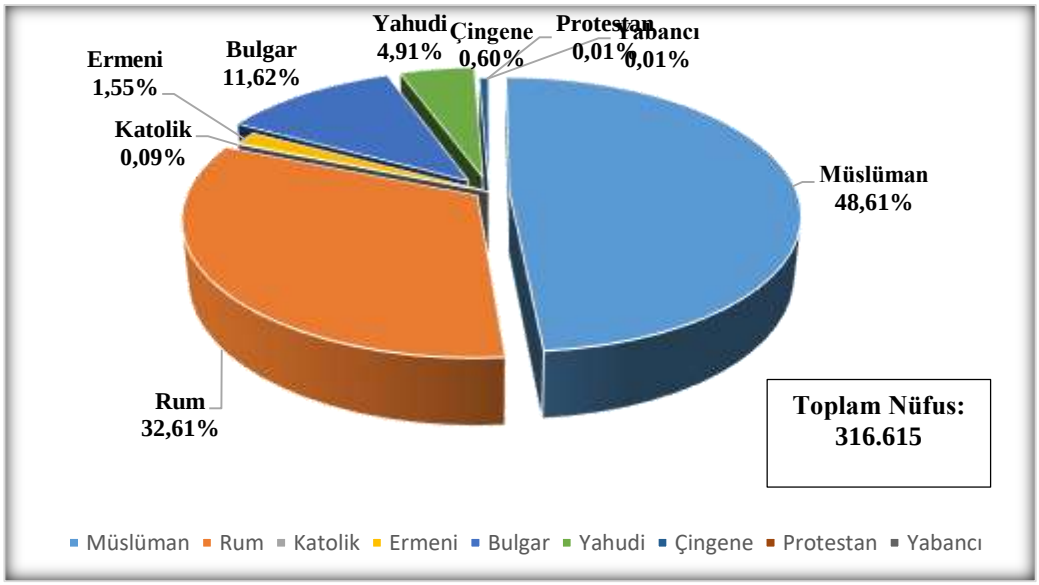
1905/1906 Nüfus Sayımına Göre Edirne'nin Erkek ve Kadın Nüfusu			
Cemaat	**Erkek**	**Kadın**	**Yekün**
Müslüman	89.007	64.886	**153.893**
Rum	53.066	50.192	**103.258**
Katolik	164	106	**270**
Ermeni	2.493	2.406	**4.899**
Bulgar	18.759	18.024	**36.783**
Yahudi	7.769	7.765	**15.534**
Protestan	20	24	**44**
Çingene	990	923	**1.913**
Yabancı	13	8	**21**
Yekün	**172.281**	**144.334**	**316.615**

Tablo 8: *1905/1906 Nüfus Sayımına Göre Edirne'nin Erkek ve Kadın Nüfusu*

Edirne merkezinde, 153.89'ü Müslüman, 103.258'i Rum, 36.783'ü Bulgar, 15.534'ü Yahudi, 4.899'u Ermeni, 1.913'ü Çingene, 270'i Katolik, 44'ü Protestan ve 21'i de yabancı olmak üzere toplam 316.615 nüfus yaşamaktaydı. Nüfus bakımından en kalabalık topluluk Müslümanlardı. Müslümanları sırasıyla Rum, Bulgar, Yahudi, Ermeni, Çingene, Katolik, Protestan ve yabancılar takip etmekteydi. Aynı zamanda şehirde erkek nüfus, kadın nüfustan daha fazlaydı.

[782] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi…*, s. 166-167.

1905/1906 tarihli nüfus sayımına göre Edirne'de yaşayanların millet ve dini olarak nüfusu dağılımı şöyledir:

***Grafik 1**: 1905/1906 tarihli nüfus sayımına göre Edirne'de yaşayanların etnik ve dinî olarak nüfusu dağılımı*

1905/1906 yıllarında Edirne'nin %48,61'ini Müslümanlar oluşturmaktaydı. Geri kalan nüfusun %32,61'i Rum, %11,62'si Bulgar, %4,91'i Yahudi, %1,55'i Ermeni idi. Diğer etnik unsurlar ise %0,60 ile Çingeneler, %0,09 ile Katolikler, %0,01 ile Protestanlar ve %0,01 ile yabancılar şehrin en azınlıkta olan kesimleriydi.

***Grafik 2:** 1905/1906 tarihli nüfus sayımına göre Edirne'de yaşayanların erkek ve kadın dağılımı*

Yukarıdaki grafiğe göre, 1905/1906 yıllarında %54,41 ile erkek nüfus kadınlara oranla daha fazlaydı. Kadın nüfus oranı ise %45,59 idi. Bu oran Müslüman nüfusta %57,84 erkek, %42,16 kadındı. Rumlarda %51,39'u erkek, %48,61'i kadın,

Bulgarlarda %51'i erkek, %49'u kadın, Yahudilerde %50,01'i erkek, %49,99'u kadın, Ermenilerde %50,89'u erkek, %49,11'i kadın ve Çingenelerde %51,75'i erkek, %48,25'i kadın olarak görülmekteydi.

1908-1914 yılları arasında Edirne'nin nüfusu ile ilgili yerli ve yabancı bazı kaynaklarda farklı sayılara rastlanmaktadır. Edirne vilayetinin tamamı ile ilgili kayıtların yer aldığı 27 Nisan 1909 (H. 6 Rebiülahir 1327) tarihli bir deftere göre Edirne merkezinde 7.676'sı Müslüman, 12.605'i gayrimüslim olmak üzere toplam 20.281 hane bulunmaktaydı[783]. Edirne'nin 1909 yılına ait saptanmış en kapsamlı defterlerden biri de 27 Nisan 1909 (H. 6 Rebiülahir 1327) tarihli defterdir. Bu defter genel ayrıntıları ile birlikte Edirne vilayetine bağlı tüm sancak, kaza ve nahiyelerin nüfus bilgilerini içermektedir[784]. Bu defterde en önemli ayrıntılardan biri de daha önce Gelibolu Sancağı'na bağlı olan Mekri nahiyesi[785] ve yine daha önce Edirne'nin nahiyelerinden olup 1874'den itibaren göremediğimiz Manastır'ın tekrar nahiye statüsünde nüfus değerlerinin verilmesidir.

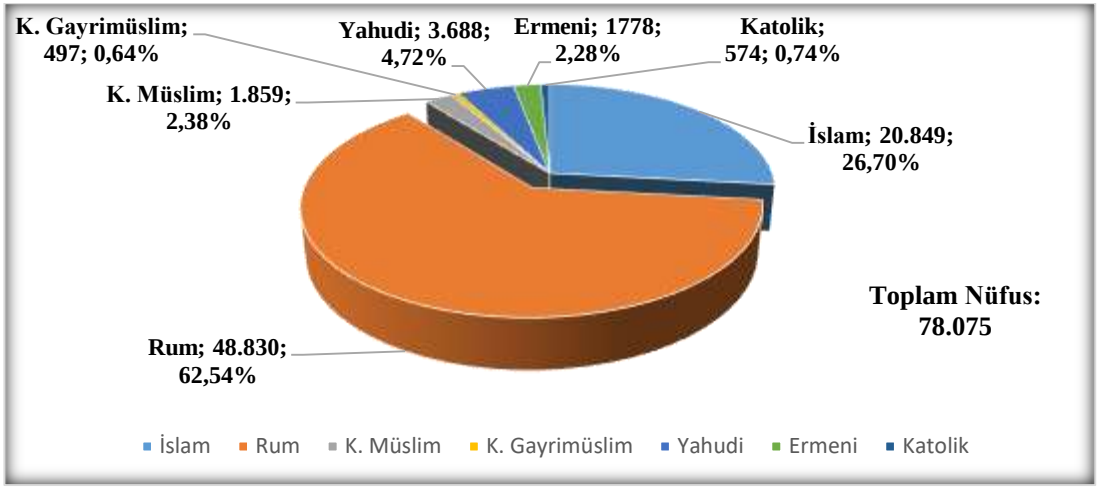
27 Nisan 1909 (H. 6 Rebiülahir 1327) tarihli bir deftere göre Edirne merkezi ve nahiyelerinin erkek nüfusu şöyleydi[786]:

27 Nisan 1909 (H. 6 Rebiülahir 1327) tarihli bir deftere göre Edirne merkezi ve nahiyelerinin erkek nüfusu								
Edirne ve Nahiye	**Gayri müslim Kıptiyan**	**Kıptiyan Müslim**	**Yahudi**	**Katolik**	**Ermeni**	**Rum**	**İslam**	**İcmal Nüfus**
Edirne	15	980	3.688	488	1.778	11.051	10.182	**28.182**
Üsküdar	159	255	-	-	-	9.845	3.557	**13.816**
Ada	62	89	-	-	-	4.839	1.593	**6.583**
Manastır	45	306	-	-	-	12.706	1.534	**14.591**
Çöke	216	194	-	86	-	9.176	3.187	**12.859**
Mekri	-	35	-	-	-	1.213	796	**2.044**
Yekün	**497**	**1.859**	**3.688**	**574**	**1.778**	**48.830**	**20.849**	**78.075**

Tablo 9: *27 Nisan 1909 (H. 6 Rebiülahir 1327) tarihli bir deftere göre Edirne merkezi ve nahiyelerinin erkek nüfusu*

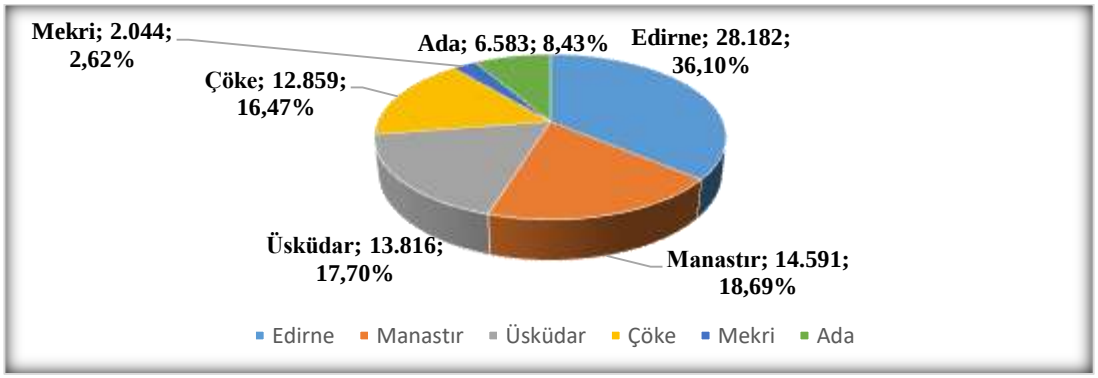
[783] BOA, *Y.EE.*, 34/79, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 1.
[784] BOA, *Y.EE.*, 34/48, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 1.
[785] BOA, *MVL.*, 929/63, (H. 23 Şevval 1277 / M. 4 Mayıs 1861).
[786] BOA, *Y.EE.*, 34/48, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 1.

Edirne ve nahiyelerinde yaşayan erkek nüfus toplam 78.075 idi. Bu nüfusun 20.849'u Müslüman, 48.830'u Rum, 3.688'i Yahudi, 1.778'i Ermeni, 1.859'u Kıpti Müslim, 574'ü Katolik ve 497'si gayrimüslim Kıpti'ydi. Nüfusun 28.182'si Edirne merkezinde, 14.591'i Manastır, 13.816'sı Üsküdar, 12.859'u Çöke, 6.583'ü Ada ve 2.044'ü Mekri nahiyelerinde yaşamaktaydı. Kadın nüfusu da erkek nüfus oranında eklediğimizde 1909 yılında ortalama 157.000-158.000 civarında bir nüfus söz konusuydu. 27 Nisan 1909 (H. 6 Rebiülahir 1327) tarihli deftere göre Edirne merkezi ve nahiyelerinin erkek nüfusu dağılımı şöyleydi:

Grafik 3: *27 Nisan 1909 (H. 6 Rebiülahir 1327) tarihli deftere göre Edirne merkezi ve nahiyelerinin erkek nüfusunun dinî ve etnik dağılımı*

Edirne ve nahiyelerindeki erkek nüfusun %62,54'ü Rum, %26,70'i Müslüman, %4,72'si Yahudi, %2,38'i Kıpti Müslim, %2,28'i Ermeni, %0,74'ü Katolik ve %0,64'ü ise Kıpti gayrimüslimlerden oluşmaktaydı.

Grafik 4: *27 Nisan 1909 (H. 6 Rebiülahir 1327) tarihli deftere göre Edirne merkezi ve nahiyelerinin erkek nüfusu dağılımı*

Yukarıdaki grafiğe göre, nüfusun %36,10'u Edirne merkezde, %18,69'u Manastır nahiyesinde, %17,70'i Üsküdar nahiyesinde, %16,47'si Çöke nahiyesinde, %8,43'ü Ada nahiyesinde ve %2,62'si Mekri nahiyesinde yaşamaktaydı.

27 Nisan 1909 (H. 6 Rebiülahir 1327) tarihli bir diğer defterde ise Edirne merkezinin erkek ve kadın nüfusu birlikte verilmişti. Buna göre Edirne'de 15'i erkek, 15'i kadın 30 Kıpti gayrimüslim, 980'i erkek, 975'i kadın 1.955 Kıpti Müslim, 3.688'i erkek, 3.445'i kadın 7.133 Yahudi, 488'i erkek, 523'ü kadın 1.011 Katolik, 1.778'i erkek, 1.850'si kadın 3.628'i Ermeni nüfus bulunmaktaydı. Yine aynı deftere göre şehirde, 11.051'i erkek, 10.754'ü kadın toplam 21.625 Rum, 10.182'si erkek, 9.882'si kadın olmak üzere toplam 20.064 Müslüman nüfustan oluşmaktaydı. Edirne merkezinde 27.444'ü kadın, 28.182'si kadın olmak üzere toplam 55.626 nüfus mevcuttu[787].

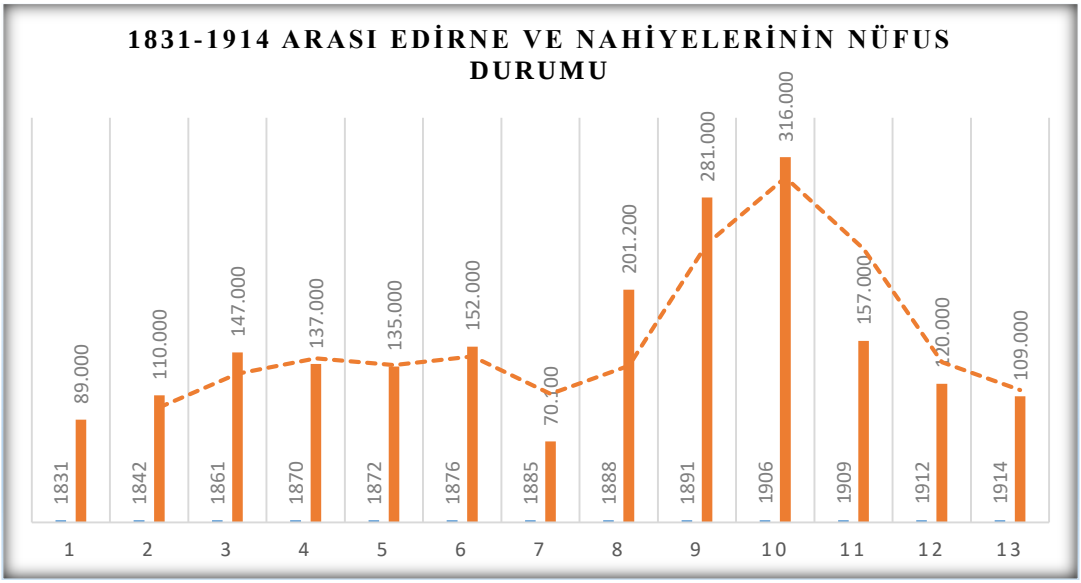
II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'nin nüfus verileri ile ilgili farklı kaynaklarda çeşitli rakamlara ulaşıldı. Justus Pertes, 1910 yılı Edirne nüfusunu 81.000 olarak göstermekteydi[788]. Dr. Rıfat Osman'ın *Edirne Rehnüması* adlı eserinde, Balkan Savaşları öncesinde Edirne'nin nüfusu 47.289'u Müslüman, 19.608'i Rum, 14.469'u Musevi, 4.000'i Ermeni ve 2.324'ü Bulgar olmak üzere 87.690 olarak vermiştir[789]. Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Balkan Savaşları hatıralarında, 5 Aralık 1912 tarihli notunda kuşatmanın başlarındaki Edirne nüfusu hakkında bilgi vermiştir. Buna göre, 37.000 Müslüman, 25.000 Rum, 14.000 Musevi, 5.000 Ermeni, 24.000 Bulgar, 250'si yabancı 10.000 göçmen ile birlikte toplam 115.250 civarındadır[790]. Gustave Cirilli'e göre, Balkan Savaşları esnasında Edirne ve nahiyelerinde 55.000'i Türk, 20.000'i Rum, 10.000'i Bulgar, 6.000'i Ermeni ve yaklaşık 20.000'i Yahudi olmak üzere 120.000 civarında nüfus bulunmaktaydı[791]. Kemal Karpat'a göre, Edirne'nin toplam nüfusu 1912 yılında 83.000, 1914 yılında

---

[787] BOA, *Y.EE.*, 27/18, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 2.
[788] Justus Pertes, *Almanach de Gotha, Annuaire (Généaloigue, Diplomatique et Statistique)*, Paris 1910, s. 1160.
[789] Rıfat Osman, *Edirne Rehnüması…*, s. 46.
[790] Verilen toplam nüfusun içinde 57.000 ordu mensubu da bulunmaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi…*, s. 178.
[791] Gustave Cirilli, *Journal du siège d'Andrinople: (İmpressions d'un Assiégé),* (Ed. M. Imhaus et R. Chapelot), Paris 1913, s. 31; *Edirne Kuşatması Günlüğü*, (Çev. Fazıl Bülent Kocaman), Ceren Yay., İstanbul 2012, s. 32.

109.549'du[792]. Karpat, 1914 yılı nüfusunu, 53.731'i Müslüman, 36.222'si Rum, 4.536'sı Ermeni, 13.889'u Yahudi, 45'i Katolik, 478'i Kıpti ve 648'i Bulgar olarak vermiştir[793]. 1918 tarihli Edirne şehrini gösterir krokide ise 47.289'u Türk, 19.608'i Rum, 4.005'i Ermeni, 14.466'sı Yahudi ve 2.349'u Bulgar olmak üzere 87.717 nüfus görülmektedir[794].

Aşağıdaki grafikte elde edilen çeşitli kaynaklara göre 1831-1914 arası Edirne merkezi ve nahiyelerinin nüfus değişimi gösterilmiştir. Bu nüfus verilerinin bazıları sadece erkek nüfustan oluşmasından dolayı kadınlarında aynı oranda olduğu düşüncesiyle iki ile çarpılarak tahmini bir değer gösterilmiştir. Bazı veriler ise daha öncede tablolarda gösterdiğimiz gibi kadın ve erkek nüfus değerleri olduğu aktarılmıştır[795]. Buna göre Edirne ve nahiyelerinin 1831-1914 arası nüfus değişimini gösterir grafik şöyleydi:

Grafik 5: *1831-1914 yılları arasında Edirne ve nahiyelerinin nüfus durumu*

Edirne ve nahiyelerinin nüfusu, 1831-1861 yılları arasında yükselme eğilimindedir. Şehir bu süreçte genişlemeye devam etmiş ve çeşitli nedenlerden dolayı nüfus artmıştır. 1861'den 1872'ye kadar nüfus aşağı yönde seyretmiş ve

---

[792] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi…*, s. 149.
[793] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914), Demografic and Social Characteristics*, s. 170-171.
[794] BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918).
[795] Rakamlar gösterilirken yakın olan rakama yuvarlanmış, küsuratlar gösterilmemiştir.

yaklaşık 12.000 civarında bir nüfus kaybı olmuştur. 1876 tarihli nüfus verisine göre şehir nüfusu artış göstererek yaklaşık 17.000 kişi artmıştır. Ancak, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın başlaması, Edirne ve çevresinin Rus işgaline maruz kalması dolayısıyla şehir nüfusu tekrar olumsuz etkilenmiştir. Aynı zamanda bu savaştan kaynaklı oluşan büyük göçler, Osmanlı topraklarının bazı bölgelerinde başlayan kıtlık[796] ve salgın hastalıklar şehirlerdeki nüfus durumunu önemli derecede etkilemiştir. 1881/1882 tarihlerinde başlayan Osmanlı genel nüfus sayımının bölgesel sonuçları vilayet salnamelerinde yayınlanmaya başlamıştır. Savaştan sonra Edirne ile ilgili nüfus bilgisi, en yakın 1885 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nde görülmektedir. Bu dönemde Edirne ve nahiyeleri en düşük nüfusa ulaşmıştır. Nüfusun azalmasındaki en önemli etken, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ydı. Bu savaş haricinde bir diğer neden, 1874 tarihinden sonraki salnamelerde Manastır nahiyesinin yer almamasıydı. Yalnız 1881/1882 tarihli nüfus sayımının 1889'a kadar sürdüğü düşünüldüğünde 1885 tarihli nüfus verisinin sadece sayımı biten bölgelerden geldiğinden verilerin çok sağlıklı olduğu söylenemez. Nitekim 1888 tarihli nüfus rakamı diğer bölgelerden gelen sayım sonuçları ile birlikte artış göstermişti. 1888 yılında nüfus 201.200 civarlarına çıkarken 1891'de daha da artarak 281.000'e çıkmıştır. Şehrin ve nahiyelerinin nüfusu, 1905'e gelindiğinde en yüksek rakama çıkmıştır. Muhtemelen bu rakam, Edirne ve nahiyelerinin çevresindeki yerleşimleri de kapsamaktaydı. 1909 yılına ait defterler incelendiğinde şehir nüfusunda ciddi bir düşüş yaşandığı, 157.000'e kadar azaldığı görülmektedir. Bu düşüşteki olası neden ise 1908 tarihinde Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve genellikle ayrı bir millet yerine uzun yıllar Rumlar ile birlikte Ortodoks olarak sayılan Bulgar nüfusunun göç etmesiydi. Balkan Savaşları öncesinde de nüfus düşüşü devam etmiş, savaş esnasında da şehrin nüfusu azalma göstermiştir. Bu savaş dönemine kadar nüfus 120.000'e kadar inmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile

---

[796] Kıtlık ile ilgili bkz. Yener Bayar, *1873-1875 Orta Anadolu Kıtlığı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013; Meriç Aybar, "Osmanlı Devletinde Kıtlık ve İç Göç: 1870-1900 Arası İç Anadolu Örneği", *Mavi Atlas Dergisi*, S. 5, Gümüşhane 2017, s. 474-488.

birlikte şehrin nüfusu 109.000'e kadar gerilemiştir. I. Dünya Savaşı sonu ve 1922 yılındaki Yunan işgali sonrası, şehrin nüfusu 34.528 olarak kaydedilmiştir[797].

2.2. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne Mahalleleri

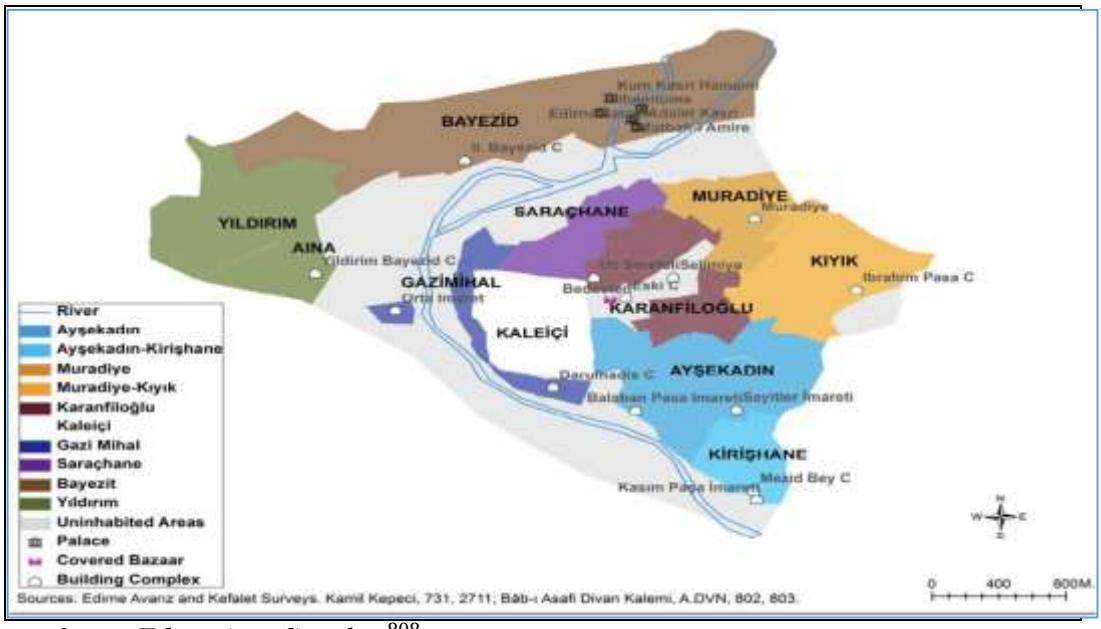
Osmanlı Devleti'nin fethinden önce Edirne, 2-3 kilise ile 5-10 mahallenin yer aldığı Kaleiçi ve Tunca Nehri üzerindeki Mihal Köprüsü'nün diğer tarafındaki Aina[798] adlı yerleşim yerinden ibaret küçük bir şehir görünümündeydi. Kaleiçi Semti, merkez olmak üzere gayrimüslimlerin yaşadığı birkaç mahalleden oluşmaktaydı[799]. Şehir, fetihten sonra hızla gelişme gösterdi. Türk nüfusunun yerleşmesiyle birlikte kale dışında yeni mahalleler kuruldu. Abdurrahman Hibrî Efendi fetihten sonra harap olanların dışında şehrin farklı bölgelerinde 160 civarında mahallesinin olduğunu belirtmektedir[800]. Rumeli'nin fethiyle birlikte fetih hareketlerine katılan şeyh ve dervişlerden birçoğu Edirne'de tekkeler, zaviyeler tesis etmişlerdi. Kazandıkları muafiyetler sayesinde birer kurucu olarak mahallelere isimlerini bırakmışlardı[801].

Edirne'nin mahalleri ile ilgili arşiv belgeleri dışında çeşitli dönemlerde yapılmış bazı çalışmalar bulunmaktadır[802]. Bu çalışmalara göre fethinden sonra Edirne'deki mahalle sayıları şu şekilde tahlil edilebilmektedir: Edirne'nin fethinden II. Murad Dönemin'e kadar (1361-1421 arası) 24 mahalle, II. Murad Dönemi'nde 73 mahalle, II. Mehmed Dönemi'nde 102 mahalle, II. Bayezid'ten Kanuni'ye kadar 141 mahalle ve 18. yüzyıl başlarına kadar 174 mahalle mevcuttu[803]. 18. yüzyıl ise Edirne için talihsiz bir yüzyıl olmuştu. Bu yüzyılda şehir, yangın, deprem ve sel felaketlerine uğramıştı. Yine de mahalle sayısı 160 civarındaydı[804]. Ahmed Badi Efendi'ye göre,

---

[797] Yunus Uğur, "Edirne", *Encyclopedia Of The Ottoman Empire*, s. 197.
[798] Bugünkü Yıldırım Mahallesi'nin bulunduğu bölgedir.
[799] Ahmet Usal, *a.g.e.*, s. 51.
[800] Abdurrahman Hibrî, *Enîsü'l Müsâmirîn-Edirne Tarihi 1360-1650*, s. 14.
[801] M. Tayyip Gökbilgin, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası…*, s. 21-22.
[802] Abdurrahman Hibrî, *a.g.e.*; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1939; Rıfat Osman, *Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu)*, (Haz. Ratip Kazancıgil), Edirne Valiliği Yay., İstanbul 2013; Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri Tarihçesi (1529-1990)*, Edirne Valiliği Yay., İstanbul 1999.
[803] Yunus Uğur, "Mahalle Biyografilerine Bir Katkı: Osmanlı Dönemi Edirne'sinden Dört Örnek", *Şehir ve Toplum Dergisi*, S. 3, Aralık 2015, s. 65.
[804] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 120.

19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında Edirne'de 162 mahalle bulunmaktaydı[805]. 1903 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nde göre şehirde 154 mahalle kaydedilmişti[806]. Rıfat Osman eserinde, bu dönemde Edirne'de mevcut mahalle sayısını 157 olarak vermekteydi[807].

Harita 1: *Edirne'nin Semtleri*[808]

Edirne'nin fethinden sonra şehrin imar ve iskânı için Osmanlı Devleti'nin hanedan mensubu ve yönetimde görevli kişiler tarafından çalışmalar başlatıldı. Saraya mensup sultanların, kadınların, (Alemşah Hatun, Selçuk Hatun, Devletşah Hatun Daye Hatun… gibi), vezirlerin ve devlet ümerasının zevcelerinin (Zenn-i Saruca Paşa, Zenn-i Firuz Paşa, Bülbül Hatun, Bezirci Hatun, Zenn-i İbrahim Paşa,

---

[805] Ahmed Badi Efendi, 1867-1873 ve 1888-1896 arası dönemlerde Edirne'de arazi ve vergi ile ilgili kurumlarda hizmet vermiş bir memur olması dolayısıyla bu eserinde şehir ile ilgili çok önemli bilgiler vermektedir. Bu eserin yazıldığı dönem çalışmanın dönemi olan II. Meşrutiyet'e yakın olmasından dolayı mevcut mahalleler açısından doğruluk payını daha da arttırmaktadır. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925.

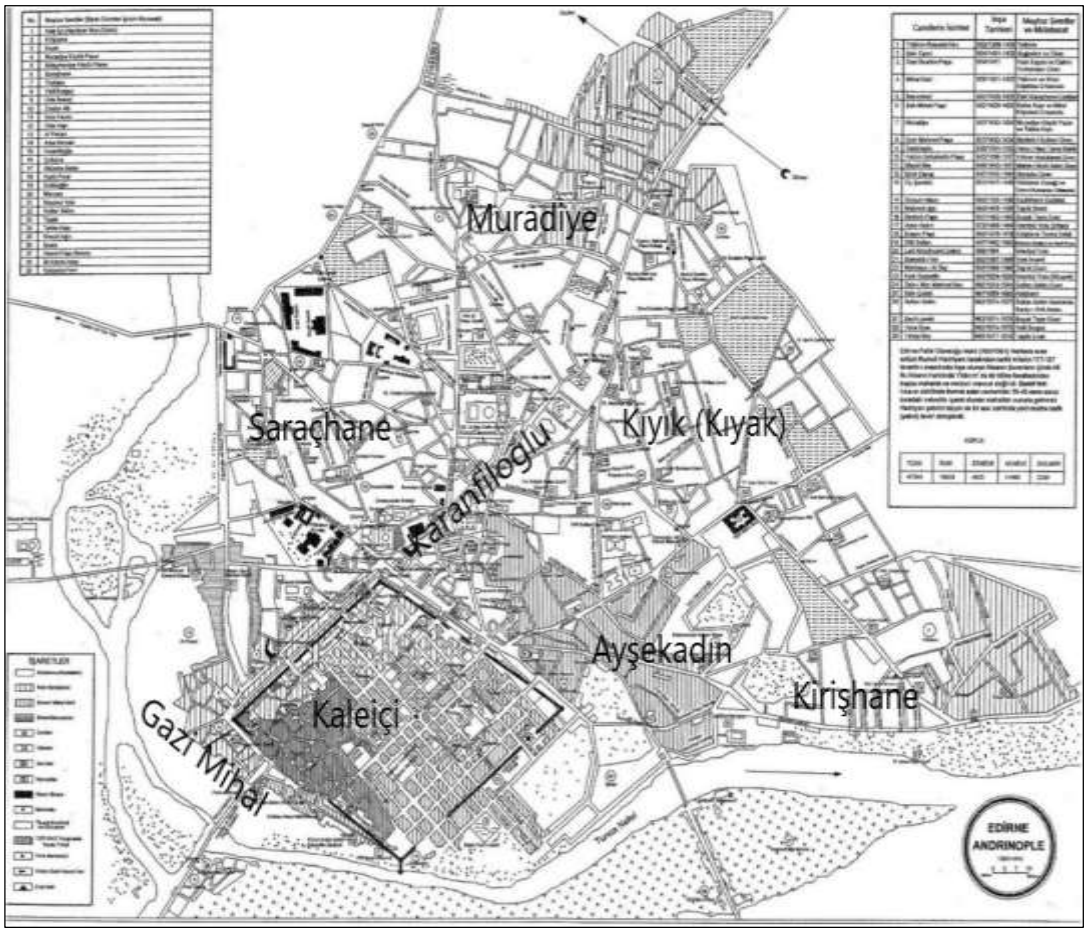
[806] Daha geniş bilgi ve dairelerin bünyesindeki mahalle isimleri için bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319/1903)*, Def'a 28, s. 956-962.

[807] Edirne Rehnüması, 1920 yılında Edirne Vilâyet matbaasında 500 adet olarak basılmıştır. Her cilt yazarın 'Mehmet Rıfat Osman' adıyla mühürlenmiştir. Osmanlıca olarak basılmış eser 120 sayfa metin ve 16 sayfa eklerden oluşmaktadır. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

[808] Yunus Uğur, *The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014, s. 104.

Sitti Hatun… gibi) adına mahalleler düzenlendi. Yine, II. Mehmed Dönemi'nin önde gelen isimlerinden Arif Ağa, Hazinedarbaşı Sinan Bey, Çakır Ağa, Mahmud Ağa… gibi kimselerin cami ve mahalleleri bulunduğu gibi, Hafız Ahmed Fakih, Baba Haydar, Sevindik Fakih, Şeyh Salih, Fındık Fakih, Şeyh Alaeddin, Şeyh Mesud, Emirşah ve Şeyh Bedreddin Baba… gibi önemli kişilerde bazı dönemlerde zaviye, mahalle ya da odalar kurmuşlardı. Karga Baba, Kıyık (Kıyak) Baba, Hızır Baba… gibi Edirne fethinde bulunmuş oldukları bilinen mücahit dervişler adına da zaviyeler ve mahalleler oluşturuldu[809]. Aşağıda verilen semt ve mahalleler, Tunca Nehri'nin şehri ikiye ayırdığı fikrinden yola çıkarak nehrin iki yakasındaki yerler ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Tunca Nehri'nin kavis içinde kalan yerleşim yerleri, Kaleiçi, Saraçhane, Muradiye, Kıyık, Karanfiloğlu, Ayşekadın ve Kirişhane Semtleri'ydi. Tunca Nehri'nin diğer yakasında ise Gazi Mihal'in bir kısmı, Yıldırım ya da Aina ve bugün Sarayiçi olarak bilinen yeri de içine alan Yeni İmaret ya da Bayezid Semtleri'ydi. Ayrıca, aşağıda belirtilen bazı mahallelerin hangi semtlere ait olduğuna dair kesin bilgiler mevcut olmamasından dolayı hata payı olabilmektedir.

[809] M. Tayyip Gökbilgin, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası…*, s. 36.

Harita 2: *Edirne'nin Semtlerini gösteren kroki* (BOA, *PLK.*, (1918))

2.2.1. Kaleiçi Semti ve Mahalleleri

Edirne'nin en eski yerleşim yeri olan Kaleiçi Semti, 360 bin metrekare büyüklüğünde ve etrafı surlarla çevrili bir bölgedir. Bu surların hisarı Bizanslılar tarafından yapıldı[810]. Edirne Kalesi olarak da bilinen semt, Roma İmparatoru Hadrianus tarafından yaptırıldı ve 19. yüzyıl ortalarına kadar sağlam olarak kalabildi[811]. Kale duvarları bir sıra tuğla ve bir sıra kesme taştan inşa edilmişti, ancak 1866 ve 1880 yıllarında yıktırıldı[812]. Kale, Tunca Nehri yakınında dört köşe olarak inşa edildi. Kale'nin her köşesine daire şeklinde büyük kuleler yapıldı ve her kulenin

[810] Abdurrahman Hibrî, *a.g.e.*, s. 15.
[811] Ahmet Usal, *a.g.e.*, s. 66.
[812] Bu surlardan geriye kalanlar Rum Metropolit Mahallesi Kilisesi yakınındaki Mumcular sokağında 1843 yılında yapılan Aya İstiradi Kilisesi yakınında bulunmaktadır. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 29.

ortasına da on ikişer küçük burçlar konuldu. Kulelerden biri ve en büyük olanı Üç Şerefeli Camii yanındaki kuleydi[813]. Evliya Çelebi bu kule için "Makedone Kulesi" tabirini kullanmaktaydı[814]. Diğer bir kule ise Edirne Kalesi'nin güneydoğusunda kalan "Zindan Kulesi" olarak da anılan "Yelliburgaz Kulesi"ydi. Bu kule önceden hapishane olarak kullanılıp, devlet adamları ve suçlular buraya hapsedilmekteydi[815]. Kale'nin güneybatısında Germekapı denilen yerde de bir kule daha mevcuttu. "Germe Kapı Kulesi" olarak da bilinen bu kule, su kulesi olarak inşa edildi. Hisar ile arasına kestirme bir duvar çekilip bir de kapı açıldı. Bu yüzden buraya Germekapı da denildi[816]. Üç Şerefeli Camii yakınında bulunan kulenin kapısına "Kule Kapısı" denilmekteydi. Bu kapı Ali Paşa Çarşısı'nın önünde olan Ketenciler Çarşısı'na açılmaktaydı. Şehrin cephaneliği de bu kapı yanındaydı[817]. Bunların dışında hisarda on iki kule daha bulunmaktaydı. Kale'ye giriş çıkış için kullanılan kapı sayısı farklı zamanlarda yazılan kaynaklarda farklılık göstermektedir. Örneğin; 1653 yılında Edirne'yi ziyaret eden Evliya Çelebi, seyahatnamesinde altı kapı olarak verirken[818], Ahmed Badi Efendi, 1890'lı yıllarda, kapı sayısını dokuz olarak vermektedir[819].

---

[813] Bu kule eski Bizans beylerinin sarayı olmakla birlikte Osmanlı Dönemi'nde cephanelik olarak da kullanılmıştır. Bir süre Mekteb-i İdadi Askerî olarak kullanıldıktan sonra 1883/1884 yılında Cemaat-i İslamiyye'ye bırakılmıştır. Vali Hacı İzzet Paşa tarafından 1883 yılında belediye ödeneği ile bu kuleye bir saat inşa edilmiştir. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 70.

[814] *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), C. 3, K. 2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006, s. 553.

[815] Abdurrahman Hibrî, *a.g.e.*, s. 15; "Evliya Çelebi buradaki kuleye Zindan Kulesi demektedir.", *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, s. 553.

[816] Bu kapı kale hâricinde olduğu için kale kapılarına dâhil değildir. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 71; Evliya Çelebi buradaki kuleye Manyas Kulesi demektedir. Bkz. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, s. 553.

[817] Evliya Çelebi'ye göre, Ağaç Pazarı köşesinde kuzey tarafa bakan Kaplı Kule; içinde cebehane olmak ile en tepesi tahta ile kapalı olduğundan Kaplı Kule'dir. Bkz. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, s. 553.

[818] "*Balıkpazarı Kapısı, İğneciler Kapısı, Zindan Kapısı, Manyas Kapısı, Mihal Kapısı, Uğrun Kapı.*", *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, s. 554.

[819] Birincisi, Bat pazarında Direk çarşısına açılan Balıkpazarı Kapısı'ydı. İkincisi, Tahtakale'ye açılan Tavuk Kapısı'ydı. Üçüncüsü, Ali Paşa Çarşısı'nın ortasına açılan Orta Kapı'ydı. Dördüncüsü, Debbâğhâne (Tabakhane)'ye açılan Keçeciler Kapısı'ydı. Beşincisi Manyas Kapısı'ydı. Altıncısı, Germe Kapının kale duvarına bitişik olan Uğrun Kapı'ydı. Yedincisi, Mihal köprüsü cihetine açılan Kafes Kapı'ydı. Sekizincisi, Ağaç Pazarına açılan Topkapı'ydı. Dokuzuncusu Ali Paşa çarşısının üst

Zaman içinde kapı sayısının artması çeşitli nedenlere bağlı olarak şehrin sosyoekonomik ve demografik olarak sürekli geliştiğini göstermektedir.

Edirne'nin fethinden sonra çoğunluğunu sipahi ailelerinin oluşturduğu Türkler, hızlı bir şekilde şehire yerleşmeye başladı. Bu durum Kaleiçi'nde bazı düzenlemelere gidilmesine yol açtı. Az sayıda da olsa Kaleiçi'ne Müslüman halkın da yerleşmesi için şartlar oluşturuldu. Örneğin; Kaleiçi'nde olduğu bilinen Ayasofya Kilisesi camiye dönüştürülerek çevresine hamam ve imaret yapımına başlandı[820]. Evliya Çelebi'ye göre, ilk başta Kaleiçi'nde 14 mahalle bulunmaktaydı. Pehlivanlar Tekkesi yakınında ve Topkapı dâhilinde olmak üzere 2 Müslüman mahalle mevcuttu. Buna göre, Evliya Çelebi, Kaleiçi'nde 2'si Müslüman, 4'ü Yahudi ve 10'u Rum olmak üzere toplam 16 mahalle ve 360 sokak olduğunu belirtmektedir[821]. Ancak, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Kaleiçi'ndeki Müslüman mahalleler, yine Hristiyan mahallelere dönüştürüldü. Edirne mahallelerinin büyük bir kısmı gerek uğranılan istilalar (Rus, Bulgar ve Yunan) gerekse doğal afetlerden (su baskınları, depremler, yangınlar… gibi) dolayı ya yok oldu ya da etnik ve dinî olarak büyük değişiklikler geçirmişti[822]. 1745'te yangın ve 1751'deki deprem, şehirdeki birçok mahallenin yıkılmasına ya da ağır tahribatına neden oldu[823]. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte ilk defa yabancı bir devletin yıkımına ve istilasına maruz kaldı. Bu işgali takiben Edirne'den Anadolu'ya Türk göçü başladı. Şehirde boşaltılan yerlere Hrıstiyan halk getirildi. Bunun yanısıra bütün Trakya bölgesinde olduğu gibi Edirne merkezinde büyük bir taun hastalığı başlamıştı. Bu hastalıkta Müslümanlar daha fazla zaiyat vermişti[824]. Kaleiçi'ndeki Müslüman mahalle azlığının bir diğer sebebi ise fetih hareketlerinin başarıyla sonuçlanmasından sonra çok nadir görülen bir iskân

---

kapısında bulunan Ketenciler çarşısına açılan Kule Kapısı idi. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 71-73.

[820] Bu camiler, 1752 depreminde yıkılan Ayasofya Kilisesi'nden dönüştürülen cami ile Aina (Yıldırım Mahallesi) varoşundaki Yıldırım Camiisi idi. Bkz. Ahmet Usal, *a.g.e.*, s. 42.

[821] Besim Darkot," Edirne, Coğrafi Giriş", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK Yay., Ankara 1993. s. 7; Ahmet Usal, *a.g.e.*, s. 52.

[822] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 46.

[823] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 113.

[824] 1832 yılında ortaya çıkan ve vebanın bir çeşidi olan bu hastalığa "büyük kıran" denilmiştir. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 30.

siyasetinin izlenmesiydi. Kaleiçi'ndeki mahalleler eski sahiplerine bırakılırken şehre yeni gelenler kale surlarının dışında mahalleler kurarak yerleştirilmişlerdi[825].

Hamidiye Caddesi, Kafes Kapı Caddesi, Kule Kapısı Caddesi, Keçeciler Kapısı Caddesi, Uzun Haçador Sokağı, Hristos Kilisesi Sokağı, Direkli Cami-i Şerif Sokağı, Sıvacıoğlu Sokağı, Dar Sokak, Frenk Kilisesi Sokağı, Tur-i Sina Kilisesi Sokağı, Anabine Sokağı, Andonoğlu Sokağı, Aya İsteradi Kilisesi Sokağı, Aya İstefanos Kilisesi Sokağı, Aya Nikola Kilisesi Sokağı, Aya Yani Kilisesi Sokağı, Aya Yorgi Kilisesi Sokağı, Ebe Kadın Sokağı, Ermeni Kilisesi Sokağı, Orta Kapı Sokağı, Odalar Sokağı, Odalar Deruni, İsak Avidor Sokağı, Papas Sokağı, Bulgar Mektebi Sokağı, Panaiya Kilisesi Sokağı, Pirbudakoğlu Sokağı, Tekke Sokağı, Çukacılar Fırını Sokağı, Hacı Ligoraki Sokağı, Haçi Nino Sokağı, Dule Sokağı, Dibek Sokağı, Tanaş Sokağı, Topkapı Sokağı, Kuruçeşme Sokağı, Kuruçeşme Odaları Sokağı, Kuruçeşme Fırını Sokağı, Kuzuoğlu Sokağı, Kosti Sokağı, Kellecioğlu Sokağı, Kilise Cami-i Şerif Sokağı, Kemer Havlu Sokağı, Küçük Çeşme Sokağı, Metropolidçeşme Sokağı, Medrese Sokağı, Mahkeme Sokağı, Mahkeme Odaları Sokağı, Mektep Sokağı, Yeni Sokak, Fırın Sokağı, Aya Dimitri Çıkmazı, Filibos Çıkmazı, Ali Paşa Çarşısı, Zindanaltı ve Manyas, Kaleiçi Semti'nin önemli yerleşim yerleriydi[826].

---

[825] Aziz Nazmi Şakir-Taş, *Adrianopol'den Edirne'ye*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 2009, s. 53.
[826] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 927-942.

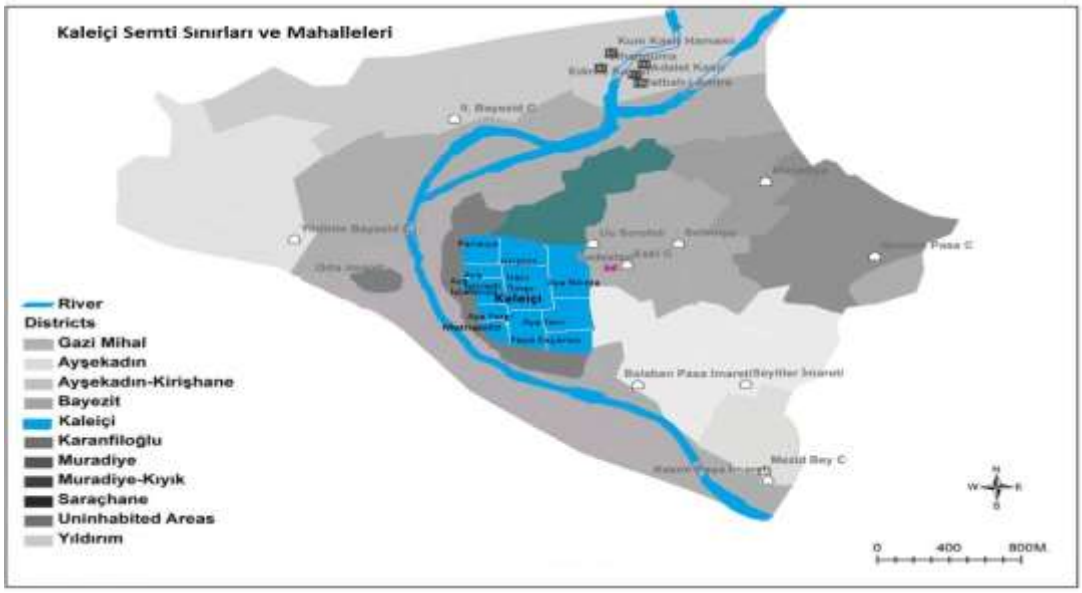
Genel olarak Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşan semte bağlı 10 mahallenin listesi şöyledir[827]:

Mahalleler ve Kuruluş Tarihleri[828]	**Millet**	**Açıklama**[829]
Aya İstiradi Mahallesi[830] (Bizans Dönemi'nden kalmıştır.)	Rum-Ermeni-Yahudi	Bu mahallenin eski adı Hoca Siyah, Hacı Doğan, Karacahacı Halil, Kahtalu ve Kilise Camii mahalleleri bu mahalleye dönüştürülmüştü. Hoca Siyah, Hacı Doğan'ın mescit ve camileri yıkılmıştır. Aya İstiradi Kilisesi 1849'da yapılmıştır. Mahallenin bir kısmı 1913 yılındaki yangında yok olmuştur.
Aya İstefanos Mahallesi[831] (Bizans Dönemi'nden kalmıştır.)	Rum- Ermeni-Yahudi	Kaleiçi'nde Maarif Bahçesi bitişindedir. 1659 yılında yapılan bir de kilisesi mevcuttu.
Aya Nikola Mahallesi[832] (Bizans Dönemi'nden kalmıştır.)	Rum- Ermeni-Yahudi	Hâce Siyah ve Hacı Bedreddîn Fîrûzağa, Kemerhavlu, Kökçe Kadı Mehmed Efendi mahalleleri bu mahalleye dönüştürülmüştür. Büyük kilisesi 1914 yılındaki yangında yanmıştır.
Aya Yani Mahallesi (Bizans Dönemi'nden kalmıştır.)	Rum-Ermeni-Kıpti	Mahallenin eski adı İsa Fakih'dir. Mescidi yakılmıştır. Aya Yorgi Kilisesi 1700'de yapılmıştır, ancak 1914 yılındaki yangında yanmıştır.
Aya Yorgi Mahallesi (Bizans Dönemi'nden kalmıştır.)	Rum	Kafes Kapı dışında Yelli Burgaz mevkiindedir. 1795 tarihli Aya Yorgi Kilisesi bulunmaktadır.
Papa Kaçanos Mahallesi[833] (Bizans Dönemi'nden kalmıştır.)	Rum	Kafes Kapı civarındaydı. Eski adı İsa Fakih Mahallesi'ydi.

[827] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.,* C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e*., s. 31-46.
[828] Mahallelerin kuruluş tarihleri ile ilgili bilgiler Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries"*, adlı doktora tezinden yararlanılmıştır."
[829] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e*., s. 31-46.
[830] BOA, *DH.MKT.*, 1251/86, (H. 1 Rebiülahir 1326 / M. 3 Mayıs 1908); Osman Nuri Peremeci'ye göre, eski Doğan Mahallesidir. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 325.
[831] Osman Nuri Peremeci'ye göre, Midhat Paşa Mahallesi, Aya İstefanos ve Metropolid (Yakup Paşa) mahallelerinin birleşmesi ile oluşmuştur. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 324.
[832] BOA, *İ.AZN.*, 76/28, (H. 20 Zilhicce 1325 / M. 24 Ocak 1908).
[833] BOA, *ŞD.*, 1929/23, (H. 24 Şaban 1320 / M. 26 Kasım 1902).

Penaiye (ya da Panaiya) Mahallesi[834] (Bizans Dönemi'nden kalmıştır.)	Rum-Ermeni	Mahallenin eski adı Darphane ve Habbaz Muhittin Mahallesi idi. Panaiye Kilisesi 1903 yılında yanmış olup sonradan tekrar inşa edilmişti.
Hacı Ömer Mahallesi (Kur. Tar. 1421-1451)	Rum	Kafeskapı dâhilindeydi. Önceki adı Hâce Ömer Mahallesi'ydi. Peyâm Hacı Ömer olarak da bilinirdi.
Hristos Mahallesi[835] (Bizans Dönemi'nden kalmıştır.)	Rum-Ermeni	Hristos Kilisesi 1700 yılında yanmış ve yeniden yapılmıştı. 1903 yılında tekrar yanmış olup sonradan yine inşa edildi.
Metropolid Mahallesi[836] (Bizans Dönemi'nden kalmıştır.)	Rum-Ermeni	Mevlânâ Veliyyüddîn, Kuruçeşme ve Yakut Paşa mahalleleri bu mahalleye dönüştürülmüştü. Bu mahallelere ait camiler yıkılmıştır.

Tablo 10: *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kaleiçi Semti'nin Mahalleleri*

Harita 3: *Kaleiçi Semti ve Mahalleleri*[837]

[834] BOA, *İ.AZN.*, 81/21, (H. 13 Şevval 1326 / M. 8 Kasım 1908); Osman Nuri Peremeci'ye göre, Dilaver Bey Mahallesi sınırları içine dâhil olmuştur. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 325.

[835] BOA, *İ.AZN.*, 78/7, (H. 22 Rebiülevvel 1326 / M. 24 Nisan 1908); Osman Nuri Peremeci'ye göre, eski Yahşi Fakih mahallesidir. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 325.

[836] Bu mahallede Rum Metropolidhanesi mevcuttur. Bu haneye yakın Metropolid Kilisesi denilen kilisenin asıl adı 1608 yılında yapılan Penaiye Kilisesi'dir. Ayrıca bu mahallede 9. ve 10. yüzyılda inşa edilen Tur-i Sina Kilisesi de mevcuttur. Edirne'nin fethi sırasında ise metropolidler Ayasofya Kilisesi'nde otururlardı. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 44.

[837] Harita'nın topoğrafya kısmı, Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries"* adlı doktora tezinden yararlanılmış olup üzerinde değişiklikler yapılmıştır.

2.2.2. Saraçhane (Horozlu Yokuşu) Semti ve Mahalleleri

Saraçhane Semti, Edirne'nin kuzeybatı tarafında Tunca Nehri üzerindeki Saraçhane Köprüsü'nün yakınında bulunan bir yerleşim yeriydi. Bu semtte önceden saray bostancıları için kurulan Saraçhane Ocağı bulunduğu bilinmektedir. Burada 1876 yılında Rus işgalinde yıkıldı. Sultan Çelebi Mehmed'in annesi Devletşah Hatun adına kurulan mahalle bu semttedir[838]. Saraçhane Caddesi'nin merkeze yakın bölgesinde Beylerbeyi Sinan Paşa Sarayı ile camisi ve hamamı bulunmaktaydı[839]. Saraçhane Semti'nin en önemli yerleşim yeri Horozlu Yokuşu'ydu. Bu isim, Edirne Kalesi'nin en büyük kulesinden (Evliya Çelebi'ye göre Makedona Kulesi) başlayıp, Yalnızgöz Köprüsü'ne kadar giden yol için kullanılan tabir idi[840]. Burada Fahreddin Acemî tarafından yaptırılan Horozlu Medresesi (Şeceriye Medresesi) bulunmaktaydı. 1878 yılında dönemin Edirne Valisi Kadri Paşa tarafından medresenin bulunduğu yere bir ıslahhane yaptırıldı. Bu ıslahhane sonradan çevresindeki ev ve arsaların kamulaştırılması ile Sanayi Mektebi'ne dönüştürüldü. Aynı zamanda, bu semtte Sokullu Mehmet Paşa'nın hanımı Esma Sultan (II. Selim'in kızı) tarafından Mimar Sinan'a bir cami yaptırıldı[841].

Beylerbeyi Caddesi, Saraçhane Köprüsü Caddesi, Saray Köprüsü Caddesi, Hacı Ârif Ağa Sokağı, Soğuk Çeşme Sokağı, Katib-i Cev Cami-i Şerifi Sokağı, Kiremitci Hacı Halil Cami-i Şerifi Sokağı, Merdivenli Sokak, Yeni Tophane, Tekke Kapı, Paşa Kapısı, Arasta başı, Darphane, eski Belediye Hastanesi ve Ağaç Pazarı yerleşim yerleri bu semtte bulunmaktaydı[842].

---

[838] M. Tayyip Gökbilgin, *Edirne Şehrinin Kuruculari*, TTK Yay., Ankara 1964, s. 163.
[839] Günümüzde sadrazamlara ayrılan sarayın yerinde Valilik, Vergi daireleri ve Merkez Bankası gibi devlet kurumları bulunmaktadır. Bkz. Ahmet Usal, *a.g.e.*, s. 55; Sinan Paşa Sarayı, şehre gelen resmi şahıslara tahsis edilmekteydi. Bkz. M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *TDVİA*, C. 10, s. 428.
[840] Ahmet Usal, *a.g.e.*, s. 55.
[841] M. Tayyip Gökbilgin, "*Edirne*", *TDVİA, C. 10*, s. 428.
[842] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 927-942.

Çoğunluğu Müslümanlardan oluşan semte bağlı 17 mahallenin listesi şöyledir[843]:

Mahalleler ve Kuruluş Tarihleri[844]	**Millet**	**Açıklama**[845]
Papazoğlu Mahallesi (Kur. Tar. 1361-1421)	Rum-Ermeni-İslam-Kıpti	Bu mahallenin eski adı Devlet Şah idi. Çelebi Sultan Mehmed'in annesi Devlet Şah Hatun adına vakfından cami 1878 Rus istilası sırasında harap olmuştu ve 1898 yılında yıktırılmıştı.
Beyce (Begce-Bönce) Mahallesi [846] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	Beylerbeyi Caddesi üzerinde bulunan mahallenin Defterdar Hacı Yusuf Efendi tarafından vakfedilen Beyce mescidi kısmî olarak yıkılmıştı. Bu mahalle bir dönem Sıkça Murad Mahallesine dönüştürüldü.
Çavuş Bey Mahallesi [847] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	Horozlu yokuşu üzerinde bir mahalleydi. II. Murad Dönemi'nin saygın devlet adamlarından Emir Çavuş tarafından vakfolunan bir mescidi bulunmaktaydı.
Çakır Ağa Mahallesi[848] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam-Kıpti	Saraçhane başında bulunan mahallede Fatih Dönemi'nde Çakır Ağa tarafından 1453'de yapılan ahşap çatılı bir mescidi bulunmaktaydı.
Şah Melek Paşa Hücreleri Mahallesi (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	İslam-Rum	Horozlu Yokuşunda bulunan bir mahalleydi. Emir Musa veziriazamı Şah Melek Paşa tarafından yapılan vakıf bugün bulunmamaktadır.
Selçuk Hatun Mahallesi[849] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam	Yeni Tophane civarındaydı. Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Hatun tarafından yaptırılan mescidi 1877'de yıkılmıştı.
Hoca Uveyz (İvaz) Mahallesi[850] (Kur. Tar. 1361-1421)	İslam	Horozlu Yokuşu civarındaydı. 1431'de Subaşı Hüseyinoğlu Hoca Uveyz tarafından yaptırılan bir mescidi bulunmaktaydı. 1904'de yıkılan mescidin arsası Sanat Okulu bahçesine dönüştürüldü..

[843] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319/1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

[844] Mahallelerin kuruluş tarihleri ile ilgili bilgi Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City With Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries"*, adlı doktora tezinden yararlanılmıştır.

[845] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

[846] Bu mahalle günümüzde Talat Çavuş Bey Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 38.

[847] Bu mahalle araştırmalara göre Çavuşbey, Sıkça Murad, Kadir Paşa ve Süpürgeciler mahallelerinin birleşmesi ile kurulmuştur. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 40.

[848] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 41.

[849] BOA, *DH.MKT.*, 1150/74, (H. 18 Muharrem 1325 / M. 3 Mart 1907); Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 74.

[850] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil *a.g.e.*, s. 51.

Kiremitçi Hacı Halil Mahallesi[851] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	Saraçhane başında Tekke Kapı mevkiindeydi. Aynı adı taşıyan mescidi yıkılmıştır.
Sıkça Murad Mahallesi[852] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	Paşa Kapısı civarındaydı. 1534'de Noktacı Kasım Efendi tarafından yaptırılan cami bir dönem peksimet ambarı iken 1924'te yandı. Sıkça Murad Vakfına ait mescidi yıkık ve haraptır.
Şahabettin Paşa Mahallesi[853] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	Arasta başında Sultan Selim Camii civarındaydı. 1436'da Hadım Şahabettin Paşa tarafından Kirazlı Camii halen mevcuttur. Ayrıca mahallede Hacı Hasan Vakfı'ndan bir de mescid bulunmaktaydı.
Taftin Ağa Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	İslam	Yeni Tophanede Darphane Mahallesi eski Belediye Hastanesi civarındaydı. Taftin Ağa Vakfına ait mescidi yıkılmıştır.
Gazi Hoca (Hace) Mahallesi[854] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam	Horozlu Yokuşu Topkapı Caddesi üzerinde Sanat Okulu civarındaydı. Gazi Hoca Rüstem Vakfı'na ait cami yıkılmıştır. Bu mahallede halen de mevcut olan Sokullu Mehmed Paşa Hamamı vardır.
Mir-i Miran Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	İslam	Beylerbeyi Camii civarındaydı. 1428'de Şaraptar Abdullah Bey tarafından camisi bulunmaktaydı. Cami daha sonra Mir-i Miran Sinan Paşa tarafından tekrar onarılmıştır.
Molla Fahrettin Mahallesi[855] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	Topkapı Caddesi üzerindeydi. Molla Fahrettin Vakfı'ndan mescidi yıkılmıştır.
Kızıl Minare Mahallesi (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	Paşa Kapısı Caddesi üzerindeydi. Edirne kadılarından Amasyalı Mevlana Abdurrahman Efendi Vakfı'ndan cami depremde harap olmuş, 1752'de yeniden yapılmıştır.
Zincirlikuyu (Zincirlikapı) Mahallesi[856]	İslam	Sanat Okulu civarındaydı. Sivrihisarlı Vakfı'ndan mescidi ortada yoktur.

[851] Bu mahalle günümüzde Baba Demirtaş Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.,* s. 63.

[852] BOA, *DH.MKT.,* 1150/74, (H. 18 Muharrem 1325 / M. 3 Mart 1907); Bu mahalle günümüzde Çavuş Bey Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Ayrıca Sıkça Murad adıyla bir sokak bulunmaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 76.

[853] BOA, *ŞD.*, 159/38, (H. 18 Safer 1321 / M. 16 Mayıs 1903); BOA, *DH.MKT.*, 1201/58, (H. 8 Şaban 1325 / M. 16 Eylül 1907); Bu mahalle günümüzde Baba Demirtaş Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Ayrıca Şahabettin Paşa Camii adıyla bir sokak bulunamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 77.

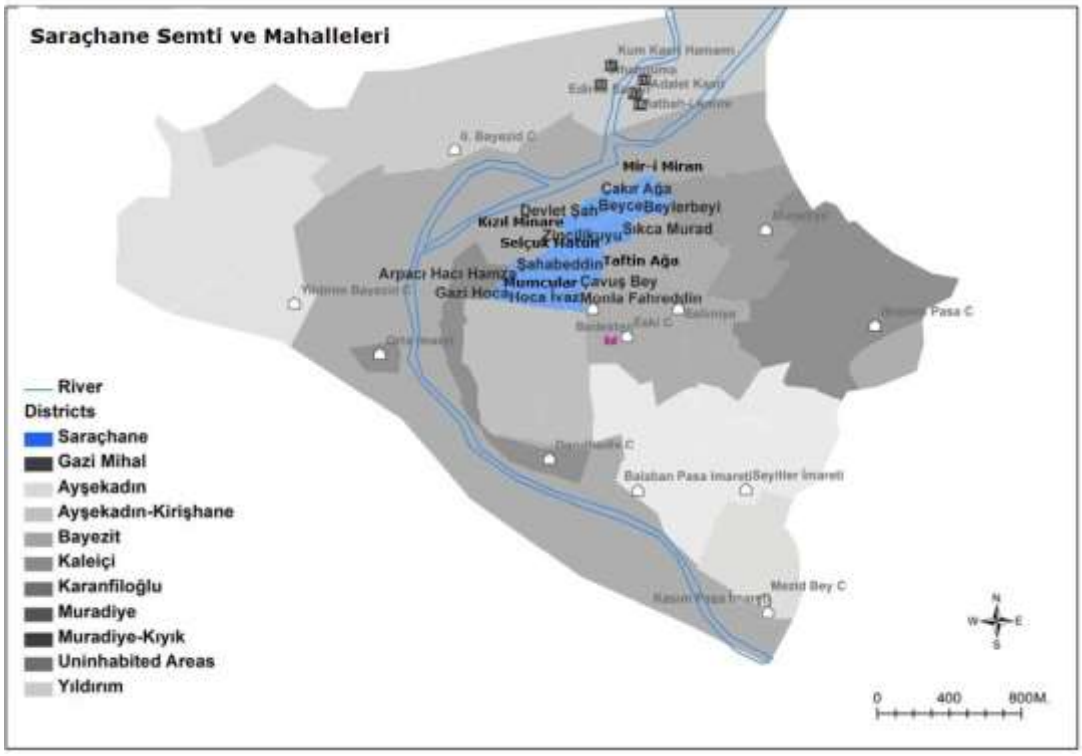
[854] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratıp Kazancıgil, *a.g.e.,* s. 46.

[855] Bu mahalle günümüzde Hacı İlbey Bey Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Molla Fahrettin Sokağı adıyla da varlığını korumuştur. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.,* s. 67.

[856] Bu mahallenin bir kısmı günümüzde Hacı İlbey Bey Mahallesi muhtarlığı dâhilinde diğer bir kısmı ise Çavuş Bey Mahallesi sınırları içinde bulunmaktadır. Ayrıca Hacı İlbey Mahallesi sınırları içinde Büyük Zincirlikuyu Sokağı mevcuttur. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.,* s. 86.

(Kur. Tar. 1421-1451)		
Mumcular Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	Rum-Ermeni	Ağaç Pazarı mevkiindeydi. Rıfat Osman'ın eserinde bu mahalle bulunmamaktadır

Tablo 11: *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Saraçhane Semti'nin Mahalleleri*

Harita 4: *Saraçhane Semti ve Mahalleleri*[857]

2.2.3. Muradiye (Menzil Ahırı - Tekke Kapı) Semti ve Mahalleleri

Muradiye Semti, şehrin kuzeydoğusunda bulunmaktaydı. Semt, aynı zamanda Menzil Ahırı ya da Tekkekapı olarak da anılmaktaydı. Muradiye ve Kıyık semtleri arasına denk gelen Edirne Sarayı'na ait Alaca Ahır adıyla bilinen ahırlar burada bulunmaktaydı. Sonradan bu ahırların adı Menzil Ahırı olarak değiştirilince Muradiye'nin diğer adı oldu[858]. Arpa Kervan Sokağı, Lom Sokağı, Zehrimâr Caddesi, Muradiye Küçükpazarı Caddesi, Menzil Ahırı Caddesi, Ebe Sokağı, İmâm

[857] Harita'nın topoğrafya kısmı, Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries"* adlı doktora tezinden yararlanılmış olup üzerinde değişiklikler yapılmıştır.

[858] M. Tayyip Gökbilgin, "*Edirne*", *TDVİA, C. 10*, s. 428; M. Tayyip Gökbilgin, *Edirne Şehrinin Kurucuları*, s. 163; Ahmet Usal, *a.g.e.*, s. 55.

Sokağı, Bayır Sokağı, Parmaklı Mescid Sokağı, Bekçi Sokağı, Türbe Sokağı, Tiridbaba Sokağı, Tiridbaba Fırını Sokağı, Tekke Sokağı, Tekke Altı Sokağı, Tut Sokağı, Hatib Sokağı, Dere Sokağı, Köprübaşı Sokağı, Kirişci Sokağı, Karanfil Sokağı, Muradiye Yokuşu, Şekerci Yokuşu, Kır Meydanı, Tekke Kapı, Tahtalı Hamamı ve Çöplüce Hendek Muradiye Semti'nin önemli yerleşim yerleriydi[859]. Çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu semte bağlı 16 mahallenin listesi şöyledir[860]:

Mahalleler ve Kuruluş Tarihleri[861]	**Millet**	**Açıklama**[862]
Umur Bey Mahallesi[863] (Kur. Tar. 1361-1421)	İslam-Kıpti	Küçükpazar mevkiindeydi. Demirtaş Paşazade Umur Bey tarafından yaptırılmış mescidi bulunmaktaydı.
Sofu Bayezid Mahallesi[864] (Kur. Tar. 1361-1421)	İslam	Küçükpazar civarındaydı. Çelebi Sultan Mehmed'in hocası Sofu Bayezid tarafından Sancami adında bir mescidi vardır. Mescid, Habbaz Yusuf Ağa tarafından ikinci kez yapılmıştır. 1636'da yanmış olan mescid tekrar yapılmıştır.
Sofu İlyas Mahallesi (Kur. Tar. 1361-1421)	İslam	Küçükpazar civarındaydı. Sofu İlyas vakfından mescidi yıkılmıştır.
Muradiye Mahallesi[865] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Kıpti	Camisi ve Mevlevihanesi 1433'de II. Murad tarafından yaptırılmıştır. Mahallenin eski adı Mevlevihane idi.
Veled-i Veliyüddin Mahallesi[866] (Kur. Tar. 1361-1421)	İslam	Veli Veliyüddinzade şair Ahmed Paşa'nın yaptırdığı cami yıkılmıştır.
Yel Pınarı Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	Rum-İslam	Bilgi bulunmamaktadır.

[859] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 927-942.
[860] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[861] Mahallelerin kuruluş tarihleri ile ilgili bilgi Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries"*, adlı doktora tezinden yararlanılmıştır.
[862] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[863] Bu mahalle günümüzde Umur Bey Mahallesi muhtarlığını olarak aynı isimle varlığını korumaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 80.
[864] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratıp Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 76.
[865] BOA, *HR.ŞFR.04*, 843/101, (M. 14 Şubat 1910); Bu mahallenin günümüzde Menzil Ahırı Mahallesi muhtarlığını oluşturduğu görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e*, s. 70.
[866] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Ancak Gülbahar Hatun Mahallesi ile birleşerek günümüzde Umur Bey Mahallesi muhtarlığı sınıraları içinde olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 68, 82.

Mezit Bey Mahallesi[867] (Kur. Tar. 1361-1421)	Rum	Eski Belediye Hastanesi civarındaydı. 1440 yılında Mezit Bey tarafından yapılan cami bulunmaktaydı.
Menzil Ahırı Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	İslam-Bulgar-Rum	Muradiye ve Kıyık arasında bulunmaktaydı. Edirne Sarayına Alaca Ahır buradaydı. Sonradan adı Menzil Ahırı olarak değiştirildi.
Daye Hatun (Taya Kadın) Mahallesi[868] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam-Kıpti	Tekke Kapı civarındaydı. Fâtih Sultan Mehmed'in sütannesi Hand Hatun Vakfına ait camisi yıkılmıştır.
Yaya Timurtaş Mahallesi (Demirtaş) (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	Paşa Kapısı Arpa Kervan Sokağı civarındaydı. Ahşap minareli cami Yaya Demirtaş Vakfı'na aitti.
Hadım Timurtaş Mahallesi (Demirtaş)[869] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	Tahtalı Hamamı civarındaydı. Hadım Demirtaş Vakfı'na ait mescidi yıkılmıştır.
Hazinedâr Sinan Bey Mahallesi[870] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam	Sultan Selim civarında Çöplüce Hendek mevkiindeydi. Fatih Dönemi'nin Hazinedarı Sinan Vakfı'na ait mescidi yıkılmıştır.
Hadım Balaban Mahallesi[871] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam	Sultan Selim civarındaydı. Hadım Balaban Vakfı'ndan mescidi yıkılmıştır.
Hızır Ağa Mahallesi (Kur. Tar. 1361-1421)	İslam	Hakkında bilgi bulunmamaktadır. Rıfat Osman'ın eserinde bu mahalle yoktur.
Tekye-i Ali Paşa Mahallesi (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam	Sultan Selim civarındaydı. Atik Ali Paşa Vakfı'ndan cami bulunmaktaydı.
İsmail Ağa Mahallesi[872] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam	Tekke Kapı Caddesi üzerindeydi. İsmail Ağa Vakfı'ndan cami mevcut olup depremde yıkılmıştır.

Tablo 12: *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Muradiye Semti'nin Mahalleleri*

[867] Edirne'de Mezid Bey Mahallesi'nde müşrifi harap olan cami tamir edilmiştir. Bkz. BOA, *İ.ML.*, 55/41, (H. 5 Cemaziyelahir 1322 / M. 17 Ağustos 1904); Bu mahalle günümüzde Umur Bey Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Mezit Bey Camii Sokak adıyla da varlığını korumuştur. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 68.

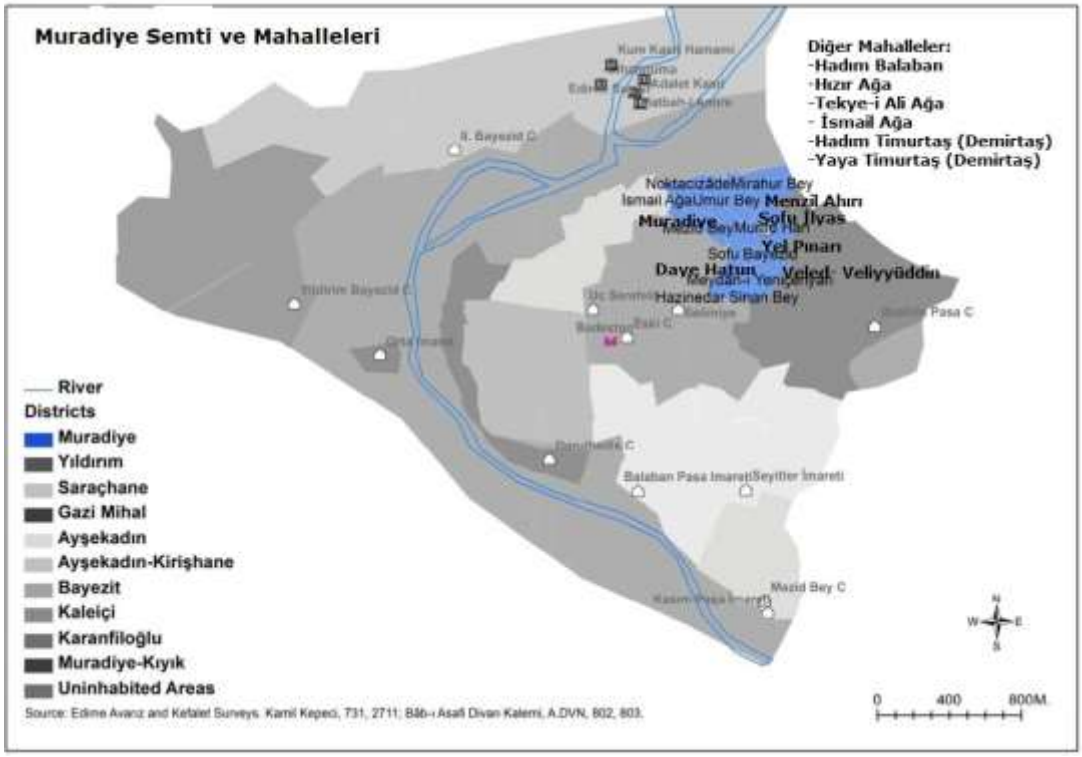
[868] Bu mahalle günümüzde Umur Bey Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Taya Hatun Sokak, Taya Hatun Camii aralığı şeklinde halen ismini korumaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 41-42.

[869] BOA, *BEO.*, 3817/286244, (H. 28 Şevval 1328 / M. 2 Kasım 1910); Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 54.

[870] BOA, *DH.MKT.*, 837/41, (H. 16 Muharrem 1321 / M. 14 Nisan 1903); Bu mahalle günümüzde Meydan Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 56.

[871] Ahmed Badi Efendi bu mahalleyi Sultan Selim civarında gösterirken Rıfat Osman, Kaleiçi Kafes Kapı mevkiini göstermiştir. Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 920; Rıfat Osman, *a.g.e*., s. 35; Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 53.

[872] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 58.

Harita 5: *Muradiye Semti ve Mahalleleri*[873]

2.2.4. Kıyık (Kıyak Baba- Buçuktepe) Semti ve Mahalleleri

Kıyık Semti, Edirne'nin kuzeydoğusunda bulunmaktaydı. Kıyık, Kıyak ya da Buçuktepe olarak da adlandırılmaktaydı. Semt adını rivayete göre, Edirne fethi esnasında şehre ilk girenlerden olan Kıyak Baba'dan gelmektedir. II. Mehmed Dönemi'nde yeniçeri ortalarının ocağı ve baruthane bu semtteydi. İstanbul'un fetih hazırlıklarının bu semtte yapıldığı tahmin edilmektedir. Ayrıca Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa, Sadrazam Arabacı Ali Paşa ve Defterdar Ahmed Paşa'nın sarayları da bu semtteydi. Şehre gelen elçiler ve Kırım hanları geçici olarak bu saraylarda misafir edilmişti[874]. Semte ismini veren Buçuktepe ise Kıyık Caddesi'nin en yüksek

---

[873] Harita'nın topoğrafya kısmı, Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries"* adlı doktora tezinden yararlanılmış olup üzerinde değişiklikler yapılmıştır.

[874] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *TDVİA*, C. 10, s. 428; Kıyak Baba'nın türbesi, 1994'te inşa edilmiş olan Kıyık Camiisi önündedir.

noktasında bulunan tepedir. 104 metre ile şehrin en yüksek tepesi olan Buçuktepe, adını II. Mehmed Dönemi'nde çıkan bir isyanla almıştı[875].

Ağa Hamamı Bakkalı Caddesi, Karabulut Caddesi, Kıyak Caddesi, Acıçeşme Sokağı, Ermeni Sokağı, Orta Sokağı, Orta Mezarlık Sokağı, Başbakkal Sokağı, Bamyacı bayırı Sokağı, Berkukağa mescid-i Şerifi Sokağı, Türbe Sokağı, Taksim Sokağı, Çeşme Sokağı, Çukur Çeşme Sokağı, Celladkızı Sokağı, Hamam Sokağı, Dörtkaya Sokağı, Dere Sokağı, Değirmen Sokağı, Deve Sokağı, Zincirlikapı Sokağı, Sidikli Sokak, Tavukçu Sokağı, Fanfan Sokağı, Karaca Ahmed Camii Şerifi Sokağı, Kızçeşmesi Sokağı, Kasab Sokağı, Kurdoğlu Sokağı, Kokarca Sokağı, Kaymakcı Sokağı, Gülbahçesi Sokağı, Kilise Sokağı, Kenar bakkalı Sokağı, Metris yolu Sokağı, Musallâ Meydanı Sokağı, Nişancı Paşa Camii Şerifi Sokağı, Noktacızâde Sokağı, Tophane yokuşu, Edirne Baruthanesi, Atlar Çeşmesi, Yeniçeri Meydanı, Mezarlık Meydanı, Musallâ Meydanı, Buçuktepe, Taşlık, Yediyol ağzı ve Güzelce Baba mevkii semtin önemli yerleşim yerlerindendi[876].

---

[875] Bu isyan 'Buçuktepe isyanı' olarak da bilinmektedir. Küçük yaşta tahta geçen II. Mehmed, paranın değerini düşürme kararı ile başlayan hayat pahalılığı Yeniçerilerin ayaklanmalarına neden olmuştur. Daha sonra II. Murad tarafından Yeniçerilerin maaşlarına buçuk akçe zam yapılmıştır. Yeniçeriler, ikna edilince isyan sona ermiş ve bu olaydan sonra tepenin adı 'Buçuktepe' olarak kalmıştır. Ahmet Usal, *a.g.e.*, s. 54-55.

[876] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 927-951.

Bu semt, mahalle sayısı itibariyle dönemin en kalabalık yerleşim yerlerinden biriydi. Çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu semte bağlı 28 mahallenin listesi şöyledir[877]:

Mahalleler ve Kuruluş Tarihleri[878]	**Millet**	**Açıklama**[879]
Üsküfçü Hızır Bey Mahallesi[880] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam	Tophane yokuşundaydı. Üsküfçü Hızır tarafından yaptırılmış Dinlence Camii bu mahalledeydi. Ancak cami yıkılmıştır.
Orta Çukur Mahallesi[881] (Kur. tar. 1529'dan sonra)	Rum-Bulgar	Muradiye Camii hatiplerinden Şekmeti Mehmed Efendi tarafından 1659'da yaptırılan cami yıkılmıştır.
Orta Karaağaç Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	Rum-Bulgar	II. Murad'ın âlimlerinden İpsalalı Mahmud Efendi vakfına ait mescidi yıkılmıştır.
Berkuk Ağa Mahallesi[882] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam-Rum	Berkuk Ağa Vakfı'na ait mescidi yıkılmıştır.
Baruthane Mahallesi (Kur. Tar. 1451-1481)	Rum-Bulgar	Fatih Dönemi'nde inşa edilen Edirne Baruthanesi bu mahallede bulunmaktaydı.
Zen-i İbrahim Paşa Mahallesi (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	İslam	Kıyıkta Atlar Çeşmesi mevkiindeydi. İbrahim Paşa'nın hanımı Hondi Hatun Vakfı'na ait bir cami bulunmaktaydı.
Karaca Ahmed Mahallesi[883] (Kur. Tar. 1421-1451)	Rum-İslam	Zeyrekzade Ahmed Efendi Vakfı'na ait cami yıkılmıştır. Mahallenin önceki adı Arabacı Ahmed idi.
Karabulut Mahallesi[884] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Rum	Karabulut İbrahim Efendi Vakfı'na ait cami vardı.
Mumhane Mahallesi[885]	Rum	Bilgi bulunmamaktadır.

[877] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

[878] Mahallelerin kuruluş tarihleri ile ilgili bilgi Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries"*, adlı doktora tezinden yararlanılmıştır.

[879] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

[880] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Ancak Nişancı Paşa Mahallesi muhtarlığı sınıraları içinde olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 81.

[881] BOA, *ŞD.*, 1946/9, (H. 26 Zilhicce 1327 / M. 8 Ocak 1910).

[882] Oblat dö la Somisyon nam Fransız rahibelerine, Edirne'de Ağa Hamamı Caddesi'nde Berkuk Ağa Mahallesi'ndeki sahibi tarafından terk olunan arsanın tashih-i kaydıyla üzerine hastane inşasına izin verilmiştir. Bkz. BOA, *İ.HR.*, 402/20, (H. 4 Rebiülahir 1324 / M. 28 Mayıs 1906); Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 38.

[883] Bu mahalle günümüzde Barutluk Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Karaca Ahmed Camii Sokak, Karaca Ahmed Türbe sokak, Karaca Ahmed Çeşme sokak, isimleriyle devam etmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 34.

[884] BOA, *Y.PRK.ASK.*, 217/95, (H. 27 Rebiülevvel 1322 / M. 11 Haziran 1904); Bu mahalle günümüzde Meydan Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 35.

[885] BOA, *HR.ŞFR.04*, 850/54, (M. 16 Ekim 1910).

(Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)		
Meydan Mahallesi (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	İslam-Rum	Yeniçeri Ortalarının bulunduğu yerdi. Önceden Yeniçeri Meydanı denilmekteydi
Boşnak Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	-	Bilgi bulunmamaktadır. Ahmed Badi Efendi'nin eserinde bu mahalle yoktur.
Mirahur Ayas Bey Mahallesi[886] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam-Rum-Kıpti	Kıyık ile Muradiye arasındaydı. 1607'de vefat eden Mirahur Ayas Efendi tarafından yaptırılan Parmaklı Mescid bu mahalledeydi.
Buçuktepe Mahallesi (Kur. Tar. 1421-1451)	Rum-Ermeni	II. Murad Dönemi'nde Yeniçeriler bu tepede toplanıp ayaklanmışlardı. Padişahın buçuk akçe vererek isyanı bastırması üzerine buraya "Buçuk Tepe" denilmiştir.
Noktacızade Mahallesi[887] (Kur. Tar. 1481-1529)	Rum	Noktacızade tarafından yaptırılan camisi 1877'de Rus işgalinde yıkılmıştır.
Nişancı Paşa Mahallesi (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	İslam	Nişancı Mehmed Paşa tarafından yaptırılan cami bulunmaktaydı.
Şeyhi Çelebi Mahallesi[888] (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	İslam-Rum	Buçuktepe civarındaydı. Şeyhi Çelebi Camii 1574'te Mimar Sinan tarafından yaptırıldı.
Medrese-i Ali Bey Mahallesi[889] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam	Taşlık civarındaydı. Mahmud Paşa adına Mimar Sinan tarafından bir zaviye sonradan camiye çevrildi.
Yahya Bey Mahallesi (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	İslam	Eski Tophane yokuşundaydı. 1577'de şair Yahya Efendi tarafından yaptırılmış bir cami mevcuttu.
Gülbahar Hatun Mahallesi[890] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	Edirne Askerî İdadisi civarındaydır. Yavuz Selim'in annesi Gülbahar Hatun adına bir cami vardır.
Kubuzcu Ali Bey Mahallesi (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	İslam	Eski Tophane Caddesi üzerindeydi. Kubuzcu Ali Vakfı'na ait camisi 1916'da yıktırılmıştır.
Sarıca Paşa Mahallesi[891] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam	Taşlık civarındaydı. Edirne kadılarından Sarıca Paşa Vakfı'na ait bir mescidi vardır.

[886] Bu mahallenin günümüzde Menzil Ahırı Mahallesi muhtarlığını oluşturduğu görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 70.
[887] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 71.
[888] BOA, *DH.MKT.*, 1150/74, (H. 18 Muharrem 1325 / M. 3 Mart 1907); Bu mahalle günümüzde Yancıkçı Şahin Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Mescidi halen ibadete açıktır. Aynı isim ile bir de bayırı bulunmaktadır. Bkz. Ratıp Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 79.
[889] Bu mahalle günümüze kadar Medrese Ali Bey Mahallesi muhtarlığı olarak varlığını korumuştur. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 66.
[890] Bu mahalle günümüzde Umur Bey Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Gülbahar Sokak, Gülbahar Bahçe Sokak… gibi isimlerle varlığını korumaktadır. Bkz. Ratıp Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 47.
[891] BOA, *DH.MKT.*, 1201/58, (H. 8 Şaban 1325 / M. 16 Eylül 1907); Bu mahalle araştırmalara göre Sarıca Paşa, Yakup Kilari, Sevindik Fakih, Yakup Ağa mahallelerinin birleştirilmesiyle günümüze Sarıca Paşa Mahallesi muhtarlığı olarak gelebilmiştir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 73.

Yakup Kilari Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	İslam	Yediyol ağzı civarındaydı. Sarıca Paşa, Sevindik Fakih, Yakup Ağa mahalleleri ile sınırdı.
Derviş (Ali) Abi Mahallesi[892] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam	Taşlık civarındaydı. Helvacı Baba adıyla bir mescid bulunmaktaydı.
İbrahim Paşa Mahallesi[893] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Kıpti	Fatih Dönemi'nin ileri gelenlerinden İbrahim Paşa tarafından 1462'de yaptırılmış bir cami vardı.
Hacı İslam Mahallesi[894] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam-Rum	Güzelce Baba mevkiindeydi. Soğuk Çeşme Mescidi adıyla bilinen Hacı İslam Bey vakfına ait camisi yıkılımıştır.
Hafız Ahmed Mahallesi[895] (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	İslam	Güzelce Baba mevkiindeydi. Hafız Ahmed vakfına ait camisi yıkılmıştır.
Çokalca Mahallesi [896] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam	Buçuktepe civarındaydı. Karayazıcı Hacı Ahmed Efendi vakfı adına 1575'de yapılmış cami yıkılmıştır.
Cedid Kasım Paşa Mahallesi (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	İslam	Güzelce Baba mevkiindeydi. Güzelce Kasım Paşa vakfına ait mescidi yıkılmıştır.

Tablo 13: *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kıyık (Kıyak) Semti'nin Mahalleleri*

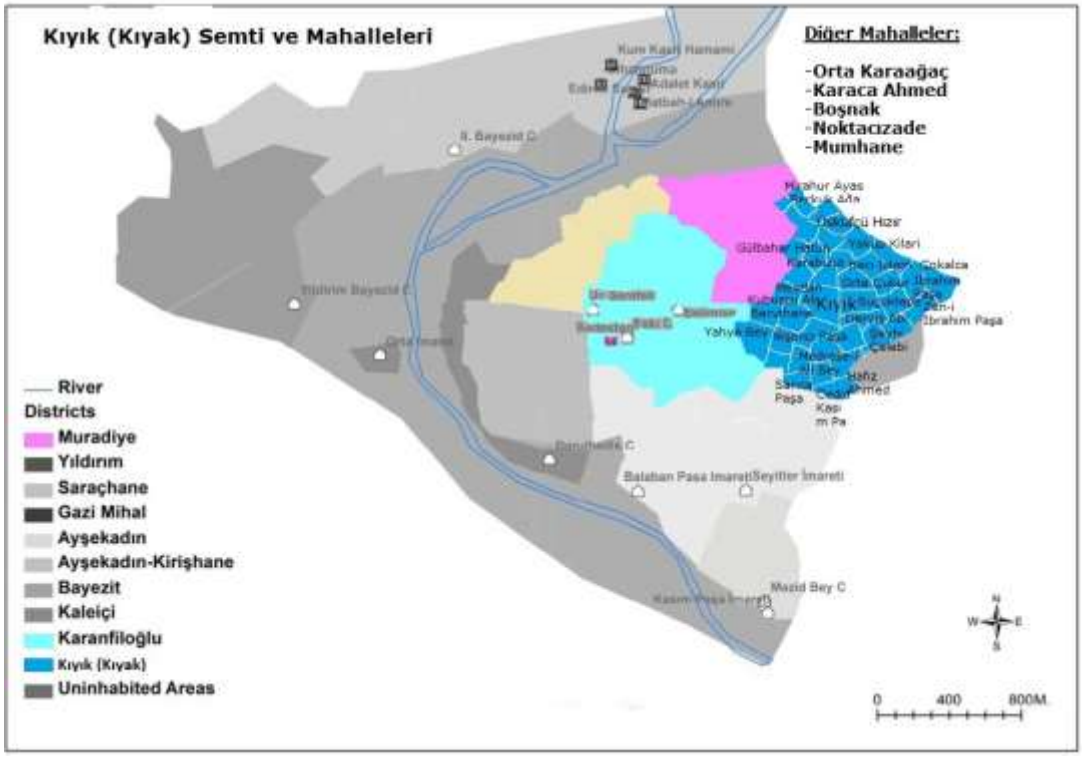
[892] BOA, *DH.MKT.*, 1201/58, (H. 8 Şaban 1325 / M. 16 Eylül 1907); Bu mahalle günümüzde Nişancı Paşa Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 42.

[893] Bu mahalle günümüzde Nişancı Paşa Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Cami-i İbrahim Paşa Mahallesi adıyla da görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 57.

[894] Bu mahalle günümüzde Medrese Ali Bey Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 50.

[895] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 50.

[896] Bu mahalle günümüzde Nişancı Paşa Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Ayrıca mahallenin isimleri Çokalca Sokak, Çakalca Camii Sokak, Çakalca Çıkmazı şeklinde devam etmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 40.

Harita 6: *Kıyık (Kıyak) Semti ve Mahalleleri*[897]

2.2.5. Kirişhane Semti ve Mahalleleri

Kirişhane Semti, Edirne'nin fethinden sonra Kaleiçi Semti dışında kurulan ilk iskân bölgelerindendi. Kirişhane, güneydoğuda Kasımpaşa burnu denilen yere kadar sınırları olan bir bölgeyi içine almaktaydı. II. Murad'ın vezirlerinden Sarıca Paşa'nın hanımı Gülçiçek Hatun tarafından yaptırılan cami ve medrese ile iskâna açıldığı bilinmektedir. İlk aşamada Ali Kuşçu Mescidi, Mezid Bey İmareti ve cami ile semt zaman içinde genişledi. Yavuz Sultan Selim'in kazaskerlerinden gökbilimci Mirim Çelebi, dönemin ünlü şairi Hayalî, Müeyyedzade Abdurrahman Çelebi ve Vize Çelebi gibi 16. yüzyılın önemli isimleri adına Kirişhane'de mahalleler kuruldu. Tunca sahili boyunca uzanan Kirişhane, meşhur bahçeleriyle şehrin en güzel semtlerindendi[898].

---

[897] Harita'nın topoğrafya kısmı, Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries"* adlı doktora tezinden yararlanılmış olup üzerinde değişiklikler yapılmıştır.
[898] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 120.

Kirişhane Caddesi, Yenimezarlık Caddesi, Aydınoğlu Sokağı, Evliya Kasım Paşa Camii Şerifi Sokağı, İki Lüleli Sokağı, Papa Anastaş Sokağı, Berber Arkir Sokağı, Câbî çeşmesi Sokağı, Hacı Arif Ağa Sokağı, Hasanağa Sokağı, Hasan Fırını Sokağı, Rum Kilisesi Sokağı, Taş Mekteb Sokağı, Amre Kostanti Sokağı, Ali Kuş Camii Sokağı, İmaret-i Mezid Bey Cami Şerifi Sokağı, Kara Ali Sokağı, Kara Mustafapaşa Çeşmesi Sokağı, Kazaz Salih Camii Şerifi Sokağı, Kasaboğlu Osman Ağa Sokağı, Kiremithaneönü Sokağı, Miskinler Sokağı, Nakuş Sokağı, Nevbet Bakkalı Sokağı ve Yeşilce Dar Sokağı, bu semtin yerleşim yerleri sınırları içindeydi[899]. Çoğunluğu Müslümanların ve Rumların oluşturduğu semte bağlı 18 mahallenin listesi şöyledir[900]:

Mahalleler ve Kuruluş Tarihleri[901]	**Millet**	**Açıklama**[902]
Hacı Hallaç Mahallesi[903] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam-Yahudi	Süleymaniye Küçükpazar civarındaydı. Seyfullah Efendi vakfına ait cami ile medresesi 1919'da yıkılmıştır.
Zen-i Firuz Mahallesi[904] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Yahudi	Süleymaniye Küçükpazar civarındaydı. Zen-i Firuz Abdullah kızı Mihr-i Nigar Hatun tarafından yaptırılan caminin adını almıştır. 1877 Rus işgalinde yakılmıştır. Ahmed Badi Efendi'nin eserinde bu mahalle bulunmamaktadır.
Zen-i Sarıca Paşa Mahallesi[905] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Yahudi	Zen-i Sarıca Paşa Vakfı'ndan bir mescidi yıkılmıştır.
Süle Çelebi Mahallesi[906] (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	İslam-Rum-Bulgar	Tarla Kapı civarındaydı. Sinan oğlu Hacı Süle tarafından 1559'da yaptırılmış camisi yıkılmıştır. Camisi halen ibadete açıktır.
İmaret-i Mezit Bey Mahallesi[907] (Kur. Tar. 1361-1421)	İslam	Kasım Çavuşzade Vakfı'na ait 1480'de yaptırılmış bir mescid bulunmaktaydı.

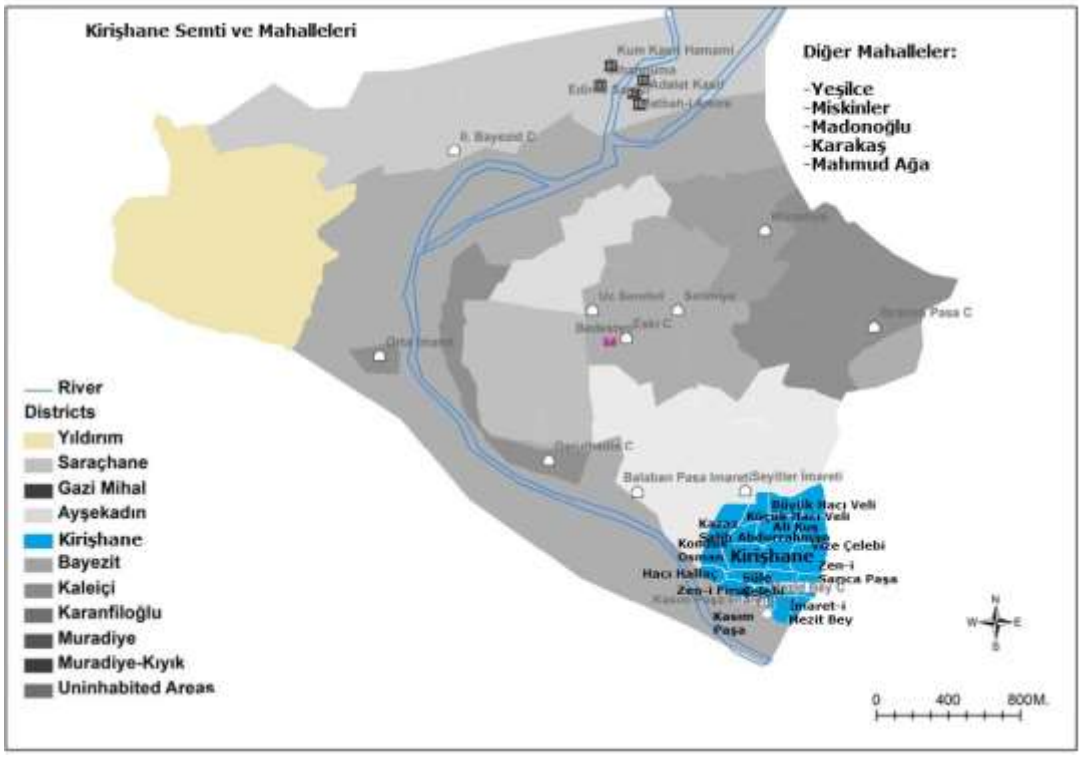
[899] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 927-950.
[900] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319/1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[901] Mahallelerin kuruluş tarihleri ile ilgili bilgi Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries"* adlı doktora tezinden yararlanılmıştır.
[902] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[903] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 49.
[904] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 86.
[905] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 74.
[906] Bu mahalle günümüzde Abdurrahman Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 44.
[907] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 69.

Ali Kuş (Kuşçu) Mahallesi [908] (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	İslam-Rum-Bulgar	Alaaddin Ali Kuş Vakfı'na ait mescid yok olmuştur.
Yeşilce Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	Rum-İslam-Bulgar	Bilgi bulunmamaktadır.
Miskinler Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	Rum	Bilgi bulunmamaktadır.
Madonoğlu Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	Rum	Bilgi bulunmamaktadır.
Vize Çelebi Mahallesi[909] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam	Şair Hayali Vize Çelebi tarafından yaptırılmış bir cami bulunmaktaydı.
Abdurrahman Mahallesi[910] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam	Edirne kadılarından Amasyalı Mevlana Abdurrahman Efendi Vakfı'ndan cami depremde harap olmuş, 1752'de yeniden yapılmıştır.
Konduk (Kunduk) Osman Mahallesi[911] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam	Kunduk Osman Vakfı'na ait mescidi yıkılmıştır.
Gazaz (Kazaz) Salih Mahallesi[912] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam	Gazaz Salih Vakfı'na ait mescidi yıkılmıştır.
Karakaş Mahallesi[913] (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	İslam	Bilgi bulunmamaktadır.
Kasım Paşa Mahallesi[914] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam	Evliya Kasım Paşa tarafından 1478'de Tunca Nehri kıyısında yaptırılmış cami harap bulunmaktadır.
Küçük Hacı Veli Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	Rum-Bulgar	Bilgi bulunmamaktadır.
Büyük Hacı Veli Mahallesi[915]	Rum-Bulgar	Bilgi bulunmamaktadır. Rıfat Osman'ın eserinde bu mahalle bulunmamaktadır.

[908] Bu mahalle günümüzde Abdurrahman Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 32.
[909] Bu mahalle günümüzde Abdurrahman Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 82.
[910] Bu mahalle Abdurrahman Mahallesi olarak günümüze kadar gelmiştir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 61.
[911] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 52.
[912] Bu mahalleyi günümüzde Hacı Mercimek adı altında Talat Paşa Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görmekteyiz. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 46.
[913] BOA, *DH.MKT.*, 778/38, (H. 19 Recep 1321 / M. 11 Ekim 1903).
[914] Bu mahallenin diğer mahalleler ile birleşip günümüzde Talat Paşa Mahallesini oluşturduğu düşünülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 60.
[915] BOA, *ZB.* , 422/135, (H. 30 Cemaziyelevvel 1323 / M. 2 Ağustos 1905).

(Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)		
Mahmud Ağa Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	Rum	Bilgi bulunmamaktadır.

Tablo 14: *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kirişhane Semti'nin Mahalleleri*

Harita 7: *Kirişhane Semti ve Mahalleleri*[916]

2.2.6. Ayşekadın (İstanbul Yolu) Semti ve Mahalleleri

Ayşekadın Semti, Edirne Kalesi'nin Balık Pazarı Kapısı'nın açıldığı yerin karşısından başlayarak doğuya doğru uzanan yerdeydi. İstanbul Yolu veya Ayşekadın olarak adlandırılan semtin kurucuları, camisi bulunan Kadı Bedreddin, cami ve hanı bulunan Ayşekadın, Kınalızade Ali Çelebi, Şarapdar Hamza Bey, cami ve sarayı bulunan Sitti Sultan'dı. Bu semtte bulunan Sitti Sultan Camii ve sarayının olduğu yere sonradan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sarayı yapılmıştı. Bu saray,

[916] Harita'nın topoğrafya kısmı, Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries"* adlı doktora tezinden yararlanılmış olup üzerinde değişiklikler yapılmıştır.

sonradan Mülkiye Rüştiyesi olarak kullanıldı. Edirne'nin fethinde önemli hizmeti olan Lala Şahin Paşa'nın ve Kazasker Kınalızade Ali Çelebi'nin mezarlıkları bu semttedir[917].

Süleymaniye Küçükpazar mevkii, İstanbul yolu üzerinde Has Fırın Caddesi, Uzunkaldırım Caddesi, Eski Köprübaşı, Yemişçiler Sokağı, Tüfenkçi Mehmed Ağa Sokağı, Dârü's-siyâde Camii Şerifi Sokağı, Ayşekadın Sokağı, Nakkaş Ali Ağa Sokağı, Han ardı Çıkmazı, İstanbul Yolu, Kanlı Pınar ve Abdullah Hamamı, bu semtin önemli yerleşim yerleriydi[918]. Çoğunluğu Müslümanların ve Yahudilerin oluşturduğu semte bağlı 21 mahallenin listesi şöyledir[919]:

Mahalleler ve Kuruluş Tarihleri[920]	**Millet**	**Açıklama**[921]
Hacı Mercimek Mahallesi[922] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam	Süleymaniye küçükpazar civarında Kirişhane ile Ayşekadın arasındaydı. Hacı Mercimek adıyla bilinen cami 1845'de su baskını nedeniyle yıkılmıştır.
Yancıkçı Şahin Mahallesi[923] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam	Güzelce Baba mevkiindeydi. Yancıkcı Şahin Ağa mescidi yıkılmıştır.
Mehmed Ağa Mahallesi[924] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Yahudi	İstanbul yolu üzerinde Has Fırın civarındaydı. İmamoğlu Mehmed Paşa tarafından yaptırılmış cami yıkılmıştır. Mahallenin eski adı Mehmed Paşa idi. 1746'da yanmış camisi Mehmed Paşa tarafından onarıldığı için bu adı almıştı.
Kürd Hoca Mahallesi[925] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Rum	Süleymaniye Küçükpazar mevkiindeydi. Sarraf Hacı Mustafa Vakfı'na ait cami yanmıştır. Kürd Hoca mescidi de yıkılmıştır.

[917] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 120; Ahmet Usal, *a.g.e.*, s. 54.
[918] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 927-950.
[919] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.* C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[920] Mahallelerin kuruluş tarihleri ile ilgili bilgi Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries"*, adlı doktora tezinden yararlanılmıştır.
[921] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[922] Bu mahalle günümüzde Talat Paşa Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 51.
[923] BOA, *ZB.*, 422/52, (H. 29 Recep 1322 / M. 9 Ekim 1904); BOA, *DH.MKT.*, 1201/58, (H. 8 Şaban 1325 / M. 16 Eylül 1907); Bu mahalle günümüzde Yancıkçı Şahin Mahallesi muhtarlığı adıyla varlığını korumuştur. Şeyhi Çelebi ve Kızılay Mahallelerini barındırmaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 84.
[924] Bu mahalle günümüzde Sabuni Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 67.
[925] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 65.

Kavaklı Mahallesi (Kur. tar. 1529'dan sonra)	İslam-Yahudi	Süleymaniye Küçükpazar mevkiinde Sezai Türbesi yakınındaydı. Hadım Şahabettin Paşa Vakfı'na ait mescidi yıkılmıştır.
Kulahduz Mahallesi [926] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam	Uzunkaldırım civarındaydı. Kulahduz Ali Bey vakfına ait mescidi 1877'de Rus işgali esnasında yıkılmıştır.
Kasap Abdülaziz Mahallesi[927] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam-Yahudi	İstanbul Yolu civarındaydı. Harap mescidi yıkılarak öğretmen okulu bahçesine eklenmişti.
Kadı Bedreddin Mahallesi (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	İslam	İstanbul Yolu civarındaydı. Edirne kadılarından Kadı Bedrettin vakfına ait 1529'da yapılmış bir cami mevcuttu.
Karaca Bevvap Mahallesi[928] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam	Sultan Camii civarındaydı. II. Mehmed'in hanımı Sitti Sultan Camii bu mahalledeydi.
Alemdar Mahallesi [929] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam-Yahudi	Eski Köprübaşı civarındaydı. Yemişçiler Sokağı bu mahalledeydi. Mescidi Alemdar Hasan Baba vakfına aitti.
Turgut Bazirgan Mahallesi[930] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam	Defterdar Camii civarındaydı. Turgut Bazirgan vakfına ait Çanaklı Camii adında mescidi mevcuttu.
Sabuni (Sabuni Hacı Halil Efendi) Mahallesi[931] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam-Yahudi	İstanbul Yolu civarındadır. Sabuncu Hacı Ali Efendi vakfına ait cami 1914'de yıkılmıştır.
Şerbetdar Hamza Bey Mahallesi (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Yahudi	İstanbul Yolu üzerinde Ayşekadın Hanı bitişindeydi. Şarapdar Hamza Bey vakfına ait mescidi yıkılmıştır.
Sevindik Fakih Mahallesi[932] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	1609'da bu mahalle Sevindik Fakih Mescidi Mahallesi olarak kayıtlıydı. Sarıca Paşa hanımı vakıf odaları bulunmaktaydı.

[926] Bu mahalle günümüzde Abdurrahman Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Ayrıca Ayşekadın Semti'nde 'Külahduz Çeşme Sokak' adıyla da sokağı mevcuttur. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 32.

[927] BOA, *HR.ŞFR.04*, 481/73, (M. 19 Kasım 1907); Bu mahalle Şirin Hatun, Hasan Paşa ve Ahmed odalarının birleşmesi ile ortaya çıkmıştır. Araştırmalara göre Sabuni Mahallesi muhtarlığına dâhilinde Hasan Paşa Çıkmazı denilen yer olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 60.

[928] BOA, *İ.MF.*,15/61, (H. 3 Cemaziyelevvel 1328 / M. 13 Mayıs 1910); Bu mahalle günümüzde Medrese Ali Bey Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 58.

[929] Bu mahalle günümüzde Talat Paşa Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 33.

[930] Bu mahalle günümüzde Medrese Ali Bey Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 38.

[931] Bu mahalle Sabuni Mahallesi muhtarlığı olarak günümüze kadar gelmiştir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 72.

[932] BOA, *MF.MKT.*, 987/30, (H. 12 Safer 1325 / M. 27 Mart 1907); Bu mahalle günümüzde Sarıca Paşa Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 75.

Rakkas Ali Bey Mahallesi[933] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam-Yahudi	İstanbul Yolu Kanlı Pınar civarındaydı. Rakkas Ali Bey Vakfı'na ait Tabutlu Camii bulunmaktaydı.
Darü's-siyade Mahallesi[934] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	Uzunkaldırım mevkiindeydi. Fazlullah Paşa vakfına ait cami yıkılmıştır.
Bevvap (Kapıcı) Sinan Bey Mahallesi [935] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam	Güzelce Baba civarındaydı. Bu mahallede aynı isimle bir mescid yoktur. Ancak Bevvap Sinan Vakfı'na ait Selimiye Camii karşısında Karga Baba türbesi civarında bir medresesi bulunmaktaydı.
Hasan Paşa Mahallesi[936] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam-Yahudi	Has Fırın Caddesi üzerindedir. Ayı isim ile vakfa ait mescidi yıkılmıştır.
Üsküfçü (Eskici) Hamza Mahallesi[937] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam-Yahudi	Abdullah Hamamı civarındaydı. Üsküfçü Hamza tarafından yaptırılmış mescidi mevcuttu.
Hacı Bali Mahallesi [938] (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	İslam	Süleymaniye Küçükpazar civarındaydı. Rıfat Osman'ın eserinde bu mahalle bulunmamaktadır
Balaban Paşa Mahallesi[939] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Yahudi	Eski Köprü mevkiindeydi. Balaban Paşa Vakfı'na ait mescidi yıkılmıştır.

Tablo 15: *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Ayşekadın Semti'nin Mahalleleri*

[933] BOA, *HR.ŞFR.04*, 602/82, (M. 22 Haziran 1907); Bu mahalle günümüzde Sarıca Paşa Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Ali Paşa Sokağı adıyla varlığı korumuştur. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…,* s. 72.

[934] Bu mahalle günümüzde Abdurrahman Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görmekteyiz. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.,* s. 41.

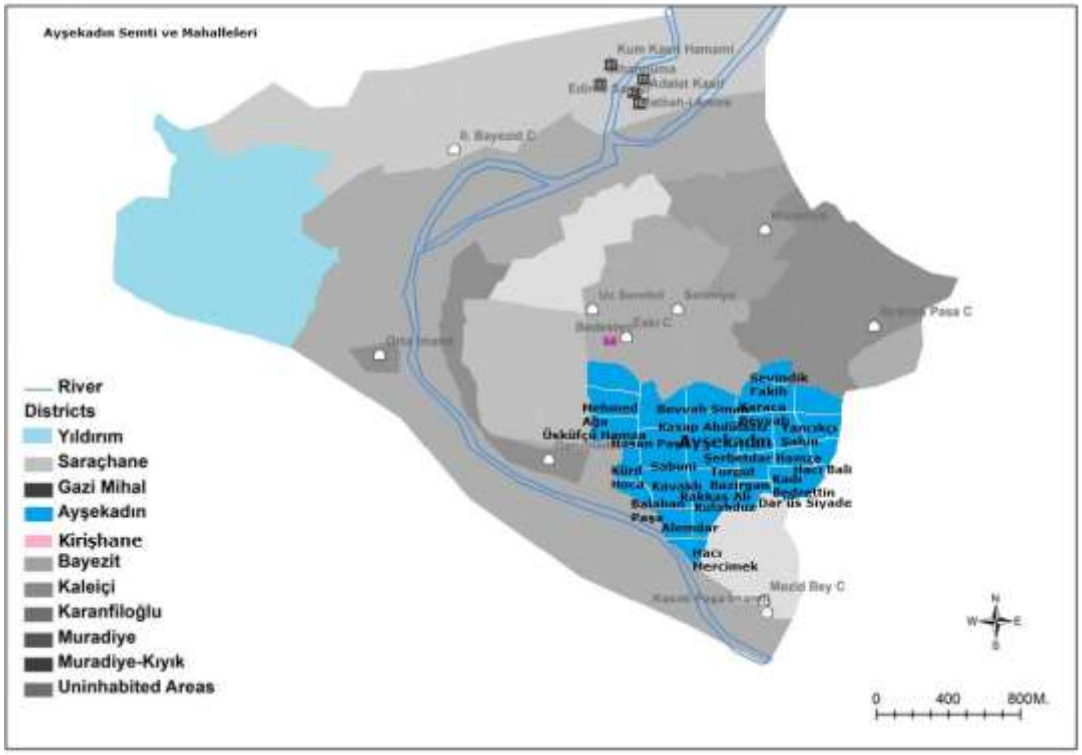
[935] Bu mahalle günümüzde Sabuni Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görmekteyiz. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.,* s. 35.

[936] Edirne'de Musevi çocuklarına mahsus Kaleiçinde kâin Talmud Torah adlı mekteb-i iptidainin Hasan Paşa Mahallesi'nde kiralanan haneye nakli uygun görülmüştür. Bkz. BOA, *ŞD.,* 1932/17, (H. 4 Ramazan 1320 / M. 5 Aralık 1902); Bu mahalle günümüzde Sabuni Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görmekteyiz. Hasan Paşa Çıkmazı adıyla varlığını korumaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.,* s. 55.

[937] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Talat Paşa Mahallesi muhtarlığı sınırları içinde kaldığı tahmin edilmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.,* s. 81.

[938] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.,* s. 37.

[939] Bu mahallenin adı günümüzde yoktur. Ancak yakınında bulunan Alemdar Mahallesi, Talat Paşa Mahallesi muhtarlığına dâhil edilmiştir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.,* s. 37.

Harita 8: *Ayşekadın Semti ve Mahalleleri*[940]

2.2.7. Karanfiloğlu Semti ve Mahalleleri

Bu semtin tarihi geçmişi hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Edirne'nin fethinden sonra şehre gelen Müslümanların, Kaleiçi dışında iskân edildikleri ilk yerlerdendi. Özellikle, Edirne'de yapılan ilk mescid ve camilerin (Eski Camii, Üç Şerefeli Camii… gibi) bu semt sınırları içinde olduğu göz önüne alındığında Müslümanların en eski yerleşim yerlerinden biri olması muhtemeldir. Tahtakale Hamamı, Karanfiloğlu Caddesi (Üç Şerefeli'den Tahtakale Hamamına kadar), Rüstem Paşa Hanı, Karanfiloğlu Caddesi, Belediye Dairesi, Soğuk Çeşme Caddesi, Kurşunlu Fırın, Timurtaş Mescid-i Şerîfi Sokağı, Salı Tekkesi Sokağı, Üç

[940] Harita'nın topoğrafya kısmı, Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries"* adlı doktora tezinden yararlanılmış olup üzerinde değişiklikler yapılmıştır.

Şerefeli Caddesi ve Sanayi Kışlası bu semtin önemli yerlerindendi[941]. Çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu semte bağlı 15 mahallenin listesi şöyledir[942]:

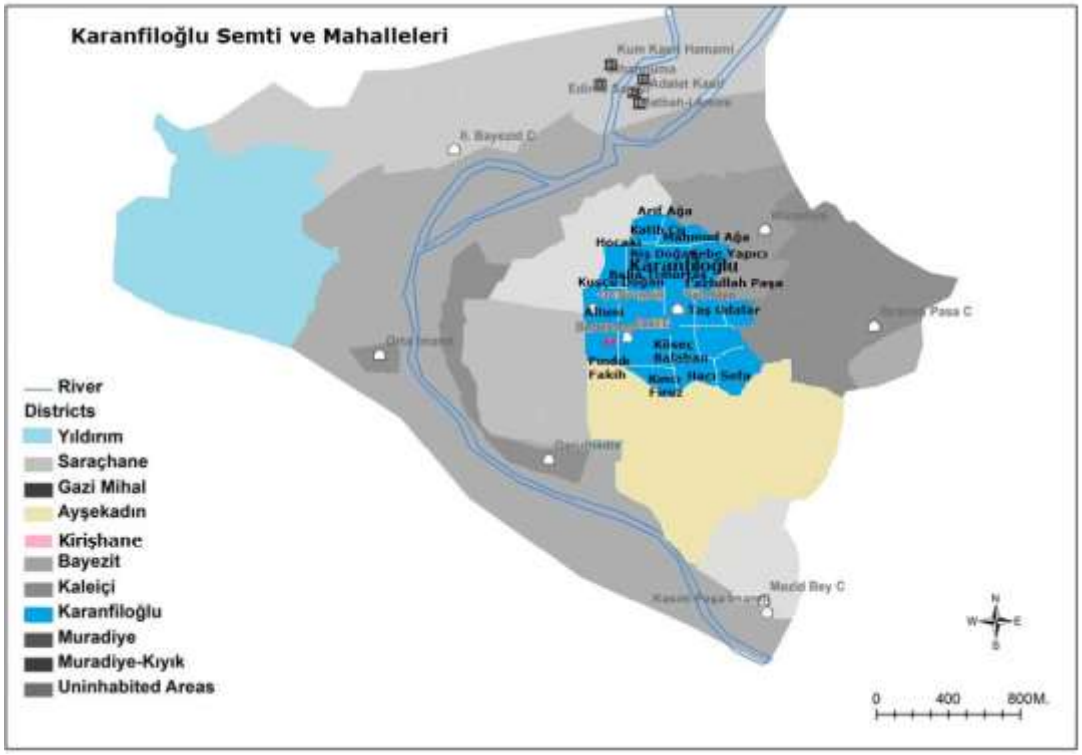
Mahalleler ve Kuruluş Tarihleri[943]	**Millet**	**Açıklama**[944]
Havacegi (Hocaki) Mahallesi[945] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	Tahtakale Hamamı civarındaydı. Hocaki Vakfı'na ait mescidi yıkılmıştır.
Kıncı Firuz Mahallesi[946] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam-Yahudi	Rüstem Paşa Hanı arkasındaydı. Kazasker Davud Efendi Vakfı'na ait Vavlı Camii yıkılmıştır.
Kuşçu Doğan Mahallesi[947] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	Karanfiloğlu Caddesi'ndeydi. Yeniçeri ağalarından Kurt Doğan Ağa tarafından yaptırılan bir cami mevcuttu. 1915'de onarılmıştı.
Fazlullah Paşa Mahallesi[948] (Kur. Tar. 1361-1421)	İslam	Belediye Dairesi civarındaydı. Fazlullah Paşa Vakfı'na ait Putlu Camii olarak bilinen cami yıkılmıştır.
Mahmud Ağa Mahallesi[949] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam	Soğuk Çeşme Caddesi'ndeydi. 1458'de Mahmud Ağa tarafından yaptırılmış cami vardı. II. Mehmed'in hocası Hayreddin Efendi tarafından yaptırılan cami 1877'de Rus işgali esnasında yıkılmıştır.
Kebe Yapıcı Mahallesi[950] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam	Kurşunlu Fırın civarındaydı. Aynı adı taşıyan mescidi yıkılmıştır.
Baba Timurtaş (Demirtaş) Mahallesi [951] (Kur. Tar. 1361-1421)	İslam	Üç Şerefeli Caddesi civarındaydı. Mescidi 1914'de yıkılarak Üç Şerefeli Camii bahçesine dönüştürüldü. II. Murad Dönemi'nin önemli şahsiyetlerinden olan Baba Timurtaş 1446'da ölmüş, cami kabristanına defnedilmiştir.

[941] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 927-936.
[942] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[943] Mahallelerin kuruluş tarihleri ile ilgili bilgi Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries"* adlı doktora tezinden yararlanılmıştır.
[944] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[945] Ahmed Badi Efendi, bu mahallenin Feyzullah Paşa mahallesi ile birleştiğini belirtmiştir. Bundan yola çıkarak Feyzullah Paşa Mahallesi araştırmalarda Baba Demirtaş Mahallesi muhtarlığı sınırları içindedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 55.
[946] Bu mahalle günümüzde Sabuni Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Firuz Sokağı, Firuz Çıkmazı gibi isimler ile varlığını korumuştur. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 62.
[947] Bu mahalle günümüzde Baba Demirtaş Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görmekteyiz. Kuşçu Doğan adıyla da zikredilmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 64.
[948] BOA, *ŞD.*, 159/38, (H. 18 Safer 1321 / M. 16 Mayıs 1903); Bu mahalle günümüzde Baba Demirtaş Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görmekteyiz. Bkz. Ratıp Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 38.
[949] Bu mahalle günümüzde Sarıca Paşa Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Ayrıca Mahmud Ağa Camii Sokak adıyla da varlığını korumuştur. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 65.
[950] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 61.
[951] Bu mahalle aynı isimle günümüzde varlığını korumaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 36.

Katib Cu (Katib-i Cev) Mahallesi[952] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam	Sanayi Kışlası civarındaydı. Aynı adla vakfa ait mescidi yıkılmıştır.
Köseç Balaban Mahallesi[953] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam	Kurşunlu Fırın Caddesi'ndeydi. Köseç Balaban Vakfı'na ait mescidi yıkılmıştır.
Fındık Fakih Mahallesi[954] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Yahudi	Tahtakale civarındaydı. Mescidi Kovacılar Camii adıyla bilinirdi. İlk inşası Fındık Fakih tarafından olup, daha sonra Hacı Salih Paşa tarafından 1875'de yeniden yaptırıldı.
Arif Ağa Mahallesi[955] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	Arif Ağa Vakfı'na ait Künbet Camii bu mahalledeydi.
Taş Odalar Mahallesi (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	Selimiye civarındaydı. Zehrimar Mehmed Bey Vakfı'na ait 1543'de yaptırılmış mescidi bulunmaktaydı.
Hacı Sefa Mahallesi[956] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam-Yahudi	Rüstem Paşa yakınlarındaydı. Hacı Sefa Vakfı'na ait küçük bir mescidi bulunmaktaydı.
Niş Doğan Mahallesi (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	İslam	Karanfiloğlu Çarşısı'ndaydı. Niş Doğan Camii 1919'da yıktırılmıştır.
Altuni Mahallesi[957] (Kur. Tar. 1361-1421)	İslam	Üç Şerefeli civarındaydı. Mescidi yıkılmıştır. Yeni Camii Mahallesi adıyla da bilinmektedir.

Tablo 16: *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Karanfiloğlu Semti'nin Mahalleleri*

[952] BOA, *ŞD.*, 400/12, (H. 5 Zilhicce 1319 / M. 15 Mart 1902); Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 61.
[953] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.* s. 63.
[954] Bu mahalle günümüzde Talat Paşa Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 46.
[955] BOA, *MF.MKT.*, 1019/44, (H. 23 Şaban 1325 / M. 1 Ekim 1907); Bu mahalle günümüzde Baba Timurtaş Mahallesi muhtarlığı sınırları içindedir. Aynı isimle sokağı mevcuttur. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 34.
[956] Bu mahalle günümüzde Sabuni Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. 'Tahmis Sokak'adıyla anılmaya başlanmıştır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 52.
[957] Bu mahalle günümüzde Talat Paşa Mahallesi muhtarlığı sınırları içindedir. Altunizade sokağı, Altunizade Çıkmazı isimleriyle günümüzde mevcuttur. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 84.

Harita 9: *Karanfiloğlu Semti ve Mahalleleri*[958]

2.2.8. Tunca Nehri'nin Batısı'daki Semtler (Gazi Mihal, Yıldırım, Yeni İmaret) ve Mahalleleri

Edirne'nin bir diğer yerleşim yerleri ise Tunca Nehri'nin batısında bulunan mahalle grubunun oluşturduğu iskân bölgeleridir. Bunlar, 14. yüzyıl sonlarında yerleşimin başladığı Yıldırım veya Eski İmaret, 15. yüzyılın ilk yarısında yerleşimin başladığı Gazi Mihal veya Orta İmaret ve 15. yüzyılın sonlarında iskânına başlanan II. Bayezid İmareti yani Yeni İmaret'dir[959].

Tunca Nehri'nin her iki yakasında da mahalleleri barındıran semt Gazi Mihal'dir. At Pazarı, Tabakhane (Debbağhane), Süpürgeciler, Gazi Mihal Köprüsü, Darü'l-hadis Camii, Germe Kapı Caddesi, Keçeciler Kapısı, Yelli Burgaz ve Tekgöz

---

[958] Harita'nın topoğrafya kısmı, Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries"* adlı doktora tezinden yaralanılarak hazırlanmış olup üzerinde bazı değişiklikler yapılmıştır.
[959] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *TDVİA*, C. 10, s. 428.

Köprüsü Gazi Mihal Semti'nin önemli yerleşim yerleriydi. Gazi Mihal Semti'nde Müslüman, Rum ve Yahudilerin oluşturduğu 15 mahallenin listesi şöyledir[960]:

Mahalleler ve Kuruluş Tarihleri[961]	**Millet**	**Açıklama**[962]
Sitti Sultan Mahallesi[963] (Kur. Tar. 1451-1481)	Rum-İslam	At Pazarı civarındaydı. Şeyhülislam Alaaddin Ali Cemali Efendi'nin kızı Sitti Şah Hatun Vakfı'na ait bir cami bulunmaktaydı.
Şeyh Şücaaddin Mahallesi[964] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Yahudi	Tabakhane civarındaydı. Şeyh Şücaaddin adına Kanuni tarafından yaptırılan cami yıkılmıştır.
Neccar Panayot Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	Ermeni	Süpürgeciler mevkiindeydi. Eski adı Devlet İslam Mahallesi idi.
Gazi Mihal Mahallesi (Kur. Tar. 1421-1451)[965]	İslam	Gazi Mihal Köprüsü civarındaydı. Azizoğlu Gazi Mihal Vakfı'na ait 1421 tarihinde bir cami mevcuttu.
Attar Hacı Halil Mahallesi [966] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Yahudi	Darü'l-hadis mevkiindeydi. Germe Kapı Caddesi üzerindeydi. Attar Hacı Halil Vakfı'na ait cami 1903 yangınında yanmıştır.
Şah Melek Paşa Mahallesi[967] (Kur. Tar. 1361-1421)	İslam-Yahudi	Gazi Mihal Köprüsü başındaydı. Şadioğlu Şah Melek Paşa Vakfı'na ait 1428 tarihli bir cami vardı. 1912 Balkan Savaşında minaresi isabet almış ve yıkılmıştır.
Süpürgeciler Mahallesi	Rum-İslam-Ermeni	Kaya Çelebi Vakfı'na ait mescidi yok olmuştur.

[960] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e*., s. 31-46.

[961] Mahallelerin kuruluş tarihleri ile ilgili bilgi Yunus Uğur'un *"The Historical Interaction of the City With Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*" adlı doktora tezinden yararlanılmıştır.

[962] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e*., s. 31-46.

[963] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 75.

[964] Bu mahalle günümüzde Dilaver Bey Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 78.

[965] Bu mahalle günümüzde Midhat Paşa Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 47,69.

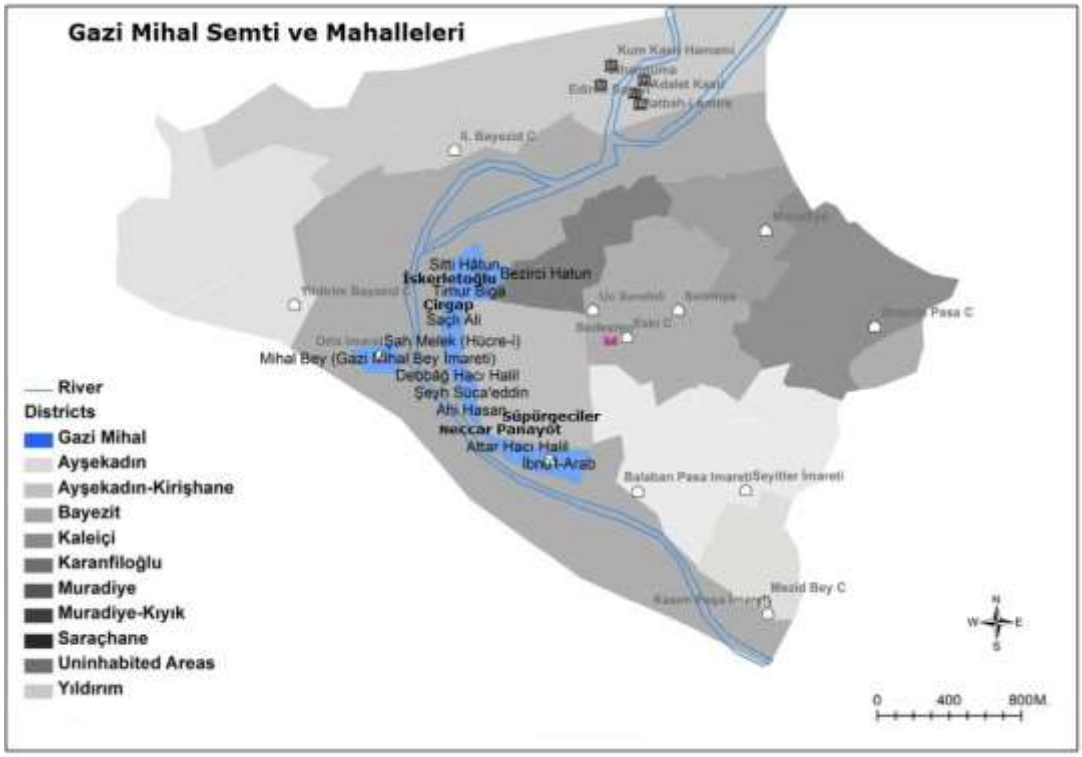
[966] Günümüzde, Türkoğlu Mahallesi ve Dilaver Bey Mahalleleri muhtarlığı sınırları içinde olduğu düşünülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 35.

[967] Bu mahalle günümüzde Midhat Paşa Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Hacı İlbey Mahallesi ve Tabakhane Sokak civarında Şah Melek Çıkmazı adıyla varlığını korumaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 78.

(Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)		
Debbağ Hacı Halil Mahallesi (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Yahudi	Tabakhane civarı Keçeciler Kapısı mevkiindeydi. 1632'de yaptırılmış Hacı Bornaz Vakfı'na ait cami yıkılmıştır. Debbağ Hacı Halil vakfına ait olan cami ise haraptı.
Demirbiga (Timurbiga) Mahallesi[968] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Rum	Yelli Burgaz civarındaydı. Hoca İlyas Vakfı'na ait 1574'de yaptırılmış cami haraptı.
Çirgap Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	Rum-Ermeni	At Pazarındaydı. Burumçukcu İsmail Ağa vakfına ait mescid 1916'da yeniden yapılmak üzere yıktırılmıştı.
Bezirci Hatun Mahallesi (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	Mihal Gazi Mahallesi yakınındaydı. Emir Musa'nın vezirazamı Şah Melek Paşanın hanımı Bezirci Hatun vakfına ait mescidi yıkılmıştır.
İbn-i Arab Mahallesi[969] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Yahudi	Darü'l-hadis civarındaydı. İbn-i Arab vakfına ait cami yıkılmıştır. Kabristanı durmaktadır.
Arpacı Hacı Hamza Mahallesi [970] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Ermeni-Rum	Süpürgeciler civarı Tekgöz Köprüsü mevkiindeydi. Arpacı Hacı Hamza Vakfı'na ait bir mescidi mevcuttu. Ermeni Kilisesi olan Surp Karabet Kilisesi bu mahalledeydi.
Ahi Hasan Mahallesi [971] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Yahudi	Tabakhane civarındaydı. Temelsiz Camii olarak bilinen mescid Ahi Hasan tarafından yaptırıldı.
İskerletoğlu Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	Rum	At Pazarındaydı. İskerletoğlu, padişah çevirmenlerinden Aleksandır Bey idi.

***Tablo 17**: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Gazi Mihal Semti'nin Mahalleleri*

[968] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 42.
[969] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 82.
[970] Bu mahalle gümüzde bulunmamaktadır. Ancak tahminler Çavuşbey Mahallesindeki eski Süpürgeciler Mahallesi içinde erimiş olması muhtemeldir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 34.
[971] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 32.

Harita 10: *Gazi Mihal Semti ve Mahalleleri*[972]

Tunca Nehri'nin batısındaki bir diğer yerleşim yeri Yıldırım Semti'dir. Akmescid Caddesi, Zincirlikapı Caddesi, Taşbahçe Cadde, İmaret Caddesi, Kızıl Mescid Caddesi, Geniş Vakıf Caddesi, Yıldırım Caddesi, Akmescid Sokağı, Uzun Sakallı Bayırı Sokağı, Papasoğlu Sokağı, Bakkal Sokağı, Bükreş Sokağı, Polisoğlu Sokağı, Tahtalı Camii Şerif Sokağı, Tahtalı Kapı Sokağı, Tarla Sokağı, Tutluk Sokağı, Çeşme Sokağı, Çiftçi Andonaki Sokağı, Çukur Bakkal Sokağı, Haçi Milo Sokağı, Haçi Yanaki Sokağı, Haçi Vangel Sokağı, Dirhemsiz Bakkal Sokağı, Servi Sokağı, Süpürgeci Sokağı, Salcı Sokağı, Kıbtıyan-ı Müslim Sokağı, Kalaycı Sokağı, Kumbakkalı Sokağı, Kunduracı Hristaki Sokağı, Kuyu Sokağı, Koyunoğlu Sokağı, Kel Yani Sokağı, Kürkçü Todor Sokağı, Mezarlıkbaşı Sokağı, Mimar Sokağı, Müezzin Sokağı, Mûytab Sokağı, Milo Sokağı, Nalbant Hristo Sokağı, Yarmo oğlu Sokağı, Yeni Sokak ve Cami-i Şerif Meydanı, Yıldırım Semti'nin yerleşim

[972] Harita'nın topoğrafya kısmı, Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City With Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries"* adlı doktora tezinden yararlanılmış olup üzerinde değişiklikler yapılmıştır.

yerleriydi[973]. Yıldırım Semti'nde çoğunluğunu Müslüman ve Rumların oluşturduğu 15 mahallenin listesi şöyledir[974]:

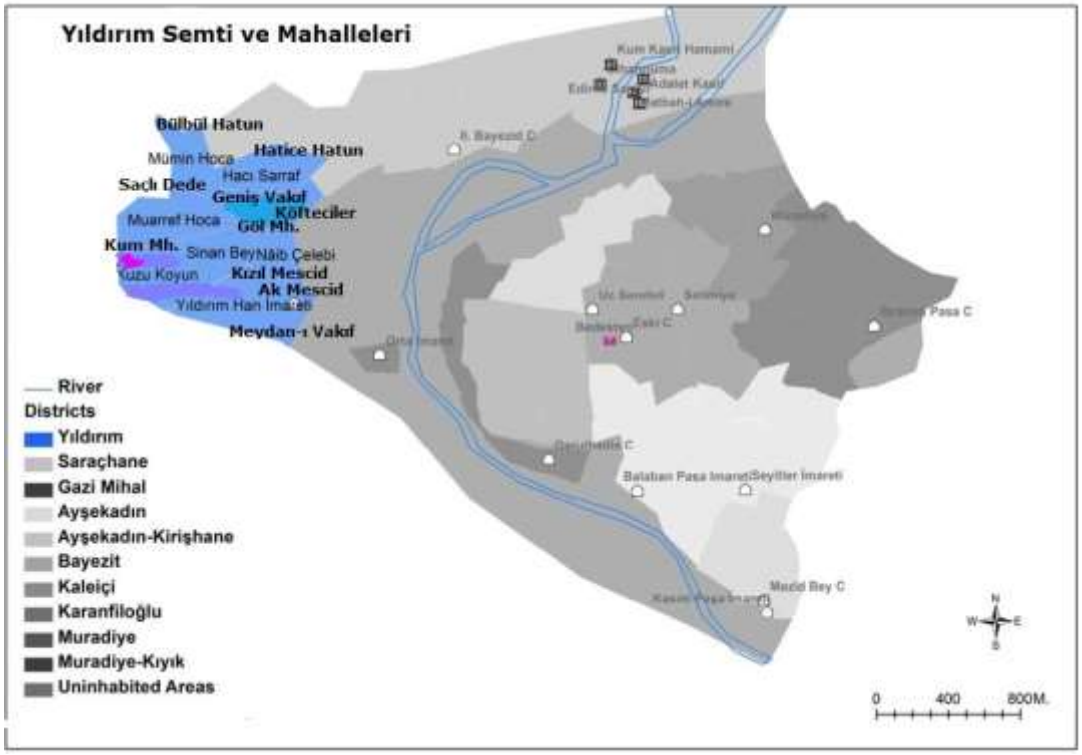
Mahalleler ve Kuruluş Tarihleri[975]	**Millet**	**Açıklama**[976]
Yıldırım Bayezid Mahallesi[977]	İslam-Kıpti	1399'da Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan cami mevcuttur.
Naip Çelebi Mahallesi[978] (Kur. Tar. 1361-1421)	İslam-Rum	Hacı Hasan Ağa vakfına ait olan mescidi 1877'de Rus işgalinde yıkılmıştır. Bu mahalle daha sonra Ak Mescid Mahallesi'ne dönüştürüldü.
Mümin Hoca Mahallesi[979] (Kur. Tar. 1361-1421)	İslam-Kıpti	Tahtalı Camii adıyla bilinen cami Mümin Hoca tarafından yaptırılmıştır.
Maruf Hoca Mahallesi[980] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam-Kıpti	Kum Mahalle'ye yakın tepedeydi. Maruf Hoca Kadı Ahmed Efendi adına olan cami 1877'de Rus igalinde yıkılmıştır.
Göl Mahallesi[981] (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	Rum	Bilgi bulunmamaktadır.
Geniş (Keniş) Vakıf Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	Rum	Bilgi bulunmamaktadır.

[973] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 927-949.
[974] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[975] Mahallelerin kuruluş tarihleri ile ilgili bilgi Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City With Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*" adlı doktora tezinden yararlanılmıştır.
[976] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[977] BOA, *DH.MKT.*, 1144/47, (H. 20 Zilhicce 1324 / M. 4 Şubat 1907); Bu mahalle günümüzde Mümin Hoca Mahallesi, Yıldırım Bayezid ve Maruf Mahalleleri ile birleşerek birleşerek Yıldırım Bayezid Mahallesi muhtarlığını, Hacı Sarraf ve Akkızıl mahallelerinin birleşmesi ile de Yıldırım Mahallesi olarak iki yerleşim yeri oluşturmuşlardır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 85.
[978] Bu mahalle günümüzde Mümin Hoca Mahallesi ile birleşerek Yıldırım Bayezid Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 75.
[979] BOA, *ZB.*, 617/104, (H. 25 Safer 1324 / M. 20 Nisan 1906); Bu mahalle günümüzde Yıldırım Bayezid Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 66.
[980] Bu mahalle günümüzde Yıldırım Bayezid Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 71.
[981] Bu mahalle Hacı Sarraf Mahallesi ile birleştikten Yıldırım Mahallesi muhtarlığını oluşturmuştur. Bkz. Ratıp Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 47.

Köfteciler Mahallesi[982] (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	Rum	Eski adı Köftecizade'dir. Mescidi yıkılmıştır.
Kızıl Mescid Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	Rum	Camisi yıkılmıştır.
Kum Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	Rum-Kıpti	Mustafa Paşa Caddesi'ndeydi. 1910'da yıkılmış bir camisi bulunmaktaydı. Mahalledeki Profiti İlya Kilisesi 1869'da yaptırılmıştı..
Saçlı Dede Mahallesi (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	Rum	19. yüzyıl ilk çeyreğinde İslam Mahallesi olduğu bilinmektedir.
Hacı Sarraf Mahallesi[983] (Kur. Tar. 1451-1481)	İslam-Rum	Yıldırım ve Yeni İmaret arasında bir mahalleydi. Yıldırım Dönemi'nin bilginlerinden Sefer Şah eserlerinden Kaval Minare Mescidi yıkılmıştır.
Ak Mescid Mahallesi[984] (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	İslam-Rum-Bulgar	Sinan Bey Vakfı'na ait mescidi yıkılmıştır.
Bülbül Hatun Mahallesi[985] (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	İslam-Rum-Kıpti	Kum Mahallesi yakınındaydı. Bülbül Hanım Vakfı'na ait mescid yıkılmıştır.
Hatice Sultan Mahallesi (Kur. Tar. 1529'dan sonra)	İslam	Rıfat Osman'ın eserinde bu mahalle bulunmamaktadır.
Meydan-ı Vakıf Mahallesi (Kuruluş tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır)	Rum	Rıfat Osman'ın eserinde bu mahalle bulunmamaktadır

Tablo 18: *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yıldırım Semti'nin Mahalleleri*

[982] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 62.
[983] BOA, *DH.MKT.*, 584/14, (H. 22 Cemaziyelahir 1320 / M. 26 Eylül 1902); Bu mahalle günümüzde Akkızıl Mahalle ile Yıldırım Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 53, 73.
[984] BOA, *İ.AZN.*, 83/20, (H. 14 Muharrem 1327 / M. 5 Şubat 1909).
[985] BOA, *DH.MKT.*, 584/14, (H. 22 Cemaziyelahir 1320 / M. 26 Eylül 1902); Bu mahalle araştırmalara göre Hacı Sarraf Mahallesi içinde erimiştir. Daha sonra Yıldırım Bayezid Mahallesi muhtarlığı dâhilinde görülmektedir. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 71.

Harita 11: *Yıldırım Semti ve Mahalleleri*[986]

Tunca Nehri'nin batı yakasındaki diğer semt ise Yeni İmaret'tir. Talimhane Meydanı, Yıldırım Caddesi, II. Bayezid Caddesi, Şeytanköprüsü Caddesi, Tulumba Caddesi, Top Caddesi, Bağcı Sokağı, Alaca Camii Sokağı, Oruç Bakkalı Sokağı, Ostoyan Sokağı, Parmaklı Cami-i Şerif Sokağı, İsakçalı Sokağı, Debbâğ Mustafa Sokağı, Dibek Sokağı, Eşrefbey Sokağı, Zerde Sakal Sokağı, Saka Sokağı, Sinanpaşa Çeşmesi Sokağı, Sadık Ağa Sokağı, Aliş Paşa Sokağı, Kaldırımcı Sokağı, Kabristan Sokağı, Kızoğlu Fırını Sokağı, Kılınççı Ali Efendi Sokağı, Kuru Yamandi Sokağı, Kuyumcu Margirit Sokağı, Nazır Mustafa Sokağı, Nazarbaba Sokağı, Nazif Efendi Sokağı, Yeni Hamam Sokağı ve Yüzbaşı Sokağı, Yeni İmaret Semti'nin önemli

[986] Harita'nın topoğrafya kısmı, Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*" adlı doktora tezinden yaralanılmış olup üzerinde değişiklikler yapılmıştır.

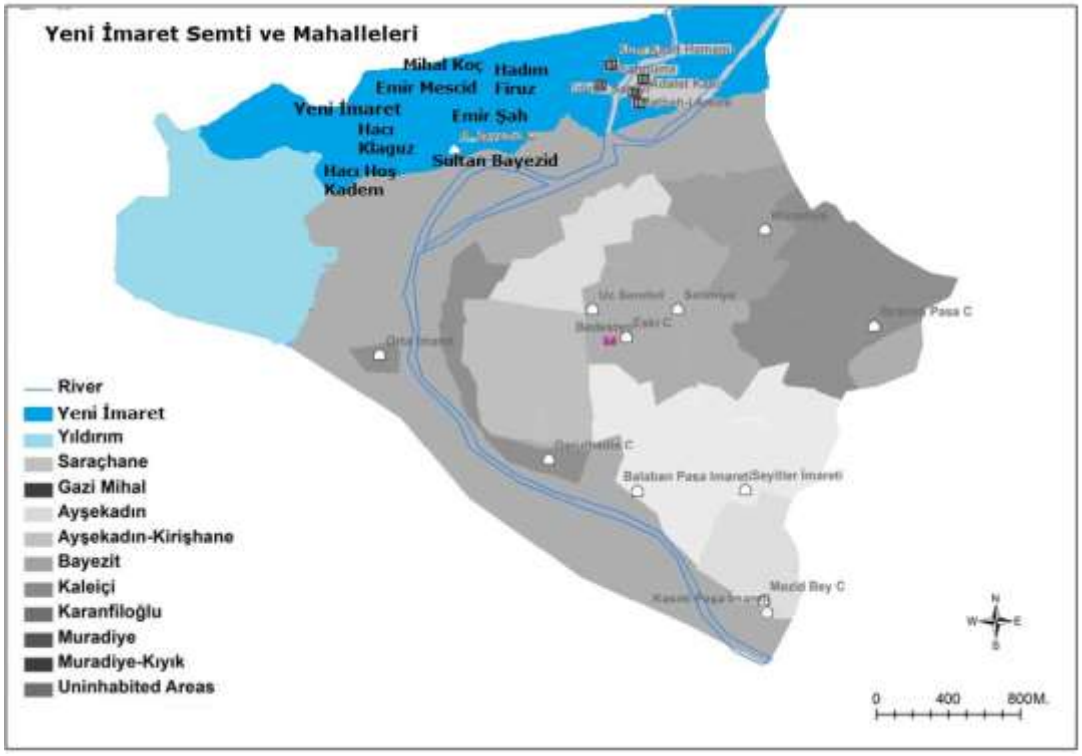
yerleşim yerlerindendi[987]. Yeni İmaret Semti'nde Müslüman ve Rumların oluşturduğu 8 mahallenin listesi şöyledir[988]:

Mahalleler ve Kuruluş Tarihleri[989]	**Millet**	**Açıklama**[990]
Yeni İmaret Mahallesi[991] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam-Rum	Edhemi Sultan zaviyesi, Çelebi Vakfı, Ferhad Şuca Vakfı odalarının bulunduğu mahalleydi. 1920'lerde nüfusu Müslümanlardan oluşmaktaydı.
Mihal Koç Mahallesi[992] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam-Rum	Yıldırım Bayezid Dönemi'nin önde gelen isimlerinden Mihal Koç Bey tarafından yaptırılan mescidi bulunmaktaydı.
Sultan Bayezid Mahallesi[993] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam	Tunca Nehri kıyısındaydı. II. Bayezid Vakfı'na ait 1485'de yaptırılan camisi ve külliyesi mevcuttur.
Hadım Firuz Mahallesi[994] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam-Rum	Talimhane Meydanındaydı. Firuz Paşa Vakfı'na ait Gönül Açıcı Camii 1877'de Rus işgali esnasında tahrip edilmişti. Beylik fırınlar arasındaki mezarlık bu camiye aitti.
Hacı Hoş Kadem Mahallesi[995] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam	Bilgi bulunmamaktadır.
Hacı Kılaguz Mahallesi[996] (Kur. Tar. 1481-1529)	İslam	Bilgi bulunmamaktadır.
Emir Mescid Mahallesi	İslam	Yıldırım Caddesi'ndeydi. Emir Hüseyin Vakfı'na ait bir cami bulunmaktaydı.

[987] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 927-936.
[988] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e*., s. 31-46.
[989] Mahallelerin kuruluş tarihleri ile ilgili bilgi Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*" adlı doktora tezinden yararlanılmıştır.
[990] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e*., s. 31-46.
[991] Bu mahalle günümüzde Yeni İmaret Mahallesi muhtarlığı olarak varlığını korumuştur. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 84.
[992] Bu mahalle araştırmalara göre ne Yeni İmaret ne de Yıldırım Mahalleleri kayıtlarında rastlanmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 69.
[993] BOA, *İ.DH.*, 1448/28, (H. 28 Şaban 1324 / M. 17 Ekim 1906).
[994] Bu mahalle araştırmalara göre ne Yeni İmaret ne de Yıldırım Mahalleleri kayıtlarında rastlanmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 53.
[995] Bu mahalle ne Yeni İmaret ne de Yıldırım Semti mahalleleri kayıtlarında yoktur. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e..*, s. 50.
[996] Bu mahalle günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 51.

(Kur. Tar. 1529'dan sonra)		Mahallede Bademlik adında bir de mezarlık bulunmaktaydı.
Emir Şah Mahallesi[997] (Kur. Tar. 1421-1451)	İslam	II. Bayezid Caddesi'ndeydi. Sarı Camii adıyla bilinen bir cami mevcuttu. Mahallenin Bağcı Sokağındaki Ömer Bey mescidi yıkılmıştır.

Tablo 19: *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yeni İmaret Semti'nin Mahalleleri*

Harita 12: *Yeni İmaret Semti ve Mahalleleri*[998]

Bu mahallelerin yanında çeşitli kaynaklarda isimleri geçen, ancak yer ve semtleri bulunamamış mahalleler bulunmaktadır. Bunlar; Has Murad Mahallesi ve Kıpti Mahalleleleri'dir[999].

---

[997] BOA, *A.}MTZ.(04).*, 143/40, (H. 10 Cemaziyelahir 1324 / M. 1 Ağustos 1906); Bu mahalle diğer mahalleler ile birlikte Yeni İmaret Mahallesi muhtarlığını oluşturduğu saptanmıştır. Bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 44.

[998] Harita'nın topoğrafya kısmı, Yunus Uğur'un "*The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*" adlı doktora tezinden yararlanılmış olup üzerinde değişiklikler yapılmıştır.

[999] Bu mahalleler Edirne Vilâyet Salnamesinde bulunmaktadır. Ancak kullandığımız diğer kaynaklarda bulunmamaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

Edirne mahallelerinin büyük bir kısmı gerek istilalar (Rus, Bulgar ve Yunan) gerekse doğal afetlerden (su baskınları, depremler, yangınlar… gibi) dolayı yok olmuş ya da etnik ve dinî olarak büyük değişiklikler geçirmişti[1000]. 1745'teki yangın ve 1751'deki deprem, şehirdeki birçok mahallenin yıkılmasına neden olmuştu[1001]. 19. yüzyıl Edirne için zor geçmiş bir dönemdi. Özellikle 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte şehir, yıkım ve istilaya uğradı. Bu dönemde önemli derecede Türk göçü başladı ve boşaltılan yerlere Hrıstiyan halk getirildi. Bunun yanısıra bütün Trakya bölgesinde olduğu gibi Edirne merkezinde büyük bir taun hastalığı başladı ve bu hastalıktan en çok Müslümanlar etkilenmişti[1002]. Yine aynı yüzyılın ikinci yarısında 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından sonra ikinci kez başlayan Rus işgali şehri zor duruma düşürdü. 19. yüzyılda yaşanan sıkıntılar, 20. yüzyılda da Edirne'yi rahat bırakmadı. Özellikle 1905'te çıkan yangın (Kaleiçinde çıkan büyük yangın), 1912 yılında Mürefte (bugünkü Şarköy civarında) depremi ve hemen ardından gelen I. Balkan Savaşı ve Bulgar istilası şehri her alanda etkiledi. Aynı zamanda şehre Balkanlardan başlayan göçler, salgın hastalık, açlık ve su problemlerini de beraberinde getirdi. Balkan Savaşları'nın ardından yıkım yaşamış olan şehir daha toparlanamadan I. Dünya Savaşı başladı. Savaş sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile şehrin acısı daha da katlanarak 1920'de Yunan işgaline maruz kalmıştı. Millî Mücadele'nin kazanılması ve 1922 yılında imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması ile Trakya ve Edirne işgalden kurtarıldı. Bu süreç içinde Edirne'nin demografik yapısı ve mahalle yapılanması önemli değişiklikler geçirdi[1003].

2.3. Edirne'ye Bağlı Nahiyeler

Edirne'nin nahiye sayıları ile ilgili bilgiler kaynaklara göre değişim göstermektedir. Enver Ziya Karal'a göre Edirne'de 1831 tarihinde yapılan ilk nüfus sayımında merkeze bağlı 3 nahiye göze çarpmaktadır. Bunlar, Ada, Çöke, Üsküdar

---

[1000] Rıfat Osman, *a.g.e.,* s. 46.
[1001] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB),* C. 4, s. 113.
[1002] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.,* s. 30.
[1003] Besim Darkot, *a.g.m.,* s. 6.

nahiyeleridir. Ancak aynı kaynakta nahiye sayısı 5 olarak da verilmiştir. Bu nahiyeler ise Üsküdar, Manastır, Çöke, Ada, Tirfilli (Terfilli) olarak kaydedilmiştir[1004]. H. 1288 / M. 1871, H. 1289 / M. 1872, H. 1290 / M. 1873 tarihli Edirne Vilayet Salnameleri'nde ise Üsküdar, Ada, Çöke, Manastır nahiyeleri bulunmaktadır[1005]. Diğer taraftan H. 1300 / M. 1883, H. 1301 / M. 1884, H. 1302 / M. 1885, H. 1303 / M. 1886, H. 1304 / M. 1887, H. 1305 / M. 1888, H. 1306 / M. 1889 tarihli Edirne Vilayet Salnameleri'nde Üsküdar, Ada, Çöke nahiyeleri olarak gösterilmiştir[1006]. H. 1307 / M. 1890-R. 1326 / M. 1910 arası Osmanlı Devlet Salnameleri'nde Edirne'nin nahiyeleri Üsküdar, Ada ve Çöke olarak görülmektedir[1007]. 27 Nisan 1909 tarihli bir nüfus defterinde ise Üsküdar, Ada, Çöke, Manastır ve Mekri nahiyeleri Edirne'ye bağlı olarak verilmiştir[1008]. R. 1327 / M. 1911 ve R. 1328 / M. 1912 tarihli Osmanlı Devlet Salnameleri'nde de Üsküdar, Ada, Çöke ve Havsa nahiye olarak gösterilmiştir[1009]. Bu nahiyelerde bulunan köylerin ve mahallelerin birçoğu günümüzde ya bulunmamaktadır ya da isim değiştirmişlerdir. Bundan dolayı tam olarak sınırlarını hatasız belirlemek pek mümkün görülmemektedir. Ancak nahiyelerin yerleri, çeşitli bilgiler ve ipuçları sayesinde tahmini olarak saptanabilmektedir.

[1004] Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda…*, s. 13.
[1005] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1288 / M. 1881),* Def'a 2, s. 39; *(H. 1289 / M. 1882)*, Def'a 3, s. 40; *(H. 1290 / M. 1873)*, Def'a 4, s. 40.
[1006] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1300 / M. 1883)*, Def'a 9, s. 92; *(H. 1301 / M. 1884),* Def'a 10, s. 100; *(H. 1302 / M. 1885)*, Def'a 11, s. 101; *(H. 1303 / M. 1886)*, Def'a 12, s. 101; *(H. 1304 / M. 1887),* Def'a 13, s. 72; *(H. 1305 / M. 1888)*, Def'a 14, s. 74; *(H. 1306 / M. 1889)*, Def'a 15, s. 74.
[1007] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1307/1890),* 45. Sene, s. 716; *(H. 1308 / M. 1891),* 46. Sene, s. 709; *(H. 1309 / M. 1892),* 47. Sene, s. 737; *(H. 1310 / M. 1892)*, 48. Sene, s. 745; *(H. 1311 / M. 1893),* 49. Sene, s. 779; *(H. 1312 / M. 1894),* 50. Sene, s. 797; *(H. 1313 / M. 1895),* 51. Sene, s. 834; *(H. 1314 / M. 1896), 52.* Sene, s. 842*; (H. 1315 / M. 1897),* 53. Sene, s. 519; *(H. 1316 / M. 1898),* 54. Sene, s. 625; *(H. 1317 / M. 1899),* 55. Sene, s. 587; *(H. 1318 / M. 1900),* 56. Sene, s. 626; *(H. 1319 / M. 1901),* 57. Sene, s. 678; *(H. 1320 / M. 1902),* 58. Sene, s. 698; *(H. 1321 / M. 1903),* 59. Sene, s. 748; *(H. 1322 / M. 1904),* 60. Sene, s. 762; *(H. 1323 / M. 1905),* 61. Sene, s. 834; *(H. 1324 / M. 1906),* 62. Sene, s. 898; *(H. 1325 / M. 1907),* 63. Sene, s. 894; *(H. 1327 / M. 1908),* 64. Sene, s. 896.
[1008] BOA, *Y.EE.*, 34/48, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 1.
[1009] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (R. 1327 / M. 1911),* 66. Sene, s. 479; *(R. 1328 / M. 1912),* 67. Sene, s. 499.

2.3.1. Üsküdar Nahiyesi

Üsküdar nahiyesi, Edirne'nin kuzeybatısındaydı. Batısında Cisr-i Mustafa Paşa kazasına bağlı Lefke nahiyesi, doğusunda Çöke nahiyesi, kuzeyinde Doğu Rumeli imtiyazlı hattı, güneyinde Meriç Nehri ile çevriliydi. Nahiye'ye bağlı Donbay Köyü'nden Meriç Nehri'ne kadar eninin yaklaşık 25 km. civarında olduğu tahmin edilmektedir[1010]. 27 Nisan 1909 tarihli bir deftere göre Üsküdar nahiyesinin erkek nüfusu 13.816'dır. Bu deftere göre nüfusun 9.845'i Rum, 3.557'si Müslüman, 159'u gayrimüslim Kıpti ve 255'i Müslim Kıpti'dir. Nahiye'deki kadın nüfus erkek nüfusuna oranlandığında yaklaşık 26.000-27.000 civarında bir nüfusa sahiptir[1011]. Nahiye dahilinde, 1.678 hane, 17 cami-i şerif ve mescid, 5 karakolhane, 9 kilise, 70 dükkan, 33 değirmen, 5 kireç ocağı, 4 kiremithane, 155.785 dönüm mera ve arazi, 23.500 koyun, 3.165 keçi, 1.161 karasığır, 553 manda, 312 beygir, 417 eşek ve 313 vahşi hayvan bulunmaktaydı[1012].

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde Üsküdar nahiyesine bağlı 68 karye mevcuttu[1013]. Ancak, 1878 yılından itibaren başlayan Rus işgalinden sonra 32'si karye, 8'i çiftlik olmak üzere bu sayı 40'a inmiştir. Bu işgalden sonra Edirne coğrafyasında idarî taksimat yeniden yapılmıştır. Üsküdar nahiyesine bağlı karyeler şöyledir[1014]:

Karye Adı	Karye Adı
1. Avcılar karyesi	24. Kemal karyesi
2. Kayı karyesi	25. Kâfir Hacı karyesi
3. Akça İbrahim karyesi	26. Avarız karyesi
4. İsmailce-i kebir karyesi	27. Eser-i Sultani karyesi

[1010] *Edirne Merkez Vilâyet Salnamesi, (H. 1319 / M.1901)*, C. 1, s. 261.
[1011] BOA, *Y.EE.*, 34/48, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 1; 1903 tarihli Edirne Vilâyet Salnamesi'ne göre, nahiyenin 4.295'i Müslüman, 2.546'sı Rum ve 2.471'i Bulgar olmak üzere toplam nüfusu 9.295'dir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 963.
[1012] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 963.
[1013] Bu karyelerin tam listesi için bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.,* C. 1/2, s. 945; *Etnographie des Vilâyettes d'Adrinople, de Monastır et de Salonique*, Constantinople 1878, s. I-III.
[1014] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 947-948; *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 967-968.

5. Ahi karyesi	28. Kadın karyesi
6. Uzgaş karyesi	29. Kara İsmâilce karyesi
7. Yahşî fakih karyesi	30. Kırşehri karyesi
8. Ekmekçi karyesi	31. Muratçalı karyesi
9. Köse Hamza karyesi	32. Kireççi Hasköy karyesi
10. Budak Doğanca karyesi	33. Bereket karyesi
11. Çömlek karyesi	34. Değirmenyeri karyesi
12. Fikile karyesi	35. Mihaliç karyesi
13. Suakacağı karyesi	36. Çalıkavak karyesi
14. İğnesi karyesi	37. Çukurçayı karyesi
15. Osmanlı karyesi	38. Kırçeşme karyesi
16. Dâru'l-hayr karyesi	39. Viran Tekke Beklemesi karyesi
17. Karabulut karyesi	40. Hamidiye karyesi
18. Boluca karyesi	
19. Hatib karyesi	
20. Cündioğlu karyesi	
21. Saray Akpınar karyesi	
22. Paşa Mahalle karyesi	
23. Büyük Döllük karyesi	

Tablo 20: *Üsküdar nahiyesine bağlı karyeler*

Osmanlı Devlet Salnameleri'ne göre, Üsküdar nahiyesinin 1890-1910 yılları arasında toplam karye sayısı 38 olarak görülmektedir[1015]. 1911 yılında

[1015] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1307 / M. 1890),* 45. Sene, s. 716; *(H. 1308 / M. 1891),* 46. Sene, s. 709; *(H. 1309 / M. 1892),* 47. Sene, s. 737; *(H. 1310 / M. 1892),* 48. Sene, s. 745; *(H. 1311 / M. 1893),* 49. Sene, s. 779; *(H. 1312 / M. 1894),* 50. Sene, s. 797; *(H. 1313 / M. 1895),* 51. Sene, s. 834; *(H. 1314 / M. 1896), 52.* Sene, s. 842*; (H. 1315 / M. 1897),* 53. Sene, s. 519; *(H. 1316 / M. 1898),* 54. Sene, s. 625; *(H. 1317 / M. 1899),* 55. Sene, s. 587; *(H. 1318 / M. 1900),* 56. Sene, s. 626; *(H. 1319 / M. 1901),* 57. Sene, s. 678; *(H. 1320 / M. 1902),* 58. Sene, s. 698; *(H. 1321 / M. 1903),* 59. Sene, s. 748; *(H. 1322 / M. 1904),* 60. Sene, s. 762; *(H. 1323 / M. 1905),* 61. Sene, s. 834; *(H. 1324 / M. 1906),* 62. Sene, s. 898; *(H. 1325 / M. 1907),* 63. Sene, s. 894; *(H. 1327 / M. 1908),* 64. Sene, s. 896.

Edirne'nin nahiyelerinde ciddi bir taksimat değişikliği yapılmıştır. 1911-1912 yıllarında nahiyenin mevcut karye sayısı 23'e kadar düşürülmüştür[1016].

2.3.2. Çöke Nahiyesi

Çöke nahiyesi, Edirne'nin kuzeydoğusundaydı. Nahiye, Doğu Rumeli sınırından itibaren bir buçuk saat ve Edirne merkezine altı saat uzaklıkta Muhiddin Baba adındaki tepenin batısında, kuzey ve batı yönleri açık iki sarp tepe arasında kurulmuştur[1017]. Bugün bu nahiyenin büyük bir kısmı Edirne'nin ilçelerinden olan Lalapaşa sınırları içinde kalmaktadır. Lalapaşa ilçesine bağlı Hacı Danişmend köyü Çöke nahiyesinin merkezi olarak bilinmektedir. Buna göre, güneyde Edirne, doğuda Kırklareli, batı ve kuzey tarafında da Bulgaristan ile sınırlıydı[1018]. II. Meşrutiyet'in ilanında sonra 27 Nisan 1909 tarihli bir deftere göre Çöke nahiyesinin erkek nüfusu 12.859'du. Bu deftere göre nüfusun 9.176'sı Rum, 3.187'si Müslüman, 216'sı gayrimüslim Kıpti, 194'ü Kıpti Müslim ve 86'sı Katolik'ti. Çöke nahiyesindeki kadın nüfus erkek nüfusuna oranlandığında yaklaşık 25.000-26.000 civarında bir nüfus mevcuttu[1019]. Nahiye dâhilinde, 2.404 hane, 33 cami-i şerif ve mescid, 14 kilise ve manastır, 25 mektep, 36 dükkân, 18 değirmen, 2.982 bağ, 17 kıt'a bahçe, 15.013 kıt'a tarla, 344 çayır, 38 kıt'a mera, 8 çeşme bulunmaktaydı[1020].

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde Çöke nahiyesine bağlı 72 karye bulunmaktaydı[1021]. 1878 yılından itibaren başlayan Rus işgalinden sonra bu sayı 45'e

---

[1016] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (R. 1327 / M. 1911),* 66. Sene, s. 479; *(R. 1328 / M. 1912),* 67. Sene, s. 499.
[1017] *Edirne Merkez Vilâyet Salnamesi (H. 1319/M.1901),* C. 1, s. 265.
[1018] Fadimana Çelik, *Temettuât Defterlerine Göre Edirne Kazası Çöke Nahiyesinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2009, s. 1.
[1019] BOA, *Y.EE.*, 34/48, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 1; 1903 tarihli Edirne Vilâyet Salnamesi'ne göre, nahiyenin 6.140'ı Müslüman, 1.807'si Rum ve 4.109'u Bulgar olmak üzere toplam nüfusu 11.336'dır. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 969.
[1020] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 969.
[1021] Bu karyelerin tam listesi için bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.,* C. 1/2, s. 945; *Etnographie des Vilâyettes d'Adrinople, de Monastır et de Salonique*, Constantinople 1878, s. I-III.

inmişti. 1903 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nde ise 42'si karye ve 5'i çiftlik olmak üzere toplam 47 idi. Buna göre Çöke nahiyesine bağlı karye ve çiftlikler şöyledir[1022]:

Karye Adı	Karye Adı
1. Hacı Dânişmend karyesi	25. Yağcılı karyesi
2. Hacılar karyesi	26. Karaklı karyesi
3. Büyük Üyüklü karyesi	27. Hamzabeyli karyesi
4. Küçük Üyüklü karyesi	28. Hamîdâbâd karyesi
5. Vaysal karyesi	29. Çatma karyesi
6. Sarı Danişmend karyesi	30. Korucu karyesi
7. Süleyman Danişmend karyesi	31. Menekşe Sofular karyesi
8. Kalkan Söğüd karyesi	32. Hızırağa karyesi
9. Lahanapaşa karyesi	33. Küçük Döllük karyesi
10. Eser-i Hamid karyesi	34. Kara Yûsuf karyesi
11. Taşlı Müsellem karyesi	35. Geçkinli karyesi
12. Tomurcalı karyesi	36. Bünyân-ı Hamîd karyesi
13. Sulucak karyesi	37. Arnabud karyesi
14. Ömerobası karyesi	38. Hasanağa karyesi
15. Ton karyesi	39. Musulbeğli karyesi
16. Timur karyesi	40. Timurhanlı karyesi
17. Hanlı Yenice karyesi	41. Hâbiller karyesi
18. Çömlek Akpınar karyesi	42. Söğüdlü dere karyesi
19. Kayapa karyesi	43. Hacı Umur çiftliği
20. Pravadi karyesi	44. Köşen çiftliği
21. Ortakçı karyesi	45. Muhittin Baba Tekkesi
22. Taşlı Sekbân karyesi	46. Gerdelli çiftliği
23. Samurcalı karyesi	47. Hacı Baba Tekkesi
24. Tatarlar karyesi	

Tablo 21: *Çöke nahiyesine bağlı karye ve çiftlikler*

[1022] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 947-948; *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 970-971.

Osmanlı Devlet Salnameleri'ne göre, Çöke nahiyesinin 1890-1893 yılları arasında toplam karye sayısı 46 olarak görülmektedir[1023]. 1894-1911 yılları arasında karye sayısı 44'e düşürülmüştür. 1911-1912 yıllarında ise, karye sayısı 58'e çıkartılmıştır[1024].

2.3.3. Ada Nahiyesi

Ada nahiyesi, Edirne'nin güneyinde bulunmaktaydı. Eskiden fahri (maaş almayan gönüllü) müdürlükle yönetilirken[1025] önemi ve büyüklüğü nedeniyle 1890/1891 tarihinde kadrolu müdürlüğe çevrilmiştir. Nahiye merkezi, Ahır köyü idi. Meriç Nehri nahiyenin ortasından geçtiği gibi karyelerinden Meriç'e akan kolları da mevcuttu. Karaağaç karyesinde Doğu Demiryolu'nun büyük bir istasyonu bulunduğu gibi, yazları da Karaishaklı köyü yakınında bir makas açılmaktaydı[1026]. 27 Nisan 1909 tarihli bir deftere göre Ada nahiyesinin erkek nüfusu 6.583'tür Bu deftere göre nüfusun 4.839'u Rum, 1.593'ü Müslüman, 62'si gayrimüslim Kıpti ve 89'u Kıpti Müslim olarak görülmektedir. Nahiye'deki kadın nüfus erkek nüfusuna oranlandığında yaklaşık 13.000-14.000 civarında bir nüfusa sahiptir[1027]. Nahiye dâhilinde, 6.974 hane, 24 cami ve mescid, 2 tekke, 200 dükkân, 15 değirmen, 13 fırın, 20 han, 4 hamam, 6 fabrika, 4 gazino ve otel, 35 anbar, 10 çiftlik, 2.250 bağ, 109

[1023] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1307 / M. 1890),* 45. Sene, s. 716; *(H. 1308 / M. 1891),* 46. Sene, s. 709; *(H. 1309 / M. 1892),* 47. Sene, s. 737; *(H. 1310 / M. 1892),* 48. Sene, s. 745; *(H. 1311 / M. 1893),* 49. Sene, s. 779.

[1024] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1312 / M. 1894),* 50. Sene, s. 797; *(H. 1313 / M. 1895),* 51. Sene, s. 834; *(H. 1314 / M. 1896), 52.* Sene, s. 842*; (H. 1315 / M. 1897),* 53. Sene, s. 519; *(H. 1316 / M. 1898),* 54. Sene, s. 625; *(H. 1317 / M. 1899),* 55. Sene, s. 587; *(H. 1318 / M. 1900),* 56. Sene, s. 626; *(H. 1319 / M. 1901),* 57. Sene, s. 678; *(H. 1320 / M. 1902),* 58. Sene, s. 698; *(H. 1321 / M. 1903),* 59. Sene, s. 748; *(H. 1322 / M. 1904),* 60. Sene, s. 762; *(H. 1323 / M. 1905),* 61. Sene, s. 834; *(H. 1324 / M. 1906),* 62. Sene, s. 898; *(H. 1325 / M. 1907),* 63. Sene, s. 894; *(H. 1327 / M. 1908),* 64. Sene, s. 896. *(R. 1327 / M. 1911),* 66. Sene, s. 479; *(R. 1328 / M. 1912),* 67. Sene, s. 499.

[1025] 1871 tarihli Vilâyet Nizamnamesine göre, vilâyetler livalara, livalar kazalara, kazalar nahiyelere, nahiyeler köylere ayrılmıştır. Bu idari birimlere yönetici olarak valiler (vilâyet), mutasarrıflar (liva), kaymakamlar (kaza), müdürler (nahiye), muhtarlar (köy) görevlendirilmiştir. Buna göre nahiyelerin yöneticisi müdürler olmuştur. Bkz. H. 29 Şevval 1287 / M. 22 Ocak 1871 tarihli, İdare-i Umumuiye-i Vilayat Nizamnamesi", *Düstur,* Tertib 1, C. 1, No: 69, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s. 625.

[1026] *Edirne Merkez Vilâyet Salnamesi (H.1319-M.1901),* C. 1, s. 267.

[1027] BOA, *Y.EE.*, 34/48, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 1; 1903 tarihli Edirne Vilâyet Salnamesi'ne göre, nahiyenin 7.506'sı Müslüman, 9.178'i Rum ve 376'sı Bulgar ve 68'i Ermeni olmak üzere toplam nüfusu 17.146'dır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 972.

bahçe, 29.151 kıt'a tarla, 611 kıt'a çayır, 18 mera, 5 orman, 192 arsa, 24 mektep, 14 kilise, 14 hıristiyan mektebi, 10 jandarma karakolhanesi ve 16 çeşme bulunmaktaydı[1028].

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde Ada nahiyesine bağlı 37 karye mevcuttur[1029]. 1878 yılından itibaren başlayan Rus işgalinden sonra yeniden yapılan taksimat ile karye sayısı 45'e çıkmıştı. 1903 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nde 35'i karye ve 10'u çiftlik olmak üzere toplam 45 olarak görülmektedir. Buna göre, Ada nahiyesine bağlı karyeler ve çiftlikler şöyledir[1030]:

Karye Adı	**Karye Adı**	**Karye Adı**
1. Üyüklü Tatar karyesi	17. Yelliburgaz karyesi	33. Karaağaç karyesi
2. Ahur karyesi	18. Yarpus Tatar karyesi	34. Kara Kâsım karyesi
3. Emirli karyesi	19. Pamukdere karyesi	35. Kurukulaklı karyesi
4. İğneoğlu karyesi	20. Sekbân karyesi	36. Sığırcılı karyesi (2)
5. Umûrbey karyesi	21. Şâhince karyesi	37. Ece Sultan karyesi
6. Yüce Sultan karyesi	22. Salaklı karyesi	38.Timurtaş karyesi (2)
7. İskender karyesi	23. Sığırcılı karyesi	39. Taya Kadın Çiftliği
8. Maraş karyesi	24. Sofular karyesi	40. Kum Çiftliği
9. Azadlı karyesi	25. Saltıklı karyesi	41. Elçili Çiftliği
10. Elçili karyesi	26. Çörek karyesi	42. Ahır Köy Çiftliği
11. Pazarlı karyesi	27. Doğanca-i arz karyesi	43. Doğancı Arz Çiftliği
12. Bosna karyesi	28. Doyran karyesi	44. Teke Tatar Çiftliği
13. Timurtaş karyesi	29. Saçlı Müsellim karyesi	45. Yelli Burgaz Çiftliği
14. Çene Tatar karyesi	30. Kara İshaklı karyesi	
15. Düdükçü yeni karyesi	31. Kör Emid karyesi	

[1028] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 972.
[1029] Bu karyelerin tam listesi için bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 945; *Etnographie des Vilâyettes d'Adrinople, de Monastır et de Salonique*, Constantinople 1878, s. I-III.
[1030] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 974.

16. Bünyad-ı Hamid karyesi	32. Kilisli karyesi	

Tablo 22: *Ada nahiyesine bağlı karyeler ve çiftlikler*

Osmanlı Devlet Salnameleri'ne göre, Ada nahiyesinin 1890-1900 yılları arasında toplam karye sayısı 24 olarak görülmektedir[1031]. 1900-1910 yılları arasında karye sayısı 14'e düşürülmüştür[1032]. 1911-1912 yıllarında ise, karye sayısı 35'e çıkarılmıştır[1033].

2.3.4. Manastır Nahiyesi

Manastır nahiyesi, bazı dönemlerde Edirne'ye bağlı olarak gösterilmektedir. Ancak bir süreklilik olmadığından hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Nahiye'nin yerleşim yerlerinin büyük bir kısmı günümüzde bulunmamaktadır. Bundan dolayı yer tespiti ve sınırlarını belirlemek pek mümkün görülmemektedir. Ancak bazı isim benzerlikleri bize ipuçları sunmaktadır. Özellikle günümüzde Uzunköprü mevkiinde bulunan Kavaklı köyü ve Salarlı (Salarya) köyleri bu ipuçlarındandır. Günümüzde Yunanistan sınırlarına yakın olan bu köylerden yola çıkarsak, nahiyenin birçok karyesi sınırımızın dışında bulunup, muhtemelen farklı isimlerle adlandırılmaktadır. 1831 tarihinde yapılan ilk nüfus sayımında Üsküdar, Çöke, Ada ve Tirfilli (Terfilli) ile birlikte merkeze bağlı bir nahiye olarak görülmektedir[1034]. Bunun yanı sıra H. 1288 / M. 1871, H. 1289 / M. 1872, H. 1290 / M. 1873 tarihli Edirne Vilayet Salnameleri'nde Üsküdar, Ada ve Çöke ile birlikte

---

[1031] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1307 / M. 1890)*, 45. Sene, s. 716; *(H. 1308 / M. 1891)*, 46. Sene, s. 709; *(H. 1309 / M. 1892)*, 47. Sene, s. 737; *(H. 1310 / M. 1892)*, 48. Sene, s. 745; *(H. 1311 / M. 1893)*, 49. Sene, s. 779; *(H. 1312 / M. 1894)*, 50. Sene, s. 797; *(H. 1313 / M. 1895)*, 51. Sene, s. 834; *(H. 1314 / M. 1896), 52.* Sene, s. 842*; (H. 1315 / M. 1897)*, 53. Sene, s. 519; *(H. 1316 / M. 1898)*, 54. Sene, s. 625; *(H. 1317 / M. 1899)*, 55. Sene, s. 587; *(H. 1318 / M. 1900)*, 56. Sene, s. 626.

[1032] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1319 / M. 1901)*, 57. Sene, s. 678; *(H. 1320 / M. 1902)*, 58. Sene, s. 698; *(H. 1321 / M. 1903)*, 59. Sene, s. 748; *(H. 1322 / M. 1904)*, 60. Sene, s. 762; *(H. 1323 / M. 1905)*, 61. Sene, s. 834; *(H. 1324 / M. 1906)*, 62. Sene, s. 898; *(H. 1325 / M. 1907)*, 63. Sene, s. 894; *(H. 1327 / M. 1908)*, 64. Sene, s. 896.

[1033] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (R. 1327 / M. 1911)*, 66. Sene, s. 479; *(R. 1328 / M. 1912)*, 67. Sene, s. 499.

[1034] Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda…*, s. 13.

dördüncü nahiye olarak Manastır görülmektedir[1035]. Yine, 27 Nisan 1909 tarihli bir nüfus defterinde ise Üsküdar, Ada, Çöke, Manastır ve Mekri nahiyeleri Edirne'ye bağlı olarak verilmiştir. Bu deftere göre, Manastır nahiyesinin erkek nüfusu 14.591'dir. Bu nüfusun 12.706'sı Rum, 1.534'ü Müslüman, 45'i gayrimüslim Kıpti ve 306'sı Kıpti Müslim'dir. Nahiye'deki kadın nüfus erkek nüfusuna oranlandığında yaklaşık 24.000-25.000 civarında bir nüfusa sahiptir[1036]. Manastır nahiyesine bağlı 48 karyenin listesi şöyledir[1037]:

Karye Adı	**Karye Adı**	**Karye Adı**
1. Anbarlı karyesi	18. Şevkiler karyesi	35. Kozluca Celeb Mahallesi
2. Pazarcık karyesi	19. Şâhlı karyesi	36. Kozluca Duman karyesi
3. Beşayaklı karyesi	20. Salarya yeni karyesi	37. Kozluca Todori karyesi
4. Bitlice karyesi	21. Doğanoğlu karyesi	38. Kürdler karyesi
5. Burgucu karyesi	22.Taştepeli karyesi	39. Keş karyesi
6. Çukur karyesi	23. Aziz Halife karyesi	40. Matsa karyesi
7. Cedîd der-kurb-ı Kozluca karyesi	24. Aşklı karyesi	41. Manastır-ı Kebîr karyesi
8. Dramalar karyesi	25. Gacıl Oba karyesi	42. Manastır-ı Sağîr karyesi
9. Dobruca karyesi	26. Fikile karyesi	43. Meşeler karyesi
10. Dramanlı (Abdurrahmânlı) karyesi	27. Kayalıdere karyesi	44. Nalbandlar karyesi
11. Dânişmendli karyesi	28. Köse Kurfallı karyesi	45. Gündüzler karyesi (Kızılbaş)

[1035] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1288 / M. 1881)*, Def'a 2, s. 39; *(H. 1289 / M. 1882)*, Def'a 3, s. 40; *(H. 1290 / M. 1873)*, Def'a 4, s. 40.
[1036] BOA, *Y.EE.*, 34/48, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 1.
[1037] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 946-947; *Etnographie des Vilâyettes d'Adrinople, de Monastır et de Salonique*, Constantinople 1878, s. VII-VIII.

12. Derbend Vakıf karyesi	29. Koyunpınarı karyesi	46. Posoflar karyesi
13. Deliceli karyesi	30. Kayacık karyesi	47. Dotik karyesi
14. Davudbeyli karyesi	31. Kavaklı karyesi Beşir Mahallesi	48. Yazmadere karyesi
15. Derbend-i Papas karyesi	32. Kavaklı karyesi Bulgar Mahallesi	
16. Sirem karyesi	33. Kavaklı papas karyesi	
17. Sinablı karyesi	34. Kozluca Tanaş Mahallesi	

Tablo 23: *Manastır nahiyesine bağlı karyesi ve çiftlikler*

2.3.5. Havsa Nahiyesi

1910 yılına kadar çeşitli kaynaklarda kaza olarak tanımlanan, ancak R. 1327 / M. 1911 ve R. 1328 / M. 1912 tarihli Osmanlı Devlet Salnameleri'nde Edirne'nin bir nahiyesi olarak görülen diğer bir nahiye Havsa'dır[1038]. Havsa nahiyesi, Edirne'nin güneydoğusunda bulunmaktadır. Doğu'da Kırklareli Sancağı, kuzeyde Doğu Rumeli sınırı, batıda Edirne ve Dimetoka bulunurken güneyde ise Uzunköprü (Cisr-i Ergene) ve Babaeski (Baba-i Atik) mevcuttur. 1903 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'ne göre, nahiyenin nüfusu 8.278'i Müslüman, 6.411'i Rum, 1.436'sı Bulgar olmak üzere toplam 16.125'tir[1039]. 350 haneden oluşan Havsa'nın merkezinde Hacı Gazi, Helvacı ve Hacı İsa adında üç müslüman mahalle bulunurken Varoş adında bir de Hıristiyan mahallesi bulunmaktaydı. 1903 yılında nahiyede, 3.411 hane, 131 dükkân, 6 fırın, 21

[1038] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (R. 1327 / M. 1911),* 66. Sene, s. 479; *(R. 1328 / M. 1912),* 67. Sene, s. 499.

[1039] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 1002; "1903 tarihli salname ve 27 Nisan 1909 tarihli bir nüfus defteri verileri arasında çok ciddi bir fark görülmektedir. Nüfus defterine göre, kaza olarak gösterilen Havsa'nın nüfusu 213'ü Rum, 261'i Müslüman, 14'ü gayrimüslim kıpti ve 16'sı müslim kıpti olmak üzere toplam erkek nüfusu 504'dür. Bu farkın nedeni bilinmemektedir", BOA, *Y.EE.*, 34/48, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 1.

değirmen, 8 han, 31 mekteb, 2 karakolhane ve 12 kilise mevcuttu[1040]. Havsa nahiyesine bağlı 32 karye şöyledir[1041]:

Karye Adı	Karye Adı	Karye Adı
1. Osmanlı karyesi	15. Hazinedar karyesi	29. Hasırcı karyesi
2. Hasköy karyesi	16. Hamidiye karyesi	30. Pavlu karyesi
3. Musulca karyesi	17. Fethiye karyesi	31. Sazlı Malkoç karyesi
4. Arpaç karyesi	18. Necatiye karyesi	32. Zalif karyesi
5. Küküler karyesi	19. Naib karyesi	
6. Süleoğlu karyesi	20. Kabaağaç karyesi	
7. Gerdelli karyesi	21. Burunsuz karyesi	
8. Dolhan karyesi	22. Kayseri karyesi	
9. Aslıhan karyesi	23. Tahal karyesi	
10. Tekke Şeyhler karyesi	24. Bakışlar karyesi	
11. Bostanlı karyesi	25. Çukur karyesi	
12. Abalar karyesi	26. Sultaniye karyesi	
13. Şerbettar karyesi	27. Selimiye karyesi	

Tablo 24: *Havsa nahiyesine bağlı karyeler*

2.3.6. Mekri (Meğri-Makri) Nahiyesi

Edirne merkez kazasına bağlı olan bir diğer nahiye ise Mekri (Meğri-Makri)'dir. Bu nahiye 27 Nisan 1909 tarihli bir nüfus defterinde görülmektedir. Bu deftere göre nahiyenin erkek nüfusu 2.044'tür. Bunun 1.213'ü Rum, 796'sı Müslüman ve 35'i de Müslüman Kıpti'dir[1042].

Bu nahiyeler idarî taksimatın yeniden yapıldığı bazı dönemlerde Edirne'ye bağlı iken sonradan değiştirilmiştir. Bu nahiyelere bağlı köylerin bir kısmı günümüzde halen mevcuttur. Örneğin; Üsküdar nahiyesine bağlı Avcılar, Avarız,

---

[1040] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 1002.
[1041] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 1006-1007.
[1042] BOA, *Y.EE.*, 34/48, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 1; Günümüzde Yunanistan sınırları içinde kalmaktadır.

Değirmenyeri, Uzgaş, İsmailce-i kebir (Büyük İsmailce), Budak Doğanca, Saray Akpınar, Büyük Döllük, Karabulut, Ekmekçi, Muratçalı, Kemal, Suakacağı; Ada nahiyesine bağlı Karaağaç, Bosna, Üyüklü Tatar, Taya Kadın, Doyran, Elçili, Kara Kâsım, İskender, Azatlı (Havsa'ya bağlı), Timurtaş; Çöke nahiyesine bağlı Menekşe Sofular, Küçük Döllük, Köşen çiftliği, Kayapa, Hasanağa, Hızırağa, Hacı Umur, Muhittin Baba, Kara Yusuf, Ortakçı, Timurhanlı (Demirhanlı), Musulbeğli (Musabeyli), Habiller (Havsa'ya bağlı), Geçkinli; Havsa'nın ise birçok karyesi günümüzde bulunmaktadır. Bazı nahiyeler ise bugünkü Yunanistan sınırları içinde kalmıştır. Sınırlarını tam olarak belirleyemediğimiz Manastır ve Mekri nahiyelerinin tamamı günümüzde Yunanistan sınırları içindedir. Yine Ada nahiyesine bağlı Emirli, İğneoğlu, Umurbey, Maraş, Çörek, Sofular, Saltıklı, Yelli Burgaz, Karaishaklı gibi karyeler Yunanistan sınırlarına tabidir. Doğanca, Pazarlı, Müsellim, Sulucak (Soğucak) gibi bazı karyeler ise Kırklareli sınırları dâhilindedir.

2.4. Edirne'de Adlî Yapı

Klasik dönem Osmanlı adalet sistemi "Şer'i Hukuk" ve "Örfi Hukuk" olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Bu hukuk sisteminde yargı görevi kadılara ve onlara yardımcı olan naiblere[1043] verilmişti. Bu görevliler genellikle şer'i mahkemeler vasıtasıyla yargı işlerini yürütmüşlerdi. Kadılar, kaza veya sancak bölgelerine gönderilirdi. Bunlar sadece yargı görevinde değil, aynı zamanda şehir yönetimi, vakıfların denetimi, şehrin asayişi, pazarların ve fiyatların denetimi, esnafın denetimi, şehrin temizliği gibi birçok alanda görevlerde bulunmuşlardır[1044].

Tanzimattan sonra kadı ve naiblerin yetkileri azaltılarak şer'i, cemaat ve ticaret mahkemeleri dışında meclis adıyla oluşturulan Nizâmiye mahkemeleri

---

[1043] Naibler, hem nizamiye ve hem de şeriat mahkemelerinde başkan olarak görev yapmışlar, ayrıca kent merkezlerinde oluşturulan meclislere doğal üye olarak katılmışlardır. Tanzimat öncesi etkinliklerini ve en önde gelen saygın kişiler olma özelliklerini yitirmişlerdi. Devlet memuru olarak kabul edildiklerinden, suç işlediklerinde eyalet meclislerinde yargılanmaları hükme bağlanmıştır. Bkz. Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 283.

[1044] Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Yay., Ankara 1994; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1988; Avi Rubin, *Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity*, Palgrave Macmillan, New York 2011.

kuruldu. Vilayetlerde ve sancak merkezlerinde ise "Hukuk ve Cinayet Temyiz Meclisi" oluşturuldu. Bu meclisler, kaza ve sancak meclislerinde istinaf yolu açık olan davaların temyiz safhasını sonuçlandırmakla görevlendirildi. Kaza merkezlerinde ise "Meclis-i Deâvi" adında bir meclis teşkil etti. Kazalarda dava meclisleri, kadıların başkanlığında altı üyeden oluşmaktaydı. Üyelerin üçü Müslüman, üçü gayrimüslimler arasından seçimle belirlenirdi. Sancak merkezlerindeki cinayet ve hukuk temyiz meclisleri ise kadının başkanlığında yedi kişiden oluşturuldu. Ayrıca merkezden hukuktan anlayan bir kişi de bu kurulda görevlendirildi[1045].

20. yüzyılın başında, Edirne, Selanik, Manastır, Aydın, Erzurum, Suriye, Halep ve Bağdat illerinde iki bölümlü temyiz mahkemeleri bulunurken Yanya Kosova, Cezâyir- i Bahr-ı Sefid, Konya, Ankara, Kastamonu, Sivas, Trabzon, Van, Adana, Diyarbakır ve Hüdavendigar illerinde ise tek bölümlü temyiz mahkemeleri kuruldu[1046]. Ancak, 4 Ekim 1913 yılında 11 madde'den oluşan "Edirne Vilayeti'nde Teşkil Olunacak Mehâkim Hakkında Kanun[1047]" gereği ilk defa Edirne'de tek hâkim sistemine geçildi. Bununla birlikte Bidâyet mahkemesi üyelerinin sayısı bire, İstinaf mahkemesi üyelerinin sayısı ise başkanı hariç ikiye indirildi Adliye Nezareti tarafından bu usul sonradan diğer bölgelere de uygulandı[1048]. Ayrıca 25 Şubat 1914 tarihinde Edirne dâhilinde yaşayan ecnebi tebaanın davalarına İstinaf Mahkemelerince bakılacağına dair bir kanun yürürlüğe girdi[1049].

[1045] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 281.
[1046] Avi Rubin, *a.g.e.*, s. 168.
[1047] Kanun maddeleri için bkz. H. 3 Zilkade 1331 / M. 4 Ekim 1913 tarihli "Edirne Vilâyeti Teşkilât-ı Adliyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, Tertip 2, C. 5, s. 793-795; "Kavanin ve Nizamet", *Takvim-i Vekâyi*, No: 1948, H. 5 Zilkade 1332 / M. 25 Eylül 1914, s. 2.
[1048] Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi ve İslâm Hukuku Kürsüsü Yay., İstanbul 2010, s. 121.
[1049] Edirne Vilâyeti dâhilinde tabi-i ecnebi tebaya müteallik davaların merci istinaf mahkemelerinde görüleceğine dair kanun Şura-yi Devlet tarafından kabul edilmiştir. Bkz. BOA, *HR.HMS.İŞO.*, 125/3, (R. 12 Şubat 1329 / M. 25 Şubat 1906).

2.4.1. Nizâmiye Mahkemeleri (İstinaf ve Bidayet Mahkemeleri)

Klasik dönemde Osmanlı mahkemeleri tek dereceli olarak kurulmuştu. Kadıların şer'i ve örfi hukuka uygun olarak verdikleri kararlar kesin kabul edilirdi. Taraflar, bu kararın hukuk veya mahkeme usulüne uymadığına dair itiraz etme hakkına sahipti. Bu itirazlar genellikle merkezdeki Divan-ı Hümâyun'a yapılmaktaydı[1050]. Tanzimat'ın ilanından sonra yargı usulünde önemli değişiklikler yapıldı. Bir bütün olarak mahkeme sistemi üç yargı düzeyinden oluşturuldu. İlk derece mahkemeleri (Bidâyet), temyiz mahkemeleri (İstinaf) ve İstanbul'da Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye de itiraz için gidilebilecek bir temyiz mahkemesi kuruldu[1051]. Özellikle taşralardaki meclisler, bidâyet ve istinaf mahkemeleri olarak görev yapmaya başladı. Birinci kısım temyiz mahkemesi hukuk ve ceza dairelerine ayrılmıştır. Vilayet ve sancak merkezlerindeki Nizâmiye mahkemeleri cinayet ve adlî hukuk davalarına temyiz amacıyla görevlendirildi. İstinaf mahkemeleri ise, ceza, hukuk ve ticaret dairelerine bölündü. Bu mahlemeler, en son tetkik ve karar organı olarak görev yaptı[1052]. Kısa bir süre sonra Meclis-i Vâlâ'dan ayrılan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye de temyiz mahkemesi olarak kabul edildi[1053]. Uygulama 1861 yılına kadar devam etmiş, beklenilen sağlanamayınca iki meclis birleştirilmişti. 1868 yılında meclis "Şura-yı Devlet" ve "Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye" olmak üzere ikiye ayrıldı. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye yüksek bir mahkeme niteliğinde olmakla birlikte üyeleri Müslüman ve gayrimüslimlerden seçilirdi. Bu mahkemeler 1876 yılında yapılan

---

[1050] Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri…*, s. 46.

[1051] Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in The Ottoman Empire 1789-1922*, s. 248-249; İtiraz konusu kararın verilmesinden altmış bir gün içinde temyiz hakkı, hem davalı hem de davacı temyize gitme hakkına sahipti. Temyiz dilekçeleri, resmi yönergeleri takip etmek ve doğrudan mahkemelere sunulmak zorundaydı. Bkz. Avi Rubin, *a.g.e*, s. 33, 35; Aynı zamanda yüksek mahkeme gibi çalışmaya başlamıştır. Ağır suç işleyenler, devlet memurları, Tanzimat'ın gereğini yerine getirmeyenler burada yargılanarak cezalandırılmıştır. Meclis-i Vâlâ, hem yönetim ve hem de yargı işlerini bir arada yürütmede güçlük çekmeye başlayınca, 1854 yılında iki kısma ayrılmış, yasa önerileri ve yönetmelik hazırlama görevi 'Meclis-i Âli-i Tanzimat' adı ile kurulan yeni kurula bırakılmıştı. Meclis-i Vâlâ ise yalnız yargı işlerine bakmıştır. Bkz. Musa Çadırcı, *a.g.e*., s. 279.

[1052] Musa Çadırcı, *a.g.e*., s. 280.

[1053] Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri…*, s. 47.

düzenleme ile yeni kurulan Adliye Nezareti'ne bağlandı[1054]. Edirne'de 1896-1912 yılları arasında Bidayet Mahkemesi Ceza ve Hukuk Dairesi reisleri, müdde-i umumileri[1055] ve muavinleri şöyleydi:

Edirne Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Reisleri				
İsim	**Görev Başlangıç**	**Görev Bitiş**	**Geldiği/ Gittiği Yer**	**Belge/Kaynak**
Ömer Yümni Bey[1056]	30 Ekim 1898/ (14 Cemaziyelevvel 1316)	23 Ekim 1900 (28 Cemaziyelevvel 1318)	Yanya Erzurum	BOA, *BEO.*, 1217/91242; BOA, *BEO.*, 1568/117573
Yusuf Ziya Bey[1057]	23 Ekim 1900 (28 Cemaziyelevvel 1318)	25 Haziran 1904 (11 Rebiülahir 1322)	Adana Trablusgarp	BOA, *BEO.*, 1568/117573 BOA, *BEO.*, 2356/176675
Salih Hilmi Bey[1058]	28 Aralık 1905 (Gurre Zilkade 1319)	9 Nisan 1909 (14 Safer 1324)	---------- Ankara	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî* BOA, *İ.AZN.*, 65/37
Mahmud Bey[1059]	1906 (H. 1324)	1909 (H. 1328)	---------- ----------	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*
Hasan Rüşdü Bey	----------	8 Mart 1909 (15 Safer 1327)	Sivas Sivas	BOA, *ZB.*, 455/35 BOA, *BEO.*, 3506/262899
Cemal Bey	8 Mart 1909 (15 Safer 1327)	----------	Kosova ----------	BOA, *BEO.*, 3506/262899

[1054] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 280.
[1055] Müdde-i Umumi: Savcı, umumi haklar adına dava açan hakim. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 845.
[1056] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (H. 1318 / M. 1900)*, 56. Sene, s. 626.
[1057] Osmanlı Devlet Salnamesine göre 3 Ekim 1900 (H. 8 Cemaziyelevvel 1318) tarihinde mütemayiz rütbesi ile göreve başlamıştır. 13 Mayıs 1903 (4 Safer 1320) tarihinde ise evvel-i sânisi rütbesi ile olarak belirlenmiştir. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (H. 1319 / M. 1901)*, 57. Sene, s. 678; *(H. 1320 / H. 1902)*, 58. Sene, s. 698; *(H.1321 / M. 1903)*, 60. Sene, s. 748; *(H.1322 / M. 1904)*, 61. Sene, s. 762.
[1058] 28 Aralık 1905 tarihinde sâlise rütbesiyle göreve başlamıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (H. 1323 / M. 1905)*, 61. Sene, s. 834.
[1059] Mütemayiz rütbesiyle göreve başlamıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (H. 1324 / M. 1906)*, 62. Sene, s. 898; *(H. 1325 / M. 1907)*, 63. Sene, s. 894; *(H. 1327 / M. 1908)*, 64. Sene, s. 894.

Muharrem Bey	----------	28 Mart 1911 (27 Rebiülahir 1329)	---------- Vefat	BOA, *ŞD.*, 453/5
Neşat Bey[1060]	1910 (R. 1326)	1912 (R. 1328)	---------- ----------	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*
Tek Hâkim Dönemi Ceza Dairesi Reisleri				
İsim	**Görev Başlangıç**	**Görev Bitiş**	**Geldiği/ Gittiği Yer**	**Belge/Kaynak**
Şükrü Bey	13 Ekim 1913 (12 Zilkade 1331)	----------	---------- ----------	BOA, *İ.AZN.*, 114/14
Ahmed Nazif Efendi	18 Mart 1919 (15 Cemaziyelevvel 1337)	----------	Tekirdağ ----------	BOA, *BEO.*, 4559/341880

Tablo 25: *Edirne Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Reisleri ve Tek Hâkim Dönemi Reisleri*

Edirne Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisleri şöyledir:

Edirne Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisleri				
İsim	**Görev Başlangıç**	**Görev Bitiş**	**Geldiği/ Gittiği Yer**	**Belge/Kaynak**
Ali Ratip Bey	17 Eylül 1888 (11 Muharrem 1306)	1 Eylül 1896 (23 Rebiülevvel 1314)	Ankara Burdur	BOA, *BEO.*, 834/62489 BOA, *İ.DH.*, 1098/86068
Abdurrahman Nesib Bey[1061]	14 Ekim 1896 (7 Cemaziyelevvel 1314)	1898 (H. 1316)	---------	BOA, *BEO.*, 852/63846 *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*

[1060] Sâniye rütbesi almıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (R. 1326 / M. 1910)*, 65. Sene, s. 486; *(R. 1327 / M. 1911)*, 66. Sene, s. 478; *(R. 1328 / M. 1912)*, 66. Sene, s. 498.

[1061] Haremeyn rütbesiyle 1 Mart 1898 tarihinde göreve başlamıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1316 / M. 1898)*, 54. Sene, s. 622.

Mustafa Nesib Bey[1062]	30 Ekim 1898 (14 Cemaziyelahir 1316)	19 Ağustos 1907 (10 Recep 1325)	Ankara Ankara	BOA, *BEO.*, 1217/91242 BOA, *BEO.*, 3127/234507
Hasan Salim Bey	19 Ağustos 1907 (10 Recep 1325)	----------	-------- Aydın	BOA, *BEO.*, 3127/234507
Hasan Fehmi Efendi[1063]	1909 (H. 1327)	1910 (R. 1326)	-------- ---------	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*
Mehmed Fevzi Efendi[1064]	1910 (R.1326)	----------	--------- ---------	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*

Tablo 26: *Edirne Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisleri*

Edirne Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumileri				
İsim	**Görev Başlangıç**	**Görev Bitiş**	**Geldiği/ Gittiği Yer**	**Belge/Kaynak**
İzzet Bey	----------	19 Kasım 1908 (24 Şevval 1326)	---------- Azledilmiş[1065]	BOA, *İ.AZN.*, 81/30
Mahmud Aziz Bey	19 Kasım 1908 (24 Şevval 1326)	----------	----------	BOA, *İ.AZN.*, 81/30
Hikmet Bey[1066]	1910 (R. 1326)	1912 (R. 1328)	---------- ----------	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*

[1062] İzmir payesi rütbesiyle 5 Ekim 1897 tarihinde göreve başlamıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1318 / M. 1900)*, 56. Sene, s. 626; *(H. 1319 M. /1901)*, 57. Sene, s. 678; *(H. 1320 / M. 1902)*, 58. Sene, s. 698; *(H. 1321 / M. 1903)*, 59. Sene, s. 748; *(H. 1322 / M. 1904)*, 60. Sene, s. 762; *(H. 1323 / M. 1905)*, 61. Sene, s. 834; *(H. 1324 / M. 1906)*, 62. Sene, s. 898; *(H. 1325 / M. 1907)*, 63. Sene, s. 894.

[1063] Mahrec rütbesiyle 11 Şubat 1900 tarihinde göreve başlamıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1327 / M. 1908)*, 64. Sene, s. 894.

[1064] İzmir payesi rütbesiyle göreve başlamıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (R. 1326 / M. 1910)*, 65. Sene, s. 486; *(R. 1327 / M. 1911)*, 66. Sene, s. 478; *(R. 1328 / M. 1912)*, 67. Sene, s. 498.

[1065] Edirne Merkez Bidayet Müdde-i Umumisi İzzet Efendi, mahkeme azasından Safvet Efendi ve arkadaşları ile Edirne Reji Nezareti Müdürü Nazrat Efendi'yi dövdüklerinden dolayı hakkındaki muhakemenin başlatılıp gereğinin yapılması Adliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Muhtemelen azledilme gerekçesi bu olayla ilgilidir. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 2664/97, (H. 26 Şevval 1326 / M. 21 Kasım 1908).

[1066] Râbia rütbesi almıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (R. 1326 / M. 1910)*, 65. Sene, s. 486; *(R. 1327 / M. 1911)*, 66. Sene, s. 478.

Eşref Bey[1067]	1912 (R. 1328)	----------	---------- ----------	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*
Osman Nuri Efendi	1 Eylül 1913 (29 Ramazan 1331)	----------	Siverek ----------	BOA, *BEO.*, 4209/315623
Edirne Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumi Muavinleri				
İsim	**Görev Başlangıç**	**Görev Bitiş**	**Geldiği/ Gittiği Yer**	**Belge/Kaynak**
Rıdvan Bey	----------	24 Temmuz 1887 (3 Zilkade 1304)	---------- Dimetoka	BOA, *İ.DH.*, 1040/81791
Rıza Bey	24 Temmuz 1887 (3 Zilkade 1304)	----------	Dimetoka ---------	BOA, *İ.DH.*, 1040/81791
İzzet İlyas Bey	3 Temmuz 1889 (5 Zilkade 1306)	----------	Malatya ----------	BOA, *İ.DH.*, 1275/100308
Refet Bey	----------	30 Temmuz 1895 (7 Safer 1313)	Dersaadet Selanik	BOA, *BEO.*, 661/49543
Mustafa Nail Bey	30 Temmuz 1895 (7 Safer 1313)	26 Mart 1897 (22 Şaban 1314)	İzmir Aydın	BOA, *BEO.*, 661/49543 BOA, *BEO.*, 900/67435
Sadık Bey	2 Mart 1897 (28 Recep 1314)	12 Mart 1899 (29 Şevval 1316)	Karahisar-ı Sahib Aydın	BOA, *BEO.*, 914/68511 BOA, *BEO.*, 1279/95906
Veliyüddin Bey	12 Mart 1899 (29 Şevval 1316)	----------	Sakız ----------	BOA, *BEO.*, 1279/95906
Mustafa Nazım Bey	----------	19 Şubat 1901 (29 Şaban 1318)	---------- Kozan	BOA, *BEO.*, 1621/121507
Zühdü Efendi	13 Mayıs 1901 (24 Muharrem 1319)	----------	Selanik ----------	BOA, *BEO.*, 1659/124409

[1067] Osmanlı Devlet Salnamesine göre râbia rütbesi ile görevlendirilmiştir. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (R. 1327 / M. 1911)*, 66. Sene, s. 478.

Talib bin Hayrettin[1068]	10 Ocak 1906 (14 Zilkade 1323)	----------	----------	BOA, *TFR.I.ŞKT.*, 77/7636
Azmi Bey	---------	15 Eylül 1906 (26 Recep 1324)	---------- Konya	BOA, *BEO.*, 2911/218295
Aziz Bey	15 Eylül 1906 (26 Recep 1324)	1910 (R. 1326)	Drama ----------	BOA, *BEO.*, 2911/218295
Sabri Efendi[1069]	1910 (R. 1326)	----------	---------- ----------	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*

Tablo 27:*Edirne Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumileri ve Edirne Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumi Muavinleri*

İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi reisleri ve müdde-i umumileri şöyledir:

Edirne İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Reisleri				
İsim	**Görev Başlangıç**	**Görev Bitiş**	**Geldiği/ Gittiği Yer**	**Belge/Kaynak**
Ahmed Esad Bey[1070]	15 Ağustos 1894'ten önce (12 Safer 1312)	3 Ocak 1896 (17 Recep 1313)	Azledilmiş [1071]	BOA, *BEO.*, 456/34160 BOA, *BEO.*, 551/41259
Hüsnü Bey	15 Aralık 1895 (27 Cemaziyelevvel 1313)	----------	Halep --------	BOA, *BEO.*, 715/53619

[1068] Talib bin Hayreddin'in, harcırahının itasına dair istidasının bulunması nedeniyle bu dönemde Edirne Bidayet Mahkemesi Müddei-i Umumi Muavinliği'nde bulunduğu saptanmıştır. Bkz. BOA, *TFR.I.ŞKT.*, 77/7636, (H. 14 Zilhicce 1323 / M. 9 Şubat 1906).

[1069] Râbia rütbesiyle göreve başlamıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (R. 1326 / M. 1910),* 65. Sene, s. 486.

[1070] Edirne İstinaf Mahkemesi sabık reisi Ahmed Esad Efendi'nin, Hazine-i Hassa ile Daire-i Askerîye'de sebkeden on senelik müddet-i hizmeti Tekaüd Sandığı'nca tenzil edilmek istenilmekte olduğundan mazuliyet maaşının bidayet-i infisalinden itibaren verilmesine dair dilekçe gönderilmiştir. Bkz. BOA, *BEO.,* 456/34160, (H. 12 Safer 1312 / M. 15 Ağustos 1894); Edirne İstinaf Mahkemesi sabık Reisi Ahmed Esad Efendi'ye atiyye-i seniyye tertibinden 3.000 kuruş ödenmesi bildirilmiştir. Bkz. BOA, *BEO.*, 516/38661, (H. 18 Cemaziyelevvel 1312 / M. 17 Kasım 1894).

[1071] Edirne İstinaf Ceza Reis-i sabıkı Ahmed Esad Efendi'nin münasib bir memuriyete Adliye Nezareti'nden tayin için izin istemiştir. Bkz. BOA, *BEO.*, 551/41259, (H. 17 Recep 1313 / M. 3 Ocak 1896).

Mehmed Raşid Efendi[1072]	14 Eylül 1894 (13 Rebiülevvel 1894)	----------	--------- --------	*Salname-i Vilayet-i Edirne, C.2*
Abdülfettah Efendi[1073]	1906 (H. 1323)	1909 (R. 1326)	---------- ----------	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*
Celal Bey	2 Mart 1908 (28 Muharrem 1326)	1910 (R. 1326)	Ankara ---------	BOA, *Y.A.RES.*, 153/90
Mehmed Gani Efendi[1074]	1910 (R. 1326)	1911 (R. 1327)	---------- ----------	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*
Ömer Yümni Bey	----------	17 Eylül 1911 (23 Ramazan 1329)	Edirne[1075] Dersaadet	BOA, *İ.AZN.*, 103/43
İbrahim Hakkı Efendi[1076]	1911 (R. 1327)	----------	---------- ----------	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*

Tablo 28: *Edirne İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Reisleri*

Edirne'de Adliye Müdürleri aynı zamanda İstinaf Mahkemesi Hukuk Dairesi reisi olarak da görevlerini sürdürmekteydi. Edirne İstinaf Mahkemesi'nin Hukuk Dairesi'nde görev yapan reisleri, müdde-i umumileri ve müdde-i umumi muavinleri şöyleydi[1077]:

[1072] Mehmed Raşid Efendi 14 Eylül 1894 tarihinde evvel-i sânisi rütbesiyle göreve atanmıştır. 10 Aralık 1904 tarihinde evvel rütbesi almıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1318 / M. 1900)*, 56. Sene, s. 626; *(H. 1319 / M. 1901)*, 57. Sene, s. 678; *(H. 1320 / M. 1902)*, 58. Sene, s. 698; *(H. 1321 /M. 1903)*, 59. Sene, s. 748; *(H. 1322 / M. 1904)*, 60. Sene, s. 762; *(H. 1323 / M. 1905)*, 61. Sene, s. 834; *Edirne Merkez Vilâyet Salnamesi (H.1319 / M.1901)*, C. 2, s. 19.

[1073] Sâniye rütbesiyle göreve başlamıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1324 / M. 1906)*, 62. Sene, s. 898; *(H. 1325 / M. 1907)*, 63. Sene, s. 894; *(H. 1327 / M. 1908)*, 64. Sene, s. 896.

[1074] 1910 yılında sâniye rütbesi ile görevlendirilmiştir. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (R. 1326 / M. 1910)*, 65. Sene, s.486.

[1075] Bu göreve atanmadan önce Edirne İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumisi olarak görev yapmakta idi. Bkz. BOA, *BEO.*, 3601/270065, (H. 2 Ramazan 1327 / M. 17 Eylül 1909).

[1076] 1911 yılında mütemayiz rütbesi ile görevlendirilmiştir. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (R. 1327 / M. 1911)*, 65. Sene, s.486; *(R. 1328 / M. 1912)*, 67. Sene, s. 498.

[1077] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (H. 1327 / M. 1908)*, 64. Sene, s. 896; *(R. 1326 / M. 1910)*, 65. Sene, s. 486*; (R. 1327 / M. 1911)*, 66. Sene, s. 478*; (R. 1328 / M. 1912)*, 67. Sene, s. 498.

Edirne İstinaf Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisleri				
İsim	**Görev Başlangıç**	**Görev Bitiş**	**Geldiği/ Gittiği Yer**	**Belge/Kaynak**
Mehmed Sırrı Bey[1078]	1896 (H. 1314)	1910 (R. 1326)	Cezayir ---------	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*
Emin Bey[1079]	1910 (R. 1326)	----------	---------- ----------	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*

Tablo 29: *Edirne İstinaf Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisleri*

Edirne İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumileri				
İsim	**Görev Başlangıç**	**Görev Bitiş**	**Geldiği/ Gittiği Yer**	**Belge/Kaynak**
Hulusi Bey	----------	19 Temmuz 1895 (26 Muharrem 1313)	---------- Suriye	BOA, *İ.AZN.*, 15/14
Süleyman Naim Bey	19 Temmuz 1895 (26 Muharrem 1313)	17 Temmuz 1899 (8 RA 1317)	Selanik Yanya	BOA, *İ.AZN.*, 15/14 BOA, *BEO.*, 1340/100478
Abdül Latif Bey[1080]	17 Temmuz 1899 (8 Rebiülevvel 1317)	1902 (H. 1320)	Suriye --------	BOA, *BEO.*, 1340/100478 *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*

[1078] Mustafa Fehmi Efendi'nin yerine 1 Şubat 1896 tarihinde Cezayir'den Edirne Adliye Müdürü ve İstinaf Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisliği'ne atanmıştır. Ancak kısa süreliğine 2 Ağustos 1896 Ankara'ya ataması yapılmış, aynı yıl içinde tekrar Edirne'deki görevine mütemayiz rütbesi ile görevlendirilmiştir. 28 Kasım 1896 tarihinde evvel-i sânisi rütbesi verilmiştir. 1896-1910 yılları arasında görevinde kalmıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1318 / M. 1900)*, 56. Sene, s. 626; *(H. 1319 / M. 1901)*, 57. Sene, s. 678; *(H. 1320 / M. 1902)*, 58. Sene, s. 698; *(H. 1321 / M. 1903)*, 59. Sene, s. 748; *(H. 1322 / M. 1904)*, 60. Sene, s. 762; *(H. 1323 / M. 1905)*, 61. Sene, s. 834; *(H. 1324 / M. 1906)*, 62. Sene, s. 898; *(H. 1325 / M. 1907)*, 63. Sene, s. 894; *(H. 1327 / M. 1908)*, 64. Sene, s. 896; BOA, *İ.AZN.*, 18/5, (H. 16 Şaban 1313 / M. 1 Şubat 1896); BOA, *BEO.*, 820/61438, (H. 22 Safer 1314 / M. 2 Ağustos 1896).

[1079] Evvel rütbesiyle göreve başlamıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (R. 1326 / M. 1910)*, 65. Sene, s. 486; *(R. 1327 / M. 1911)*, 66. Sene, s. 478; *(R. 1328 / M. 1912)*, 67. Sene, s. 498.

[1080] 2 Aralık 1900 tarihinde sâniye rütbesiyle göreve başlamıştır. 23 Ocak 1901 tarihinde mütemayiz rütbesi almıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1318 / M. 1900)*, 56. Sene, s. 626; *(H. 1319 / M 1901)*, 57. Sene, s. 678; *(H. 1320 / M. 1902)*, 58. Sene, s. 698.

Reşit Bey[1081]	1903 (H. 1321)	1905 (H. 1323)	---------- ----------	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*
Abdullah Refet Bey[1082]	2 Şubat 1906 (7 Zilhicce 1323)	12 Mart 1907 (27 Muharrem 1325)	---------- Kosova	BOA, *BEO.*, 3010/225725 *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*
Cafer İlhami Bey[1083]	1907 (H. 1327)	20 Temmuz 1909 (2 Recep 1327)	---------- Selanik	BOA, *BEO.*, 3601/270065
Ömer Yumni Bey	20 Temmuz 1909 (2 Recep 1327)	----------	Halep ----------	BOA, *BEO*, 3601/270065
Enver Bey[1084]	25 Ekim 1909 (10 Şevval 1327)	----------	---------- ---------	BOA, *BEO.*, 3652/273887 *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*

Tablo 30: *Edirne İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumileri*

Edirne İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumi Muavinleri				
İsim	**Görev Başlangıç**	**Görev Bitiş**	**Geldiği/ Gittiği Yer**	**Belge/Kaynak**
Halil Bey	18 Mart 1907 (3 Safer 1325)	14 Kasım 1907 (8 Şevval 1325)	Kütahya İzmid	BOA, *BEO.*, 3035/227557 BOA, *BEO.*, 3183/238711
Hazık Efendi	14 Kasım 1907 (8 Şevval 1325)	1909 (H. 1327)	Karesi ----------	BOA, *BEO.*, 3183/238711
Emin Bey	23 Ekim 1909 (8 Şevval 1327)	----------	---------- ---------	BOA, *İ.AZN.*, 90/29
Sadık Efendi[1085]	1908 (H. 1327)	1909 (H. 1328)	--------- ---------	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*

[1081] Evvel-i sânisi rütbesiyle göreve başlamıştır. 31 Ekim 1904 tarihinde evvel rütbesi almıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1322 / M. 1904)*, 60. Sene, s. 762; *(H. 1323 / M. 1905)*, 61. Sene, s. 834.

[1082] 2 Şubat 1906 tarihinde mütemayiz rütbesiyle göreve başlamıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1324 / M. 1906)*, 62. Sene, s. 898; *(H. 1325 / M. 1907)*, 63. Sene, s. 894.

[1083] Sâniye rütbesiyle göreve başlamıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1327 / M. 1908)*, 62. Sene, s. 898.

[1084] Sâlise rütbesiyle göreve başlamıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (R. 1326 / M. 1910)*, 65. Sene, s. 486; *(R. 1327 / M. 1911)*, 66. Sene, s. 478; *(R. 1328 / M. 1912)*, 67. Sene, s. 498.

[1085] Rabiâ rütbesiyle göreve başlamıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1327 / M. 1908)*, 62. Sene, s. 898.

Arif Sırrı Efendi[1086]	1910 (R. 1328)	----------	--------- ---------	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*

Tablo 31: *Edirne İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumi Muavinleri*

2.4.2. Ticaret Mahkemeleri

Avrupa'daki gelişmeler, ticarî ilişkiler, ekonomik anlaşmazlıklar, Osmanlı Devleti bünyesinde yeni bir düzeni gerekli hale getirmişti. Bundan dolayı başta İstanbul olmak üzere önemli vilayetlerde 1846 yılından itibaren ticaret mahkemeleri kurulmaya başlandı. 1847'de İzmir, Edirne, Selânik gibi önemli bölgelerde valilerin başkanlığında ticaret meclisleri kuruldu[1087]. 1868'de Osmanlı Devleti genelinde 64 Ticaret Mahkemesi bulunurken 1875'de bu sayı 120 civarındaydı. Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak çalışmalarını sürdüren bu mahkemeler, 1876 yılında yapılan düzenleme ile Adliye Nezareti'ne bağlandı. Mahkemeler, bir başkan, iki daimi üye, iki Müslüman, iki gayrimüslim ve dört adet geçici üyeden oluşmaktaydı[1088]. Kazalardaki dava meclislerine Ticaret Mahkemesi bulunmayan bölgelerde ticarî davalara bakma hakkı verilmişti. Taşralardaki Ticaret Mahkemeleri'nin bir kısmı 1890 yılında, bir kısmı da daha sonradan kaldırılmıştır. Ticaret Mahkemeleri, sonradan sadece ekonomik getirisi yüksek olan şehirlerde görevlendirilmiştir[1089]. Edirne'de 1896-1912 yılları arası Edirne Ticaret Mahkemesi Dairesi reisleri şöyledir:

Edirne Ticaret Mahkemesi Dairesi Reisleri				
İsim	**Görev Başlangıç**	**Görev Bitiş**	**Geldiği/ Gittiği Yer**	**Belge/Kaynak**
Sami Efendi[1090]	1893 (H. 1311)	8 Haziran 1896 (26 Zilhicce 1313)	---------- Azledilmiş	BOA, *BEO.*, 791/59259 *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*

[1086] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (R. 1326 / M. 1910),* 65. Sene, s. 486; *(R. 1327 / M. 1911),* 66. Sene, s. 478; *(R. 1328 / M. 1912),* 67. Sene, s. 498.
[1087] Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri…*, s. 53.
[1088] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 281.
[1089] Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri…*, s. 56.
[1090] 25 Mart 1893 tarihinde sâniye rütbesiyle göreve atanmıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1311 / M. 1893),* 49. Sene, s. 776; *(H. 1312 / M. 1894),* 50. Sene, s. 794; *(H. 1313 / M. 1895),* 51. Sene, s. 830; *(H. 1314 / M. 1896),* 52. Sene, s. 838.

Ahmed Fuad Bey[1091]	4 Haziran 1896 (22 Zilhicce 1313)	1902 (H. 1320)	Siroz ---------	BOA, *İ.AZN.*, 19/49 BOA, *BEO.*, 791/59259
Ahmed Refik Bey	----------	23 Ekim 1900 (28 Cemaziyelahir 1318)	---------- Gümülcine	BOA, *BEO.*, 1568/117573
Ali Vehbi Bey[1092]	2 Temmuz 1902 (25 Rebiülevvel 1320)	24 Temmuz 1906 (2 Cemaziyelahir 1324)	Hüdavendigar Bağdad	BOA, *BEO.*, 1877/140721 BOA, *BEO.*, 2878/215805
Akif Efendi[1093]	24 Temmuz 1906 (2 Cemaziyelahir 1324)	14 Haziran 1915'den önce emekli olmuş	Konya Mütekaid[1094]	BOA, *BEO.*, 2878/215805 BOA, *HR.SYS.*, 2060/3

Tablo 32:*Edirne Ticaret Mahkemesi Dairesi Reisleri*

Edirne'de 1896-1912 yılları arası Edirne Ticaret Mahkemesi müdde-i umumi muavinleri şöyledir:

Edirne Ticaret Mahkemesi Dairesi Müdde-i Umumi Muavinleri			
İsim	**Görev Başlangıç**	**Görev Bitiş**	**Belge/Kaynak**
Sadık Bey[1095]	1897 (H. 1315)	1898 (H. 1316)	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*
Veli Bey[1096]	1899 (H. 1317)	1901 (H. 1319)	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*

[1091] 13 Ocak 1898 tarihinde sâlise rütbesi almıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1316 / M. 1898)*, 54. Sene, s. 622; *(H. 1317 / M. 1899)*, 55. Sene, s. 584; *(H. 1318 / M. 1900)*, 56. Sene, s. 626; *(H. 1319 / M. 1901)*, 57. Sene, s. 678; *(H. 1320 / M. 1902)*, 58. Sene, s. 698.

[1092] 1898 yılında sâlise rütbesi almıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1321 / M. 1903)*, 59. Sene, s. 748; *(H. 1322 / M. 1904)*, 60. Sene, s. 762; *(H. 1323 / M. 1905)*, 61. Sene, s. 834; *(H. 1324 / M. 1906)*, 62. Sene, s. 898.

[1093] 1907 yılında mütemayiz rütbesi almıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1325 / M. 1907)*, 63. Sene, s. 894; *(H. 1327 / M. 1908)*, 64. Sene, s. 894; *(R. 1326 / M. 1910)*, 65. Sene, s. 486; *(R. 1327 / M. 1911)*, 66. Sene, s. 478; *(R. 1328 / M. 1912)*, 67. Sene, s. 498.

[1094] Edirne Ticaret Mahkemesi'nden mütekaid (emekli), müteveffa (merhum) Akif Bey'in varislerine ait tapu senedi ile vekâletnamenin Selanik'teki dava vekiline bırakılmıştır. Bkz. BOA, *HR.SYS.*, 2060/3, (M. 14 Haziran 1915).

[1095] 21 Mart 1898 tarihinde sâlise rütbesi almıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1316 / M. 1898)*, 54. Sene, s. 622.

[1096] 1899 yılında sâlise rütbesi almıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1317 / M. 1899)*, 55. Sene, s. 584; *(H. 1318 / M. 1900)*, 56. Sene, s. 626; *(H. 1319 / M. 1901)*, 57. Sene, s. 678.

Zühdü Bey[1097]	1902 (H. 1320)	1903 (H. 1321)	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*
Abdurrahman Azmi Bey[1098]	1904 (H. 1323)	1906 (H. 1325)	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*
Mahmud Aziz Efendi[1099]	1907 (H.1326)	1907 (H.1326)	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*
Azat Efendi[1100]	1908 (H. 1327)	---------	*Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî*

Tablo 33:*Edirne Ticaret Mahkemesi Dairesi Müdde-i Umumi Muavinleri*

2.4.3. Diğer Mahkemeler

Osmanlı Devleti'nde özel mahkemeler bulunmaktaydı. Cemaat mahkemeleri, konsolosluk mahkemeleri, idarî mahkemeler ve askerî mahkemeler bunlardan bazılarıydı. Cemaat mahkemeleri, Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim (Rum, Musevi, Katolik, Gregoryen ve Katolik Ermeniler, Latin ve Protestan) cemaatlerin yargı organı konumundaydı. Bu mahkemeler, 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslimlerin yeniden düzenlenen hakları çerçevesinde her cemaatin temsilciliklerinde ruhanî ve cismanî davalarına bakılması gerekçesiyle kurulmuşlardı[1101]. Konsolosluk Mahkemeleri, aynı devlet vatandaşlarından olmayan iki ecnebinin hukuk ve ticaret davalarına bakardı. İkisi devlet konsolosluklarından seçilen ve üç üyeden oluşan bir adlî komisyon tarafından davalar yürütülmekteydi. Komisyonun verdiği kararlar, istinaf isteyen tarafın kendi devlet mahkemesinde

---

[1097] 1902 yılında sâlise rütbesi almıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1320 / M. 1902)*, 58. Sene, s. 698; *(H. 1321 / M. 1903)*, 59. Sene, s. 748.
[1098] 1898 yılında sâlise rütbesi almıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1321/1903)*, 59. Sene, s. 748; *(H. 1322 / M. 1904)*, 60. Sene, s. 762; *(H. 1323 / M. 1905)*, 61. Sene, s. 834; *(H. 1324 / M. 1906)*, 62. Sene, s. 898.
[1099] 1907 yılında sâniye rütbesi almıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1325 / M. 1907)*, 63. Sene, s. 894.
[1100] 1908 yılında rabiâ rütbesi almıştır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (H. 1327 / M. 1908)*, 64. Sene, s. 894.
[1101] Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri…*, s. 181-189.

temyiz olunabilmekteydi[1102]. Ancak Adliye Nezareti'nden Edirne'ye gönderilen 28 Aralık 1913 tarihli kanun hükmünce Edirne vilayetine tabi Ecnebi cemaatlerin davalarına bu tarihten itibaren İstinaf Mahkemeleri tarafından bakılması kararlaştırıldı[1103].

İdare mahkemeleri, merkez ve taşralardaki meclisler tarafından memurların yargılaması ve idare ile şahıslar arasındaki davalara bakılması için kurulmuşlardı. I. Meşrutiyet'in ilanından sonra bu görev Nizamiye mahkemelerine verilmişse de kısa bir süre sonra memurların yargı işi sadece idare mahkemelerine devredildi. Klasik dönem Osmanlı'da askerî davalara, ordu mensupları tarafından özel kanunlar çerçevesinde bakılmaktaydı. Tanzimat sürecinde yeni askerî ceza kanunları çıkarılarak bu tür davalara bakma görevi Divan-ı Harplere verildi[1104].

2.5. Edirne'de Konsolosluklar ve Diplomatik İlişkiler

Osmanlı Devleti'nde, ilk defa konsolosluk teşkilat ve hükümleri, Kanuni Sultan Süleyman zamanında ortaya çıkmıştı[1105]. 1580 yılında İngiltere ile imzalanan ticarî antlaşmadan sonra 1583'te İskenderiye ve Suriye limanlarına konsolos tayin edildi. 1606 yılında imzalanan Zitvatoruk Antlaşması'ndan sonra Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, 1612'den itibaren de Hollanda konsolosluk açmıştı. Rusya 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile bu hakkı elde etse de Osmanlı topraklarındaki ilk konsolosluğunu 1780 yılında Bükreş'te kurdu. İran ise 1839'da Osmanlı limanlarında konsolos bulundurmaya başladı[1106]. 19. yüzyıldan itibaren ise Osmanlı topraklarında başlayan ticarî hareketlilik ve yabancı tüccarlara Osmanlı topraklarında verilen ticarî imtiyazlar neticesinde, bu tüccarların bağlı bulundukları devletlere

---

[1102] Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri…*, s. 189.
[1103] BOA, *HR.HMŞ.İŞO.*, 125/3, (R. 12 Şubat 1329 / M. 25 Şubat 1914); "Tevcihat: Adliye", *Takvim-i Vekâyi*, No: 1948, H. 5 Zilkade 1332 / M. 25 Eylül 1914, s. 1-2.
[1104] Ekrem Buğra Ekinci, "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", *Yeni Türkiye*, Y. 6, S. 31, İstanbul 2000, s. 772.
[1105] Daha önce Mısır Memlûklu sultanları ile Fransa arasında karara bağlanan ve İskenderiye'deki Fransızların ve Katalonyalıların konsoloslarına tanınan haklar, 6 Muharrem 935/20 Eylül 1528 tarihli hükümle padişah tarafından tasdik edilmiş ve ilgililere bildirilmiştir. Bkz. Ali İbrahim Savaş, "Konsolos", *TDVİA*, C. 26, Ankara 2006, s. 179.
[1106] Ali İbrahim Savaş, *a.g.m.*, s. 179.

konsolosluk açma hakkı da tanındı. Aynı zamanda konsolosluklar, vatandaşlarının işlerini yürütme, kendi bölgelerindeki her türlü haberleri ve iktisadî durumları düzenli olarak devletlerine iletme görevlerinde bulunmuşlardı[1107].

Edirne'de bulunan konsolosların birçoğu Karaağaç Mahallesi'nde ikamet etmekteydi[1108]. Açılan ilk konsolosluklar, Fransız ve İngiliz konsoloslukları[1109]. 19. yüzyıl sonlarına doğru şehirde İngiltere, Fransa, Belçika, Almanya, Avusturya-Macaristan, İran, İspanya, Rusya, İtalya ve Yunanistan olmak üzere 10 devletin konsolosluğu bulunmaktaydı. Bu durum Edirne'nin dış siyaset ve ekonomide Osmanlı Devleti için önemli bir şehir olduğunun bir diğer göstergesidir[1110]. 1840 yılından itibaren Edirne konsolosluklarına vekil tayinleri de yapıldı[1111]. Edirne'de ikamet etmiş olan konsolosların listesi şöyledir:

Edirne'de Görev Yapmış ve İkamet Etmiş Olan Konsolosların Listesi	
Britanya İmparatorluğu	P. Abbott (1835-1837)[1112], John Kerr[1113], William Willshire (1845-1851)[1114], Blunt J. H (1862)[1115], Joseph Hutton Dupois

[1107] Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 10-11, İstanbul 1983, s. 151.
[1108] Rabia Emekligil Erdoğu, *a.g.e.*, s. 25-26.
[1109] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).
[1110] Naim A. Güleryüz, *Edirne Yahudileri*, Gözlem Gazetecilik, İstanbul 2014, s. 19.
[1111] Avusturya Devleti tarafından Edirne'de ikamet etmek üzere tayin olunan konsolos vekiline emr-i şerif verilmesi. Bkz. BOA, *İ.HR.*, 5/214, (H. 22 Rebiülevvel 1256 / M. 24 Mayıs 1840); Danimarka Devleti tarafından Edirne'ye konsolos vekili tayin olunması. Bkz. BOA, *İ.HR.*, 32/1453, (H. 12 Zilhicce 1261 / M. 12 Aralık 1845); Sardunya Devleti tarafından Edirne'ye tayin edilen konsolos vekiline berat verilmesi. Bkz. BOA, *İ.HR.*, 33/1484, (H. 11 Muharrem 1262 / M. 9 Ocak 1846); Belçika ve Rusya devletleri tarafından Edirne've İskenderiye'ye konsolos vekilleri nasbı. Bkz. BOA, *İ.HR.*, 39/1838, (H. 7 Rebiülahir 1263 / M. 25 Mart 1847); İsveç ve Norveç Devleti'nin Edirne'ye tayin ettiği konsolos vekili için emr-i şerif verilmesi istizanı. Bkz. BOA, *İ.HR.*, 43/2024, (H. 17 Muharrem 1264 / M. 25 Aralık 1847); Fransa tarafından Edirne'ye konsolos vekili tayin edildiği. Bkz. BOA, *İ.HR.*, 60/2887, (H. 22 Muharrem 1266 / M. 8 Aralık 1849); Edirne'ye Yunan konsolos vekili tayini edildiği. Bkz. BOA, *İ.HR.*, 132/26758, (H. 7 Safer 1273 / M. 7 Ekim 1856); Rusya tarafından Edirne'ye konsolos tayin edildiği. Bkz. BOA, *İ.HR.*, 136/7020, (H. 19 Şevval 1272 / M. 21 Haziran 1856).
[1112] Lucia Patrizio Gunning, *The British Consular Service in the Aegean and the Collection of Antiquities for the British Museum*, Ashgate Publishing Company, England 2009, s. 189.
[1113] Lucia Patrizio Gunning, *a.g.e.*, s. 192.
[1114] Lucia Patrizio Gunning, *a.g.e.*, s. 194; En büyük kızı Sarah Maria, 1850'de Edirne'deki İngiliz konsolosluğunda Sardunya Kralı hizmetinde Albay Baron Alexander Phillip Monti ile evlenmiştir. Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).
[1115] Lucia Patrizio Gunning, *a.g.e.*, s. 189.

	(1863)[1116], Jan Belunati (1870)[1117], Dö Polhina ? (1874)[1118], Mösyö Kumbaryaç (Cumberbatch) (1890-1893)[1119], Binbaşı L. L. R. Samson (1907)[1120].
Fransa	Pierre Granier (1709)[1121], Onorato Bone[1122], Jacques Auvelly (1722-1753)[1123], Charles-Etienne Malivoire (1811-1814)[1124], Durazzo, de Froiderfonds des Farges (1860)[1125], Charles Francois Noel Champoiseau (1862)[1126], M. Felix Bloch et de Courtois (1867)[1127], Albert Dukortov (1870)[1128], Charles Honore, Gustave Adolphe Marie Laffon, Alexandre Jules, Theodore Degrand (1890-1893)[1129], Albert Pinari (1893-1895)[1130], Gustave Meyrier (1896-1900)[1131], Tynaire[1132],

[1116] Edward Hertslet, *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular*, Twenty Birth Publication, London 1865, s. 41.
[1117] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1287 / M. 1870-1871)*, Def'a 1, s. 112; *(H.1289 / M. 1872)*, Def'a 2, s. 114.
[1118] Salnamedeki yazının deforme olmasından dolayı bu şekilde okunmuştur. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1293 / M. 1876)*, Def'a 7, s. 89.
[1119] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1307 / M. 1890)*, Def'a 16, s. 72; *(H.1308 / M. 1891)*, Def'a 17, s. 72; *(H.1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 76.
[1120] Edirne İngiltere Konsolosu Binbaşısı Mösyö Samson'un, Cisr-i Mustafapaşa kazasının bazı köylerini gezdiği ve daha sonra Göktepe yoluyla Tırnovacık ve Karakilise taraflarına gitmiştir. Bkz. BOA, *DH.ŞFR.*, 397/41, (R. 15 Nisan 1323 / M. 28 Nisan 1907); Edirne İngiliz Konsolosu Major Samson tarafından hazırlanıp parlamento tarafından Turquie başlığı altında yayımlanan Edirne Vilâyetinin 1908 yılı ticaretine ait rapor. Bkz. BOA, *HR.ŞFR.3*, 595/12, (M. 26 Nisan 1909).
[1121] Anne Mézin, *Les Consuls de France au Siècle des Lumières (1715-1792)*, Paris Direction des Archives et de la Documentation, Paris 1998, s. 325.
[1122] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).
[1123] Anne Mézin, *a.g.e.*, s. 26.
[1124] Eugène Plantet, *Correspondance des Beys de Tunis et des Consuls de France avec la Cour: 1577-1830*, Ancienne Librairie Germer Bailliére et Félix Alcan (Editeur), Paris 1899, s. 546.
[1125] *Annuaire de la Marine*, Imprimerie Imperiale, Paris 1860, s. 475.
[1126] *Annuaire diplomatique et consulaire de la République Française*, Imprimerie Nationale, Paris 1881, s. 147.
[1127] Moise Franco, *Essai sur L'histoire des Israélites de L'empire Ottoman*, Librairie A. Durlacher, Paris 1897, s. 205.
[1128] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1287-1288 / M. 1870-1871)*, Def'a 1, s. 112; *(H. 1289 / M. 1872)*, Def'a 2, 114.
[1129] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1307 / M. 1890)*, Def'a 16, s. 72; *(H. 1308 / M.1891)*, Def'a 17, s. 72; *(H.1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 76.
[1130] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1310 M. /1893)*, Def'a 20, s. 94; *(R. 1311 / M. 1895)*, Def'a 21, s. 76.
[1131] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 22, s. 79; *(R. 1313 / M. 1897)*, Def'a 23, s. 78; *(R. 1314 / M. 1898)*, Def'a 24, s. 80; *(R. 1315 / M. 1899)*, Def'a 25, s. 80; *(R. 1316 / M. 1900)*, Def'a 26, s. 76.
[1132] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).

	Marcel (Emile-Julien) Cuinet (1913)[1133], M. Péretié (1927)[1134], Eugene Jean Nicolaus Mallet.
İtalya	A. Monaco, Fransuva Vernace (1870)[1135], Honore Gaetani le Comte, Fransuva Bucetti (1890-1893)[1136], Andre Badetti (1893)[1137], Mösyö Monica (1895)[1138], Cezar Vernace (1896)[1139], Mösyö Lafon Gaetani (1897)[1140], Gaetani d'Aragona di Castelmona (1898-1900)[1141], Carlo Raguzzi, Konstantino Raganzzi[1142].
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	Martin Marcin, Bartolomeo Bogliacco, Carl Sax, Richard Hickel, L. Cunnelich, J. Cingria, G. de Chiari, Anton Elder Marie, Max de Herzfeld, Arthur Chevalier de Nadamlenzki[1143], Carlahor (1870)[1144],Covanni Cangaria (1890-1892)[1145], Mösyö Dugari (1892-1895)[1146], Mösyö Bugcar (1896-1897)[1147], Baron

[1133] "*Edirne Konsolosu M. Cuinet*", "Ministére Des Affaires Étrangéres /Du Journal officiel (Dışişleri Bakanlığı/Resmi Gazeteden), *Le Matin*, No: 10584, 18 Şubat 1913, s. 3; *Edirne'deki Fransa Konsolosluğu M. Cuinet'den M. Bominet'e 7 Aralık tarihli bir telgraf*", "Les Français d'Andrinople", *La Lanterne*, No: 13383, 12 Aralık 1913, s. 2; Gustave Cirilli, *Journal du siège d'Andrinople, (Impressions d'un Assiégé),* (Ed. M. Imhaus et R. Chapelot), Paris 1913, s. 36; Balkan Savaşları esnasında Edirne'de Fransız konsolosu olarak görev yapan Marcel Cuinet, şahit olduğu olaylar ve kendi çevresinde yaşanan gelişmelere dair bir günlük kaleme almıştır. Söz konusu günlük Ekim-Aralık 1912 tarihleri arasını kapsamaktadır. Cuinet'in kaleme almış olduğu bu notlar Fransız Gazetesi Le Matin'de neşredilmiştir. Bkz. Togay Seçkin Birbudak, "Edirne'deki Fransız Konsolosu…", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, s. 60.

[1134] Edirne'de bulunan M. Péretié, M. Cuinet'in yerini alarak Fransız Büyükelçiliği'nin ilk sekreteri olarak atanmıştır. Bkz. "Le Mouvement Diplomatique", *Bulletin Périodique de la Presse Turque,* No: 54, 27 Ekim 1927, s. 16.

[1135] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1287-1288 / M. 1870-1871)*, Def'a 1, s. 112; *(H. 1289 / M. 1872)*, Def'a 2, 114, *(H. 1293 / M. 1876)*, Def'a 7, s. 89.

[1136] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1307 / M. 1890)*, Def'a 16, s. 72; *(H. 1308 / M. 1891)*, Def'a 17, s. 72; *(H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 76.

[1137] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20, s. 94.

[1138] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1311 / M. 1895)*, Def'a 21, s. 76.

[1139] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 22, s. 79.

[1140] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1313 / M. 1897)*, Def'a 23, s. 78.

[1141] İtalya Devleti'nin Edirne Konsolos Vekili Kont Gaytani de Castelmola üçüncü rütbeden Mecidi Nişanı verilmiştir. Bkz. BOA, *İ.TAL.,* 178/10, (H. 2 Safer 1317 / M. 12 Hazirran 1899); *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1314 / M. 1898)*, Def'a 24, s. 80; *(H. 1315 / M. 1899)*, Def'a 25, s. 80; *(H. 1316 / M. 1900)*, Def'a 26, s. 76.

[1142] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).

[1143] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).

[1144] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1287-1288 / M. 1870-1871)*, Def'a 1, s. 112; *(H. 1289 / M. 1872)*, Def'a 2, 114.

[1145] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1307 / M. 1890)*, Def'a 16, s. 72; *(H. 1308 / M. 1891)*, Def'a 17, s. 72; *(H. 1309 M. /1892)*, Def'a 18, s. 76.

[1146] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20, s. 94; *(R. 1311 / M. 1895)*, Def'a 21, s. 76; *(R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 22, s. 79.

[1147] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1312 M. /1896)*, Def'a 22, s. 79; *(R. 1313 / M. 1897)*, Def'a 23, s. 78.

	Yuzef Mişka (1898-1899)[1148], Mösyö Konstantin Bernadoviç (1900)[1149].
Rusya	Nicolas Flarianow, Konstantino Lischine, Machiev, Youkovsky[1150], İvanof (1870)[1151], Mösyö Lişin (1890-1897)[1152], Mösyö Talasov (1898)[1153], Nicola Doskiryabin (1899-1900)[1154], Klimenko, Petropopoff[1155], İskreya[1156].
Belçika	Marik Beloni (1858)[1157], Marko Bidati (1870)[1158], Gustave Badetti (1892-1900)[1159].
Yunanistan	Yannadis, Napolyon Betzos, Fontana, Jan Mitakasi (1870)[1160], Dragopolova (1874)[1161], Philon (1890)[1162], Berco(v) (1891)[1163], Lagotardi (1892)[1164], Astornari (1893-1895)[1165],

[1148] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1314 / M. 1898)*, Def'a 24, s. 80; *(R. 1315 / M. 1899)*, Def'a 25, s. 80.
[1149] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1316 / M. 1900)*, Def'a 26, s. 76.
[1150] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).
[1151] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1287-1288 / M. 1870-1871)*, Def'a 1, s. 112; *(H. 1289 / M. 1872)*, Def'a 2, 114, *(H. 1293 / M. 1876)*, Def'a 7, s. 89.
[1152] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1307 / M. 1890)*, Def'a 16, s. 72; *(H. 1308 / M. 1891)*, Def'a 17, s. 72; *(H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 76; *(H. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20, s. 94; *(R. 1311 / M. 1895)*, Def'a 21, s. 76; *(R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 22, s. 79; *(R. 1313 / M. 1897)*, Def'a 23, s. 78.
[1153] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1314 / M. 1898)*, Def'a 24, s. 80.
[1154] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1315 / M. 1899)*, Def'a 25, s. 80; *(H. 1316 / M. 1900)*, Def'a 26, s. 76.
[1155] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).
[1156] BOA, *HR.TH.*, 255/96, (Tarih yok).
[1157] Belçika tarafından Edirne'ye konsolos olarak tayin edilen Marik Beloni'ye ait emr-i alilerin gönderilmesine dair tebligat gönderilmiştir. Bkz. BOA, *İ.HR.*, 154/8209, (H. 24 Ramazan 1274 / M. 8 Mayıs 1858).
[1158] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1287-1288 / M. 1870-1871)*, Def'a 1, s. 112; *(H. 1289 / M. 1872)*, Def'a 2, 114, *(H. 1293 / M. 1876)*, Def'a 7, s. 89.
[1159] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 76; *(H. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20, s. 94; *(R. 1311 / M. 1895)*, Def'a 21, s. 76; *(R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 22, s. 79; *(R. 1313 / M. 1897)*, Def'a 23, s. 78; *(R. 1314 / M. 1898), (R. 1315 / M. 1899)*, Def'a 25, s. 80; *(R. 1316 / M. 1900)*, Def'a 26, s. 76.
[1160] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1287 / M. 1870-1871)*, Def'a 1, s. 112; *(H. 1289 / M. 1872)*, Def'a 2, s. 114.
[1161] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1293 / M. 1876)*, Def'a 7, s. 89.
[1162] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1307 / M. 1890)*, Def'a 16, s. 72.
[1163] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H.1308 / M. 1891)*, Def'a 17, s. 72.
[1164] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H.1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 76.
[1165] Yunanistan'ın Kudüs Konsolsoluğu'na tayin edildiği halde bir türlü görev yerine gitmeyerek Edirne'de kalmaya devam eden Konsolos Astornari'nin, bir an evvel görev mahalline gönderilmesi istenmiştir. Bkz. BOA, *HR.TH.*, 153/66, (M. 28 Şubat 1895); *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20, s. 94.

	Fontana (1895)[1166], Mihail Nikolaev (1896-1900)[1167], Konstantin Dragumis (1907)[1168], Nikola Eksidaki (1910)[1169].
Bulgaristan	Koujouharoff (Kocuharov?), Gourko Seraphimoff[1170].
İspanya	Antuan Vernace (1870/ 1890-1895)[1171].
İran	Mirza Issa Bey, Louis Mallet[1172].
Prusya	Bertoma Badetti (1870)[1173].

Tablo 34: *Edirne'de Görev Yapmış ve İkamet Etmiş Olan Konsolosların Listesi*

1890-1892 yılları arasında Belçika ve Danimarka Konsolosluğu'nu Gustave Badetti yürümüştür. Daha sonra Gustave Badetti sadece Belçika Konsolosluğu yapmaya devam etmiştir[1174]. İran Şehbenderliği'ni ise vekâleten 1890-1891 yılları arasında Fransız Konsolos Mösyö Dugran yürütmüştür[1175]. Ayrıca, 1 Haziran 1916 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Edirne'de bir konsolosluk tesisi isteğine izin verilmiştir[1176]. Osmanlı Devleti, dış ilişkilerde yaşadığı krizlere rağmen kendi gayrimüslim ahalisinden olanların konsolosluk işlerinin aksamaması içinde önlemler almıştı. Örneğin; İtalya ile 1911 yılından beri ilişkilerin bozulmasından dolayı 25

[1166] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1311 / M. 1895)*, Def'a 21, s. 76.
[1167] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 22, s. 79; *(R. 1313 / M. 1897)*, Def'a 23, s. 78; *(R. 1314 / M. 1898), (R. 1315 / M. 1899)*, Def'a 25, s. 80; *(R. 1316 / M. 1900)*, Def'a 26, s. 76.
[1168] BOA, *BEO.*, 3040/227931, (H. 9 Rebiülevvel 1325 / M. 22 Nisan 1907).
[1169] Yunan Devleti Edirne Konsolosu Mösyö Nikola Eksidaki'nin yokluğu sırasında kendisine hariciye memurlarından Mösyö Saktoris'in vekâlet edecektir. Bkz. BOA, *HR.SYS.*, 2948/54, (M. 25 Kasım 1910).
[1170] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).
[1171] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1287-1288 / M. 1870-1871)*, Def'a 1, s. 112; *(H. 1289 / M. 1872)*, Def'a 2, 114; *(H. 1293 / M. 1876)*, Def'a 7, s. 89; *(H. 1307 / M. 1890)*, Def'a 16, s. 72; *(H. 1308 / M. 1891)*, Def'a 17, s. 72; *(H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 76; *(H. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20, s. 94.
[1172] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).
[1173] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1287-1288 / M. 1870-1871)*, Def'a 1, s. 112; *(H. 1289 / M. 1872)*, Def'a 2, s. 114; *(H. 1293 / M. 1876)*, Def'a 7, s. 89; Aynı isim H. 1293 tarihli Edirne Salnamesinde Almanya'nın konsolosu olarak görülmektedir. Prusya Konsolosu olarak yazılmamıştır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1293 / H. 1876)*, Def'a 7, s. 89.
[1174] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1307 / M. 1890)*, Def'a 16, s. 72; *(H. 1308 / M. 1891)*, Def'a 17, s. 72; *(H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 76.
[1175] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1307 / M. 1890)*, Def'a 16, s. 72; *(H. 1308 / M. 1891)*, Def'a 17, s. 72.
[1176] BOA, *BEO.*, 4417/331202, (H. 29 Recep 1334 / M. 1 Haziran 1916).

Ağustos 1915 tarihinde Edirne İtalya Konsolosluğu'nun işlerinin Bulgaristan Konsolosluğu'na devredilmesi uygun görülmüştür[1177].

Edirne, birçok üst düzey devlet temsilcisinin çeşitli diplomatik faaliyetler yürütmek amacıyla İstanbul öncesi önemli uğrak yerlerinden biriydi. 10 Nisan 1908 tarihinde İstanbul'daki İngiltere ve İtalya elçiliklerinin ataşemiliterleri Edirne'ye gelmişlerdi[1178]. 6 Haziran 1908 tarihinde İstanbul'daki Avusturya ataşemiliteri Mösyö Filoga Edirne'ye gelmiş ve çeşitli kurumlar ile irtibata geçmiştir[1179]. 7 Mart 1909'da Bulgaristan'da bulunan Japon Prens Koni ve beraberindekilerin İkinci Ordu ve şehri görmek üzere Edirne'ye geleceği bildirilmiştir[1180]. 8 Mart 1909 tarihinde Japon prensi Edirne'ye ulaştığında Umur-ı Ecnebiye müdürüyle kumandanlıktan makinist veya kaymakam rütbesinde bir zat vasıtasıyla istasyonda karşılama merasimi yapılmasına izin verilmiştir[1181]. Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkışı dolayısıyla Bulgar Çarı Ferdinand ile Çariçe Eleonore kendilerine tahsis edilen özel bir trenle Sofya'dan hareketle İstanbul'dan önce Edirne'ye gelmiş, burada kendilerine merasim yapılmıştır[1182]. Bulgaristan'a geri dönüşte 26 Mart 1910'da Edirne'ye geldiklerinde bir merasim daha tertip edilmiştir[1183].

[1177] BOA, *DH.EUM.3.Şb.*, 8/31, (H. 14 Şevval 1333 / M. 25 Ağustos 1915).
[1178] BOA, *DH.ŞFR.*, 396/67, (R. 28 Mart 1324 / M. 10 Nisan 1908).
[1179] BOA, *DH.SFR.*, 399/80, (R. 24 Mayıs 1324 / M. 6 Haziran 1908).
[1180] BOA, *HR.ŞFR.04*, 833/86, (M. 7 Mart 1909); Kazım Karabekir günlüğünde Japon Prensi için, "*Japon Prensi Koni (günlükde Koyno olarak çevrilmiştir) ve maiyeti gece Sofya'dan geldiler. Rupen Efendi ile ben mihmandar tayin edildik. Belediye'de kaldılar. Ertesi gün saati saatine hareket etmek şartıyla kışlaları gezdiler, mektebe gittiler. Belediye'ye kulübe fotoğraf verdiler. Mızıka'ya 3, hamallara 3, belediye hademelerine 10 lira verdi. Vali ve kumandan'a iade-i ziyaret ettiler (8 Mart 1909). Gece tren ile Japon Prensi ve maiyeti İstanbul'a gittiler. Mızıka ve asker çıkarıldı, gerek belediyede gerekse istasyon'da ahali iyi alkışladı.*", Kazım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, C. 1, s. 103.
[1181] BOA, *BEO.*, 3505/262815, (H. 14 Safer 1327 / M. 7 Mart 1909).
[1182] "*Edirne'de, Bulgar Marşı ile karşılanmışlardır. Bulgar Marşı, 1886'da Wenn die Soldaten durch die Stadt marschieren (Askerler Şehrin İçinden Geçtiklerinde) adlı bir Alman halk ezgisinden uyarlanmış, daha sonra Nikola Jivkov tarafından yazılmış Şumi Maritsa'dır (Meriç Nehri Çağlıyor)*.", Cengiz Yolcu, "Bulgar Çarı "Çarlar Kenti"nde", *III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi 25-26 Mayıs 2015, s. 247.
[1183] BOA, *BEO.*, 3723/279203, (H. 14 Rebiülevvel 1328 / M. 26 Mart 1910).

3. BÖLÜM
EDİRNE'DE SOSYOKÜLTÜREL YAPI VE EĞİTİM

3.1. Edirne'de Sosyal ve Dinî Hayat

Edirne, bazı dönemlerde yerli yabancı birçok seyyah, gözlemci, elçi ya da üst rütbeli askerlerin çeşitli nedenlerle ziyaret ettiği bir şehirdi. Bu ziyaretçilerin bazıları, Edirne'ye dair önemli hatıralar ya da mektuplar kaleme almışlardı. Avusturya Kralı I. Ferdinand'ın elçisi Hans Dernschwam, 7 Temmuz 1555 tarihinde Edirne'ye gelerek gözlemlerini kaleme almıştı[1184]. Şehir, iki yıl sonra 1557 yılında yine bir Avusturya elçisi olan Ogier Ghislain de Busbecq tarafından ziyaret edildi[1185]. Edirne'ye gelmiş olan seyyahların en ünlüsü Evliya Çelebi'dir. 1653 yılında Edirne'ye gelen Evliya Çelebi, meşhur seyahatnamesinde şehri anlatırken etnik yapısı, nüfusu, kalesi, mitolojisi, rivayetleri, hikâyeleri, halk oyunları, yaşam biçimi, sanat ve zanaatları, türküleri, toplumsal yapısı, evleri, hamamları, kervansarayları, insanların giyimi, adetleri, camileri, mescitleri, pazarları, kiliseleri ve caddeleri hakkında geniş bilgiler verdi[1186]. Yaşadığı dönemin Edirne'si hakkında bilgiler veren bir diğer kişi ise Lady Montagu'ydu. Kocası İngiltere elçisi olan Lady Montagu, Edirne'de kaldığı 1717-1718 yılları arasında şehir ile ilgili oldukça ayrıntılı mektuplar yazmıştı. Montagu, mektuplarında şehrin güzelliklerini, dükkânlarını, hanlarını, hamamlarını, camilerini, nehirlerini, etnik unsurlarını ve saray yaşantısını

[1184] "*Edirne'de ekmek çok bol, 4 tanesi 1 akçe. Yeteri kadar şarap da var. Şarap, Yahudilerde ve Rumlarda bulunuyor. Pek pahalı değil. Her çeşit meyve mevcut. Armut, erik, elma, şeftali, ceviz, kabak, asma yaprağı, kavun, patates. 18 yumurta 1 feni. Tavuk ve et ise çok pahalı*.", Hans Dernschwam*, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 333.

[1185] "*Edirne yakınlarında iki nehrin birleştiği arazileri su basar ve burada pek çok ördek, kaz, balıkçıl, deniz kartalı, turna, atmaca ve diğer kuşlar barınırdı. Sultan küçük kartallarla avlanıyordu. Edirne'de üç ay kadar kaldım ve yedi ay süreli bir mütarekenin ardından Mart'ta İstanbul'a gönderildim…*", Ogier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları, Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, (Çev. Derin Türkömer), İşbankası Kültür Yay., İstanbul 2011, s. 100, 104.

[1186] *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), C. 3, K. 2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006; Mehmet Karakuyu, Faruk Sarıusta, "Evliya Çelelebi'ye Göre 17. Yüzyılda Edirne'nin Şehir Coğrafyası ve Kültürel Hayat", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 24, İstanbul, Temmuz 2011, , s. 126.

anlatmıştır[1187]. 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı yıllarında Rus ordusuyla Edirne'ye gelen Andrey Muravyov, Nikolai Lukyanoviç ve Feliks Fonton gibi subaylar işgal boyunca şehir ile ilgili gözlemlerini kaydetmişlerdir[1188]. 1874 yılında Edirne'ye gelen bir diğer Rus, Vladimir Teplov'dur. Aynı zamanda diplomat ve seyyah olan Teplov, İstanbul'dan Edirne'ye gelerek şehirdeki izlenimleri ile ilgili notlar almıştır. Notlarında dönemin Edirne'sini nüfusunu, tarihini, sosyal yapısını, camilerini, köprülerini, hanlarını, hamamlarını, şehrin iktisadî yapısını, etnik unsurlarının dinî ve sosyal hayatı anlatmıştır[1189]. Yine 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Edirne'de mahkemelerde görev yapan Petr Karapetrov, anılarında Edirne ile ilgili bilgiler vermiştir[1190].

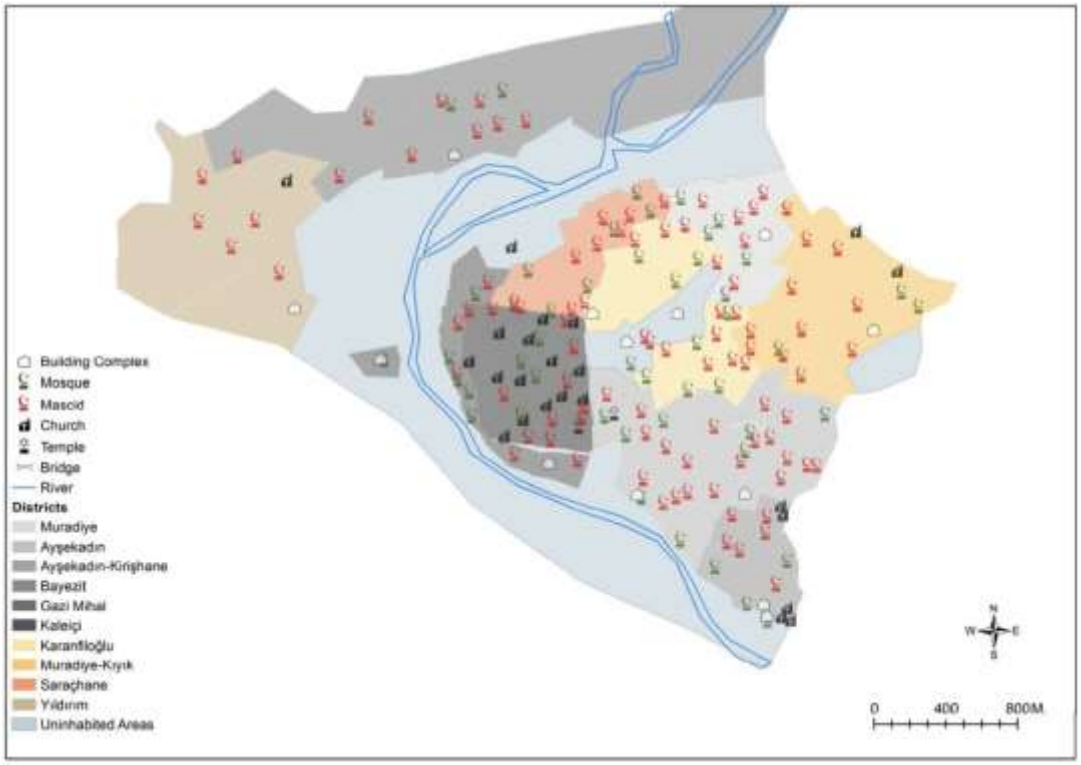
[1187] "*Edirne'nin tamamı bahçelerle dolu. Nehir kenarlarına hep meyve ağaçları dikilmiş… En mutlu Türk köylüleri bahçe sahibi olanlar. Bütün şehrin sebzesini ve meyvesini onlar yetiştirdikleri için rahat para harcıyorlar. En fazlası Rumlardan olan bu köylüler bahçelerinde yaptıkları kulübelerde oturuyorlar… Edirne'nin kızları oldukça güzel, kıyafetleri de yerinde. Bütün vakitlerini ağaç gölgeleri altında bez dokumakla geçiriyorlar. Ömrümde buradaki kadar güzel, bu derece gür saçlı kadınlara tesadüf etmedim. Yalnız bir kadının başında yüz on örgü saydım. Hem de hiç takma saç yok… Çarşı'nın yanı başında bir mil uzunluğunda bir sokak var. Burası dükkânlarla dolu. Hanlar çok güzel, camiler tamamen yontma taştan. Etrafları taştan kemerlerin altına yapılmış dükkânlarla çevrili, gayet geniş bir alanı işgal eden birçok büyük hanlar var. Buralara fakir sanatkârları yerleştiriyorlar…*" Lady Montagu, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, (Çev. Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul (tarihsiz), s. 51, 58-59, 73-74.

[1188] Andrey Muravyov'un dönem Edirne'sine dair gözlemlerinin bir kısmı şu şekildedir: "*6 Ağustos 1829 akşamı Edirne'ye yaklaştık. Şehir, Büyük Derbent'in son dağlık sırtlarından görkemli görünüyordu. Muhteşem Selimiye'nin yüksek minareleri açık gökyüzünü, sanki İslam'ın eşiğinden İstanbul yönüne açılan hava kapıları gibi iki net çizgiyle bölüyordu. Arda, Tunca ve Meriç'in yeşil kıyılarında şahane bir vadiye yayılan Edirne bahçelerle çevriliydi… Tunca üzerinde, şahane mimarisiyle dikkat çeken yüksek bir taş köprü Eski Saray'ı Edirne'ye bağlıyor. Öteki Osmanlı şehirleri gibi, Edirne sokakları dar, güzel binalardan yoksun ve sadece nüfusun çokluğu ve kapsadığı alan açısından ona payitaht denebilir. Konsolos ve paşaların yazlıkları Rumeli'nin başlıca nehirlerinden olan şirin Meriç'in iki kıyısına serpiştirilmiş. Şehir merkezinde, Semiz Ali Paşa'nın adını taşıyan ve bölgede ticaretin odağına dönüşen şahane bir kapalı çarşı bulunuyor.*", Bkz. Hüseyin Mevsim, *Rus Gözüyle Edirne*, s. 15-18.

[1189] Vladimir Teplov'un dönem Edirne'sine dair gözlemlerinin bir kısmı şu şekildedir: "*Edirne'nin hoş görüntüsü, yolculuğun usandırıcı tekdüzeliğinden yorulan gözlerinizi dinlendiriyor. Bütün Türk şehirleri gibi, Edirne'de uzaktan harika görünüyor. Bu şehirler genel bir plana sahip olduğundan, birini gödüyseniz, hepsini görmüş sayılırsınız. Evlerin kiremitli çatılarının göründüğü yeşillik, yüksek ve zarif minareler, dağların oluşturduğu güzel buğu-işte, uzaktan son derece çekici görünen Türk şehirlerinin belirgin özellikleri… Edirne'nin nüfusu 70 bin ve bunun üçte biri Müslüman. Eski Osmanlı yapılarından Tunca ve Meriç köprüleri, hanlar, camiler ve en önemlisi padişahların eski sarayı muhafaza ediliyor. Edirne'ni en eski camileri olan Eski Camii ve Muradiye'yi şehrin fatihleri yaptırmış. Eski Camii korkunç bir terk edilmişlik içinde. Edirne'nin en büyük ve en güzel camisi olan Selimiye, onu yaptıran Sultan Selim'in adını taşıyor. İbadethane, mermer kaplı geniş bir avluyla çevrili…*" Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Mevsim, *a.g.e.*, s. 83-110.

[1190] Petr Karapetrov, dönemin Edirne'si ile ilgili anılarının bir kısmı şöyledir: "*Edirne'nin güzel bir konumu var. Burada doğudan Tunce ve batıdan Arda, birinci nehir kent yakınında, diğeri kentin içinde, Meriç'le birleşiyor. Meriç ise Enez yakınlarında Ege'ye dökülüyor. Bundan 38 yıl önce,*

20. yüzyılın başlarında Edirne hakkında bilgiler, yine şehirde çeşitli görevlerde bulunan memurlar, askerler ya da şehre gelerek izlenimlerini aktaran ziyaretçiler vasıtasıyla edinilebilmektedir. Bu hatıraların yanı sıra döneme ait belgeler, Edirne'nin monografisinin oluşturulmasına önemli derecede katkı sunmaktadır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'de sosyokültürel yapı, bu kaynakların sentezlenmesi üzerine şekillenmiştir.

Harita 13: *Edirne Semtleri ve İbadethaneler*[1191].

karayolu ve demiryolunun sözü bile edilmezken, Meriç'i Enez'den Edirne'ye kadar yüzülebilir bir nehir yapma denemeleri vardı, ama olmadı, çünkü nehir doluyor. Edirne güzel ve stratejik yerler ile çevrili, bunlar sağlam ve korunaklı, ama son savaş sırasında Türkler bu doğal kalelerden yararlanamadı…" Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Mevsim, *Bulgar Gözüyle Edirne*, s. 53-71.

[1191] Yunus Uğur, *The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*, s. 134.

3.1.1. Müslümanlar'da Sosyal ve Dinî Hayat

Osmanlı Devleti, 14. ve 15. yüzyıllarda Rumeli'de fethedilen topraklara Türkleri yerleştirerek buralardaki şehirelere Türk-İslam kimliği kazandırmaya çalışmıştır. Bu iskan siyaseti hem sosyokültürel anlamda hem de siyasi olarak önemliydi. Nitekim Osmanlı Devleti'nde görevli büyük ümeraların (Vezirler, Beylerbeyi, Sancakbeyleri… gibi) yanı sıra mirahur, hazinedarbaşı, kilerci gibi saray memurlarının da bu iskân hareketlerinde önemli misyonları olmuştu. Devlet adamları bir taraftan köy, çiftlik, mezra gibi yerleşim yerleri kurarken diğer taraftan halkın refahı için de mücadele etmekteydiler. Gerek dinî gerekse sosyal kurumlar oluşturularak bu bölgeleri birer kültür ve iktisadî merkezlere dönüştürmek en önemli görevlerden biri olmuştur. Bu siyasetin uygulama alanlarından biri de Edirne'dir. Edirne'deki cami ve medreseler, semt ve mahalleler, hayrat, çeşme ve vakıflar gibi yerler bu siyasetin göstergeleridir[1192].

Edirne'nin fethinden itibaren sistematik bir şekilde şehirdeki Müslüman sayısı artmaktaydı. Çeşitli kaynaklardan yola çıkarak bu artış ile ilgili tahmini rakamlar verilmektedir. Ancak düzenli nüfus verileri 1831 yılındaki nüfus sayımı ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin düzenli bir şekilde nüfus sayımı yapmaya başladığı 1831'den itibaren şehir merkezinde yaşayan Müslüman nüfus şu şekildedir:

Zaman Dilimi	**Kadın-Erkek Müslüman Nüfus**
1831[1193]	31.000-32.000
1842-1843[1194]	32.000-33.000

[1192] M. Tayyip Gökbilgin, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası…*, s. 20-21.

[1193] 1831 yılı nüfus sayımında sadece erkekler sayılmıştır. Buna göre Edirne merkezi ve nahiyelerinde 15.587 erkek nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 10.174'ü Edirne merkezinde yaşamaktadır. Kadın nüfusu erkek nüfusuna oranladığımızda Edirne'de yaşayan Müslüman nüfus 21.000-22.000 civarındadır. Nahiyeleri de saydığımızda toplam tahmini 31.000-32.000 arası Müslüman nüfus bulunmaktadır. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda…*, s. 91-92.

[1194] 1842-1843 arası nüfus verilerinin kaydedildiği defterde de sadece erkek nüfus belirtilmiştir. Buna göre, Edirne ve nahiyelerinde 15.856 Müslüman erkek nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 9.183'ü merkezde yaşamaktadır. Kadın nüfusunu erkek nüfusu ile oranladığımızda Edirne merkezinde 18.000-19.000 arası, nahiyeleri ile birlikte 32.000-33.000 arası Müslüman nüfus yaşamaktadır. Bkz. BOA, *ML.CRD. def.*, No. 706, (H. 1258 / M. 1842), s. 1-25.

1844-1859[1195]	30.000-31.000
1876[1196]	41.000-42.000
1885[1197]	43.000-44.000
1888[1198]	78.983
1891-1892[1199]	137.907
1893-1903[1200]	150.000-152.000
1906-1907[1201]	153.893
1909[1202]	43.000-44.000
1912[1203]	37.000

[1195] 1844-1859 arası nüfus verilerinin kaydedildiği defterde de sadece erkek nüfus belirtilmiştir. Buna göre, Edirne ve nahiyelerinde 30.000-31.000 civarında Müslüman erkek nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 8.686'sı merkezde yaşamaktadır. Kadın nüfusunu erkek nüfusu ile oranladığımızda Edirne merkezinde 17.000-18.000, nahiyeleri ile birlikte 30.000-31.000 arası nüfus yaşamaktadır. Bkz. BOA, *ML.CRD. def.*, No. 810, (H. 1260-1273 / M. 1844-1859), s. 1-10.

[1196] 1876 yılı nüfus verilerine göre, Edirne ve nahiyelerinde 20.053 Müslüman erkek nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 10.182'si merkezde yaşamaktadır. Kadın nüfusunu erkek nüfusu ile oranladığımızda Edirne merkezinde 21.000-22.000, nahiyeleri ile birlikte 41.000-42.000 arası nüfus yaşamaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1293 / M. 1876)*, Def'a 7, s. 113.

[1197] 1885 yılı nüfus verilerine göre, Edirne merkezinde kadın-erkek toplam 21.200 Müslüman nüfus bulunmaktadır. 1876 yılı nüfus sayımına göre nahiyelerdeki nüfus ile merkezin nüfusu yaklaşık olarak birbirine yakın görülmektedir. Buna göre nahiyelerde yaşayan Müslüman nüfus 21.000-22.000 civarındadır. Edirne merkezinde ve nahiyelerinde kadın-erkek toplam 43.000-44.000 nüfus yaşamaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1302 / M. 1885)*, Def'a 11, s. 254.

[1198] 1888 yılı Edirne ve nahiyelerinin nüfus verilerine göre, kadın-erkek dâhil toplam nüfus 78.983'dür. Bu nüfusun 37.978'i kadın, 41.005'i erkek'dir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1305 / M. 1888)*, Def'a 14, s. 261.

[1199] 1891-1892 yılları Edirne ve nahiyelerinde kadın-erkek dâhil toplam Müslüman nüfus 137.907'dir. 67.120'si kadın, 70.787'si erkek'dir. Bu nüfusun 36.597'si Edirne merkezinde yaşamaktadır. Merkezde yaşayanların 17.948'si kadın, 18.649'u erkek nüfustur. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 192.

[1200] 1893-1903 yılı nüfus verilerine göre, Edirne merkezinde kadın-erkek toplam 45.073 Müslüman nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 21.382'si kadın, 23.691'i erkek nüfustur. 1891 yılı nüfus sayımına göre nahiyelerdeki nüfus ile merkezin nüfusu yaklaşık olarak üç kattır. Buna göre nahiyelerde yaşayan Müslüman nüfus 100.000-102.000 civarındadır. Edirne merkezinde ve nahiyelerinde kadın-erkek yaklaşık 150.000 nüfus yaşamaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20, *(R. 1311 / M. 1895)*, Def'a 21, *(R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 23, *(H. 1313 / M. 1897)*, Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898)*, Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1899)*, Def'a 27, *(R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28.

[1201] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)…*, s. 170-171.

[1202] 1909 yılı nüfus verilerine göre, Edirne merkezinde kadın-erkek toplam 20.064 Müslüman nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 9.882'si kadın, 10.182'si erkek nüfustur. Nahiyelerde ise toplam 10.667 müslüman erkek yaşamaktadır. Nahiyelerdeki erkek nüfusuna kadın nüfusu oranladığımızda toplam 21.000-22.000 civarında Müslüman nüfus bulunmaktadır. Buna göre, Edirne merkezinde ve nahiyelerinde kadın-erkek toplam 43.000-44.000 nüfus yaşamaktadır. Bkz. BOA, *Y.EE.*, 34/48, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 1; *Y.EE.*, 27/18, (H. 6 Rebiülahir 1327 / 27 Nisan 1909), s. 2.

[1203] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi…*, s. 178.

1914[1204]	53.731

Tablo 35: *1831-1912 yılları arasında Edirne'de yaşayan Müslüman nüfus*

Edirne'nin fethinden sonra başlayan Müslüman göçler, şehirde yeni mahallelerin kurulmalarına vesile olmuştur. Fetihten sonra Kaleiçi'nin şehrin eski sakinlerine bırakılması sözü üzerine Müslümanlar, ilk yerleşim yerleri olarak Kaleiçi Semti'nin çevresini seçmişlerdi. Karanfiloğlu, Saraçhane, Muradiye, Yeni İmaret, Gazi Mihal, Ayşekadın, Yıldırım, Kirişhane ve Kıyık gibi semtler, fetihten sonra şehre gelen Müslümanlar tarafından kurulmuştu.

Edirne'nin fethinden itibaren şehirdeki mahalleler sosyal sınıflaşmaya göre değil, etnik ve dinî farklılıklara göre biçimlenmişti. Buna göre, Müslümanlar ve gayrimüslimler genellikle aynı mahallelerde yaşamamaktaydı. Bu ayırım, etnik ve dinî farklılıklardan kaynaklanmaktaydı. Ancak, şehre sonradan gelen göçmen aileler veya şehirde yaşayan çingeneler genellikle aynı mahallelerde yaşamaktaydı[1205]. 19. yüzyıla kadar genel kanı bu şekilde olsa da kaynaklar, bu yüzyıldan sonra bazı semtlerde gayrimüslim ve Müslümanların birlikte yaşadıklarını göstermektedir. 20. yüzyıl başlarında ise bu durum daha net bir şekilde ortadadır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kaleiçi Semti'nde Müslüman mahalle bulunmamaktaydı. Ancak diğer semtlerde Müslümanlar, ya sadece kendi kurdukları mahallelerde, ya da diğer etnik gruplar ile birlikte (aynı mahalle, ancak genellikle farklı caddeler ya da sokaklarda) yaşamaktaydı. Bu dönemde Edirne'de saptanan 163 mahallenin 128'inde Müslüman nüfus bulunmaktaydı. Bu mahalleler ve bulundukları semtler şu şekildeydi[1206]:

Saraçhane Semti: Bu semtte bulunan 17 mahallenin 16'sı Müslümanlardan oluşmaktaydı. Beyce (Begce-Bönce), Çavuş Bey, Selçuk Hatun, Hoca Üveyz, Kiremitçi Hacı Halil, Sıkça Murad, Şahabettin Paşa, Taftin Ağa, Gazi Hoca, Mir-i Miran, Molla Fahrettin, Kızıl Minare, Zincirlikuyu Mahalleleri'nde Müslümanlar

---

[1204] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)…*, s. 170-171.
[1205] İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi*, s. 280.
[1206] Kullanılan kaynaklarda mahalleler bir arada verilmiştir. Mahallelerin semtlerine göre sınıflandırılması bu kaynaklara göre yapılmıştır. Mahalllerin semtlere göre sınıflandırılmasında hata payı olabilir.

bulunmaktaydı. Müslümanlar, Şah Melek Paşa Hücreleri (Rum), Çakır Ağa (Kıpti), Papazoğlu (Kıpti, Rum ve Ermeni) Mahalleleri'nde diğer etnik gruplar ile birlikte yaşamaktaydı[1207].

Muradiye Semti: Bu semtte bulunan 16 mahallenin 15'ini Müslümanlar oluşturmaktaydı. Sofu Bayezid, Sofu İlyas, Veled-i Veliyyüddin, Yaya Timurtaş, Hadım Timurtaş, Hazinedar Sinan Bey, İsmail Ağa, Hadım Balaban, Hızır Ağa ve Tekye-i Ali Paşa Mahalleleri'nde Müslümanlar bulunmaktaydı. Müslümanlar, Muradiye, Umur Bey ve Daye Hatun Mahallleri'nde Kıpti; Mezit Bey ve Yel Pınarı Mahalleleri'nde Rum; Menzil Ahırı Mahallesi'nde Rum ve Bulgar milletleri ile birlikte yaşamaktaydı[1208].

Kıyık Semti: Bu semtte bulunan 28 mahallenin 21'ini Müslümanlar oluşturmaktaydı. Üsküfçü Hızır Bey, Zen-i İbrahim Paşa, Nişancı Paşa, Medrese-i Ali Bey, Yahya Bey, Gülbahar Hatun, Kubuzcu Ali Bey, Sarıca Paşa, Yakup Kiları, Derviş Ali (Abi), Hafız Ahmed, Çokalca ve Cedid Kasım Paşa Mahalleleri'nde Müslümanlar bulunmaktaydı. Müslümanlar, İbrahim Paşa Mahallesi'nde Kıpti; Mirahur Ayas Bey Mahallesi'nde Rum ve Kıpti; Şeyhi Çelebi, Hacı İslam, Meydan, Karabulut, Karaca Ahmed ve Berkuk Ağa Mahalleleri'nde Rumlar ile birlikte yaşamaktaydı[1209].

Kirişhane Semti: Bu semtte bulunan 18 mahallenin 12'sini Müslümanlar oluşturmaktaydı. Vize Çelebi, Abdurrahman, Kunduk Osman, Kazaz Salih, Karakaş ve Kasım Paşa Mahalleleri'nde Müslümanlar bulunmaktaydı. Müslümanlar, Hacı Hallaç, Zen-i Firuz ve Zen-i Sarıca Paşa Mahalleleri'nde Yahudi; Süle Çelebi, İmaret-i Mezid Bey, Ali Kuş (Kuşçu) ve Yeşilce Mahalleleri'nde Bulgar ve Rum nüfus ile birlikte yaşamaktaydı[1210].

[1207] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[1208] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[1209] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[1210] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

Ayşekadın Semti: Bu semtte bulunan 21 mahallenin tümünde Müslüman nüfus bulunmaktaydı. Hacı Mercimek, Yancıkçı Şahin, Kulahduz, Kadı Bedrettin, Karaca Bevvap, Turgut Bazirgan, Sevindik Fakih, Darü's-siyade, Bevvap Sinan Bey, Balaban Paşa ve Hacı Bali Mahalleleri'nde Müslümalar mevcuttu. Müslümanlar, Kürd Hoca Mahallesi'nde Rum; Kasap Abdülaziz, Hasan Paşa, Üsküfçü Hamza, Rakkas Ali Bey, Şerbettar Hamza Bey, Sabuni, Alemdar, Kavaklı ve Mehmed Ağa Mahalleleri'nde Yahudiler ile birlikte yaşamaktaydı[1211].

Karanfiloğlu Semti: Bu semtte bulunan 15 mahallenin tamamında Müslüman nüfus mevcuttu. Hocaki, Kuşçu Doğan, Fazlullah Paşa, Mahmud Ağa, Kebe Yapıcı, Baba Timurtaş, Katib Cu, Köseç Balaban, Arif Ağa, Taş Odalar, Niş Doğan ve Altuni Mahalleleri'nde Müslümanlar bulunmaktaydı. Bununla birlikte Müslümanlar, Hacı Sefa, Fındık Fakih ve Kıncı Firuz Mahalleleri'nde az miktarda Yahudi ile birlikte yaşamaktaydı[1212].

Gazi Mihal Semti: Bu semtte bulunan 15 mahallenin 12'sinde Müslüman nüfus mevcuttu. Gazi Mihal ve Bezirci Hatun Mahalleleri'nde sadece Müslümanlar bulunmaktaydı. Müslüman nüfus, Süpürgeciler, Arpacı Hacı Hamza Mahalleleri'nde Rum ve Ermeni; Demirbiga, Sitti Sultan Mahalleleri'nde Rum; İbn-i Arap, Debbağ Hacı Halil, Şah Melek Paşa, Attar Hacı Halil, Şeyh Şücaaddin ve Ahi Hasan Mahalleleri'nde Yahudiler ile birlikte yaşamaktaydı[1213].

Yıldırım Semti: Bu semtte bulunan 15 mahallenin 8'inde Müslüman nüfus mevcuttu. Hatice Sultan Mahallesi, sadece Müslümanların yaşadığı tek mahalleydi. Müslümanlar, Yıldırım Bayezid, Mümin Hoca ve Maruf Hoca Mahalleleri'nde Kıpti; Naip Çelebi, Hacı Sarraf Mahalleleri'nde Rum; Ak Mescid Mahallesi'nde Rum ve Bulgar; Bülbül Hatun Mahallesi'nde ise Rum ve Kıpti nüfus ile yaşamaktaydı[1214].

[1211] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[1212] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[1213] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[1214] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

Yeni İmaret Semti: Bu semtte bulunan 8 mahallenin tamamında Müslüman nüfus bulunmaktaydı. Sultan Bayezid, Hacı Hoş Kadem, Hacı Kılaguz, Emir Mescid ve Emir Şah Mahalleleri'nde Müslümanlar mevcuttu. Hadım Firuz, Yeni İmaret ve Mihal Koç Mahallleri'nde Müslüman ve Rum nüfus birlikte yaşamaktaydı[1215].

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'nin kırsal kesimlerinde yaşayan ve gayrimüslimlere nazaran büyük toprak sahibi olmayan Müslümanlar, genellikle toprağa bağlı olarak tarım ve hayvancılık işleri ile uğraşmaktaydılar. Edirne merkezinde yaşayan Müslümanlar ise nalbantlık, kahvehane işletmeciliği, çubukçuluk (sigara ağızlığı), misk sabunculuğu, helvacılık, mûtaflık (Keçi kılından dokunmuş olan kıldan çul yapan), saraçlık (Meşin ve deriden çeşitli eşyalar yapan) gibi ticarî işler ile meşgul olmuşlardı. Şehirlerde verem, köylerde malarya hastalıkları sık karşılaşılan bir durumdu. Müslümanlar'da içki âdeti köylerde ve kasabalarda yaygın değildi. Alışverişte düzgün ahlak, devlete bağlılık, büyüklere saygı gayrimüslimlere göre Türkler hesabına ayrı bir üstünlüktü[1216].

Müslümanların azınlıklara nazaran hayat şartları ve gelir düzeyleri düşüktü. Bu durum, tabii olarak sosyal çevrede ve yaşam koşullarında birçok olumsuzlukları ve sıkıntıları beraberinde getirmekteydi. Özellikle şehir merkezinde suç oranı ve güvenlik zafiyetleri fazlaydı[1217]. Bunların yanı sıra şehirde en önemli sosyal aktivite, yılın belli dönemlerinde yapılan Kırkpınar Güreşleri'ydi[1218]. Ayrıca, Sarayiçi'nin Tavuk Ormanı mesiresi ile Karaağaç civarındaki Sinekli mesiresine kadın erkek birlikte piknik için gidilmekteydi. Ramazan ayında, camilerde bir hareketlilik yaşanmaktaydı. Gündüzleri öğleden sonra dolan Selimiye, Üç Şerefeli ve Eski Camii

---

[1215] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

[1216] Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 7, 19.

[1217] Bu konuyla ilgili olarak Rahmi Apak hatıratında, "*Revaçta olan bir şey de Kıraylık (Bir nevi eşkıyalık ya da hırsızlık) idi. Kıray, Edirne'nin apaşlarına (günümüz Türkçesi ile Apaçi) denirdi… Bunlar, yani Edirne külhanbeyleri kalıpsız feslerini, kırık ve yana atarlar, ipek kuşaklar sararlar ve kuşakların içine bıçak, kama, muşta ve altıpatlar taşırlar, en küçük bahane ile birbirlerini vururlar, yaralarlar ve hatta öldürürlerdi. Sanki gıdasızlık, pislik, bakımsızlıktan ölenler yetmiyormuş gibi, ayrıca manasız babayiğitlik yüzünden öldürmek ve ölmek, cezaevlerini doldurmakta eklenince, azınlıkların hızlı artan nüfuslarına kıyas edilince Türk nüfusu azalıyordu…*", bkz. Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 7.

[1218] Kırkpınar güreşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Dervişoğlu, *Halk Bilimi Açısından Kırkpınar Güreşleri*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2013.

gibi büyük camilerde her köşede bir vaizci veya hafız yüzlerce dinleyiciye İslamiyeti anlatmaktaydı[1219]. Bu dönemde şehirde elektrik olmadığından camilerin içleri zeytinyağı konulan kandillerle aydınlatılmaktaydı. Edirne'nin 40-50 minaresi kandillerle, mahyalarla ışıklandırılmakta ve sokaklarda sahura kadar hareketlilik devam etmekteydi[1220]. Camilerin dış kapısı önünde şekerciler, tatlıcılar ve diğer esnaf tablalarıyla satış yapmaktaydı. Teravih namazını müteakip, Kıyık, Kirişhane, Ayşekadın, Muradiye, Saraçhanebaşı ve Yeni İmaret semtlerinde, ihtiyar, genç kahvelerinde eğlentiler tertip edilmekteydi. Ramazanda mektepler ve resmi daireler öğleden sonra açılmakta, yatılı mekteplerdeki talebeye, iftar ve sahur yemekleri çıktığı gibi askere de kışlalarda aynı işlem yapılmaktaydı. Aşikâre surette oruç yiyenler görüldüğü takdirde ceza kanununa göre, bayramın birinci gününe kadar hapsedilmekteydiler[1221]"

Rumca-Türkçe karışımı bozuk aksanla konuşan Edirne'deki Kıptiler, kendilerini genel olarak Müslüman olarak kabul etmekteydi[1222]. Ancak, içlerinde az da olsa Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine mensup olanlar bulunmaktaydı. Örneğin; 27 Nisan 1909 tarihli bir deftere göre Edirne merkezinde 15 civarında erkek nüfus Kıpti gayrimüslim olarak kaydedilmişti. Üsküdar nahiyesinde 159, Çöke nahiyesinde 216, Ada nahiyesinde 62, Manastır nahiyesinde 45 Kıpti gayrimüslim bulunmaktaydı[1223]. Buna karşılık Edirne'de yaşayan Kıpti Müslim nüfus şöyleydi:

Zaman Dilimi	**Kadın-Erkek Kıpti Müslüman Nüfus**
1831[1224]	1.500-1.600

[1219] 1890 yılında Edirne'de doğmuş ve 1930-1935 arası Edirne Belediye Başkanlığı, 1943-1946 arası Edirne milletvekilliği yapmış olan Ahmet Ekrem Demiray bir yazısında 1904 yılının Ramazan ayını şöyle tasvir etmektedir: "*...Bilhassa ramazanlarda gündüzleri Eski Camii, gece de Sultan Selim cami kalabalık olurdu. Eski Camii'de meşhur vaizlerden Aksekili Mehmet Emin Efendi ki, Edirne'de Konyalı Hoca namıyla maruftur. Debreli Âdem Efendi, Hadımlı Abdülbaki Efendi, Abdullah Efganî, Mesnevihan İzmirli İsmail Hakkı Efendi, papazdan dönme Sabri Efendi, ikindi'den sonra vaiz ve nasihat ederler, camide adım atılacak mahal kalmazdı... Geceleri Sultan Selim Camii, mahşer tâbiriyle kalabalık olurdu...*" Bkz. Ahmet Ekrem Demiray, "1904'de Edirne'de Ramazan", *Damla Edebi İlmi Köycü Dergi,* C. 1, Edirne 1948, s. 140.
[1220] Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 8.
[1221] Ahmet Ekrem Demiray, *a.g.m.*, s. 140.
[1222] Taha Toros, *a.g.m.*, s. 1011.
[1223] BOA, *Y.EE.*, 34/48, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 1.
[1224] 1831 yılı nüfus sayımında sadece erkekler sayılmıştır. Buna göre Edirne merkezi ve nahiyelerinde 750 erkek nüfus bulunmaktadır. Kadın nüfusu erkek nüfusuna oranladığımızda Edirne'de yaşayan

1842-1843[1225]	2.800-2.900
1870[1226]	1.000-1.100
1872[1227]	1.600-1.700
1876[1228]	3.600-3.700
1888[1229]	370
1906-1907[1230]	1.913
1909[1231]	3.700-3.800
1914[1232]	900-1.000

Tablo 36: *Edirne'de yaşayan Kıpti Müslim nüfus*

Kıpti Müslim nüfus 1.500-1.600 civarındadır. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda…*, s. 91-92.

[1225] 1842-1843 arası nüfus verilerinin kaydedildiği defterde de sadece erkek nüfus belirtilmiştir. Buna göre, Edirne ve nahiyelerinde 1.413 Kıpti Müslim erkek nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 774'ü merkezde yaşamaktadır. Kadın nüfusunu erkek nüfusu ile oranladığımızda Edirne merkezinde 1.600-1.700 arası, nahiyeleri ile birlikte 2.800-2.900 arası Kıpti Müslim nüfus yaşamaktadır. Bkz. BOA, *ML.CRD. def.*, No. 706, (H. 1258 / M. 1842), s. 1-25.

[1226] 1870 yılı nüfus verilerine göre, Edirne ve nahiyelerinde 539 Kıpti Müslim erkek nüfus bulunmaktadır. Kadın nüfusunu erkek nüfusu ile oranladığımızda Edirne merkezi ve nahiyeleri ile birlikte 1.000-1.100 arası nüfus yaşamaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1287-1288 / M. 1870-1871)*, Def'a 1, s. 112.

[1227] 1872 yılı nüfus verilerine göre, Edirne ve nahiyelerinde 802 Kıpti Müslim erkek nüfus bulunmaktadır. Kadın nüfusunu erkek nüfusu ile oranladığımızda Edirne merkezi ve nahiyeleri ile birlikte 1.600-1.700 arası Kıpti Müslim nüfus yaşamaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1289 / M. 1872)*, Def'a 3, s. 150-151.

[1228] 1876 yılı nüfus verilerine göre, Edirne ve nahiyelerinde 1.824 Kıpti Müslim erkek nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 980'i merkezde yaşamaktadır. Kadın nüfusunu erkek nüfusu ile oranladığımızda Edirne merkezinde 1.800-1.900, nahiyeleri ile birlikte 3.600-3.700 arası Kıpti Müslim nüfus yaşamaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1293 / M. 1876)*, Def'a 7 s. 113.

[1229] 1888 yılı Edirne ve nahiyelerinin nüfus verilerine göre, kadın-erkek dâhil toplam Kıpti Müslim nüfus 370'dir. Bu nüfusun 195'i kadın, 175'i erkek'dir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1305 / M. 1888)*, Def'a 14, s. 261.

[1230] Edirne ve çevre nahiyelerinde yaşayan Kıpti Müslim nüfus 1.913'dür. Bu nüfusun 990'ı erkek, 923'ü kadınlardan oluşmaktadır. Bkz. Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)…*, s. 170-171.

[1231] 1909 yılı nüfus verilerine göre, Edirne merkezinde kadın-erkek toplam Kıpti Müslim nüfus 1.955'dir. Bu nüfusun 975'si kadın, 980'i erkek nüfustur. Nahiyelerde ise toplam 879 Kıpti Müslim erkek yaşamaktadır. Nahiyelerdeki erkek nüfusuna kadın nüfusu oranladığımızda toplam 1.700-1.800 civarında Kıpti Müslim nüfus bulunmaktadır. Buna göre, Edirne merkezinde ve nahiyelerinde kadın-erkek toplam 3.700-3.800 Kıpti Müslim nüfus yaşamaktadır. Bkz. BOA, *Y.EE.*, 34/48, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 1; BOA, *Y.EE.*, 27/18, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 2.

[1232] Bu eserde 478 erkek nüfus olarak verilmiştir. Bkz. Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)...*, s. 170-171.

Edirne merkezinde yalnızca Kıptiler tarafından kurulan ya da yerleşimi olan herhangi bir mahalle bulunmamaktaydı. Diğer etnik gruplarla birlikte yaşayan Kıpti mahalleler ve bulundukları semtler şu şekildeydi[1233].

Kaleiçi Semti: Kıptiler, bu semtte Aya Yani Mahallesi'nde Ermeniler ve Rumlar ile birlikte yaşamaktaydı[1234].

Saraçhane Semti: Bu semtte Kıptiler, Papazoğlu Mahallesi'nde Rum, Ermeni ve Müslümanlar, Çakır Ağa Mahallesi'nde Müslümanlar ile birlikte yaşamaktaydı[1235].

Muradiye Semti: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kıptilerin yoğun bir şekilde yaşadığı ikinci semt Muradiye'dir. Kıptiler, Umur Bey, Muradiye ve Daye Hatun Mahalleleri'nde Müslümanlar ile birlikte yaşamaktaydı[1236].

Yıldırım Semti: Bu dönemde Kıptilerin en yoğun yaşadığı semttir. Bu semtte Kıptiler, Yıldırım Bayezid, Mümin Hoca ve Maruf Hoca Mahallleri'nde Müslümanlar, Kum ve Bülbül Hatun Mahallelleri'nde ise Rum ve Müslümanlar ile birlikte yaşamaktaydı[1237].

Kıyık Semti: Kıptiler, Mirahur Ayas Bey Mahallesi'nde Rum ve Müslümanlar, İbrahim Paşa Mahallesi'nde Müslümanlar ile birlikte yaşamaktaydı[1238].

Edirne'de yaşayan Kıpti Müslimler, çalgıcılık, demircilik, salcılık, odunculuk, lağımcılık, demirci kalfalığı, araba sürücülüğü, kalaycılık, sepetçilik, araba kiracılığı, çapacılık, tarakçılık, hamallık gibi işleri ile meşgul olmuşlardı[1239].

[1233] Kullanılan kaynaklarda mahalleler bir arada verilmiştir. Mahallelerin semtlerine göre sınıflandırılması bu kaynaklara göre yapılmıştır. Mahallelerin semtlere göre sınıflandırılmasında hata payı olabilir.

[1234] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

[1235] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

[1236] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

[1237] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

[1238] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

[1239] Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 7; Muhammet Tağ, "19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Romanlarının Sosyal ve İktisadi Yapısı: Edirne Şehri Örneği", *Göç Konferansı 2017 Seçilmiş Bildiriler*, (Yay. Haz. Ali Tilbe, Soner Bosnalı, Yusuf Topaloğlu), Transnational Press, London 2017, s. 288-289.

IV. Murad'ın emriyle 1633 yılında yapılan ibadethane sayımına göre, 14'ü sultan cami, 300 civarında ise Edirne'nin önde gelen hayırseverlerinin yaptırdıkları cami ve mescit bulunmaktaydı[1240]. Evliya Çelebi'nin 1653 yılındaki Edirne ziyareti ile ilgili vermiş olduğu bilgilere göre, 14'ü sultan cami, 300 civarında ise devletin vezirleri ve ileri gelenlerinin yaptırdığı cami mevcuttu[1241]. Rıfat Osman'ın *Edirne Evkaf-ı İslamiyye Tarihi*'ne göre ise Osmanlı Devleti'nin son döneminde, Edirne'de sultanlar tarafından yapılmış 8 cami, diğer hayırseverler tarafından yaptırılan 300 cami ve mescit bulunmaktaydı[1242]. Osman Nuri Peremeci, Ahmed Badi Efendi'nin Edirne'de bulunan 300 adet cami ve mescitten bahisle, 224 tanesi hakkında bilgi bulunduğunu, kendisinin ise yalnız 49 tanesi hakkında bilgi sahibi olabildiğinden bahsetmektedir[1243]. Ahmed Badi Efendi ise Edirne'de 16'sı sultan cami olmak üzere 61 adet cami ve 164 adet mescid hakkında bilgi vermiştir[1244]. 1909 yılına ait bir istatistik cetvelinde Edirne ve çevresinde bulunan cami sayısı 165 olarak verilirken 25 adet cami arsası kaydedilmiştir[1245]. Oktay Aslanapa, 1949 yılında yayınladığı eserinde toplam 23 cami hakkında bilgi verirken Edirne'deki bütün tarihi yapıların yayınladığı bir listede 157 eser ismi vermiştir[1246]. Ancak Edirne'nin son yüzyıl içinde geçirdiği felaketler (işgal, deprem ve yangınlar) nedeniyle bu camilerin ve mescitlerin yarısından fazlası yıkılmış ya da kullanılmaz hale gelmiştir. II. Meşrutiyet'e kadar bazı camiler tahrip olmuş ya da yıkım geçirmiştir. Bu nedenlerden dolayı II. Meşrutiyet Dönemi'nde ibadete açık olan mevcut camilerin tam sayısını vermek pek mümkün görülmemektedir. Kayıtlarda bazı camilerin harap olduğu ve ibadete müsait olmadığı, bazılarının ise sadece bir kısımlarının (minareleri, duvarları gibi) ayakta kaldığı görülmektedir. 1918 tarihli Edirne ve çevresini gösterir

---

[1240] Rıfat Osman, *Edirne Rehnüması*, s. 50.
[1241] *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, s. 578-579.
[1242] Rıfat Osman, *Edirne Evkaf-ı İslamiyye Tarihi (Camiler ve Mescitler)*, C. I, (Osm. Çev. Ülkü Özsoy), Başbakanlık VGM. Yay., Ankara 1999, s. 19.
[1243] Osman Nuri Peremeci'nin camiler hakkındaki bilgileri için bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 53-79.
[1244] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 91.
[1245] BOA, *Y.EE.*, 27/18, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909).
[1246] Liste için bkz. Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, Üçler Basımevi, İstanbul 1949, s. 178-184.

bir haritada mevcut camilerin yerleri gösterilmiştir[1247]. Elde edilen kaynaklar doğrultusunda, II. Meşrutiyet Dönemi'nde bulunan ve sayısı 13 olan sultan camilerinin isimleri şöyleydi[1248]:

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Mevcut Sultan Camileri				
Cami ve Mescidin İsmi	**Yaptıran Kişi**	**Bulunduğu Mevki**	**Bilinen Mimarı**	**Yapılış Tarihi**
Sultan Selim Camii	II. Selim	Taş Odalar Mahallesi'nde	Mimar Sinan	M. 1574
Üç Şerefeli Camii	II. Murad	Üç Şerefeli Caddesi'nde	El-Hac Alaeddin/ Ömer bin İbrahim	M. 1447
Eski Camii (Cami-i Atik)	Çelebi Mehmed	Çarşı içinde Muvakkıthane Sokağı'nda	Mimar Muslihuddin /Şehâbeddin Usta	M. 1415
Sultan Bayezid-i Veli Camii	II. Bayezid	Sultan Bayezid Mahallesi'nde		M. 1488
Muradiye Camii (Mevlevihane Camii)	II. Murad	Muradiye Mahallesi'nde		M. 1433
Darü'l-hadis Camii	II. Murad	Germekapı Caddesi'nde		M. 1434
Yıldırım Bayezid Han Camii	I. Bayezid	Yıldırım Bayezid Mahallesi'nde		M. 1399
Sultan (Sitti Hatun Sultan) Camii	Sitti Hatun	Karacabevvab Mahallesi'nde		M. 1482
Ayşe Kadın Camii	Çelebi Mehmed'in kızı Eşe Kadın	Yancıkçı Şahin Mahallesi'nde İstanbul yolu üzerinde		M. 1468

[1247] BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918).

[1248] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 91-106, 108-111; Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 14-98, 108; Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 53-79; Rıfkı Melûl Meriç, *Şehrin Hüznü (Edirne Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında)*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2013, s. 26-27; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 25-90; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, Edirne Şehri ve Tarihi Eserleri (1918 Yılına Ait Bir Haritaya Göre), *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 28, Mayıs-Ağustos 2007, s. 121-133.

Sultan Murad Mescidi	II. Murad	Tahtakale Caddesi'nde		M. 1752[1249]
Şeyh Şücaeddin Camii	Kanuni Sultan Süleyman	Debbağhane'de		M. 1535[1250]
Kışla Camii	II. Mahmud	Piyade Kışlası'nda		M. 1827
İsmihan Sultan Camii	II. Selim kızı	Topkapı mevkinde		M. 1891[1251]

Tablo 37: *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Mevcut Sultan Camileri*

Elde edilen kaynaklarda II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'de mevcut 60 adet cami ve mescidin isimleri ise şöyleydi[1252]:

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Mevcut Cami ve Mescidler	
Gazi İbrahim Paşa Camii[1253]	Emir Çavuş Camii[1254]
Gazi Mihal Bey Camii	Selçuk Hatun Camii
Beylerbeyi Camii	Mahmud Ağa Camii[1255]
Şah Melek Paşa Camii[1256]	İbrahim Paşa Camii[1257]

[1249] İlk zamanlar 'Vakfeyn Mescidi' olarak bilinmekteydi. 1751 yılında deprem nedeniyle tamamen yıkılmıştır. 1752 yılında 126.500 akçe ile yeniden inla ettirilmiştir. Rıfat Osman, *Edirne Evkaf-ı İslamiyye Tarihi*, s. 88.

[1250] Cami, 1751 yılındaki depreminde yıkılmış, çatısındaki kurşunlar ve enkazı satılarak yeniden inşa edilmesine rağmen harap halde kalmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde cami mevcut olmasına rağmen ibadet yapmaya koşulları elverişli değildir. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 88. Günümüze kadar minaresi harap bir şekilde kalmıştır.

[1251] II. Selim'in kızı ve Sokollu Mehmed Paşa'nın eşi olan İsmihan Sultan Camii yıkılmış, yalnız bir minaresi kalmıştır. 1891 yılında Mirliva Hakkı Paşa'nın gayretleri ile yeniden yapılmıştır.

[1252] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 112-165; Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 100-123; Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 53-79; Rıfkı Melûl Meriç, *Şehrin Hüznü (Edirne Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında)*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2013, s. 27-35; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 91-143; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 121-133.

[1253] Gazi İbrahim Paşa Cami, Üç Şerefeli Camii'nin güneydoğusunda gösterilmektedir. Günümüzde arazisi çay bahçesi olarak kullanılmaktadır. Bkz. BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 127; Rıfat Osman'ın eserinde caminin bulunduğu mahalle Medrese-i Ali Bey Mahallesi olarak verilmiştir. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 140.

[1254] Sokullu Mehmed Paşa hamamının kuzeybatısındadır. Günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 127.

[1255] Taşlık bölgesinde Yahya Bey Camii'nin güneybatısında, Taşlık Camii'nin kuzeybatısındadır. Günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 127.

[1256] Minaresi Balkan Savaşları sırasında yıkılmış, cami harap bir şekilde kalmıştır. Bkz. Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 100; Arsası sonradan 1940 yılında müzayede yoluyla satılmıştır. Bkz. Rıfkı Melûl Meriç, *a.g.e.*, s. 93.

[1257] Buçuktepe mevkiinde, Melek İbrahim Paşa hamamı ile Çokalca Camii arasındadır. Günümüzde bulunmamaktadır. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 114; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 92; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 127.

Emir Mehmed Paşa Camii[1258]	Kasım Paşa Camii[1259]
Hadım Şahabettin Paşa Camii	Lari Abdülhamid Çelebi Camii
Mezit Bey Camii[1260]	Medrese-i Ali Bey Camii[1261]
Kadı Bedrettin Camii	Süle Çelebi Camii
Zehrimar Mehmed Bey Mescidi[1262]	Şeyhi Çelebi Camii
Hoca İlyas Camii[1263]	Vize Çelebi Camii[1264]
Yahya Bey Mescidi[1265]	Abdurrahman Mescidi[1266]
Süleymaniye Camii	Fazlullah (Feyzullah) Paşa-yı Atik Mescidi[1267]
Zen-i İbrahim Paşa Camii	Nişancı Mehmed Paşa Mescidi
Çokalca Camii	Büründükcü İsmail Camii[1268]

[1258] Mekteb-i Sultanî civarında Reji Dairesi'nin kuzeyinde Mahmud Ağa Sokağı ile İstanbul Yolu'nun kesiştiği bölgede yer almıştır. Bkz. BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 127.

[1259] Bu cami günümüzde harap bir şekilde Tunca Nehri'nin kıyısında bulunmaktadır. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 66-67; Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 103; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 112; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 143.

[1260] Mekteb-i İdadi Askerî civarında Kırlangıç Bayırı'nın güneydoğusundadır. Günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 127.

[1261] Medrese-i Ali Bey Mahallesi'nde Ali Bey Câmii Sokağı'nda 7 numarada Taşlık civarında Ali Bey'in yaptırdığı medreseden dolayı bu ismi almıştır. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 138; Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 128.

[1262] Sultan Selim Camii civarında Taş Odalar mevkiindedir. Donanma Serdarı Zehrimar Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır. 1931 yılında ihale ile satılmış, sonradan 1940 yılında temliken satılmıştır. Bkz. BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 127; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 152.

[1263] Demirbiga Mahallesi'nde Yellibergos Caddesi'nde 20. numaradadır. Cami arsası 1940 yılında satılmıştır. Günümüzde bulunmamaktadır. BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 128; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 123; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 118; Rıfkı Melûl Meriç, *a.g.e.*, s. 86.

[1264] Vize Çelebi Mahallesi'nde Uzunkaldırım Caddesi'nde 82. numaradadır. Arsası 1942 yılında satılmıştır. Günümüzde bulunmamaktadır. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 140; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 128; Rıfkı Melûl Meriç, *a.g.e.*, s. 96.

[1265] Taşlık civarında Taşlık Camii'nin batısında kalmaktadır. Mescid harap ve yıkılmaya yüz tutmuştur. Bkz. Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 112-113; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 137; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 128.

[1266] Abdurrahman Mahallesi'nde Abdurrahman Camii Sokağı'nda 10. numaradadır. Mescid arsası 1939 yılında satılmıştır. Günümüzde bulunmamaktadır. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 151; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 128; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 136; Rıfkı Melûl Meriç, *a.g.e.*, s. 75-76.

[1267] Uzunkaldırım'da Feyzullah Paşa Mahallesi'nde Feyzullâh Paşa Camii sokağında 15. numaradadır. Ayşekadın Hanı'nın güneydoğusundadır. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 136; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 129; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 142.

[1268] Çokalca Mahallesi'nde Kıyık Caddesi'nde 121. numaradadır. Kıyık Semti'nde bulunan cami, 1913 yılında yıtırılıp yeniden inşa edilmiştir. Kıyık Çarşı'nın güneydoğusunda ahşap olarak inşa edilmiştir. Çatı ve cephe kısımları yıkılmış olup minare ve duvarların kısmı mevcuttur. Bkz. Rıfat

Karabulut İbrahim Bey Camii[1269]	Balaban Paşa Mescidi
Sezai Tekke Mescidi	Fatma Sultan Mescidi[1270]
Papazoğlu Ali Efendi Mescidi[1271]	Defterdar Camii
Daye Hatun Camii	Gülbahar Hatun Camii
Atik Ali Paşa Camii	Hacı Safa Mescidi
İsimsiz Camii[1272]	Hızır Ağa Camii
Arpacı Hacı Hamza Camii	Noktacı İbrahim Efendi Camii
Hoca (Hacı) İvaz Camii[1273]	Künbet Camii[1274]
Ferruh Ağa Camii	Vavlı Camii[1275]
Sarıca Paşa Camii	Potlu (Putlu-Tabutlu) Camii[1276]

Osman, *a.g.e.*, s. 104; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 126-127; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 129.

[1269] Karabulut Mahallesi'nde Karabulut Camii Sokağı'nda 10. numaradadır. Nişancı Mehmed Paşa Camii'nin kuzeydoğusundadır. Ahşap olan caminin arsası 1940 yılında müzayede yöntemiyle satılmıştır. Günümüzde bulunmamaktadır. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 159; Rıfkı Melûl Meriç, *a.g.e.*, s. 87; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 129.

[1270] Tahtakale Camii olarak bilinmektedir. Tahtakale Mahallesi'nde Fatma Sultan Camii Sokağı'nın 11. numarasındadır. Arsası 1938 yılında satılmıştır. Günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 110-111; Rıfkı Melûl Meriç, *a.g.e.*, s. 82-83; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 130; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 107.

[1271] Turgut Bâzergân Mahallesi'nde Duhânî Hurşîd Efendi Sokağı'nda 15. numaradadır. İstanbul yolu üzerinde Defterdar Camii'nin güneybatısındadır. Arsası 1933, 1940 ve 1942 yıllarında çeşitli şahıslara satılmıştır. Günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 152-153; Rıfkı Melûl Meriç, *a.g.e.*, s. 90-91; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 130.

[1272] Caminin ismine ulaşılamamıştır. Cami Hacı Safa Mescidi'nin güneydoğusundadır. Bkz. BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 130; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 130.

[1273] Topkapı civarında Horozlu Caddesi'nde Esmahan (İsmihan) Sultan Camii'nin kuzeydoğusunda 56. numarada bulunmaktadır. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 132; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 117; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 131.

[1274] Arif Ağa Mescidi olarak da bilinmektedir. Salı Tekyesi Sokağı'nda Tahtalı Hamam ve Noktacı İbrahim Camii arasında 24. numarada kalmaktadır. Cami günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 143; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 137; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 131.

[1275] Kıncı Firuz Mahallesi'nde Vavlı Camii Sokağı'nda 4. numarada Emir Mehmed Paşa Camii'nin güneydoğusundadır. Mülkiyeti satılan camilerdendir. Günümüze ulaşmamıştır. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 154; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 131.

[1276] Rakkas Ali Bey Mescidi olarak da anılmaktadır. Karanfiloğlu Semti'nde Belediye Binası'nın kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Günümüzde bulunmamaktadır. 1938 yılında açık artırma ile satılmış, daha sonra 1940 yılında tekrar temliken satılmıştır. Bkz. Rıfkı Melûl Meriç, *a.g.e.*, s. 91; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 132.

Kuşçu Doğan Camii[1277]	Debbağ Hacı Halil Mescidi
Sarraf Camii	Gazi Hoca Mescidi
Ahi Hasan Mescidi	İsimsiz Mescid[1278]
Fındık Fakih Mescidi	Umur Bey Mescidi
İmaret-i Mezid Bey Camii[1279]	Taşlık Camii[1280]
Kusuh Balaban Camii[1281]	Devletşah Mescidi[1282]

Tablo 38: *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Mevcut Cami ve Mescidler*

Edirne'deki Müslümanların sosyal ve dinî yaşamlarının diğer mekânları ise tekke ve zaviyelerdi. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Edirne'de 16 tekkeden bahsetmektedir[1283]. Ahmed Badi Efendi ve Rıfkı Melûl Meriç eserinde 56 tekke ve zaviye ismi vermiştir[1284]. Nesrin Çiçek Akçıl, Edirne Tekkeleri ile ilgili yapmış olduğu çalışmada, 12 farklı tarikata mensup 91 tekkenin ismini saptamıştır[1285]. II. Meşrutiyet'e kadar Edirne'de bulunan tekke ve zaviyeler çeşitli nedenlerle işlevlerini kaybetmişti. 1918 tarihli Edirne'yi gösterir haritada 4 tekkenin yeri mevcuttur[1286]. Bu

[1277] Kuşçu Doğan Mahallesi'nde Kuşçu Doğan Camii Sokağı'nda 9. numaradadır. 2007 yılında restore edilmiş, günümüzde ibadete açıktır. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 131; Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 119; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 131.

[1278] Bu mescidin ismine ulaşılamamıştır. Yemiş Han'ın doğusunda kalmaktadır. Bkz. BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 132.

[1279] Kirişhane'de İmâret-i Mezid Bey Mahallesi'nde İmaret-i Mezid Bey Camii Sokağı'nda 13. numaradadır. Yeşilce Camii adıyla bilinmektedir ve günümüzde ibadete açıktır. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 126; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 136; Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 110-111; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 132.

[1280] Medrese-i Ali Bey Mahallesi'nde Taşlık Camii Caddesi'nde 7. numaradadır. Restore edilmiş ve günümüzde ibadete açıktır. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 124; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 133; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 132-133.

[1281] Kurşunlu Fırın Caddesi ile Mehmed Paşa Sokağı'nın birleştiği yerdedir. Cami günümüzde bulunmamaktadır. Bkz. BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 133.

[1282] Beyce Mahallesi'nde Beylerbeyi Fırını Sokağı'nda 33. numaradadır. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, s. 149; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 124; BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 133.

[1283] Bu tekkeler için bkz. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, C. 3/2, s. 582-589.

[1284] Edirne'de bulunan tekke ve zaviyeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 169-195; Rıfkı Melûl Meriç, *a.g.e.*, s. 37-39.

[1285] Bu tarikatler, Bayramiyye, Bektaşiyye, Kadiriyye, Bedreddiniye, Celvetiyye, Halvetiyye, Mevleviyye, Rıfaiyye, Semerkandiyye, Zenniyye, Sadiyye ve Nakşibendiyye'dir. Bkz. Nesrin Çiçek Akçıl, *Edirne Tekkeleri*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2013, s. 25.

[1286] Edirne'de 1918 tarihli haritada mevcut 4 adet tekke ve zaviye, Lari Camii'nin güneydoğusunda gösterilen Gülşeni Tekkesi, Selçuk Hatun Camii'nin kuzeybatısında gösterilen Kadirihane Tekkesi, Süleymaniye Küçükpazar civarında gösterilen Sezai Tekkesi ve kalenin batısında bulunana surun

tekkelerden bir kısmının arazileri içerisinde bulunan bina kalıntıları ile birlikte 1926-1933 yılları arasında çeşitli şahıslara satılmıştı[1287]. Bunlardan cami, türbesi, haziresi ya da duvar kalıntıları ile günümüze yalnızca 16'sı ulaşmıştır[1288].

3.1.2. Muhacir İskânı (1908-1912)

Edirne, coğrafi ve stratejik konumu sebebiyle yüzyıllarca çeşitli nedenlerden dolayı göç almış ya da göç vermiştir. Edirne'nin fethinden sonra bu durum pek fazla değişmemiştir. Şehir, Balkanlarda yeni fethedilen topraklara Müslüman nüfusun aktarılmasında önemli bir kavşaktı. Ancak Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından sonra başlayan toprak kayıplarından sonra şehir, birçok göç dalgasının merkezi haline gelmiş, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında büyük göçlere maruz kalmıştır. Edirne, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşları'nda yüzbinlerce insana kucak açmıştır. II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında göç hareketleri yoğun olarak Bulgaristan'ın 6 Ekim 1908 tarihinde bağımsızlığını ilan etmesiyle gerçekleşti[1289]. Aynı zamanda Balkanların diğer bölgelerinde ortaya çıkan siyasî sorunlar nedeniyle Romanya, Kosova ve Bosna Hersek bölgelerinden de Edirne'ye göç başladı. Bu göç hareketlerinin en büyük nedeni ise etnik ve dinî olarak Türk-İslam unsurlarının Balkan coğrafyasından atılmak istenmesiydi. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini kaybettiği topraklarda Müslüman ailelere çeşitli baskılar yapılarak ya göç etmesi sağlanmış ya da katliama tabii tutulmuşlardı[1290].

---

güney ucunda bulunan Süleymaniye Şeyh Şücaeddin Zaviyesi'dir. Bkz. BOA, *PLK.*, 34/1, (M. 1918); Abdülkadir Dündar, *a.g.m.*, s. 134-135.

[1287] 1926-1933 tarihleri arasında şahıslara kalıntıları ya da arsası satılan tekkeler: Atik Ali Paşa Tekkesi (1933), Güzelce Baba Tekkesi (1926), İbrahim Ecel Tekkesi (1926), Kabuli Tekkesi (1930), Mescizade Tekkesi (1927), Ömer Efendi Tekkesi (1929, enkaz satışı 1931), Sadiler Tekkesi (1929), Salı Tekkesi (1930), Sezai Tekkesi (1933). Bkz. Rıfkı Melûl Meriç, *a.g.e.*, s. 123-125.

[1288] Topçu Baba Tekkesi, Hıdırlık Tekkesi, Muradiye Mevlevîhanesi, Fahri Fatma Hatun Tekkesi, Şeyh Ömer Tekkesi, Hasan Sezai Tekkesi, Pehlivan Cemalettin Tekkesi, Şeyh Şücaeddin Tekkesi, Veli Dede Tekkesi, Koyun Baba Tekkesi, Hacı Ömer Tekkesi, Kadirihane Tekkesi, Saçlı İbrahim Efendi Tekkesi, Kabuli Tekkesi, Kanber Ağa Tekkesi, Kaplan Baba Tekkesi. Bu tekkeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nesrin Çiçek Akçıl, *a.g.e.*, s. 31-108.

[1289] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, s. 113.

[1290] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yay, Ankara 1995.

25 Aralık 1908 tarihinde Rusya, Bulgaristan ve Romanya muhacirlerinden 26 nüfusun Edirne, Konya, Suriye, Hüdavendigar, İzmir Sancağı'na sevkleri ve gerekli ihtiyaçlarının karşılanması istendi. Bu muhacirlerden sadece Romanya'dan gelen 4 kişiden oluşan bir hane Edirne'ye yerleştirildi[1291]. 25 Haziran 1909 tarihinde Edirne'ye gönderilen bir tebligatta, Bulgaristan'dan göç etmek isteyen 477 hanenin Edirne'de uygun görülecek yerlere yerleştirilmeleri ve her türlü ihtiyaçlarının tedarik edilmesi bildirildi[1292]. Edirne'ye sevkedilen bu muhacirler için gerekli muamelelerin yapılması ve hüviyet verilmesi istendi[1293]. Yine, bu dönemde Bulgaristan'ın Ziştovi kazasından 100 hane civarında Müslüman nüfusun göç hazırlıklarına başladığı istihbaratı üzerine Edirne'ye iskânları için hazırlıklar başladı. Bu gelen hanelerin masrafları için ödenek tahsisi, ikamet etmeleri için arsa ve günlük ihtiyaçlarını karşılayacak kadar aletlerin verilmesi hususunda emir verildi[1294].

Edirne vilayetinin merkezine ve çevresine gelen bazı muhacirlerin iskân edilememesi, kendilerine verilen ödeneklerin yetersizliği ve geneli çiftçi olan bu muhacirlerin herhangi bir işle uğraşmamalarından dolayı zor durumda oldukları bildirildi. Bundan dolayı muhacirlerin iskânı için müsait bulunan bazı arazi ve çiftliklerde yeni düzenlemeler yapıldı. Edirne vilayeti dâhilinde satılması düşünülen ve hazineye bağlı olan bazı çiftliklerin Rusya, Bulgaristan ve Bosna Hersek'ten gelen muhacirlere tahsis edilmesi istendi. Ayrıca bu muhacirlerin iskânı için kullanılmak üzere senelik tahsisattan 10.000 lira vilayete gönderildi[1295]. Edirne civarında Fevziye Hanım adında bir kişiden kalan Hızırağa Çiftliği arazisinden bir miktarı yerli halka verildi ve diğer bir kısmı ise muhacirlere tahsis edildi. Yapılan tahkikat sonrasında çiftliğin topraklarının toplam 3.078 dönüm civarında olduğu belirlendi. Çiftlik çevresinde bulunan hanelerin ihtiyaçları dâhilinde 1.500 kuruş karşılığında 100-130

[1291] Konya'ya iki hane 9 nüfus; Hüdavendigar'a bir hane 6 nüfus; Suriye'te bir hane 6 nüfus; İzmir'e ise Yakup Bey adında bir zat iskan edilmiştir. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 2778/61, (H. 6 Rebiülahir 1327 M. 27 Nisan 1909).

[1292] BOA, *DH.MKT.*, 2796/52, (H. 20 Rebiülevvel 1327 / M. 11 Nisan 1909); BOA, *DH.MKT.*, 2849/66, (H. 30 Cemaziyelevvel 1327 / M. 19 Haziran 1909); Bu belgede hane sayısı 450 olarak verilmiştir. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 2865/82, (H. 6 Cemaziyelahir 1327 / M. 25 Haziran 1909).

[1293] BOA, *DH.MUİ.*, 5/34, (H. 22 Şaban 1327 / M. 8 Eylül 1909).

[1294] BOA, *DH.MKT.*, 2899/4, (H. 27 Recep 1327 / M. 14 Ağustos 1909).

[1295] BOA, *DH.MKT.*, 2906/36, (H. 28 Recep 1327 / M. 15 Ağustos 1909)

dönümünün verilip, kalan kısmının ise muhacir iskânına açılması sağlandı[1296]. Ayrıca yeni gelen muhacirler için Edirne vilayeti dâhilinde satın alınması düşünülen bazı çiftlikler hakkında memurlara tahkikat emirleri verildi. Edirne'de Papaslı ve Eski Ereğli Çiftlikleri için görevli memurun gönderdiği raporun pek güvenilir olmaması nedeniyle bu çiftliklerde muhacir iskânı için ne kadar arazi tahsis edilebileceği ve bedeli hakkında tekrar bilgi istendi[1297].

1911 yılı içinde Bosna Hersek ve Bulgaristan üzerinden Edirne'ye başlayan yoğun göç dalgasında, Bosna'dan göç edenler Edirne'ye yönlendirilmişti. Bunların bir kısmının çeşitli yollarla Belgrad, Selanik ve Bulgaristan'a gelmek üzere yola çıktıkları istihbaratı alınınca, Hariciye Nezareti, bu muhacirlerin Edirne'ye sevki doğrultusunda tren istasyonlarına Türkçe ve Boşnakça ilanlar asılması için bölgelerdeki idarî memurlara tebligatlar gönderdi[1298].

3.1.1.1. Muhacirlerin İskânı Sırasında ve Sonrasında Yaşanan Sorunlar

Edirne'ye muhacir iskânı sırasında en çok yaşanan sorun, muhacirlere yer tahsisi ve geçimlerini sağlayacak kadar şartların oluşturulmasıydı. Ayrıca gelen muhacirlere geçimlerini sağlayacak kadar arazi verilmesi, gerekli araç ve gereçlerin ulaştırılması ile ilgili gecikmeler de yaşanmıştı. Bu gecikmelerin muhacirlerin perişan bir halde yaşamalarına ve pek çok soruna neden olmasından dolayı çeşitli önlemler alınmaya çalışıldı.

Muhacirlerin Edirne'ye iskânı sırasında yaşanan sıkıntılardan birisi ödenek tahsisi konusuydu. Örneğin; 1909 yılı içerisinde Mart ayı ödeneği 41.705 kuruş olarak belirlendi. Edirne Muhacir İdaresi, Nisan ve Mayıs ödeneklerinden eklenmesi durumunda dahi bu meblağdan 3.310 kuruşun eksik olduğunu Dâhiliye ve Maliye Nezaretlerine bildirdi. Dâhiliye ve Maliye Nezaretleri ise bu kalan kısmın Haziran ödeneklerinden tahsis edilmesini istedi. Buna karşılık Maliye Nezareti, Haziran

---

[1296] BOA, *BEO.*, 3785/283826, (H. 20 Cemaziyelahir 1328 / M. 29 Haziran 1910).
[1297] BOA, *DH.MKT.*, 2890/35, (H. 15 Recep 1327 / M. 2 ağustos 1909).
[1298] BOA, *HR.İR.*, 14/26, (M. 11 Mayıs 1911); BOA, *HR.İR.*, 14/32, (M. 3 Haziran 1911); BOA, *HR.İR.*, 14/36, (M. 12 Temmuz 1911); BOA, *HR.İR.*, 14/37, (M. 1 Ağustos 1911).

ödeneğine ek olarak 200.000 kuruş dâhil edileceğini bildirdi[1299]. Aynı yıl içinde Rumeli'den Edirne civarına yerleştirilen 477 hanenin masrafları ile memurların maaşları toplamı olan 1.092.810 kuruş vilayete gönderildi[1300]. Bu meblağın 1.063.310 kuruşu, çift çubuk, edevat ve tohumluk zahirelerinin tedariki ve iskân masrafları için ayrıldı[1301]. Ancak, Edirne Rumeli Muhacirun İslamiye Cemiyeti, Edirne Vilayetine gönderdiği bir telgrafta, iskân edilen muhacirlere ödenek verilmediğini, şehrin civarında aç bilaç dolaştıklarını ve çeşitli sıkıntılarının olduğunu bildirdi. Aynı telgrafta, bu muhacirlere yerleşmeleri için yer tahsis edilmesi ve hazineden ödenek verilmesi istendi. Edirne Valiliği tarafından buna cevaben, Maliye Nezareti'nden vilayet-i muhaciriye masrafları için 1. tertipte 200.000 kuruş, 2. tertipte ise 600.000 kuruş istendiğini bildirdi. Yine hane ve nüfus bilgileri istenerek ne kadar daha ihtiyaç olunduğu sordu[1302]. Muhacir Komisyonu, Bulgaristan'dan Edirne'ye sevk edilecek muhacirlerden fakir olanların masraflarının karşılanması için tedbirler aldı. Bu gelen muhacirlere 56 kuruş 10 para verileceği, yeni masrafların çıkması halinde gerekli görülürse 76,5 kuruş daha ekleneceği bildirildi. Ayrıca iskânları için şimendiferle Edirne'ye gönderilen muhacirlerin eşyalarına asker tarifesi uygulanmasına izin verildi[1303].

Bu önlemlerin yanısıra muhacirlerin hayvan ihtiyaçları için çalışmalar yapıldı. Selanik, Kosova ve Edirne vilayetlerinde iskân edilecek muhacirlere dağıtmak amacıyla Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'dan çift hayvanı satın alımı için komisyon kuruldu. Bu bölgedeki pazarlardan simsarlar aracılığıyla parekende olarak alınacak hayvanlardan 3.000 civarında olanlarının ihtiyaç sahibi muhacirlere dağıtılması emri verildi[1304].

[1299] BOA, *DH.MKT.*, 2849/66, (H. 30 Cemaziyelevvel 1327 / M. 19 Haziran 1909).
[1300] Bu miktarın içinde memur kâtibinin 4.500 kuruş ödeneği mevcut bulunup, aciliyet teşkil etmemesinden dolayı muhacirlere ayrılan meblağın eksik olması durumunda maaşın kullanılması buyurulmuştur. Muhacirlerin iskânı için eksik olan 45.000 kuruşun 25.000 kuruşu ise R. 13 Mart 1323 / M. 26 Mart 1907 tarihinde talimatın 10. ve 11. maddelerinin kaldırılması nedeniyle padişahın emriyle lüzumsuz görülmüştür. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 2796/52, (H. 20 Rebiülevvel 1327 / M. 11 Nisan 1909); BOA, *DH.MKT.*, 2807/97, (H. 18 Rebiülahir 1327 / M. 9 Mayıs 1909).
[1301] BOA, *DH.MKT.*, 2796/52, (H. 20 Rebiülevvel 1327 / M. 11 Nisan 1909).
[1302] BOA, *DH.MKT.*, 2898/59, (H. 27 Recep 1327 / M. 14 Ağustos 1909).
[1303] BOA, *DH.MKT.*, 2907/27, (H. 5 Şaban 1327 / M. 22 Ağustos 1909).
[1304] BOA, *MV.*, 155/52, (H. 20 Şaban 1329 / M. 16 Ağustos 1911).

Edirne'ye iskân edilen bazı muhacirlerin şehirde yaşayan diğer milletlere çeşitli sıkıntılar çıkararak suçlara karıştıkları saptandı. Hırsızlık, yankesicilik ve gasp gibi suçlara karıştıkları saptananlar hapis cezalarına çarptırıldıkları gibi bir kısmı da diğer bölgelere gönderildi. Örneğin; Edirne'ye Şark-i Rumeli ve Bulgaristan'dan gelen Kıpti Müslümanlardan oluşan bir grup muhacirin herhangi bir işle uğraşmayıp şehir merkezinde yaşayan halka zorbalık yaptıkları gerekçesiyle Anadolu ve Arabistan'a münasip bölgelere gönderilmesi hakkında karar alındı. Bu Kıpti Müslümanlardan hapis cezasına çarptırılanların dışında kalanların Halep ve Diyarbakır taraflarına gönderilmesi ile ilgili işlemler başlatıldı. Ayrıca bu bölgelere göç etmek istemeyenlerin geldikleri bölgelere gönderilmeleri hususunda gereği bildirildi[1305]. İskân sırasında muhacirlerin güvenliğinden sorumlu tutulan jandarmanın ve polislerin aslî görevlerinden farklı olarak başka işlerle uğraştıkları saptanmıştı. Bunun üzerine Edirne Jandarma Kumandanlığı'na Edirne vilayeti dâhilinde görevli bu memurların muhacir iskânından başka bir işle uğraşmayıp görevlerinin gereği gibi yapılması emri verildi[1306].

Edirne'ye göç eden Müslümanlar ile ilgili olarak en sık şikâyetlerin azınlıklar tarafından yapıldığı görülmektedir. Sık sık rahatsızlıklarını metropolit ya da murahhasları vasıtasıyla dile getirmekten çekinmemişlerdi. Rum Patrikhanesi'nden şikâyetle, Edirne vilayetindeki bazı kazalarda Rumların tasarrufunda bulunan arazi ile meralara muhacirler tarafından tecavüz edildiği bildirilerek tahkikat istenmiştir[1307].

3.1.3. Edirne'de Müslümanlar Cemiyetler ve Faaliyetleri

3.1.3.1. Edirne Cemaat-i İslamiye Cemiyeti

1880 yılında çıkarılan Rumeli Kanunnamesi'nin 214. maddesi gereğince Edirne Valisi Kadri Paşa'nın girişimleriyle Edirne Cemaat-i İslamiye Cemiyeti kuruldu. Cemiyetin ilk toplandığı yerin bugünkü belediye civarında eski bir ev

---

[1305] BOA, *DH.MKT.*, 1237/4, (H. 8 Muharrem 1326 / M. 11 Şubat 1908).
[1306] BOA, *DH.MUİ.*, 105/51, (H. 22 Cemaziyelahir 1328 / M. 1 Temmuz 1910).
[1307] BOA, *BEO.*, 3305/247858, (H. 3 Rebiülahir 1326 / M. 5 Mayıs 1908).

olduğu tahmin edilmektedir[1308]. Eski Camii karşısında bulunup sonradan yıktırılan Esad Paşa yadigârı saat kulesi bitişiğinde eski Tekfur Sarayı'nın yerinde olduğu bilinen "Maarif Bahçesi" Cemaat-i İslamiye'ye devredilmişti. Bir dönem, toplantılar bu bahçede yapılmıştı. Aynı zamanda Cemiyet-i İslamiye buraya sonradan "Hadikat'ül Fevait" adı ile bir bahçe yaptırarak bahçenin arkasına da bir tiyatro binası inşa ettirmişti. Ancak bu bina, 1905 tarihli Kaleiçi yangınında kullanılmaz hale gelmişti[1309]. Bunun üzerine cemiyet, Aslanzade Kabristanlığı bitişindeki çömlekçi dükkânının üst katına taşındı[1310]. 1916 yılında Edirne halkının yardımlarıyla yaptırılan İttihat ve Terakki Kulübü binası, I. Dünya Savaşı'ndan sonra cemiyet binası haline getirildi[1311]. Cemiyet'in en önemli gelir kaynakları, vakıflardan gelen gelir ve kendilerine devredilen çeşitli han, dükkân, bahçe, arsa gibi gelir getiren taşınmaz mallardı[1312]. Cemiyet, I. Dünya Savaşı başladığında Evkaf Vekaleti'ne devredildi. Savaş esnasında herhangi bir faaliyet yürütemeyen cemiyet, daha sonra Edirne Müftüsü Hilmi Efendi başkanlığında tekrar işlevsel hale getirilmeye çalışıldı. Hilmi Efendi'ye eşraf ve tüccardan birçok üye katıldı[1313]. Ancak sonraki yıllarda müstakil bir idare heyeti haline gelen cemiyet, Hilmi Bey ve üyelerinin istifası

[1308] Rıfat Osman, *Edirne Rehnüması*, s. 75.
[1309] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 351-352.
[1310] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 75.
[1311] Savaştan sonra İttihat ve Terakki Kulüpleri yasaklanınca bu bina Cemaat-i İslamiye'ye tahsis edilmiştir. Bina, Cumhuriyet Dönemi'nde Halkevi haline getirilmiştir. Bugün ise Halk Eğitim Merkezi olarak varlığını sürdürmektedir. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 349.
[1312] Edirne İş Yurdu Müessesesi'nin bütün alet ve sermayesiyle beraber Edirne Cemaat-i İslamiyesi'ne devri yapılmıştır. Bkz. BOA, *DH.UMVM.*, 97/12, (H. 26 Cemaziyelahir 1338 / M. 17 Mart 1920).
[1313] Üyeler; Ahmed Bey, Şeyh Galip Efendizade Bahaüddin Efendi, Maksud Beyzade Derviş Bey, Büyük Hacı İbrahim Bey, Küçük Hacı İbrahim Bey, Hacı Emin Beyzade Ahmed Bey, Fuad Bey (Edirne eski Belediye Başkanı), Debbağhaneli Hafız Mehmed Efendi, Muytab Kamil Ağa, Hoca Salim Efendizade Cemal Bey'ler'dir. Seçilen üyeler genel olarak saygın ve sözü geçen kişilerden oluşturulmuştur. Bu heyete yardım etmeleri maksadıyla emekli Miralay Mustafa Bey, emekli tücaarlardan Hüsnü ve Terzi Şevket Bey'ler ise belediye azası olarak yardımcı seçilmişlerdir. Bkz. Rıfat Osman, *Edirne Evkaf-ı İslamiye Tarihi (Camiler ve Mescidler)*, s. 21.

üzerine Hukukçu Cevdet Bey başkanlığında tahsilli gençler vasıtasıyla çalışmalarını sürdürdü[1314]. Bu cemiyetin müfettişliğine 1921 yılında Dr. Rıfat Osman getirildi[1315].

Cemiyetin bazı zamanlarda topladığı bir meclisi bulunmaktaydı[1316]. Bu cemiyete ve meclise başkanlık etmiş isimler şöyleydi[1317]: Gülşenî Şeyhi Mehmed Efendi, Hafız İbrahim Efendi, Hüseyin Hilmi Efendi, Gazioğlu Ahmed Efendi, Rıfat Efendi, Kürt Mıstık Bey, Mevlevi Şeyhi Selahattin Efendi[1318], Hafız Ahmed Nuri Efendi[1319].

Cemiyetin kuruluşundan kapandığı döneme kadar herhangi bir dosya ya da defter tutulmadığından ne gibi faaliyetler yürüttüğünü saptamak pek mümkün görülmemektedir. Bununla ilgili olarak belli bir dönem müfettişliğini yapan ve cemiyetin vakıfları ile ilgili tek çalışmayı yürüten Rıfat Osman, cemiyet hakkında kurulduğu andan itibaren pek faydalı işler yapamadığını belirtmiştir[1320].

3.1.3.2. Edirne Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti

Osmanlı Devleti'nde dernek ya da cemiyet kurma hakkı, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte ortaya çıkan siyasî, iktisadî, toplumsal ve kültürel dönüşümlerin doğal bir sonucuydu. II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamı ile birlikte hiçbir

---

[1314] Yeni kurulan heyet tüccar, mühendis, doktor ve yazarlardan oluşan daha tahsilli kişilerden oluşturulmuştur. Üyeler; Ziya Bey, Hammamizade Ahmed Bey, İsmail Efendi, Mustafa Efendi, Hamid İlyas Bey, Sadi Galip Bey, Hafız Cemal Bey, Doktor Ali Bey, Ahmed Bey ve Hüsnü Efendi'ler idi. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 21.

[1315] Cemiyetin emri üzerine Dr. Rıfat Osman tarafından 1921 yılında 'Edirne Evkaf-ı İslamiye Tarihi' adlı bir eser yayımlandı. Bu eserde Edirne'nin vakıf menşeli cami, mescid ve diğer mülklerine ait tarihi bilgiler verilmektedir. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 6.

[1316] Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 841/51, (H. 26 Muharrem 1322 / M. 12 Nisan 1904); BOA, *DH.TMIK.S.*, 30/66, (H. 7 Rebiülevvel 1318 / M. 5 Temmuz 1900); BOA, *DH.MKT.*, 2437/86, (H. 19 Şaban 1318 / M. 12 Aralık 1900).

[1317] Rıfat Osman, *Edirne Rehnüması*, s. 75.

[1318] Mevlevi Şeyhi Selahattin Efendi hizmetlerinden dolayı Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 841/51, (H. 26 Muharrem 1322 / M. 12 Nisan 1904).

[1319] Cemaat-i İslamiye namına Edirne Müftüsü Ahmed Nuri Efendi de dâhil olmak üzere Bulgaristan'ın Edirne'yi işgali esnasında ve buradan çekilirken yaptıkları mezalim ve tecavüzler ile Osmanlı ordusunun şehri tekrar geri alması münasebetiyle husule gelen hissiyatı havi, Rum Cemaati adına Edirne Rum Metropolidi Polikaryos ve Ermeni Cemaati namına Edirne Murahhasahane-i Millet-i Ermeniyan ve Musevi Cemaati adına Hahambaşı Hayim Behar imzalarıyla birlikte Edirne'den bir telgraf çekilmiştir. Bkz. BOA, *BEO.*, 4200/314959, (H. 23 Şaban 1331 / M. 28 Temmuz 1913).

[1320] Rıfat Osman, *Edirne Evkaf-ı İslamiye Tarihi (Camiler ve Mescidler)*, s. 21.

yasal sınırlama olmaksızın birçok cemiyet kendiliğinden kuruldu[1321]. Bu cemiyetler, 16 Ağustos 1909 tarihinde yürürlüğe giren "Cemiyetler Kanunu" ile resmiyet kazanmışlardı[1322]. Bu kanunun ardından 21 Ağustos 1909 tarihinde Kanun-ı Esasi'ye eklenen 120. madde ile gizli olmamak şartıyla cemiyet ya da dernek kurma hakkı anayasal güvence altına alındı[1323].

II. Meşrutiyet Dönemi'nde cemiyet kurma hakkı ile ilgili oluşturulmaya çalışılan özgürlükçü ortam Edirne'de de kendini göstermişti. Edirne'deki fakir çocukları yedirmek, içirmek, giydirmek, barındırmak ve okutmak amacıyla kurulan "Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti", bu dönemde faaliyet göstermiş bir cemiyetti[1324]. Cemiyet, kuruluş amacını, kurucularını ve kurallarını belirttiği "Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi Nizamnamesi"ni yayımladı. Bu nizamnameye göre cemiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin himayesinde 14 Mart 1910 tarihinde Pazartesi günü Edirne'de kuruldu[1325]. Cemiyet'in aynı zamanda İstanbul'da bir şubesi bulunmaktaydı[1326]. Cemiyet'in amacı, fakir, kimsesiz bütün Osmanlı çocuklarını himaye etmek, parasızlık nedeniyle mektebe gidemeyen çocukları okutmak ve onları koruma altına almaktı[1327]. Nizamname'nin önemli ayrıntıları şöyleydi: Nizamname'nin mukaddime kısmında tüm sıkıntıların ve geri kalmışlığın sebebinin cehalet olduğu ve bunun tedavisinin ancak eğitim olduğu belirtilmişti. İnsanî olarak cins ve mezhep farkı aranmayacağı, hangi mezhep ve unsurdan olursa olsun yardıma muhtaç olan fakir çocukların

---

[1321] Zafer Toprak, "1909 Cemiyetler Kanunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yay., İstanbul 1983, s. 205.
[1322] 2 fasıl ve 19 maddeden oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. H. 29 Recep 1327 / M. 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu, *Düstur*, Tertip 2, C. 1, No: 2393, s. 604-608.
[1323] Zafer Toprak, *a.g.m.*, s. 205.
[1324] Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyesi (1910) Edirne'nin Fakir Ama Akıllı Çocukları", *Tarih ve Toplum* (Osmanlı'da Cemiyetler Özel Sayı-2), S. 239, C. 40, İstanbul Kasım 2003, s. 19.
[1325] Nizamname, 16 sayfalık 33 maddelik küçük bir kitapçık şeklinde Edirne'de basılmıştı. Kitapçığın iç sayfasında cemiyetin tesis tarihi olarak 1 Mart 1326 / 14 Mart 1910 tarihi yazmaktadır. Bkz. *Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi Nizamnamesi*, Edirne Vilayet Matbaası, Edirne 1327.
[1326] Duhter Uçman, Yasemen Akçay, "Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti Hayriyyesi Nizamnamesi", *Tarih ve Toplum*, S. 184, C. 31, İstanbul Nisan 1999, s. 4.
[1327] Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s. 19.

korunacağı bildirildi[1328]. Üye olabilme şartları, ayda en az 1 kuruş ödemek ya da aidatı senelik ödemek olan cemiyete, yine hariçten yardım etmek isteyen olursa gazetelerde teşekkürname ile takdir edilecekti. Ayrıca gelir getirebilecek yardım kampanyaları düzenlenebilecekti (Madde 2). Altı ayda bir defa olmak üzere Mart ve Eylül aylarında idare heyetinin toplantı yapacağı, divan başkanı ve kâtip seçimi yapılacağı, 15 kişiden oluşan "Heyet-i İdare"nin seçimi öngörülmekteydi (Madde 3 -4). İdare heyetinin üyelerinin üçte biri kendi aralarından olmak kaydıyla kurucu üyeler tarafından, üçte ikisi ise diğer üyeler arasından genel kurul tarafından seçilmekteydi. Kurucular tarafından idarî heyete seçilmemiş bir kurucu üyenin yeniden aday olma hakkı bulunmaktaydı (Madde 6). Bütün üyeler idarî heyete düşüncelerini yazılı ve sözlü olarak bildirebilirdi ve idarî heyet bunları reddederse gerekçeleri ile birlikte açıklamak zorundaydı (Madde 10). Cemiyet adına İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kulübünde bir yardım kampanyası yapılacaktı (Madde 11). İttihat ve Terakki'nin Edirne Şubesi, cemiyetin idarî heyetinin yapacağı bütün faaliyetleri ve icaraatları teftiş etme yetkisine sahipti (Madde 17). Cemiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları tarafından kurulmuş olmasına rağmen, nizamnamede"*Cemiyet-i Hayriyye umur-ı siyasîye ile iştigal etmez*" yani hiçbir siyasî işle uğraşmaz maddesi mevcuttu (Madde 19). Ayrıca cemiyetin gündelik işleri kaydettiği tarihçe defteri tutma zarureti bulunmaktaydı (Madde 28)[1329]. Cemiyetler Kanunu'nda cemiyet ve kulüplerin tutmak zorunda oldukları defterlerin şartları belirlenmişti. Mart 1911 tarihinde Edirne'ye gönderilen bir tahriratta, bu defterlerin Türkçe tutulmaları şeklinde kanunda bir kayıt bulunmadığı ve cemiyetlerin dâhili muamelatına ait defterleri Türkçe tutmak mecburiyeti koymanın uygun olmadığı bildirildi[1330].

[1328] "*Vaktiyle istihsal-i hürriyet etmiş olan müterakki milletlerin tarihi ispat ediyor ki: insanlar cehalet içinde kaldıkça esarete katlanıyor, hürriyetin kadrini anlamıyor. Anlamadığı için bunu istihsale çalışmak hatırına bile gelmişyor. Hatta bu nimet-i gayr-i müterakkiye bir taraftan kendisine verilse bile ne yapacağını, bundan nasıl istifade edeceğini bilemiyor. İşte bizi öldüren hastalık budur: cehalet...! Bu hastalığın tedavisine çocukların terbiye ve tahsilinden başlamak lazım geleceğini herkes bilir… İnsaniyet nazarında ihtilaf-ı cins ü mezheb aranamayacağından cemiyet hangi mezheb ve unsurdan olursa olsun muhtaç-ı muavenet olan fukara-yı etfali mevadd-ı nizamiyesi dairesinde taht-ı himayesine alır…*", *Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi Nizamnamesi*, s. 3, 5.
[1329] *Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi Nizamnamesi*, s. 1-16; Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s. 25-27; Duhter Uçman, Yasemen Akçay, *a.g.m.*, s. 5-6.
[1330] BOA, *DH.İD.*, 126/11, (H. 25 Rebiülevvel 1329 / M. 26 Mart 1911).

Cemiyetin gündelik ihtiyaç fazlası paralarının idarî heyet tarafından seçilecek bir bankada değerlendirilmesine karar verilmişti (Madde 13). Cemiyetin hiçbir kişiye ödünç para vermemesi ve kasasında 2.000 liradan fazla para bulundurmama kararı vardı. Bu paradan fazlasını bankaya göndermek zorundaydı (Madde 15). Korumaya alınacak çocuklar cemiyet üyeleri tarafından önerilen ve yaşları 5 ila 12 arasında değişen sağlıklı fakir çocukları arasından seçilirdi (Madde 18). Ancak iptidai ve rüşdiye mekteplerinde başarılı olup ilk üçe giren fakir ve çalışkan çocuklar istisna idi (Madde 20). Cemiyetin bakımını üstlendiği öğrenci başarılı olduğu sürece hizmetlerden istifade edebilmekteydi (Madde 21). Cemiyet hizmeti almış olan çocuk kendi hayatını devam ettirebilecek seviyeye geldiğinde cemiyete bağış yapmak zorundaydı. Eğer cemiyetten 3 yıl hizmet almış ise üç yıl süre ile yıllık gelirinin yüzde birini, 5 yıl hizmet almışsa beş yıl boyunca yüzde ikisini, bunlardan daha fazla himaye gördüyse, aldığı hizmet yılı kadar yıllık kazancının yüzde beşini bağışlamak durumundaydı (Madde 22). Öğrenci, üst üste sınıfta kalırsa idarî heyetin alacağı karar doğrultusunda bir sanat mektebine yerleştirilebilir, eğer mazeretsiz mektebe iki sene devam etmeyip kovulduysa ya da sınıf atlayamadıysa cemiyetle ilişiği kesilebilecekti (Madde 25-26). Cemiyetin bakmakla yükümlü olduğu öğrenim gören öğrenciler, mektep kurallarına aykırı hareket eder ya da kovulursa ve ahlaksızlık yapar ise korumaları sona erdirilecekti (Madde 27). Cemiyet herhangi bir nedenle kendini feshederse bütün malı, mülkü, taşınır taşınmaz varlıkları İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bırakılacaktı (Madde 32)[1331].

Cemiyet kurulduktan sonra Edirne'deki mevcut mektepleri gezerek çeşitli tahkikatlar yapmıştı. Bu tahkikatlar neticesinde kimsesiz, nasipsiz, fakir, yetim, aç, çıplak, hasta, sefil olan çocuklar saptanarak kayda alınmıştı. Edirne'deki yardım severlerden ayda 40 liradan aşağıya olmamak üzere yardım toplanmasına karar verildi. Bu dönemde üye sayısı 300'e çıkan cemiyetin diğer bir amacı, mektepler, yetimhaneler, ta'amhaneler açmaktı. Toplanan bağışlarla sefalet içindeki çocuklara elbise ve ayakkabı alınmış, bazılarına ise mesleki eğitim verilmişti. Bu çocukların

---

[1331] *Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi Nizamnamesi*, s. 16; Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s. 27; Duhter Uçman, Yasemen Akçay, *a.g.m.*, s. 6.

ihtiyaçları ücretsiz olarak Edirne esnafından karşılanmaktaydı. Şekerci esnafı şuruplarını yapmış; berber esnafı traşını etmiş; aşçılar yemeklerini pişirmiş; arabacılar gezdirmiş; hamamcılar, tellaklar temizliklerini üstlenmişti[1332]. Cemiyet, Mart ayında kurulduğundan itibaren şehir içinde ciddi bir destek gördü. Cemiyetin cehalete karşı verdiği mücadele sürecinde, Edirne'de yaşayan her bireyin elinden geldiğince katkıda bulunmaya çalışması gelişmiş bir medeniyetin göstergesiydi.

Ekim 1910 tarihinde cemiyetin bakmakla yükümlü olduğu kız ve erkek çocuk sayısı 190 civarındaydı. Bu çocukların giyim, yiyecek, içecek ve barınma ihtiyaçları için bir yardım kampanyası düzenlendi[1333]. Kampanyanın yapıldığı yer nizamnamenin 11. maddesinde belirtildiği üzere Edirne İttihat ve Terakki Kulübü'ydü[1334]. Kampanyanın amacı, cemiyet tarafından korunan çocuklara bir bina tahsisi için para toplamaktı. Sonuç itibariyle hayırseverler vasıtasıyla 500 liralık bir yardım toplandı ve ardından çocuklar için bina bakılmaya başlandı. Ancak paranın yetmemesinden dolayı 10 Ekim 1910 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'dan 200 lira daha yardım talep edildi. 17 Ekim 1910 tarihinde Talat Paşa'nın emri üzerine Maarif Nezareti bütçesinden 10.000 lira Edirne Vilayetine gönderildi[1335]. Muhtemelen bu para ile çocuklar için istenilen bina satın alınmıştır. Ancak bu cemiyetin kaç yıl faaliyet gösterdiği veya ne zaman kapatıldığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Cemiyetin kurucu üyeleri arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Edirne Şubesi'ne kayıtlı kişiler de bulunmaktadır. Hatta bu kişilerin isimleri cemiyet nizamnamesinin son maddesi olan 33. maddede belirtilmiştir. Bu isimler şöyleydi[1336]:

Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi Edirne Şubesi'nin Kurucuları	
Rasim Efendi	Muhasebe-i Vilayet kâtiplerinden

[1332] "Edirne Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti Hayriyyesi'nden", *Afitab*, No: 60, H. 18 Recep 1328 / M. 26 Temmuz 1910, s. 4.
[1333] BOA, *DH.İD.,* 126/ 5, (H. 15 Şevval 1328 / M. 20 Ekim 1910).
[1334] *Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi Nizamnamesi*, s. 9.
[1335] BOA, *DH.İD.,* 126/ 5, (H. 15 Şevval 1328 / M. 20 Ekim 1910).
[1336] *Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi Nizamnamesi*, s. 16; Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s. 27; Duhter Uçman, Yasemen Akçay, *a.g.m.*, s. 6.

Hıfzı Efendi	Daire-i Askerîye kâtiplerinden
Mehmed Fevzi Efendi	Muhasebe-i Vilayet kâtiplerinden
Ali Efendi	Vergi Kalemi kâtiplerinden
Selahaddin Efendi	Tahrirat Kalemi mübeyyizlerinden
Ali Şevket Efendi	Edirne Bat Pazarı'nda terzi
Recep Efendi	Edirne Bat Pazarı'nda haffaf
İbrahim Hulusi Efendi	Ali Paşa Çarşısı'nda tuhafiyeci
Rıza Efendi	Aşar memurlarından

Tablo 39: *Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi Edirne Şubesi'nin Kurucuları*

3.1.4. Gayrimüslimler'de Sosyal ve Dinî Hayat

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Mehmed Dönemi'ne kadar Müslümanlar ile gayrimüslimlerin iç içe yaşamalarına rağmen devlet ile gayrimüslimler arasındaki ilişkiler bir türlü hukukî bir zemine oturtulamamıştı[1337]. İslam hukuku gereğince gayrimüslimlerin din, vicdan, can, mal, ırz ve namuslarının dokunulmazlığı devlet güvencesine alınmıştı. Hatta dinî ve kültürel kimliklerinin devamlılığının sağlanmasına rağmen, yine de bir millet sisteminin varlığından söz edilemezdi[1338]. Osmanlı Devleti, 1453 yılında İstanbul'un fethinden sonra topraklarındaki gayrimüslim unsurları "millet sistemi" denilen bir hukukî düzenleme ile yönetmeye başladı. Bu düzenlemeye göre her gayrimüslim cemaat, kendi dinine mensup yüksek rütbeli din adamlarından birini lider olarak seçer ve o lider cemaatin yönetiminden sorumlu olarak görevlendirilirdi[1339]. Osmanlı Devleti, millet sistemine geçtikten sonra gayrimüslim halk üzerindeki siyasî, sosyal, iktisadî ve dinî etkisini arttırdı. Gayrimüslimler, Osmanlı yönetiminde kendi mezheplerine göre ibadet ve

[1337] Osmanlı Devleti'nde millet teşkilatı etnik unsura göre değil, din ve mezhep unsuru esasına dayanmaktaydı. Buna göre, Ermenilerin hepsi Ermeni milleti olarak adlandırılmaz; Gregoryen Ermeni, Katolik Ermeni ve 19. yüzyılda da Protestan Ermeni olarak üç millet olarak örgütlenmiştir. Bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 216-220.
[1338] Yusuf Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s. 145-146.
[1339] Hatice Doğan, "Hahambaşılık", *TDVİA*, C. Ek-1, s. 515.

ayinlerini serbest bir şekilde yapabilmekteydi[1340]. Yayımlanan fermanlar doğrultusunda ibadet yerlerine dokunulmazlık verildi. Osmanlı Devleti, gayrimüslim ibadethanelerinin iç teşkilatına ve idaresine karışmadı. İbadethanelerin yönetimi ve düzenlenmesi ilgili cemaatlerin yönetim teşkilatlarına bırakıldı. Bu doğrultuda gayrimüslimler, kendilerine has kilise ve manastırlar, havra veya sinagoglar ve mezarlıklar kurmuşlardı. Gayrimüslim ibadethanelerin vakıf arazilerine karışılmamış, dinî liderlere verilen beratlarda bu güvence verilmişti[1341]. Osmanlı Devleti, din değiştirme ile ilgili bir baskı yapmadığı gibi herhangi bir zorlama ya da saldırılara karşı da çeşitli önlemler almıştı. Kısaca, gayrimüslim ibadethaneleri tam manasıyla devlet güvencesi altındaydı[1342]. Gayrimüslimlerin ibadet ve mezhep özgürlükleri, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile de koruma altına alındı. 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin 11. maddesinde devletin bünyesinde bulunan bütün dinlere serbest ibadet hakkı verilmişti[1343].

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihatçılara göre, Balkanlardaki en büyük sorun Rum ve Bulgar cemaatleri arasındaki ihtilaflardı. Bulgarlar ve Rumlar arasındaki kilise anlaşmazlığı, Balkanlardaki çatışmalar ve milliyetçilik hareketleri gayrimüslimler arasındaki çatışmaları daha da derinleştirdi[1344]. Bulgarların bu tür hareketlerini, Rum Patrikhanesi, 4 Eylül 1908 tarihli bir muhtıra ile hükümete şikâyet etmiş, Bulgarların hürriyeti suiistimal ederek silahlandıklarını, Rum halkını Patrikhane'den ayırmaya çalıştıklarını ve Bulgar çetelerinin Rumlara baskı yaptığını

[1340] Cevdet Küçük, "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1009.

[1341] Stanford Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1002.

[1342] Ali Güler, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din, İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan Kilise Defterlerinin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defterinden Örnek Fermanlar)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 9, Ankara 1998, s. 158.

[1343] "*Devlet-i Osmanîye'nin dini İslâmdır. Bu esası vikaye ile beraber asayişi halkı ve adabı umumiyeyi ihlâl etmemek şartı ile Memalik-i Osmanîye'de maruf olan bilcümle edyanın serbesti icrası ve cemaati muhtelifeye verilmiş olan imtiyazatı mezhebiyenin kemakân cereyanı devletin tahdi himayetindedir*", Suna Killi, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 28.

[1344] Hüseyin Cahid, "Bulgarlarla Rumlar", *Tanin*, No: 353, H. 10 Şaban 1327 / M. 27 Ağustos 1909, s. 1.

bildirmişti[1345]. Bulgarlar, Edirne'de de bu tür hareketlere girişmişlerdi. Edirne'deki Rumlar ve Bulgarlar, aynı kilise binasına sahip olmaya çalışırken birbirleriyle kavga etmiş, bu olayın tahkikatı neticesinde padişah tarafından Rumların lehine karar verilmiştir[1346].

Rumlar ve Bulgarlar arasında sorunlar sadece kiliseler ile sınırlı kalmadı. Aynı zamanda mektepleri de kapsayan birçok sorun bulunmaktaydı. Osmanlı Hükümeti, bu iki cemaat arasındaki sorunları eşitlik ve adalet prensipleri gereğince çözmek amacıyla 11 maddelik "Rumeli'de Kâin Münazaun-fih Kilise ve Mektepler Hakkında Kanun"u yayımladı. Bu kanun V. Mehmed Reşad tarafından onaylanarak, 3 Temmuz 1910 tarihinde yürürlüğe girdi[1347]. Bu kanun hükmünce 25 Aralık 1910 tarihinde kilise ve mekteplerin inşası için Dâhiliye Nezareti bütçesinden 4 milyon kuruş ödenek tahsis edidi[1348]. İstanbul'dan Edirne'ye gönderilen 12 Kasım 1911 tarihli tebligatta, gayrimüslim cemaatlare ait binaların inşa ve tamiri için yapılacak muamelenin noksansız yapılması ve işin tehirine sebebiyet verilmemesi istendi[1349].

Edirne'de nüfus itibariyle Müslümanlardan sonra gelen Rumlar, genellikle tüccar ve esnaf olarak yaşamlarını sürdürmekteydi. Ermeni sayısı diğer etnik gruplara göre daha az olmasına karşın şehir ekonomisinde etkiliydi. Aynı zamanda şehirde saygın bir yerde teşkil etmişlerdi. Bunun yanı sıra İspanya, İtalya ve Almanya'dan gelen çok sayıda Yahudi bulunmaktaydı. Şehrin diğer sakinleri ise 19. yüzyıl boyunca sayıları sürekli artış gösteren Ortodoks Bulgarlar'dı. Bu cemaatlerin

---

[1345] Hasan Taner Kerimoğlu, "Kilise ve Mektepler Kanunu Örneği'nde II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihatçı-Rum İlişkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., C. 6, S. 14, İzmir 2007,, s. 7.

[1346] Kemal H. Karpat, *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*, Oxford Üniversity Press, Newyork 2001, s. 156.

[1347] "Rumeli'de Münaza'a-fih Kilise ve Mekteplere Dair Kanun Layihası", *Tanin*, No: 1388, H. 26 Recep 1330 / M. 11 Temmuz 1912, s. 2.; "Rumeli'de Münaza'a-fih Kilise ve Mekteplere Dair Kanun Layihası", *Tasvir-i Efkâr*, No: 44, 27 Cemaziyelahir 1327 / M. 14 Temmuz 1909, s. 7; "Kiliseler, Mektepler Kanunu", *Tanin*, No: 1390, H. 28 Recep 1330 / M. 13 Temmuz 1912, s. 2-3.

[1348] H. 22 Zilhicce 1328 / M. 25 Aralık 1910 tarihli, Kilise ve Mektepler Kanunu mucibince inşa edilecek Mekteb ve mabed için 1326 Dâhiliye Bütçesi'ne zamimeten 4.000.000 kuruşun sarfı hakkında kanun, *Düstur*, Tertip 2, C. 3, No: 2650, s. 22; "*Rumeli'de Bulgarlar ile Rumlar arasında münazaalı kilise ve mektepler hakkında tanzim olunan Kiliseler Kanunu gereğince, Rumeli'de hükümet tarafından inşa edilecek kilise ve mekteplerin mevkileri belirlenerek inşaatına başlanması ve kilise ve mektepler için lüzum gösterilen mebaliğin gönderilmesi zımnında Rumeli Vilayeti'ne tebligat icrası…*", Bkz. BOA, *BEO*, 3789/284125, (H. 28 Recep 1328 / M. 5 Ağustos 1910).

[1349] BOA, *DH.MB.HBS.M*, 2/67, (H. 20 Zilkade 1329 / M. 12 Kasım 1911).

büyüklüğü, inşa ettikleri ibadethanelerin sayısına da yansımıştı. 19. yüzyılda Rumların 10-14, Ermenilerin 2, Bulgarların genelde küçük olan 3-4 ve Yahudilerin 2 Eylül 1905 tarihindeki büyük yangına kadar ahşaptan yapılmış 13 havraları bulunmaktaydı. Daha sonra, bu küçük havraların yerini günümüzde de varlığını koruyan büyük sinagog almıştı[1350]. Şehirdeki gayrimüslimlerin kendilerine has yaşantıları vardı. Müslümanlara nazaran daha zengin ve refah seviyeleri yüksekti[1351]. Gayrimüslimler genellikle Kaleiçi semtinde yaşamaktaydı. Edirne'nin semtleri içinde tamamına yakını gayrimüslim olan tek Kaleiçi Semti'ydi. Bu semtteki 10 mahallenin tamamında Rum, Ermeni ve Yahudi nüfus bulunmaktaydı. Bunun sebebi Edirne fethedildiğinde Kaleiçi'nde yaşayan Rumların özgür yaşama şartı ve yerlerinden edilmeyeceği garantisi ile şehri Osmanlı birliklerine teslim etmesiydi[1352].

3.1.4.1. Rumlar

Osmanlı Devleti, Edirne'yi Bizans İmparatorluğu'ndan almadan önce şehir tamamıyla dinî, etnik ve kültürel olarak Rum nüfusunun etkisi altındaydı. Osmanlılardan önce Edirne, Kaleiçi ve Mihal Köprüsü'nün diğer tarafındaki Aina adlı yerleşim yerinden ibaretti. Bu dönemde, 2-3 kilise ile 5-10 mahallenin yer aldığı küçük bir şehir olan Edirne'nin nüfusunun tamamına yakını Rum olmak üzere 5.000-10.000 civarındaydı[1353]. 1519 tarihine ait tahrir defterinde Müslüman yerleşimleri dışında 19 Hristiyan mahalle kaydedilmişti. Bunlar; 66 hane, 2 mücerred[1354], 2 bive[1355] olmak üzere Aya Dimitri, 16 hane, 2 bive olmak üzere Papa Yalori, 44 hane, 1 bive olmak üzere Hristos, 13 haneden oluşan Ainos, 43 haneden oluşan Aya Duhini, 21 haneden oluşan Aya Apostol, 39 hane, 1 bive olmak üzere Papa Kaçanoz,

---

[1350] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html*, (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).

[1351] "*Müslümanlar yani Türkler ile gayrimüslim Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler ayrı âlemlerde yaşarlardı. Bu azınlıklar Kaleiçi denilen, sokakları ve evleri nispeten muazzam ve temiz bir mahallede, oldukça ileri bir hayat sürüyorlardı.*" Bkz. Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 7.

[1352] Oral Onur, *Edirne Kadıları*, s. 5; M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 110; Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 113-114.

[1353] M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, s. 119.

[1354] Mücerred: Tek kişilik, yalnız, bekâr. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 841.

[1355] Bive: Kocasız kadın, dul. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 138.

12 hane, 1 bive olmak üzere Aya Yorgi, 21 hane, 1 mücerred olmak üzere Aya Yani, 19 haneden oluşan Metropolid, 6 haneden oluşan Fırıncı-Kurtçu Doğan, 9 haneden oluşan Papa Vertaç, 8 haneden oluşan Aya İstefanos, 10 haneden oluşan Aya Nikola, 20 haneden oluşan Kalamari, 19 haneden oluşan İhtirankos, 40 haneden oluşan Prodornos, 24 haneden oluşan Aya Atanas ve 47 haneden oluşan Hamam-ı Abdullah Bey Mahalleleri idi. Çoğunluğu Kaleiçi Semti'nde olan bu mahallerde toplam 478 hane, 3 mücerred ve 7 bive bulunmaktaydı[1356]. 1530 tarihli tahrir defterinde mahalleler aynı olmak kaydıyla hane sayısı 470 verilmişti. Bu mahalleler genellikle cemaat mensubu kiliselerin çevresinde kurulmuştu[1357]. Tahrir defterlerine göre, 1520-1535 yılları arasında Edirne'de vergiye tabi olan hane sayısı toplam 4.061'di. Bu hanelerin 522'si Rum'du[1358]. Hane nüfusunun 5 kişiden oluştuğunu kabul edersek 2.610 civarında Rum nüfus bulunmaktaydı. 1571-1580 yılları arasında vergiye tabi olan hane sayısı toplam 5.480 olarak kaydedilmişti[1359]. 1571-1580 yılları arasında Edirne'nin nüfusu 30.140 idi[1360]. Bu nüfusun tahmini olarak 9.015'i Rum nüfusa aitti[1361]. Edirne için ilk ciddi nüfus sayımlarından biri de 1703 yılında yapıldı. II. Mustafa Dönemi'nde Edirne mahallelerinin isimlerinin bir deftere kaydı ile yapılan bu sayım, 24 Mayıs 1703 tarihinde sonuçlandı. Buna göre sayılan 65 mahallede yaklaşık 5.000 Hıristiyan yaşamaktaydı[1362].

İlk nüfus sayımının yapıldığı 1831'den 1885'e kadar Edirne'de yaşayan Rum nüfus, Bulgar nüfusu ile birlikte sayılmıştı. Ancak 1885'den itibaren Rum nüfus cetvellerde ayrı olarak gösterilmiştir. Osmanlı Devleti'nin düzenli bir şekilde nüfus

---

[1356] *Tahrir Defteri*, No:77, s. 42-48; Aziz Nazmi Şakir-Taş, *a.g.e.*, s. 57.
[1357] *Tahrir Defteri*, No:370, s. 5; Aziz Nazmi Şakir-Taş, *a.g.e.*, s. 57-58.
[1358] Bu hanelerin 3.338'i Müslüman, 201'i Yahudi'dir. Bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi…*, s. 49-50.
[1359] Mevcut makale de tablo IV için bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları…", *Türkiyat Mecmuası*, s. 22; Yunus Koç, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300-1900)*", Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 538.
[1360] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi…*, s. 49.
[1361] Bu dönemde Edirne köylerinde Hristiyanlara ait 1.631 hane, 30 mücerred ve 66 ortakçı bulunmaktadır. Köylerde Yahudi nüfus bulunmamaktadır. Hristiyanların Ortodoks Rum halkına mensup olması kuvvetli ihtimaldir. Buna göre Ahmet Yiğit, Hristiyan Rumların sayısı 9.015 olarak hesplamıştır. Bkz. Ahmet Yiğit, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Muğla 1998, s. 129.
[1362] Hristiyan nüfusun büyük bir bölümü Rumlardan oluşmaktadır. Nüfus itibariyle az sayıda da Ermeni bulunmaktadır. Bkz. Yunus Uğur, "Edirne", *Encyclopedia Of The Ottoman Empire*, s. 197.

sayımı yapmaya başladığı 1831'den itibaren Edirne merkezi ve nahiyelerinde yaşayan Rum nüfus şöyleydi[1363]:

Zaman Dilimi	**Kadın-Erkek Rum Nüfus**
1831[1364]	49.000-50.000
1842-1843[1365]	65.000-66.000
1844-1859[1366]	69.000-70.000
1876[1367]	94.000-95.000 (Bulgar nüfus ile birlikte)
1887-1888[1368]	77.040
1891	91.389
1892[1369]	92.000-93.000

[1363] Nüfus sayımlarının genelinde sadece erkek nüfus sayıldığından kadın nüfusu erkek nüfusuna eşit sayılarak toplam verilmiştir. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda…*, s. 91-92; BOA, *ML.CRD. def.*, No. 706, (H. 1258 / M. 1842), s. 1-25; BOA, *ML.CRD. def.*, No. 810, (H. 1260-1273 / M. 1844-1859), s. 1-10; BOA, *Y.EE.*, 34/48, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 1; *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1291 / M. 1874)*, Def'a 5, s. 133;*(H. 1293 / M. 1876)*, Def'a 7 s. 113; *(H. 1302 / M. 1885)*, Def'a 11, s. 254; *(H. 1304 / M. 1887)*, Def'a 13, s. 257; *(H. 1305 / M. 1888)*, Def'a 14, s. 261; *(H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 192; *(R. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20, *(R. 1311 / M. 1895)*, Def'a 21, *(R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 23, *(H. 1313 / M. 1897)*, Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898)*, Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1899)*, Def'a 27, *(R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28; Rıfat Osman, *Edirne Rehnüması*, s. 46; Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)…*, s. 170-171.

[1364] 1831 yılı nüfus sayımında sadece erkekler sayılmıştır. Buna göre 25.110 erkek nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 10.042'si Edirne merkezinde yaşamaktadır. Kadın nüfusu erkek nüfusuna oranladığımızda Edirne'de yaşayan Rum nüfus 20.000-21.000 civarındadır. Nahiyeleri de saydığımızda toplam tahmini 49.000-50.000 arası Rum nüfus bulunmaktadır. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda…*, s. 91-92.

[1365] 1842-1843 arası nüfus verilerinin kaydedildiği defterde de sadece erkek nüfus belirtilmiştir. Buna göre, Edirne ve nahiyelerinde 33.941 erkek nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 9.175'i merkezde yaşamaktadır. Kadın nüfusunu erkek nüfusu ile oranladığımızda Edirne ve nahiyelerinde 65.000-66.000 arası nüfus yaşamaktadır. Bkz. BOA, *ML.CRD. def.*, No. 706, (H. 1258 / M. 1842), s. 1-25.

[1366] 1844-1859 arası nüfus verilerinin kaydedildiği defterde de sadece erkek nüfus belirtilmiştir. Buna göre, Edirne ve nahiyelerinde 35.000 civarında erkek nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 10.536'sı merkezde yaşamaktadır. Kadın nüfusunu erkek nüfusu ile oranladığımızda Edirne ve nahiyelerinde 69.000-70.000 arası nüfus yaşamaktadır. Bkz. BOA, *ML.CRD. def.*, No. 810, (H. 1260-1273 / M. 1844-1859), s. 1-10.

[1367] 1876 yılı nüfus verilerine göre Rum ve Bulgar erkek nüfusun birlikte verildiğini görmekteyiz. Bu tarihte Edirne ve nahiyelerinde Rum, Bulgar erkek nüfus 47.617'dir. Bu nüfusun 11.051'i Edirne merkezinde yaşamaktadır. Kadın nüfusu da oranladığımızda yaklaşık 94.000-95.000 arası Rum-Bulgar nüfus bulunmaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1293 / M. 1876)*, Def'a 7 s. 113.

[1368] 1888 yılı nüfus verileri erkek-kadın olmak üzere verilmiştir. Buna göre Edirne ve nahiyelerinde yaşayan Rum nüfusu 77.040'dır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1304 / M. 1887)*, Def'a 13, s. 257; *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1305 / M. 1888)*, Def'a 14, s. 261.

[1369] Bu nüfusun erkek-kadın dâhil olmak üzere 28.256'sı Edirne merkezinde yaşamaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 192; *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20, s. 192.

1893-1903[1370]	95.000-96.000
1906-1907	103.258
1909[1371]	96.000-97.000 (Bulgar nüfus ile birlikte)
1913[1372]	25.000
1914[1373]	36.222

Tablo 40: *1831-1914 yılları arasında Edirne'de yaşayan Rum nüfus*

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Rumlar, Kaleiçi Semti'nde çoğunlukta olmakla birlikte bazı mahallelerde diğer etnik gruplar ile iç içe yaşamaktaydı. Karanfiloğlu Semti'nde ise Rum mahalle bulunmamaktaydı. Rumlardan oluşan ya da diğer etnik gruplarla birlikte yaşayan Rum mahalleler ve bulundukları semtler şu şekildeydi[1374]:

Kaleiçi Semti: Rumlar, semtin ilk sakinleri olarak bilinmektedir. Ancak sonradan Edirne'ye yerleşen Ermeni ve Yahudiler ile birlikte Kaleiçi'nde yaşamaya başlamışlardı. Bu semtte bulunan 10 mahallenin 3'ü tümüyle Rum mahallelerinden oluşmaktaydı. Diğer 7 mahallede ise çeşitli etnik gruplar ile birlikte yaşamışlardı. Aya Yorgi, Papa Kaçanos ve Hacı Ömer Mahalleleri yalnız Rumların yaşadığı yerlerdi. Aya İstiradi, Aya İstefanos, Aya Nikola Mahalleleri'nde Ermeni ve Yahudiler; Panaiye, Hristos ve Metropolid Mahalleleri'nde Ermeniler; Aya Yani Mahallesi'nde ise Ermeni ve Kıptiler ile birlikte yaşamışlardı[1375].

Saraçhane Semti: Saraçhane Semti'nde tümüyle Rumlardan oluşan herhangi bir mahalle bulunmamaktaydı. Papazoğlu Mahallesi'nde Müslümanlar, Ermeniler ve

---

[1370] Bu nüfusun erkek-kadın dâhil olmak üzere 29.353'sı Edirne merkezde yaşamaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20, *(R. 1311 / M. 1895)*, Def'a 21, *(R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 23, *(H. 1313 / M. 1897)*, Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898)*, Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1899)*, Def'a 27, *(R. 1319 / M. 1903)*.

[1371] Edirne ve nahiyelerdeki Rum nüfusun 48.830'u erkeklerden oluşmaktadır. 11.051' erkek, 10.754'ü kadın toplam 21.625 nüfus Edirne merkezde yaşamaktadır. Bkz. BOA, *Y.EE.*, 34/48, (H. 6 Rebiülahir 1327/ M. 27 Nisan 1909), s. 1; BOA, *Y.EE*., 27/18, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 2.

[1372] Edirne merkezinde yaşayan Rum nüfus 25.000 civarındadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi…*, s. 178.

[1373] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)…*, s. 170-171.

[1374] Kullanılan kaynaklarda mahalleler bir arada verilmiştir. Mahallelerin semtlerine göre sınıflandırılması bu kaynaklara göre yapılmıştır. Mahalllerin semtlere göre sınıflandırılmasında hata payı olabilmektedir.

[1375] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

Kıptiler; Şah Melek Paşa Hücreleri Mahallesi'nde Müslümanlar; Mumcular Mahallesi'nde ise Ermeniler ile birlikte yaşamışlardı[1376].

Muradiye Semti: Muradiye Semti'nde Mezit Bey Mahallesi Rumlardan oluşmaktaydı. Yel Pınarı Mahallesi'nde Müslümanlar; Menzil Ahırı Mahallesi'nde ise Bulgar ve Müslümanlar ile birlikte yaşamışlardı[1377].

Kıyık Semti: Kıyık Semti'nde Mumhane ve Noktacızade Mahalleleri Rumlardan oluşmaktaydı. Rumlar, bu semtte çoğunlukla diğer milletler ile birlikte yaşamışlardı. Orta Çukur, Orta Karaağaç, Baruthane Mahalleleri'nde Bulgarlar; Berkuk Ağa, Karaca Ahmed, Karabulut, Meydan, Şeyhi Çelebi ve Hacı İslam Mahalleleri'nde Müslümanlar; Buçuktepe Mahallesi'nde Ermeniler; Mirahur Ayas Bey Mahallesi'nde ise Müslümanlar ve Kıptiler ile birlikte yaşamışlardı[1378].

Ayşekadın Semti: Rumlar, bu semtte Kürd Hoca Mahallesi'nde Müslümanlar ile birlikte yaşamışlardı[1379].

Kirişhane Semti: Kirişhane semtinde Miskinler, Madonoğlu ve Mahmud Ağa Mahalleleri Rumlardan oluşmaktaydı. Küçük ve Büyük Hacı Veli Mahalleleri'nde Bulgarlar; Süle Çelebi, Ali Kuşçu ve Yeşilce Mahalleleri'nde Müslüman ve Bulgarlar ile birlikte yaşamışlardı[1380].

Gazi Mihal Semti: Gazi Mihal Semti'nde İskerletoğlu Mahallesi Rumlardan oluşmaktaydı. Sitti Sultan, Demirbiga Mahalleleri'nde Müslümanlar; Süpürgeciler, Arpacı Hacı Hamza Mahalleleri'nde Ermeniler ve Müslümanlar; Çirgap Mahallesi'nde ise Ermeniler ile birlikte yaşamışlardı[1381].

Yıldırım Semti: Yıldırım Semti'nde bulunan 15 mahallenin 6'sını Rumlar oluşturmaktaydı. Bu dönemde Göl, Geniş Vakıf, Köfteciler, Kızıl Mescid, Saçlı

[1376] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[1377] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[1378] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[1379] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[1380] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[1381] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

Dede ve Meydan-ı Vakıf Mahallleri Rum Mahalleleri idi. Naip Çelebi ve Hacı Sarraf Mahalleleri'nde Müslümanlar; Ak Mescid Mahallesi'nde Müslümanlar ve Bulgarlar; Bülbül Hatun Mahallesi'nde Müslümanlar ve Kıptiler; Kum Mahallesi'nde ise Kıptiler ile birlikte yaşamışlardı[1382].

Yeni İmaret Semti: Yeni İmaret Semti'nde Rumlar tarafından kurulan bir mahalle bulunmamaktaydı. Hadım Firuz, Yeni İmaret ve Mihal Koç Mahalleleri'nde Müslüman nüfus ile birlikte yaşamışlardı[1383].

Rum cemaatleri, İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesine bağlı olmak üzere yaşadıkları şehirlerde kendilerine has metropolidliklerce idare edilirdi. Edirne'deki Edirne Rum Metropolidliği, dinî ve sosyal açıdan Rum cemaati üzerinde söz sahibiydi. 1887-1916 yılları arası Edirne'de Rum Metropolidliği yapmış isimler şöyleydi: Dionisyos Efendi (1887-1888), Mitos Efendi (1888-1889), Kirilos Efendi (1890-1902), Dionisyos Efendi (2. kez 1902-1904), Polikaryos Efendi (1904-1914), Bulgados Efendi (1914-1916)[1384]. II. Meşrutiyet Dönemi'nde nüfus itibariyle kalabalık olmalarından dolayı ibadethane sayısı oldukça fazla olan Rumların 16 adet kilisesi bulunmaktaydı. Bu kiliseler şunlardı[1385]:

[1382] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

[1383] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

[1384] Kirilos Ağustos 1902 tarihinde Rum Melkit Patrikliği'ne seçilmiştir. Bkz. BOA, *BEO.*, 1900/142449, (H. 4 Cemaziyelevvel 1320 / M. 9 Ağustos 1902); Edirne ve tevabii Rum Metropolidliği'nden azledilen Kirilos'un yerine Diyonisyos'un tayin edilmiştir. Bkz. BOA, *MFB.*, 875, (tarihsiz). Kirilos'un 1902 yılında görevi bıraktığı düşünüldüğünde 1902 yılına ait olması muhtemeldir); Polikaryos Efendi'ye Yunan hükümeti tarafından Sen Suver nişanı takdim edilmiştir. Bkz. BOA, *BEO.*, 4086/306447, (H. 10 Şevval 1330 / M. 22 Eylül 1912), BOA, *İ.TAL.*, 480/2, (H. 7 Şevval 1330 / M. 19 Eylül 1912); Bulgarların Edirne'yi işgalleri esnasında ve buradan çekillirken icra eyledikleri mezalim ve tecavüzler ve Osmanlı askerlerinin şehri tekrar geri alması münasebetiyle çekilen telgraf. Bkz. BOA, *BEO.*,4200/314959, (H. 23 Şaban 1331 / M. 28 Temmuz 1913); BOA, *İ.DUİT.*, 12/80, (H. 29 Şevval 1334 / M. 29 Ağustos 1916); *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1304 / M. 1887)*, Def'a 13, s. 63; *(H. 1305 / M. 1888)*, Def'a 14, s. 63; *(H. 1306 / M. 1889)*, Def'a 15, s. 63; *(H. 1308 / M. 1891)*, Def'a 17, s. 63; *(H. 1309 / M. 1892),* Def'a 18, s. 63*; (R. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20; s. 85*; (R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 22; s. 46; *(H. 1313 / M. 1897)*, Def'a 23, s. 46; *(R. 1314 / M. 1898),* Def'a 24; s. 46; *(R. 1315 / M. 1899*), Def'a 25; s. 46; *(R. 1316 / M. 1900)*, Def'a 26, s. 46; *(R. 1317 / M. 1901),* Def'a 27, s. 52; *(R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 646;

[1385] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 315-316.

Bulunduğu Mahalle	Kilise Adı	Mevki
Ali Kuşçu Mahallesi	Züzipka Apostol Rum Kilisesi	Ali Kuş Câmii Sokağı'nda 5. numarada
Aya Yorgi Mahallesi	Aya Yorgi Kilisesi	Aya Yorgi Kilisesi Sokağı'nda 14. numarada
Mumhane Mahallesi	Aya Tiryada Kilisesi	Kıyık'ta Kilise Sokağı'nda 1. numarada
Hacı Sarraf Mahallesi	Zolohopi Kilisesi	İspatalya Sokağı'nda 2 numarada
Aya Yani Mahallesi	Aya Yani Kilisesi	Aya Yani Kilisesi Sokağı'nda 9. numarada
Aya İsterati Mahallesi	Aya İsterati Kilisesi	Aya İsterati Sokağı'nda 16. numarada
Aya İsterati Mahallesi	Aya Praşkova Kilisesi	Kuzuoğlu Sokağı'nda 30. numarada
Aya Nikola Mahallesi	Aya Nikola Kilisesi	Aya Nikola Kilisesi Sokağı'nda 9. numarada
Panaiye Mahallesi	Aya Apostol Kilisesi	Tavukkapı Sokağı'nda 21. numarada
Panaiye Mahallesi	Panaiye Kilisesi	Hekim Faso Sokağı'nda 15. numarada
Hristos Mahallesi	Hristos Kilisesi	Hristos Kilisesi Sokağı'nda 2. numarada
Aya İstefanos Mahallesi	Aya İstefanos Kilisesi	Aya İstefanos Kilisesi Sokağında 6. numarada
Metropolid Mahallesi	Metropolid Kilisesi	Metropolid Kilisesi Caddesi'nde
Kum Mahallesi	Profiti İlya Kilisesi	Câmi Sokağı'nda
Metropolid Mahallesi	Tûr-ı Sînâ Manastırı	Tûr-ı Sînâ Kilisesi Sokağı'nda 4. numarada
Aya Dimitri Mahallesi[1386]	Aya Dimitri Kilisesi	Aya Dimitri Çıkmazı'nda 10. numarada

Tablo 41: *Edirne'de bulunan Rum kiliseleri*

Edirne'de yaşayan Rum nüfus, çoğunlukla ticaret ile uğraşmaktaydı. Edirne merkezindeki Rumların meslekleri şöyleydi: Zahire tüccarı, ithalatçı, ihracatçı, şarap

[1386] II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kaleiçi Semti'nde Aya Dimitri Çıkmazı adında bir sokak bulunmaktadır. Ancak mahallenin varlığına dair kayıt bulunamamıştır. Kaleiçi'ndeki diğer mahalleler ile birleşmiş olması muhtemeldir.

ve rakı imalatçısı, yapı ustalığı, kunduracı, balıkçı, çapacı, bakkal, dülger (marangoz), çoban, terzi, abacı, değirmenci, yağcı, simitçi, kasap ve bezzaz[1387].

Edirne'de Rum cemaatini yöneten "İhtiyarlar Meclisi" ve "Efori" adında iki meclis bulunmaktaydı. Oniki üyeden oluşan ihtiyar meclisi ve sekiz üyeden oluşan efori heyeti, şehir merkezi çevresinde bulunan Rumlar tarafından seçilmekteydi. Bu meclisler ve heyetler, şehirdeki Rum cemaatinin örgütlenmesinde rol oynamışlardı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Edirne'de çeşitli Rum cemiyetleri kuruldu. 1872'de kurulan yoksul ve üstün yetenekli çocuklara kitap dağıtan ve çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan "Müz, Sevgi Dostlarının Kardeşliği" derneği bunlardan biriydi. Yeni İmaret ve Ortakapı'da çocuk bahçesi işleten "Kadınlar Sillogu, Duygudaşlık Cemiyeti", yoksul ailelere, öksüz çocuklara yardım eden ve 1889'da kurulan "Müz Dostları Meslektaşlığı Derneği", dinî maksatla hareket eden "Dinî Sillog, Ortodoksluk", 1886-1914 yılları arasında faal olan "Eğitim Meslektaşlığı" dernekleri de şehirde kurulan diğer Rum derneklerdi[1388]. Bu derneklerin yanı sıra Edirne'de "Adelfiya" ismiyle kurulan ayrılıkçı bir cemiyetin varlığı bilinmektedir. Bu Yunan Cemiyeti'ne mensup şahısların hal ve hareketlerine dikkat edilmesi, fesad hareketlerine meydan verilmemesi ve haklarındaki tahkikat neticesiyle ilgili soruşturma başlatılmıştı[1389].

3.1.4.2. Yahudiler (Museviler)

Bazı araştırmacılar, Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi fethinden önce "Romaniyot Cemaati" adıyla anılan bir grup Yahudi'nin varlığından bahsetmektedir[1390]. Edirne'nin fethinden sonra başkentin buraya aktarılması ile

---

[1387] Serap Sert, Serap Sert, *Temettuat Defterleri'ne Göre Edirne Şehri*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2011, s. 37-38; Rahmi Apak, *a.g.e*., s. 19; Bezzaz: bezci, kumaş satan, manifauracı. Dülger(bkz. Benna): Yapı yapan, mimar. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 106, 123.

[1388] Evangelia Balta, "Edirne Rum Cemaati (XIX. Yüzyıl Ortası-1922), *Edirne: Serhattaki Payitaht*, (Çev. Işık Ergüden), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s. 234-235.

[1389] BOA, *DH.MKT.*, 2879/75, (H. 1 Recep 1327 / M. 19 Temmuz 1909).

[1390] Bu araştırmacılar Edirne'de Yahudi varlığını M.S. 2. yy'a kadar indirgemektedirler. M.S. 134 yılında Bar-Kobha adında bir Yahudi liderinin Romalılara karşı gelerek çıkarmış olduğu isyan sonrasında Edirne'ye yerleşmişlerdir. Türkler Edirne'ye girdiklerinde Romaniyot Yahudileri burada yaşamaktaydılar. Bkz. Yusuf Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, Gözlem Yay., İstanbul 1999, s. 17;

birlikte şehrin yeniden düzenlenmesi ve ticarî olarak gelişmesi için tüccar olan Yahudilerin şehre getirilmesi sağlandı. Edirne'ye sonradan yerleşen Yahudilere Türkçe öğretmek amacıyla çevre illerden Yahudi nüfusu getirildi[1391]. Ayrıca I. Murad Dönemi'nde Macaristan'dan, II. Bayezid Dönemi'nde Fransa'dan, daha sonraki dönemlerde Almanya, Sicilya, İtalya'dan kaçan az sayıda Yahudi, Edirne'ye yerleştirildi. Kanuni'nin Macaristan'ı fethinden sonra Budin ve çevresinden Edirne'ye Yahudi göçü başladı. Yine 1492 yılında İspanya'dan kovulan Yahudilerin bir kısmı Edirne'ye getirildi. 16. Yüzyıldan itibaren Edirne'deki Yahudiler kendi cemaatlerini kurmaya başlamışlardı. Aynı yüzyılda 8 Yahudi cemaati bulunmaktaydı. 17. yüzyılda 4 cemaatin eklenmesiyle birlikte bu sayı 12'ye yükseldi[1392]. Edirne'ye yerleşen Yahudiler genellikle cemaat halinde yaşamışlardı[1393]. 18. yüzyıl başlarında cemaat sayısı 13'e yükseldi. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'de yerleşik olan Yahudilerin geldikleri bölgelerin adlarından esinlenerek oluşturdukları cemaatler şunlardı[1394]:

Edirne'de bulunan Yahudi Cemaatler	
1. Sicilya Cemaati	8. Tolya Cemaati
2. Aragon Cemaati	9. Geroz Cemaati
3. Katalon Cemaati	10. İtalya Cemaati
4. Mayorka Cemaati	11. İstanbul Cemaati
5. Büyük Portukal Cemaati	12. Alman Cemaati
6. Küçük Portukal Cemaati	13. Budin Cemaati

Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, Tan Matbaası, İstanbul 1947, s. 8-9; Erol Haker, *Edirne Yahudi Cemaati ve Alyans Okulları (1867-1937)*, (Çev. Lizet Deadato), Gözlem Yay., İstanbul 2007, s. 21; Rıfat N. Bali, "Edirne Yahudileri", *Serhattaki Payitaht: Edirne*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, 205.

[1391] Bu dönemde Edirne'de yaşayan Yahudi nüfus Rumca'dan başka dil bilmemektedir. Bkz. Meliha Tokel, *Tarihte ve Günümüzde Edirne Yahudi Cemaati*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstititüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 5-6.

[1392] 16. yüzyılda bulunanlar, Alaman, Portekiz, Toledo, Katalan, Aragon, Geruz, Napoli-Polya ve İspanya cemaatleridir. Bu cemaatlere 17. yüzyılda Sicilya, Antalya, Sürgün-ü Yehudan ve Cemaat-ı bazı Yehudiyan cemaatleri de eklenmiştir. Bkz. Meliha Tokel, *a.g.t.*, s. 8-9.

[1393] Erol Haker, *a.g.e.*, s. 21; Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 318; Meliha Tokel, *a.g.t.*, s. 6-8.

[1394] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 336; Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri…*, s. 129; Naim A. Güleryüz, *a.g.e.*, s. 39-41; Rıfat N. Bali, *a.g.m.*, s. 207; Gürer Karadelikli, *In Search Of a Jewish Community İn The Early Modern Ottoman Empire: The Case Of Edirne Jews (1686-1750)*, Bilkent Üniversitesi İhsan Doğramacı Tarih Bölümü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011, s. 34.

7. Polya Cemaati	

Tablo 42: *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'de bulunan Yahudi Cemaatleri*

Yahudi nüfus genellikle şehir merkezinde yaşamaktaydı. Osmanlı Devleti'nin düzenli bir şekilde nüfus sayımı yapmaya başladığı 1831'den 1914'e kadar Edirne merkezinde yaşayan Yahudi nüfus şöyleydi[1395]:

Zaman Dilimi	**Kadın-Erkek Yahudi Nüfus**
1831[1396]	4.000-4.100
1842-1843[1397]	4.500-4.600
1844-1859[1398]	4.500-4.600
1876[1399]	7.200-7.300
1885[1400]	7.416
1888[1401]	8.760
1891[1402]	10.159
1892[1403]	7.979

[1395] Nüfus sayımlarının genelinde sadece erkek nüfus sayıldığından kadın nüfusu erkek nüfusuna eşit sayılarak toplam verilmiştir.

[1396] 1831 yılı nüfus sayımında sadece erkekler sayılmıştır. Buna göre Yahudilerin 2.001 erkek nüfus bulunmaktadır. Kadın nüfusu erkek nüfusuna oranladığımızda Edirne'de yaşayan Yahudi nüfus 4.000-4.100 civarındadır. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda…*, s. 91-92.

[1397] 1842-1843 arası nüfus verilerinin kaydedildiği defterde de sadece erkek nüfus belirtilmiştir. Buna göre, Edirne'de 2.300 erkek nüfus bulunmaktadır. Kadın nüfusunu erkek nüfusu ile oranladığımızda Edirne merkezinde 4.500-4.600 arası nüfus yaşamaktadır. Bkz. BOA, *ML.CRD. def.*, No. 706, (H. 1258 / M. 1842), s. 1-25.

[1398] 1844-1859 arası nüfus verilerinin kaydedildiği defterde de sadece erkek nüfus belirtilmiştir. Buna göre, Edirne'de 2.229 Yahudi erkek nüfusu bulunmaktadır. Kadın nüfusunu erkek nüfusu ile oranladığımızda Edirne 4.500-4.600 arası nüfus yaşamaktadır. Bkz. BOA, *ML.CRD. def.*, No. 810, (H. 1260-1273 / M. 1844-1859), s. 1-10.

[1399] Bu tarihte Edirne'de Yahudi erkek nüfus 3.688'dir. Kadın nüfusu da oranladığımızda yaklaşık 7.200-7.300 arası Yahudi nüfus bulunmaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1293 / M. 1876),* Def'a 7 s. 113.

[1400] Kadın-erkek nüfusu birlikte verilmiştir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1302 / M. 1885),* Def'a 11, s. 254.

[1401] Kadın-erkek nüfusu birlikte verilmiştir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1305 / M. 1888),* Def'a 14, s. 261.

[1402] Kadın-erkek nüfusu birlikte verilmiştir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1308 / M. 1891),* Def'a 18, s. 258.

[1403] Kadın-erkek nüfusu birlikte verilmiştir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892),* Def'a 18, s. 192.

1893-1903[1404]	9.002
1906-1907[1405]	15.534
1909[1406]	7.133
1912[1407]	14.000
1914[1408]	13.899

Tablo 43: *1831-1914 yılları arası Edirne'de yaşayan Yahudi nüfusu*

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne merkezinde tamamı Yahudilerin oluşturduğu herhangi bir mahalle bulunmamaktaydı. Genel olarak diğer etnik grupların yaşadığı mahalleleri paylaşmışlardı. Hatta Saraçhane, Muradiye, Kıyık, Yıldırım ve Yeni İmaret semtlerinde hiç Yahudi mahallesi yoktu. En yoğun Yahudi mahalleleri, Ayşekadın, Kaleiçi ve Gazi Mihal semtlerindeydi. Diğer etnik gruplarla birlikte yaşayan Yahudilerin bulundukları semtler ve mahalleler şu şekildeydi[1409]:

Kaleiçi Semti: Yahudiler, sonradan şehre gelip yerleşen milletler gibi diğer etnik grupların bulundukları semtlere yerleştirilmişlerdi. Bu semtlerden biri genelinde gayrimüslimlerin daha fazla yaşadığı Kaleiçi Semti'ydi. Yahudiler, Aya İstiradi, Aya İstefanos ve Aya Nikola Mahalleleri'nde Rumlar ve Ermeniler ile birlikte yaşamışlardı[1410].

[1404] Bu nüfusun erkek-kadın dâhil olmak üzere 9.002'si Edirne merkezde yaşamaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20, *(R. 1311 / M. 1895)*, Def'a 21, *(R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 23, *(H. 1313 / M. 1897)*, Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898)*, Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), Def'a 26, *(R. 1316/1899)*, Def'a 27, *(R. 1319 / M. 1903)*.

[1405] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)…*, s. 170-171; 1905-1906 yılı nüfus sayımında 12.003'ü erkek, 11.836'sı kadın olmak üzere 23.839 nüfus bulunmaktadır. Bkz. *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927*, (Haz. Cem Behar), C. 2, s. 59.

[1406] Edirne ve civarında Yahudi nüfusun 3.688'i erkek, 3.445'ini kadın nüfus oluşmaktadır. Edirne merkezinde yaşayan kadın-erkek toplam Yahudi nüfusu ise 7.200-7.300'dir. Bkz. BOA, *Y.EE.*, 34/48, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 1; BOA, *Y.EE.*, 27/18, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 2.

[1407] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi…*, s. 178.

[1408] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)…*, s. 170-171.

[1409] Kullanılan kaynaklarda mahalleler bir arada verilmiştir. Mahallelerin semtlerine göre sınıflandırılması bu kaynaklara göre yapılmıştır. Mahalllerin semtlere göre sınıflandırılmasında hata payı olabilmektedir.

[1410] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

Kirişhane Semti: Yahudiler, bu semtte Hacı Hallaç, Zen-i Sarıca ve Zen-i Firuz Mahalleleri'nde Müslümanlar ile birlikte yaşamışlardı[1411].

Gazi Mihal Semti: Yahudilerin Müslümanlar ile birlikte en yoğun yaşadığı semtlerden biri de Gazi Mihal Semti'ydi. Şeyh Şücaaddin, Attar Hacı Halil, Şah Melek Paşa, Debbağ Hacı Halil, İbn-i Arab ve Ahi Hasan Mahalleleri'nde Müslümanlar ile birlikte yaşamışlardı[1412].

Karanfiloğlu Semti: Yahudiler, bu semtte Kıncı Firuz, Fındık Fakih ve Hacı Sefa Mahalleleri'nde Müslümanlar ile birlikte yaşamışlardı[1413].

Ayşekadın Semti: Yahudilerin çoğunlukla yaşadığı semtlerden biri de Ayşekadın Semti'ydi. Müslümanların çoğunlukta olduğu mahallelerde yerleşmişlerdi. Mehmed Ağa, Kavaklı, Kasap Abdülaziz, Alemdar, Sabuni, Şerbetdar Hamza Bey, Rakkas Ali Bey, Hasan Paşa, Üsküfçü Hamza ve Balaban Paşa Mahalleleri'nde Müslümanlar ile birlikte yaşamışlardı[1414].

Yahudiler, Edirne'de, ticaret, esnaflık, bankerlik, avukatlık, doktorluk, memuriyet, eczacılık ve çeşitli sektörlerde serbest meslekler ile uğraşmışlardı. Aynı zamanda ipekçilik, deri ticareti, peynircilik, cam üretimi ve abacılık… gibi meslek dallarına da yönelmişlerdi. Tarım alanında arpa, buğday, zeytin ve ayçiçeği üretimi yapan Yahudiler, şarap yapımı ve ticaretine başlamışlardı[1415]. 1897 yılına ait istatistik verilerine göre ise Yahudi cemaatinin uğraştığı işler, terzi, tenekeci, tatlıcı, kunduracı, ciltci, sobacı, kilitçi, dolapçı, marangoz, saatçi, çantacı, döşemeci, boyacı, bakırcı, arabacı, demirci, küfeci, tuhafiyeci, ithalatçı, ihracatçı, kuyumcu, attar, çerçi, simsar, kazan işçisi, bezzaz, çerçeveci, terazici, tasfiyeci, dülger, kümesçi, matbaacı, makineci ve istidacı şeklindeydi[1416]. Edirne'den Silivri'ye kadar Trakya Yahudilerinin geleneksel iş kollarından biri de mandıracılık ve peynircilikti. Genel

---

[1411] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.,* C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.,* s. 31-46.
[1412] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.,* C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.,* s. 31-46.
[1413] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.,* C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.,* s. 31-46.
[1414] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.,* C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.,* s. 31-46.
[1415] Naim A. Güleryüz, *a.g.e.,* s. 49.
[1416] Erol Haker, *a.g.e.,* s. 169; Rahmi Apak, *a.g.e.,* s. 19; Serap Sert, *a.g.t.,* s. 49.

olarak Bulgar işçilerin çalıştırıldığı mandıralarda beyaz peynir, meşhur Edirne peyniri, kaşar peyniri, süt ve süt ürünleri üretilip satılırdı. Köylülerden Mart-Nisan-Mayıs aylarında alınan sütler işlenip tenekelere doldurulur ve Eylül ayına kadar buzhanelerde dinlendirilirdi. Daha sonra sonbahar aylarında piyasaya sürülürdü[1417].

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Yahudiler, İstanbul'un fethinden sonra diğer gayrimüslimler gibi tek bir dinî kurumun yönetiminde değildi. İlk hahambaşı, II. Mehmed'in İstanbul'u fethinden hemen sonra görevlendirdiği ve Bizans Dönemi'nde de İstanbul Yahudilerinin hahambaşısı olan Rav Moşe Kapsali (1453-1496) idi[1418]. Daha sonra Eliyah Mizrahi (1496-1526), İstanbul'daki Yahudilerin hahambaşısı olarak görevlendirildi. Ancak bu iki hahambaşından sonra 1835 yılına kadar Osmanlı'daki tüm yahudileri temsil eden resmî bir hahambaşılık yoktu[1419]. Genellikle şehirlerde bulunan Yahudi cemaatlerinin kendilerine has Hahambaşılık kurumu bulunmaktaydı[1420]. Osmanlı Yahudileri arasında 1835 yılına kadar birlik sağlanamamasının nedeni "kehalim sistemi"ydi. Bu sisteme göre her kahal (cemaat) kendi içindeki mensuplarının adlî, dinî ve iktisadî ihtiyaçlarını kendi sağlardı[1421]. Bundan dolayı Yahudiler, Osmanlı Devleti tarafından tanınmış resmî bir hahambaşı tayin etmemişlerdi[1422]. II. Mahmud'un devleti merkezileştirme yolunda attığı adımlardan biri de diğer etnik unsurlar gibi Yahudileri de İstanbul'da bir merkeze bağlama girişimiydi. Yahudi cemaatinin talebi üzerine devlet tarafından kabul edilen "Hahambaşılık Kurumu", 22 Şubat 1835 tarihli *Takvim-i Vekayi* gazetesinde yayımlanan kararla resmen tanındı. Abraham Levi (1835-1836), Hahambaşılık beratı ile makama getirildi[1423]. Abraham Levi'ye verilen berattan sonra Edirne, Kudüs,

---

[1417] Naim A. Güleryüz, *a.g.e.*, s. 51.
[1418] Mehmet Aydın, "Osmanlı Devlet Yapısı İçinde Hahamhane Nizamnamesinin Yeri ve Önemi", *Türk-İslam Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 2, Konya 2006, s. 7.
[1419] Hatice Doğan, *a.g.m.*, s. 515.
[1420] Naim A. Güleryüz, *a.g.e.*, s. 59-60.
[1421] Osmanlı Devleti'ne İspanya ve Portekiz gibi yerlerden gelen göçmen Yahudilerin oluşturdukları topluluklara "Kehila" denilmiştir. Kehilalar, genellikle kökenlerine veya geldikleri bölgelerin adını taşıyan cemaatlara ayrılmışlardır. Bu cemaatlara "Kahal" adı denilmektedir. Bkz. Mehmet Aydın, "Osmanlı Devlet Yapısı İçinde…", *Türk-İslam Akademik Araştırmalar Dergisi*, s. 7.
[1422] Ülkühan Olgun, "Osmanlı Devletinde XIX. Yüzyılda Yahudi Cemaati", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 12, Ekim 2006, s. 78.
[1423] Kararın tamamı için bkz. *Takvim-i Vekayî*, Def'a: 96, H. 23 Şevval 1250 / M. 22 Şubat 1835, s. 1.

İzmir ve Bursa gibi şehirlerde bulunan Hahambaşları da beratlar almışlardı[1424]. Bu beratlara göre hahambaşılık makamı, başkent ve diğer vilayetlerde bulunan tüm yahudiler üzerinde tek yetkili kurumdu. Yahudilerin yaşadığı diğer bölgelerdeki hahambaşıları bu makama bağlıydı. Bu hahambaşlarının tayin ya da azil konularında tek söz sahibi bu kurumdu ve hükümet ile irtibat için yegâne aracıydı[1425]. İstanbul Yahudileri, Yakub Avigdor'un 1863 yılında görevden alınmasından sonra Edirne Hahambaşısı Yakir Geron Efendi'nin hahambaşı kaymakamı (locum tenens) olarak İstanbul'a gelmesini ve bir nizamnâme hazırlayarak Babıâli'ye sunmasını istemişlerdi. Yakir Geron'un geçici bir konsey ile kaleme aldığı nizamnâme, Sultan Abdülaziz'in onayı ile 5 Mayıs 1865 tarihinde yürürlüğe girdi[1426].

Edirne'ye yerleştikleri dönemlerden itibaren Yahudilere ibadet özgürlüğü verilmişti. Edirne'deki Hahambaşılık ilk olarak Sabuni Mahallesi'nde eski İstanbul yolu üzerinde iken daha sonra Has Fırın'ın yan sokağında içinde dispanserin de bulunduğu iki katlı bir binaya taşındı. Edirne'nin ilk hahambaşısı olarak kabul edilen kişi 1428 yılında şehre göç eden Rav Yitshak Sarfati'ydi. Edirne Hahambaşılığı, Bulgaristan dâhil tüm Rumeli ve Balkanlardaki Yahudiler üzerinde yetkili konumdaydı[1427]. Edirne Yahudi cemaatleri belli dönemlerde seçilen Hahambaşına bağlı olarak dinî ve sosyal hayatlarını sürdürmüşlerdi. Genel olarak diğer şehirlerde cemaatler tek bir hahambaşı seçerken 1722-1902 yılları arasında Edirne'de iki hahambaşı seçilirdi. Biri, 13 cemaatin 7'sini temsil ederken diğeri 6 cemaati temsil ederdi. Aslında Edirne'de hahambaşı seçimleri formaliteden ibaretti. Bunun nedeni, şehirde hahambaşılık yapacak iki sülalenin olmasıydı. Edirne'deki hahambaşları her

---

[1424] Mehmet Aydın, "Osmanlı Devlet Yapısı İçinde…", *Türk-İslam Akademik Araştırmalar Dergisi*, s. 13; "İstanbul'da Hahambaşılık Kurumu kurulduktan sonra Yahudilerin yaşadığı diğer şehirlerde de oluşturulmuştur. 1835'te İzmir, Selânik ve Bursa'ya, 1836'da Edirne ve Sofya'ya, 1840'ta Saraybosna'ya, 1841'de Kudüs'e, 1849'da Bağdat'a, 1874'te de Trablusgarp'a hahambaşı tayin edilmiştir. Osmanlı topraklarındaki yahudiler 8 idari bölgeye ayrılmıştır. İstanbul, Kudüs, Selanik, Bursa ve İzmir birinci dereceden; Edirne, Sofya ve Bosna ise ikinci dereceden hahambaşılar tarafından yönetilmiştir. Bu ayrım Yahudi halkının merkezlerdeki nüfus ve önemine göre yapılmıştır. Bkz. Hatice Doğan, *a.g.m.*, s. 515-516.

[1425] Hatice Doğan, *a.g.m.*, s. 516.

[1426] Hatice Doğan, *a.g.m.*, s. 516; Nizamnâme, 5 bölüm ve 48 maddeden meydana gelmektedir. Nizamnâme'nin tüm maddeleri için bkz. Mehmet Aydın, "Osmanlı Devlet Yapısı İçinde…", *Türk-İslam Akademik Araştırmalar Dergisi*, s. 15-21.

[1427] Naim A. Güleryüz, *a.g.e.*, s. 59-60.

zaman "Geronlar" ve "Behmoyraslar" sülalelerinden seçilirdi[1428]. 20. yüzyılın başlarında iki aile arasında çıkan tartışmalar nedeniyle Edirne'deki Yahudi cemaati hahambaşı seçimlerini bu iki aile dışında bir ismin seçilmesi üzerine tekrar düzenlemişlerdi. Bunun üzerine hahambaşılık görevine vekâleten Avram Zemmah getirildi. Zemmah'tan sonra Romanya'da hahambaşı olan Hayim Bicerano, V. Mehmed Reşad'ın 7 Aralık 1909 tarihli beratı ile Edirne Hahambaşılığı'na atandı[1429]. 9 Mayıs 1920 tarihinde İstanbul ve tevabii Hahambaşı Hayim Nahom Efendi'nin istifa etmesi üzerine yerine Edirne Hahambaşısı Hayim Bicerano seçildi[1430]. 1920 yılında son hahambaşı Bicerano'nun İstanbul'a taşınması ile bir daha da Edirne'de Hahambaşı seçilmedi[1431]. 1887-1920 yılları arası Hahambaşılık ve vekillik görevi yürüten isimler şöyleydi: Hahambaşı Başvekili Samuel Geron Efendi (1887-1889), Hahambaşı Refail Efendi (1892-1895), Hahambaşı Vekili Avram Zemmah Efendi (1896-1903), Hahambaşı Samuel Aruk Efendi (1900), Hahambaşı Hayim Bicerano (1908-1912), Hahambaşı Hayim Behar (1912-1913), Hahambaşı Hayim Bicerano (2. kez 1913-1920)[1432].

Edirne'de yaşayan Yahudi cemaatlerinin kurdukları havralar ibadet yapılmasının yanında hem eğitim hem de kültürel faaliyetlerin yapıldığı yerlerdi.

[1428] Erol Haker, *a.g.e.*, s. 22; Hahambaşılık yapmış aileler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Naim A. Güleryüz, *a.g.e.*, s. 60-76.
[1429] Naim A. Güleryüz, *a.g.e.*, s. 71,73.
[1430] BOA, *BEO.*, 632/347376, (H. 20 Şaban 1338 / M. 9 Mayıs 1920).
[1431] Bu kaynakta tarih 1915 olarak verilmiştir. Bkz. Erol Haker, *a.g.e.*, s. 22.
[1432] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1304 / M. 1887)*, Def'a 13, s. 63; *(H. 1305 / M. 1888)*, Def'a 14, s. 63; *(H. 1306 / M. 1889)*, Def'a 15, s. 63; *(H. 1308 / M. 1891)*, Def'a 17, s. 63; *(H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 63*; (R. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20; s. 85; *(R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 22; s. 46; *(H. 1313 / M. 1897)*, Def'a 23, s. 46; *(R. 1314 / M. 1898)*, Def'a 24; s. 46; *(R. 1315 / M. 1899*), Def'a 25; s. 46; *(R. 1316 / M. 1900)*, Def'a 26, s. 46; *(R. 1317 / M. 1901)*, Def'a 27, s. 52; *(R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 646; BOA, *DH.MKT.*, 1806/40, (H. 25 Cemaziyelahir 1308 / M. 5 Şubat 1891); Hükümete üstün hizmeti geçen Edirne Hahambaşı Muavini Samuel Geron Efendi'ye Mecidi nişanı verilmiştir. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 2411/87, (H. 11 Cemaziyelahir 1318 / M. 6 Ekim 1900); Edirne Hahambaşı Vekili Avram Semmah Efendi'ye nişan verilmiştir. Bkz. BOA, *İ.TAL.*, 294/55, (H. 4 Şevval 1320 / M. 4 Ocak 1903); Bulgarların Edirne'yi işgalleri esnasında ve buradan çekillirken icra eyledikleri mezalim ve tecavüzlere dair Musevi Cemaati adına Hahambaşı Hayim Behar imzalarıyla Edirne'den çekilen telgrafname. Bkz. BOA, *BEO.*,4200/314959, (H. 23 Şaban 1331 / M. 28 Temmuz 1913); Edirne Başhahamı Hayim Bicerano Efendi'ye nişan itası. Bkz., BOA, *İ.TAL.*, 479/37, (H. 6 Şaban 1330 / M. 21 Temmuz 1912); Dersaadet ve Tevabii Hahambaşı Hayim Nahum Efendi'nin istifasıyla yerine Edirne Hahambaşısı Hayim Bicerano'nun intihabı. Bkz. BOA, *BEO.*, 4632/347376, (H. 20 Şaban 1338 / M. 9 Mayıs 1920); Canan Seyfeli, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Hahambaşılık (1847-1918)", *Milel ve Nihal Dergisi*, C.7, S.1, Ocak-Nisan 2010, 95-136.

Havralarda ibadetin yanı sıra bazı ilmi derslerin verildiği ilköğretim, yükseköğretim ve kütüphaneler kısımları bulunmaktaydı. İlk dönemlerde havralarda konuşulan dil İspanyolca iken sonraki dönemlerde etkileşimden kaynaklı olarak "Judeo-Espanyol" ya da "Ladino" konuşulmaya başlanmıştı[1433]. 1905 yılındaki yangına kadar Kaleiçi Semti'nde Yahudilerin oluşturduğu 13 cemaatin her birine ait ahşap havralar bulunmaktaydı. Bu 13 havra ve bir hahambaşılık ile birlikte 14 ibadethane mevcuttu[1434]:

Bulunduğu Semt	**Havra Adı**	**Mevki**
Kaleiçi	Polya Cemâati Havrası	Tahtakale'de Hahambaşı Sokağı'nda 23. Numarada
Kaleiçi	Tolya Cemaati Havrası	Tahtakale'de Havra Sokağı'nda 10. numaradaki
Kaleiçi	Sicilya Cemaati Havrası	Tahtakale'de Havra Sokağı'nda 2. numarada
Kaleiçi	Katalonya Cemaati Havrası	Tahtakale'de Hahambaşı Sokağı'nda 10. numarada
Kaleiçi	Hahambaşı Havrası	Tahtakale'de Uzun Haçador Sokağı'nda 9. numarada
Kaleiçi	İtalya Cemaati Havrası	Tahtakale'de Simonaçi Sokağında 18. numarada
Kaleiçi	İstanbul Cemaati Havrası	Tahtakale'de Havra Sokağı'nda 8. numarada
Kaleiçi	Küçük Portugal Cemaati Havrası	Tahtakale'de Hahambaşı Sokağı'nda 39. numara
Kaleiçi	Büyük Portugal Cemaati Havrası	Tahtakale'de Havra Sokağı'nda 5. numarada
Kaleiçi	Aragon Cemaati Havrası	Tahtakale'de Hahambaşı Sokağı'nda 20. numarada
Kaleiçi	Geroz Cemaati Havrası	Tahtakale'de Havra Sokağı'nda 1. numarada
Kaleiçi	Alaman Cemaati Havrası	Tahtakale'de Zindan Sokağı'nda 1. numarada

[1433] Ladino, İbranice, Türkçe, İspanyolca, Arapça ve Rumca karışımı sonucu oluşmuş bir dildi. Bkz. Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*, Seba Yay. Ankara 1997, s. 193.
[1434] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 316-317; Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 336.

Kaleiçi	Budin Cemaati Havrası	Tahtakale'de Tahtakale Caddesi'nde 22. numarada
Kaleiçi	Mayor Cemaati Havrası	Tahtakale'de Hahambaşı Sokağı'nda 29. numarada

Tablo 44: *Edirne'de bulunan Yahudi Cemaatlerine ait Havralar*

2 Eylül 1905 tarihinde Kaleiçi'nde başlayan büyük yangın (Harik-i Kebir), bu havraların tamamına zarar verdi. Daha sonra Yahudiler, II. Abdülhamid'e başvurarak havralarının yeniden inşası için izin istemişlerdi. Bunun üzerine 6 Ocak 1906 tarihli padişah iradesi ile tek tek her cemaatin havrasını yapmak yerine merkezi bir büyük havra yapımının emri verildi. Mayor ve Polya havralarının bulunduğu arsada 1906'da inşası başlayan ve Nisan 1909'da Pesah Bayramı arifesinde ibadete açılan bu havraya "Kal Kadoş Ha Gadol (Büyük Sinagog)" denildi[1435]. Fransız Mimar Dépre tarafından inşa edilen havra, 600 erkek, 300 kadını barındırabilecek büyüklükteydi. Havra'ya ek olarak yanına bir haham lojmanı ve bir de mektep yaptırıldı[1436].

Edirne'de yaşayan Yahudiler, şehirde birçok dernek ve örgüt kurmuşlardı. Bunlardan ilki 1859 yılında kurulan, 1911 yılında da aktif olan "El Circlo İsraélito" idi. Bu dernek, sosyal yardım kuruluşlarını teşvik eden, Yahudi cemaatleri ile ilgili projeler hazırlayan, 150 seçkin Yahudi tarafından kuruldu. Bir diğer dernek, "Hevra Kadişa" (Kutsal Topluluk) idi. Bu derneğe hiç günah işlememiş Yahudiler kabul edilirdi. Bunun yanı sıra imkânları yetersiz olan Edirne Yahudilerine kışlık kömür veren, ilaç, süt, giyecek ihtiyaçlarını karşılayan "Bilur Holim" (Hasta Ziyareti Derneği) adında bir dernek de bulunmaktaydı. 1896'da kurulan, "Özer Dalim" (Fakirlere Yardım Derneği), 1879 kurulan, "Hevrat Dorshei Haskalah" (Eğitim İsteyenler Derneği), 1908'de kurulan, "Fraternité Scolaire des Anciens Eléves de l'Allience" (Alyans Okulları Eski Öğrencileri Kardeşlik Derneği), 1911'de kurulan, "La Fourmi" (Karınca), "Matan Baseter" (Fakirlere Gizli Yardım Derneği) ve 14

[1435] Naim A. Güleryüz, *a.g.e.*, s. 85; Avrupa'nın üçüncü ve Türkiye'nin en büyük sinagogu olan Edirne Sinagog'u 26 Mart 2015 tarihinde tekrar açılmıştır.
[1436] Ahmet Usal, *a.g.e.*, s. 92.

Şubat 1911 tarihinde kurulan, 40 üyeden oluşan "Béné Bérith Cemiyeti" (Birlik Oğulları), sehirdeki diğer derneklerdi[1437].

Yahudilerin kendilerine ait bir de mezarlığı (Maşatlık) bulunmaktaydı. Bugün de bazı mezar taşları halen mevcut olan mezarlığın kuruluş tarihi tam olarak bilinmese de oldukça eski mezar taşları mevcuttur[1438]. Bu mezarlık, II. Meşrutiyet Dönemi'nde genişletilmiş ve düzenlemeden geçirilmiştir. 3 Haziran 1911 tarihinde Edirne merkezinde Kavakkapı mevkiinde Yahudilere ait bulunan mezarlığa yer yetersizliği nedeniyle ilave edilmek üzere ruhsat talep edilmiştir[1439]. 17 Nisan 1912 tarihinde Yahudilere ait mezarlığa ilave edilmek üzere iki dönüm arazi daha eklenmesine müsaade edilmiştir[1440].

3.1.4.3. Bulgarlar

Yaklaşık bin yıl Rum Patrikhanesi'ne bağlı olarak dinî ve sosyal hayatlarını sürdüren Bulgarlar, Ortodoks olarak bilinmektedir. Bulgarlar, 19. yüzyıl boyunca kendi kimliklerini kabul ettirme çabası içinde bulunmuşlardır. Bu yüzyılın üçüncü çeyreğinde ibadetlerini ve eğitimlerini kendi dillerinde yapmak istemişler, ancak Rumların tepkisiyle karşılaşmışlardır. Bunun üzerine Bulgarlar, Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak kendi ulusal kiliselerini kurmak için çalışmalar başlatmışlardır. Bu çalışmalar, Osmanlı Devleti bünyesinde ayrı bir millet statüsü kazanmak için önemli süreçtir. Rumların ve Bulgarların anlaşmazlıkları üzerine Osmanlı Devleti, 11 Mart 1870 tarihinde Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluş fermanını

[1437] Rıfat N. Bali, *a.g.m.*, s. 210; Ayrıntılı bilgi için bkz. Naim A. Güleryüz, *a.g.e.*, s. 159-170; Erol Haker, *a.g.e*., s. 31-32.

[1438] Rıfat Bali, bugün Ayşekadın mevkiinde bulunan mezarlığın 350 bin metrekare olduğunu ve 400 yıllık mezar taşları bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Rıfat N. Bali, *a.g.m.*, s. 208; Naim Güleryüz ise, 220 bin dönümlük bir alan olduğunu ve 500 yıllık mezar taşları olduğunu belirtmektedir. Okunan en eski mezar taşı 8 Ağustos 1466 tarihinde vefat eden Rabi Moşe Halevi Eskanazi adlı bir Yahudi'ye aittir. Bugün 200 civarında mezar taşı bulunmaktadır. Bkz. Naim A. Güleryüz, *a.g.e.*, s. 93.

[1439] BOA, *ŞD.,* 1950/13, (H. 5 Cemaziyelahir 1329 / M. 3 Haziran 1911).

[1440] BOA, *ŞD.*, 1952/10, (H. 29 Rebiülahir 1330 / M. 17 Nisan 1912); BOA, *BEO.*, 4064/ 304778, (H. 5 Şaban 1330 / M. 20 Temmuz 1912).

yayımladı. Böylece, Rum Patrikhanesi tarafından Rumlaştırılmaya çalışılan Bulgarlar, kendi dinî merkezlerini kurmuştu[1441].

Rumlara karşı başlattıkları dinî çalışmalar esnasında birçok Bulgar, Avrupa'daki Katolik devletler ve Vatikan'dan destek alabilmek için Katolik mezhebine geçti. 1830 yılında Osmanlı Devleti'nde Ermeni Katolik Patrikliği'nin kurulması, Katolik mezhebinin resmi olarak tanınması, Bulgarların bu mezhebe yönelmelerine ve Ermeni Katolik Patrikhanesi'ne bağlanmalarına neden oldu[1442]. Papalık makamına bağlı olan Bulgarlar, İstanbul'da bir cemaat kurmayı başarmışlardı. 1861'de kendi ruhani reislerinin hizmetini bırakan Edirne'deki binlerce Bulgar, Katolik mezhebine girmişti[1443]. 1870'te Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması ile Katolik olan çok sayıda Bulgar tekrar Ortodoksluğa döndü. Bunun üzerine cemaat sayısındaki düşüşü engellemek isteyen Papa XIII. Leo, 1883'te Katolik Bulgarlar için İstanbul Başpiskoposluğu'na ek olarak Edirne merkezli Trakya, Selanik merkezli Makedonya Piskoposluklarını kurdurttu. Edirne Bulgar Katolik Başpiskoposluğu'na Mikail Petkof Efendi getirildi[1444]. Edirne'deki Katolik Bulgar nüfusunun az olmasından dolayı kiliseler, şapeller, mektepler, yetimhaneler ve hastanelerde görevlendirmek amacıyla diğer Katoliklerden yardımlar alınmıştı[1445].

1831'den 1887'ye kadar Edirne'de yaşayan Bulgar nüfus, Rum nüfusu ile birlikte sayılmıştı. 1876 ve 1885 tarihli nüfus sayılarında Bulgar-Rum nüfusu birlikte verilmişti. 1887'den itibaren Bulgar nüfusu ayrı olarak kaydedildi. 1876 yılı verilerine göre Edirne ve nahiyelerinde yaşayan Rum ve Bulgar nüfusu kadın-erkek dâhil 94.000-95.000 civarındaydı[1446]. 1885 yılı nüfus verilerine göre Rum-Bulgar

---

[1441] Hasan Taner Kerimoğlu, *a.g.m.,* s. 5-6; Ramazan Erhan Güllü, "Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü", *Gaziantep University Journal of Social Sciences,* C. 17, S. 1, Gaziantep 2018, 350-361.
[1442] İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017, s. 29-30.
[1443] Edouard Philippe Engelhardt, *a.g.e.,* s. 292.
[1444] Elçin Macar, "Edirne'nin Katolik Bulgarların Tarihindeki Yeri", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yıldönümü Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* 4-6 Mayıs 2011, T.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne 2012, s. 187.
[1445] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html*, (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).
[1446] 1876 yılı nüfus verilerine göre Rum ve Bulgar erkek nüfusun birlikte verildiğini görmekteyiz. Bu tarihte Edirne ve nahiyelerinde Rum, Bulgar erkek nüfus 47.617'dir. Bu nüfusun 11.051'i Edirne

nüfusun kadın-erkek dâhil olmak üzere 19.063'ü Edirne merkezinde yaşamaktaydı[1447]. 1876 yılında Rum nüfusunun üçte biri Bulgar nüfusu olarak varsayıldığında tahmini Bulgar nüfusu 30.000 civarındadır. 1885 yılında ise bu nüfusun tahmini 6.000-7.000 arası Edirne merkezinde yaşamaktaydı[1448]. Bu nüfus verisi sonraki sayımlardaki rakamlara yakındır. 1908 yılında Bulgaristan'ın bağımsızlığı ile birlikte Edirne'den Bulgaristan'a göç yaşandı. Ortodoks Bulgarlar ile Katolik Bulgarlar göç etmişlerdi. 1888 yılından itibaren ayrı bir millet olarak değerlendirilen Bulgarların Edirne ve nahiyelerindeki Ortodoks ve Katolik birlikte olmak üzere nüfusu şöyleydi:

Zaman Dilimi	**Kadın-Erkek Bulgar Nüfus**
1888[1449]	31.909
1891[1450]	37.549
1892[1451]	38.000-39.000
1893-1903[1452]	38.000-39.000
1906-1907[1453]	36.783
1912[1454]	24.000
1914[1455]	648

Tablo 45: *1888-1914 yılları arasında Edirne'de yaşayan Bulgar nüfus*

merkezinde yaşamaktadır. Kadın nüfusu da oranladığımızda yaklaşık 94.000-95.000 arası Rum-Bulgar nüfus bulunmaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1293 / M. 1876)*, Def'a 7 s. 113.

[1447] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1302 / M. 1885)*, Def'a 11, s. 254.

[1448] Rumlar, Müslüman nüfustan sonra en kalabalık millet olması nedeniyle üçte biri olarak varsayılmıştır. Sonraki sayım sonuçları bunu destekler niteliktedir.

[1449] Kadın-erkek nüfusu birlikte verilmiştir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1305 / M. 1888),* Def'a 14, s. 261.

[1450] Kadın-erkek nüfusu birlikte verilmiştir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1308 / M. 1891),* Def'a 18, s. 258.

[1451] Bu nüfusun erkek-kadın dâhil olmak üzere 9.289'u Edirne merkezinde yaşamaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 192.

[1452] Bu nüfusun erkek-kadın dâhil olmak üzere 9.806'sı Edirne merkezinde yaşamaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20, *(R. 1311 / M. 1895)*, Def'a 21, *(R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 23, *(H. 1313 / M. 1897)*, Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898)*, Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1899)*, Def'a 27, *(R. 1319 / M. 1903)*.

[1453] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)…*, s. 170-171.

[1454] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi…*, s. 178.

[1455] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)…*, s. 170-171.

Edirne'de yaşayan Ortodoks Bulgarlar, Edirne'nin yerlisi olmayıp 19. yüzyılda celepçilik (hayvan ticareti yapan) ya da çiftçilik yapmak amacıyla sonradan gelenlerden oluşmaktaydı[1456]. 19. yüzyılda Edirne'ye Bulgar yerleşimi üç şekilde gerçekleşmişti. Birincisi, Edirne ve çevresinde cemaatler kurmak amacıyla Bulgar ailelerinin dağıtılması; ikincisi, kırsal bölgerlerde mektepler açılması ve üçüncü olarak Bulgar Prensliği Dönemi'nde tarım işçisi ihtiyacı doğrultusunda yerleşim sağlanması şeklindeydi[1457]. İstanbul ve çevresinde olduğu gibi Edirne'de Bulgarların yaptığı işler şunlardı: terzi, manav, bahçıvan, koyun ve keçi çobanlığı, marangoz, dülger, kazancı, mutaf[1458] ve kasap[1459].

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne merkezinde tamamen Bulgarlar tarafından kurulan ya da yerleşimi olan herhangi bir mahalle bulunmamaktaydı. 19. yüzyılda Edirne ve çevresine yerleşmeye başlayan Bulgarlar genellikle diğer etnik grupların (Özellikle Rum ve Müslüman) bulunduğu mahallelere yerleşmişlerdi. Saraçhane, Kaleiçi, Karanfiloğlu, Ayşekadın, Gazi Mihal ve Yeni İmaret semtlerinde Bulgarların yaşadığı mahalle bulunmamaktaydı. En yoğun Bulgar mahalleleri Kirişhane ve Kıyık semtlerindeydi. Diğer etnik gruplarla birlikte yaşayan Bulgarların bulundukları semtler ve mahalleler şu şekildeydi[1460]:

Kirişhane Semti: Bulgarların en yoğun bulunduğu semt Kirişhane idi. Süle Çelebi, Ali Kuşçu ve Yeşilce Mahalleleri'nde Rum ve Müslümanlar; Küçük Hacı Veli ve Büyük Hacı Veli Mahallleri'nde Rumlar ile birlikte yaşamışlardı[1461].

Muradiye Semti: Bulgarlar, bu semtte Menzil Ahırı Mahallesi'nde Rumlar ve Müslümanlar ile birlikte yaşamışlardı[1462].

[1456] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 319.
[1457] Evangelia Balta, *a.g.m*, s. 232.
[1458] Mutaf: Kıl dokuyan, kıldan eşya yapan. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 833.
[1459] Ahmet Hazerfen, "Bulgarlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1994, s. 331; Taha Toros, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslim Azınlıklar", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1010.
[1460] Kullanılan kaynaklarda mahalleler bir arada verilmiştir. Mahallelerin semtlerine göre sınıflandırılması bu kaynaklara göre yapılmıştır. Mahalllerin semtlere göre sınıflandırılmasında hata payı olabilmektedir.
[1461] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[1462] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

Kıyık Semti: Bulgarların yoğun bir şekilde yaşadığı ikinci semt Muradiye idi. Orta Çukur, Orta Karaağaç ve Baruthane Mahalleleri'nde Rumlar ile birlikte yaşamışlardı[1463].

Yıldırım Semti: Bulgarlar, bu semtte Akmescit Mahallesi'nde Rumlar ve Müslümanlar ile birlikte yaşamışlardı[1464].

Edirne'deki Bulgarlar, Ortodoks ve Katoliklerden oluşmaktaydı. Edirne'deki Ortodokslar, dinî olarak Bulgar Eksarhlığı'na bağlı iken Katolik Bulgarlar ise Vatikan'ın onayıyla kendi kurdukları kiliselere ve şehrin Katolik Piskoposluğu'na bağlıydı[1465]. Edirne'deki Ortodoks Bulgarlar, İstanbul'daki Bulgar Eksarhlığı'na bağlı olmalarından dolayı şehirde temsilci kaydına rastlanılmamıştır. Ancak, Katolik Bulgarlar, 1883'te kurulan Edirne Bulgar Başpiskoposluğu'na bağlı olarak yaşamışlardı. Aynı tarihte Edirne Bulgar Başpiskoposluğu'na Mikail Petkof Efendi getirildi[1466]. Edirne Bulgar Katolik Başpiskoposluğu görevinde bulunanlar şöyleydi: Mikail Petkof Efendi (1883-1902), Mihail Nikof Efendi (1902-1909), Mikail Petkof Efendi (2. kez 1909-1912)[1467]. Ayrıca İstanbul'daki Bulgar Katolik cemaati için ihtiyaç dâhilinde Edirne'den piskopos görevlendirilmişti. Örneğin; 1909 yılı içinde Edirne Bulgar Katolik Piskoposu Mihail Nikof Efendi, İstanbul Bulgar Katolik Cemaati'nin açık bulunan piskoposluğuna görevlendirilmişti[1468]. 1912-1913 Balkan Savaşları'ndan sonra İngiliz Dışişleri'nin bir belgesine göre, Edirne'de kalan Katolik Bulgarların nüfusu 869 olarak verilmesine rağmen şehre atanmış herhangi bir başpiskoposa rastlanılmamıştır. Bunun muhtemel nedeni, Katolik Bulgarların

---

[1463] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[1464] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903)*, Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.
[1465] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html*, (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).
[1466] Elçin Macar, *a.g.m.*, s. 187.
[1467] BOA, *DH.MKT.*, 614/60, (H. 18 Şaban 1320 / M. 20 Kasım 1902); BOA, *İ.TAL.*, 466/63, (H. 20 Şaban 1328 / M. 27 Ağustos 1910); BOA, *BEO.*, 3798/ 284825, (H. 24 Şaban 1328 / M. 31 Ağustos 1910); BOA, *İ.TAL.*, 440/17, (H. 27 Zilkade 1325 / M. 1 Ocak 1908).
[1468] BOA, *BEO.*, 3592/ 269337, (H. 17 Cemaziyelahir 1327 / M. 6 Temmuz 1909); BOA, *BEO.*, 653/48952, (H. 18 Muharrem 1313 / M. 11 Temmuz 1895).

nüfusunun şehirde azalmasıdır. Balkan Savaşları'ndan sonra Edirne'den Bulgaristan'a başlayan Bulgar göçü etnik ve dinî yapıyı da etkilemiştir[1469].

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'de yaşayan Ortodoks Bulgarların ibadetlerini yerine getirdiği iki kilise bulunmaktaydı. Biri, Kirişhane Semti'nde Yeşilce Mahallesi'nde Hasan Fırını Sokağı'nda bulunan Sveti Konstantino Kilisesi (Helen Kilisesi)[1470], diğeri ise Kıyık Semti'nde Orta Çukur Mahallesi'nde bulunan Sveti George Kilisesi (Sveti Yorgi Kilisesi) idi. Edirne merkezinde Bulgar Katolik cemaatine ait Ali Kuş Mahallesi, Tekfurdağı Caddesi'nde 76 numarada bir Bulgar Katolik Kilisesi ve Kaleiçi'nde Resurrectionistler[1471] (Dirilişçiler ya da bir başka deyişle Kıyametçiler) tarafından kurulan Aziz Cyrille ve Methode Kiliseleri bulunmaktaydı. Yine, Resurrectionistler tarafından yönetilen diğer ibadethaneler ise Kıyık'ta Aziz Vierge Kilisesi, Aziz Demetrius Kilisesi ve Kirişhane'de bulunan Uniate Kilisesi ve St. Elie Elias şapelleriydi[1472]. Bunun yanı sıra Edirne'nin Çöke nahiyesi dâhilinde bulunan Çömlek Akpınar karyesinde Bulgar Katolik Cemaati'ne mahsus bir kilise mevcuttu. II. Meşrutiyet Dönemi'nde bu kilisenin harap bir halde olmasından dolayı tamir edilmesi için Temmuz 1911 tarihinde ruhsat verilmişti[1473].

Bulgarların Edirne ismini kullandıkları birçok cemiyet bulunmaktaydı. Örneğin; Edirne Masdonev Cemiyeti (Sosyete Masdonev Andronopolin)[1474] ya da Gizli Makedonya-Edirne Cemiyeti (Viteşna Makedonska i Odrinska Revolütsionna Organizatsiya)[1475] gibi. Ancak, bu cemiyetler ne Edirne'de kurulmuşlardı ne de

---

[1469] Elçin Macar, *a.g.m.*, s. 190.
[1470] 8 Eylül 1907 tarihinde bu kiliseye çan asılmasına dair izin verilmiştir. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 316.
[1471] İngiltere'de Katolik Anglikan Kilisesi çevresinde 1892 yılında kurulmuş dini bir tarikat. Bkz. https://www.dictionary.com/browse/resurrectionist, (Erişim Tarihi 16. 12.2018).
[1472] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 316.
[1473] Edirne'nin Çöke nahiyesi dâhilinde Çömlek Akpınar karyesinde Bulgar Katolik Cemaati'ne mahsus olarak yeniden inşasına ruhsat verilmiştir. Bkz. BOA, *ŞD*., 79/25, (H. 12 Recep 1329 / M. 9 Temmuz 1911); BOA, *BEO.*, 3919/293894, (H. 27 Recep 1329 / M. 24 Temmuz 1911); BOA, *İ.AZN.*, 103/10, (H. 15 Recep 1329 / M. 12 Temmuz 1911); BOA, *DH.İD*., 114/21, (H. 22 Ramazan 1330 / M. 4 Eylül 1912); Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).
[1474] BOA, *HR.ŞFR.04*., 771/55, (M. 2 Mayıs 1901); *HR.ŞFR.04*., 771/65, (M. 4 Mayıs 1901).
[1475] Makedonya-Edirne Gizli İhtilal Cemiyeti Nizamnamesi'nin tercümesi ve takdimi için bkz. BOA, *Y.PRK.TKM*., 45/54, (H. 3 Rebiülahir 1320 / M. 10 Temmuz 1902); Bulgarların Makedonya-Edirne Cemiyet-i Hayriye adıyla fesat derneği kurduklarına dair malumat hakkında bkz. BOA, *Y.PRK.MK*., 12/79 (H. 25 Zilhicce 1320 / M. 25 Mart 1903); Makedonya'nın Bulgaristan'ın bir parçası olduğunu iddia eden birçok Bulgar örgütlerinin 1894 yılında Sofya'da yaptıkları toplantı sonucu Makedonya-

sosyal yardım cemiyetleri olarak görev yapmışlardı. Genellikle ayrılıkçı cemiyetler olarak Balkanlarda kurulmuşlardı. Osmanlı Devleti sıklıkla bu cemiyetlere karşı önlem almaya çalışmıştı. Bu cemiyetlerden ayrı olarak İstanbul'da kurulan ve Selanik, Manastır, Kosova gibi yerlerin yanı sıra Edirne'ye şube açan "Bulgar Saka Matitsa Cemiyeti" mevcuttu[1476]. Edirne'de padişahın onayı ile 11 Ekim 1908 tarihinde kurulan diğer bir cemiyet ise "Edirne Bulgar Meşrutiyet Kulübü" idi[1477].

3.1.4.4. Ermeniler

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Ermeniler, siyasî ve sosyal bakımdan müstakil bir teşkilata sahip değillerdi. II. Mehmed'in 1453 yılında İstanbul'u fethiyle birlikte kendi Ermeni Patrikhanesini kurmuşlardı. Bu gelişmelerden sonra Gregoryan mezhebi Ermeniler arasında hızla yayılmaya başlamıştı[1478]. II. Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra 1461 yılında Bursa'daki Ermeni ruhanî reislerinden Hovakim'i İstanbul'a getirtmişti. Böylelikle İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi ve Patrik Hovakim tüm Anadolu Ermenilerinin temsilcisi olmuştu[1479]. 1830 yılında II. Mahmud tarafından Ermeni Katolikleri kabul edildi ve 27 Şubat 1830 tarihinde Andon Nurican adlı bir Ermeni papazı, Katolik Murahhası olarak atandı. Ermenistan İncil Kilisesi olarak bilinen ilk Ermeni Protestan Kilisesi, 1 Temmuz 1846 yılında

---

Edirne Cemiyeti adı altında birleşmelerinden oluşmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, s. 509-534; Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanların Kördüğümü*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 143; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 230; Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, (Çev. İhsan Catay), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996; Bu cemiyetin Edirne'den sorumlu liderleri Pertir Vaskov, Lazar Madjarov, Stamat İkonomov ve Georgi Kondolov'dur. İllüstratsiya İlindei adlı yayında bu komitacıların resimleri de mevcuttur. Bkz. *İllüstratsiya İlindei*, Yuli 1927, Godina, Sofia.

[1476] BOA, *DH.İD.*, 132/5, (H. 21 Cemaziyelahir 1330 / M. 7 Haziran 1912).

[1477] Edirne Bulgar Meşrutiyet Kulübü'nün açılışı münasebetiyle Bulgar halkı adına verilen teşekkürname. Bkz. BOA, *Y.A.HUS*., 525/75, (H. 15 Ramazan 1326 / M. 11 Ekim 1908).

[1478] Zeynep İskefiyeli, "Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hıristiyanlık, Kilise ve Misyonerler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 2, S. 1, Sakarya 2007, s. 238; Gregoire, sonradan Ermenice'de 'Aydınlatıcı' anlamına gelen 'Lusavoritç' lakabı almıştır. Kendisi tarafından kurulan kiliseye 'Lusavorçagan Ermeni Kilisesi' denilmiştir. Batılılar tarafından kurucusunun vaftiz ismi Gregoire olması dolayısıyla 'Gregoryen Ermeni Kilisesi' olarak adlandırmışlardır. Bkz. Abdurrahman Küçük, "Gregoryen Ermeni Kilisesi'nin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısında Tutumları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 35, Ankara 1996, s. 119.

[1479] Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul 1976, s. 149.

İstanbul'da kuruldu. Bununla birlikte 27 Kasım 1850 tarihinde Osmanlı Devleti taraafından Protestan Ermenileri resmen tanındı[1480]. Yüzyıllarca millet sistemine göre yönetilen Ermeniler, 19. yüzyıl başlarında milliyetçiliğin etkisi ile kendilerine has bir idarî yapı düşüncesine kapılmışlardı. Bunun sonucu olarak 29 Mart 1863 tarihinde "Nizamname-i Millet-i Ermeniyan" adıyla bir nizamname yürürlüğe girdi. Bu nizamnameyle ölçüsüz bir şekilde kendilerine diğer etnik unsurların sahip olmadığı imtiyazlar verildi[1481].

Ermenilerin Kaleiçi'ne yerleşmeleri 16. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. Horozlu Bayırı ve Kaleiçi'ne yerleşen Ermenilerin taş işçiliği ve yapı ustalığı konusundaki yetenekleri buralardaki yapılaşmaya büyük ölçüde yansımıştı. Bunların yanı sıra demirci, kuyumcu, berber, terzi, rençber, tuhafiyeci, fırıncı, ithalatçı, ihracatçı ve su değirmeni ustası Ermeniler de mevcuttu[1482]. Ermenilerin Kaleiçi'ndeki evlerinde kendilerine has özelliklerinden biri olan "Cihannüma[1483]" olarak adlandırılan çatıları bulunmaktaydı[1484]. Ermeni nüfusunun tamamı şehir merkezinde yaşamaktaydı. Nahiyelerde yaşayan Ermeni nüfusu ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Osmanlı Devleti'nin düzenli bir şekilde nüfus sayımı yapmaya başladığı 1831'den 1914'e kadar Edirne merkezinde yaşayan Ermeni nüfus şöyleydi[1485]:

Zaman Dilimi	**Kadın-Erkek Ermeni Nüfus**
1831[1486]	3.500-3.600
1842-1843[1487]	3.400-3.500

[1480] Esat Uras, *a.g.e.*, s. 152-154; Zeynep İskefiyeli, *a.g.m.*, s. 249.
[1481] Zeynep İskefiyeli, *a.g.m.*, s. 241.
[1482] Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 19; Serap Sert, *a.g.t.*, s. 51.
[1483] Cihannüma: Konakların çatının üstünde her yeri görebilecek şekilde inşa edilmiş taraça. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 173.
[1484] Ahmet Usal, *a.g.e.*, s. 52.
[1485] Nüfus sayımlarının genelinde sadece erkek nüfus sayıldığından kadın nüfusu erkek nüfusuna eşit sayılarak toplam verilmiştir.
[1486] 1831 yılı nüfus sayımında sadece erkekler sayılmıştır. Buna göre Ermenilerin 1.755 erkek nüfusu bulunmaktadır. Kadın nüfusu erkek nüfusuna oranladığımızda Edirne'de yaşayan Ermeni nüfus 3.500-3.600 civarındadır. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda…*, s. 91-92.
[1487] 1842-1843 arası nüfus verilerinin kaydedildiği defterde de sadece erkek nüfus belirtilmiştir. Buna göre, Edirne'de 1.709 erkek nüfus bulunmaktadır. Kadın nüfusunu erkek nüfusu ile oranladığımızda Edirne merkezinde 3.400-3.500 arası Ermeni nüfus yaşamaktadır. Bkz. BOA, *ML.CRD. def.*, No. 706, (H. 1258 / M. 1842), s. 1-25.

1844-1859[1488]	3.200-3.300
1876[1489]	3.500-3.600
1885[1490]	3.291
1888[1491]	3.657
1891[1492]	3.779
1892[1493]	3.415
1893-1903[1494]	3.782
1906-1907[1495]	4.899
1909[1496]	3.628
1912[1497]	5.000
1914[1498]	4.536

Tablo 46: *1831-1914 yılları arasında Edirne'de yaşayan Ermeni nufüs*

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne merkezinde tamamen Ermenilerin yaşadığı bir mahalle bulunmaktaydı. Bu mahalle Gazi Mihal Semti'ne bağlı Neccar

---

[1488] 1844-1859 arası nüfus verilerinin kaydedildiği defterde de sadece erkek nüfus belirtilmiştir. Buna göre, Edirne'de 1.662 Ermeni erkek nüfusu bulunmaktadır. Kadın nüfusunu erkek nüfusu ile oranladığımızda Edirne 3.200-3.300 arası Ermeni nüfus yaşamaktadır. Bkz. BOA, *ML.CRD. def.*, No. 810, (H. 1260-1273 / M. 1844-1859), s. 1-10.

[1489] Bu tarihte Edirne'de Ermeni erkek nüfus 1.778'dir. Kadın nüfusu da oranladığımızda yaklaşık 3.500-3.600 arası Ermeni nüfus bulunmaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1293 / M. 1876)*, Def'a 7 s. 113.

[1490] Kadın-erkek nüfusu birlikte verilmiştir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1302 / M. 1885)*, Def'a 11, s. 254.

[1491] Kadın-erkek nüfusu birlikte verilmiştir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1305 / M. 1888)*, Def'a 14, s. 261.

[1492] Kadın-erkek nüfusu birlikte verilmiştir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1308 / M. 1891)*, Def'a 18, s. 258.

[1493] Kadın-erkek nüfusu birlikte verilmiştir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 192.

[1494] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20, *(R. 1311 / M. 1895)*, Def'a 21, *(R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 23, *(H. 1313 / M. 1897)*, Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898)*, Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1899)*, Def'a 27, *(R. 1319 / M. 1903)*.

[1495] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)…*, s. 170-171.

[1496] Edirne ve civarında Ermeni nüfusun 1.778'i erkeklerden oluşmaktadır. Edirne merkezinde yaşayan kadın-erkek toplam Ermeni nüfusu ise 3.500-3.600'dür. Bkz. BOA, *Y.EE.*, 34/48, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 1; BOA, *Y.EE.*, 27/18, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 2.

[1497] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi…*, s. 178.

[1498] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)…*, s. 170-171.

Panayot Mahallesi idi. Özellikle gayrimüslimlerin (nispeten Rum) oluşturduğu mahallelerde diğer unsurlarla birlikte yaşamışlardı. Muradiye, Ayşekadın, Karanfiloğlu, Kirişhane, Yıldırım ve Yeni İmaret semtlerinde Ermeni mahallesi yoktu. En yoğun Ermeni mahalleleri, Kaleiçi ve Gazi Mihal semtlerindeydi. Diğer etnik gruplarla birlikte yaşayan Ermenilerin bulundukları semtler ve mahalleler şu şekildeydi[1499]:

Kaleiçi Semti: Ermeniler, Aya İstiradi, Aya İstefanos, Aya Nikola Mahalleleri'nde Rumlar ve Yahudiler; Panaiye, Hristos ve Metropolid Mahallleri'nde Rumlar; Aya Yani Mahallesi'nde Rum ve Kıptiler ile birlikte yaşamışlardı[1500].

Saraçhane Semti: Ermeniler, bu semtte Papazoğlu Mahallesi'nde Rum, Kıpti ve Müslümanlar; Mumcular Mahallesi'nde Rumlar ile birlikte yaşamışlardı[1501].

Gazi Mihal Semti: Bu semtte yalnız Ermenilerin yaşadığı Neccar Panayot Mahallesi bulunmaktaydı. Süpürgeciler, Arpacı Hacı Hamza Mahalleleri'nde Müslümanlar ve Rumlar; Çirgap Mahallesi'nde ise Rumlar ile birlikte yaşamışlardı[1502].

Kıyık Semti: Ermeniler, bu semtte Buçuktepe Mahallesi'nde Rumlar ile birlikte yaşamışlardı[1503].

Edirne'de yaşayan Ermeni nüfusu, Gregoryan ve Katoliklerden oluşmaktaydı. Katolik Ermeniler, İstanbul'da bulunan Ermeni Katolik Patrikhanesine bağlı iken Gregoryan olan Ermeniler, Edirne'de bulunan Ermeni Murahhaslığı'na bağlı olarak yaşamışlardı. 1887-1915 yılları arası Edirne'de Ermeni Murahhaslığı yapan isimler şöyleydi: Tersyıkayan Evsidakis Efendi (1887-1888), Sarkisyan Efendi (1889-1890), Sokyasyan Mesrob Efendi (1891-1895), Murahhas

---

[1499] Kullanılan kaynaklarda mahalleler bir arada verilmiştir. Mahallelerin semtlerine göre sınıflandırılması bu kaynaklara göre yapılmıştır. Mahalllerin semtlere göre sınıflandırılmasında hata payı olabilmektedir.

[1500] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

[1501] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.* C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

[1502] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

[1503] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 956-962; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 919-925; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 31-46.

Vekili Arsen Efendi (1895-1898), Murahhas Vekili Begos Efendi (1899-1901), Murahhas Vekili Arsen Efendi (2. kez 1902-1905), Murahhası Anatya Efendi (1907-1909), Murahhas Vekili Ares Efendi (1906-?), Murahhas Agopyan Tanil Efendi (1909), Toryan Giyonet Efendi (1912-?)[1504]. Gregoryan Ermenilerin Edirne'de kendilerine ait iki kilisesi bulunmaktaydı. Bunlardan biri Kaleiçi'nde Panaiye Mahallesi'nde Ermeni Kilisesi Sokağı'nda 6 numarada bulunan Surp Toros Kilisesi[1505], diğeri ise Karaağaç Karyesi'ne bağlı Gazi Mihal Semti'nde Süpürgeciler Mahallesi'nde Yalnızgöz Köprüsü Caddesi'nde 31 numarada bulunan Surp Karabet Kilisesi idi[1506].

3.1.4.5. Katolikler ve Protestanlar

Edirne'deki levanten nüfusu azdı ve çoğunlukla Katolikti. 1693 yılında Ragusa'dan Edirne'ye gelen bir tüccar tarafından kurulan özel şapel, Edirne'deki Katoliklerin ilk ibadethanesi olarak bilinmektedir. Daha sonra Fransiskanların bir kolu olan "Capuchins (Kapusenler)"[1507], şehirde 1738 tarihli bir manastır açmıştı.

[1504] BOA, *BEO.*, 484/36236, (H. 26 Rebiülevvel 1312 / M. 27 Eylül 1894); BOA, *DH.MKT.*, 2407/47, (H. 30 Cemaziyelevvel 1318 / M. 25 Eylül 1900); BOA, *DH.MKT.*, 868/55, (H. 25 Rebiülahir 1322 / M. 9 Temmuz 1904); BOA, *DH.MKT.*, 1000/11, (H. 21 Cemaziyelahir 1323 / M. 23 Ağustos 1905);. BOA, *BEO.*, 2738/205304, (H. 12 Zilhicce 1323 / M. 7 Şubat 1906); BOA, *BEO.*, 2792/209400, (H. 4 Safer 1324 / M. 30 Mart 1906); BOA, *DH.ŞFR.*, 386/64, (R. 11 Ağustos 1323 / M. 24 Ağustos 1907); BOA, *BEO.*, 2792/209400, (H. 4 Safer 1324 / M. 30 Mart 1906); BOA, *BEO.*, 3620/271477, (H. 1. Şaban 1327 / M. 18 Ağustos 1909); BOA, *İ.TAL.*, 479/23, (H. 16 Recep 1330 / M. 1 Temmuz 1912).

[1505] Bu kilise 1905 yılındaki yangında zarar görmüş ve yeniden inşası için çalışmalar başlatılmıştır. Bkz. BOA, *İ.AZN.*, 81/21, (H. 13 Şevval 1326 / M. 8 Kasım 1908); BOA, *ŞD.*, 1944/3, (H. 23 Ramazan 1326 / M. 19 Ekim 1908); 1905 Kaleiçi yangınından sonra Ermeni Kilisesi ve Murahhanesinin bitişiğinde zarar görmüş olan Ermeni mektebinin yeniden yapılması için ruhsat verilmiştir. Buna göre Edirne'deki Ermeni Murahhashane'nin Panaiye Mahallesi'ndeki bu kilise yanında olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, *Y.A.RES.*, 152/110, (H. 28 Zilhicce 1325 / M. 1 Şubat 1908); Bu kilisenin bir binası günümüzde Şehit Asım İlköğretim Okulu olarak kullanılmaktadır.

[1506] 1911 yılında Edirne'nin Karaağaç Karyesi'nde demiryolu istasyonu civarında Süpürgeciler Mahallesi'nde Ermeni Pirun, Takohi, Serpohi ve Kigork'un tasarruflarında bulunan arazi-i emiriyeden olan arsanın bedel-i öşrünün yeniden tesbit edilerek mukataa-i zemine rabt edilerek kargir bir Ermeni kilisesi ile ahşap bir çan kulesi inşaasına ruhsat verilmiştir. Bkz. BOA, *BEO.*, 3892/291895, (H. 12 Cemaziyelahir 1329 / M. 10 Haziran 1911); BOA, *ŞD.*, 1949/26, (H. 25 Rebiülahir 1329 / M. 25 Nisan 1911); Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 316.

[1507] Hristiyan Katolik Kilisesine bağlı Fransisken tarikatının bir koludur. Orijinal adı 'Fratres Minores Capucinorum' olarak bilinmektedirler. Manastır taraftarıdırlar, siyah elbise giyerler, beyaz bir ip kuşanıp ve kapşonludurlar. Cappuccins tarikatından iki keşiş, 1551'de İstanbul'a gelerek, Müslümanların Hıristiyanlaşması amacıyla misyoner faaliyelerde bulunmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti bu keşişleri önce tutuklamış, daha sonra kefaletle serbest bırakılmışlardır. 1587 yılına

Bu manastırın 18. yüzyılda St. Antione Kilisesi'nde vaftiz kayıtları bulunmaktadır. Edirne'de levanten aileleri çoğunlukla Fransız ya da İtalyanlardan oluşmaktaydı. 1870'lerde Viyana-İstanbul demiryolu hattının kurulmasından sonra Almanlar şehre gelmişlerdi. 19. yüzyıl başlarında Fransız Katolik aile sayısı 10 iken 1830'da 40'a ve daha sonra 70'e yükseldi[1508].

Ticaret başta olmak üzere çeşitli siyasî ilişkiler nedeniyle Katolik nüfusunun büyük bir kısmı, şehir merkezinde ve yakınlarında (Karaağaç) yaşamaktaydı. Katolik nüfus ile ilgili ilk verilere 1876 yılında rastlanmaktadır. Bu dönemden itibaren Edirne merkezinde ve nahiyelerinde yaşayan Katolik nüfus şöyleydi:

Zaman Dilimi	**Kadın-Erkek Katolik Nüfus**
1876[1509]	574
1888[1510]	417
1891-1892[1511]	303
1893-1903[1512]	643
1906-1907[1513]	270
1909[1514]	1.011
1914[1515]	45

Tablo 47: *1876-1914 yılları arasında Edirne'de yaşayan Katolik nüfus*

gelindiğinde ise Cappuccinsler, Osmanlı Devleti'nin doğu topraklarında faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Doğudaki Osmanlı topraklarında yeniden misyonerlik faaliyetlerine hız vermişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Aydın, "Türkiye'ye Yönelik İki Eski ve Bir Yeni Misyoner Tarikatının Bugünkü Durumu", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi,* S. 6, Konya 2008, s. 10.

[1508] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).

[1509] Bu nüfusun 488'i merkezde, 86'sı Edirne'nin nahiyelerinde yaşamaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1293/1876)*, Def'a 7 s. 113.

[1510] Kadın-erkek nüfusu birlikte verilmiştir. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1305 / M. 1888)*, Def'a 14, s. 261.

[1511] Kadın-erkek nüfusu birlikte verilmiştir. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1308 / M. 1891)*, Def'a 18, s. 258; *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 192.

[1512] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20, *(R. 1311 / M. 1895)*, Def'a 21, *(R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 23, *(H. 1313 / M. 1897)*, Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898)*, Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1899)*, Def'a 27, *(R. 1319 / M. 1903)*.

[1513] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)…*, s. 170-171.

[1514] Bu nüfusun 523'ü kadın nüfusdur. Bkz. BOA, *Y.EE.*, 27/18, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 2.

[1515] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)…*, s. 170-171.

Aşağıda, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar Edirne'de ikamet eden ağırlıklı olarak Fransız, Avusturyalı ve İtalyan katoliklerinin önde gelen ailelerinin kısa bir listesi verilmiştir. Bir veya iki etkili Yahudi, Ermeni ve Rum ismi de bulunmaktadır. Hemen hemen tüm aileler çoğu zaman ikisi de olmak üzere tüccar ya da konsolosluk yapmışlardır[1516]. Edirne'de yaşadığı saptanan Katolik nüfusun aile bireyleri şöyleydi[1517]:

Aile	Aile Bireyleri
Altınalmaz	Peter Altınalmaz
Badetti	Bartolomeo Francesco Badetti, Augustus Badetti, Marc Giovanni Gaspard Badetti, Henri Francois Marc Badetti, Gustave Adolphe Badetti, Adolphe Pierre Joseph Badetti, Godefroy Barthelemy Emmanuel Badetti, Bartolomeo Ignatio Maria Susanna Badetti (St. Antoine kilisesini inşa eden tüccar ve konsolos), Madelaine Badetti, Marie Badetti, Jean Badetti, Giovanni Battista Badetti, Seraphin Badetti, Virginie Badetti, Francesco Badetti.
Barbier	Marguerite Barbier, Honier Barbier.
Belhomme	Tüccar, "Belhomme Mille Et Compagnie" sahibi.
Bergaçi	Antonio Bergachi.
Blunt (Blount)	Charles Blunt, John İllias Blunt, George Stratford Blunt, J. H. Blunt (Edirne'de İngiltere Konsolosu), T. E. Blunt.
Boggetti	Mavlina Bogetti, Francois Boggetti, Auguste Boggetti, Leonardo Boggetti, Emmanuele Boggetti, Francesco Boggetti (Tüccar, Edirne'de Konsolosluk yapmıştır).
Bonapace	Marie Boggetti Bonapace, Luigi Bonapace, Maria Anna Bonapace, Lucien Bonapace.
Businelli	Carlo Businelli (Eczacı).
Calvert	Edmund Calvert, Frederick Richard James Calvert (Çanakkale Ailesinden).
Camerloher	Wilhelm von Camerloher (Edirne'de Avusturya Konsolosluğu yapmıştır), Gustav, Guillaume de Camerloher.
Canetti	Jacques Canetti (Tüccar).
Chateauneuf	Baron de Chateauneuf (Fransa'nın Edirne büyükelçisi 1689-1700).
Cipriani	Gabrielli Cyprianus (Cipriani).

[1516] Konsolosluk görevinde bulunanların listesi bu tezin 2. Bölümünde yer almaktadır. Bu ailelerin birçoğunun soy bilgileri https://www.geneanet.org adresinde bulunmaktadır. Örneğin bkz. Badetti ve Vernazza gibi…

[1517] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).

Cochino (Cokino)	Teresa Cokine, Giovanni Cochino, Giacomo Cochino.
Cumberbatch	Henry Alfred Cumberbatch.
Damirat	D'Amirat (Bay Amirat) (Fransız ve İngiliz Konsolosu).
Deprez	Büyük Sinagogu tasarlayan Fransız Mimar E. Deprez / Depre (veya Depres, Desprez, belki Desplis).
Dorfani (D'Orfani, Orfano) (Yetimoğlu)	Jan D'Orfani (İtalyan Konsolosu), Charles D'Orfani. Marie D'Orfani. Joseph D'Orfani (Televizyon yayıncılığının öncülerinden Aldo D'Orfani), Carlo Simone D'Orfani (Orfano), Antoine Hercule Pierre D'Orfani, Jean Baptiste Pierre Auguste D'Orfani, Henrietta D'Orfani.
Dupois	Joseph Hutton Dupois (Edirne'de İngiltere Konsolosluğu yapmıştır).
Duveluz	Peter Duveluz, Karısı Marie Anne Duveluz (Mezarlığı İzmir'in Buca Semtindedir).
Fındıklıyan	Leon Fındıklıyan (Edirne'de Un değirmeni sahibidir).
Flesch	Maurice (Marie) Joseph Flesch (Fransız Konsolosu).
Fonton	Pierre-Joseph Fonton, Louis Fonton, Anton Fonton, Maria Teophania Fonton, Caroline Adelaide Fonton (Fransız göçmenleri)
Georgevich (Giorgiovich)	Constantin Georgevich, Nicolao Giorgiovich, Georgio Giorgiovic.
Germano	Guiseppe Germano.
Gutowski	Rudolph Gutowski (Polonya).
Honegger	Henri H. Honegger (Karaağaç'daki Alman Okulu Müdürü), Denis Honegger (Mimar).
Hussey	Sir William Hussey
Jörres	Franz Karl Jorres (Osmanlı Demiryolları müfettişi).
Katibyan	Katibyan (İpek Değirmeni'nin sahibi).
Kerr	John Kerr (Edirne'de İngiltere Konsolosu).
Laskoski	Filomena Laskoski, Joseph Laskoski.
Lescaillet	Caroline Pauline Eugénie Lescaillet.
Luterotti	Giuseppe Luterotti, Joseph Luterotti, Emilia Julia Luterotti.
Macripodari	Giovanni Macripodari.
Meynard (Maynard)	Jean Maynard (Tüccar), Stephane (Etienne) Maynard, Pierre-Joseph Maynard, Helene Maynard.
Mircovich	Lucia Mircovich, Demetrio Mircovich, Teresa Mircovich.
Papo	Richard Avram Papo, J. Papo.
Richard	Louis Richard
Ronzevalle	Alexandrine Béatrice Louise Ronzevalle.
Meyane	Bay Roux, Jean Baptiste Roux, Jeanne Gianetta Roux, Claudine Roux.

Ruffray	Jean Louis Marie de Ruffray, SGR de la Baie de Mantresse (1748-1795) (1790'da Edirne'de Konsolosluk yapmıştır.).
Sacellarius	Baron Geo Sacellarius (Zengin Tüccar)
Salzani	Olga Maria Christina Suzanna Salzani.
Sperone (Speroni)	Giovanni Baltista Sperone.
Terrasson	Andre Stephane Terrasson.
Tissot	Charles Tissot.
Vernazza (Vernazzo) (Edirne Vilayet Salnameleri'nde **Vernace** olarak da geçmektedir)	Ignazio Vernazza, Francesco Giulio Vernazza, Pietro Vernazza, Georges Angelo Vernazza, Andrea Ignatio Natale (de Giorgio) Vernazza, Frederic Joseph (de Giorgio) Vernazza, Pierre Luca Stefano Vernazza, Ange-George Vernazza, Antoine Vernazza, Elisabeth Vernazza, Christine Vernazza, Louis Vernazza, Julio Francesco (Frango) Vernazza, Frederic Joseph Vernazza, Therese Vernazza, Henriette Vernazza, Cezar Vernazza, Suzanne Vernazza, Ulysses Vernazza, Lucia Vernazza, Ludovica Vernazza, Edgar Vernazza.
Willshire (Wiltshire)	William Willshire(İngiliz Başkonsolosu,1851'de Karaağaç'ta ölmüştür).
Zirigovich	Jacob (Jacques) Zirigovich, Marie Anne Zirigovich.

Tablo 48: *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'de yaşayan Katolik aileler*

İtalyan Conventuel rahipleri, Avusturyalı Ağram[1518] rahibeleri, Fransız Assumpsiyonist rahibeleri[1519], Polonyalı Resurrectionist rahipler ve Oblate rahibeleri[1520], Edirne'de faaliyet göstermiş Katolik tarikatlerdi[1521]. En eski grup, Frers Minor Conventual (Conventual Franciscans)'di. Bunlar muhtemelen 18. yüzyılda Edirne'ye gelen Capuchins'lerdi. Bu grubun rahipleri ve rahibeleri daha sonra sırasıyla 1862 ve 1868 yıllarında şehre yerleşmeye başlamışlardı. 1860'lı

[1518] Günümüzde Hırvatistan'da bir şehirdir.

[1519] Assumption Rahibeleri, 1850'de Amelie Henningsen (Mother Mary) tarafından Güney Afrika da kurulan 'Assumption Misyoner Kardeşliği' adlı tarikatın Paris'te kurulan bir koludur. Edirne'de kurulan Trakya Piskoposluğu'nda 3.000 Katolik ve 14 papaz çalışmıştır. 36 Assumption kız kardeş ve 3 Resurrection kız kardeş tarafından 20 kilise ve ibadet yeri, birisi Karaağaç'da, diğeri Edirne merkezinde iki mektep açmışlardır. Bkz. http://catholicencyclopedia.newadvent.com/cathen/03046a.htm (Erişim Tarihi 16 Aralık 2019).

[1520] Hristiyan manastırcılığında (özellikle Katolik, Anglikan ve Metodist) bir oblate, özellikle Tanrı'ya veya Tanrı'nın hizmetine adanmış bir kişilerin İtalya'da kurulan tarikat. Bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Oblate, (Erişim Tarihi 16 Aralık 2019).

[1521] Ümit Eser, "Catholic Orders among the Local Christians: The Mission Bulgare and the Catholic Schools in Adrianople Province, 1860-1885" , *Levantine Heritage Foundation*, (Ed. Axel B.), Çorlu 2016, s. 85; Elçin Macar, *a.g.m.,* s. 188.

yıllardan itibaren de Polonya'dan gelen "Resurrectionist'ler" (Dirilişçiler), Edirne'de faaliyet göstermişlerdi[1522]. Bu levanten Katolikler, çoğunlukla Kaleiçi ve Karaağaç yakınlarında yaşamaktaydı. En önemli ibadethanelerinden biri Mahkeme Sokağı'nda 10 numarada bulunan İtalyan Katolik Kilisesi idi[1523]. Aziz Anthony Kilisesi olarak da bilinen kilise, 18. yüzyılda kuruldu. 1852 yılında yeniden inşa edildi, fakat 1905'te yanması üzerine 1910'da tekrar yapıldı[1524].

Meriç ve Tunca Nehirleri'nin diğer tarafında bulunan Karaağaç, Katolik levantenlerin ve zengin tüccarların yazlık evlerinin ve çiftliklerinin bulunduğu bir köydü. Karaağaç, 1871-1873 yılları arasında inşa edilen İstanbul-Viyana demiryolu hattı ve 1880'lerde Paris'ten İstanbul'a kadar gelen Orient Express'in etkisiyle gelişmeye başladı. Tren istasyonunun inşası ile birlikte önemli bir merkez haline geldi. Birçok devletin konsolosluklarının yanı sıra birkaç şapel (Aziz Petrus ve Aziz Paul) ve mektep, bira salonları, oteller ve kumarhaneler inşa edildi[1525]. Katoliklerin kurduğu cemiyetler hakkında çok fazla bilgiye rastlanılmamaktadır. Edirne'de Katoliklerin kurduğu bilinen en önemli cemiyet, Avusturya Devleti himayesinde faaliyet gösteren "Sör dé Şarite Cemiyeti (Soueur dé Charite)" idi. Eğitim faaliyetlerinin yanında çeşitli yardım hizmetlerinde de aktif rol almıştı[1526].

Edirne'de Protestan nüfus azdı. Edirne'deki Protestan nüfus ile ilgili olarak 1888 yılından itibaren bazı verilere ulaşılmaktadır. Genellikle Alman, Rum, Ermeni ve İngiliz oldukları anlaşılan Protestanların, 1888-1892 yılları arasında Edirne

---

[1522] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).
[1523] Ahmed Badi Efendi eserinde Fransız Katolik Kilise olarak belirtmektedir. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 316.
[1524] BOA, *BEO.*, 3009/225656, (H. 26 Muharrem 1325 / M. 11 Mart 1907); BOA, *BEO.*, 3100/232466, (H. 3 Cemaziyelahir 1325 / M. 14 Temmuz 1907); BOA, *BEO.*, 3032/227391, (H. 29 Safer 1325 / M. 13 Nisan 1907); BOA, *BEO.*, 3037/227768, (H. 8 Rebiülevvel 1325 / M. 21 Nisan 1907); 2007'de restore edilen Aziz Anthony Kilisesi, günümüzde bir okulun toplantı odası olarak kullanılmaktadır.
[1525] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/ levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).
[1526] BOA, *ŞD.*, 1948/6, (H. 16 Rebiülahir 1328 / M. 27 Nisan 1910); BOA, *DH.MUİ.*, 96/39, (H. 12 Cemaziyelevvel 1328 / M. 22 Mayıs 1910).

merkezinde mevcut nüfusu 42 idi[1527]. 1893-1903 yılları arasında 70[1528], 1906-1907'de ise 44 Protestan bulunmaktaydı[1529]. Bundan dolayı herhangi bir Protestan Kilisesi'nin yapıldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak yapılma girişimi ile ilgili bazı rivayetler mevcuttur. 19. yüzyıl başlarında Edirne'de bulunan ve gül yağı ticareti yapan İngiliz firmasının sahibi, ailesi aslen Alman olan George Schnell, 1862 yılında Edirne'de İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin küçük bir Protestan kilisesi kurmasına yardımcı olmaya çalışmıştı[1530]. Ancak, Rum ve Ermeni Protestanlarının da kullandığı bu mütevazı kilise 1905'te yandı. Bunun üzerine kiliseleri yanan Protestanlar için Süpürgeciler Mahallesi'nde Kalıbcı Panayot adında bir şahsın hanesinin geçici olarak ibadethaneye çevrilmesi için ruhsatname talep edildi[1531]. Edirne'de yaşayan Protestanlar, devlet ile ilişkilerini düzenlemek ve resmi işlerinin yürütmek için ilk defa 1858 yılında kendi içlerinden uygun birinin "Kocabaşı" olarak tayinini istemişlerdi[1532]. II. Meşrutiyet Dönemi'nde ise işlerin yürütülmesi için kocabaşılar İstanbul'dan getirtildi. 1913 yılında Protestan cemaatin işlerine bakmak için İstanbul'daki Almanya Sefareti Baş Rahibi Kont Lotenkinmav Edirne'ye gönderildi[1533].

Edirne'de Protestan Cemaati'nden vefat edenler için bir mezarlık tahsisine dair çalışmalar yapıldı. Ağustos 1895 tarihinde Edirne'nin Ada nahiyesine bağlı Karaağaç karyesinde yaşayan ve Almanya tebaasından olan 30 kişiden oluşan Protestan grup için satın alınan bir dönümlük arazi üzerinde kabristan yapılması için

---

[1527] BOA, *DH.MKT.*, 1179/44, (H. 19 Cemaziyelevvel 1325 / M. 30 Haziran 1907); Kadın-erkek nüfusu birlikte verilmiştir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1305 / M. 1888)*, Def'a 14, s. 261; *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 192.

[1528] 1896 yılında bu nüfusun 30'u Ada nahiyesine bağlı Karaağaç mahallesinde yaşamaktadır. Bkz. BOA, *BEO.*, 671/50281, (H. 27 Safer 1313 / M. 19 Ağustos 1895).

[1529] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1310 / M. 1893)*, Def'a 20, *(R. 1311 / M. 1895)*, Def'a 21, *(R. 1312 / M. 1896)*, Def'a 23, *(H. 1313 / M. 1897)*, Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898)*, Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1899)*, Def'a 27, *(R. 1319 / M. 1903)*; Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)…*, s. 170-171.

[1530] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).

[1531] BOA, *DH.MKT.*, 1179/44, (H. 19 Cemaziyelevvel 1325 / M. 30 Haziran 1907).

[1532] BOA, *HR.MKT.*, 265/96, (H. 15 Rebiülahir 1275 / M. 22 Kasım 1858).

[1533] BOA, *DH.MTV.*, 38/63, (H. 25 Şevval 1331 / M. 27 Eylül 1913).

ruhsat verildi[1534]. Ancak, Temmuz 1897 tarihinde mezarlık yapılması istenilen bu tarlanın istasyon mevkindeki askerî tabyalara yakınlığı nedeniyle tekrar tetkik edilmesi istendi[1535]. Bunun üzerine yapılan incelemeler neticesinde bu tarlanın mezarlık olarak kullanılmasının kabul edilemeyeceği ve mezarlık için başka bir yer tahsis edilmesi gerektiği bildirild[1536]. Aralık 1898 tarihinde Protestan Mezarlığı için yine Karaağaç karyesinde daha müsait bir bölgede Almanya tebeasından Orne adında bir zatın sahibi olduğu iki dönümlük tarlanın mezarlık olarak kullanılmasına izin verildi[1537].

3.2. Edirne'de Eğitim

Osmanlı Devleti'nde ilköğretim kurumlarının temelini sıbyan mektepleri oluşturmaktaydı[1538]. Bu yapılanma, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat'a kadar Selçuklular'daki eğitim sisteminin benzeri niteliğindeydi[1539]. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar önemli bir gelişme kaydedemeyen ilköğretime rağmen medreseler, bu yüzyılda da en yaygın ve en güçlü eğitim kurumlarıydı. II. Mehmed Dönemi'nde devşirme sistemine göre devlet adamı yetiştiren "Enderun Mektebi" bunların en önemlilerindendi. Eğitim-öğretimin temel müfredatı dinîydi. Fen ve sosyal bilimlere genellikle ferdi düzeyde ilgi gösterilmekteydi. Eğitim yöntemi

---

[1534] Edirne'nin Karaağaç karyesinde mukim otuz kişiden mürekkep protestanların o civarda satın aldıkları bir dönüm tarlanın kabristan yapılmasına müsaade edilmiştir. Bkz. BOA, *BEO.*, 671/50281, (H. 27 Safer 1313 / M. 19 Ağustos 1895).

[1535] Protestan kabristanı ittihaz edilmek üzere istenilen tarlanın Karaağaç ve istasyon tabyalarına yakınlığından dolayı kabristan ittihazından sarf-ı nazar edilmesine dair ve bu tarla hakkında yapılacak muamelenin hemen haber edilmesi. Bkz. BOA, *BEO.*, 1005/75350, (H. 20 Muharrem 1315 / M. 21 Haziran 1897); BOA, *ŞD.*, 1922/14, (H. 5 Safer 1315 / M. 6 Temmuz 1897).

[1536] BOA, *BEO.*, 973/72939, (H. 5 Safer 1315 / M. 6 Temmuz 1897); BOA, *BEO.*, 973/72938, (H. 5 Safer 1315 / M. 6 Temmuz 1897).

[1537] Almanya Protestan Cemaati için kabristan yapılacak mahalle ve verilecek ruhsatname. Bkz. BOA, *BEO.*, 1236/92674, (H. 20 Recep 1316 / M. 4 Aralık 1898); Protestanlar için Edirne Vilâyetine tabi Karaağaç karyesi civarında iki dönüm tarlanın kabristan olarak kullanılmasına izin verilmiştir. Bkz. BOA, *BEO.*, 1364/102287, (H. 26 Rebiülahir 1317 / M. 4 Eylül 1899); BOA, *İ.AZN.*, 34/50, (H. 12 Rebiülahir 1317 / M. 20 Ağustos 1899); Mezarlık olarak kabul edilen bölgenin krokisi için bkz. BOA, *ŞD.*, 1925/24, (H. 19 Recep 1316 / M. 3 Aralık 1898).

[1538] Mektep, Arapça'da yazı yazma öğrenilen yer manasındaki "ketebe" kökünden gelmektedir. Bkz. Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., No: 2, Eskişehir 1998, s. 1; Mekâtib: Mektepler, okullar. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 721.

[1539] Salih Özkan, *Türk Eğitim Tarihi*, Nobel Yay., Ankara 2019, s. 57.

genellikle aktarmacılıktan ve ezbercilikten öteye geçememişti[1540]. Klasik dönem Osmanlı eğitim kurumlarında "naklî" ve "aklî" dersler şeklinde iki gurup ders okutulmaktaydı. Naklî ilimleri oluşturan dersler, kur'an, tefsir, kelam, hadis, ahlak, fıkıh, felsefe ve ibadet gibi konulardı. Aklî ilimler ise Arapça gramer, Farsça gramer, belagât, lügat, genel dinî bilgiler ve hüsn-i hat olarak bilinen yazı derslerinden oluşmaktaydı[1541]. Derslerin haftada dört gün okutulduğu medreselerde, öğrencilerin yatılı kalması için hücre denilen odaları bulunmaktaydı. Öğrenciler, yemeklerini günde iki defa "me'kel" diye adlandırılan imaretin ayrı bir yemekhanesinde yerdi[1542]. Müslüman mekteplerde Osmanlıca olarak adlandırılan Türkçe, Arapça ve Farsça karışımı bir dil kullanılmaktaydı. Yaygın eğitim, genellikle din adamları tarafından verilirdi. Eğitimde yenileşme çabaları, 1776 yılından itibaren askerî mektepler açılması ile başlamış, medresenin etkisi askerî mekteplerde kısmî kalırken sivil mektepler üzerindeki etkisi devam etmişti[1543].

Avrupa'daki gelişmelerin bir sonucu olarak birçok alanda olumsuz etkilenen Osmanlı Devleti, eğitim sisteminde değişiklikler yapmak zorunda kaldı. Eğitim sistemindeki değişim iki yönden zorunlu görülmekteydi. Birincisi, değişen koşullar nedeniyle gelişen ve yeni işlevler edinen kalemiye sınıfının yeniden düzenlenmesi, diğeri ise savaşlarda sürekli yenilen ordunun yeni bilgi ve teçhizatla donatılmasının sağlanmasıydı[1544]. Bu nedenlerden dolayı 18. yüzyılın sonlarına doğru eğitimde ilk yenileşme hareketleri, askerî mekteplerin açılması ile başladı. Yabancı öğretmenlerin de ders vermeye başladığı bu mekteplerde Fransızca ve İngilizce gibi derslerin verilmeye başlanmasının yanı sıra müspet ilimler müfredata girdi. 19. yüzyıl başlarında ise ilköğretim zorunlu hale getirildi. İlk kez 1830'lu yıllarda Avrupa'ya öğrenci gönderildi. Yine bu dönemde ilk gazete olan *Takvim-i Vekayi*'nin çıkması ile süreli yayınlar artmaya başladı[1545].

[1540] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2007)*, Pegem Yay., Ankara 2007, s. 59-60.
[1541] Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.*, s. 9.
[1542] İsmail Hakkı Uzunçaşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 36.
[1543] Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 59-60.
[1544] İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK Yay., Ankara 1999, s. 24, 27.
[1545] Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 143.

1 Eylül 1869 tarihinde "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" ile ilk taşra eğitimi yönetim örgütü kuruldu. Saffet Paşa[1546] tarafından tasarlanan nizamname ile devlet mektepleri üç kademeden oluşturuldu. Birincisi, ilköğretim seviyesindeki sıbyan mektepleri, iptidaiyeler, rüştiyeler; ikincisi, ortaöğretim seviyesinde idadiler, sultaniler; üçüncüsü, yükseköğretim seviyesindeki Darü'l-fünûn'lardı[1547]. Üçüncü derecede bulunan Darü'l-fünûnlara aynı zamanda "Mekatib-i Âliye" de denilmekteydi. Bu mekteplerin başında "darü'l-muallimin (Erkek Öğretmen Okulu)", "darü'l-muallimat (Kız Öğretmen Okulu)", "darü'l-fünûn" ve askerî teknik mektepleri gelmekteydi[1548].

I. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yürürlüğe giren Kanun-ı Esasi'nin 15. 16. ve 114. maddeleri, eğitimde bazı değişikliklerin yapılmasını öngörmekteydı[1549]. Temmuz 1879 tarihinde Maarif Nezareti, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar devam edecek olan daireler şeklinde teşkilatlandı. Bu daireler, Mekatib-i Âliye, Mekatib-i Rüşdiye, Mekatib-i Sıbyaniyye, Telif ve Tercümeler ile Matbaa şeklinde beş adetti. 1882 yılında Telif ve Tercümeler dairesinin yerini Encümen-i Teftiş ve Muayene aldı. Bu dönemde ilköğretim Mekatib-i İptidaiye adıyla anılmaya başladı. 1886 yılında ise bağımsız bir daire olarak Mekatib-i Gayrimüslim ve Ecnebiyye Müfettişliği kuruldu. 1892'de ise Mekatib-i Aliye dairesi kaldırılarak, yerine Mekatib-i İdadiye dairesi teşkilatlandı[1550].

l882 yılında Maarif Nezareti'nce çıkarılan bir Maârif Nezareti tezkiresi[1551] ile her ilde bir maarif müdürü bulundurulması ve bunların başkanlığında birer eğitim

---

[1546] Saffet Paşa, Abdülaziz Dönemi'nde 1868-1876 yılları arasında üç defa Maarif Nazırlığı yapmış, aynı dönemde Hariciye, Nafia ve Adliye Nazırlığı yaptıktan sonra 1878 yılında sadrazam olmuştur. Maarif Nazırlığı döneminde Galatasaray Sultanisi'nin açılışı, Maarif Umumiye Nizamnamesi'nin hazırlanması, Darü'l-muallimin-i Sıbyan, Darü'l-muallimat ve Darü'l-fünûn'un açılmasında çalışmalar yapmıştır. Bkz. Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 195.

[1547] Erdal Ceyhan, *Türk Eğitim Tarihi Kronolojisi (1299-1997),* Ulusal Bellek Yay., Edirne 2004, s. 25; Salih Özkan, *a.g.e.*, s. 90.

[1548] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar*, Edirne'nin Eğitim Tarihi (İlk-Orta Öğretim) (1361-2005)*, Edirne Valiliği Yay., Edirne 2006, s. 81.

[1549] Bu maddeler için bkz. Suna Killi, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 32, 43; Salih Özkan, *a.g.e.*, s. 91-92.

[1550] Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 252-253.

[1551] 1882 (H. 25 Recep 1299) tarihli resmî ilânda "*...her tarafta maârifin yayılması, ilerlemesi ve çocukların talim-terbiyesi maksadına uygun olarak bu kere devletçe vilâyat-ı şahaneye birer maârif müdürü tayin olunmuş ve peyderpey tayin olunacaktır*.", Bkz. Bayram Kodaman, *II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yay., Ankara 1991, s. 40.

kurulu oluşturulması kararlaştırıldı[1552]. 1881-1909 yılları arasında taşrada takip edilen bu eğitim politikası gereğince eğitim kurulu maiyetinde "Maarif Meclisi" kurudu[1553]. Edirne'ye atanan ilk Maarif Müdürü ve Edirne Vilayeti Maarif Meclisi Müdürü Emin Bey idi[1554]. Edirne Maarif Müdürlüğü görevi yapmış diğer isimler şöyleydi:

1882-1919 arası Edirne'de Maarif Müdürlüğü Yapmış Memurlar	
1882-1885	Emin Bey
1885-1886	Yunus Efendi[1555]
1886	Nihat Bey[1556]
1887-1893	Süleyman b. Sururi[1557]
1893-1894	Mehmed Said Bey[1558]
1894-1899	Tevfik Bey[1559]
1899-1901	Ziver Bey[1560]

[1552] Erdal Ceyhan, *a.g.e.*, s. 30.
[1553] Erdal Ceyhan, *a.g.e.*, s. 30.
[1554] 4 Mart 1882 tarihinde atanan Edirne Maarif Meclisi Müdürü Emin Bey ile Müfettişi Yunus Efendi için vilayet muhasebesince yapılması gerekenlerin icrası. Bkz. BOA, *MF.MKT.*, 74/136, (H. 13 Rebiülahir 1299 / M. 4 Mart 1882); 21 Ocak 1895 tarihinde Edirne Vilayeti Maarif Müdürü Emin Bey'e nişan verilmiştir. Bkz. BOA, *İ.DH.*, 938/74304, (H. 4 Rebiülahir 1302 / M. 21 Ocak 1895); 1885 yılı içinde vefat etmiştir. Ocak 1886 tarihinde ailesine maaş bağlanmıştır. Bkz. BOA, *ŞD.,* 872/17, (H. 19 Rebiülahir 1303 / M. 25 Ocak 1886).
[1555] Yunus Efendi, 16 Şubat 1886 tarihinde Edirne Mekteb-i İdadi-i Mülkiye Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. Bkz. BOA, *MF.MKT.*, 90/3, (H. 12 Cemaziyelevvel 1303 / M. 16 Şubat 1886).
[1556] Nihat Bey, Temmuz 1886 tarihinde terfi almıştır. Aralık 1886 tarihinde ise vefat etmiştir. Bkz. BOA, *İ.DH.,* 995/78583, (H. 22 Şevval 1303 / M. 24 Temmuz 1886); Vefat etmiş olan Edirne Maarif Müdürü Nihad Bey'in ailesine maaş tahsisi. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 1383/95, (H. 12 Rebiülevvel 1304 / M. 9 Aralık 1886).
[1557] 30 Eylül 1888 tarihinde Edirne Maarif Müdürü Sururi Efendi terfi ve rütbe almıştır. Bkz. BOA, *İ.DH.,* 1100/86241, (H. 24 Muharrem 1306 / M. 30 Eylül 1888); Edirne Maarif Müdürü Sururi Bey'e Ağustos 1891 tarihinde Papa tarafından nişan verilmiştir. Mayıs 1892'de ise rütbesi tekrar yükseltilmiştir. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 1862/51, (H. 19 Muharrem 1309 / M. 25 Ağustos 1891); BOA, *MF.MKT.*,139/97, (H. 7 Şevval 1309 / M. 5 Mayıs 1892).
[1558] BOA, *MF.MKT.*, 190/31 (H. 9 Cemaziyelahir 1311 / M. 18 Aralık 1893).
[1559] BOA, *MF.MKT.*, 262/9, (H. 19 Zilkade 1312 / M. 14 Mayıs 1895); Edirne Maarif Müdürü Mehmed Tevfik Bey'in Trabzon Maarif Müdüriyeti'ne tahvil-i memuriyete talebi. Bkz. BOA, *MF.MKT.*, 433/48, (H. 29 Şaban 1316 / M. 12 Ocak 1899).
[1560] Aralık 1898 tarihinde Edirne Maarif Müdürü Tevfik ile Trabzon Maarif Müdürü Ziver Beylerin becayişi talebi. Bkz. BOA, *MF.MKT.*, 426/64, (H. 24 Recep 1316 / M. 8 Aralık 1898); BOA, *İ. MF.*, 5/42, (H. 15 Şevval 1316 / M. 26 Şubat 1899); Edirne Maarif Müdürü Ziver Bey'e 1900 yılı içinde İran ve Fransa Devletleri tarafından Şir-u Hurşid ve Akademi nişanları verilmiştir. Bkz. BOA, *Y.A.RES.*, 107/1, (H. 2 Muharrem 1318 / M. 2 Mayıs 1900); BOA, *MF.MKT.*, 522/55, (H. 3 Cemaziyelevvel 1318 / M. 29 Ağustos 1900); BOA, *MF.MKT.*, 526/67, (H. 23 Cemaziyelevvel 1318

1901-1904	Mustafa Celal Bey[1561]
1904	Ahmed Bey (Vekâleten)[1562]
1904-1913	Abdi Namık Bey[1563]
1913-1914	Galib Bey[1564]
1914-1917(?)	Servet Bey[1565]
1917(?)-1919	Haydar Bey[1566]

Tablo 49: *1882-1919 arası Edirne'de Maarif Müdürlüğü Yapmış Memurlar*

II. Meşrutiyet, eğitim sorunlarının üzerinde önemle durulduğu bir dönemdi. II. Meşrutiyetin ilanından sonra ortaya çıkan özgürlük eğitime de yansıdı. 31 Mart Olayı'ndan sonra mekteplerde tekrar disiplin sağlandı[1567]. Ancak yeni sistem ile birlikte eğitim sisteminin düzenlenmesine nereden başlanması gerektiği tartışmalara yol açmıştı. II. Meşrutiyetin ilk Maarif Nazırı Emrullah Efendi, eğitimi Tuba ağacına benzeterek, ıslahat ve teşkilata, iptidaiyeden değil, tedrisat-ı aliye'den başlamanın gerekliliğini savunmuştu. Emrullah Efendi'ye göre, eğitimde reforma yüksek dereceli eğitim kurumlarından başlanmalıydı[1568]. Dönemin Darü'l-muallimin Müdürü Satı Efendi ise bu görüşün tam tersini savunarak, ıslahata ilköğretimden

---

/ M. 18 Eylül 1900); *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1319/ M. 1901-1902),* 4. sene, Def'a 4, 2. Kısım, Dersaadet H. 1319, s. 302.

[1561] Aralık 1901 tarihli bir tezkireye göre Edirne Maarif Müdürü Ziver Bey ile Yanya Maarif Müdürü Celal Bey'in becayişleri uygun görülmüştür. Bkz. BOA, *MF.MKT.*, 595/22, (H. 5 Ramazan 1319); BOA, *BEO*, 1790/134228, (H. 1 Zilkade 1319 / M. 9 Şubat 1902); *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1321/ M. 1903-1904),* 6. sene, Def'a 6, 1. Kısım, Dersaadet H. 1321, s. 280.

[1562] Yanya'ya tayin edilen Edirne Maarif Müdürü Ziver Bey'in, yerine vekâleten atanan Mekteb-i İdadi-i Mülkiye Müdürü Ahmed Müfid Bey'e hesapları devrettiği belirtilerek devir hesap defterinin bir nüshasının gönderildiği. Bkz. BOA, *MF.MKT.*, 614/3, (H. 1 Zilhicce 1319 / M. 11 Mart 1902).

[1563] 12 Mayıs 1904 tarihli tezkire gereğince Edirne Maarif Müdürü Celal Bey'in maaş-ı halisi ile Ankara Maarif Müdüriyeti'ne tahvil-i memuriyeti ve yerine de Yanya Maarif Müdür-i sabıkı Namık Bey'in tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Bkz. BOA, *BEO.*, 2330/174723, (H. 26 Safer 1322 / M. 12 Mayıs 1904); BOA, *MF.MKT*., 780/50, (H. 1 Rebiülevvel 1322 / M. 16 Mayıs 1904); Edirne Maarif Müdürü Namık Efendi'ye mekteblerin çoğaltılması ve ıslahı hususunda gösterdiği hizmetlerden dolayı teşekkür edildiği ve bunun devamının dilendiğine dair 12 Mart 1907 tarihli tezkire. Bkz. BOA, *MF.MKT.*, 984/28, (H. 27 Muharrem 1325 / M. 12 Mart 1907); *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (R. 1326 / M. 1910),* 65. sene, s. 486-487; *(R. 1327 / M. 1911),* 66. sene, s. 478-479; *(R. 1328 / M. 1912),* 67. sene, s. 498-499.

[1564] BOA, *İ.DH.*, 1509/60, (H. 12 Ramazan 1332 / M. 4 Ağustos 1914).

[1565] BOA, *DH.İ.UM.EK.*, 13/61, (H. 21 Cemaziyelevvel 1334 / M. 26 Mart 1916).

[1566] BOA, *MF.MKT.*, 1236/36, (H. 6 Muharrem 1337 / M. 12 Ekim 1918).

[1567] Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 265-266.

[1568] İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, s. 84.

başlanması gerektiğini savundu[1569]. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideoloğu Ziya Gökalp'e göre, çocuk toplum içinde yetiştirilmeliydi. Ona göre, birey, toplum içinde erimeli ve toplumun amaçlarına göre bir eğilim kazanmalıydı. Ziya Gökalp, talim ve terbiyeyi birbirinden ayırmış, "millî terbiye" ve "asrî talim" olmak üzere eğitimi iki ilkede ele almıştı[1570]. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra her ne kadar eğitim alanında radikal değişiklikler hedeflenmiş olsa da gerek siyasî çalkantılar gerekse de 1911 yılından itibaren başlayan savaşlar dönemi nedeniyle istenilen seviyede başarı elde edilemedi. Ancak eğitim alanında önemli çalışmalar yapıldı. Dönemin sonuna doğru sorunları bir türlü çözümlenemeyen sıbyan mektepleri kapatıldı ve anaokullar açıldı. Medreselerin ıslahı, öğretmen yetiştirme programları, meslek mektepleri, mekteplerde öğretilen dersler, araç ve gereçler, öğretim teknikleri üzerine yeni çalışmalar başlatıldı[1571].

3.2.1.Müslüman Mektepleri

3.2.1.1. Sıbyan'dan İptidai'ye İlk Mektepler

Sıbyan mektepleri, "sabi" denilen 5 ila 6 yaşlarındaki kız ve erkek çocuklarına eğitim veren ilkokullardı. II. Mehmed Dönemi'nde açılan bir sıbyan mektebinin Türkçe vakfiyesinde bu mekteplere "Darü't-talim" denilmekteydi. Aynı vakfiyenin Arapçasında ise "Mektep" tabiri kullanılmaktaydı. Daha sonra bu mekteplere çeşitli isimler verilmiştir. Vakfiyelerine göre, "Darü'l-ilim", "Mekteb-i Sıbyan", "Darü's-sıbyan", "Muallimhane", "Mektep", "Mektephane" gibi çeşitli isimler kullanıldı[1572]. Osmanlı şehirlerinin her mahallesinde bir tane bulunmasından dolayı "Mahalle Mektebi" olarak kullanımı daha yaygındı[1573].

[1569] Satı Efendi'ye göre "*Maarifin öncüleri ilkokul öğretmenleridir. Zira ilkokul olmazsa diğer yüksekokullar olmazdı*" demektedir. Bkz. Salih Özkan, *a.g.e.*, s. 99.
[1570] Ziya Gökalp'e göre, "*Talim fenni bilgilerin çocuklara öğretilmesidir. Bunun için asri olmalıdır. Karakteri itibariyle 'Lâmilli'dir. Oysa terbiye milli olacaksa harsa ve milli vicdana dayanmalıdır.*", İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, s. 85.
[1571] Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 265-266.
[1572] Faik Reşit Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964, s. 6-8.
[1573] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Matbaa, İstanbul 1977, s. 81-82.

Sıbyan mekteplerinin belirlenmiş bir müfredatı ya da devletin hazırladığı bir yönetmeliği bulunmamaktaydı. Ezbere dayalı bu eğitimin temeli, çocuklara İslamın kurallarını ve kur'anı öğretmek, okuma yazma öğretmekti. Genel olarak okutulan dersler şu şekildeydi: Elifba, amme cüzü ve öteki cüzler, kur'an, ilmihal (dini bilgiler), tecvid (harflerin ve kur'anın okuma biçimi), hıfz'ı kur'an (hafızlık eğitimi), Türkçe ahlâk risaleleri, dört işlem Matematik, Türkçe ve Hat (önce sülüs sonra nesih)[1574]. Sıbyan mektepleri ücretsizdi. Ücretsiz olmalarının yanı sıra çocuklara hem gündelik verilir hem de elbise yardımı yapılırdı. Yeme-içme bedava olmasının yanında senede bir defaya mahsus gezi düzenlenirdi[1575].

Sıbyan mekteplerindeki ilk değişimler, Nisan 1847'de çıkarılan "Etfalin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Vechile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Haceleri Efendilere İta Olunacak Talimat" adında bir yönetmelik ile başladı[1576]. Bu talimatname ile 7 yaşına giren çocukların sıbyan mekteplerine gitmeleri zorunlu kılındı. Yedi yaşına giren çocuklarını mekteplere göndermeyen anne ve babaya cezai yaptırım söz konusuydu. Bu mekteplerde öğrenim süresi 4 yıl olup, yetersiz olan çocukların 3 yıl daha okumaları şarttı. Aynı zamanda bu talimatname ile 4 yıllık sıbyan mekteplerinden sonra 2 yıl süren rüşdiye eğitimi de zorunlu hale getirildi. Böylelikle zorunlu eğitim 6 yıla çıkarıldı[1577]. 1869 tarihli "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" ile ilköğretimde önemli gelişmeler yaşandı. 1869 Nizamnamesi'ne göre sıbyan mekteplerinin yeniden düzenlenmesi ve "Mekteb-i İbtidâi[1578]" ismiyle yeni usûlde eğitim veren mekteplerin açılması girişimi 1870 tarihinde başladı[1579]. Nizamname'de sıbyan mektepleri olarak kullanılsa da Maarif

---

[1574] Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 57.
[1575] Osman Ergin, *a.g.e.*, C. 1-2, s. 87; Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 161.
[1576] Maarif Meclisi tarafından İlköğretim Yönetmeliği denilebilecek bir 'Sıbyan Mektebi Talimatı' hazırlanmıştır. Mekteb-i Maarif-i Umumiye Müdürü Kemal Efendi'nin çalışmaları sonucu 20 maddeden oluşan talimat, ilköğretimin amaçlarını, ilkelerini, öğretim sürecini ve dersleri içermiştir. Erdal Ceyhan, *a.g.e.*, s. 16; Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.*, s. 144.
[1577] Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 161-162.
[1578] Kelime anlamı ilk, başlangıç demektir. İlk tahsil veren mektep yerine kullanılan bir tâbirdir. Öncesinde bunun yerine sıbyan mektebi tâbiri kullanılmıştır. 1876'dan sonra ilkokul karşılığı olarak ibtidâi mektebi adı kullanımaya başlanmıştır. Mekteb-i İptidai: İlk mektep. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, "İptidai", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, s. 14; Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 64; Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 724.
[1579] 1869 Nizamnamesine göre hazırlanmış olan yeni usûl eğitim programının tatbiki için 1872'de İstanbul'da Nur-u Osmanîye Camii içinde bulunan eski bir binada iptidaî mektebi açılmıştır. 'Numune

Nezareti'ne bağlı olan bu mekteplere, "İptidai Mektep", "Mekteb-i İbtidâi" ve "Usûl-i Cedide Mektebi", halk arasında ise "Taş Mektep" denilmekteydi[1580]. Bu mekteplerin ders programları değiştirilerek eski sistemde okutulan derslerin yanına elifba-i Osmanî, muhtasar Tarih-i Osmanî, muhtasar sarf-ı Osmanî, muhtasar coğrafya, muhtasar nahv-ı Osmanî, muhtasar ilm-i hesap, tahvil-i mikyas tabloları dersleri konuldu[1581].

I. Meşrutiyet Dönemi'nde iptidai mekteplerinde önemli bir değişiklik olmadı. Ancak II. Meşrutiyet Dönemi'nde önemli değişiklikler yapıldı. 1912 yılında iptidai mektepleri, Maarif Nezareti'nin denetiminden alınarak Evkaf Nezareti'ne bağlandı. Aynı yıl içinde Evkaf Bakanlığı'nda iptidai mektepler için Müessesat-ı İlmiyye-i Vakfîyye (Bilim Vakıfları Kurumu) kuruldu[1582]. 1912 yılında Maarif Nazırı Emrullah Efendi tarafından hazırlanan "Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati (Geçici İlköğretim Yasası)", 1913 yılında kendisinden sonra nazır olan Şükrü Bey tarafından yürürlüğe konuldu. Bu yasa ile ilköğretimin mecburî ve devlet mekteplerinde eğitimin parasız olması sağlandı[1583].

1870'lerde geleneksel yöntemlerle devam eden sıbyan mekteplerinin sayısı azalsa da II. Meşrutiyet'e kadar "Usûl-i Cedîde[1584]" yöntemine göre iptidai mekteplerine dönüşenlerin sayısı oldukça fazlaydı. Edirne'de eski mekteplerin yeniden dönüşümü ve tamiri, köy mekteplerinin ise Usûl-i Cedîde'ye dönüştürülmesine çalışıldı[1585]. Bu doğrultuda dönemin Edirne Valisi Rauf Paşa (1880-1882), iptidai mekteplerinin yeniden düzenlenmesi üzerine çalışarak ve Usûl-i Cedîde'ye göre 60 öğrenci ile Selimiye İptidai'sini açtı[1586]. II. Abdülhamid

---

Mektebi' olarak adlandırılan bu mektep sonradan tüm bölgelerde kurulacak iptidai mekteplerinin ilki olmuştur. Bkz. Osman Ergin, *a.g.e.*,C. 1-2, s. 467; Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 64-65.

[1580] Ayrıntılı bilgi için bkz.Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 162-163.

[1581] Halim Demiryürek, *a.g.t.*, s. 143.

[1582] Erdal Ceyhan, *a.g.e.*,, s. 40.

[1583] Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 268; Erdal Ceyhan, *a.g.e.*, s. 40; Halim Demiryürek, *a.g.t.*, s. 143-144.

[1584] Usûl-i Cedîde: Eğitim sistemimizde ders araç, gereçleri konusunda yenileşme ve öğretmenlerin geleneksel eğitim yöntemlerinin yerine etkili ve yeni öğretim teknikleri uygulamasıdır. Bkz. Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 207.

[1585] Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 86.

[1586] Hafız Hayri Efendi ilk muallimi olarak görülmektedir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 9, *(H. 1300/ 1883)*, s. 86; Salnamede dönemin Edirne Valisi Rauf Paşa'nın bu çalışmalarından ayrıntılı olarak bahsedilmiştir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 20, *(R.1310 / M. 1893)*, s. 154.

Dönemi'nde Edirne'de 14 bina inşa edilerek iptidai mektepleri açıldı. Ayrıca, II. Abdülhamid'in Edirne'de 1877-1893 tarihleri arasında Emlâk-ı Hümayun vasıtasıyla bizzat yaptırdığı iptidai mekteplerin sayısı 42 idi[1587].

Edirne'deki iptidailerle ilgili olarak ilk düzenli bilgilere H.1300 / 1883 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nden ulaşılabilmektedir. Buna göre, 1883'de Edirne'de 5'i erkek, 3'ü kız olmak üzere 8 iptidai mektebi bulunmaktaydı. Aynı salnameye göre, Selimiye (60 öğrenci), Taşlık (55 öğrenci), Ayşehatun (55 öğrenci), Kirişhane Taş (92 öğrenci) ve Yakup Kilari (40 öğrenci) iptidai mekteplerinde toplam 302 erkek öğrenci bulunmaktaydı. Çiçekli (25 öğrenci), Yahya Efendi (30 öğrenci) ve Kirişhane Yeşilce (65 öğrenci) iptidai mekteplerinde 120 kız öğrenci mevcuttu[1588]. 1884 tarihli salnameye göre, Selimiye (65 öğrenci), Taşlık (60 öğrenci), Ayşehatun (60 öğrenci), Kirişhane Taş (110 öğrenci) ve Yakup Kilari (30 öğrenci) iptidai mekteplerinde toplam 325 erkek öğrenci bulunmaktaydı. Çiçekli (35 öğrenci), Yahya Efendi (45 öğrenci) ve Kirişhane Yeşilce (65 öğrenci) iptidai mekteplerinde 145 kız öğrenci mevcuttu. Ek olarak da Kadriye (28 öğrenci) ve Kanlıpınar (35 öğrenci) iptidai mektepleri kaydedilmişti. Buna göre kızlara ait iptidai mektep sayısı 5'e çıkmıştı. 5'i erkek, 5'i kız toplam 10 iptidaide, 325'si erkek ve 208'si kız öğrenci olmak üzere toplam 533 iptidai öğrencisi mevcuttu[1589]. 1885 tarihli salnameye göre ise erkek öğrencilere eğitim veren Konyalı (40 öğrenci), kız öğrencilere eğitim veren Tahmis (35 öğrenci) ve Güzelcebaba (45 öğrenci) mektepleri görülmektedir. Buna göre 1885 yılında yeni eklenen öğrenciler ile birlikte 365'i erkek, 298'i kız olmak üzere toplam öğrenci sayısı 663'a çıkmıştı[1590]. 1885 tarihli salnamede sıbyan mektepleri adı geçerken 1886 tarihli salnamede iptidai mektepleri adıyla belirtilmiştir. 1886'da Edirne Sancağı'ndaki iptidai mektebi sayısı, 176'sı faal, 6'sı kullanılamaz durumda olan toplam 182 idi[1591]. 1886-1903 yılları arasında Edirne

---

[1587] Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 86-87.
[1588] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 9, *(H. 1300 / M. 1883)*, s. 86.
[1589] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 10, *(H. 1301 / M. 1884)*, s. 94.
[1590] Kanlıpınar mektebi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 11, *(H. 1302 / M. 1885)*, s. 96.
[1591] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 11, *(H. 1302 / M. 1885)*, s. 251; Def'a 12, *(H. 1302 / M. 1886)*, s. 259.

Vilayet Salnameleri'nde Edirne'de erkek öğrencilere mahsus iptidai mektepleri ve öğrenci sayıları şöyleydi[1592]:

Edirne'de 1886-1903 yılları arasında erkek öğrencilere mahsus iptidai mektepleri ve öğrenci sayıları							
Mektepler	**1886**	**1887**	**1888**	**1889**	**1893**	**1899**	**1903**
Selimiye	150	165	168	199	65	65	244
Taşlık	75	85	98	104	55	63	52
Kirişhane	110	150	115	124	170	190	154
Ayşehatun	155	150	128	127	86	65	61
Konyalı	40	50	43	44	37	45	49
Muradiye	60	150[1593]	156[1594]	110	150	170	98
Karabulut	-	-	-	20	118	110	143
Yıldırım	-	-	-	58	47	25	30
Üçserefeli	-	-	-	-	32	55	133
Yeni İmaret	-	-	-	-	65	86	86
Kadriye	-	-	-	-	31	-	-
Keçeciler	-	-	-	-	-	-	23
Toplam	**590**	**750**	**708**	**786**	**856**	**874**	**1.073**

Tablo 50: *Edirne'de 1886-1903 yılları arasında erkek öğrencilere mahsus iptidai mektepleri ve öğrenci sayıları*

1886-1903 yılları arasında Edirne Vilayet Salnameleri'nde Edirne'de kız öğrencilere mahsus iptidai mektepleri ve öğrenci sayıları şöyleydi[1595]:

Edirne'de 1886-1903 yılları arasında kız ögrencilere ait iptidai mektepleri ve öğrenci sayıları							
Mektepler	**1886**	**1887**	**1888**	**1889**	**1893**	**1899**	**1903**
Kadriye	60	70	-	-	-	-	115

[1592] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 12, *(H. 1303 / M. 1886)*, s. 96; Def'a 13, *(H. 1304 / M. 1887)*, s. 65; Def'a 14, *(H. 1305 / M. 1888)*, s. 67; Def'a 15, *(H. 1306 / M. 1889)*, s. 67; Def'a 20, *(R. 1310 / M. 1893)*, s. 88-89; Def'a 26, *(R. 1315 / M. 1899*), s. 73; Def'a 27, *(R. 1319 / M. 1903)*, s. 674-675.

[1593] 70'i erkek, 80'i ise kız öğrencidir.

[1594] 113'ü erkek, 43'ü ise kız ögrencidir.

[1595] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 12, *(H. 1303 / M. 1886)*, s. 96; Def'a 13, *(H. 1304 / M. 1887)*, s. 65; Def'a 14, *(H. 1305 / M. 1888)*, s. 67; Def'a 15, *(H. 1306 / M. 1889)*, s. 67; Def'a 20, *(R. 1310 / M. 1893)*, s. 88-89; Def'a 26, *(R. 1315 / M. 1899*), s. 73; Def'a 27, *(R. 1319 / M. 1903)*, s. 674-675.

Çiçekli	110	150	136	131	131	-	61
Yahya Efendi	60	70	62	67	69	-	-
Yeşilce	55	70	76	13	80	95	63
Tahmis	45	60	51	49	41	-	-
Güzelcebaba	50	60	58	58	45	15	37
Kuşçu Doğan	-	-	-	40	85	65	128
Yıldırım	-	-	-	-	15	80	30
Şekerci	-	-	-	35	80	-	-
Toplam	**380**	**480**	**383**	**393**	**546**	**255**	**434**

Tablo 51: *Edirne'de 1886-1903 yılları arasında kız öğrencilere ait iptidai mektepleri ve öğrenci sayıları*

R. 1319/1903 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nde öğrenci sayısı verilmeyen "Cami-i İbrahim Paşa" adında bir mektepten daha bahsedilmektedir. Yukarıda verilen tablolara göre Edirne şehir merkezindeki 22 iptidai mektebinde, kız ve erkek dâhil olmak üzere 1886'da 970, 1887'de 1.230, 1888'de 1.091, 1889'da 1.179, 1894'de 1.402, 1899'da 1.129 ve 1903'de toplam 1.507 öğrenci bulunmaktaydı[1596].

27 Nisan 1909 tarihli Edirne emlakını gösteren defterde toplam mektep sayısı 52 olarak verilirken bir kayıt da 2 adet mektep arsasına aitti[1597]. R. 1326/1910 tarihli Devlet Salnamesi'nde ise Edirne'de 4'ü erkek, 1'i kız ve 7'si karma olmak üzere 12 resmi iptidai mektebi vardı. Müslümanlara ait 2'si erkek, 2'si kız ve 3'ü karma olmak üzere 7 özel iptidai mektebi bulunmaktaydı[1598].

3.2.1.2. Rüşdiye Mektepleri

18. yüzyılın sonlarına doğru açılan askerî mekteplerde öğrenciler, ilk olarak Türkçe eğitimi almaktaydı. Sıbyan mekteplerinden gelen öğrencilerin dil eğitimi

---

[1596] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 12, *(H. 1303 / M. 1886)*, s. 96; Def'a 13, *(H. 1304 / M. 1887)*, s. 65; Def'a 14, *(H. 1305 / M. 1888)*, s. 67; Def'a 15, *(H. 1306 / M. 1889)*, s. 67; Def'a 20, *(R. 1310 / M. 1893)*, s. 88-89; Def'a 26, *(R. 1315 / M. 1899*), s. 73; Def'a 27, *(R. 1319 / M. 1903)*, s. 674-675.
[1597] BOA, *Y.EE.*, 27/18, (H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909), s. 1.
[1598] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (R. 1326 / M. 1910)*, 65. Sene, s. 336.

konusundaki eksikliklerinden dolayı eğitim olumsuz etkilenmekteydi. Sıbyan mekteplerinden itibaren başlayan bu sorunu gidermek için yenileşme gerekliydi. Bundan dolayı sıbyan mektepleri ile medrese eğitimi arasına orta öğretim özelliğinde "rüşdiye" olarak adlandırılan mektepler açıldı. Çocukların "rüşd[1599]" yaşına gelene kadar bu mekteplerde eğitim görmeleri düşünüldüğü için bu mekteplere de adını II. Mahmud vermişti[1600]. Bunun üzerine memur yetiştirmek ve mevcut memurların gelişimini sağlamak amacıyla 1839'de ilk rüşdiye olarak kabul edilen "Mekteb-i Maârif-i Adliye" açıldı[1601]. 8 Kasım 1846 tarihinde "Mekatib-i Umumiye Nazırlığı" kurulduktan sonra rüşdiyelerin diğer bölgelerde de açılması hızlandı. İlk olarak yeni açılan rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek için 16 Mart 1848 tarihinde İstanbul'da "Darü'l-muallimin" kuruldu[1602]. 1846 Nizamnamesi'ne göre okutulan dersler Arapça, kur'ân, akaid, hesap ve hat iken 1848'de ders programları yeniden düzenlenerek ilaveten Farsça, coğrafya ve hendese eklendi. Rüşdiyeler ilk açıldığında öğrenim süresi 4 yıl iken "Darü'l-maarif" mektepleri açıldıktan sonra 6 yıla çıkarıldı[1603]. 1863 yılında rüşdiyelerin öğrenim süresi 5 yıl, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile 4 yıla indirilerek ortaöğretimin ilk basamağı oluşturuldu[1604]. 1879 yılında Maârif teşkilâtı yeniden düzenlendi ve Maârif Nezareti 5 daireye ayrıldı. Bu dairelerden biri de "Mekâtib-i Rüşdiye Dairesi" idi. Devlet, bu daire vasıtasıyla rüşdiyelerin ıslahını ve yaygınlaşmasını hedefledi[1605]. 13 Haziran 1892 tarihinde ise tüm mektep programları gözden geçirilerek eğitim süresi 3 yıla indirildi[1606].

[1599] Rüşd: 1. doğru yolu bulup gitme, doğru yolda gitme. 2. doğru düşünme, akıl sahibi olma. 3. baliğ olma, bulûğa erme, erginlik. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1082.
[1600] Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 148.
[1601] Osman Ergin, *a.g.e.*,C. 1-2, s. 365; II. Mahmud'a arzolunan teklif üzerine "Rüşdiye" ismiyle adlandırılan mektepler açılmadan önce Bab-ı Ali ve Bab-ı Defterdar kalemlerine yetişmiş memur tedarik etmek ve yaşları ilerlemiş memurları geliştirmek amacıyla 11 Şubat 1839 tarihinde kurulmuştur. Bunların başlarına Nazır ünvanıyla atananların amacı ise rüşdiyeleri açıp teşkilatlandırmaktı. İlk olarak Sultan Ahmed Camii hünkâr mahfelinde açılan bu mektep ilk açılan çağdaş ortaöğretim kurumunu teşkil etmektedir. Bkz. Faik Reşit Unat, *a.g.e.*, s. 16.
[1602] Faik Reşit Unat, *a.g.e.*, s. 43-44.
[1603] Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 92.
[1604] 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile rüşdiyelerin geliştirilmesi ve yaygınlaşması hakkında çok önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar için bkz. Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 93.
[1605] Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 96.
[1606] Faik Reşit Unat, *a.g.e.*, s. 44.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde 1913 yılında çıkarılan "Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-i Muvakkatı (Geçici İlköğretim Yasası)" adında kanun ile mekteplerin teşkilat yapıları ile ilgili önemli değişiklikler yapıldı. Özellikle bu döneme kadar işlevini yürüten iptidai ve rüşdiye adındaki mektepler birleştirildi ve "Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye" adını aldı. Öğrenim süresi 6 yıl olarak belirlendi. Her biri 2 yıl olmak üzere Devre-i Ula, Devre-i Mutavassıta ve Devre-i Aliye şeklinde 3 devreye ayrıldı[1607]. Bunun yanı sıra ders programlarına, lisan-ı Osmanî, malumat-ı medeniye ve ahlakiye ve iktisadiye, kıraat, hat, hendese, coğrafya, hesap, terbiye-i bedeniye ve mektep oyunları, tarih, malumat-ı tabiye, hıfzıssıhha, el işleri ve resim, dürus-ı eşya, idare-i beytiye, erkekler için talim-i askerî ve kızlar için dikiş eklendi[1608].

Edirne'de ilk rüşdiye mektebi, 1857 yılında bugünkü Gazi İlköğretim Okulu'nun yerinde bulunan merhum Ahi Çelebi Sıbyan Mektebi ile Darü'l-kurrasının birleştirilmesi ile açıldı[1609]. Bu mektep binası, Edirne'nin önde gelenlerinden Hacı Şerif Bey ve Hüsnü Bey tarafından bağışlanan 60.000 kuruş ile iki katlı olarak yeniden inşa edildi. Edirne'nin 1877-1878 yılında uğradığı Rus işgali nedeniyle kapatıldı, ancak 1879'da yeniden açıldı[1610].

Edirne merkezinde 1870-1877 yılları arası 2 adet erkek rüşdiyesi bulunmaktaydı. Bu tarihler arasında Edirne'de bulunan erkeklere ait rüşdiyelerin toplam öğrenci sayısı yıllara göre değişiklik göstermekteydi. Buna göre, 1870'de 185, 1871'de 169, 1872'de 226, 1873'de 176, 1874'te 226, 1875'te 245, 1876'da 252, 1877'de 255 erkek öğrenci bulunmaktaydı[1611]. 1883'den itibaren 2 erkek 1 kız rüşdiyesi vardı. 1883'te birinci rüşdiye mektebinde öğrenci sayısı 25 iken ikinci rüşdiye mektebi öğrenci sayısı bilinmemektedir. Ayrıca kızlara ait rüşdiyeler ile ilgili ilk mektep 15 kız öğrencisiyle 1883 tarihli salnamede görülmektedir[1612]. 1884'te 185

[1607] Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 268.
[1608] Erdal Ceyhan, *a.g.e.*,, s. 40; Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 269.
[1609] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 358.
[1610] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Eğitim Tarihi…*, s. 113.
[1611] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 1, (H. 1287 / M. 1870), s. 127; Def'a 2, (H. 1288 / M. 1871), s. 129; Def'a 3, (H. 1289 / M. 1872), s. 135; Def'a 4, (H. 1290 / M. 1873), s. 136; Def'a 5, (H. 1291 / M. 1874), s. 111; Def'a 6, (H. 1292 / M. 1875), s. 109; Def'a 7, (H. 1293 / M. 1876), s. 103; Def'a 8, (H. 1294 / M. 1877), s. 90.
[1612] Bu mektep, Edirne Valisi İzzet Paşa'nın gayretleri sonucu 1891'de Selimiye Camii'sinin arkasındaki Taş Odalar Mahallesi'nde kargir, iki katlı binada açılmıştır. Bu mektebin muallimesi Hafize Rüveyde Hanım'dır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 9, (H. 1300 / M. 1883), s. 85-86.

(150'si erkek, 35'i kız), 1885'te 200 (170'i erkek, 30'u kız), 1886'da 200 (170'i erkek, 30'u kız), 1887'de 240 (190'ı erkek, 50'si kız), 1888'de 255 (234'ü erkek, 21'i kız), 1889'da 169 (156'sı erkek, 13'ü kız) öğrenci bulunmaktaydı[1613].

30 Ocak 1890 tarihli irade-i seniye ile rüşdiyelerin kapatılması ve idadilere dönüştürülmesi kararı alındı[1614]. Bu karar ile Edirne'deki rüşdiyelerin bir kısmı idadi bünyesinde toplandı[1615]. H. 1309/1892 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nde 102 öğrencili bir erkek rüşdiyesi gösterilirken aynı zamanda "Edirne Rüşdiye Mektepleri" adı altında diğer rüşdiye eğitimi veren erkek ve kız mektepleri de gösterilmiştir[1616]. Edirne'de bu uygulamaya 1893 yılından itibaren geçildi. Bu tarihten itibaren "Mekteb-i İdadi Rüşdiye Şubesi" adı altında sadece bir adet erkek rüşdiyesi eğitim vermeye devam etmekteydi[1617].

Erkek rüşdiyesinde verilen dersler şöyleydi[1618]:

1. Sene: Arabî, Farisî, lisan-ı Türkî, hesap, coğrafya, tarih, ilm-i belagat, resim, Fransevî ve hat.

2. Sene: Arabî, Farisî, lisan-ı Türkî, Fransevî, hesap, coğrafya, tarih, resim ve hat.

3. Sene: Arabî, Farisî, lisan-ı Türkî, hesap, coğrafya, Fransevî, resim ve hat.

4. Sene: Arabî, ulum-u dinîye, lisan-ı Türkî, hesap ve hat dersleri programda mevcuttu.

[1613] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 10, (H. 1301 / M. 1884), s. 93, 94; Def'a 11, (H. 1302 / M. 1885), s. 94-96; Def'a 12, (H. 1303 / M. 1886), s. 93-94; Def'a 13, (H. 1304 / M. 1887), s. 64-65; Def'a 14, (H. 1305 / M. 1888), s. 63-64; Def'a 15, (H. 1306 / M. 1889), s. 66-67.

[1614] H. 8 Cemaziyelahir 1307 / M. 30 Ocak 1890 tarihli "İdadi mektepleri bulunan yerlerde Rüşdiye mekteplerinin lâğvile tahsisatlarının mekâtibi idadiye tahsisatına ilâvesi hakkında irade-i seniye.", *Düstur*, Tertip 1, C. 6, No: 141, s. 499-500.

[1615] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 16, *(H. 1307 / M. 1890)*, s. 66.

[1616] Salnamede adı geçen erkek rüşdiyeler şu şekildedir: Selimiye (110 öğrenci); Kirişhane Taş Mektep (160 öğrenci), Ayşehatun (85 öğrenci), Taşlık (91 öğrenci), Üç Şerefeli (65 öğrenci), Muradiye (145 öğrenci), Karabulut (83 öğrenci), Konyalı (52 öğrenci), Yıldırım (31 öğrenci), Yeni İmaret (90 öğrenci) ve Kadriye (30 öğrenci) Rüşdiyeleri. Salnamede adı geçen kız rüşdiyeler ise şu şekildedir: Çiçekli (140 öğrenci), Yeşilce (85 öğrenci), Hacı Yahya (110 öğrenci), Tahmis (48 öğrenci), Kuşçu Doğan (68 öğrenci), Şekerci (85 öğrenci), Güzelcebaba (38 öğrenci) ve Yıldırım Rüşdiyeleri bulunmaktadır. Buna göre 942 erkek ve 589 kız öğrenci mevcuttur. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 16, *(H. 1309 / M. 1892)*, s. 66-68.

[1617] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 20, *(H. 1310 / M. 1893)*, s. 87.

[1618] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 16, *(H. 1309 / M. 1892)*, s. 122-123.

Dört yıl eğitim veren kız rüşdiyelerinin de sayısı bire indirildi. Bu rüşdiyede, 1893'te 130, 1895-1898 arası 184, 1899'da 174, 1900'de 184, 1901/1902'de 105[1619], 1903'te 110 ve 1904 yılında 136 kız öğrenci öğrenim görmekteydi[1620]. Kız rüşdiyesinde verilen dersler şöyleydi[1621]:

1. Sene: Kur'ân-ı kerim, ulûm-ı dinîye, lisan-ı Osmanî, kırâat-ı Türkî ve imla, hesap ve hat.

2. Sene: Ulûm-ı Dinîye, Arabî, Farisi, kırâat-ı Türkî ve iimla, dikiş ve hat.

3. Sene: Arabî, Farisî, kırâat-ı Türkî ve imla, dikiş ve hat.

4. Sene: Arabî, Farisî, tarih, hesap, müsellesat, dikiş, hat ve piyano.

II. Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre öncesine kadar rüşdiyeler idadilerin bünyesinde faaliyet göstermekteydi. 1906 yılından itibaren rüşdiye sayısının tekrar arttığı görülmektedir. 1906-1907 öğretim yılında Edirne'de mevcut rüşdiye mekteplerinin 6'sı erkek 2'si kız olmak üzere 8'e çıkmıştı[1622]. R. 1326/1910 tarihli Devlet Salnamesi'nde Edirne'de bulunan resmi rüşdiye mektebi sayısı, 6'sı erkek, 2'si kız ve 7'si karma olmak üzere toplam 15'dir. Müslümanlara ait özel rüşdiye bulunmamaktadır[1623].

II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitim ile ilgili gelişmeler rüşdiye mekteplerini etkilemişti. Edirne'deki rüşdiyelerin onarımları ya da inşası gibi çeşitli masraflarının karşılanması için Maarif Nezareti'nin ciddi bir bütçe ayırdığı görülmektedir. Örneğin; 3 Aralık 1913 tarihinde çıkarılan iki maddelik kanun ile Edirne dâhilinde bulunan rüşdiye mekteplerinin maaş, masraf, inşaat ve tamiratları için 1913 yılı Maarif-i Umumiyye bütçesinden 65.000 kuruşun yıl sonuna kadar verilmesi

---

[1619] Muallim-i evvel ve nakış muallimi ise Şadiye Hanım idi. Bkz. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1319 / M. 1901-1902),* Def'a 4, 2. Kısım, Dersaadet H. 1319, s. 311.

[1620] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 20, *(H. 1310 / M. 1893)*, s. 87; Def'a 21, *(R. 1311 / M. 1895)*, s. 69; Def'a 22, *(R. 1312 / M. 1896)*, s. 69; Def'a 23, *(R. 1313 / M. 1897)*, s. 67; Def'a 24, *(R. 1314 / m. 1898)*, s. 72; Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899)*, s. 72; Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1900)*, s. 71; ; Def'a 27, *(R. 1317 / M. 1901)*, s. 78; Def'a 28, *(R. 1319 / M . 1903)*, s. 74; *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1321 / M. 1903-1904),* Def'a 6, s. 288.

[1621] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 16, *(H. 1309 / M. 1892)*, s. 124.

[1622] Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 103.

[1623] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (R. 1326 / M. 1910),* 65. Sene, s. 336.

kararlaştırıldı[1624]. 1913 yılında çıkarılan "Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati" ile rüşdiyeler iptidai mektepleri ile birleştirildi ve ortaöğretimden kaldırıldı. Sadece birkaçı "Numune-i Rüşdiye" adıyla Cumhuriyet Dönemi'ne kadar varlıklarını sürdürebildi[1625].

3.2.1.3. İdadiler

1840'larda Harbiye'ye ve Askerî Tıbbiye'ye girmek isteyen gençlerin bilgilerinin yetersiz olması sorun olarak görülmekteydi. Bu amaçla askerî mektepler açıldı, ancak bu mekteplerin rüşdiyelerden farkı olmadığı anlaşılınca bir çalışma başlatıldı. Bu çalışma gereğince 11-14 yaşları arası öğrencilerin üç sınıfı mahallelerinde ve son sınıfı İstanbul'da okumak üzere 4 yıla tamamlayacak şekilde düzenleme getirildi. Bu düzenleme ile bazı özel sınıf ve sıbyan mekteplerine, Mekteb-i Edebiye ve İrfaniye'de Mülazım sınıfı denilmesine rağmen "İdadi" adı verildi[1626].

Bu dönemde açılan askerî idadilerin ders programlarının rüşdiyelerden farkı bulunmamaktaydı. İstanbul'da ilk açılan idadi, 1845 tarihli "Mekteb-i Fünun-ı İdadiye" idi[1627]. 1869 yılına kadar devlet bünyesindeki rüşdiyelerin sayısı oldukça artmıştı. İstanbul'da meslek mektebi ve yüksekokul açılmış olmasına rağmen, ne vilayetlerde ne de İstanbul'da bu mekteplere öğrenci yetiştirecek rüşdiyeler dışında bir mektep bulunmamaktaydı[1628]. Bu nedenlerle idadi mekteplerinin açılması, gerek eğitim-öğretim gerekse askerî ve siyasî bakımdan kaçınılmaz hale gelmişti. 1869 tarihli Maârif-i Umumiyye Nizamnamesi'nin 33.-41. arası olan maddeler idadi mektepleri ile ilgiliydi. Nizamname ile bu mekteplerin yapıları, inşaat masrafları, nerelerde kurulacakları, öğretim ve memur kadrosunun özellikleri, muallim ve

---

[1624] H. 4 Muharrem 1332 / M. 3 Aralık 1913 tarihli, Edirne Vilâyeti Rüşdiye Mektepleri'nin sene nihayetine kadar temin-i masarifi için 1329 Maarif-i Umumiyye Bütçesi'nde 65.000 kuruşun münakalesi hakkında kanun-ı muvakkat, *Düstur*, Tertip 2, C. 6, No: 3536, s. 72.
[1625] Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 273.
[1626] Faik Reşit Unat, *a.g.e.*, s. 45.
[1627] Bu mektep, 1872 yılında Kuleli kışlasına taşınınca Kuleli Askerî İdadi'si olarak anılmaya başlamıştır. Bkz. Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 166.
[1628] İdadilerin açılma gerekçesi için bkz. Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 114-115.

memurlara verilecek ücretlerin tahsisi, eğitim süreleri, ders programları gibi kriterler belirlendi[1629].

1869 tarihli Maârif-i Umumiyye Nizamnamesi'ne göre idadilerin öğrenim süresi 3 yıldı. İdadilerde okutulacak dersler ise şöyleydi: Hat (mükemmel Türkçe kitabet ve inşa), Fransızca, kavanin-i Osmanîyye, mantık, mebadi-i ilm-i servet-i milel, coğrafya, tarih-i umumi, ilm-i mevalid, cebir, hesap, hendese ve ilm-i mesaha, hikmet-i tabiiyye, kimya ve resim[1630]. Daha sonraki çalışmalar ile nizamnamede verilen mantık, mebadi-i ilm-i servet, hikmet-i tabiiyye, kimya ve ilm-i mevâlid dersleri kaldırıldı. Farsça, İngilizce, Almanca, Arapça, jimnastik ve müsellessat dersleri konuldu[1631]. 1885'de taşralarda idadilerin açılması kararının ilk uygulandığı yerler, Edirne, Çanakkale, Bursa ve Yanya idi[1632]. 1888 yılında ise vilayetlerde bulunan idadilerin eğitim süreleri 4 yıla çıkartıldı[1633]. 30 Ocak 1890 tarihli irade-i seniye ile rüşdiyelerin idadilere dönüştürülme kararı üzerine taşralarda bulunan rüşdiye sınıfları da dâhil eğitim süreleri 7 yıla çıkarıldı. Bu dönemde idadiler, "Sınıf-ı Âdiye" ve "Sınıf-ı Âliye" olmak üzere ikiye ayrıldı. Buna göre öğretim süresinin ilk beş yılı âdiye, son iki yılı âliye eğitimi olarak şekillendi[1634].

Edirne'de ilk idadi, askerî idadi olarak Kulekapısı civarında Maarif Bahçesi'nde Tanzimat'tan hemen sonra açıldı[1635]. Edirne'de ilk sivil idadinin açılması ise 1885 yılındaydı. Bu tarihte Edirne'de rüşdiye olarak kullanılan bir mektebin eksiklikleri tamamlandıktan sonra idadi olarak kullanılmaya başlandı. Binanın açılışı, 26 Ağustos 1885 tarihinde Edirne Valisi Hacı İzzet Paşa, üst düzey askerler, subaylar, hükümet memurları, çesitli dinlerin önderleri ve öğrencilerin

---

[1629] Maddeler için bkz. Reşat Özalp, Aydoğan Ataünal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, MEB. Yay., İstanbul 1977, s. 556-557; Mehmet Ali Yıldırım, "II. Abdülhamid Devri Taşra İdâdilerinde Mesleki Eğitim Denemesi", *History Studies (International Journal of History)*, Volume 6, Issue 5, September 2014, s. 250-251.
[1630] Reşat Özalp, Aydoğan Ataünal, *a.g.e.*, s. 557.
[1631] Mehmet Ali Yıldırım, *a.g.m.*, s. 251-252.
[1632] Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 119.
[1633] Mehmet Ali Yıldırım, *a.g.m.*, s. 251-252.
[1634] H. 8 Cemaziyelahir 1307 / M. 30 Ocak 1890 tarihli "İdadi mektepleri bulunan yerlerde Rüşdiye mekteplerinin lâğvilme tahsisatlarının mekâtibi idadiye tahsisatına ilâvesi hakkında irade-i seniye.", *Düstur*, Tertip 1, C. 6, No: 141, s. 499-500.
[1635] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 40, 351, 364.

katılımıyla yapıldı[1636]. Eğitim verilen bina dönemin Edirne Valisi Kadri Paşa tarafından 1881 yılında temelleri atılmış, rüşdiye mektebi açılması amacıyla inşa edilmişti[1637]. Yapımı tamamlanan binada 1885-1886 yıllarında çeşitli eklemeler ile birlikte "Mekteb-i İdadi-i Mülkiye" adı altında eğitime başlandı[1638]. Bu mektebin idadi kısmında 1886'da 77, 1887'de 85, 1888'de 118, 1889'da 92, 1890'da 75, 1891'de 93 ve 1892 yılında 60 öğrenci bulunmaktaydı[1639].

30 Ocak 1890 tarihinde rüşdiye ve idadilerin birleştirilmesiyle birlikte ders programları da değiştirildi[1640]. Taşra idadileri, 1892 yılında mali imkânsızlık nedeniyle yeniden yapılandırılmaya alındı. Bu yapılandırmada idadiler 5 ve 7 yıllık olmak üzere ikiye ayrıldı. Maarif bütçesi, vilayetlerde ve sancaklarda 7 yıllık "leylî (yatılı)" idadiler açmak için yetersizdi. Bu nedenle maarif geliri daha az olan vilayetlerde ve sancaklarda ikinci derece idadi olarak adlandırılan 5 yıllık "nehârî (gündüz / örgün öğrenim)" idadiler açıldı. Bu idadiler aynı zamanda rüşdiye sınıflarını da kapsayacak şekilde planlandı. Yatılı mekteplere ücretsiz öğrenci kabul edildi[1641].

1892 yılından itibaren idadilerin nehârî ve leylî idadilere dönüştürülmesi ile birlikte Edirne'de bulunan Mekteb-i İdadi ilk yatılı öğrencilerini almaya başladı. İlk 2 sene rüşdiye, sonraki 3 sene idadi ve son 2 senesi âli olmak üzere 7 yıl eğitim veren Edirne Mekteb-i İdadi'nin 1892 yılında 20 yatılı öğrencisi bulunmaktaydı. Aynı yıl

---

[1636] Bkz. Mahmud Cevad İbni Şeyh Nafi Mehmed Ali İbn-i Kemal, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkîlât ve İcrâât*ı, C. 1, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338, s. 251-252; "Bu bina bugün Edirne Lisesi olarak eğitim öğretime devam etmektedir."

[1637] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 19, (H. 1310 / M. 1892), s. 225.

[1638] Mektebin ilk müdür vekili Maarif Müfettişi Yunus Efendi'dir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 16, *(H. 1303 / M. 1886)*, s. 94; Def'a 19, (H. 1310 / M. 1892), s. 225; Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 358.

[1639] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 12, (H. 1303 / M. 1886), s. 94; Def'a 13, (H. 1304 / M. 1887), s. 63; Def'a 14, (H. 1305 / M. 1888), s. 65; Def'a 15, (H. 1306 / M. 1889), s. 65; Def'a 16, (H. 1307/1890), s. 65; Def'a 17, (H. 1308 / M. 1891), s. 65; Def'a 18, (H. 1309 / M. 1892), s. 65.

[1640] Edirne Mekteb-i İdadi-i Mülkiye'de 1891 yılında ilk 5 sene verilen dersler şu şekildedir: 1. sene: Arabî, Farisi, Lisan-ı Osmanî, Fransevi, Tarih-i Osmanî, Coğrafya-yı Umumî, Hesap, Hendese, Hüsn-ü Hatt-ı Türkî ve Fransevî. 2.sene: Arabî, Farisî, Kavaid-i Osmanî, Fransevî, Tarih-i Umumî, Coğrafya-yı Hususî, Hesap, Hendese, Mevadd-i Tarihî Tabi, Resim, Hüsn-ü Hatt-ı Türkî ve Fransevî. 3.sene: Arabî, Lisan-ı Osmanî, Tarih-i Umumî, Coğrafya, Hesap, Hendese, Tarih-i Tabii, Mebadi-i Hikmet-i Tabiyye, Tabakat'ül Arz, Resim. 4.sene: Arabî, Lisan-ı Osmanî, Fransevî, Tarih-i Umumî, Cebir Adî, Hendese, Tarih-i Sınaî, Kavanin-i Mülkiye, Mebadi-i Kimya, Resim. 5.sene: Arabî, Lisan-ı Osmanî, Fransevî, Ceraskal, Kavanin-i Hususiye, Fenn-i Kimya, Sülüs Tertip, İlm-i Heyet, Fenn-i Terbiye, Hıfz-ı Sıhha, Resim. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 17, (H. 1308 / M. 1891), s. 65.

[1641] Bu mekteplere giriş şartları için bkz. Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 122, 126-127.

gündüz eğitimi alan öğrenciler de eklendiğinde toplam öğrenci sayısı 100'dü. Alınan bu karardan sonra idadilerin ders programlarına yeni bir düzenleme getirildi. Bu düzenlemelere göre 1892 yılında Edirne Mekteb-i İdadi'de okutulan dersler söyleydi[1642]:

1. Sene: Ulûm-ı dinîyye, Arabî, Farisî, usûl-i defteri, coğrafya, hesap, hatt-ı rika, resim, Rumca ve Bulgarca.

2. Sene: Ulûm-ı dinîyye, Farisî, Türkçe, tarih, coğrafya, hesap, hüsn-i hat, Rumca ve Bulgarca.

3. Sene: Ulûm-ı dinîyye, Arabî, Türkçe, Fransızca, hesap, coğrafya, hendese, tarih, resim, hüsn-i hat, Rumca ve Bulgarca.

4. Sene: Ulûm-ı dinîyye, Arabî, Farisî, Türkçe, hesap, Fransızca, resim, hüsn-i hat, Rumca ve Bulgarca.

5. Sene: Ulûm-ı dinîyye, Arabî, Farisî, Türkçe, Fransızca, hesap, hendese, coğrafya, tarih, usûl-i defteri, malumat-ı fenniyye, hüsn-i hat, resim, Rumca ve Bulgarca.

6. Sene: Ulûm-ı Dinîyye, Fransızca, hesap, cebir, coğrafya, tarih, usûl-i defteri, hikmet-i tabiʿiyye, kimya, kavânin, edebiyat ve ahlak, resim, Rumca ve Bulgarca.

7. Sene: Ulûm-ı dinîyye, Fransızca, hesap, cebir, müsellesât, kozmografya, makine, tarih, hikmet-i tabiʿiyye, kimya, mevâlid ve hıfzı's-sıhha, kavânin, edebiyat ve ahlak, resim, Rumca ve Bulgarca.

Maarif-i Umumiye Salnamesi'ne göre, Edirne Mekteb-i İdadi'nin 1900-1901 eğitim döneminde ücretli 136 (98'i' müslim, 38'i gayrimüslim), gündüz 85 (61'i müslim, 24'ü gayrimüslim), ücretsiz 50 (35'i müslim, 15'i gayrimüslim) olmak üzere 281 (235'i müslim, 81'i gayrimüslim) öğrencisi mevcuttu[1643]. 1903 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'ne göre, Edirne Mekteb-i İdadi'nin, 183'ü yatılı, 147'si gündüz eğitimi gören toplam 330 öğrencisi bulunmaktaydı[1644]. Maarif-i Umumiye

---

[1642] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 19, (H. 1310 / M. 1892), s. 225-226.
[1643] Edirne İdadisi Şubesi'nde aynı dönemde 142 (136'sı müslim, 6'sı gayrimüslim) öğrencisi bulunmaktadır. Bkz. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1319/ M. 1901-1902),* 4. sene, Def'a 4, 2. Kısım, Dersaadet H. 1319, s. 306.
[1644] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 28, (R. 1319 / M. 1903), s. 673.

Salnamesi'nde ise 1903-1904 eğitim döneminde ücretli 141 (109'u müslim, 32'si gayrimüslim), gündüz 138 (98'i müslim, 40'ı gayrimüslim), ücretsiz 37 (28'i müslim, 9'u gayrimüslim) olmak üzere 316 (235'i müslim, 81'i gayrimüslim) öğrenci kaydedilmiştir[1645]. Her ne kadar 1868 yılında Galatasaray Sultanî'si açılmış olsa da II. Meşrutiyet Dönemi'nde vilayetlerde bulunan idadilere yüksekokul statüsünde "sultanî" adı verildi[1646]. 1909 yılına gelindiğinde ise Edirne Mekteb-i İdadisi bu statüye çıkarıldı. Mektep içinde ve çevresinde yapılan çalışmalar ile birlikte daha yetkin bir hale getirildi[1647]. Nisan 1909 tarihinde bu çalışmaların tamamlanması ve Edirne Mekteb-i İdadi'sinin tamir masraflarının karşılanması için Maarif Nezareti'ne başvuruldu[1648]. R. 1326 / 1910 tarihli Devlet Salnamesi'ne göre, Edirne'de bulunan tek resmi idadi, Edirne Mekteb-i İdadi idi[1649]. 1912 tarihinde başlayan Balkan Savaşları esnasında mektep binası, hastaneye çevrilse de savaş sonrasında tekrar eski haline getirildi. 1920-1922 yılları arasında başlayan Yunan işgalinde eğitim öğretim tekrar durduruldu. 1923 yılında Cumhuriyet Dönemi ile birlikte lise statüsünde yeniden faaliyete geçirildi[1650].

3.2.1.4. Medreseler

Medrese, Arapça'dan "derâse" kelimesinden türemiş, öğrencilerin ilim öğrendiği yer anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde sıbyan mekteplerinden sonra eğitim veren orta ve yüksek seviyeli eğitim kurumlarıydı[1651]. Orta ve alt dereceli medreselerin öğrencilerine "suhte" ya da "softa"; üst dereceli medrese

---

[1645] Edirne İdadisi Şubesi'nde de aynı dönem için 142 (136'sı müslim, 6'sı gayrimüslim) öğrencisi bulunmaktadır. Bkz. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1321/ M. 1903-1904),* 6. sene, Def'a 6, 2. Kısım, Dersaadet H. 1321, s. 281, 284.

[1646] Sultanîler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bayram Kodaman, *a.g.e.,* s. 133-144; Necdet Sakaoğlu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 58.

[1647] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.,* s. 358; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 101.

[1648] BOA, *MF.MKT.*, 1116/34, (H. 28 Rebiülevvel 1328 / M. 9 Nisan 1910); BOA, *MF.MKT.*, 1120/17, (H. 26 Rebiülahir 1327 / M. 17 Mayıs 1909).

[1649] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (R. 1326 / M. 1910),* 65. Sene, s. 336.

[1650] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.,* s. 358; Mektep binası günümüzde Atatürk İlköğretim Okulu olarak hizmet vermektedir.

[1651] İbrahim Memiş, "Osmanlı Medreselerinde İlim Geleneği ve Edirne Medreseleri", *Uluslararası Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler Sempozyumu Bildiriler*, C. 2, 29 Haziran - 1 Temmuz 2012, Bingöl Üniversitesi Yay. Bingöl 2013, s. 505.

öğrencilerine ise "danişmend" denilmekteydi. Medreselerin eğitim kadrosunu oluşturan kişilerden hocalara "müderris", yardımcısına "muid" denilmekteydi[1652]. Osmanlı Devleti'nin geleneksel eğitim kurumlarından biri olan medreselerin açılması, fetih politikasının bir parçasıydı. Fethedilen yerlerde önce bir cami, hemen ardından cami yanında bir medrese inşası gelenekti. Bu gelenekteki amaç, hem o bölgede yaşayan halkın din ve eğitim ihtiyacını sağlamak, hem de devletin ihtiyacı olan idarî ve adlî personeli yetiştirmekti[1653]. Daha devletin ilk yıllarından itibaren bu anlayış oluşturuldu. Örneğin; Orhan Bey Dönemi'nde İznik'in fethini müteakip şehirdeki büyük kilise (Ayasofya) camiye çevrildi. Kilise'nin manastırı ise 1326 yılında "Manastır Medresesi" adıyla medreseye dönüştürüldü[1654]. Osmanlı Devleti'nde medreseler, II. Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'ndeki geliştirmelerle birlikte devletin en önemli eğitim kurumu statüsüne yükseldi. II. Mehmed Dönemi'nde medreseler akçe yevmiyelerine göre sınıflandırıldı. Buna göre medreseler, Haşiye-i Tecrid (20-25 akçe yevmiyeli), Miftah (30-35 akçe yevmiyeli), Telvih (40 akçe yevmiyeli), Hariç (50 akçe yevmiyeli), Dâhil (50 akçe yevmiyeli), Sahn-ı Seman (50 akçe yevmiyeli) şeklinde ayrıldı. Verilen akçe değerlerine göre 40'lı, 50'li medrese olarak isimler verildi. Kanuni Dönemi'nde 1557 yılında Süleymaniye Medresesi'nin açılmasıyla birlikte 60'lı medreseler açılmaya başlandı[1655]. Medreseden mezun olanlar alt medreselerden birine 20 ila 50 akçe arasında maaşla müderris olarak atanırlardı. Sırasıyla İptida-i Hariç, Hareket-i Hariç, İptida-i Dâhil, Hareket-i Dâhil ve Musile-i Sahn medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra Sahn-ı Seman medreselerine geçerlerdi. Sahn-ı Seman medreselerinde 50-60 akçe maaş alan müderrisler, buradan İptida-i Altmışlı ve Hareket-i Altmışlı müderrisliğine yükselirlerdi[1656]. Yapılan bu düzenlemeler Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar sürdürüldü. Ahmet Cevdet Paşa, 19. yüzyıl sonlarına kadar bu şekliyle varlığını sürdüren medreselerin düzenini, "*İbtida-i Hariç,*

[1652] İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, s. 17; Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.*, s. 9-10.
[1653] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar*, Edirne'nin Eğitim Tarihi…*, s. 32.
[1654] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, TTK Yay., Ankara 1988, s. 114-115.
[1655] Zeki Salih Zengin, "II. Meşrutiyet Döneminde Islahat Çalışmaları Çevresinde Medreselerin Kuruluş Sistemi ve İdari Teşkilatı", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 9, Ankara 1999, s. 432-433.
[1656] Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.*, s. 10.

Hareket-i Hariç, İbtida-i Dâhil, Hareket-i Dâhil, Musılâ-i Sahn, Sahn-ı Seman, İbtida-i Altmışlı Hareket-i Altmışlı, Musılâ-i Süleymaniye, Süleymaniye, Hamis-i Süleymaniye ve Darü'l-hadis" olmak üzere sınıflandırmıştı[1657].

II. Meşrutiyet Dönemi'nde en çok tartışılan konulardan biri de medreselerin modernizasyonu konusuydu[1658]. Son dönem medreselerdeki sıkıntılar ve eksiklikler, yenileşme çalışmalarını da beraberinde getirdi. 27 Şubat 1910 tarihinde hazırlanan ve padişahın onayıyla yürülüğe giren, 2 fasıl, 3 bab ve 48 maddeden oluşan, "Medaris-i İlmiye Nizamnamesi[1659]" bu çalışmaların ilk örneğiydi. Medreselerde yıllık eğitim süresi 9 ay olarak belirlendi. Cuma günü hariç hergün 3 saat ders verilirdi ve ayrıca cami dersleri olarak bilinen ayrı bir müfredat bulunmaktaydı[1660]. Bu nizamnamenin 31. maddesinde senelere göre ders programları da belirlenmişti[1661].

II. Meşrutiyet Dönemi'nde medreselere eski itibarını kazandırma ve eğitim konusundaki ıslah çalışmalarından biri de 1 Ekim 1914'te Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin çalışmaları sonucu ortaya çıkardığı "Islah-ı Medâris Nizamnâmesi" idi. 24 maddeden oluşan bu nizamname öncelikle sadece İstanbul'daki medreseleri kapsamıştı[1662]. İstanbul dışındaki medreselerin durumu ise, süreç dâhilinde ıslah edilmelerine ve idarelerinin İstanbul'da kurulan Darü'l Hilafe-t'il Âliyye Medresesi yönetimine bırakılmasına karar verildi[1663]. Nisan ve Ekim 1917 tarihinde Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin hazırladığı bir diğer nizamname ile 1914

[1657] İbrahim Memiş, *a.g.m.*, s. 508.
[1658] II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki medreseler ilgili tartışmalar, öneriler ve düzenleme faaliyetleri için bkz. Mustafa Ergün, "II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islâh Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 8, No: 1-2, Ankara 1982, s. 59-89.
[1659] Maddelerin tamamı için bkz. H. 16 Safer 1328 / M. 27 Şubat 1910 tarihli "Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi", *Düstur*, Tertip 2, C. 2, s. 127-138.
[1660] Mustafa Ergün, "II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin…", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, s. 79.
[1661] Medaris-i İlmiye Nizamnamesi gereğince medreselerde okutulacak dersler için bkz. H. 16 Safer 1328 / M. 27 Şubat 1910 tarihli "Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi", *Düstur*, Tertip 2, C. 2, s. 134-135.
[1662] Yaşar Sarıkaya, "II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 13, S. 25, s. 60.
[1663] Mustafa Öçal, "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Gerçekleştirilen Medrese Islahatları Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu Bildiriler*, C. 1, Muş Alparslan Üniversitesi, 5-7 Ekim 2012, Muş 2012, s. 94.

ıslahatı doğrultusunda medreselerde yeni düzenlemeler yapıldı[1664]. Ancak bu çalışmalardan da istenen sonuç alınamadı. Medreseler ile ilgili en son çalışma, Mayıs 1921 tarihinde TBMM hükümetince çıkarılan "Medâris-i İlmiye Nizamnamesi" idi. Nizamname ile TBMM'nin etkisi olan bölgelerdeki eski medreseler, halkın imam ve müezzin ihtiyacını karşılamaya yönelik Medâris-i İlmiye adı altında teşkilatlandırıldı[1665]. Cumhuriyet Dönemi'nde medreseler, 430 sayılı ve 3 Mart 1340/1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat (Eğitim-Öğretimin Birliği) Kanunu ile önce Maarif Vekâleti'ne devredildi. Daha sonra ise 11 Mart 1924 yılında kapatıldı[1666].

Edirne'nin fethinden itibaren şehirde birçok medrese inşa edildi. Bunların en önemlileri, 1413 yılında Eski Camii'nin arkasında inşa edilen Çelebi Mehmed Medresesi (Eski Camii Medresesi), II. Murad Dönemi'nde 1435 yılında açılan Darü'l-hadis ve 1447'de açılan Üçşerefeli Medreseleri'ydi. Bu iki medrese üst dereceliydi[1667]. Abdurrahman Hibri Efendi'ye göre, Edirne'de toplam 24 medrese bulunmaktaydı. Bu medreselerin 15'i, 60'lı medrese olup, dâhil ve hâriç derecesindeydi. Dokuz medrese ise aşağı derecede olup, 3 tanesi 60'lıydı. Bunlardan biri Sultan II. Selim Medresesi'ydi[1668]. Diğer 6 medrese dâhil derecesindeydi. Bunlardan biri hayratı Sultan II. Murad olan Üç Şerefeli'nin eski medresesi ve diğeri de II. Mehmed'in Üç Şerefeli'deki medresesiydi. Dâhil derecesindeki diğer medreseler ise Halebiye Medresesi[1669], Ali Bey Medresesi (Taşlık Medresesi) ve Eminiye Medreseleri'ydi. Hariç derecesindeki medreseler, Çuhacı Hacı Medresesi, İsmailağa Medresesi, Yakup Paşa Medresesi, Beylerbeyi Medresesi, İbrahim Paşa Medresesi ve Şeyhi Çelebi Medresesi'ydi. Düşük dereceli medreseler; Ali Kuşçu

---

[1664] Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 285; " Bu nizamnamede 1914 yılında getirilen derecelendirme sistemi devam etmiştir. Sadece isimlendirmeler değişmiştir. İptida-i Hariç (Orta öğretim birinci basamak), İptida-i Dâhil (Orta öğretim ikinci basamak), Sahn (Yükseköğretim), Medrese-i Süleymaniye (İhtisas öğretimi) şeklinde olmuştur. Bkz. Zeki Salih Zengin, *a.g.m.*, s. 444.

[1665] Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 286.

[1666] Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreseleri'nin Eğitim Programları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 13-15.

[1667] Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 62.

[1668] Sultan II. Selim Medresesi'nin hocası Edirne medreselerinin de başı kabul edilmektedir. Bkz. Abdurrahman Hibrî, *a.g.e.*, s. 33.

[1669] Kaleiçi'nde bulunan Halebi Camii ve medresesi 1752 depreminde yıkılmıştır. Vakfı olmadığı için cami ve medrese sonradan inşa edilememiştir. Bu cami ve medresesinin taşları daha sonra 19.yüzyıl sonlarında Hakkı Paşa adında bir zat tarafından Edirne istihkamatından kullanıldığı iddia edilmektedir. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 53.

Medresesi, Tütünsüz Ahmed Medresesi, Hacı Alemüddin Medresesi, Emir Kadı Medresesi, Şah Melik Medresesi, Ambar Kadı Medresesi, Kadı Fahrüddin Medresesi, Hüsamiye Medresesi'ydi[1670]. Ahmed Badi Efendi'ye göre, Edirne'de 49 medrese bulunmaktaydı[1671]. Osman Nuri Peremeci ise Edirne'deki medreselerin sayısının önceleri 46 adet olduğundan, ancak daha sonra zamanla azalarak 31'e indiğinden bahsetmektedir[1672]. H. 1319 / M. 1901-1902 ve H. 1321 / M. 1903-1904 tarihli Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye'ye göre Edirne'de bulunan medreselerin isimleri, yerleri, müderrisleri, öğrenci sayısı ve kurucuları şu şekildeydi[1673]:

Medrese'nin İsmi	**Mahalli**	**Müderrisi**	**Talebe Adedi**	**Medrese'nin Banisi**
Peykler	Sultan Selim	Hasan Efendi	-	II. Selim
Kara	Sultan Selim	Hafız Rıfat Efendi	60	II. Selim
Siraciye	Meydan	Sadık Efendi	30	Saraç Alaaddin Efendi
Ders-i âmm	Kıyık	Halil Efendi	30	Hacı Mustafa Efendi
Taşlık	Taşlık	Hüseyin Efendi	60	Ali Bey
Sarıca Paşa	Sarıca Paşa	Hacı İsmail Efendi	55	Sarıca Paşa
Yediyol Ağzı	Yediyol Ağzı	Hacı Habil Efendi	70	Hacı Hasan Efendi
Küçük Medrese	Karga Baba	Sezai Efendi	30	Bevvab Sinan Efendi
Eski Camii	Eski Camii	-	60	Çelebi Sultan Mehmed
Etmekçi Köy	Eski Camii	Hafız Emin	50	Mustafa Efendi
Orta Medrese	Üç Şerefeli	Hafız Mehmed	60	II. Murad

[1670] Sultan II. Selim Medresesi'nin hocası Edirne medreselerinin de başı kabul edilmektedir. Bkz. Abdurrahman Hibrî, *a.g.e.*, s. 33.
[1671] Medreselerin tamamı için bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 199-210.
[1672] Eserde 46 medresenin ismi verilmiştir. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 113.
[1673] *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1319 / M. 1901-1902),* Def'a 4, s. 318-319; *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1321/ M. 1903-1904),* Def'a 6, s. 293-294.

Saatli Medrese	Üç Şerefeli	İsmail Efendi	25	II. Murad
Sultan Bayezid	Sultan Bayezid	Hafız Halim Efendi	25	II. Bayezid
Orta İmaret	Gazi Mihal	-	10	Hacı Mehmed Fevzi Efendi
Dar'ül-hadis	Dar'ül-hadis	Said Efendi	30	II. Murad
Seyfullah Efendi	Süleymaniye	Hafız Osman Efendi	40	Seyfullah Efendi
Lari Çelebi	Laleli	-	30	Menzilcioğlu Ali Ağa vs
Hacı Veli Efendi	Laleli	-	-	Hacı Veli Efendi
Defterdar	Kurşunlu Fırın	Hafız Ahmed Efendi	20	Ahali
Yakup Paşa	Kaleiçi	Hafız Ahmed Efendi	20	Yakup Paşa
Sinan Paşa	Beylerbeyi	Hafız Süleyman Efendi	60	Mirmiran Sinan Paşa
Küfeciler	Küfeciler	Hasan Efendi	15	Hacı Salih Bey
Hayriye	Küçükpazar	Mahmud Efendi	45	Hacı Ahmed Bey

Tablo 52: *Edirne merkezinde bulunan medreselerin isimleri, yerleri, müderrisi, öğrenci sayısı ve kurucuları*

Bu tabloda görüldüğü üzere; H. 1319-1901/1902 ve H. 1321-1903/1904 tarihli Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye'de medrese sayısı 23'tür. 27 Nisan 1909 tarihli Edirne mal varlığını gösteren defterde ise medrese sayısı 17 olarak verilirken bir kayıt da 5 medrese arsasına aittir[1674]. Buna göre 1909 yılına kadar 5 medresenin yıkıldığı ya da kullanılmadığı sonucuna varılabilir. Bir medresenin ise akibeti bilinmemektedir. Edirne'deki medrese yapılarının çoğu, 93 Harbi ve Balkan Savaşları'ndan ciddi hasarlar almışlardır. Son dönemde Osmanlı Devleti genelinde başlatılan çalışmalar ile Edirne medreseleri de her ne kadar eski ihtişamlı günlerine döndürülmeye çalışılsa da yeterli olmamıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde ise 1924 yılında medreselerin kapatılması ile birlikte uzun bir dönem ayakta kalma savaşı

[1674] BOA, *Y.EE.*, 27/18, (H. 6 Rebiülahir 1327 / 27 Nisan 1909), s. 1.

veren medrese binalarının bazıları (özellikle Sultan Camilerinin civarındakiler) bugün müze olarak kullanılmaya devam etmektedir.

3.2.1.5. Askerî Mektepler

Askerî mektepler, II. Meşrutiyet'e kadar "Mekâtib-i Askerîye Nezareti" tarafından idare edilirdi. 31 Mart olaylarından sonra Mekâtib-i Askerîye Nezareti lağvedilerek yerine "Terbiye ve Tedrisat-ı Askerîye Müfettiş-i Umûmiliği"ni kuruldu. Bu örgütün yanına sonradan "Sunuf-u Muhtelife Mekâtib-i Müfettişliği" açıldı. 1914 yılında askerî mektepler, askerî birlik ve komutanlıklara bağlanarak "Askerî Mektepler Umûmi Müdürlüğü"nün denetimine alındı[1675].

Sivil rüşdiyeler gibi askerî rüşdiyelerinde ilk kuruluşları 1845 yılındaydı. Bu dönemde İstanbul ve taşralarda ordu kumandanlıklarına bağlı olarak askerî rüşdiyeler açıldı. 1909 yılına gelindiğinde askerî rüşdiyelerin öğrenci sayısı yaklaşık 8.000'e kadar çıkmıştı. İlk kurulduklarında askerî rüşdiyelerin süresi 3 yıl iken II. Meşrutiyet'e kadar 5 yıla çıkarıldı. II. Meşrutiyet Dönemi'nde ise eğitim süresi 4 yıl olarak belirlendi. Askerî rüşdiyelere 13-17 yaş arasındaki çocuklar sınavla alınmaktaydı. 1910 yılında askerî rüşdiyeler, sivil rüşdiyeler gibi iki sınıfa ayrılarak askerî idadiler ile birleştirildi. Askerî rüşdiyelerin sivil rüşdiyelerden farkı olmadığı eleştirileri nedeniyle kaldırılması sıklıkla gündeme gelen rüşdiyelerin idareleri, 1913'de Harbiye Nezareti'nden alınarak Maarif Nezareti'ne devredildi. I. Dünya Savaşı sırasında 1915'te ise bu mekteplerin "Numune Mektepleri" şeklinde düzenlenmesine karar verildi[1676].

Edirne Mekteb-i Rüşdiye-i Askerî, Sevindik Fakih Mahallesi'nde İkikapılı Han Caddesi'nde 100 numarada bulunan II. Murad Dönemi'nde yapılmış Araplar Hanı'nın arsası üzerine 1879 yılında II. Abdülhamid'in iradesi ile kuruldu[1677]. Edirne Mekteb-i Rüşdiye-i Askerîye'nin 1883'te 143, 1884'te 144, 1885'te 158, 1886'de

---

[1675] Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketleri (1908-1914),* Ocak Yay., Ankara 1996, s. 409

[1676] Devir teslim döneminde İstanbul'da 6, taşralarda ise 23 askerî rüşdiye bulunmaktaydı. Bkz. Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketleri…*, s. 409-410.

[1677] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.,* C. 1/1, s. 233-234.

171, 1887-1889 arası 188, 1890'da 200, 1891'de 256 ve 1892'de 258 öğrencisi bulunmaktaydı[1678]. Edirne Mekteb-i Rüşdiye-i Askerî'nin 1903-1904 eğitim döneminde öğrenci sayısı 101 idi[1679]. 1887'de arsası Cemaat-i İslamiye'ye ait olan Arablar Hanı'nın yerine dönemin Edirne Valisi Hacı İzzet Paşa ve Erkan-ı Harbiye riyasetinden Ferik Ömer Paşa'nın çabalarıyla yeni bir bina yapıldı[1680]. Dört derslik ve 4 subay odasından oluşan binada, 1890'da 3 yıl eğitim veren "Mekteb-i İptidai-i Askerî" açıldı. İki mektebin de idaresi aynı olmakla birlikte iptidainin tedris-i meşrut (koşullu eğitim) kısmında başarılı olan öğrenciler aynı binada rüşdiye sınıflarına nakil olabilmekteydi. 1890 yılında 150 öğrencisi vardı[1681]. 1892'de "meşrût" ve "ihtiyat" olarak iki ayrı şubede toplamda 230 öğrencisi bulunmaktaydı. Bu öğrencilerin 109'u ihtiyat, 48'i birinci, 32'si ikinci ve 41'i de üçüncü sınıftaydı[1682].

Askerî idadiler, ilk açıldıkları dönemde 4 yıllık olarak kurulmalarına rağmen daha sonra 3 yıla düşürüldü. 1904 yılından itibaren bu mekteplerin iki senesinin rüşdiye eğitimi olarak kabul edilmesiyle idadilerin eğitimi bir yıla düştü. 1910'da rüşdiyelerin idadiler ile birleştirilmesi üzerine eğitim süresi yine 3 yıla çıkartıldı. 1914'de askerî idadiler ile ilgili yeni düzenlemeler yapıldı. Eğitim seviyesi yükseltilerek ders programları yeniden düzenlendi[1683].

[1678] Edirne Mekteb-i Rüşdiye-i Askerîye'de verilen dersler şöyledir: 1. Sene: İlm-i hal ve hüsn-i hatt-ı Türkî, hikaye-i müntehibe, esma-i Türkî. 2. Sene: İmla-i Türkî, sarf-ı Arabî ve Farsî, , hesap, Fransızca, coğrafya ve resim. 3. Sene: İmla-i Türkî, kavaid-i Osmanî, nahv, kavaid-i Farsî, hesap, Fransızca, hüsn-i hatt-ı Fransevî, coğrafya ve resim. 4. Sene: İmla-i Türkî, mantık, coğrafya-i umûmî, usul defteri, Fransızca, hüsn-i hatt-ı Fransevî, tatbikat, hesap, resim, hendese. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 9, (H. 1300 / M. 1883), s. 83; Def'a 10, (H. 1301 / M. 1884), s. 80; Def'a 11, (H. 1302 / M. 1885), s. 82; Def'a 12, (H. 1303 / M. 1886), s. 82; Def'a 13, (H. 1304 / M. 1887), s. 96; Def'a 14, (H. 1305 / M. 1888), s. 98; Def'a 15, (H. 1306 / M. 1889), s. 98; Def'a 16, (H. 1307 / M. 1890), s. 98; Def'a 17, (H. 1308 / M. 1891), s. 98; Def'a 18, (H. 1309 / M. 1892), s. 154; Def'a 19, (H. 1310 / M. 1892), s. 265.

[1679] Müdürü Mustafa Efendi'dir. Bkz. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1321/ M. 1903-1904)*, Def'a 6, s. 285.

[1680] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 18, (H. 1309 / M. 1892), s. 155; Def'a 19, (H. 1310 / M. 1892), s. 265; Günümüzde mektebin bulunduğu yer Orduevi'dir.

[1681] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 18, (H. 1309 / M. 1892), s. 155.

[1682] Okutulan dersler şöyledir: 1. sene: Kur'ân-ı kerîm, kırâat-ı Türkiye, sülüs, resim ve hat. 2. sene: Kur'ân-ı kerîm, kırâat-ı Türkiye ve hüsn-i hat. 3. Sene: İlm-i hal, hesab-ı zihnî, tecvid ve hüsn-i hat. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 19, (H. 1310 / M. 1892), s. 266.

[1683] 18 yaşını doldurmuş, istenilen şartları sağlayan müslim ve gayrimüslimler mektebe alınmaktaydı. 3 yılı bitiren öğrenci, Harbiye'den önce zabit namzeti görevi ile 6 ay ordu kıtalarında hizmet edecekti. Daha sonra bu öğrenciler Kuleli İdadisi'nde toplanarak tekrar eğitim görerek, bu idadide başarılı olanlar Harp Mektepleri'ne kabul edilecekti. Bkz. Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketleri…*, s. 410.

Edirne'de ilk askerî idadi, 1845'te açılmaya karar verildi. 1847 yılında ise eğitime başladı. Ancak bu idadinin yeri ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre, şimdiki Hürriyet Meydanı'nda bulunan Edirne Belediyesi Binası'nda eğitime başlamıştı[1684]. Diğer bir görüşe göre de Maarif Bahçesi olarak bilinen ve eski cephaneliğin olduğu Tekfur Sarayı'nın yerinde açılmış, daha sonra Hatice Sultan Sarayı'nın arazisine yapılan yeni bir binaya taşınmıştı[1685]. İkinci görüşün doğruluğu daha kuvvetli bir ihtimaldir. Sonuç olarak Abdülaziz'in iradesi üzerine Edirne Mekteb-i İdadi-i Askerî'nin temelleri, Süleymaniye Camii mütevelliyesi Sıddıka Hanım tarafından Hatice Sultan Sarayı arsası üzerine atıldı[1686]. İdadi'nin yeni binası, 1871 yılında eğitim hayatına başladı. Daha sonra Edirne halkı tarafından bu mektebe "Harbiye Kışlası" adı verildi[1687]. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Edirne'de başlayan Rus işgali nedeniyle mektep, İstanbul'a taşındı. 1881 yılından itibaren müdür ve eğitmenleri ile birlikte tekrar Edirne'ye dönüldü[1688]. Edirne Mekteb-i İdadi-i Askerî'nin 1900-1901 eğitim döneminde 422, 1903-1904 eğitim döneminde ise öğrenci sayısı 234'dü[1689]. Mektep, 1905 yılında "Harp Mektebi"ne dönüştürüldü. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte taşradaki harp okulları kapatılınca, mektep tekrar idadiye çevrildi[1690]. Edirne Mekteb-i İdadi-i Askerî'nin 1912 tarihli künye defterine göre 167 öğrencisi mevcuttu[1691]. Balkan Savaşları'nda Edirne Mekteb-i

---

[1684] Servet Ünkazan, *Edirne ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Askeri Mimari*, Edirne Valiliği Kültür Yay., Edirne 2013, s. 62; Necip Güngör Kısaparmak, *Milli Eğitim Cephesiyle Edirne*, Turan Matbaası, Elazığ 1968, s. 20.

[1685] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 364.

[1686] Hadım Balaban Mahallesi'nde Hatice Sultan Sarayı Sokağı'nda bulunmaktadır. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 233; *Salname-i Vilâyet-i Edirne* Def'a 19, (H. 1310 / M. 1892), s. 264.

[1687] Servet Ünkazan, *a.g.e.*, s. 62; Necip Güngör Kısaparmak, *a.g.e.*, s. 20.

[1688] 1892-1893 yıllarında Edirne Mekteb-i İdadi-i Askerîye'de okutulan dersler şöyledir: 1. Sene ve Mahrec: Kitabet, Fransızca, kurun-u evvel-i tarihî, coğrafya-i Osmanî, cebr-i adî, usul-ü hendese, resim, jimnastik. 2. Sene: Kitabet, Fransızca, kurun-u vasat-i tarihî, müsellesat müsteviye ve küreviye, usul-ü hendese, resim tarama, jimnastik. 3. Sene: Kozmografya, muvazenet-i ecsam, tarih-i Osmanî, kurun-u ahire, Fransızca, kitâbet, resim tarama, jimnastik. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 19, (H. 1310 / M. 1892), s. 264-265.

[1689] Müdürü Binbaşı Mehmed Hüsamettin Bey'dir. Bkz. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1319 / M. 1901-1902)*, Def'a 4, s. 307; Müdürü Haşim Alaaddin Efendi'dir. Bkz. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1321 / M. 1903-1904)*, Def'a 6, s. 285.

[1690] Veysi Akın, "Balkan Harbi Esnasında Edirne Müdafaasında Görev Alan Edirne Askeri İdadisi Öğrencileri", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yıldönümü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 4-6 Mayıs 2011, T.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne 2012, s. 353.

[1691] R. 1328 / M. 1912 tarihli Edirne Mekteb-i İdadi-i Askerî'nin künye defterindeki öğrenci listesi ve memleketlerine göre dağılımı için bkz, Veysi Akın, *a.g.m.*, s. 366-369.

İdadi-i Askerî'den 77 öğrenci ordu içinde çeşitli görevlerde bulunarak vatan mücadelesi vermişlerdi[1692]. 1920 yılında Edirne'nin Yunan işgalinde ise hastaneye çevrildi. 1922'den sonra ise bir dönem boş kalsa da daha sonra Edirne Kız Öğretmen Okulu, bu binaya taşındı[1693].

II. Meşrutiyet'ten önce astsubaylar askerî birliklerin bünyesinden yetişmekteydi. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte bu subayların yetişmesi için "Küçük Zabit Mektepleri" kuruldu. Öğrenim süresi 2 yıl olan bu mektepler, 1909 yılından itibaren ordu merkezlerinde açılmaya başladı. Edirne Karaağaç'ta da "Süvari Küçük Zabitan Mektebi" adıyla açıldı[1694]. Edirne'de açılan "Piyade Endaht Mektebi" bir diğer askerî mektepti. Bu tür mekteplerin öğrenci sayıları 100-250 arasında değişmekteydi. Piyade Endaht Mektepleri'nden mezun olan subaylar tarafından ordu içinde "Muallim Taburları" kuruldu[1695].

28 Mart 1905 tarihinde Edirne vilayeti dâhilinde bulunan Jandarma alay ve zabıtanın gerekli talim ve terbiyesi için şehir merkezinde bir Jandarma Mektebi kurulması karar verildi. Bu nedenle Anadolu'daki muadillerine benzer bir Jandarma Mektebi açılması için Edirne Vilayet Vekâleti'ne tezkire gönderildi[1696]. Edirne'de ilk Jandarma Mektebi, 10 Ağustos 1905 tarihinde açıldı[1697]. Aralık 1905 tarihinde Edirne Jandarma Mektebi'nin müdürlüğüne, Hamidiye Hafif Süvari 1. Alay muallimi Binbaşı Tahir Bey, aylık 600 kuruş maaşla atandı. Tahir Bey, bu dönemde Almanya'ya gönderilen subaylardan biri olması nedeniyle görevlerini aksatmamak

---

[1692] Bu öğrencilerin isimleri, memleketleri ve ordu içindeki görevleri için bkz. Veysi Akın, *a.g.m.*, s. 355-361.

[1693] Bu bina 2008 yılında Trakya Üniversitesine devredilmiştir. Bugün Mimarlık Fakültesi olarak eğitim vermektedir. Bkz. Servet Ünkazan, *a.g.e*., s. 66.

[1694] Küçük Zabitan Mektebi, İptidai mekteplerinden mezunlarını aldığı gibi, dışardan da 18-21 yaşları arasında ilköğretim tamamlamış ve sağlık yönünden sağlam gençler almaktaydı. Bkz. Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketleri…*, s. 420.

[1695] Bu tür mekteplerin ilk örneği İstanbul Maltepe'de 1910 yılında açılmıştır. Daha sonra hızla yayılmış ve Edirne, Selanik ve Erzincan'da açılmıştır. Edirne'de de 1910 yılında açılması olasıdır. Mektep yönetmeliğine göre, mektep piyade ve süvari subaylarının atış bilgi ve uygulamalarını geliştirmek için açılmıştır. Bu mektepler öğrencilerini askerî birliklerden seçerek eğitim verirdi. Mezun olan öğrenciler, kıtalarda atış öğretmenliği görev yaparlardı. 24 Haziran 1911 tarihinde yönetmelik değiştirilerek, mektep kadrosu genişletilmiş, bahriye ve makineli tüfek bölüklerinden öğrenci almaya başlamıştır. Bkz. Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketleri…*, s. 418.

[1696] BOA, *DH.MKT.*, 944/54, (H. 21 Muharrem 1323 / M. 28 Mart 1905); BOA, *İ.AS.*, 55/12, (H. 21 Muharrem 1323 / M. 28 Mart 1905).

[1697] BOA, *BEO.*, 2640/197936, (H. 8 Cemaziyelahir 1323 / M. 10 Ağustos 1905).

şartıyla boş günlerinde geçici olarak bu göreve getirildi[1698]. 1906'da Jandarma teşkilatı üzerinde yapılacak düzenlemelere bu mektep de dâhil edilmişti. Edirne'de açılan Jandarma Mektebi'nin fayda sağlayacak şekilde tekrar düzenlenmesi ve bu sürecin hızlandırılması amaçlanmaktaydı[1699]. Bu doğrultuda Aralık 1906 tarihinde Edirne Jandarma Alay Mektebi müdüriyetine tanzim ve düzenleme memuru olarak Miralay Ziya Bey atandı. Ziya Bey'in yaptığı çalışmalar neticesinde, mektepte bulunan büyük ve küçük zabıtan için Avrupa endaht mekteplerinde kullanılan çapı küçük barutsuz tüfeklerden iki tanesi talim maksatlı sınıflara yerleştirildi. Ayrıca sınıflara konulmak üzere 40 tane mürekkep kutusu, defter ve kalem sarfiyatına mukabil aylık 100 kuruş ödenek tahsisatı istendi[1700].

Her ne kadar 1905 tarihinden itibaren Edirne'de Jandarma Mektebi'nin varlığı ile ilgili kayıtlar bulunsa da bu mektep ile ilgili en kapsamlı çalışma II. Meşrutiyet Dönemi'nde yapıldı. Edirne Valisi Hacı Adil Bey, Edirne'de bir Jandarma Efrad-ı Cedide Mektebi kurulması doğrultusunda Harbiye Nezareti ile çeşitli yazışmalarda bulundu. Adil Bey, Edirne'de bir Jandarma Mektebi kurulması gerektiğini, asker ve öğretmen ihtiyacının ordu efradından giderilebileceğini, 300-400 kişilik bir bina tedariki ile mektebin inşa edilebileceğini ve bunun tensikat programına dâhil edilmesini teklif etti[1701]. Bu teklif üzerine 20 Şubat 1909 tarihinde her vilayet merkezinde ve mümkün olduğu takdirde ordu ile temas halinde bulunan vilayetlerde Jandarma kadrolarının ikmali için Jandarma Mektebi açılması kararlaştırıldı. Jandarma birliklerinin ve karakollarının ikmali, eski kadroların tanzimi, ihtiyaç duyulan yeni kadroların belirlenmesi, eksiklerin tamamlanması ile ilgili çalışma başlatıldı[1702]. Bunun üzerine Edirne Jandarma Alayı'nın düzenlenmesi ve ikmali için İkinci Ordu merkezi olan Edirne'de Jandarma Mektebi açılması münasip görüldü. Bu mektep için ihtiyaçların giderilmesinden sonra Karaağaç'ta

---

[1698] BOA, *BEO.*, 2727/204455, (H. 27 Şevval 1323 / M. 25 Aralık 1905).
[1699] BOA, *BEO.*, 2779/208352, (H. 16 Muharrem 1324 / M. 12 Mart 1906).
[1700] BOA, *BEO.*, 2957/221771, (H. 22 Şevval 1324 / M. 9 Aralık 1906); Sınıflara konulacak 40 defter ve kalemden anlaşıldığı üzere sınıf mevcudu 40 civarındadır.
[1701] BOA, *DH. MUİ.*, 1/9, (H. 11 Recep 1328 / M. 19 Temmuz 1910).
[1702] BOA, *DH. MUİ.*, 1/7, (H. 29 Muharrem 1327 / M. 20 Şubat 1909).

İstasyon Caddesi mevkiinde "Edirne Jandarma Efrad-ı Cedide Mektebi" adıyla bir bina inşa edildi[1703].

3.2.1.6. Meslekî Mektepler ve Diğer Özel Mektepler

Tanzimat Dönemi'nde meslekî eğitim ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştı. Bunu takip eden yıllarda teknik ve meslekî mekteplerin sayısı arttırılmaya çalışıldı. Mithad Paşa, Rumeli'de valilik yaptığı dönemde Niş (1863), Rusçuk (1864) ve Sofya'da kimsesiz çocukların eğitimi için "Islahhane" adında mektepler açtırmıştı. 1868-1870 yılları arasında Bosna, Edirne, İzmir, Bursa, Kastamonu, Trabzon, Erzurum ve Diyarbakır'da benzerleri açıldı. Daha sonra nizamnesi yayımlanan ıslah mekteplerinin eğitim süresi 5 yıl yatılı olarak belirlendi. Bu mekteplerdeki çocuklara kunduracılık, terzilik, dericilik gibi zanaat eğitimi verilmekteydi[1704]. II. Meşrutiyet Dönemi, meslekî mekteplerin açılması ile ilgili en kapsamlı çalışmaların ve düzenlemelerin yapıldığı bir dönemdi. Bu dönemde devlet, ihtiyaç duyduğu her alanda meslekî mektepler açmaya çalıştı[1705]. 1911'de çıkarılan bir nizamname ile "Vilayet Sanayi Mektepleri" adı altında erkek sanayi mektepleri açılmasına karar verildi. Buna göre her vilayet, ihtiyaç duyduğu bölgelerinin bir veya ikisinde teorik ve uygulamalı olarak yeterli bilgiye sahip çırak ve ustalar yetiştirecekti[1706].

[1703] BOA, *DH. MUİ.*, 1/9, (H. 11 Recep 1328 / M. 19 Temmuz 1910); Önceki Jandarma Mektebi binasının bulunduğu mevkii olması muhtemeldir.

[1704] İstanbul'da 1842'de Askerî Baytar Mektebi, 1847'de Ziraat Talimhanesi, 1857'de Orman Mektebi, 1864'te Lisan Mektebi, 1874'te Maadin Mektebi… gibi mesleki mektepler açılmıştır. Daha sonra taşrada mesleki eğitim veren mektepler açılmaya başlamıştır. Bkz. Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 171-172; 1858'de Kemal Efendi tarafından kız öğrencilerin okutulması için ilk kez Cevri Kalfa Rüşdiyesi isminde ilk kız rüşdiyeleri açılmıştır. Kadınlara has zanaat ve sanayi okutulmasından dolayı bu mektep kızların teknik ve meslek öğretimi ile ilgili ilk meslek mektebi kabul edilebilir. Bkz. Erdal Ceyhan, *a.g.e*., s. 19; 1864'te Kız Islahhanesi, 1869'da Kız Sanayi Mektebi, 1860'da Telgraf Mektebi, 1887'de Ameli Ziraat Mektepleri, 1898'de Çoban Mektebi, 1876'da Fenni Resim ve Mimari Mektebi, 1882'de Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar) Mektebi… gibi çeşitli alanlarda çalışmalar başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kılınç, *Türkiye'de Mesleki Teknik Eğitimin Tarihi Gelişimi (1908–1986)*, Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2013.

[1705] Polis Mektebi (1909), Maliye Memurları Mektebi (1909), Belediye Memurları Mektebi (1911), Evkaf Memurları Mektebi (1911), Sıhhiye Memurları Mektebi (1912), Ameli Ticaret Mektepleri (1913'den sonra) ve Şimendifer Mektepleri (1915) bunlardan bazılarıdır. Bkz. Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 275.

[1706] Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 276.

Edirne'de meslekî eğitim alanında eğitim veren en önemli mektep, "Hamidiye Sanayi Mektebi"ydi. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Edirne'de ve çevresinde öksüz, yetim ya da kimsesiz kalan çocuklar toplattırılarak, erkek olanlara "Islahhane Mektebi", kız olanlara ise "Melce-i Eytâm" adında mektepler açıldı. Islahhane, dönemin Edirne Valisi Rauf Bey tarafından 1879 yılında Horozlu Yokuşu'nda Hacı İvaz Paşa Medresesi'nde kuruldu[1707]. Mektebin açılması ile ilgili irade-i seniyye 13 Mart 1882 tarihli olup, resmi açılışı 26 Eylül 1882 tarihinde yapıldı[1708]. Bu mektebin yenilecek gıda vesair gerekli ihtiyaçları, muhacir iskânı için 1878 yılında tahsis olunan 35.000 Osmanlı altınının yarısı olan 17.500 lirası ile vakfedildi. Aynı yıl içinde 300'den fazla erkek ve 15 kadar kız çocuğunun kaydı yapıldı[1709]. Mektep, ilk aşamada sanayi mektebi olarak kurulmuş ve memleket için yiyecek üretebilecek şekilde tanzim ve düzenlemesi yapılmıştı. Rauf Bey'den sonra atanan Edirne Valisi Kadri Paşa döneminde mektep, biri sanayi diğeri ziraat eğitimi verecek şekilde iki şubeye ayrıldı[1710]. Ziraat Mektebi, II. Selim Dönemi'nde yaptırılan Mamak Sarayı'nın bahçesinde Numune Çiftliği olarak açıldı. Sanat Mektebi ise Hacı İvaz Paşa Medresesi'nde bırakıldı. Ancak bu medrese ahşap olmasından dolayı 1895 yılında yıkılarak yeniden yapıldı[1711]. Mektebin dâimi masraflarının karşılanması amacıyla yapımı için tahsil edilen paradan kalan 17.000 lira bankaya yatırılırak senelik faiz geliri sağlandı. Ayrıca vilayetin belediye dairelerinden alınan 100 lira, Edirne Saray-ı Hümayun arazisinin Hacı Doğan merasının kira geliri, Matbaa-i Vilayet'in gelirinden alınan pay, memurlar ve ahalinin bağışları ile yeni düzenlemeler yapıldı. Mektebe Hacı Salim Efendi müdür olarak atandı. Müdürün yanında daimi olarak özel işlerle uğraşmak üzere bir reis ve dört

---

[1707] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 356.
[1708] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e*, C. 1/1, s. 231; *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1319 / M. 1901-1902)*, Def'a 4, s. 312.
[1709] Edirne Rehnüması'nda toplattırılan muhtaç sahibi çocukların sayısı 180 erkek, 125 kız olarak verilmiştir. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 99.
[1710] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 231; Maarif Salnamesi'nde inşasından kalan para 17.500, bankaya faiz getirisi için yatırılan para 10.000 lira olarak verilmektedir. Bkz. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1319 / M. 1901-1902)*, Def'a 4, s. 312.
[1711] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 356; Bu mektebin binası günümüzde Edirne Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olarak hizmete devam etmektedir. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 99-100.

üyeden oluşan bir komisyon kuruldu[1712]. Ziraat Mektebi'nde çocuklara tarım alanında eğitim verilirken Sanat Mektebi'nde kunduracılık, marangozluk, terzilik, halıcılık ve musiki eğitimi verilmekteydi[1713]. Mektebin, 1893'te 91, 1899'da 120, 1900-1901'de 150 erkek öğrencisi bulunmaktaydı[1714]. Edirne'de eğitim süresi 7 yıl olan Hamidiye Sanat Mektebi'nin 1903-1904 eğitim döneminde ders cetveli şöyleydi[1715]:

1. Sene: Harekeli harekesiz hat kıraatı, icaze-i şerife ve kıraat-ı Türkiye, icaze-i şerife, ilmi-hal, hesap zihni, kıraat-ı Türkî, yüz adet lugat-ı Arabî ve Farisî.

2. Sene: Kur'an-ı kerim, ilmi-hal, kıraat-ı Türkî, hesap, amel, hatt-ı Türkî, lugat-ı Arabî ve Farisî.

3. Sene: Kur'an-ı kerim ve tecvid, dürr-i yekta, talim-i Farisî, hesap, coğrafya, kıraat-ı Türkî, amel, hatt-ı Türkî, İkiyüz lugat-ı Arabî ve Farisî.

4. Sene: Kur'an-ı kerim ve tecvid, tarih-i İslam, sarf-ı Arab, Fransevî, Farisî, amel, hatt-ı Türkî, hatt-ı Fransevî, hesap, resim.

5. Sene: Hüva Arab, sarf-ı Osmanî, hesap, Fransevî, coğrafya, amel, Farisî, hatt-ı Türkî, hatt-ı Fransevî, resim.

6. Sene: Hüva Arab, kavaid-i Osmanî, usul-i defteri, hendese, Fransevî, kitabet, coğrafya, Farisî, resim.

7. Sene: Hikmet, kimya, makine, Fransevî, hendese, kozmografya, coğrafya, resim.

1908 yılında, Avrupa'dan getirtilen çorap ve fanila makineleri ile birlikte mektepte çorapçılık ve fanilacılık şubeleri de açıldı. 9 Haziran 1909 tarihinde Edirne Sanayi Mektebi ve Vilayet Matbaası için Bonapaça Efendi 68 altın bağış yaptı. Bu altın ile tahmini 1800 kilo ağırlığında olan 50 beygirlik bir dizel motoru satın alındı. Motor, usul ve nizama uygun görülerek gümrük resminden muaf tutuldu[1716]. Kurulan

---

[1712] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e*, C. 1/1, s. 231; *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1319 / M. 1901-1902)*, Def'a 4, s. 312.

[1713] Mektep, en parlak dönemini Balkan Savaşı'nda şehit olan Ressam Hasan Rıza'nın müdürlüğü döneminde yaşamıştır. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 356; Rıfat Osman, *a.g.e*., s. 100.

[1714] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 20, *(R. 1310 / M. 1893)*, s. 76; Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), s. 71; Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1900*), s. 69; Def'a 27, *(R. 1317 / M. 1901)*, s. 77.

[1715] *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1321 / M. 1903-1904)*, Def'a 6 s. 288-291; *(H. 1319 / M. 1901-1902)*, Def'a 4, s. 313-315.

[1716] BOA, *BEO.*, 3571/267761, (H. 20 Cemaziyelevvel 1327 / M. 9 Haziran 1909).

tesisatla Edirne'deki resmi dairelere elektrik temini sağlandı[1717]. 1912 yılında Balkan Savaşlarında mektep binası hastaneye dönüştürüldü. Bulgar işgali esnasında Belediye Dairesi olarak kullanıldı[1718]. İşgal döneminde sanayi mekteplerinde bulunan öğrencilerin Anadolu'daki mekteplere gönderilmeleri kararı çıkarıldı[1719]. Edirne'nin geri alınmasından sonra Edirne Valisi Hacı Adil Bey zamanında mektebin yeniden düzenlenmesi için Hacı İvaz Camii yanındaki Topçu Baba Tekkesi yıktırıldı. Mektebin bahçesi ve atölyesi genişletildi. Mektepte marangozluk, tesviyecilik, dökümcülük, demircilik şubeleri tekrar açıldı. Şubelere getirilen iş tezgâhları ve küçük bir motor vasıtasıyla mektebin eğitime açılması sağlandı[1720]. Mektep, 1920 yılında Yunanistan'ın Edirne'yi işgali üzerine tekrar dağıldı. Cumhuriyet Dönemi'nde ise yeniden düzenlendi ve yeni alanların açılması ile birlikte mesleki eğitime devam etti[1721].

İlk öğretmen mektebi, İstanbul'da 16 Mart 1848 tarihinde "Darü'l-muallimin" adıyla açıldı. Sonradan bu mektebe "Darü'l-muallimin-i Rüşdi" denildi[1722]. Edirne'de ilk erkek öğretmen mektebi olan "Darü'l-muallimin-i Sıbyan", 1884/1885 yılında Üç Şerefeli Camii civarında Yazıcılar Sokağı'nda 1748 yılında inşa edilen "Taş Mektep (Makaralı)" denilen yerde kuruldu. Yusuf Efendi Mektebi'nin binasında 13 öğrencisi ile açıldı[1723]. Bu dönemde mektebin eğitim süresi bir yıllıktı. Mektebin amacı, köylere ve kasabalara ilköğretim öğretmeni yetiştirmekti[1724]. Mektebin 1885'te 15, 1893'te 20, 1896-1898 arası 50, 1899-1902 arası 30, 1903'te 37 ve 1904 yılında ise 68 erkek öğrencisi bulunmaktaydı[1725].

[1717] Rıfat Osman'ın Edirne Rehnüması'nda mektebin ve diğer devlet kurumlarının aydınlatılmasını 1920 yılı başları olarak göstermektedir. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 100; Mustafa Kılınç, *a.g.t.*, s. 107.
[1718] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 357.
[1719] BOA, *DH.İD.*, 139/15, (H. 6 Ramazan 1332 / M. 29 Temmuz 1914).
[1720] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 100; Mustafa Kılınç, *a.g.t.*, s. 108.
[1721] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 357.
[1722] Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 177; Erdal Ceyhan, *a.g.e.*, s. 17.
[1723] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 101; Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 359; Erdal Ceyhan'a göre, taşralarda öğretmen mekteplerinin açılmaya başlanması ile birlikte "Edirne Darü'l-muallimin", İstanbul dışında açılanların ilki olmuştur. Bkz. Erdal Ceyhan, *a.g.e.*, s.31; Necip Güngör Kısaparmak, *a.g.e.*, s. 26.
[1724] Edirne'de yayınlanan Muallim Mecmuası'nın ilk sayısında muallim ve muallimelerin yetiştirilmeleri konusunda geniş bilgiler verilmiştir. Bkz. "Edirne'de Darü'l-muallimin ve Darü'l-muallimat Yuvaları", *Muallim Mecmuası*, Yıl 1, Sayı 1, Cilt 1, H. 27 Ramazan 1334 / M. 28 Temmuz 1916, s. 59-61.
[1725] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 11, *(H. 1302 / M. 1885)*, s. 53; Def'a 20, *(R. 1310 / M. 1893)*, s. 75; Def'a 22, *(R. 1312 / M. 1896*), s. 68; Def'a 23, *(R. 1313 / M. 1897*), s. 65; Def'a 24, *(R. 1314 /*

Mektep'te okutulan dersler şöyleydi: Ulûm-ı Dinîye, İlm-i Mahreç ve Tecvid, İlm-i Hesab, Coğrafya, Tarih, İmla ve İnşa, Kavaid-i Türkiye, Hüsn-i Hat, Usul-i Cedide Üzere Tehecci (heceleme)[1726]. Ekim 1891 ve Mayıs 1892 tarihlerinde Darü'l-muallimler, ipdidaiye, rüşdiye, âliye şubeleri şeklinde tekrar düzenlendi ve her şube 2 yıl olarak değiştirildi[1727]. 1910 yılında Hacı Adil Bey ve Edirne Maarif Müdürü Servet Bey'in çalışmaları ile birlikte İstanbul yolunda Abdülaziz Mahallesi'nde yeni bir mektep binası yapıldı[1728]. Edirne'de erkek öğretmen mektebinin yanı sıra kız öğretmen mektebi olarak 1916 yılında "Darü'l-muallimat" açıldı. Bu mektep, Edirne Maarif Müdürü Servet Bey'in çalışmaları sonucu faaliyete başladı. Kaleiçi'nde Aya Nikola Mahallesi'nde eski "Polaklar Mektebi" denilen binada kuruldu. Sonradan Hıdırağa Mahallesi'nde İttihat ve Terakki Kulübü'nün yanındaki İttihat ve Terakki Mektebi'ne taşındı[1729]. Mektep, 1916-1917 eğitim döneminde 69 öğrenci ile eğitime başladı[1730]. 1918-1919 eğitim yılında 63 yatılı, 9 gündüz olan 72 öğrencisi mevcuttu. 1920 yılında 75'i yatılı, 13'ü gündüz olmak üzere 88 öğrencisi bulunmaktaydı[1731].

II. Meşrutiyet Dönemi'nde savaşlarda ve işgal süreçlerinde çeşitli nedenlerden dolayı annesini babasını kaybeden çocukların her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı "Darü'l-eytam Mektebi (Yetimler Mektebi)" adında bir mektep açıldı. Mektep, yetim ya da öksüz kalan çocuklara yatılı ve ücretsiz eğitim vermekteydi. Okuma yazma çalışmalarının yanı sıra mesleki eğitim de verilerek çocukların hayata hazırlanmaları sağlanmaktaydı[1732]. Balkan Savaşları'ndan sonra Edirne'de kurulan darü'l-eytam, Osmanlı coğrafyasının ilk örneklerinden biriydi. Edirne'de ilk darü'l-

---

M. 1898), s. 70; Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), s. 70; Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1900*), s. 68; Def'a 27, *(R. 1317 / M. 1901),* s. 76; Def'a 28, *(R. 1319 / M. 1903*), s. 671; *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1321/ 1903-1904),* Def'a 6, s. 285.

[1726] *Salname-i Vilâyet-i Edirne,* Def'a 20, *(R. 1310 / M. 1893),* s. 227-228.

[1727] H. 8 Cemaziyelahir 1307 / M. 30 Ocak 1890 tarihli "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin ikinci faslının Darü'l-muallimin hakkındaki mevaddını tadil eden nizamname, *Düstur,* Tertip 1, C. 6, No: 259, s. 1134.

[1728] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 359; Bina, zemin katının üstünde iki kat daha olup, birinci katında görevli odaları, konferans salonu, müze ve derslikler, ikinci katında müdür odası, doğal bilimler müzesi ve yatakhaneler bulunmaktaydı. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.,* s. 101.

[1729] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 359-360; Rıfat Osman, *a.g.e.,* s. 101.

[1730] BOA, *MF.ALY.,* 103/3, (H. 8 Cemaziyelevvel 1335 / M. 2 Mart 1917).

[1731] Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s. 338-339.

[1732] Yahya Akyüz, *a.g.e.,* s. 276.

eytam, İttihat ve Terakki Müfettişi Gani Bey'in çalışmaları sonucu "Darü'l-eytam-ı Şüheda" adıyla kuruldu. Mektep sırasıyla önce Karaağaç'taki Saint Basile Koleji'ne, sonra eski Tophane Yokuşu'ndaki Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne, oradan da Hıdırağa Mahallesi'nde bir binaya taşındı[1733].

Hususi Türk mekteplerinin ilki ise 15 Ocak 1884 tarihinde İstanbul'da rüşdiye düzeyinde "Şemsü'l Maarif" adıyla açıldı. Daha sonra emekli Bahriye Yüzbaşısı Mehmed Nadir Bey, 1885 yılında "Numune-i Terakki Mektebi Hususisi" adıyla başka bir hususi mektep kurdu[1734]. Edirne'de de "Numune-i Terakki Mekteb-i Hususîsi" adıyla açılan özel bir mektep bulunmaktaydı. Mektebin, 1895'te 146, 1896'da 128, 1897'de 97, 1898'de 80 ve 1899'da 40 öğrencisi mevcuttu[1735]. Haklarında ayrıntılı bilgi bulunmasa da kayıtlardan anlaşıldığı üzere Darü'l-edep Mekteb-i Hususi, Darü'l-irfan Mekteb-i Hususi adıyla Edirne'de eğitim veren özel mektepler vardı[1736].

3.2.2. Gayrimüslim Mektepler

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere tanıdığı ayrıcalıklardan biri eğitim alanındaydı. Din ve mezhep özgürlüğünün yanı sıra eğitim de bu imtiyazların bir parçasıydı. Gayrimüslimler, ibadethane ve mekteplerini kendi cemaat kurallarına göre yönetmekteydi. Bunun en önemli göstergesi, gayrimüslim ibadethanelerinin

---

[1733] Edirne Vilayeti sancaklarından Cisr-i Mustafa Paşa'nın kaymakamı Asım Bey'in maddi yardımıyla açılmıştır. Asım Bey, I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde şehit düşmüş, onun adına 'Asım Bey Darü'l-eytamı' adıyla Kaleiçi'nde Ermeni Kilisesi civarında ikinci bir Darü'l-eytam açılmıştır. Daha sonra bu ikisi birleştirilerek 'Darü'l-eytam Edirne Şubesi' adını almıştır. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 101-102.

[1734] Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 240.

[1735] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 21, *(R. 1311 / M. 1895)*, s. 69; Def'a 22, *(R. 1312 / M. 1896*), s. 70; Def'a 23, *(R. 1313 / M. 1897*), s. 67; Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898*), s. 72; Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), s. 72.

[1736] Kirada bulundukları binanın öğrencilerin mevcuduna yetmediğinden bahisle satın alınarak yeniden inşasını isteyen Edirne'de Darü'l-irfan Mekteb-i Hususisi Müdür ve Müessisi Yusuf Bey'in arzuhaline istinaden gereğinin yapılması istenmiştir. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 2833/92, (H. 18 Cemaziyelevvel 1327 / M. 7 Haziran 1909); BOA, *MF.MKT.*, 1047/40, (H. 13 Rebiülevvel 1326 / M. 15 Nisan 1908); Edirne'de Darü'l-irfan Mektebi'nin 14 yıldan beri kirada olduğu binanın yetersiz olduğuna dair Meclis-i Mebusan'a gönderilen arzuhalde, mektebin mevcut binasının satın alınarak yeniden inşası ile masraflarının yarısının iane, yarısının da maarif tarafından karşılanması istendiğinden, keşif yapılması için belediyeye tebligat gönderilmiştir. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 2869/37, (H. 18 Cemaziyelahir 1327 / M. 7 Temmuz 1909).

yanında aynı zamanda bir mektep bulunmasıydı. Bu mektepler, tamamen müstakil olup, etnik unsurların kendi dillerinde ve kültürlerinde ders programları bulunmaktaydı. Gayrimüslim mektepler, devlet tarafından pek denetlenmemiş, eğitim alanında özerk bir statü sahibi olmuşlardı. Ancak, 19. yüzyılda milliyetçilik akımının etkisiyle kendi tarih ve kültürlerinin yanında bağımsızlık fikirlerinin olgunlaşmasıyla Avrupa devletlerinin siyasî çıkarlarına hizmet eden kurumlara dönüşmüşlerdi[1737].

19. yüzyılda yabancı mekteplerin açılması şüphesiz eğitimin gelişmesi açısından önemli bir gelişmeydi. Fakat yabancı mekteplerin gereği gibi denetlenmemesi önemli sorunlara neden oldu. 1869 tarihli Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi'nin 129. ve 130. maddeleri gayrimüslimlerin özel mektep açmaları ile ilgiliydi[1738]. Gayrimüslim mekteplerinin I. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlıcılık fikrinin ön plana çıkmasıyla birlikte tekrar düzenlenmesi sağlandı. 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin 15. ve 16. maddeleri ile devlet tüm mektepler üzerinde denetleme hakkına sahip oldu[1739].

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Maarif Nezareti, "Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu" ile gayrimüslimlerin mekteplerini denetleme, öğretmenlerinin seçimi ve eğitim dilinde Türkçe mecburiyeti gibi düzenlemeler düşünmüşse de cemaat liderlerinin tepkisi nedeniyle başarılı olunamadı[1740]. Cemaatlerin içindeki tartışmalar ve huzursuzluklar ciddi boyuta ulaşınca Osmanlı Hükümeti, 3 Temmuz 1910 tarihinde 11 maddeden oluşan "Rumeli'de Kâin Münazaun-fih Kilise ve Mektepler Hakkında Kanun"u yürürlüğe koydu[1741]. Bu kanun hükmünce 25 Aralık 1910

[1737] Ali Güler, *a.g.m.*, s. 164-165.

[1738] 129. madde; özel mektepler, Osmanlı ya da yabancı devletlerin tebaası tarafından kurulan ücretli veya ücretsiz mekteplerdir. Masrafları kurucuları ya da bağlı oldukları cemaat veya vakıflar tarafından karşılanır. 130. madde; özel mekteplerde çocukların uygunsuz hareketleri ve tembellikleri nedeniyle dövülmesi ve yakışıksız sözler söylenmesi yasaktır. Bu tür çocuklar özel talimata göre cezalandırılacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 173.

[1739] 15. madde; emr-i tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tabiyet şartıyla her Osmanlı umumi ve hususi tedrise mezundur. 16. madde; bilcümle mektepler devletin taht-ı nezaretindedir. Tebaa-i Osmanîye'nin terbiyesi bir siyak-i ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve milel-i muhtelifenin umur-i itikadiyelerine mütaallik olan usul-i talimiyeye halel getirilmeyecektir. Bkz. Ali Güler, *a.g.m.*, s. 167.

[1740] Ali Güler, *a.g.m.*, s. 167-168.

[1741] Ayrıntılı bilgi için bkz. "Kiliseler, Mektepler Kanunu", *Tanin*, R. 30 Haziran 1328 / M. 12 Temmuz 1912, s. 2-3.

tarihinde kilise ve mekteplerin inşaası için Dâhiliye Nezareti bütçesinden 4 milyon kuruş ödenek tahsis edildi[1742]. Buna göre Osmanlı Devleti, hem azınlıkların tüm kilise ve mekteplerini Rum Patrikhanesi'nin hâkimiyetinden kurtarmış, hem de ilk kez gayrimüslimlere inşa edilecek kilise ve mektepler için para yardımı yapmayı taahhüt etmiş oluyordu[1743]. II. Meşrutiyet'in ilanıyla basın, yayın ve örgütlenme özgürlüğü tanınmış, özel ve gayrimüslim mektepler daha fazla gelişme göstermişti. Bu mekteplerin düzenlenmesi amacıyla daha sonra 1913 tarihli "Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkat Kanunu[1744]" ve 1915 tarihli "Hususi Mektepler Talimatnamesi[1745]" yayımlandı.

Edirne'de eğitim veren gayrimüslim mektepler, dinî liderler tarafından denetlendiği için genellikle kilise veya havraların yanında açılmışlardı. Hemen hemen tüm mekteplerde şapel ya da kilise bulunmaktaydı[1746]. 19. yüzyılda Batılı misyonerlerin çalışmaları sonucunda şehirde yaşayan Avrupalı cemaatler de çeşitli mektepler açmışlardı. Edirne merkezinde Kaleiçi, Kıyık, Yıldırım, Kirişhane, Yeni İmaret ve Karaağaç mevkiinde Rum, Ermeni, Bulgar, Fransız, Alman, İtalyan ve İngiliz mektepleri bulunmaktaydı. Genellikle eğitim müfredatı kız-erkek şeklinde karma olarak düzenlenmişti[1747].

[1742] H. 22 Zilhicce 1328/ M. 25 Aralık 1910 tarihli, Kilise ve Mektepler Kanunu mucibince inşa edilecek Mekteb ve mabed için 1326 Dâhiliye Bütçesi'ne zamimeten 4.000.000 kuruşun sarfı hakkında kanun, *Düstur*, Tertip 2, C. 3, No: 2650, s. 22; Rumeli'de Bulgarlar ile Rumlar arasında münazaalı kilise ve mektepler hakkında tanzim olunan Kiliseler Kanunu gereğince, Rumeli'de hükümet tarafından inşa edilecek kilise ve mekteplerin mevkileri belirlenerek inşaatına başlanması ve kilise ve mektepler için lüzum gösterilen mebaliğin gönderilmesi zımnında Rumeli Vilayeti'ne tebligat gönderilmiştir. Bkz. BOA, *BEO.*, 3789/284125, (H. 28 Recep 1328 / M. 5 Ağustos 1908).

[1743] Ali Güler, *a.g.m.*, s. 168.

[1744] Bu kanunun 92. 93. 95. maddelerine göre öğretmenlerin seçimi, tayini, şehadetnameleri ve yeterlilikleri ile ilgili bazı şartlar konulmuştur. 20. madde gereğince özel mekteplerin devlete bağlanacağı ve 91. maddeye göre, bu mekteplerin denetimleri için müfettişlikler kurulacağı belirtilmiştir. 92. maddeye göre ise, mekteplerin tamamının denetime tabii olduğu kabul edilmiştir. Bkz. Ali Güler, *a.g.m.*, s. 169-170.

[1745] Bu talimatname ile gerek Müslümanların açtıkları hususi mektepler, gerekse gayrimüslimlerin açtıkları mektepler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. III-IV, s. 1446-1482.

[1746] İstisna bazı mektepler bulunmaktaydı. Örneğin, Bulgar Dr. Peter Beron Erkek Lisesi bu durumda değildi. Bkz. Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html*, (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).

[1747] Rabia Emekligil Erdoğu, *a.g.e.*, s. 59.

3.2.2.1. Rum Mektepleri

Edirne'de Rum mektepleri hakkında ilk bilgiler, 19. yüzyılın ikinci çeyreğine rastlamaktadır. 1839'da Aya Nikola Kilisesi civarında kurulan ve karma eğitim veren bir Rum mektebi bulunmaktaydı. 1846'da açılan 174 öğrencili karma Rum mektebi, 1852'de kurulan ve 85 öğrenci ile açılan kız mektebi, 1855'de 90 öğrenci ile açılan Aziz Jean Baptiste Kilisesi'ne bağlı kız mektebi bunlardan bazılarıydı. Yine Kirişhane'de 125-140 arası, Yıldırım'da 160-180 arası ve Kıyık'ta 120-130 arası öğrenci mevcuduyla karma eğitim veren mektepler bulunmaktaydı. 1875'te 10, 1880-1891 arası ise 17 adet Rum mektebi mevcuttu[1748].

Edirne'de 1892 yılında Rum milletine ait bir Jimnasyum Mekteb-i Kebir ile 4 erkek, 1 kız ve 10 sıbyan mektebi bulunmaktaydı[1749]. Jimnasyum Mekteb-i Kebir'de 9 öğretmen ve 5 sınıfta 101 öğrenci; Yıldırım'da bulunan mektepte 8 öğretmen ile 5 sınıfta 422 öğrenci; Metropol Mahallesi'ndeki mektepte 7 öğretmen ve 6 sınıf olup, bunun 2 sınıfında 130 öğrenci mevcuttu. Ayrı olarak birinci kısmı Aya Nikola Mektebi'nde 4 sınıfta 186 öğrenci; ikinci kısmı Jimnasyum Mekteb-i Kebir'in rüşdiye derecesinde olup Kıyık'ta bulunan mektepte, 3 öğretmen ve 4 sınıfta 128 öğrenci bulunmaktaydı. Hristos Mahallesi'nde bulunan kız Jimnasyum Mekteb-i Kebir'de 9 sınıf, 12 müdür ve öğretmen ile 322 öğrenci; Yıldırım, Kirişhane ve Kıyık'daki kız mekteplerinde 7 öğretmen ile 355 öğrenci vardı. Bunlardan başka erkek ve kız karma eğitim veren Kum, Kirişhane, Kıyık, Yeni İmaret, Yıldırım semtleri ile At Pazarı ve Hristos Mahallesi'nde 7 sıbyan mektebi mevcuttu. Bu mekteplerde 10 öğretmen ve 904 öğrenci bulunmaktaydı. Tüm bu mekteplerin kız erkek öğrenci toplamı 2.742 idi[1750].

[1748] Evangelia Balta, *a.g.m*, s. 236-237.
[1749] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 156.
[1750] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 157.

1895-1903 yılları arasında Edirne'de bulunan Rum iptidai mektepleri ve erkek öğrenci sayıları şu şekildeydi[1751]:

Mektep	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1903
Jimnasyum Mekteb-i Kebir[1752]	87	86	90	90	93	101	109	-
Jimnasyum İptidai	-	-	169	169	-	-	-	-
Metropolid Mahallesi	305	275	-	-	282	271	164	-
Aya Nikola Mahallesi	-	-	108	108	-	-	95	90
Yıldırım Semti	422	200	160	160	113	99	92	92
Yıldırım Semti 2	-	-	135	135	99	120	120	120
Kıyık Semti[1753]	184	195	181	181	176	178	155	155
Kirişhane Semti	128	113	112	112	109	96	104	104
Kum Mahallesi	52	-	42	42	38	43	45	45
Toplam	**1.178**	**869**	**997**	**997**	**910**	**908**	**884**	**606**

Tablo 53: *Edirne'de bulunan Rum iptidai mektepleri ve erkek öğrenci sayıları*

1895-1903 yılları arasında Edirne'de bulunan Rum iptidai mektepleri ve kız öğrenci sayıları şu şekildeydi[1754]:

Mektep	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1903
Yıldırım Semti	180	187	134	134	132	131	134	134
Yıldırım Semti 2	195	200	-	-	-	-	-	-
Yeni İmaret Semti	112	-	98	98	112	72	95	95
Kıyık Semti	110	104	62	62	55	67	76	76
Kıyık Semti 2	235	-	-	-	-	-	-	-
Kirişhane Semti	65	70	65	65	65	70	68	68
Kirişhane Semti 2	140	-	-	-	-	-	-	

[1751] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 21, *(R. 1311 / M. 1895)*, s. 72; Def'a 22, *(R. 1312 / M. 1896*), s. 71-73; Def'a 23, *(R. 1313 / M. 1897*), s. 69-71; Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898*), s. 74-76; Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), s. 74-76; Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1900*), s. 72-74; Def'a 27, *(R. 1317 / M. 1901*), s. 80-82; Def'a 28, *(R. 1319 / M. 1903*), s. 676-678.

[1752] Erkek öğrencilere eğitim verip Kaleiçi Semti'nde Metropolid Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, *(R. 1311 / M. 1895)*, Def'a 21, s. 72.

[1753] Kıyık'ta bulunan Rum mektebi günümüzde Fevzipaşa İlkokulu olarak devam etmektedir. Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).

[1754] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 21, *(R. 1311 / M. 1895)*, s. 72; Def'a 22, *(R. 1312 / M. 1896*), s. 71-73; Def'a 23, *(R. 1313 / M. 1897*), s. 69-71; Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898*), s. 74-76; Def'a 25, *(R. 1315/1899*), s. 74-76; Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1900*), s. 72-74; Def'a 27, *(R. 1317 / M. 1901*), s. 80-82; Def'a 28, *(R. 1319 / M. 1903*), s. 676-678.

Zapyon Kız Mektebi[1755]	-	325	325	325	285	273	303	-
Toplam	**1.037**	**886**	**684**	**684**	**649**	**613**	**676**	**373**

Tablo 54: *1895-1903 yılları arasında Edirne'de bulunan Rum iptidai mektepleri ve kız öğrenci sayıları*

1896-1903 yılları arasında Rum cemaatine mensup olup kız ya da erkek ayrımı yapılmayan iptidai mektepleri ise şöyleydi[1756]:

Mektep	**1896**	**1897**	**1898**	**1899**	**1900**	**1901**	**1903**
Yıldırım Semti	-	135	135	140	150	134	130
Yıldırım Semti 2	-	154	154	160	120	120	120
Kıyık Semti	110	178	178	217	177	253	253
Kirişhane Semti	137	145	145	90	120	100	100
Kadınlar Hamamı civarında	-	70	70	-	-	-	-
Aya Yorgi Mahallesi	-	76	76	107	86	81	81
Kaleiçi Semti (Hristos Mahallesi)	-	-	-	72	76	80	80
Toplam	247	758	758	786	729	768	764

Tablo 55: *1896-1903 yılları arasında Edirne'de Rum Cemaatine mensup karma iptidai mekteplerinin öğrenci sayıları*

1895-1903 yılları arasında 1'i idadi ve 8'i iptidai mektebi olmak üzere 9 adet Rum erkek mektebi, 8 adet kız mektebi ve 7 adet sıbyan mektebi eğitime devam etmekteydi. 2 Eylül 1905 tarihindeki Kaleiçi yangınında Rum mekteplerinin çoğu kullanılmaz hale gelmişti. Metropolid Mahallesi'nde başlayan yangın rüzgârın etkisiyle 3-4 saat içinde Aya Nikola ve Hristos Mahalleleri'ne sıçradı. Yangın, Bulgar ve Rumlara ait 8 mektebin yanı sıra Rum, Ermeni, Katolik kiliseleri ile birlikte toplam 8 kiliseyi, 26 eşya deposunu ve 10 adet zahire deposunu da etkiledi[1757]. Rum İnas Mektebi'nde mahsur kalan 19 kişi kurtarıldı. Özellikle, Rum

---

[1755] Kaleiçi Semti'nde Hristos Mahallesi'nde kız mektebi olarak açılmıştır. İlk kayıtlarına 1896 yılında rastlanmaktadır. 1896 yılında açılması muhtemeldir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1312/1896)*, Def'a 22, s. 72; Bu mektebin İstanbul'daki Zapyon Kız Mektebi öğrencilerinden birinin müdüresi olduğu, Edirne'nin kenar mahallelerindeki çocuk bahçelerinin Zapyon Kız Mektebi öğrencilerinin yönetiminde olduğu belirtilir. Bkz. Evangelia Balta, *a.g.e*., s. 237.

[1756] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 21, *(R. 1311 / M. 1895)*, s. 72; Def'a 22, *(R. 1312 / M. 1896*), s. 71-73; Def'a 23, *(R. 1313 / M. 1897*), s. 69-71; Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898*), s. 74-76; Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), s. 74-76; Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1900*), s. 72-74; Def'a 27, *(R. 1317 / M. 1901*), s. 80-82; Def'a 28, *(R. 1319 / M. 1903*), s. 676-678.

[1757] "Edirne Harik'i ve Tafsilat", *İkdam*, No: 4039, H. 6 Recep 1323/ M. 6 Eylül 1905, s. 3; "Edirne Harik'i", *İkdam*, No: 4040, H. 7 Recep 1323 / M. 7 Eylül 1905, s. 2.

Jimnasyum Mekteb-i Kebir önemli derece hasar aldı ve kullanılmaz hale geldi. Hristos Mahallesi'nde olan Rum Sıbyan Mektebi bu yangından nasibini aldı. Bu mektebin yeniden inşası için tekrar izin alındı[1758]. Hristos Mahallesi'ndeki Zapyon Kız Mektebi ise tamamen yandı[1759].

1905 yılından itibaren Balkanlarda başlayan Rum-Bulgar çekişmesi Edirne'deki mektepleri de oldukça etkiledi. Yunanistan Konsolosluğu'nun raporlarında, Rum yerleşimlerinin olduğu yerlerde Bulgar sızmasına karşı alınması gereken tedbirler belirtildi. 1906 yılında dönemin Yunanistan Konsolosu Dimaras, Bulgar sızması olasılığı yüksek olan Kıyık, Kirişhane ve Karaağaç'taki mekteplere daha fazla kaynak aktarılmasını talep etti. Hatta bu nedenle 1906-1907 yılında Karaağaç'ta yeni bir mektep açıldı. Rum öğrencilerin Fransızca eğitim almak amacıyla diğer Katolik mekteplere gitmesini engellemek için Fransızca eğitim verilmeye başlandı[1760].

Osmanlı kaynaklarında 1910 yılında kayıtlı Rum iptidai mektepleri sayısı, 2'si kız, 10'u karma olmak üzere 12 adetti. Rum rüşdiye mektepleri sayısı, 3'ü erkek, 1'i kız ve 1'i karma olmak üzere 5 adetti. Buna göre 1910 yılında mevcut toplam Rum mektebi sayısı 17 idi[1761]. Bu mekteplerin bir kısmı, Balkan Savaşları'na kadar varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardı. Ancak savaşların şehirde meydana getirdiği yıkımdan da nasiplerini almışlardı. 1922 Mudanya Mütarekesi ve Rum cemaatinin Trakya'yı boşaltması nedeniyle bu mektepler terkedildi.

3.2.2.2. Yahudi (Musevi) Mektepleri

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar diğer cemaatlerin açtıkları mekteplere kıyasla Edirne'deki Yahudi çocukların aldıkları eğitim daha sınırlı ve geri kalmıştı. Edirne'de "Talmud Torah Mektepleri" adıyla çeşitli şubeleri olan Hahambaşılık ve

---

[1758] BOA, *MF.MKT.*, 1061/40, (H. 7 Muharrem 1326 / M. 10 Şubat 1908); BOA, *İ.AZN.*, 77/8, (H. 22 Rebiülevvel 1326 / M. 24 Nisan 1908); BOA, *BEO*., 3323/249153, (H. 27 Rebiülahir 1326 / M. 29 Mayıs 1908).
[1759] BOA, *BEO.*, 2658/199291, (H. 2 Recep 1323 / M. 2 Eylül 1905); BOA, *Y.PRK. ASK.*, 232/54, (H. 3 Recep 1323 / M. 3 Eylül 1905).
[1760] Evangelia Balta, *a.g.e*., s. 238-239.
[1761] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (R. 1326 / M. 1910)*, 65. Sene, s. 336-337.

Yahudi cemaatlerinin yönetiminde olan mektepler bulunmaktaydı. Bu mektepler, sıbyan ya da iptidai eğitimi vermekteydi. Türkiye'de ilk "Alyans Mektebi", Edirne'de Talmud Torah Mektebi'nin kurucuları tarafından 20 Ekim 1867 tarihinde yerel sivil, askerî erkân, konsoloslar ve diğer cemaatlerin din adamalarının katılımıyla açıldı. Bu mektep, kız ve erkek dâhil olmak üzere 125 öğrenci eğitime başladı. Birkaç yıl sonra Edirne'de 1870 yılında Alyans Kız Mektebi açıldı[1762]. 1873 yılı içinde ise "Tifrad İsrail" adıyla 150 öğrencisi olan bir mektep daha kuruldu. Bu mektebin öğrenci sayısı, 1886'da 200'e çıkarıldı[1763]. Edirne'de kurulan Yahudi mektepleri genellikle cemaatlerin dâhil olduğu havralar çevresinde bulunmaktaydı. Yahudi cemaatlerinin havraları, Kaleiçi'nde bulunmaları dolayısıyla mekteplerin tamamı da bu semt sınırları içerisindeydi. 1892 yılında Edirne'de Yahudilerin 7 mektebi bulunmaktaydı. Bunların tamamında 41 öğretmen ve kız erkek toplam 1.830 öğrenci mevcuttu[1764]. 1895-1903 yılları arasında Edirne'de bulunan Yahudi mektepleri ve öğrenci sayıları şu şekildeydi[1765]:

[1762] Alyans İsraelité Üniversel (Evrensel Yahudi Birliği), 17 Mayıs 1860 tarihinde ilk olarak Fransız Yahudiler taradından Paris'te açılmıştır. Amacı, 17. yüzyılın sonlarından itibaren aydınlanmanın gerisinde kalmış Yahudi toplumunun eğitilerek, zanaat öğretilirek onları özgürleştirmektir. Bkz. Naim A. Güleryüz, *a.g.e.*, s. 102-104; Tevfik Çavdar bu mektepler için, "*Alyans İsraelité Üniverselle, 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş, siyonist ilkeler doğrultusunda eğitim yapan, dünyanın çeşitli bölgelerindeki musevilere yardım eden, bunları bulundukları yerlerdeki konumlarını güçlendirmeyi amaçlayan bir kurumdur. Buna bir anlamda Musevi misyonerlik örgütü de denilebilir. Kuruluşunun Avrupa'da Siyonist akımların güçlenmesinden önce öncesine rastlamasına karşı, zamanla siyonizmin bir karargâhı, en azından düşünsel ilkelerini yayan bir yapıya bürünmüştür. Edirne'deki 'Alyans İsraelité' mektebinin de bu genel tanımın dışında olması beklenemez. Burada okuyan Musevi çocuklara Siyonist ilkeler aşılandığı ve bunlar, adeta şovenist bir inançla yetiştirildiği gibi, okula devam eden Türk çocukları üzerinde de benzer etkilerin yaratılmasına çalışılmaktaydı. Ünlü düşün adamlarımızadan Rıza Tevfik de bu okuldan yetişmişti. İbranice ve Rumeli'de, özellikle Selanik'te konuşulan İspanyol kırması Musevi dilini öylesine öğrenmişti ki bunları konuştuğu zaman kendisinin Türk olduğunu anlamak için kanıt gerekebilirdi*" tanımını yapmıştır. Bkz. Tevfik Çavdar, *Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü Talat Paşa*, s. 16; Erol Haker eserinde açılış tarihi olarak 1873 yılını vermiştir. 800 öğrenci ile açıldığını belirtmiştir. Bkz. Erol Haker, *a.g.e.*, s. 44-46; Rıfat Bali, *a.g.m.*, s. 216.

[1763] Erol Haker, *a.g.e.*, s. 42.

[1764] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 159.

[1765] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 21, *(R. 1311 / M. 1895)*, s. 73-74; Def'a 22, *(R. 1312 / M. 1896*), s. 74-75; Def'a 23, *(R. 1313 / M. 1897*), s. 72-73; Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898*), s. 77-78; Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), s. 77-78; Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1900*), s. 75-76; Def'a 27, *(R. 1317 / M. 1901*), s. 84; Def'a 28, *(R. 1319 / M. 1903*), s. 680; Erol Haker, *a.g.e.*, s. 201.

Mektep	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1903
Talmud Torah (Erkek)[1766]	700	812	825	877	882	882	909	989
Tifrad İsrail (Erkek)[1767]	150	180	184	110	112	-	80	-
İttihad-ı İsrailit[1768] **(Alyans İsrailit) (Erkek)**	300	265	260	306	375	348	-	415
İttihad-ı İsrailit (Alyans İsrailit) (Kız)	500	480	484	484	490	506	520	531
Toplam	**1.650**	**1.737**	**1.753**	**1.777**	**1.859**	**1.736**	**1.509**	**989**

Tablo 56: *1895-1903 yılları arasında Edirne'de bulunan Yahudi mektepleri ve öğrenci sayıları*

1895-1903 yılları arasında Edirne'de 3'ü erkek 1'i kız olmak üzere 4 Yahudi mektebi bulunmaktaydı. Talmud Torah Erkek Mektebi'nde 1904'te 1.082, 1905'te ise 1.100 erkek öğrenci mevcuttu. Alyans İsrailit Erkek Mektebi'nde ise 1904'te 355, 1905'te 310 erkek öğrenci vardı[1769].

2 Eylül 1905 tarihindeki Kaleiçi yangınından sonra Yahudi havraları ve çevresindeki mekteplerin çoğu kullanılmaz hale geldi. Bu mekteplerin tekrar inşası ve eğitime kazandırılması için çaba sarfedildi. Bu dönemde Edirne eşrafından Rıfat Efendi'nin İstanbul yolu üzerindeki konağı, Yahudi cemaatlerince satın alınarak yıkıldı ve yerine yeni bir bina yapıldı[1770]. Alyans Mektebi öğrencileri bu binaya taşınarak eğitime devam etmişlerdi. 27 Ekim 1906 tarihinde ise Talmud Torah Mektebi, Alyans Mektepleri ile birleştirildi[1771]. Mekteplerin birleştirilmesinden sonra 1906'da 1.236, 1908'de 1.106, 1909'da 1.104, 1910'da 1.179, 1911'de 1.077,

---

[1766] 1898 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nden itibaren bu mektebin adı "Talmud Torah" olarak geçmektedir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898*), s. 77.
[1767] 1898 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nden itibaren bu mektebin adı "Tifrad İsrail" olarak geçmektedir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898*), s. 77.
[1768] 1898 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nden itibaren bu mektebin adını 'Alyans İsrailit' olarak görmekteyiz. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898*), s. 78; Mektep eski İstanbul yolu üzerinde kız ve erkek mektebi olarak açılmıştır. Bkz. Ayhan Tunca, *a.g.m.*, s. 20.
[1769] Erol Haker, *a.g.e.*, s. 201.
[1770] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 362.
[1771] Naim A. Güleryüz, *a.g.e.*, s. 107-108.

1912'de 1.023 ve 1913 yılında da 1.099 öğrenci kaydedildi[1772]. Alyans İsrailit Kız Mektebi'nde ise 1903-1904'te 558, 1904-1905'te 522, 1905-1906'da 560, 1907-1908'te 551, 1908-1909'da 597, 1909-1910'da 631, 1910-1911'de 627, 1911-1912'de 929 ve 1912-1913 eğitim döneminde 790 kız öğrenci öğrenim gördü[1773].

1905-1910 yılları arasında Edirne'de iptidai olmak üzere 2, 1913-1914 yıllarında 2'si kız, 3'ü erkek iptidai 5 (toplam 804 erkek, 715 kız öğrenci) Yahudi mektebi bulunmaktaydı. Aynı tarihte Edirne İdadi Mektebi'ndeki 308 öğrencinin 26'sı Yahudi öğrencilerden oluşmaktaydı[1774]. Bu mekteplerden ayrı olarak 1888'de Alyans Kız Mektebi müdüresi olan İda Abramowitz'in 100 öğrenciden oluşan özel bir Yahudi mektebi mevcuttu. 1901 yılında Alyans'tan kopan Alman Yahudileri'nin Karaağaç'ta kurduğu "Hilfsverein der Deutschen Juden" adında başka bir mektep bulunmaktaydı[1775].

1923 yılında Alyans Mektebi'nin 633'ü erkek, 614'ü kız olmak üzere 1.247 öğrencisi vardı. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sonra "Türk Musevi Mektebi" olarak devam eden mektep, 1939 yılında öğrenci sayısının azalması ve ekonomik sıkıntılar gibi nedenlerle kapatıldı[1776].

3.2.2.3. Bulgar Mektepleri

Edirne'de ilk Bulgar mektebi hakkında çok fazla bilgiye sahip olmasak da idadi olarak 1846 yılında açıldığı bilinmektedir[1777]. Şehirdeki Bulgar mektepleri ile ilgili bilgiler Osmanlı kayıtlarında 1880'li yıllardan itibaren başlamaktadır. Bu döneme kadar Katolik ve Ortodoks Bulgarlar, diğer milletlerin açmış oldukları Katolik mekteplerinde eğitim görmekteydi. Bu tarihlerden itibaren kayıtlara geçen Bulgar Ortodoks mekteplerinin 1883'de 395, 1887'de ise 388 öğrencisi

---

[1772] Erol Haker, *a.g.e.*, s. 201.
[1773] Erol Haker, *a.g.e.*, s. 212.
[1774] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (R. 1326 / M. 1910)*, 65. Sene, s. 336; Meliha Tokel, *a.g.t.*, s. 50.
[1775] Erol Haker, *a.g.e.*, s. 44.
[1776] Naim A. Güleryüz, *a.g.e.*, s. 107-108.
[1777] Erol Haker, *a.g.e.*, s. 44.

bulunmaktaydı[1778]. 1892 yılında Bulgar Ortodoks milletine ait Kaleiçi, Kıyık, Kirişhane, Yıldırım semtleri ve Sırık Meydanı'nda 12 adet kız ve erkek mektepleri vardı. Bunların tamamında 20 öğretmen ve 726 öğrenci bulunmaktaydı[1779]. 1895-1901 yılları arasında Edirne'de bulunan Bulgar Ortodoks cemaatine ait iptidai mektepleri ve erkek öğrenci sayıları şu şekildeydi[1780]:

Mektep	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901
Kaleiçi Semti[1781]	88	102	102	133	120	117	123
Kıyık Semti	97	110	68	112	120	70	58
Kirişhane Semti	29	42	10	80	60	44	46
Yıldırım Semti	20	37	36	30	28	45	48
Sırık Meydanı	28	34	26	35	32	36	39
Toplam	**262**	**325**	**242**	**390**	**360**	**312**	**314**

Tablo 57: *1895-1901 yılları arasında Edirne'de bulunan Bulgar Ortodoks cematine ait iptidai mektepleri ve erkek öğrenci sayıları*

1895-1901 yılları arasında Edirne'de bulunan Bulgar Ortodoks cemaatine ait iptidai mektepleri ve kız öğrenci sayıları şu şekildeydi[1782]:

Mektep	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901
Kaleiçi Semti	25	50	48	24	52	61	65
Kıyık Semti	115	128	50	-	85	46	53
Kirişhane Semti	73	57	21	40	42	35	38
Yıldırım Semti	30	48	18	25	35	32	36
Sırık Meydanı	30	36	16	18	24	24	-
Toplam	**273**	**319**	**153**	**107**	**238**	**198**	**192**

Tablo 58: *1895-1901 yılları arasında Edirne'de bulunan Bulgar Ortodoks cemaatine ait iptidai mektepleri ve kız öğrenci sayıları*

[1778] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1300 / M. 1883)*, Def'a 9, s. 89; *(H. 1304 / M. 1887)*, Def'a 13, s. 69

[1779] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 159.

[1780] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 21, *(R. 1311 / M. 1895)*, s. 74-75; Def'a 22, *(R. 1312 / M. 1896*), s. 75-76; Def'a 23, *(R. 1313 / M. 1897*), s. 72-73; Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898*), s. 78-79; Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), s. 78-79; Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1900*), s. 76-77; Def'a 27, *(R. 1317 / M. 1901*), s. 85-86; Def'a 28, *(R. 1319 / M. 1903*), s. 681-682.

[1781] Bu mektep 1898 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nde Jimnas olarak geçmektedir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 25, *(R.1315 / M. 1899*), s. 78-79.

[1782] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 21, *(R. 1311 / M. 1895)*, s. 74-75; Def'a 22, *(R. 1312 / M. 1896*), s. 75-76; Def'a 23, *(R. 1313 / M. 1897*), s. 72-73; Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898*), s. 78-79; Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), s. 78-79; Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1900*), s. 76-77; Def'a 27, *(R. 1317 / M. 1901*), s. 85-86; Def'a 28, *(R. 1319 / M. 1903*), s. 681-682.

1897-1903 yılları arasında Bulgar cemaatine mensup olup karma eğitim veren sıbyan mekteplerinde öğrenci sayıları şöyleydi: Kıyık Semti'ndeki mektepte 1897'de 131, 1898'de 150, 1899'da 115, 1900'de 74 ve 1901'de 85 öğrenci bulunmaktaydı. Kirişhane'deki mektepte, 1897'de 45, 1898'de 70, 1899'da 65, 1900'de 56 ve 1901'de 62 öğrenci mevcuttu[1783].

1903 yılında kayıtlı tüm Bulgar Ortodoks mekteplerin karma (kız ve erkek dâhil) olmak üzere öğrenci sayıları şöyleydi: Kıyık'ta Bulgar Ortodoks Mektebi'nde 185, Yıldırım'da 50, Sırık Meydanı'da 15, Kirişhane'de 167 ve Edirne Bulgar Katolik Mektebi'nde ise 150 öğrenci kaydedilmişti[1784]. Kıyık'daki erkek ve kız iptidai mektebinde 1901'de 25, 1903'te 15 öğrenci bulunmaktaydı[1785].

Edirne'de Katolik Bulgarların da kendilerine ait mektepleri vardı. Kaleiçi Semti'nde, Aziz Cyrille (Kiril) ve Methode (Metodi) Kiliseleri arkasında Polonyalı Resurrectionistler tarafından 1862'de kurulan Bulgar Katolik Jimnasyum Mektebi mevcuttu[1786]. 1867 yılına kadar Kirişhane Semti'nde iptidai mektebi olarak eğitim vermiş, daha sonra Kaleiçi'ne inşa edilen yeni binasına taşınarak rüşdiye olarak eğitime devam etmişti. Mektep, Polonyalı Resurrectionistler tarafından kurulduğu için genellikle Polonya Azınlık Mektebi (Polak Mektebi) olarak bilinmekteydi[1787]. Osmanlı kayıtlarında, Bulgar Katolik Mekteb-i İdadi Hususisi olarak rastlanılan bu mektebin 1892 yılında Türkçe, Fransızca ve Bulgarca eğitim alan 60 öğrencisi bulunmaktaydı. Müdür ile beraber 12 öğretmen bulunurken mektebin sanayi

---

[1783] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 21, *(R. 1311 / M. 1895)*, s. 74-75; Def'a 22, *(R. 1312 / M. 1896*), s. 75-76; Def'a 23, *(R. 1313 / M. 1897*), s. 72-73; Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898*), s. 78-79; Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), s. 78-79; Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1900*), s. 76-77; Def'a 27, *(R. 1317 / M. 1901*), s. 85-86; Def'a 28, *(R. 1319 / M. 1903*), s. 681-682.

[1784] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 28, *(R. 1319 / M. 1903*), s. 680-682.

[1785] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 27, *(R. 1317 / M. 1901*), s. 86; *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 28, *(R. 1319 / M. 1903*), s. 682.

[1786] *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1319/ M. 1901-1902),* Def'a 4, s. 295; *(H. 1321/ M. 1903-1904)*, Def'a 6, s. 320; 24 Haziran 1910 tarihinde Edirne'deki Bulgar Jimnasyum Mektebi için getirtilecek eşyanın gümrük resminden muaf tutulmuştur. Bkz. BOA, *DH.MUİ.*, 88/25, (H. 15 Rebiülahir 1328 / M. 26 Nisan 1910); Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017);

[1787] Kurucuları, Rusya'dan kovulan Yanski, Kaysiewicz, Semenenko, Yelowicki, Kalinska, Kaczanowski, Zbyszewski, Procwlocki, Grabowski, Bakanowski, Pawlicki, Wronowski, Kobrzynski ve Smolikowski'dir. Bu yüzden bu mektebin kuruluşunu müteakiben bütün Edirne'de Polonya Azınlık Mektebi (Polak Mektep) olarak tanınmıştır. Bu mektebin yerinde günümüzde Birinci Murat Lisesi eğitim vermektedir. Bkz. Fahri Türk, "Edirne Bulgar Cemaati ve Polonya Azınlık Okulu", *Belleten*, Cilt: LXXIII, S: 268, 2009 Aralık, s. 714.

kısmında 18 öğrenci ve 8'i yatılı olmak üzere 87 öğrencisi vardı[1788]. Mektebin 1895-1896'da 113 (7 gündüz, 74 yatılı, 23 sanayi) ve 1901'de 125 öğrencisi bulunmaktaydı[1789]. Bu mekteplere ek olarak 25 Nisan 1904 tarihinde ruhsatname verilen "Noydanof Bulgar Rüşdiye Mektebi" ve "Karsto Kisrof Kız Mektebi" mevcuttu[1790].

Kaleiçi Semti'nde bulunan Bulgar Ortodoks mekteplerinin bir kısmı, 2 Eylül 1905 tarihinde çıkan büyük yangında zarar gördü[1791]. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere Kaleiçi'nde Bulgar Jimnasyum Mektebi ve Topkapı civarındaki Bulgar mektepleri kullanılmaz hale gelmişti. Bu yangından zarar gören Bulgar Jimnasyum Mektebi'nin yeniden inşası için 12 Nisan 1909 tarihinde ruhsat verildi. Mektebin çevresindeki bir arsanın Bulgarlara tahsisi üzerine mektep genişletildi[1792]. Topkapı civarında bulunan Bulgar mektebi için 18 Mart 1909 tarihinde ruhsat verilerek yeniden inşası için gerekli zemin hazırlandı[1793]. Osmanlı kaynaklarında 1910 yılında kayıtlı karma Bulgar iptidai mektepleri sayısı 19 adetti. Karma eğitim veren Bulgar rüşdiye sayısı ise 2 idi. Buna göre 1910 yılında toplam Bulgar mektep sayısı 21 olarak görülmektedir[1794]. Kaleiçi civarında 1912 yılında Bulgar milliyetçilerinden Dr. Peter Beron'un vasiyeti üzerine bıraktığı mirasın faizi ile bir mektep daha yaptırılmış, Bulgar Erksarhlığı'na bağlanmıştı[1795]. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı nedeniyle Edirne'de yaşayan Bulgar nüfus önemli derecede azaldı. 1914 tarihinde Edirne'ye kayıtlı 648 Bulgar yaşamaktaydı[1796]. Bulgar mektepleri de nüfus ile orantılı olarak bu dönemden itibaren kapatılmaya başlandı.

[1788] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 159.
[1789] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 21, *(R. 1311 / M. 1895)*, s. 75; Def'a 22, *(R. 1312 / M. 1896*), s. 76; Def'a 27, *(R. 1317 / M. 1901*), s. 86.
[1790] Noydanof Bulgar Rüşdiye'sinin müdürü Noranof Efendi, Karsto Kisrof Kız Mektebi'nin müdürü ise Hristo veledi Kisrof Efendi'dir. Bkz. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1319/1901-1902)*, Def'a 4, s. 295; *(H. 1321 / M. 1903-1904)*, Def'a 6, s. 320.
[1791] BOA, *BEO.*, 2658/199291, (H. 2 Recep 1323 / M. 2 Eylül 1905); BOA, *Y.PRK. ASK.*, 232/54, (H. 3 Recep 1323 / M. 3 Eylül 1905).
[1792] BOA, *MF.MKT.*, 1115/17, (H. 21 Rebiülevvel 1327 / M. 12 Nisan 1909).
[1793] BOA, *BEO.*, 3515/ 263553, (H. 25 Safer 1327 / M. 18 Mart 1909).
[1794] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî, (R. 1326 / M. 1910)*, 65. Sene, s. 336.
[1795] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 363.
[1796] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)…*, s. 170-171.

3.2.2.4. Ermeni Mektepleri

Edirne'deki Ermeni mektepleri, 1825-1830 yılları arasında yapılan çalışmalardan sonra gelişme kaydetmişti. Bu dönemde Edirne'de 1 erkek, 1 kız ve 1 öğretmen olmak üzere 3 mektep olduğu bilinmektedir[1797]. 1892 yılından tibaren Edirne'de 5 Ermeni mektebi bulunmaktaydı. Bu mekteplerin kız, erkek sıbyan ve iptidai şubeleri vardı. Bu mekteplerde 17 öğretmen ve 451 öğrenci mevcuttu. Bunların Birincisi Arşagonyan, ikincisi Hrismisyan, üçüncüsü Oknasasar[1798], dördüncüsü Turkomyan, beşincisi Lorsaviçyan Mektepleri'ydi[1799]. Hakkında pek bilgi bulunmasa da 1897 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nde Mangagan Baroz Mektebi adında 40 kız öğrencisi olan bir mektep daha kaydedilmiştir[1800]. 1901 yılından itibaren Kaleiçi'nde Hadika-i Sıbyan adında hem erkek, hem de kızlara eğitim veren bir Ermeni mektebi daha görülmektedir. Hadika-i Sıbyan Mektebi'nde 1901-1903 yıllarında 167 erkek, 143 kız öğrenci bulunmaktaydı[1801]. 1895-1903 yılları arasında Edirne'de bulunan Ermeni mektepleri ve öğrenci sayıları şu şekildeydi[1802]:

Mektep	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1903
Kaleiçi'nde Arşagonyan Erkek Mektebi[1803]	155	161	133	182	-	-	-	-

[1797] Erol Haker, *a.g.e.,* s. 45.
[1798] Salname'deki yazı kalitesizliğinden dolayı bu şekilde okunmuştur. 1892 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nde geçmektedir. Yalnız diğer salnamelerde görülmemektedir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 158.
[1799] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 158.
[1800] *Salname-i Vilâyet-i Edirne,* Def'a 23, *(R. 1313 / M. 1897*), s. 72.
[1801] *Salname-i Vilâyet-i Edirne,* Def'a 27, *(R. 1317 / M. 1901*), s. 83; Def'a 28, *(R. 1319 / M. 1903*), s. 679.
[1802] *Salname-i Vilâyet-i Edirne,* Def'a 21, *(R. 1311 / M. 1895)*, s. 73; Def'a 22, *(R. 1312 / M. 1896*), s. 73; Def'a 23, *(R. 1313 / M. 1897*), s. 71; Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898*), s. 76-77; Def'a 25, *(R. 1315 / M. 1899*), s. 76-77; Def'a 26, *(R. 1316 / M. 1900*), s. 74-75; Def'a 27, *(R. 1317 / M. 1901*), s. 82-83; Def'a 28, *(R. 1319 / M. 1903*), s. 678-679.
[1803] Taşlık mevkiinde olması nedeniyle, Nafi Atuf'un öğretmenlik yaptığı mektebin diğer Ermeni mektepleri içinde en büyüğü olan Arşagonyan Ermeni mektebi olduğu ve şimdiki Şehit Asım İlköğretmen Okulu'nun içinde bulunduğu alanda olması nedeniyle büyük olasılıktır. Bkz. Metin Atuf Kansu, K.Işık Kansu, *Cumhuriyet Eğitim Devriminin Mülkiyeli Mimarı Nafi Atuf Kansu (1890-1949) Yaşamı ve Yazıları*, Mülkiyeliler Birliği Yay., Ankara 2011, s. 31.

Kaleiçi'nde Hripmisyan Kız Mektebi	125	124	110	111	144	134	-	-
Kaleiçi'nde Hripmisyan Kız Sıbyan Mektebi	-	-	-	-	184	174	-	-
Süpürgeciler Mh. Turkomyan Erkek Mektebi	47	44	43	43	48	42	46	46
Süpürgeciler Mh. Turkomyan Kız Mektebi	-	46	46	46	40	43	43	43
İstasyon Mh. Lorsaviçyan Erkek Sıbyan Mektebi	37	34	24	22[1804]	30	32	37	37
İstasyon Mh. Lorsaviçyan Kız Sıbyan Mektebi	-	-	18	-	40	27	25	25
Toplam	**364**	**409**	**374**	**404**	**486**	**452**	**151**	**151**

Tablo 59: *1895-1903 yılları arasında Edirne'de bulunan Ermeni mektepleri ve öğrenci sayıları*

Açılış tarihleri daha eski olan Arşagonyan Mektebi, Hripmisyan Mektebi ve Turkomyan Mektebi'nin ruhsatnameleri 1 Nisan 1896 tarihlidir[1805]. 2 Eylül 1905 tarihinde Kaleiçi Semti'nde meydana gelen yangında diğer etnik gruplar gibi Ermeni kiliseleri ve mektepleri de zarar görmüştü. Özellikle Arşagonyan Erkek Mektebi ve Hripmisyan Kız Mektebi bu mektepler arasındaydı. Bu iki mektebe 1905 yılında yeniden yapım izni verilmesine rağmen 1908 yılına kadar mektepler kapalı kalmıştır. Bu mekteplerdeki öğrencilerin diğer Ermeni mekteplerine kaydırılmış olması muhtemeldir. 28 Nisan 1908 tarihinde Arşagonyan Erkek Mektebi'nin aslına uygun bir şekilde yeniden inşası için ruhsat verildi[1806]. Hripmisyan Kız Mektebi için ise 10

[1804] Kız ve erkek öğrenci sayısı birlikte verilmiştir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne,* Def'a 24, *(R. 1314 / M. 1898*), s. 77.

[1805] Arşagonyan Mektebi ve Hrismiyan Mektebi'nin açılış tarihi H. 1211 / M. 1796-1797 olarak görülürken, Turkomyan Mektebi'nin açılışı ise H. 1285 / M. 1868-1869 olarak görülmektedir. Bkz. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1319 / M. 1901-1902),* Def'a 4, s. 295; *(H. 1321 / M. 1903-1904)*, Def'a 6, s. 320.

[1806] Edirne Kaleiçi'nde başlayan yangında yanan Ermeni Kilisesi ile Arşagonyan Mektebi'nin yeniden inşasına dair mazbata. Kaleiçi yangınında bodrum katı kargir ve geneli ahşap olan mektebin, birinci katı 8 kapı, 23 pencere, 5 dershane ve 1 salon, ikinci katı 4 kapı, 26 pencere, 4 dershane ve bir salon olmak üzere yeniden inşasına ruhsat verilmiştir. Bkz. BOA, *Y.PRK.A.*, 15/4, (26 Rebiülevvel 1326).

Mart 1908 tarihinde yeniden inşası için izin çıkarıldı[1807]. Aynı zamanda 29 Nisan 1912 tarihinde Kaleiçi'nde karma eğitim veren Hadika-i Sıbyan Mektebi ve Karaağaç'ta İstasyon Mahallesi'nde bulunan Lorsaviçyan Sıbyan Mektebleri için Ermeni cemaati tarafından emlak muafiyeti talep edildi[1808].

3.2.2.5. Katolik ve Levanten Mektepleri

Edirne, levanten denilen Katolik mezhepler dâhil birçok topluluğa ev sahipliği yapmaktaydı. Dinî inanış ya da ritüelleri nedeniyle çeşitli baskılara maruz kalan bu gruplar, Osmanlı Devleti topraklarında yaşamak amacıyla Avrupa'dan göç etmek zorunda kalmışlardı. Edirne, bu göç yolarının güzergâhı içinde bulunmasından dolayı birçok grup şehre gelip yerleşti. Edirne'ye yerleşen İtalyan Frers Minor Conventual rahipleri, Avusturyalı Ağram rahibeleri, Fransız Assumpsiyonist rahipler, Polonyalı Resurrectionistler rahipler ve Oblate rahibeleri, şehirde kilise ya da kurdukları şapellerin etrafında mektepler açmışlardı[1809]. Şehirde yaşayan küçük bir grup ise demiryollarında çalışan ve aileleri birlikte gelenlerden oluşmaktaydı. Demiryolları çalışanlarının çocukları için Edirne'de bir "Alman Şimendifer Mektebi" açıldı. Almanya himayesinde olan mektebin ruhsatı Rumeli Demiryolu Mühendisi Alman Mösyö Garvil adına düzenlendi[1810]. Bu demiryolu işçilerinin çocukları için sonradan Assumptionists rahipler tarafından bir erkek mektebi açıldı. Bunun yanı sıra Oblate rahibelerinin girişimiyle erkek mektebini yanına bir de kız mektebi ve yetimhane yapıldı[1811].

Kayıtlarda Edirne'de kurulmuş, "Sör dé Şarite Kız Mektebi (Soueur dé Charite)" adında iki mektep görülmektedir. Genellikle bazı kaynaklarda isim

---

[1807] BOA, *BEO.*, 3265/244875, (H. 6 Safer 1326 / M. 10 Mart 1908); BOA, *İ.AZN.*, 77/18, (H. 23 Cemaziyelevvel 1326 / M. 23 Haziran 1908).
[1808] BOA, *MF.MKT.*, 1179/22, (H. 12 Cemaziyelevvel 1330 / M. 29 Nisan 1912).
[1809] Elçin Macar, *a.g.m.*, s. 188.
[1810] BOA, *MF.MKT.*, 890/27, (H. 20 Şaban 1323 / M. 20 Ekim 1905); Mektebe emlak vergisini ödemediği gerekçesiyle ihtar çekilmiş, hatta mektebin ruhsatnamesinin nasıl alındığına dair hakkında tahkikat başlatılmıştır. Bkz. BOA, *BEO.*, 2708/203071, (H. 25 Şaban 1323 / M. 25 Ekim 1905); BOA, *MF.MKT.*, 891/24, (24 Şaban 1323 / M. 24 Ekim 1905).
[1811] Binası orijinal haliyle günümüzde mevcuttur. Günümüzde Mustafa Necati İlköğretim Okulu olarak eğitime devam etmektedir. Bkz. Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).

benzerliğinden dolayı tek bir mektep gibi kaydedilse de Osmanlı kayıtlarında iki farklı yerde farklı devletler tarafından himaye edilmiş iki mektepten bahsedilmektedir. Bu mekteplerden biri Kaleiçi'nde Aya Nikola Mahallesi'nde Fransız rahiplerine ait olan kız mektebi, bir diğeri ise Avusturya İmparatoriçesi Elizabeth tarafından da desteklenen Ayşekadın'da Karaca Bevvap Mahallesi'de açılan kız mektebiydi. Kaleiçi'de Aya Nikola Mahallesi'nde bulunan Fransızlara ait olan mektep, Fransızları destekleyen Polonyalı Resurrectionist rahipler tarafından 1862'de açıldı. Bu mektep, 1874-1875'te idadiye dönüştürüldü. İlk olarak Kirişhane'de açılan mektep, 1867 yılında Kaleiçi'ne taşındı[1812]. Uzun yıllar Kaleiçi'nde kalan mektep, 2 Eylül 1905 tarihinde başlayan yangın sonucu tamamen kullanılamaz hale geldi. Bunun üzerine Fransız rahiplerine ait Fransız Sör dé Şarite Mektebi (Soueur dé Charite) ile manastırının yeniden inşası için 1907 yılında ruhsat verildi[1813]. Muhtemelen bu tarihten itibaren eğitime devam eden Fransız Sör dé Şarite Mektebi (Soueur dé Charite), 1914 yılında kapatıldı[1814]. Avusturya himayesinde Ayşekadın'da Karaca Bevvap Mahallesi'de bulunan mektep ise, II. Mehmed'in eşi Sitti Şah Sultan için yapılan sarayın haremlik dairesinde 1881 yılında Ağram rahibeleri tarafından "St. Helene Koleji" olarak açıldı[1815]. Osmanlı kayıtlarında "Sör dé Şarite Kız Mekteb-i Hususisi" olarak görülen bu mektep, Sitti Sultan Camii bitişiğinde olup 1892 tarihli kayıtlara göre müdiresi ile birlikte 6 öğretmen ve 58 öğrencisi mevcuttu[1816]. 1895 ve 1896'da 67, 1901-1902 yılı eğitim döneminde 65,

---

[1812] 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı döneminde kapanmış, 1883'te tekrar açılan açılmıştır. 1893'te aynı yerde yeniden inşa edilmiştir. Bkz. Elçin Macar, *a.g.m.*, s. 188; Ümit Eser, *a.g.m.*, s. 88.
[1813] BOA, *İ.AZN.*, 76/28, (H. 20 Zilhicce 1325 / M. 24 Ocak 1908); BOA, *BEO.*, 3251/243781, (H. 14 Muharrem 1326 / M. 17 Şubat 1908); BOA, *BEO.*, 2658/199291, (H. 2 Recep 1323 / M. 2 Eylül 1905); BOA, *Y.PRK. ASK.*, 232/54, (H. 3 Recep 1323 / M. 3 Eylül 1905).
[1814] Elçin Macar, *a.g.m.*, s. 188.
[1815] Sitti Şah Sultan'ın ölümünden sonra saray Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın mülkiyetine geçmiştir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın azli ile bütün mülküne el konulmuş, saray bakımsızlıktan yıkılmaya başlamıştır. Bunun üzerine binanın Harem dairesi, Ağram rahibeleri tarafından satın alınarak "Sör dé Şarite" (Soueurs dé Charite) isimli yatılı bir kız mektebi açılmıştır. Bkz. Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Edirne Fatih Devri Eserlerine Kısa Bir Bakış ve Sitti Hatun Camii", *Vakıflar Dergisi*, S. V, Vakıflar Sistem Matbaası, Ankara 1962, s. 203; Elçin Macar makalesinde yanan mektebin farklı yerde açıldığı belirtilmiştir. Eğer mektep farklı bir mektep değilse aynı yerde inşa edilmiş ve açılmıştır. Bkz. Elçin Macar, *a.g.m.*, s. 188.
[1816] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892)*, Def'a 18, s. 159.

1903'te 130 ve 1903-1904 yılı eğitim döneminde ise 65 öğrenci bulunmaktaydı[1817]. Binanın ahşap olan orijinal hali, 1903 yılında Paskalya yortusu gecesi mutfak bacasından çıkan bir yangın sonucu tamamen yandı[1818]. Bunun üzerine Ağram rahibeleri, 28 Nisan 1910 tarihinde binanın tekrar yapılması için izin talebinde bulundu[1819]. 26 Mayıs 1910 tarihinde ise Ağram Sör dé Şarite Kız Mektebi (Soueurs dé Charite dé Ağram)'nin genişletilerek yeniden inşasına izin verildi[1820]. Yeni yapılan binada Bulgar genç kızlarına Bulgarca ve Almanca öğreten rahibeler, 1911'de Lourdes Aziz Mary Enstitüsü[1821]'nün otoritesine girmişlerdi[1822].

1900 yılında Frers Marist (Marist Kardeşler)[1823] adında bir dinî topluluk, Edirne'de bir mektep açmıştı. Ancak mektep, 1902'de kapatıldığı için hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaleiçi'nde Manyas Karakolu yakınlarında bulunan Latin Katolik Kilisesi'ne bağlı "Padua Aziz Anthony Erkek Mektebi" İtalyan Frers Minor Conventual rahipleri tarafından açıldı[1824]. Yine Kaleiçi Semti'nde Tahtakale civarında Manyas mevkiinde İngiliz tebaasından olan Rahip Poli Dersler tarafından

---

[1817] *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1319/ M. 1901-1902),* Def'a 4, s. 295; *(H. 1321 / M. 1903-1904)*, Def'a 6, s. 320; *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 21, *(R. 1311 / M. 1895),* s. 76; Def'a 22, *(R. 1312 / M. 1896*), s. 77; Def'a 28, *(R. 1319 / M. 1903*), s. 682.

[1818] Bedi N. Şehsuvaroğlu, *a.g.m.,* s. 203; Bu kolejin binası günümüzde Edirne Sosyal Bilimler Lisesi olarak eğitime devam etmektedir. Bkz. Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017),

[1819] BOA, *ŞD.*, 1948/6, (H. 16 Rebiülahir 1328 / M. 27 Nisan 1910); BOA, *DH.MUİ.*, 96/39, (H. 12 Cemaziyelevvel 1328 / M. 22 Mayıs 1910).

[1820] BOA, *DH.MUİ.*, 70/21, (H. 15 Cemaziyelevvel 1328 / M. 25 Mayıs 1910).

[1821] St. Mary Enstitüsü, şu anda Marinette Katolik Merkez Lisesi olarak bilinen bir kız mektebidir. 1876'da, Katolik bir tarikat olan dört Notre Dame Kızkardeşliği tarafından Piskopos Francis Xavier Krautbauer'in onayıyla açılmıştır. Bkz. https://www.thomas-aquinas.org/about/mission-vision-statements/history/, (Erişim Tarihi 17 Aralık 2018).

[1822] Yeni yapılan bina, Lourdes Aziz Mary adıyla anılmıştır. Bugün mevcut olan binadır. Bu bina, Cumhuriyet Dönemi'nde Edirne Valisi Behçet Bey tarafından 30 bin liraya satın alınarak kız öğretmen okulu açılmıştır. Selâmlık dairesinin ayakta kalan kısmı da belediye tarafından satın alınarak bir kısım arsasına elektrik mukavelesi yaptırılmış, geri kalan kısım da kız öğretmen okulunun bahçesine ilâve edilmiştir. Bu kolejin binası günümüzde Edirne Sosyal Bilimler Lisesi olarak eğitime devam etmektedir. Bkz. Bedi N. Şehsuvaroğlu, *a.g.m.*, s. 203; Elçin Macar, *a.g.m.,* s. 188; Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017),

[1823] Marist Kardeşler olarak bilinen okullardır. Uluslararası bir Katolik Dini Kardeşler Enstitüsü topluluğudur. 1817'de Fransa'da bir papaz olan St. Marcellin Champagnat, gençleri, özellikle de en çok ihmal edilenleri eğitmek amacıyla Marist Kardeşleri kurmuştur. Bkz. https://fr.wikipedia.org/wiki/Frères_maristes, (Erişim Tarihi 17 Aralık 2018).

[1824] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017), Binası günümüzde İstiklal Ortaokulu'nun bahçesinde bulunmaktadır.

hem kızlara, hem de erkeklere eğitim amacıyla bir mektep açılması için Maarif Nezareti'nden 13 Ekim 1911 tarihinde izin talep edildi[1825]. Muhtemelen binası hazır olan mektebe kısa sürede izin verilerek aynı ay içerisinde açılışı yapıldı[1826].

1868'de Edirne'ye gelerek Kafeskapı'ya yerleşen Assumpsiyonist rahibe tarikatı Oblate'ler, şehirde çeşitli bölgelerde mektepler işletmekteydi. Osmanlı kayıtlarında çok fazla bilgiye rastlamasak da Saint Vincent Mektebi, Kıyık'ta Notre-Dame de la Merci Mektebi ve Saint Helene Kız Mektebi Oblate'lere bağlıydı. Ayrıyeten, Resurrectionistler tarafından yönetilen Kıyık'ta Aziz Vierge Kilisesi, Aziz Demetrius Kilisesi ve Kirişhane'de bulunan Uniate Kilisesi ve Saint Elie Elias şapeli vardı. Bu kiliselerin ve şapelin etrafında küçük çaplı mektepler bulunmaktaydı. Bahsedilen mekteplerdeki öğrenciler, sadece levanten veya Katolik değil, aynı zamanda Rum, Ermeni, Yahudi ve Bulgarlar'dan oluşmaktaydı. Mekteplerin bazıları ücretsiz, bazıları ise ücretli eğitim vermekteydi[1827].

Karaağaç, Katolik levantenlerin ve zengin tüccarların yazlık evlerinin ve çiftliklerinin bulunduğu bir yerleşim yeriydi. Karaağaç'ta Saint Basile Fransız Koleji[1828] ve tüccar Louis Richard tarafından kurulan "Richard Fransız Ticaret Mektebi" bulunmaktaydı[1829]. Richard Fransız Ticaret Mektebi'nin Sofya'ya ziyareti ile ilgili pasaport talebinden yola çıkarsak, 1910 yılında toplam 150 öğrenci mevcuttu[1830]. Karaağaç'ta bulunan diğer bir mektep ise Frers Minor Conventual Latin cemaatine ait olan mektepti. Mektebin inşası için Cemaat Başrahibi Fereremino Rakontuva Netuel, Ağustos 1908 tarihinde Maarif Nezareti'ne gönderdiği bir dilekçe

---

[1825] BOA, *ŞD.*, 1950/23, (H. 19 Şevval 1329 / M. 13 Ekim 1911).
[1826] İngiliz mektebi inşasına müsaade edilmiştir. Bkz. BOA, *İ.MF.*, 18/31, (H. 16 Şevval 1329/ M. 10 Ekim 1911); BOA, *BEO.*, 3950/296181, (H. 23 Şevval 1329 / M. 17 Ekim 1911).
[1827] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).
[1828] Bu mektep, 9 Eylül 1914 tarihinde hastaneye dönüştürülmüştür. Askerler ile ruhaniler iki buçuk ay birlikte kalmışlardır. Yatakhanelere dokunulmadığı için öğrencilerin kalması ve eğitimi devam etmiştir. I. Dünya Savaşı'nda tüm Fransız misyonerlerin sınırdışı edilmesiyle birlikte mektepte işlevini sona erdirmiştir. Bkz. Elçin Macar, *a.g.m.*, s. 190; Ümit Eser, *a.g.m.*, s. 86; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 94.
[1829] St. Basile Fransız Koleji ve Fransız Ticaret Mektebi aynı yerde kurulmuşlardır. Bugün "Kafe Dirmen" olarak bilinen bir işletmenin binaları ve bahçesidir. Bkz. Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/ levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).
[1830] Karaağaç karyesi Fransız Ticaret Mektebi öğrencilerinden Sofya'ya gidecek 150 kişinin pasaport işlemleri yapılmıştır. Bkz. BOA, *DH.SN.THR.*, 4/59, (H. 15 Rebiülahir 1328 / M. 26 Nisan 1910).

ile izin istedi[1831]. 10 Ekim 1908 tarihinde ise izin verilerek kız ve erkek öğrencilere eğitim amacıyla bu mektep açıldı[1832]. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere Karaağaç'ta önceden inşa edilen ve sonradan kapatılan bir mektep binası, Latin rahipleri tarafından tekrar mektebe çevrilmişti[1833]. Hatta daha sonra mektebin genişletilmesi için mektep civarında bulunan iki kıta arsa için tekrar ruhsat talep edilmiştir[1834].

[1831] BOA, *DH.MKT.*, 1281/6, (H. 18 Recep 1326 / M. 16 Ağustos 1908).
[1832] BOA, *MF.MKT.*, 1077/62, (H. 14 Ramazan 1326 / M. 10 Ekim 1908).
[1833] BOA, *ŞD.*, 1945/7, (H. 9 Cemaziyelevvel 1327 / M. 29 Mayıs 1909).
[1834] BOA, *BEO.*, 3563/267196, (H. 13 Cemaziyelevvel 1327 / M. 2 Haziran 1909).

4. BÖLÜM
EDİRNE'DE İKTİSADÎ YAPI, BAYINDIRLIK, SAĞLIK VE HABERLEŞME

4.1. İktisadî Yapı

4.1.1. Tarım ve Hayvancılık

Osmanlı şehirlerinin iktisadî yapısında tarım ve hayvancılık en önemli ekonomik unsurlardı. Edirne ve çevresindeki kazalardaki büyük ya da küçük ölçekli çiftlikler, bağ ve bahçeler, sebze-meyve yetiştiriciliği için müsait bir konumdaydı. Edirne, coğrafi durumu itibariyle ekilebilirlik oranı oldukça yüksek ve verimli arazilere sahipti. Şehrin, üç nehir ile çevrili doğal yapısı sulama imkânlarını kolaylaştırmıştı. Bu durum yüksek verimli ziraat olanaklarını arttırmaktaydı. Gelişen ziraî imkânlar ile doğru orantılı olarak hayvancılıkta gelişme göstermişti. Tarım ve hayvancılık faaliyetleri doğrudan ya da dolaylı olarak şehrin ekonomisini de hareketlendirmekteydi. Üretilen mamullerin şehir pazarlarına nakli ve ticareti ile tarım, hayvancılık girdileri artmış, böylelikle bölgenin refah seviyesi yükselmişti.

II. Meşrutiyet Dönemi istatistiklerine göre Edirne'de tarıma dayalı ekonominin büyük bir kısmını tahıl ürünleri (buğday, arpa, yulaf, çavdar, kaplıca[1835], darı, mısır, burçak, kuşyemi), baklagiller (nohut, fasulye, bakla, mercimek, burçak, bezelye, fiğ[1836]), köklü bitkiler (patates, pancar, havuç, soğan, sarımsak), sanayi bitkileri (pamuk, keten, susam, tütün) oluşturmaktaydı. Bunların yanı sıra meyvecilik (kestane, ceviz, vişne-kiraz, erik, elma, armut, kayısı, badem, nar, dut, az da olsa fındık) önemli bir yer işgal etmekteydi.

Edirne'nin tarım istatistikleri ile ilgili 1910-1912 arası yıllarına ait düzenli bilgiler mevcut değildir. Ancak, Tevfik Güran'ın Osmanlı vilayetlerinin tamamını kapsayan 1909, 1913 ve 1914 yılları istatistik bilgileri ile ilgili yapmış olduğu

---

[1835] Buğday'ın üç çeşidinden biridir. Kaplıca buğdayı ekmeklik, makarnalık ve hayvan yemi olmak üzere üç çeşittir. Bazen bulgurluk olarak da kullanılmaktadır.
[1836] Yaklaşık 150 çeşidi bulunan yem bitkisidir.

çalışma[1837], Edirne konusunda oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre, 1909 yılı itibariyle Edirne vilayeti dâhilinde ekilebilir arazi 4.250.000 hektardır. Edirne, Gelibolu, Kırklareli ve Tekirdağ dâhil olmak üzere ekili olan arazi miktarı 437.826 hektardır[1838]. Edirne merkezi ve çevresinde tarım bölgelerinde yaşayan nüfus 56.410'dur. Tarım ile geçimini sağlayan hane sayısı ise 9.196'dır[1839]. 1909 yılında ekilen arazi miktarı 733.455 dönümdür[1840]. Bu arazilerin 795 dönümü 10 dönümden küçük, 4.076 dönümü 10-50 dönüm arası, 4.325 dönümü 50 dönümden büyük ölçeklidir[1841]. Edirne'de ekilen arazi miktarı, 1913 yılında 333.092 dönüme, 1914 yılında ise 303.136 dönüme gerilemiştir[1842]. 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre tahıl üretiminin dağılımı şu şekildeydi[1843].

Ürün	1909 (Dönüm)	1913 (Dönüm)	1914 (Dönüm)
Buğday	460.000	168.449	120.154
Arpa	70.650	80.873	82.148
Yulaf	24.800	7.218	7.720
Çavdar	37.000	2.649	5.297
Kaplıca	18.600	11.346	9.441
Darı	9.040	3.683	5.578
Mısır	71.000	45.286	64.617
Burçak	4.950	-	-
Kuşyemi	-	4.213	398
Toplam Arazi	**696.040**	**323.717**	**295.353**

Tablo 60: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre tahıl üretiminin dağılımı*

[1837] Bu çalışma Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi tarafından hazırlanan R. 1323 (M. 1907-1908) senesi Avrupa-i Osmanî Ziraat İstatistiğini; Orman ve Maadin Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti tarafından hazırlanan R. 1325 (M. 1909-1910) senesi Asya ve Afrika-i Osmanî Ziraat İstatistiğini ve Ziraat ve Ticaret Nezareti İstatistik Umumi İdaresi tarafından hazırlanan Memalik-i Osmanîye R. 1329 (M. 1913-1914) senesi Mahsus Ziraat İstatistiğini kapsayan bir çalışmadır. Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri, 1909, 1913, 1914*, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 3, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997.

[1838] Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 27.

[1839] Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 25.

[1840] Bu miktar ekilen tüm ürünlerin ekildikleri arazi miktarı toplanarak bulunmuştur.

[1841] Bu istatistikler Uzunköprü, Enez ve İpsala'yı kapsamaktadır. Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 25.

[1842] Bu miktarlar ekilen tüm ürünlerin ekildikleri arazi miktarı toplanarak bulunmuştur.

[1843] 1909 yılı istatistikleri Edirne, Havsa, Uzunköprü, Enez ve İpsala'yı kapsamaktadır. 1913 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. 1914 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 30, 89, 159.

Ekilen toplam arazinin %66,06'sı buğday, % 10,20'si mısır, %10,15'i arpa, %5,32'si çavdar, %3,56'sı yulaf, %2,67'si kaplıca, %1,30'u darı ve %0,71'i de burçak üretimine ayrılmıştır. 1909 yılında Edirne'de tahıl üretimine tahsis edilen arazinin büyük bir kısmında buğday, mısır ve arpa ekilmişti. 1913 yılında ekilen arazilerde %52,04'ü buğday, %24,98'i arpa, % 13,99'u mısır, %3,50'si kaplıca %2,23'ü yulaf, %1,14'ü darı, %1,30'u kuşyemi ve %0,82'si çavdar üretimi yapılmıştır. Bu tarihte arpa hariç bütün ürünlerin ekim alanlarında ciddi düşüşler bulunmaktaydı. Buğday, yulaf, darı üretimi için ekilen arazi 1909 yılına göre üçte bire inmiştir. Mısır ekimi yarı yarıya düşerken çavdar ekimi neredeyse terk edilmeye başlanmıştır. Burçak ekimi için arazi ayrılmazken kuşyemi üretimi için arazi tahsis edilmiştir. 1914 yılında ise %40,68'i buğday, %27,81'i arpa, %21,88'i mısır, %3,20'si kaplıca, %2,61'i yulaf, %1,89'u darı, %1,79'u çavdar ve %0,13'ü'nde kuşyemi üretimi yapılmıştır. 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre tahıl üretim miktarı şu şekildeydi[1844].

Ürün	**1909 (Ton)**	**1913 (Ton)**	**1914 (Ton)**
Buğday	21.665	23.625	10.365
Arpa	6.290	13.171	13.858
Yulaf	2.121	911	1.160
Çavdar	3.258	235	442
Kaplıca	954	1.068	1.252
Darı	440	269	1.710
Mısır	7.460	11.740	5.343
Burçak	623	-	-
Kuşyemi	-	225	52

Tablo 61: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre tahıl üretim miktarı*

Ekilen toplam araziye göre tahıl üretim miktarları %50,61'i buğday, %17,43'ü mısır, %14,64'ü arpa, %7,61'i çavdar, %4,95'i yulaf, %2,23'ü kaplıca, %1,46'sı burçak ve %1,03'u darı şeklindeydi. 1909 yılında Edirne'de tahıl üretiminin büyük bir kısmını buğday, mısır ve arpa oluşturmaktaydı. 1913 yılında üretim

[1844] 1909 yılı istatistikleri Edirne, Havsa, Uzunköprü, Enez ve İpsala'yı kapsamaktadır. 1913 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. 1914 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 32, 91, 161.

miktarları, %46,10'u buğday, %25,70'i arpa, % 22,91'i mısır, %2,08'i kaplıca, %1,78'i yulaf, %0,52'si darı, %0,46'sı çavdar ve %0,44'ü kuşyemi idi. 1909 yılında darı, yulaf ve çavdar ürünlerinin üretim miktarında önemli bir düşüş görülürken burçak ekimi yapılmamıştır. Buğday, arpa, kaplıca ve mısır ürünlerinde üretim miktarı artmasına rağmen yüzdelik dilimlerdeki pay düşmüştür. 1914 yılı üretim miktarları ise %29,56'sı yulaf, %29,56'sı arpa, %21,11'i buğday, % 11,40'ı mısır, %3,65'i darı, %2,67'si kaplıca, %0,94'ü çavdar ve %0,11'i kuşyemi şeklindeydi. Bu dönemde bir önceki yıla göre arpa, yulaf, çavdar, darı ve kaplıca artış gösterirken buğday, mısır ve kuşyemi üretim miktarı yarıdan fazla azalmıştır. Diğer yıllarda buğday üretimi başı çekerken 1914 yılında yerini arpa ve yulaf'a bırakmıştır. En ciddi yükseliş darı, arpa ve yulaf miktarındadır. 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre tahıl üretiminin değeri (bin kuruş), fiyat (kuruş/ton) ve verim (kg/hektar) istatistikleri şu şekildeydi[1845].

Ürün	**1909**			**1913**			**1914**		
	A	**B**	**C**	**A**	**B**	**C**	**A**	**B**	**C**
Buğday	22.279	1.028	512	19.590	829	1.526	10.538	1.017	939
Arpa	4.866	774	969	7.850	596	1.772	8.260	596	1.835
Yulaf	1.148	541	930	492	540	1.374	487	420	1.635
Çavdar	2.618	803	958	165	701	966	448	1.013	909
Kaplıca	485	508	558	416	390	1.025	558	445	1.443
Darı	252	573	530	114	422	794	777	455	3.335
Mısır	4.262	571	1.143	6.100	520	2.820	2.380	445	900
Burçak	423	679	1.370	-	-	-	-	-	-
Kuş Yemi	-	-	-	351	1.559	582	73	1.403	1.417
Toplam	**36.322**	**-**	**-**	**35.078**	**-**	**-**	**23.520**	**-**	**-**

Tablo 62: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre tahıl üretiminin değeri (bin kuruş), fiyat (kuruş/ton) ve verim (kg/hektar) istatistikleri*

Tabloya göre, 1909 yılında en çok gelir getiren tahıl ürünleri buğday, arpa ve mısırdır. Ancak buğday ekimi yapıldığı araziye göre verimi en düşük miktara sahip ürün iken mısır ve burçak en iyi verim alınan ürünlerdir. Fiyat bakımından değerlendirildiğinde ton başına en yüksek miktar buğdaya aittir. Diğer ürünlerin ton

[1845] A: Değer (Bin Kuruş); B: Fiyat (Kuruş/Ton); C: Verim (Kg/Hektar). Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 32-38, 91-95, 161-167.

başına gelir seviyesi hemen hemen birbirine yakındır. 1913 yılında en çok gelir getiren ürünler sıralaması değişmemiştir. Ton başına buğdayın fiyatı diğer ürünlere göre yüksektir. Ancak buğdayın 1909 yılında birim fiyatı biraz daha azalmıştır. Verim sıralamasında mısır en çok verim alınan üründür. 1909 yılında tüm ürünlerin verimi artmıştır. 1914 yılında en çok gelir getiren ürünler buğday, arpa ve mısırdır. Buğdayın geliri önceki yıllara göre ciddi bir düşüş gösterse de diğer ürünlere göre yüksektir. Genel olarak arpa hariç bütün ürünlerin önceki yıla göre gelirlerinde bariz bir düşüş söz konusudur. Bu dönemde en dikkat çekici ürün kuşyemidir. Kuşyemi, değeri en çok düşen ürün olmasına rağmen ton fiyatı en yüksek üründür. Onu buğday ve çavdar takip etmekteydi. Diğer ürünlerin ton fiyatları önceki yıla göre artmıştır. Ekilen arazi miktarına göre ise en verim alınan ürün darıdır. Darıyı sırasıyla arpa, yulaf, kaplıca ve kuşyemi takip etmekteydi. 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre baklagiller ve köklü bitkilerin ekiminin dağılımı şu şekildeydi[1846].

Ürün	1909 (Dönüm)	1913 (Dönüm)	1914 (Dönüm)
Nohut	240	345	432
Fasulye	2.000	419	622
Bakla	525	1.256	182
Mercimek	550	37	121
Patates	300	-	-
Burçak	-	4.000	2.290
Bezelye	-	-	42
Fiğ	-	-	9
Toplam Arazi	**3.615**	**4.297**	**3.698**

Tablo 63: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre baklagiller ve köklü bitkilerin ekiminin dağılımı*

1909 yılında baklagiller ve köklü bitkilerin ekimi için tahsis edilen arazinin %55,33'ü fasulye, %15,21'i mercimek, %14,52'si bakla, %8,30'u patates ve %6,64'ü nohut üretimine ayrılmıştır. Baklagillerden en çok ekimi yapılan ürün fasulyedir. Fasulye, baklagil ekimi yapılan arazinin yarısından fazlasında pay

[1846] 1909 yılı istatistikleri Edirne, Havsa, Uzunköprü, Enez ve İpsala'yı kapsamaktadır. 1913 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. 1914 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 40, 97, 171.

sahibidir. 1913 yılında %66,04'ü burçak, %20,74'ü bakla, %6,92'si fasulye, %5,70'i nohut ve %0,61'inde mercimek üretimi yapılmıştır. 1913 yılında baklagil üretiminde en büyük pay burçak ekimindedir. Fasulye ve mercimek üretimi çok büyük bir düşüş yaşamıştır. Bakla ekimi ise ikinci sırada yer almaktaydı. Bakla, 1909 yılına göre 2,5 kat daha fazla ekilmiştir. 1914'te ise ekilen arazinin %61,93'ü burçak, %16,82'i fasulye, %11,68'i nohut, %4,92'si bakla, %3,27'si mercimek, %1,14'ü bezelye ve %0'24'ü fiğ ekimine ayrılmıştır. 1914 yılında burçak ekimi yüzde olarak yerini korusa da ekilen arazi miktarı düşmüştür. İkinci sırayı ise fasulye ekimi almaktaydı. Bir önceki yıla göre fasulye ekimi artmıştır. En dikkat çeken ise baklanın ekiminin çok fazla azalmasıdır. Bir önceki yılda ekimi en fazla yapılan ikinci ürün iken 1914 yılında 10 kata yakın azalma göstermiştir. Diğer ürünler ise artış gösterirken fiğ ve bezelye ekimi için arazi tahsis edilmiştir. 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre baklagiller ve köklü bitkilerin üretim miktarı şu şekildeydi[1847].

Ürün	1909 (Ton)	1913 (Ton)	1914 (Ton)
Nohut	20	45	56
Fasulye	102	96	79
Bakla	8	140	25
Mercimek	29	4	6
Patates	28	-	-
Burçak	-	542	401
Bezelye	-	-	3
Fiğ	-	-	3

Tablo 64: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre baklagiller ve köklü bitkilerin üretim miktarı*

Ekilen toplam araziye göre baklagil üretim miktarları, %54,55'i fasulye, %15,51'i mercimek, %14,97'si patates, %10,70'i nohut ve %4,28'i bakla şeklindedir. 1909 yılında Edirne'de baklagil üretiminin yarıdan fazlasını fasulye oluşturmaktaydı. Fasulye'yi mercimek, patates ve nohut takip etmekteydi. 1913 yılında üretim miktarları, %65,54 burçak, %19,93 bakla, %11,61 fasulye, %5,44

[1847] 1909 yılı istatistikleri Edirne, Havsa, Uzunköprü, Enez ve İpsala'yı kapsamaktadır. 1913 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. 1914 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 42, 99, 173.

nohut ve %0,48 mercimek şeklindeydi. 1909 yılına göre mercimek üretimi ciddi bir düşme eğilimi gösterirken ekimine başlanan burçak ton başına en çok mahsül alınan üründür. En çok artış gösteren ürün ise bakla olmuştur. Nohut iki kattan fazla artarken yüzdelik dilimde düşüş yaşamıştır. Fasulye üretiminde ton olarak çok küçük bir düşüş yaşamasına rağmen diğer ürünlere rağbetin artması nedeniyle yüzdelik olarak çok gerilerde kalmıştır. 1914 yılı üretim miktarları ise %69,98 burçak, %13,79 fasulye, %9,77 nohut, % 4,36 bakla, %1,05 mercimek, %0,52 bezelye ve fiğ şeklindeydi. Bu dönemde bir önceki yıla göre burçak üretiminin tonu düşmesine rağmen yüzdelik payı daha da artmıştır. Ton itibariyle nohut ve mercimek artış gösterirken diğer ürünler düşmüştür. Bezelye ve fiğ ise ekimi yapılan yeni ürünlerdi. 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerinde Edirne ve civarında ekili arazilere göre Baklagiller ve köklü bitkilerin üretim değeri (bin kuruş), fiyat (kuruş/ton) ve verim (kg/hektar) istatistikleri şu şekildeydi[1848].

Ürün	**1909**			**1913**			**1914**		
	A	**B**	**C**	**A**	**B**	**C**	**A**	**B**	**C**
Nohut	16	779	929	70	1.159	1.406	90	1.598	1.420
Fasulye	84	819	555	135	2.494	1.772	110	1.403	1.375
Bakla	6	779	160	159	1.216	1.374	27	1.111	1.471
Mercimek	23	780	577	5	1.231	1.231	8	1.208	573
Patates	22	779	1.008	-	-	-	-	-	-
Bezelye	-	-	-	-	-	-	5	1.949	698
Fiğ	-	-	-	-	-	-	2	677	3.574
Burçak	-	-	-	291	536	2.633	227	566	1.906
Toplam	**150**	**-**	**-**	**659**	**-**	**-**	**470**	**-**	**-**

Tablo 65: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre Baklagiller ve köklü bitkilerin üretim değeri (bin kuruş), fiyat (kuruş/ton) ve verim (kg/hektar) istatistikleri*

Tabloya göre, 1909 yılında en çok gelir getiren baklagil ürünü fasulyedir. Ancak fasulye ekimi yapılan araziye göre verimi en düşük ikinci üründür. Bakla, kazanç bakımından en düşük ürün olmasına rağmen hektar başına verimi iyi olan ürünlerdendir. Patates en iyi verim alınan ürün konumundaydı. Onu nohut ve mercimek takip etmektedir. Fiyat bakımından değerlendirildiğinde ürünlerin ton

[1848] A:. Değer (Bin Kuruş); B: Fiyat (Kuruş/Ton); C: Verim (Kg/Hektar). Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 44-48, 101-105, 175-179.

fiyatları hemen hemen birbirine yakındır. 1913 yılında en çok gelir getiren baklagil ürünleri sırasıyla burçak, bakla, fasulye, nohut ve mercimektir. Mercimek, gelir bakımından düşük olmasına rağmen ton fiyatı fasulye dışında diğer ürünlere yakındır. Ton fiyatı en yüksek ürün fasulyedir. Baklagil fiyatlarının ton fiyatı, 1909 yılına göre ciddi oranda artış göstermiştir. Burçak, ton başına en düşük fiyata sahip olan ürün olmasına rağmen en çok verim alınan üründür. Verim bakımından onu fasulye, nohut, bakla ve mercimek takip etmekteydi. 1914 yılında ise en çok gelir getiren ürünler, burçak, fasulye ve nohut şeklindeydi. Bir önceki yıla göre nohut ve mercimek dışındaki diğer ürünlerin getirileri düşmüştür. Yeni ekimi yapılan bezelye ise ton fiyatı bakımdan oldukça yüksektir. Ekim alanına göre en çok verim alınan ürün ise fiğdir. Burçak, bakla, nohut ve fasulye verim bakımından fiğ ekiminden sonra gelmekteydi. 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerinde Edirne ve civarında ekili arazilere göre köklü bitkilerin ekiminin dağılımı şu şekildeydi[1849].

Ürün	1909 (Dönüm)	1913 (Dönüm)	1914 (Dönüm)
Patates	-	300	756
Pancar	-	25	-
Havuç	-	3	-
Soğan	-	445	436
Sarımsak	-	640	66
Toplam Arazi	**-**	**1.413**	**1.258**

Tablo 66: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre köklü bitkilerin ekiminin dağılımı*

Köklü bitkilerin ekimi ile ilgili olarak 1909 yılı istatistik verilerinde sadece patatesin 300 dönüm ekimi yapıldığı bilgisi mevcuttur. 1913 yılında köklü bitkilerin ekili alanının %45,29'u sarımsak, %31,49'u soğan, %21,23'ü patates, %1,77'si pancar ve %0,21'ini de havuç oluşturmaktadır. 1914 yılında ise %60,10'u patates, %34,66'sı soğan ve %5,25'i sarımsak ekimine ayrılmıştır. Bu tarihte pancar ve havuç ekimi görülmemektedir. Bir önceki yıla göre patates ve soğan ekimi artış gösterirken sarımsak ekimi ise düşmüştür.

[1849] 1909 yılı istatistikleri Edirne, Havsa, Uzunköprü, Enez ve İpsala'yı kapsamaktadır. 1913 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. 1914 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 40, 107, 183.

1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerinde Edirne ve civarında ekili arazilere göre köklü bitkilerin üretim miktarı şu şekildeydi[1850].

Ürün	1909 (Ton)	1913 (Ton)	1914 (Ton)
Patates		385	488
Pancar		12	-
Havuç	-	2	-
Soğan	-	598	487
Sarımsak	-	68	13

Tablo 67: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre köklü bitkilerin üretim miktarı*

Ekilen toplam araziye göre köklü bitkilerin üretim miktarları ile ilgili 28 ton patates miktarından başka veriye ulaşılamamıştır. 1913 yılı köklü bitkilerin üretim miktarları, %56,15 soğan, % 36,15 patates, %6,38 sarımsak, %1,13 pancar ve %0,19 havuç şeklindeydi. Verilere göre köklü bitkilerin üretiminin yarıdan fazlasını soğan oluşturmaktadır. Soğan'ı ise patates, sarımsak ve pancar takip etmektedir. 1914 yılında üretim miktarları ise %49,39 patates, %49,29 soğan ve %1,32 sarımsak ekimidir. Pancar ve havuç ekim miktarı ile ilgili bir bilgi yoktur. Bir önceki yıla göre patates artış gösterirken soğan ve sarımsak miktarında düşüş görülmektedir. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere 1907 yılında başlayan şiddetli kuraklık patates üretimini önemli derecede etkilemiştir. 1910 yılında kuraklığın etkisinin sürmesi üzerine Şura-yı Devlet kararıyla daha önce 10 yıl süreyle uygulanan patates öşrü muafiyeti, 15 Mart 1910 tarihinde Maliye Nezareti'nin kararı ile Edirne'de 5 yıl süreyle tekrar uzatılmıştır[1851]. Patates üretimindeki düşüşün önüne geçebilmek amacıyla Edirne'de belirlenen bölgelerde ekim çalışmaları yapılmıştır. Örneğin; 22 Ocak 1910 tarihinde Edirne'ye bağlı Ada nahiyesinde patates yetiştirmek amacıyla bölgeye Marsilya cinsinden 5.000 kilo patates gönderilmesi için işlem başlatılmıştır[1852].

[1850] 1909 yılı istatistikleri Edirne, Havsa, Uzunköprü, Enez ve İpsala'yı kapsamaktadır. 1913 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. 1914 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 42, 109, 185.

[1851] BOA, *ŞD*., 443/45, (H. 3 Rebiülevvel 1328 / M. 15 Mart 1910).

[1852] BOA, *DH.MUİ.*, 58/11, (H. 10 Muharrem 1328 / M. 22 Ocak 1910).

1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerinde Edirne ve civarında ekili arazilere göre köklü bitkilerin üretim değeri (bin kuruş), fiyat (kuruş/ton) ve verim istatistikleri şu şekildeydi[1853].

Ürün	1909			1913			1914		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Patates				225	585	13.959	476	974	7.030
Pancar	-	-	-	7	585	5.427	-	-	-
Havuç	-	-	-	1	585	8.599	-	-	-
Soğan	-	-	-	326	546	14.624	332	682	12.145
Sarımsak	-	-	-	64	890	1.162	19	1.481	2.094
Toplam	**-**	**-**	**-**	**621**	**-**	**-**	**827**	**-**	**-**

Tablo 68: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre köklü bitkilerin üretim değeri (bin kuruş), fiyat (kuruş/ton) ve verim istatistikleri*

Tabloya göre, 1913 yılında en çok gelir getiren köklü bitki ürünü soğan ve patatestir. Ton fiyatı bakımından değerlendirildiğinde sarımsak dışında diğer ürünlerin fiyatları birbirine yakındır. Ürün verim değerlerinde ise soğan ve patates ön plana çıkmaktaydı. Bu ürünleri havuç, pancar ve sarımsak takip etmekteydi. 1914 yılında ise en çok gelir getiren ürün patates olmuştur. Hemen arkasından soğan gelmektedir. Sarımsak en az gelir getiren üründür. Ton fiyatı bakımından değerlendirildiğinde sıralamada sarımsak öndedir. Sarımsağın ardından patates ve soğan gelmektedir. Bu dönemde en verimli ürün soğan olmakla beraber patates ve sarımsak onu takip etmektedir. 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerinde Edirne ve civarında ekili arazilere göre sanayi bitkilerin ekiminin dağılımı şu şekildeydi[1854].

Ürün	1909 (Dönüm)	1913 (Dönüm)	1914 (Dönüm)
Pamuk	3.000	243	244
Keten	400	1.306	210
Susam	28.200	1.678	1.528
Tütün	2.200	438	845

[1853] A:. Değer (Bin Kuruş); B: Fiyat (Kuruş/Ton); C: Verim (Kg/Hektar). Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 44-48, 111-115, 186-188.

[1854] 1909 yılı istatistikleri Edirne, Havsa, Uzunköprü, Enez ve İpsala'yı kapsamaktadır. 1913 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. 1914 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 50, 107, 183.

Toplam Arazi	**33.800**	**3.665**	**2.827**

Tablo 69: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre sanayi bitkilerin ekiminin dağılımı*

1909 yılında ekilen arazinin %83,43'ü susam, %8,88'i pamuk, %6,51 tütün ve %1,18'i keten gibi sanayi bitkilerinin üretimine ayrılmıştır. Bu dönemde sanayi bitkileri ile ilgili ekilen arazinin büyük bir kısmında susam ekimi yapılmıştır. 1913 yılında ekilen arazinin %45,78'i susam, %35,63'ü keten, %11,95'i tütün ve %6,63'ü pamuk için tahsis edilmiştir. 1909 yılına göre susam, pamuk ve tütün ekilen arazi miktarı düşerken keten üretimine ayrılan arazi miktarı artmıştır. Özellikle susam ekilen arazi miktarında çok ciddi bir düşüş yaşanmıştır. 1914 yılında ise %54,05'i susam, %29,89'u tütün, %8,63'ü pamuk ve %7,43'ünde keten üretimi yapılmaktadır. Bu dönemde pamuk ekili arazi miktarı aynı kalırken keten düşmüş, tütün ise iki kata yakın artmıştır. Susam ise bir önceki yıla göre azalsa da en çok ekilen bitki konumundadır. 1909 yılına göre tüm sanayi bitkilerine ayrılan arazi miktarında büyük bir düşüş olmuştur. 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerinde Edirne ve civarında ekili arazilere göre sanayi bitkilerinin üretim miktarı şu şekildeydi[1855].

Ürün		**1909 (Ton)**	**1913 (Ton)**	**1914 (Ton)**
Pamuk	**Lif**	20	36	6
	Tohum	-		2
Keten	**Lif**	-	5	-
	Tohum	51	146	15
Susam		896	51	55
Tütün		70	9	53

Tablo 70: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre sanayi bitkilerinin üretim miktarı*

1909 yılında en çok üretilen sanayi bitkisi susamdır. Susamı sırasıyla tütün, tohumluk keten ve pamuk lifi takip etmektedir. 1913 yılında en çok üretimin olduğu bitki, tohumluk keten olurken üretimde en çok düşüş görülen susam ikinci sıradadır. Pamuk, tütün ve keten lifi onu takip etmektedir. 1909 yılında üretiminde en çok kayıp

[1855] 1909 yılı istatistikleri Edirne, Havsa, Uzunköprü, Enez ve İpsala'yı kapsamaktadır. 1913 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. 1914 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 52, 119, 192.

görülen ürün susam olmuştur. Keten tohumu üretimi ise üç kata yakın artış göstermiştir. 1914 yılında ise susam ve tütün üretim miktarı birbirine çok yakındır. Hemen ardından keten tohumu, pamuk lifi ve pamuk tohumu üretimi gelmektedir. Bir önceki yıla göre keten tohumu üretimi en çok düşen ürün olurken tütün üretim miktarı en çok artan üründür. 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerinde Edirne ve civarında ekili arazilere göre sanayi bitkilerinin üretim değeri (bin kuruş), fiyat (kuruş/ton) ve verim (kg/hektar) istatistikleri şu şekildeydi[1856].

Ürün		**1909**			**1913**			**1914**		
		A	**B**	**C**	**A**	**B**	**C**	**A**	**B**	**C**
Pamuk	**Lif**	92	4.661	71	184	5.066	1.627	28	4.677	268
	Tohum	-	-	-				2	1.559	68
Keten	**Lif**	-	-	-	7	1.559	168	-	-	-
	Tohum	40	779	1.396	128	877	1.219	24	1.559	788
Susam		1.467	1.637	346	80	1.559	332	105	1.910	390
Tütün		245	3.507	345	45	4.930	226	272	5.164	679
Toplam		**1.843**	**-**	**-**	**455**	**-**	**-**	**431**	**-**	**-**

Tablo 71: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında ekili arazilere göre sanayi bitkilerinin üretim değeri (bin kuruş), fiyat (kuruş/ton) ve verim (kg/hektar) istatistikleri*

1909 yılında en çok gelir getiren ürün susamdır. Daha sonra sırasıyla tütün, keten tohumu ve pamuk lifi gelmektedir. Ton başına fiyat olarak değerlendirildiğinde en değerli ürün pamuk lifi olarak görülmektedir. Bu bitkiyi sırasıyla tütün, susam ve keten tohumu takip etmekteydi. Ancak verim bakımından değerlendirildiğinde keten tohumu diğerlerine nazaran daha fazla verime sahiptir. Susam ve tütün verim bakımından birbirlerine çok yakın olmakla birlikte pamuk lifi en az verim alınan bitkidir. 1913 yılında en çok gelir getiren bitkiler, pamuk lifi ve keten tohumudur. Susam ve tütün bu iki ürünün ardından gelmektedir. Ton fiyatına göre değerlendirildiğinde pamuk lifi ve tütün en değerli bitkilerdir. Keten lifi ve susamın ton fiyatı ise aynı kalmıştır. Verim bakımından pamuk lifi ve keten tohumu diğer ürünlerin önünde yer almaktaydı. 1909 yılında susam ve tütün gelirlerinde düşüş yaşanırken pamuk lifi ve keten tohumunda artış görülmektedir. Fiyat ve verim

[1856] A:. Değer (Bin Kuruş); B: Fiyat (Kuruş/Ton); C: Verim (Kg/Hektar). Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 54-58, 121-125, 194-198.

bakımından pamuk lifi değer kazanmıştır. 1914 yılında ise en fazla gelir getiren bitki tütündür. Tütünün ardından susam gelir getirisi yüksek olan ürün iken pamuk lifi ve keten tohumu getirileri birbirine yakındır. Ton fiyatı bakımından pamuk lifi ve tütün en değerli bitkilerdir. Diğer bitkilerin fiyatları ise birbirine kısmen yakındır. Keten tohumu ve tütün en çok verim elde edilen bitkilerdir. Bir önceki seneye göre susam ve tütünün getirisi ciddi derecede artış gösterirken keten tohumu ve pamuk lifi düşüş göstermiştir. Pamuk lifi dışındaki diğer ürünlerin fiyatlarında kısmî olarak artış görülmektedir. Pamuk lifi ve keten tohumu dışındaki ürünlerin verimi de artmıştır.

Tevfik Güran'ın aktardığı verilere göre meyvecilik Edirne'nin önemli gelir kaynaklarından biridir. 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarındaki meyve üretimi miktarı şu şekildeydi[1857].

Ürün	1909 (Ton)	1913 (Ton)	1914 (Ton)
Kestane	15	-	-
Ceviz	38	65	37
Erik	33	385	7
Elma	30	305	5
Armut	33	205	6
Kayısı	271	477	3
Badem	40	37	36
Nar	-	18	1
Dut	-	2.467	-
Fındık	-	-	2
Vişne-Kiraz	-	-	27
Diğerleri	770	-	34

Tablo 72: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarındaki meyve üretimi miktarı*

1909 yılı toplam meyve üretimi miktarının %58,91'i kayısı, %8,70'i badem, %8,26'sı ceviz, %7,17'si erik ve armut, %6,52'si elma ve %3,26'sını ise kestane oluşturmaktaydı. Buna göre toplam mevye üretimindeki en büyük pay kayısı almıştır. Edirne, 1913 yılında meyvecilik konusunda ciddi bir gelişme göstermiştir. 1909 yılına göre tüm meyve çeşitlerinde büyük ölçüde artış yaşanmıştır. Buna göre 1913

[1857] 1909 yılı istatistikleri Edirne, Havsa, Uzunköprü, Enez ve İpsala'yı kapsamaktadır. 1913 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. 1914 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. s. 60, 127, 204.

yılında toplam üretimin %62,31'i dut, %12,05'i kayısı, %9,72'si erik, %7,70'i elma, %5,18'i armut, %1,64'ü ceviz, %0,93'ü ve %0,45'ini ise nar oluşturmaktaydı. Dut ağacı sayısı diğer meyve ağaçlarına göre oldukça fazladır. Bunun en önemli nedeni, Edirne ve çevresinde yapılan ipek böcekçiliğidir. Bu dönemde devlet çeşitli faaliyetlerle bu sektörü geliştirmeye çalışmıştır. Örneğin; Edirne'de Meriç Nehri boyunca dut ağaçlarının tahribatına yol açan değirmenlerin kaldırılması kararına rağmen yeniden kurulması düşünülen su değirmenlerinin şikâyet üzerine tekrar tahkikine karar verilmiştir. 23 Ağustos 1910 tarihinde yapılan incelemeler sonucunda önceden kaldırılması için karar verilen değirmenlerin kaldırılmadığı ve yeniden yapıldığı saptanmıştır. Bu değirmenlerin nehrin kenarındaki dut ağaçlarına zarar verdiği görülmüştür. Bu nedenle su değirmenlerinin bir an evvel kaldırılması için Dâhiliye Nezareti tarafından Edirne Vilayetine tebligat gönderilmiştir[1858].

1914 yılında dut ağaçları sayısı bir önceki yıla göre çok fazla düşüş göstermiştir. Dut ağaçlarının sayısı ve üretim miktarı verilmezken diğer meyve çeşitlerinin tamamında düşüş görülmektedir. Bunun muhtemel sebebi, Balkan Savaşları'nın uğrattığı tahribatın meyve ağaçlarına etkisidir. 1914 yılında toplam meyve üretiminin %29,84'ü ceviz, %29,03'ü badem, %21,77'si vişne-kiraz, %5,65'i erik, %4,84'ü armut, %4,03'ü elma, %2,42'si kayısı, %1,61'i fındık ve %0,81'i ise nar üretiminden oluşmaktaydı. 1914 yılında meyve ağacı sayısı, 2.000 elma, 3.000 armut, 9.000 erik, 1.000 kayısı, 1.000 vişne-kiraz, 5.000 badem, 5.000 ceviz şeklindeydi. Diğer meyve ağaçlarının sayısı ise 4.000 civarındaydı[1859]. 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerinde Edirne ve civarındaki meyve üretiminin değeri (bin kuruş) ve fiyat (kuruş/ton) istatistikleri şu şekildeydi[1860].

Ürün	**1909**		**1913**		**1914**	
	A	**B**	**A**	**B**	**A**	**B**
Kestane	9	600	-	-	-	-
Ceviz	37	974	84	1.294	68	1.851
Erik	10	303	300	779	14	1.949
Elma	22	733	952	3.118	11	2.338

[1858] BOA, *DH.MUİ.*, 124/9, (H. 16 Şaban 1328 / M. 23 Ağustos 1910).
[1859] Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. s. 202.
[1860] A:. Değer (Bin Kuruş); B: Fiyat (Kuruş/Ton). Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 62-64, 129-131, 206-208.

Armut	14	424	220	1.076	16	2.728
Kayısı	219	808	744	1.559	9	2.728
Badem	45	1.125	76	2.065	98	2.728
Nar	-	-	42	2.338	2	2.338
Dut	-	-	961	390	-	-
Vişne-Kiraz	-	-	-	-	42	1.559
Fındık	-	-	-	-	3	1.754
Diğer	288	-	-	-	40	-
Toplam	**643**	**-**	**3.379**	**-**	**302**	**-**

Tablo 73: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarındaki meyve üretiminin değeri (bin kuruş) ve fiyat (kuruş/ton) istatistikleri*

1909 yılında en çok gelir elde edilen meyve kayısıdır. Kayısıyı takip eden meyveler sırasıyla badem, ceviz, elma, armut, erik ve kestanedir. Ton fiyatı bakımından en değerli meyve ise bademdir. Ceviz, kayısı, elma ve kestane değeri yüksek ürünlerdir. 1913 yılında getirisi en yüksek ürünler dut ve elmadır. Bu iki ürünün ardından kayısı gelmektedir. Diğer ürünler ise sırasıyla erik, armut, ceviz, badem ve nardır. Ton fiyatı bakımından değerlendirildiğinde en değerli ürün elmadır. Nar, badem, kayısı, ceviz ve armut diğer ton fiyatı geliri yüksek olan diğer ürünlerdir. Erik ve dut ise son sıralarda yer almaktadır. 1909 yılında tüm ürünlerin geliri artmıştır. Özellikle elma, erik ve armut geliri ciddi bir artış göstermiştir. Ton fiyatları da bu oranlarda tümünde artmıştır. 1914 yılında tüm ürünlerin toplam gelirlerinde büyük düşüşler yaşanmıştır. Bu dönemde en çok gelir getiren ürün bademdir. Ceviz ve vişne-kiraz gelirleri yüksek olan diğer ürünlerdir. Diğer ürünlerin getirileri ise birbirine yakın seyretmiştir. Meyve üretiminin düşüşe geçmesine rağmen ton fiyatları ciddi bir enflasyonla karşılaşmıştır. Tüm ürünlerin ton fiyatı büyük oranlarda artış göstermiştir. Bir önceki yıla göre badem dışında ürünlerin geliri düşmüştür. Elma dışında kalan tüm ürünlerin ise ton fiyatları artmıştır.

Edirne'nin en önemli geçim kaynaklarından biri de bağcılıktı. 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerinde Edirne ve civarında bağcılık yapılan alan miktarı, üzüm üretim miktarı, değeri ve fiyat istatistikleri şu şekildeydi[1861].

[1861] Fiyatlar ortalamadır. Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 67, 132, 211.

	1909	1913	1914
Bağlık alanların miktarı (Dönüm)	49.535	21.997	21.479
Üretim Miktarı (Ton)	4.284	4.071	3.829
Üretim Değeri (Bin Kuruş)	1.528	2.142	2.984
Ürün Fiyatı (Kuruş/Ton)	368	526	779

Tablo 74: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında bağcılık yapılan alan miktarı, üzüm üretim miktarı, değeri ve fiyat istatistikleri*

Edirne'de özellikle şarap üretimi noktasında yetiştiriciliği yapılan üzüm için 1909 yılında ayrılmış arazi 49.535 dönümdür. Üretim miktarı ise 4.284 tondur. Yıl içindeki toplam geliri ise 1.528.000 kuruştur. Ton fiyatı ise 368 kuruş civarındadır. 24 Şubat 1909 tarihinde alınan bir kararla bağların korunması, bayındırlığı, kıymetinin artırılması için hükümet ve Edirne Belediyesi çeşitli önlemler almıştır. Bu önlemler gereğince diğer devletlerden getirilen şarap ve ispirto ürünlerinin öşür vergileri %5 arttırılmıştır. Üzüm ve şarap üreten bağcıdan alınan %10'luk öşürün %7'ye indirilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda üzümlerin Bulgaristan ve Sırbistan'a ithali ile ilgili vilayet meclisince mazbata çıkarılmıştır[1862]. 19 Ekim 1910 tarihinde Edirne'ye gönderilen bir tahriratta 1910 yılı içinde Fransa'daki şarap mahsulünün yetersizliğinden dolayı Fransız tüccarlarının birçoğunun Osmanlı topraklarından şarap ithal edeceği bildirmiştir. Bu nedenle üzüm bağlarındaki hastalıkların bir an evvel giderilmesi ve üzüm fiyatlarının bu duruma göre belirlenmesi istenmiştir[1863]. Ancak bu dönemde Edirne'deki üzüm bağlarında hastalık bulunmaktaydı. Hatta 1910 yılında Edirne üzüm bağlarında başlayan hastalık nedeniyle aynı seneye ait verilmesi gereken 50.000 kuruşluk üzüm öşürünün affı istenmiştir. 1911 yılının kasım ayında ise bu af, Maliye Nezareti'nin onayıyla

[1862] BOA, *A.}MTZ.(04)*, 174/47, (H. 3 Safer 1327 / M. 24 Şubat 1909).
[1863] BOA, *DH. İD*., 70/2, (H. 14 Şevval 1328 / M. 9 Ekim 1910); Düyun-ı Umumiye kayıtlarına göre, 1913-1914 yılında Osmanlı Devleti'nde 41.913 ton şarap, 5.087 ton rakı üretilmekteydi. İhraç edilen şarap ise 7.620 tonu bulmaktaydı. Diğer alkollü içkilerde ihracat ancak 110 ton civarındaydı. İhracatta ilk sırayı 3.929 ton ile Beyrut, ardından 2.926 ton ile İzmir, daha sonra ise 347 ton ile Edirne ve 341 ton ile Bursa gelmekteydi. Bkz. Haydar Kazgan, "Düyun-ı Umumiye", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1985, s. 710.

kabul edilmiştir[1864]. 11 Eylül 1912 tarihinde de Edirne etrafında bulunan üzüm bağlarının 1911 yılı öşrünün affı, Meclis-i Vükela kararı ile feshedilmiştir[1865]. Üzüm verimi için gerek devletin gerekse vilayetin çabaları 1913 yılına gelindiğinde etkisini göstermiştir. Diğer yandan bu dönemde yaşanan kıtlık, üzüm bağlarının sürekli olarak hastalık kapmasına neden olmaktadır. Üzüm üretimi için tahsis edilen arazinin 1909 yılında yarısından fazlasının düşmesine rağmen elde edilen ürün miktarı neredeyse sabit kalmıştır. Gelir getirisi ise 1909 yılında artış göstermiştir. Bu artışta en önemli faktörlerden biri de ton başına verilen fiyatın artmasıdır. 1914 yılında ise ekimi yapılan arazi miktarında önceki yıla göre çok az bir düşüş yaşanmıştır. Bu düşüş ile paralel olarak üretim miktarında da düşüş gerçekleşmiştir. Ancak ton fiyatının bir önceki yıla göre artış göstermesinden dolayı toplam geliri de yüksek olmuştur.

Tarım alanları için en önemli tehlikelerinden biri şiddetli yağmur ve dolu nedeniyle taşan nehirlerdi. Edirne, üç nehrin çevrelediği bir şehir olmasından dolayı sıklıkla afetlerden payını almıştı. Ürünlere zarar veren bu doğal afetler karşısında hem devlet hem de çiftçiler mağdur olmuşlardır. Devlet, yaşanan bu afetlerde zarar gören çiftçinin ihtiyaçlarını, bazen maddi olarak karşılarken bazen de karşılıksız tohum yardımı ile gidermiştir. 1910 yılının temmuz ayında yağan dolu nedeniyle Tunca Nehri ile bazı küçük derelerin taşması üzerine Edirne'de 1.672.465 kuruş zarar ortaya çıkmıştır. Edirne vilayetinden binaları zarar görenlerin çok fazla olduğu bildirilirken Sadaret'ten öncelikle acil ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi gerekliliği emredilmiştir. Bu nedenle verilmesi gereken yardım miktarının Edirne Vilayeti tarafından belirlenip Dâhiliye Nezaretine bildirilmesi istenmiştir. Meclis-i Vükela ise Edirne'de selden zarar görenlere bir an evvel yardım yapılması kararı almıştır. Hemen ardından hazineden ihtiyaç sahiplerine ödenek tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır[1866]. Meclis-i Vükela'nın aldığı karar üzerine Edirne Vilayetine selden zarar görenler için temmuz ayı içinde hazineden 100.000 kuruş

[1864] BOA, *ŞD*., 450/21, (H. 13 Zilkade 1329 / M. 5 Kasım 1911); BOA, *ŞD*., 453/39, (H. 13 Zilkade 1329 / M. 5 Kasım 1911); BOA, *MV., 164/56*, (H. 25 Cemaziyelevvel 1330 / M. 12 Mayıs 1912).
[1865] BOA, *BEO.*, 4083/306154, (H. 29 Ramazan 1330 / M. 11 Eylül 1912).
[1866] BOA, *BEO*., 3788/28407, (H. 27 Recep 1328 / M. 4 Ağustos 1910); BOA, *MV.*, 154/57, (H. 13 Recep 1329 / M. 10 Temmuz 1911); BOA, *MV.*, 142/9, (H. 21 Recep 1328 / M. 29 Temmuz 1910).

gönderilmişti[1867]. Aynı zamanda Sadaret, Edirne Vilayetine şehirde yaşanan sel olaylarına karşı Şerader (Schrader) Şirketi'nin[1868] Tunca, Meriç ve diğer nehirler hakkındaki keşif çalışmalarına göre hareket etmesi gerektiğini bildirdi[1869]. Bunun üzerine Tunca Nehri'ne yeni bir kanal ve çevresine set yapılması ile ilgili Edirne Vilayeti İdaresi tarafından çalışmalar başlatıldı. Tunca Nehri'nin Karasu Nehri'ne bağlanması için ise kanal yapım çalışmaları yapıldı. Nehirlerde yapılan keşif sonucunda 8.000 işçiye ve 42.000 kuruş paraya ihtiyaç ile 1911 yılının temmuz ayında çalışmalar başlatıldı. Bu dönemde Meriç, Arda ve Tunca nehirlerinin ıslahı için asma köprü yerine setli köprü inşa edilmesi kararlaştırıldı. Bu köprülere takviye amacıyla dağdan yüzlerce taş getirilmesi için çalışma başlatıldı[1870].

Edirne'nin sıkıntılı süreçlerinden biri de şehirde bazı dönemlerde yaşanan kıtlıktır. 1907 yılında şehir, çok şiddetli bir kış geçirmiş ve buna bağlı olarak şiddetli bir kuraklık baş göstermiştir. Bu felaketler, gerek tarım gerekse hayvancılık üretiminde gerileme yaşanmasına ve üreticiyi çeşitli zorluklara maruz bırakmıştır. Hatta şehir civarında ve çiftliklerde hayvancılık ile uğraşan ahalinin kuraklık nedeniyle hayvanlarını pazarlarda ve panayırlarda yok pahasına sattıkları bildirilmiştir[1871]. Kışın şiddetli geçmesinden dolayı hayvan zaiyatının çok olduğu anlaşılmaktadır. Hatta mevcut hayvanların vilayet ve ordunun ihtiyacını dahi karşılayamayacağından İstanbul'dan talep edilen at ve koyun gibi hayvanların sevkinin zor olduğu bildirilmiştir[1872]. Edirne, ihtiyaç dâhilinde İstanbul'a sıklıkla hububat ve un göndermekteydi. 31 Temmuz 1907 tarihinde Edirne Valisi Ziver Bey'in İstanbul'a çektiği şifreli bir telgrafta Edirne'deki hububat mahsulatının kuraklıktan dolayı geçen seneye göre %72 civarında azaldığı belirtilmişti. Bu eksiklikten dolayı verilmesi gereken hububat öşüründe %40 ile %50 civarında indirim yapılması istenmişti. Ayrıca elde edilen hububatın sadece Edirne'nin

---

[1867] BOA, *BEO.*, 3914/293478, (H. 14 Recep 1329 / M. 11 Temmuz 1911).
[1868] Fransa erbab-ı fen ve ihtisasatından Mösyö Schrader'in sahibi olduğu Fransız şirketidir. Bkz. BOA, *BEO.*, 3298/247323, (H. 19 Rebiülevvel 1326 / M. 21 Nisan 1908).
[1869] BOA, *BEO.*, 3911/293301, (H. 8 Recep 1329 / M. 5 Temmuz 1911).
[1870] BOA, *BEO.*, 3915/293614, (H. 18 Recep1329 / M. 15 Temmuz 1911); Sevim Erdem, *Sultan II. Abdülhamid Devri (1876-1908) Osmanlı Devleti'nde Bayındırlık Faaliyetleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2010, s. 232.
[1871] BOA, *Y.PRK.ASK.*, 249/145, (H. 29 Recep 1325 / M. 7 Eylül 1907).
[1872] BOA, *DH.SFR.*, 385/56, (R. 19 Temmuz 1323 / M. 1 Ağustos 1907).

ihtiyacını karşılayacağı ve bundan dolayı İstanbul için istenilen un miktarının gönderilmesinin zor olacağı bildirildi[1873]. Bu kıtlık döneminin yaklaşık bir yıl sürdüğü anlaşılmaktadır. Zira 29 Haziran 1908 tarihli Edirne Valisi Ziver Bey tarafından İstanbul'a gönderilen şifreli telgrafta alınan önlemler ve Edirne Vilayet Meclisi'nin aldığı kararlar sonucunda hububat mahsulatının geçen yıla göre %30 artırıldığı bildirildi[1874]. Devletin aldığı önlemlerden biri de dışarıdan getirilecek mısır, çavdar, arpa gibi tahıl ürünlerinden belli bir vakite kadar gümrük vergisinden muaf tutulmalarıydı. Ancak buğday üretimi konusunda herhangi bir sıkıntı yaşanmaması nedeniyle gümrük vergisi alınmasına devam etme kararı alındı[1875]. 1909 yılında Anadolu'da ve Rumeli'de yine bir kuraklık yaşandığı görülmektedir. Maliye ve Dâhiliye Nezaretine gönderilen tebligatlardan anlaşıldığı üzere bu dönemde özellikle Edirne, Konya, Kastamonu, Van ve Bayezid Sancağı çevresinde şiddetli bir kuraklık başlamıştı. Nitekim 5 Nisan 1909 tarihinde bu kuraklıktan ölüm noktasına gelen insanların ihtiyaçlarının karşılanması için nezaretler bütçelerinin bir kısmını muhtaçlara ayırmak durumunda kalmışlardı. Özellikle fakir çiftçilerin üretim ihtiyaçları için yemeklik ve tohumluk karşılığı olarak 100.000 lira destek verilmesine ve ihtiyaç dolayısıyla dışarıdan alınacak tahıl ürünlerinin gümrük vergisinden geçici bir süreliğine muafiyetine karar verildi[1876].

Edirne ve çevresinde tarım üretimine zarar veren diğer etkenler çekirge ve karga istilalarıydı. Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti tarafından çekirgeden zarar gören bazı karye ahalisine yemeklik ve yemlik para gönderilmesi kararlaştırıldı. Bunun üzerine nezaretçe vilayet dâhilinde karşılaşılan bu sorunlar için 1909 yılında çekirge ve kargaların itlafı için gerekli olan 67.000 kuruş Ziraat Bankası'nın Edirne şubesine gönderildi[1877]. Genel olarak Edirne'de 1909'den 1913'e kadar olan süre zarfında ekilen arazi değerlerinde önemli düşüşler bulunmaktaydı. Bu düşüşler ürün

---

[1873] BOA, *DH.ŞFR*., 385/55, (R. 19 Temmuz 1323 / M. 1 Ağustos 1907).
[1874] BOA, *DH.ŞFR*., 401/75, (R. 16 Haziran 1324 / M. 29 Haziran 1908).
[1875] BOA, *DH.ŞFR*., 392/107, (R. 22 Şubat 1323 / M. 6 Mart 1908).
[1876] BOA, *BEO*., 3529/264630, (H. 14 Rebiülevvel 1327 / M. 5 Nisan 1909).
[1877] BOA, *BEO*., 3514/263512, (H. 24 Safer 1327 / M. 17 Mart 1909); BOA, *DH.MKT*., 2765/66, (H. 20 Safer 1327 / M. 13 Mart 1909); BOA, *DH.MKT*., 2797/87, (H. 10 Rebiülahir 1327 / M. 1 Mayıs 1909); BOA, *MV*., 124/65, (H. 20 Muharrem 1327 / M. 11 Şubat 1909); BOA, *MV*., 126/6, (H. 2 Rebiülevvel 1327 / M. 24 Mart 1909).

miktarlarını etkilemişti. Bunun en önemli nedeni Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sürecinin tarıma olumsuz etkileriydi. Savaşlar ve beraberinde ortaya çıkardığı iktisadî, siyasî, sosyal ve kültürel sıkıntılar tarım sektörünü önemli derecede etkileyen faktörlerdi.

İpek böceği yetiştiriciliği, Edirne'nin hayvancılık alanında en önemli geçim kaynaklarındandı. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'de ipek böceği yetiştiriciliği ile ilgili çok önemli çalışmalar yapıldı. 19 Aralık 1908 tarihinde Mersin, İskenderun ve Beyrut İskeleleri'nden Edirne'ye ve Selanik'e getirilecek ecnebi ipek böceği tohumlarının mevsim değişikliği nedeniyle muhafazası için gerekli önlemlerin alınması sağlandı[1878]. Edirne'de yaşayan Bulgarların ipek kozacılığı fennini öğrenmek amacıyla başka yerlerden öğretmen davet etmelerine üzerine, 4 Mayıs 1908 tarihinde Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından Mösyö Draymon adında bir uzman Edirne'ye gönderildi[1879]. 27 Mart 1909 tarihinde Edirne'ye gönderilen bir tebligatta, ipek kozacılığının teşvik edilerek genişlemesine vesile olmak üzere dut bahçesi yetiştirenlere madalya verilmesi ve gereğinin vilayetçe yapılması istendi[1880]. Temmuz 1909'da Düyun-ı Umumiye tarafından Edirne'de ipek böceği yetiştirilen bölgelerde koza fırınları açılması talebine Edirne Vilayet Meclisi tarafından red cevabı verildi. Sebep olarak ise koza fırınları kurulması icraatının daha önce Bursa'da denendiği, ancak yetiştiricilerin kozalarını bu fırınlara getirmek yerine daha çok eski usul geleneksel yöntemler ile kurutma yoluna gittikleri gösterilmişti[1881]. Ocak 1910 tarihinde Edirne'den Dâhiliye, Orman ve Maadin Ziraat Nezaretleri'ne gönderilen tebligatta, vilayet dâhilinde ipek böceği yetiştirmeye müsait alanlar olduğu ve bu alanlarda 750.000 dut fidanına ihtiyaç duyulduğu bildirildi. Tebligatta verilen listede Havsa Kazası, Edirne'ye bağlı Ada, Üsküdar ve Çöke nahiyelerinde ekilecek toplam arazi miktarı 8.319 dönüm 300 metre olarak verilirken gerekli dut fidanı miktarı 831.280 adet olarak talep edilmekteydi. Ayrıca yetiştiricilik ile ilgili

---

[1878] BOA, *BEO.*, 3456/ 259188, (H. 25 Zilkade 1326 / M. 19 Aralık 1908).
[1879] BOA, *DH.SFR.*, 397/96, (R. 21 Nisan 1324 / M. 4 Mayıs 1908).
[1880] BOA, *DHMKT.*, 2777/88, (H. 5 Rebiülevvel 1327 / M. 27 Mart 1909).
[1881] BOA, *DH.MKT.*, 2885/43, (H. 9 Recep 1327 / M. 27 Temmuz 1909).

yapılacak olan yararlı beyanatlar için 5.000 kuruşluk bir ihtiyaç meblağı çıkarıldı[1882]. 1914 yılına gelindiğinde ipek böcekçiliği için tahsis edilen dutluk miktarı 2.940 dönümdü[1883]. 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerinde Edirne ve civarında ipek böcekçiliği ve yaş koza üretim miktarı, değeri ve fiyat istatistikleri şu şekildeydi[1884].

	1909	**1913**	**1914**
Açılan tohum kutusu (Adet)	9.202	26	2.442
Üretim Miktarı (Ton)	593	21	84
Üretim Değeri (Bin Kuruş)	7.464	263	986
Ürün Fiyatı (Kuruş/Ton)	12.592	12.471	11.738

Tablo 75: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında İpek böcekçiliği ve yaş koza üretim miktarı, değeri ve fiyat istatistikleri*

II. Meşrutiyet Dönemi'nin başında yapılan çalışmalar 1909 yılında etkisini göstermişti. Bu tarihte açılan tohum miktarı 9.202 adetti. Bu orandan toplam 593 ton ipek üretimi yapıldı. Yıl içerisinde getirisi ise 7.464.000 kuruştu. Ürünün ton başına fiyatı ise 12.592 kuruştu. Ancak 1913 yılında açılan tohum adedinin çok ciddi derecede düşüş göstermesi hem üretim miktarını hem de getirisini etkilemişti. Ürünün ton fiyatında çok fazla bir değişim olmamıştı. Bu düşüşün nedeni Balkan Savaşları'nda dut ağaçlarının tahrip olması ve üreticinin çektiği ekonomik sıkıntılardı. 1914 yılında ise muhtemelen yapılan çalışmalar sonucunda tekrar bir artış yaşanmıştı. Tabloya göre, açılan tohum adedi 2.442 adede çıkarılarak üretim miktarı bir önceki yıla göre artırılmıştı. Bu yıl içerisinde getirisi ise 986.000 kuruşa çıkmıştı. Ton başına fiyatı ise önceki yıllara göre düşüş göstermişti.

[1882] Talep edilen dut fidanı miktarı ile ilgili olarak Ada, Çöke ve Üsküdar nahiyelerinin karyelerinde ekilecek arazi miktarı ile talep edilen fidan adedi verilmiştir. Ayrıca Havsa kazasının ihtiyacı da belirtilmiş, bunların tamamı belgede R. 1320 senesi zarfında Edirne için talep edilenler listesi olarak verilmiştir. Bu listede Havsa kazası, Edirne'ye bağlı Ada, Üsküdar ve Çöke nahiyelerinde ekilecek toplam arazi miktarı 8.319 dönüm 300 metre olarak verilirken, gerekli dut fidanı miktarı 831.280 adet olarak talep edilmiştir. Bkz. BOA, *DH.MUİ.*, 58/11, (H. 10 Muharrem 1328 / M. 22 Ocak 1910).

[1883] Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 212.

[1884] Fiyatlar ortalamadır. 1913 ve 1914 yılı açılan tohum ve yaş koza üretim değerlerinde yerli tohum miktarı belirtilmiştir. Yabancı tohum bulunmamaktadır. Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 68, 135, 212.

İpek geliri vergileri, İstanbul, Bursa, Samsun ve Edirne'de, ilk olarak Rüsum-ı Sitte İdaresine[1885] ve daha sonra da Düyun-ı Umumiye İdaresine devredildi. İpek sanayindeki radikal iyileştirmeler sonuncunda Düyun-ı Umumiye İdaresinin ipek vergisi geliri yeni idare tarafından hızla arttırıldı. 1881-1882 yıllarında 13.219 liradan 1907-1908 tarihinde 131.217 liraya çıkartıldı. 1911 yılından sonra ipek geliri, ardı ardına başlayan savaşlar ve toprak kaybı nedeniyle düşmeye başladı ve 1913-1914 yılları arasında 82.497 liraya kadar geriledi[1886].

Arıcılık, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'nin önemli geçim kaynaklarından biriydi. 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında arıcılık faaliyetleri; bal ve balmumu üretim miktarı, değeri ve fiyat istatistikleri şu şekildeydi[1887].

	1909		**1913**		**1914**	
Açılan kovanı (Adet)	10.253		3.718		3.961	
Ürün	**Bal**	**Balmumu**	**Bal**	**Balmumu**	**Bal**	**Balmumu**
Üretim Miktarı (Ton)	66	13	70	3	47	2
Üretim Değeri (Bin Kuruş)	172	189	218	47	184	44
Ürün Fiyatı (Kuruş/Ton)	2.614	14.890	3.118	16.688	3.915	22.000

Tablo 76: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında arıcılık faaliyetleri, bal ve balmumu üretim miktarı, değeri ve fiyat istatistikleri*

1909 yılında açılan kovan sayısı 10.253 adet idi. Bu miktardan 66 ton bal, 13 ton ise balmumu elde edilmiştir. Bal üretiminden 172.000 kuruş elde edilirken balmumu üretiminden 189.000 kuruş gelir sağlanmıştır. Bu dönemde balın ton başına fiyatı 2.164 kuruş iken balmumu ton fiyatı 14.890 kuruştur. 1913 yılında 3.718 adet kovan açılmıştır. Bu dönemde açılan kovanlardan 70 ton bal, 3 ton balmumu üretimi

---

[1885] Osmanlı Devletinin Galata Bankerleri'ne gümrük ve dolaylı gelirler gibi devlet gelirlerinin en kârlı kaynakları için verdiği güvenlik sözüdür. 22 Kasım 1879'de, devlete en az 8.845.000 frank ile İstanbul Gümrükleri'ne kısmen ortak olan Galata Bankerleri ile bir sözleşme de imzalanmıştır. Bu süreçte denetim için Rüsum-ı Sitte İdaresi kurulmuştur. Bkz. Murat Birdal, *The Political Economy Of Ottoman Public Dept (Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteenth Century)*, I.B.Tauris Publishers, New York 2010, s. 46.

[1886] Murat Birdal, *a.g.e.*, s. 114.

[1887] Fiyatlar ortalamadır. Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 69, 138, 214.

gerçekleşmiştir. Bal miktarından elde edilen gelir 218.000 kuruş iken balmumundan elde edilen gelir 47.000 kuruş olmuştur. Bu dönemde ürünlerin ton başına fiyatları artış göstermiştir. 1909 yılına göre bal üretimi ve geliri artış gösterirken balmumu üretimi ve getirisinde önemli bir düşüş yaşamıştır. 1914 yılında ise açılan kovan miktarı 3.961 adettir. Bu kovanlardan 47 ton bal, 2 ton balmumu elde edilmiştir. Alınan bal miktarından elde edilen gelir 184.000 kuruş iken balmumundan 44.000 kuruş gelir sağlanmıştır. Bu dönemde ürün fiyatlarında artış görülürken bir önceki yıla göre bal ve balmumu üretimi düşüş göstermiştir. Bununla orantılı olarak gelirlerde bir düşüş yaşanmıştır. Üretim miktarının önceki yıllara göre düşük olmasına rağmen getirilerinde çok büyük fark olmamasının nedeni sürekli olarak ton fiyatlarının artmasıydı.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında şehrin önemli bir geçim kaynağı da büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliği idi. 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerinde Edirne ve civarında besiciliği yapılan hayvanların cinsine göre hayvan sayısı şu şekildeydi[1888].

	Büyükbaş Hayvan Miktarı		
	1909 (Baş)	**1913 (Baş)**	**1914 (Baş)**
Sığır	24.338	9.846	12.972
Koşu Öküzü	30.967	8.746	12.010
Manda	7.554	2.683	3.630
Koşu Mandası	9.198	2.477	3.359
Toplam	**72.057**	**23.692**	**31.971**
	Küçükbaş Hayvan Miktarı		
Koyun	654.774	161.465	226.701
Kıl Keçisi	191.506	31.969	54.996
Toplam	**846.280**	**193.434**	**281.697**
	Tek Tırnaklılar		
At	14.244	4.568	3.451
Katır	347	610	880
Eşek	9.462	2.538	3.331
Toplam	**24.052**	**7.716**	**7.662**
	Diğer Hayvanlar		
Deve	215	30	-
Domuz	36.244	1.752	1.750

[1888] 1909 yılı istatistikleri Edirne, Havsa, Uzunköprü, Enez ve İpsala'yı kapsamaktadır. 1913 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. 1914 yılı Edirne, Havsa, Lalapaşa ve Uzunköprü'yü kapsamaktadır. Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 72-73, 140-142, 218-220.

Toplam	**36.459**	**1.782**	**1.750**
Genel Toplam	**978.848**	**226.624**	**323.080**

Tablo 77: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarında besiciliği yapılan hayvanların cinsine göre hayvan sayısı*

1909 yılında toplam büyükbaş hayvan sayısının %42,98'ini koşu öküzü, %33,78'ini sığır, %12,76'sını koşu mandası ve %10,48'ini de manda oluşturmaktaydı. Büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde ilk sırayı koşu öküzü almaktaydı. Bunun yanında sığır yetiştiriciliği de önemli bir miktara sahiptir. Bu iki hayvanı sırasıyla koşu mandası ve manda takip etmekteydi. Besiciliği yapılan hayvanların bir kısmı tarım sektöründe kullanılmaktaydı. 1913 yılında toplam büyükbaş hayvan sayısının %41,45'ini sığır, %36,82'sini koşu öküzü, %11,30'unu manda ve %10,43'ünü de koşu mandası oluşturmaktaydı. 1909 yılına göre hayvan sayısında büyük düşüş yaşanmıştır. Bu dönemde ilk sırayı sığır yetiştiriciliği almış, sırasıyla koşu öküzü, manda ve koşu mandası takip etmiştir. 1914 yılında ise toplam büyükbaş hayvan sayısının %40,57'sini sığır, %37,57'sini koşu öküzü, %11,35'ini manda ve %10,51'ini de koşu mandası oluşturmaktaydı. Bir önceki yıla göre hayvan sayısında artış görülmüştü. Büyükbaş hayvan sayısındaki sıralama ise aynı kalmıştır. 1909 yılında kümes hayvanları hariç mevcut bulunan küçükbaş hayvan toplam sayısının %77,37'si koyun ve %22,63'ü kıl keçisi idi. 1913 yılında küçükbaş hayvan toplam sayısının %83,47'ini koyun, %16,53'ünü ise kıl keçisi oluşturmaktaydı. 1909 yılına göre her iki hayvan türünde büyük bir düşüş yaşamıştır. 1914 yılında ise toplam küçükbaş hayvan sayısının %80,48'ini koyun, %19,52'sini kıl keçisi idi. Bir önceki yıla göre her iki hayvanın besiciliği artmıştır. 1909 yılında tek tırnaklı hayvan sayısının %59,22'sini at, %39,34'ünü eşek, %1,44'ünü ise katır oluşturmaktaydı. 1913 yılında tek tırnaklı hayvan sayısının %59,20'si at, %32,89'u eşek, %7,91'i ise katırdır. 1909 yılına göre at ve eşek sayısında büyük düşüş görülürken katır sayısı artmıştır. Bu dönemde at ve eşek sayılarında düşüş yaşanmasına rağmen cins dağılımındaki yüzdelik dilim pek değişmemiştir. Bu düşüşün muhtemel nedeni bu hayvanların Balkan Savaşları'nda kullanılmış olmasıdır. 1914 yılında ise tek tırnaklı hayvan sayısının %45,04'ünü at, %43,47'sini eşek, %11,49'unu ise katır oluşturmaktaydı. Ayrıca 1909 yılında Edirne'de domuz besiciliği yapılmaktaydı. Bunun nedeni ise şehirde yaşayan gayrimüslim nüfusunun oldukça fazla olmasıydı.

Yalnız 1913 ve 1914 yıllarında domuz yetiştiriciliğinde büyük bir düşüş yaşanmıştır. Bunun muhtemel nedeni ise Balkan Savaşları sonrasında şehirdeki gayrimüslim ahalinin göç etmesidir. Bu durum aynı zamanda Edirne'de domuz yetiştiriciliği yapan kesimin gayrimüslim olduğunun göstergesidir. 1909-1913 yılları arası kümes hayvancılığı verilerine ulaşılamamıştır. Ancak, 1914 yılı verilerine göre Edirne'de önemli bir geçim kaynağı olarak görülmektedir. 1914 yılında 540.282 adet kümes hayvanı bulunmaktaydı. Buna göre yumurta üretimi 12.322.000, üretim değeri 1.540.000 kuruştu. Bu yıl içinde yumurtanın birim fiyatı 125 (bin adet) kuruştu[1889]. 1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarındaki hayvan ürünlerinin üretim miktarı (ton/adet), değeri (bin kuruş) ve fiyat (kuruş/ton) istatistikleri şu şekildeydi[1890].

Ürün	**1909**			**1913**			**1914**		
	A	**B**	**C**	**A**	**B**	**C**	**A**	**B**	**C**
Süt	5.933	3.864	651	-	-	-	9.043	10.925	1.208
Yün	856	5.932	6.928	-	-	-	215	1.338	6.235
Keçi Kılı	69	309	4.460	16	62	3.897	45	209	4.677
Koyun Sütü	-	-	-	1.762	2.225	1.263	332	-	-
Keçi Sütü	-	-	-	1.062	1.034	974	19	-	-
İnek Sütü	-	-	-	3.816	4.819	1.263	-	-	-
Manda Sütü	-	-	-	1.806	2.224	1.231	-	-	-
Yapağı	-	-	-	147	919	6.235	-	-	-
Koyun Derisi	-	-	-	-	-	-	24.859	199	8
Keçi Derisi	-	-		-	-	-	8.087	40	5
Sığır Derisi	-	-		-		-	820	98	120

[1889] Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 216.

[1890] A: Miktarı(Ton/Adet); B:Değer (Bin Kuruş); C: Fiyat (Kuruş/Ton); süt, yün, keçi kılı ton miktarına göre, koyun, keçi ve sığır derileri ise adet miktarı olarak belirtilmiştir. Bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 76-80, 144-148, 222-226.

Toplam	**6.858**	**10.105**	**-**	**8.446**	**11.283**	**-**	**43.420**	**12.809**	**-**

Tablo 78: *1909, 1913 ve 1914 yılı istatistiklerine göre Edirne ve civarındaki hayvan ürünlerinin üretim miktarı (ton/adet), değeri (bin kuruş) ve fiyat (kuruş/ton) istatistikleri*

1909 yılındaki verilerde hayvan cinsine göre bir dağılıma raslanılmamıştır. Eldeki verilere göre hayvan ürünlerinde en büyük pay süt üretimindedir. Yün ve keçi kılı üretimi diğer hayvan mamulleriydi. 1913 yılında İnek sütü ilk sırayı alırken onu sırasıyla manda, koyun ve keçi sütü takip etmekteydi. 1914 yılında verilerinde ise süt üretimi genel olarak verilmiştir. Hemen akabinde ise keçi sütü ve yün gelmekteydi. Ayrıca bu dönemde en çok üretilen ve gelir alınan ürün koyun derisidir. Keçi derisi onu takip ederken en az miktara sahip ürün ise sığır derisi olmuştu.

İlk mezbahane, Edirne Belediyesine bağlı olarak Tunca Nehri kıyısında bulunan Manyas Yerleşkesinde 1865 yılında hizmete açıldı. Ancak bu mezbahanenin yaşam yerlerine yakınlığı ve Tunca Nehri'nin suyunun içme suyu olarak kullanılmasından dolayı sağlık açısından tehlike arz etmekteydi. Bundan dolayı belediye tarafından şehir dışında kalan Kirişhane Semti'nde, 1892 yılında yeni bir mezbahane inşa edildi[1891].

1909-1910 yılında 3.043.557 baş hayvan ve 32.889.131 kilo hayvan ürünü için vergi tahsili yapılmıştı. Verginin toplandığı başlıca bölgeler ve toplanan miktara göre sıralaması İstanbul, Edirne, Beyrut, Aydın, Basra, Çanakkale, Halep ve Trabzon vilayetleri şeklindeydi[1892]. Bu verilerden yola çıkarsak Edirne, İstanbul'dan sonra en çok hayvan besiciliği yapan ve en çok hayvan ürünü üretilen vilayet olarak kaydedilmişti.

4.1.2. Sanayi ve Ticaret

Osmanlı Devleti, kurulduğu dönemden itibaren iç ticaretin geliştirilmesi ile ilgili çeşitli çalışmalar yapmış ve bu doğrultuda politikalar izlemişti. Ülkenin önemli

---

[1891] Haluk Kayıcı, *a.g.e.,* s. 62.
[1892] Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s. 159.

başkentleri olan Bursa, Edirne, İstanbul ve diğer şehirlerde iç piyasayı canlandırmak amacıyla merkezlerde genellikle bir bedesten yapılırdı. Başka bölgelerde yaşayan tüccar ve zanaatkârlara vergi muafiyetleri verilerek onların bu şehirlerde ticaret yapmaları sağlanırdı[1893]. Osmanlı Devleti'nde sanayilerin oluşması için gerekli şartların yetersizliğinden dolayı hiçbir dönemde büyük sanayi hamlelerine rastlanılmamaktadır. Şehirlerde 19. yüzyıl sonlarına doğru esnaf, sanayi için teşkilatlandırılmıştı. Bu doğrultuda simkeş[1894], debbağ[1895], saraç[1896], kumaş, dökümcü, demirci şirketleri kurulmuş ve mektepler açılmıştı[1897].

Edirne'nin bulunduğu coğrafi konumu itibariyle her dönemde ticaretinin canlı olduğu görülmektedir. Özellikle stratejik konumu nedeniyle Osmanlı döneminde önemli bir ticaret merkezi idi. Edirne tüccarı, Müslüman, Zımmî, Müstemin[1898], beratlı tüccar ve Avrupa tüccarı şeklinde beş grupta toplanmaktaydı[1899]. 15. yüzyılda Doğu Akdeniz'de Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti ile birlikte Edirne'nin pazarı büyümüştü. Ticaret faaliyetlerini teşvik etmek için Edirne'de bedestenler ve kervansaraylar kuruldu[1900]. 16. ve 17. yüzyıllarda Edirne, daha çok Eflak, Boğdan ve Macaristan ticaretine yönelmiş bir şehirdi. Bu yönüyle daha çok Tuna Nehri ile Akdeniz arasında ticaret yapan bir şehir konumundaydı. Deniz yoluyla İstanbul ve İzmir limanlarıyla bağlantılı, karayolu ile İstanbul'a bağlantılıydı. Bu dönemde İstanbul ile Edirne arasında sürekli 4-6 arası kervan görmek mümkündü[1901]. Evliya Çelebi'ye göre, 17. yüzyılda Edirne'deki ticaret merkezleri şöyleydi: Balıkçılar Pazarı, İğneciler Çarşısı, Çadırcılar Pazarı,

---

[1893] Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yay., İstanbul 2007, s. 66.
[1894] Haddeden gümüş tel çeken sanatkâr. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1113.
[1895] Tabak, sepici, deri terbiye eden kimse. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 192.
[1896] Saraç: 1. Eyer vesair at takımı yapan ve satan adam, saraç dükkânı, saraç çarşısı. 2. Meşin ve sahtiyan (boyanmış ya da cilalanmış deri tabaka) üzerine sırma ve iplik işleyerek çeşitli nesneler yapan esnaf. Bkz. Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, C. I-II, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317, s. 514.
[1897] Ahmet Tabakoğlu, *a.g.m.*, s. 176.
[1898] Müstemin: 1. Kendisine aman verilmiş olan. 2. Bir davet üzerine bir yerde ikamet eden. Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1335.
[1899] Reyhan Şahin Allahverdi, "Edirne Gümrük Kayıtlarına Göre Rumeli'de Kurulan Panayırlar ve Bunların Bölge Ticaretine Katkısı (1750-1800)", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yıldönümü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 4-6 Mayıs 2011, T.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne 2012, s. 131.
[1900] Yunus Uğur, "Edirne", *Encyclopedia Of The Ottoman Empire*, s. 197.
[1901] Halil Sahillioğlu, "XVIII. Yüzyılda Edirne'nin Ticari İmkânları", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S. 13, Ankara 1968, s. 61-62.

Demirciler Pazarı, Boyacılar Pazarı, Çukacılar Pazarı, Hallaçlar Pazarı, Bakırcılar Pazarı, Kapıcılar Pazarı, Helvacılar Pazarı, Pamukçular Pazarı, Ketenciler Pazarı, Kavaflar (haffaflar) Pazarları, Saraçhane Pazarı, Bayezid Han Pazarı, Kıyık Pazarı, Küçük Pazar, Mihalbaşı Pazarı, Sığır Pazarı, Çingene Pazarı, Yıldırım Han Pazarı, Araba Pazarı, Manyas Pazarı Muradiye Pazarı, Katırhanı Pazarı, Koyun Pazarı, At Pazarı, Taşlık Pazarı, Odun Pazarı ve Tabakhane Çarşısıydı[1902]. 18. yüzyıldan itibaren Edirne pazarlarında Asya'dan, Avrupa'dan ve Balkanlardan gelen tüccarlarında ürünleri satılırdı[1903]. Özellikle şehir, Venedik ve Fransız tüccarların önemli uğrak yeri haline gelmişti. Bu dönemde Edirne dışarıya manda derisi, ipek, yün ve balmumu ihraç etmekteydi[1904]. Avrupa'da sanayi devrimi ile oldukça kaliteli seri ve ucuz mallar üretilmeye başlanmıştı. Bu malların Osmanlı pazarına getirilmesi ve satılması için şirketler ve kumpanyalar kurulmuştu. Örneğin; Fransa'dan pamuklu, çuha, saten; Rusya'dan kürkler; Hindistan'dan ipekli kumaşlar; İngiltere'den kadife bu şirketler vasıtasıyla Edirne'ye getirilmekteydi[1905]. 18. yüzyılın başlarında Avrupa'da üretilen kaliteli yünün değerinde yün imal edilebilmesi için Edirne'de tesis kuruldu. Diğer taraftan şehirde, Balkanlara ihracatı yapılan deri, çizme, ayakkabı ve at koşumları gibi dallar gelişme gösterdi[1906].

Edirne ve çevresindeki nehirler sadece tarım alanına değil, aynı zamanda ticarete de katkıda bulunmaktaydı. Edirne'nin üç büyük nehirleri olan Arda, Meriç ve Tunca Nehirleri'nin konumları yük taşımacılığı ve değirmencilik için önemli bir avantaja sahipti. Bu büyük nehirlerin yataklarının geçtiği güzergâhlar, vilayet dâhilinde geniş bir alanı kapsaması nedeniyle ticarî alanların gelişmesini sağlamıştı. Meriç Nehri, bugün Bulgaristan'nın güneybatısında bulunan Rila Dağları'nın kuzey yamaçlarından başlayıp, Edirne'de Arda ve Tunca Nehirleri ile birleşerek Ege Denizi'ne dökülmektedir. Arda Nehri, vilayetin doğusunda bulunan Selanik'ten

---

[1902] *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, s. 598.
[1903] Yunus Uğur, "Edirne", *Encyclopedia Of The Ottoman Empire*, s. 197.
[1904] Halil Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 62.
[1905] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, 9.
[1906] Gülser Oğuz, *Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2013, s. 33-34.

başlayarak Ahi Çelebi ve Paşmaklı kazalarından Kırcaali'ye kadar kuzeydoğu yönünde ilerleyip, oradan güneydoğuya Edirne şehir sınırlarına kadar ulaşır. Tunca Nehri ise, doğu Rumeli ve Bulgaristan sınırlarındaki Koca Balkan mevkiinden çıkarak Edirne'de Arda ve Meriç Nehirleri ile birleşir. Bu nehirler üzerinde sal ile yük taşımacılığının yanı sıra birçok un değirmeni kurulmuştu[1907].

Edirne mamülleri sadece iç pazarda değil, aynı zamanda uluslararası pazarlarda da talep görmekteydi. İhraç ettiği ürünlerden elde ettiği gelir ile hem kendi bölgesinin refah seviyesini yükseltmiş hem de Osmanlı ekonomisinde önemli bir pay sahibi olmuştu. Edirne, 19. yüzyılın başlarında dokuma, deri, ipek, ipekli kumaş, yün ipliği ve pamuk ipliği üretiminde önemli bir yere sahipti. Bu dönemde özellikle İngiltere ile pamuk ipliği, Fransa ile yün ipliği ihracatı yapılmaktaydı. Şehirde halı ve havlu üretimi yapan fabrikaların yanında ayçiçeği ve pamuk tohumundan yağ üretimi, balmumu yapan fabrikalar mevcuttu. Buhar ile çalışan makinalarda hububat öğütülen un fabrikaları kurulmuş, başta kaşar peyniri olmak üzere peynir ve şarap üretiminde uluslararası bir üne sahip olmuştu[1908]. Edirne'nin tarım ürünlerinin en çok gönderildiği yerlerden biri de Bulgaristan'dı. Nisan 1909 tarihinde Edirne Vilayetine gönderilen bir tebligatta, Bulgaristan'a gönderilen arpacık soğanı, yapağı, sarımsak ve saman gibi mahsulattan yapılan ihracatta, ziraat ürünleri için ziraat müfettişlerinden, hayvan ürünleri için baytar müfettişliklerinden rapor alınması halinde emaret gümrüklerince kabul edileceği bildirilmişti[1909]. 19 Ekim 1910 tarihinde Edirne'ye gönderilen bir tebligatta, 1910 yılı içinde Fransa'da şarap mahsulünün yetersizliğinden dolayı Fransız tüccarlarının birçoğunun Osmanlı topraklarından şarap ithal edeceği belirtildi. Bu nedenle üzüm bağlarındaki hastalıkların bir an evvel giderilmesi ve üzüm fiyatlarının bu duruma göre belirlenmesi istendi[1910]. Aynı zamanda hayvan ürünlerinin de ihracatı yapılmaktaydı.

[1907] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi…*, s. 98; Rıdvan Canım, *a.g.e.*, s. 42.
[1908] Erol Haker, *a.g.e.*, s. 16.
[1909] BOA, *DH.MKT.*, 2796/19, (H. 13 Rebiülevvel 1327 / M. 4 Nisan 1909).
[1910] BOA, *DH. İD*., 70/2, (H. 14 Şevval 1328 / M. 19 Ekim 1910); Düyun-ı Umumiye kayıtlarına göre, 1913-1914 yılında Osmanlı Devleti'nde 41.913 ton şarap, 5.087 ton rakı üretilmekteydi. İhraç edilen şarap ise 7.620 tonu bulmaktaydı. Diğer alkollü içkilerde ihracat ancak 110 ton civarındaydı. İhracatta ilk sırayı 3.929 ton ile Beyrut, ardından 2.926 ton ile İzmir, daha sonra ise 347 ton ile Edirne ve 341 ton ile Bursa gelmekteydi. Bkz. Haydar Kazgan, *a.g.m.*, s. 710.

1914 yılında 36 ton yün ve 3 ton keçi kılı, dışarıya satılan mamullerdendi[1911]. Edirne'ye has kokulu sabun, tahin helvası, kaşar peyniri, deva-i misk ile sığır dili pastırması vs. mamüller, Balkanlar ve Avrupa pazarlarında rağbet görmekteydi[1912].

Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi ve Balkan Savaşları Hatıraları'na göre Balkan Savaşları öncesinde Edirne'de 7 fabrika bulunmaktaydı[1913]. Ancak, elde edilen kayıtları ve şehrin çevresindeki fabrikalar incelenildiğinde sayının daha fazla olduğu saptanmıştır. Süleymaniye'de Küçükpazar civarında bir un fabrikası vardı. Fabrika'nın sahibi Yakup Ahmet Efendi idi. Fabrika, 100 beygir gücünde 7 taş ve 2 silindirliydi. İki köprü arasında Fındıklıyan Leon Efendi'nin sahibi olduğu 5 taşlı ve 27 beygir gücünde olan un fabrikası bulunmaktaydı. Yılın her döneminde çalışan fabrikada senede 4.700 kilo un öğütülmekteydi. Bu fabrikada kayıtlı çalışan 7 erkek işçi bulunmaktaydı. Baba Demirtaş Mahallesi'nde, Kaytan Mıgırdıç Efendi'nin sahip olduğu 5 taşlı ve 20 beygir gücünde buharla çalışan bir un fabrikası daha mevcuttu. Kayıtlı 12 işçisi olmasına rağmen bu fabrika iş yokluğu nedeniyle bu dönemde kapanmıştı. Edirne'ye bağlı Karaağaç bölgesi birçok fabrikanın üretim yaptığı bölgelerden biriydi. Karaağaç Caddesi'nde, Durfani ve Bonapace Efendi'nin sahibi olduğu 7 taşlı ve 35 beygir gücünde buhar ile çalışan un fabrikası bulunmaktaydı. 20 işçisi bulunan fabrikada senede 85.600 kilo zahire öğütülmekteydi. Karaağaç'ta Mösyö Eskilicek Efendi'nin ipek fabrikası vardı. Hacı Aleksander Kiryazi tarafından kiraya verilmiş binada olup 5 beygir gücündeydi. 10 erkek, 110 kadın işçisi bulunan fabrikada senede 8.000 kilo ipek kozası üretilmekteydi. Karaağaç'ta bulunan Mösyö Rişar Efendi'ye ait ipek fabrikası bulunmaktaydı. Bu fabrikanın mal sahibi Avram Papo Efendi olmasına rağmen Mösyö Rişar'a kiralanmıştı. 3 beygir gücünde olan fabrikada 10 erkek, 100 civarında kadın işçisi bulunmaktaydı. Bu fabrikada senede 6.000 kilo ipek kozası üretilmekteydi[1914]. Karaağaç tüccarlarından olan Anton Efendi, sahibi olduğu

---

[1911] Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri…*, s. 228.
[1912] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1317 / M. 1901),* Def'a 27, s. 303.
[1913] Bkz. Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi…*, s. 98-99.
[1914] İki ipek fabrikasının yıllık toplam gelirleri 588.000 frank civarındadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi…*, s. 99.

un fabrikası için dışarıdan getirteceği aletlere gümrük vergisi muafiyeti talep etmişti[1915]. Karaağaç'ta yaşayan ve Osmanlı tebaasından Manolaki Efendi ile Avusturya tebaasından Maks Rozental tarafından inşa olunan buz fabrikası vardı. Karaağaç'ta bulunan bu fabrika için Kasım 1902 tarihinde Avrupa'dan getirilecek gerekli alet edevatın gümrük vergisinden muafiyetine dair yapılan başvuruya olumlu cevap verilmişti[1916].

Edirne'nin önde gelen tüccarlarından Altınalmaz Maltiyadi Efendi'nin Karağaç'ta mevcut iki işletmesi bulunmaktaydı. Bunlardan biri soğuk hava deposuydu. Bu işletme için 16 Ocak 1906 tarihinde Avrupa'dan getirilecek alet edevata gümrük vergisi muafiyeti istenmişti[1917]. Altınalmaz Maltiyadi Efendi'nin diğer işletmesi ise un fabrikasıydı. Altınalmaz, Ekim 1911 tarihinde bu un fabrikası için diğer devletlerden getirteceği aletlere de muafiyet istemiş, ancak Ticaret Nezareti taafından kabul edilmemişti[1918]. Edirne'de bulunan bir diğer işletme, Tüfekçiler civarında bulunan Yorgo Sarandi Efendi'nin sahibi olduğu mensucat tezgâhıydı. Bu tezgâhta ayda 400 metre fanila dokunmakta ve 4 işçisi bulunmaktaydı[1919]. Bu fabrikalara ek olarak Edirne'ye bağlı Ada nahiyesinde bazı fabrikaların kayıtlarına rastlanılmıştır. Kasım 1909 tarihinde şehir merkezinde oturan Kazancı Dimitri, Tanas ve Hristo Dol Efendi'ye ruhsat verilerek Ada nahiyesine bağlı Düdükçü karyesinde bir un fabrikası inşa edildi. Tasarrufu Mahmud Efendi'ye ait 4 dönüm 600 metrelik arazinin 177 metresi un fabrikası inşası ve kalan arazinin fabrika arsası olarak kullanılmasına izin verildi[1920]. Gaz ile çalışan bu fabrika için getirilecek alet ve edavatın gümrük resminden muafiyeti de kabul edilmişti[1921]. Ekim 1911 tarihinde Ada nahiyesinin Umurbey Karyesi Geçitbaşı mevkiinde İbrahim

---

[1915] BOA, *ŞD.*, 1949/13, (H. 28 Şevval 1329 / M. 22 Ekim 1911).
[1916] BOA, *İ.RSM*., 16/38, (H. 17 Şaban 1320 / M. 19 Kasım 1902); BOA, *BEO.*, 1954/146486, (H. 22 Şaban 1320 / M. 24 Kasım 1902).
[1917] BOA, *ŞD.*, 1222/63, (H. 20 Zilkade 1323 / M. 16 Ocak 1906); BOA, *BEO.*, 2789/209110, (H. 28 Muharrem 1324 / M. 24 Mart 1906).
[1918] BOA, *DH.İD.*, 59/38, (H. 3 Zilkade 1329 / M. 26 Ekim 1911).
[1919] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi…*, s. 99.
[1920] BOA, *ŞD.*, 72/30, (H. 26 Şevval 1327 / M. 10 Kasım 1909); BOA, *BEO.*, 3665/ 274817, (H. 6 Zilkade 1327 / M. 19 Kasım 1909); BOA, *İ.DFE.*, 23/46, (H. 3 Zilkade 1327 / M. 16 Kasım 1909).
[1921] BOA, *ŞD.*, 1228/40, (H. 16 Şevval 1327 / M. 31 Ekim 1909).

Efendi'nin tasarrufunda bulunan 2 dönüm tarlada motorla çalışan bir un fabrikası inşası için ruhsat verilmişti[1922].

Osmanlı şehirlerinin en önemli ticaret merkezleri hanlar, arastalar, bedestenler ve çarşılardı. Edirne'nin fethinden sonra bu tür ticaret merkezleri inşa edilmeye başlandı. Bu merkezlerden biri olan Ali Paşa Çarşısı, Kanuni Dönemi'nin son yıllarında sadrazamlık yapan Hersekli Semiz (Cedid) Ali Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırıldı[1923]. Semiz Ali Paşa, 1559-1560 yılında Babaeski kazasında bulunan ve kendi adını taşıyan camiye vakıf amacıyla bu çarşıyı yaptırdı[1924]. Günümüzde halen mevcut olan çarşı, Kule Kapısı'ndan başlayarak Balık Pazarı Kapısı'nın yanındaki Direk Çarşısı'na kadar uzanmaktadır. Ali Paşa Çarşısı'nın 6 kapısı olup, 3'ü Saraçlar Caddesi'ne, 2'si çarşının iki ucuna, biri de Kaleiçi Semti'ne bakan taraftaydı[1925]. Çarşı'nın uzunluğu ve dükkân sayıları ile ilgili çeşitli kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir[1926]. 1878 yılında Annie Brassey'in izlenimlerine göre çarşıda yerel esnafın yanında halı ve şal ticareti yapan İranlı tüccarlar, mücevher ve saat satan birkaç Fransız tüccar, perde, halı ve dantel mamülleri satan Balkanlı tüccarlar bulunmaktaydı[1927]. Çarşı, 19. yüzyılda gördüğü çeşitli felaketlerden dolayı cazibesini kaybetmeye başladı. Vakfa ait dükkânların çoğu icra yoluyla şahıslara devredilmiş ve bakımsızlıktan çok fazla el değiştirmişti[1928]. Günümüzde halen çarşı olarak kullanılan mimari yapını, iç cephe ve dış cephelerdekiler de dâhil dükkân sayısı 135'dir. Birçok kaynakta geçen 300

[1922] BOA, *BEO.*, 3970/297723, (H. 7 Zilkade 1329 / M. 30 Ekim 1911); BOA, *DH.İD.*, 107/43, (H. 17 Zilkade 1329 / M. 9 Kasım 1911); BOA, *İ.ML.*, 90/50, (H. 4 Zilkade 1329 / M. 27 Ekim 1911).
[1923] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 84; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 247.
[1924] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1317 / M. 1901),* Def'a 27, s. 327.
[1925] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 85.
[1926] Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bu çarşı uzunluğunu 1000 adım olarak verilmiştir. Ortalama bir adımın 70-80 cm olduğunu düşünürsek 700-800 metre olarak nitelendirmiştir. Sağında solunda 360 adet dükkân varlığından bahsetmiştir. Bkz. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, s. 597; Rıfat Osman ise çarşı uzunluğunu 300 metre olarak göstermektedir. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 84; 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrası Edirne'yi ziyaret eden Annie Brassey, çarşının uzunluğunu 300 feet (91.4 metre) olarak vermiştir. Bkz. Annie Brassey, *Sunshine and Storm in The East*, Longsman, Green and Company, New York 1880, s. 358; 1886 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nde çarşı uzunluğı 400 hatve (adım) olarak verilmiştir. Ortalama 280-320 metreye denk gelmektedir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1303 / M. 1886),* Def'a 12, s. 266.
[1927] Annie Brassey, *a.g.e.*, s. 358
[1928] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 85-86.

sayısının nedeni bilinmemektedir. Semavi Eyice, bu konuda çarşının her iki tarafında bulunan duvarların dışında bitişik ahşap dükkânların olma ihtimali üzerine durmaktadır[1929].

Haffaflar Çarşısı, şehrin diğer bir ticaret merkeziydi. Büyük Çarşı da denilen merkezi, Selimiye Camii için Yemiş Kapanı ile birlikte III. Murad Dönemi'nde yaptırıldı. 73 kemerli ve 124 dükkânı bulunan çarşı, 4 kapılıydı ve 255 metre uzunluğundaydı. Çarşının üstündeki kurşunlar, 1875 yılında satılarak geliri ile çarşı tekrar onarılmıştı[1930]. 1885 yılında dükkânların büyük kısmında ayakkabıcı esnafı olduğu bilinmektedir. Bu tarihten itibaren arasta büyük onarımlar geçirmesine rağmen dükkânlar kullanılmaz haldeydi. Bir süre sonra Reji İdaresi arastayı tütün deposu olarak kullanmaya başladı[1931]. Edirne kuşatması esnasında Bulgar topçularının attığı iki top mermisi arastanın iki yerinde yıkıma neden oldu. Daha sonra uzun bir süre boş kalan arasta, 1935-1941 arası Trakya Umumi Müfettişliği yapan Kazım Dirik'in emriyle çarşı tekrar ayağa kaldırıldı[1932]. Arasta günümüzde halen Selimiye Camii bitişiğinde çarşı olarak hizmet etmektedir.

Edirne'deki diğer önemli ticaret merkezi ise bedestenlerdi. Eski Camii'ye vakfiye amacıyla Çelebi Mehmed Dönemi'nde 4 kapılı ve 32 odalı olarak bir bedesten inşa edildi[1933]. Yine Abacılarda bulunan eski Dakik Kapanı Hanı yerine 1914 yılında Darü'l-eytam Çarşısı (Yeni Çarşı) yapıldı. Bu çarşının geliri Darü'l-eytam-ı Şüheda adına tahsisi ile birlikte iki katlı olarak inşa edildi[1934].

Edirne'nin önemli ticaret merkezlerinden biri de hanlardı. 1717 yılında Edirne'yi ziyaret etmiş olan Lady Montagu, Edirne hanlarının çok güzel olduğunu, etrafının kemerlerle süslü dükkânların gayet büyük olduğundan bahsetmektedir. Genellikle camilerin etrafında inşa edilen hanlar, 300-400 kişi alabilecek büyüklükteydi[1935]. Rüstem Paşa Hanı, Kârgir Han, Nahl Hanı, Havlucular Hanı, Taş

[1929] Semavi Eyice, "Ali Paşa Çarşısı", *TDVİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 432.
[1930] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1317 / M. 1901),* Def'a 27, s. 326; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e*, C. 1/1, s. 248.
[1931] Haluk Kayıcı, *a.g.e.,* s. 239.
[1932] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.,* s. 87.
[1933] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 248; Bedesten, günümüze kadar aynı göreve devam etmektedir.
[1934] Rıfat Osman, *a.g.e.,* s. 84.
[1935] Lady Montagu, *a.g.e.,* s. 73-74.

Han, Kiracı Hanı, Katır Hanı, Araplar Hanı, Halil Paşa Hanı, Gümrük Hanı, Tarakçılar Hanı (Hacı Alamüddin Hanı), Basmacılar Hanı, Kara Panayot Hanı, Lüleciler Hanı, Paşanın Hanı, Sarrâf Hanı, Karslı Ahmed Bey Hanı, Lüleciler Hanı, Postahane Hanı, Akpınarlıoğlu Hanı ve Mezit Bey Hanı, şehrin önemli ticaret merkezlerindendi[1936].

Edirne'de tahıl, hububat, baklagil, sebze, meyve vs. yiyeceklerin toplandığı, fiyatlandırıldığı ve dağıtımının yapıldığı kapanlar kurulmuştu. Kapan kelimesi Arapçadan büyük kantar anlamındaki "kabban" kelimesinden türetilerek Türkçe'ye geçmiştir. Üreticinin malını doğrudan tüketiciye verebilmesine imkân tanımak amacıyla açılmış, bugünkü hal denilen yerlerdi. Önceden Dilaver Bey Parkı olarak bilinen yerde kurulan Bal Kapanı veya Eski Kapan bunlardan birisiydi. Un Kapanı ise 1746 yangını ve 1752 depreminden sonra kaldırıldı. Yemiş Kapanı, Selimiye Camii'ne vakıf amacıyla I. Ahmed Dönemi'nde 1609 yılında yaptırıldı[1937]. Bu kapanların birçoğu çeşitli nedenlerden dolayı II. Meşrutiyet'e kadar yok olmuşlardır.

Edirne merkezinin yanısıra nahiyelerinde de bulunan ticarethaneler bölge ekonomisine katkıda bulunmaktaydı. 1892 yılında Üsküdar nahiyesinde 57 dükkân ve mağaza, 31 değirmen, 26 anbar ve samanlık, 29 çiftlik, 1684 bağ, 10 bahçe, 12.748 tarla, 315 çayır, 2 mera, 3 orman, 72 arsa mevcuttu. Çöke nahiyesinde 36 dükkân ve mağaza, 17 değirmen, 59 anbar ve samanlık, 20 çiftlik, 2.982 bağ, 17 bahçe, 15.013 tarla, 344 çayır, 28 kıt'a mera, 10 orman ve 128 arsa bulunmaktaydı. Ada nahiyesinde 191 dükkân, 2 fırın, 5 han, 13 değirmen, 6 fabrika, 35 anbar ve samanlık, 13 çiftlik, 2.223 bağ, 159 bahçe, 29.151 tarla, 611 çayır, 18 mera, 2 orman ve 192 arsa mevcuttu[1938]. 1903 yılında ise Üsküdar nahiyesinde 70 dükkân ve mağaza, 23 değirmen, 5 kireç ocağı, 4 kiremithane, 155.785 dönüm ekili arazi, 23.500 koyun, 3.165 keçi, 1.161 sığır, 553 manda, 312 beygir, 417 merkep ve 313 domuz bulunmaktaydı. Çöke nahiyesinde 5 çiftlik, 36 dükkân, 18 değirmen, 2.982 bağ, 17 kıt'a bahçe, 15.013 kıt'a tarla, 344 çayır, 38 mera, 81.870 koyun mevcuttu. Ada

---

[1936] Hanlar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e*, C. 1/1, s. 251-257; Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 88-94.
[1937] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 90.
[1938] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1310 / M. 1892),* Def'a 19, s. 291-292, 294.

nahiyesinde 200 dükkân, 12 fırın, 20 han, 15 değirmen, 6 fabrika, 4 gazino, 35 anbar, 10 çiftlik, 2.250 bağ, 109 bahçe, 29.151 kıt'a tarla, 611 çayır, 18 mera, 5 orman ve 192 arsa bulunmaktaydı[1939]. 1892-1903 yılları arasında Ada nahiyesi, diğer nahiyelere göre daha fazla gelişme kaydetmişti. Bu gelişmedeki en önemli etken, Karaağaç Mahallesi'nin sosyoekonomik statüsüydü. Edirne'ye yakın fabrikaların burada kurulması, Avrupalı tüccarların konakladığı bir merkez olması, konsolosluk dairelerinin mevcudiyeti bu durumu desteklemektedir.

Edirne'nin konumu itibariyle yaşadığı siyasî, sosyal ve ekonomik sıkıntılardan en büyük darbeyi ticareti almıştı. Özellikle, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ve sonrası bu gerilemenin ilk göstergesiydi. 1877'ye kadar Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki vilayetleri, altın ve gümüş standartına dayalı para birimi, daha sonra ise sadece altına dayalı bir serbest ticaret bölgesi olarak yönetilmekteydi. Bu nedenle Rumeli'deki işçilerin serbest dolaşım hakları bulunmaktaydı. Aynı zamanda bölgedeki yöneticiler bu topraklardan transit geçen mallar için vergi almaz ve muafiyet uygularlardı. Ancak, 1878'de Bulgaristan özerk bir yönetime kavuşunca iktisadî olarak Osmanlı Devleti'nden ayrılmak amacıyla hem yeni gümrükler kurmuş, hem de ticareti kısıtlayıcı kuralları yürürlüğe sokmuştu. Bu girişimlerden en çok olumsuz etkilenen Edirne'ydi. Şehirde ticaret hacminin azalmasının yanında işsizlik oranı ciddi derecede artış gösterdi. Edirne'deki ticaretin azalması ve gerilemesindeki bir diğer neden ise, Avrupa devletlerinden borç talep eden Osmanlı Devleti'ne sunulan düşük gümrük vergisi şartıydı. Bu durum şehirde el işçiliğine dayalı birçok zanaatı etkilemeye başladı. Örneğin; dokuma işlerinde yaşanan düşüş, pamuk talebini de etkilemiş ve arzın düşmesine neden olmuştu. Ticarette yaşanan sorun tarım sektörünü de doğrudan etkilemiş, pamuk üretimi de düşmüştü. Edirne'nin işgali ile sonuçlanan bir diğer savaş Balkan Savaşları'ydı. Bu savaş, ülke sınırlarının ve dolayısıyla Edirne vilayetinin sınırlarının küçülmesine neden oldu. Balkanlarda Edirne'nin elinde tuttuğu ekonomik hinterland, Bulgaristan ve Yunanistan ile paylaşılmak zorunda kalındı[1940].

[1939] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 963, 969, 972.
[1940] Erol Haker, *a.g.e.,* s. 16-17.

4.2. Bayındırlık

4.2.1. İdarî Yapılar

4.2.1.1. Hükümet Konağı

Hükümet Konağı, Edirne'de Paşakapısı olarak adlandırılan yerde inşa edildi. İnşa edilen bölgede önceden sadrazamlara ait bir saray bulunduğu bilinmektedir. İstanbul'un fethine kadar genellikle sadrazamlar bu sarayda ikamet etmişlerdi. Eski Edirne valileri Çirmen'de otururken şehir merkezinde Bostancıbaşı görevli idi. II. Mahmud Dönemi'nde 1818 yılında Çirmen Valisi Karslı Ali Paşa'dan sonra merkez Edirne'ye taşınmış ve valiler vilayeti buradan yönetmeye başlamışlardı. Bu gelişmelerin ardından Edirne Valiliği'ne atanan Ali Celal Paşa, sadrazam sarayındaki eski konağı yaptırdı ve burayı Hükümet Konağı olarak kullanmaya başladı[1941]. Konak, sıklıkla çıkan yangınlar dolayısıyla kullanılmaz hale gelse de dönemin valileri tarafından yeniden yapılmıştı. Örneğin; 1829 Rus işgali sırasında konak yanmıştı. Dönemin valisi Ağa Hüseyin Paşa tarafından tekrar yaptırıldı. Kasım 1857 tarihinde Muhammer Paşa'nın döneminde yine yanmıştı[1942]. 26 Ekim 1861 tarihinde verilen izin ile Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın ikinci valilik döneminde büyük bir itinayla tekrar yapıldı[1943]. Bu dönemde iki katlı, 35 oda ve bir kabul salonu ile harem dairesi eklendi[1944]. Hükümet Konağı'nın 5 dairesi Edirne valisine, 3 dairesi padişah emlak komisyonuna, 5 dairesi defterdarlık ile muhasebe sandığına, 3 daire vilayet özel kalem ve evrak dairesine, 3 daire maarif müdürlüğü ile tercüman ve meclis kalemine, 5 daire defter-i hakani, tahrir ve vergi müdürlükleri ile kalemine tahsis edildi. Ayrıca 7 daire evkaf muhasebesi ve kalemi, nüfus nezareti ve kalemi, orman sermüfettişliği, mühendisler ve maarif kalemi, ziraat bankası

[1941] Mart 1817 tarihli belgede Çirmen Mutasarrıfı Ali Celal Paşa'nın, Edirne'ye gideceğini, yalnız Edirne'de hazırlanacak Hükümet Konağı'nın ne suretle yapılmasının muvafık olacağına dair hatt-ı hümayun. Bkz. BOA, *HAT.*, 963/41228, (H. 19 Rebiülahir 1232 / M. 8 Mart 1817).

[1942] BOA, *A.}MKT.UM.*, 297/26, (H. 25 Rebiülevvel 1274 / M. 13 Kasım 1857); Edirne Hükümet Konağı ile birlikte Talimat-ı Umumiye, Risale-i Ahdiye, Ticaret Muahadesi ile Ahidname-i Umumiye daireleri yanmıştır. Bkz. BOA, *A.}MKT.MHM.*, 131/27, (H. 10 Şevval 1274 / M. 24 Mayıs 1858).

[1943] Edirne'de yanan Hükümet Konağı'nın tekrar inşaasına izin verilmiştir. Bkz. BOA, *A.}MKT.UM.*, 511/8, (H. 23 Rebiülahir 1278 / M. 28 Ekim 1861); Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 343.

[1944] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1317 / M. 1901),* Def'a 27, s. 316.

şubesine verildi. Tahsilat komisyonu ve diğerleri için ise 3 daire verildi[1945]. Ekim 1867 tarihinde gönderilen mazbata ile Edirne Hükümet Konağı'nın genişletilmesi çalışmalarına müsaade edildi. Genişletme çalışmaları için 199.205 kuruş masraf edildi. Diğer masraflar için sonradan 19.923 kuruş daha ek ödenek sağlandı[1946]. Bu genişletme çalışmaları esnasında Hükümet Konağı'nın yanına Merkez Liva Dairesi inşa edildi. Bu dairenin yapım aşamasında eski surların taşlarının kullanıma izin verilmiş ve Edirne Merkez Hapishanesi'nin mahkûmları çalıştırılmıştı[1947]. 1878 yılında konağın 22 odası Adliye Dairesi'ne dönüştürüldü. Aynı yıl içinde tekrar tamir gören konağın 13 odası Posta ve Telgraf Dairesi'ne verildi. Hurşit Paşa'nın valiliği döneminde bazı odaları Matbaa Dairesi olarak kullanıldı[1948]. 1893 yılında konağın bazı kısımları yeniden yapıldı. İnşaat masrafı için talep edilen 55.000 kuruşun ödeme izni verilmesine rağmen, konağın kalan kısmının ikmali için 34.000 kuruşun 1893 yılı ödeneğinden tahsis için de izin istendi[1949]. 22 Şubat 1909 tarihinde Edirne Merkez Vilayet Hükümet Dairesi'yle Niyabet-i Şeriye Odası'nın tamir masrafı için bütçeden 12.212 kuruş tahsis edildi[1950].

4.2.1.2. Belediye Dairesi

Edirne'de ilk belediye teşkilatlanması, 1868 yılında Edirne Valisi Hurşit Paşa zamanında gerçekleştirildi[1951]. Bu dönemde Belediye Binası'nın çok sık yer değiştirdiği bilinmektedir[1952]. Bugünkü Edirne Belediye Binası, 31 Ağustos 1899

[1945] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi…*, s. 75.
[1946] 2 Aralık 1867 tarihli Edirne Hükümet Konağı'nın genişletilmesine dair mazbata ve yapılan masrafın çizelgesi için bkz. BOA, *İ.MVL*., 582/26114, (H. 5 Şaban 1284 / M. 2 Aralık 1867).
[1947] Edirne Hükümet Konağı yanına inşa ettirilecek merkez-i liva dairesinin inşaatında Edirne surlarından işe yarayan taşların kullanılması ve mahkûmların çalıştırılmasıyla tasarruf sağlanacağına dair tebligat gönderilmiştir. Bkz. BOA, *A.}MKT.MHM*., 395/84, (H. 12 Şaban 1284 / M. 9 Aralık 1867).
[1948] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1317 / M. 1901),* Def'a 27, s. 316.
[1949] BOA, *DH.MKT*., 2054/125, (H. 5 Şaban 1310 / M. 22 Şubat 1893).
[1950] BOA, *BEO*., 3509/263140, (H. 18 Safer 1327 / M. 11 Mart 1909).
[1951] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 348.
[1952] Günümüzde kullanılan Belediye Binası inşa edilmeden önce Sultan Selim Caddesi'nde bulunan 2 katlı, 10 odalı hizmet binası, belediye olarak kullanılmıştır. Haluk Kayıcı, *a.g.e.*, s. 59.

tarihinde temelleri atılarak muhtemelen 1900 yılında tamamlanmıştı[1953]. Ahmed Badi Efendi, eski Belediye Binası'nın harap olmasından dolayı 1 Eylül 1899 tarihinde terkedildiği ve yeni binanın inşaatının temelinin atılmasını müteakip 19 Aralık 1900 tarihinde resmi açılışı yapıldığından bahsetmektedir[1954]. Osman Nuri Peremeci ise "*...eski belediye reislerinden Cezzarzade Dilaver Bey merhumun reisliği zamanında 1899 senesinde pek güzel surette yapılmıştır ki, Edirneliler bu daire ile öğünebilecekleri gibi, Dilaver Bey merhum da bu daire ile anılacaktır*" diye bahsetmektedir[1955]. Bina'nın mimarı, Edirne Harbiye Mektebi'nde öğretmenlik yapan ve aynı zamanda belediyenin de mühendisi olan Emekli Miralay Nazif (Akanlar) Bey'di. Belediye Binası, bilindiği kadarıyla 5.000 liraya mal olmuş ve paranın tümüne yakın kısmı Edirne halkından varlıklı kişilerin katkılarıyla sağlanmıştı[1956]. Bina, 2 büyük salon ve 10 odalı olarak inşa edildi[1957]. İnşa sürecinde Belediye Binası'nın yapımında kullanılan malzemelere vergi muafiyeti uygulandı[1958]. Mart 1903 tarihinde Edirne Belediye Dairesi'nin yeniden inşasında hizmetleri görülen Belediye Meclis Azası Hüseyin Akif, Yorgi Efendi, Revpet Efendi, Ponoroya Efendi ve Mimar Corci Efendi'nin ödüllendirilmeleri ile ilgili bir teklif verilmişti[1959]. 25 Haziran 1901 tarihinde Edirne Belediye Binası'nın yapımındaki gayretlerinden dolayı Belediye Reisi Dilaver Bey bir nişan ile ödüllendirildi[1960].

[1953] 1901 tarihli Edirne Vilâyet Salnamesi'nde (H. 1310 / M.1892-1893 olarak) bitirilme tarihinin yanlış yazılması olasılığından dolayı ne zaman bittiğine dair kesin bilgi yoktur. Bkz. *Edirne Merkez Vilâyet Salnamesi (H.1319 - M. 1901)*, C. 1, s. 238.

[1954] "*Bu dairenin ebniyesi zîk ve harab olduğundan hedm edilerek H. 24 Rebîulâhir 1317 ve R. 19 Ağustos 1315 Perşembe günü esâsı vaz olunmuş ve inşaatın hadd-i hitâma vâsıl olmasını müteâkib 6 Şaban 1318 ve 16 Teşrîn-i Sânî 1316 Perşembe günü resm-i küşâdı icrâ edilmiştir*." Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 777.

[1955] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 348.

[1956] *Edirne Merkez Vilâyet Salnamesi (H.1319 - M.1901)*, C. 1, s. 238; Osman Nuri Peremeci, Belediye Binası ile ilgili masrafı 10.500 lira göstermektedir. "*Emekli Miralay Nazif Bey'den öğrendiğime göre Belediye Binası o zamanda 10.500 liraya çıkmış. Merhum Dilaver Bey, hemen hiç borçlanmadan bu işi başarmıştır*" şeklinde bahsetmektedir. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 348.

[1957] *Edirne Merkez Vilâyet Salnamesi (H.1319 - M.1901)*, C. 1, s. 238; Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 348.

[1958] BOA, *BEO.*, 1534/114986, (H. 18 Rebiülahir 1318 / M. 15 Ağustos 1900); BOA, *Y.A.RES.*, 105/21, (H. 26 Ramazan 1317 / M. 28 Ocak 1900).

[1959] BOA, *DH.MKT.*, 660/28, (H. 1 Zilhicce 1320 / M. 1 Mart 1903).

[1960] BOA, *DH.MKT.*, 2503/8, (H. 8 Rebiülevvel 1319 / M. 25 Haziran 1901).

1913 yılında Bulgaristan'ın Edirne'yi işgal etmesi üzerine bina Belediye Meclisi tarafından "Kral Köşkü" olarak Bulgar Kralı Ferdinand'a tahsis edildi. Belediye Dairesi de kısa bir süre Sanat Mektebi'ne taşındı[1961]. İşgal süreci sona erdikten sonra tekrar bu binaya sevk edildi. 1914 tarihinde binanın sağ tarafında kalan evler ve araziler istimlak edilerek belediye için "Sıhhiye Dairesi" inşa edildi[1962]. belediye hizmetleri günümüzde de bu binadan verilmeye devam etmektedir.

4.2.2. Sosyal ve Ticarî Kurumlar

4.2.2.1. Evkaf Dairesi

Eski Camii civarında bulunan Müslüman mezarlığı zaman içinde kullanılmaz hale gelmiş ve harap olmuştu. Bu mezarlık daha sonra yıkıldı ve yerine medrese ile dükkânlar yapıldı. 1909 yılında Evkaf Nezareti tarafından dükkânlar kaldırılarak 4 dershane ve 7 odadan oluşan "Medresetü'l Vaizin" adıyla bir medrese açıldı. Bu medrese bir dönem askerî cezaevi olarak kullanılan Selimiye'deki Darü'l-hadis Medresesi'nin tamiri üzerine buraya taşındı. 1915 yılında ise Medresetü'l Vaizin için yapılan bina evkaf ve müftülük dairesi olarak kullanılmaya başlandı[1963].

4.2.2.2. Cemaat-i İslamiye Dairesi

1880 yılında çıkarılan Rumeli Kanunnamesi'nin 214. maddesi gereğince Edirne'de Kadri Paşa'nın valiliği zamanında Cemaat-i İslamiye Cemiyeti kuruldu. Cemiyetin ilk toplandığı yerin bugünkü belediye civarında eski bir ev olduğu tahmin edilmektedir[1964]. Eski Camii karşısında bulunan "Maarif Bahçesi" Cemaat-i İslamiye'ye devredildi ve bir dönem toplantılar burada yapıldı. Aynı zamanda cemiyet buraya "Hadikatü'l Fevait" adında bir de bahçe yaptırdı. Bahçenin arkasına da bir tiyatro binası inşa ettirildi. Ancak bu bina 1905 tarihli Kaleiçi yangınında

---

[1961] Rıfat Osman, *a.g.e.,* s. 74.
[1962] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 348; Rıfat Osman, *a.g.e.,* s. 74.
[1963] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.,* s. 349; 'Medresetü'l Vaizin' yapım yılı bu eserde 1907 olarak verilmiştir. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e,* s. 74-.75
[1964] Rıfat Osman, *Edirne Rehnüması..,* s. 75.

kullanılmaz hale geldi[1965]. Cemiyet merkezi, daha sonra Aslanzade Kabristanlığı bitişindeki çömlekçi dükkânının üst katına taşındı[1966]. 1916 yılında Edirne ahalisinin yardımlarıyla yaptırılan İttihat ve Terakki Kulübü binası, I. Dünya Savaşı bittikten sonra cemiyetin merkezi haline getirilmişti[1967].

4.2.2.3. İttihat ve Terakki Kulübü

İttihat ve Terakki Kulübü, 1916 yılında eskiden Hıdırağa Mahallesi'nde bulunan Hazinedar Sinan Bey Konağı'nın olduğu arazi üzerine inşa edildi. Kulübün inşaat masrafları içi Edirne ahalisinden yardım toplanmıştı. Osmanlı mimarisine uygun olarak 7 oda, büyük bir salon ve bir sahneden ibaret olan binanın iç ve dış süslemeleri Dr. Rıfat Osman Bey'e çizdirildi. Düzenlemesi yapıldıktan sonra mimar Alaaddin Bey'in de görüşleri alınarak yapımına başlandı[1968]. I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1918 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti dağılınca, bina Cemaat-i İslamiye dairesi olarak kullanılmaya başlandı. Cumhuriyet Dönemi'nde uzun bir süre bakımsız kalan bina, 1930'da Mustafa Kemal Atatürk'ün Edirne ziyareti esnasında onun emriyle tekrar yenilendi. Bir müddet Halkevi olarak kullanılan bu bina, günümüzde Halk Eğitim Merkezi olarak eğitim ve kültür etkinliklerine devam etmektedir[1969].

4.2.2.4. Edirne Ziraat Bankası Şubesi

Osman Nuri Peremeci'ye göre bankanın temeli "Memleket Sandığı" adı altında demiryolu yapımı için başlatılan kumpanyalar örnek alınarak atılmıştı. Dönemin Edirne Valisi Müşir Arif Paşa'nın gayretleri ile 1866 yılında çiftçilerden toplanan yardım paraları ile ilk temeli atıldı. Memleket Sandığı'nın kurulmasından

---

[1965] Bu yer, sonradan yıktırılan Esad Paşa yadigârı saat kulesi bitişiğindeki eski Tekfur Sarayı'nın olduğu bölgedir. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 351-352.
[1966] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 75.
[1967] Savaştan sonra İttihat ve Terakki Kulüpleri yasaklanınca bu bina Cemaat-i İslamiye'ye tahsis edilmiştir. Bina Cumhuriyet Dönemi'nde Halkevi haline getirilmiştir. Bugün ise Halk Eğitim Merkezi olarak varlığını sürdürmektedir. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 349.
[1968] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 76.
[1969] Ahmet Usal, *a.g.e.*, s. 107.

sonra uzun bir süre inşasına devam edildi. Bina, yapımı tamamlandıktan sonra Ziraat Bankası'na devredildi[1970]. Ancak arşiv kaynaklarına göre 14 Temmuz 1880 tarihinde Mösyö Charles Hanson ve Mösyö Edward adında iki İngiliz girişimci ile sermayesi bir milyon İngiliz lirası olan ve imtiyazı Edirne vilayetine münhasır bulunmak üzere bir Ziraat Bankası şubesi açılmasına dair mukavele yapılmıştı[1971]. Banka şubesi açıldıktan sonra Edirne dâhilindeki çiftçilerin ihtiyaçlarının karşılanması için faaliyet yürütmeye başladı. 22 Temmuz 1889 tarihli Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen bir tebligatta, ziraatçilerden ihtiyacı bulunanlara yardımcı olmak amacıyla kurulan Edirne'deki Ziraat Bankası Şubesi'nin teşkilatının tamamlanması için gerekli olan çalışmaların bir an evvel yapılması istendi[1972]. Banka belli dönemlerde çiftçinin çektiği sıkıntıları hafifletmek amacıyla yardımlarda bulundu. Örneğin; 18 Eylül 1899 tarihli bir tebligatta, 1886-1889 arası Edirne'de yaşanan şiddetli kuraklık nedeniyle yeterli mahsul alamayan çiftcilerin zor durumda olduğu ve ziraat mevsimi geçmeden Ziraat Bankası şubelerinden çiftcilere yardım yapılması talep edildi[1973]. 20 Eylül 1899 tarihinde ise yardıma muhtaç olanlara bir miktar akçe yardım edilmesi kararı alındı[1974]. 2 Nisan 1900 tarihli tebligatta ise muhtaç olan çiftçilere 33.000 kuruş ödenek tahsis edilmesi kararı verildi[1975]. Eylül 1900 tarihinde ise Ziraat Bankası dairesi için Hükümet Konağı arazisinde yeni bir bina inşaatına başlandı[1976]. Hükümet Konağı avlusunda başlatılan inşaat kısa bir sürede tamamlandı. Halen günümüzde de aynı yerinde ve aynı görevinde bulunan binanın 11 Eylül 1901 tarihinde açılış merasimi yapıldı[1977].

[1970] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 347.
[1971] Mukavele ve sair evrak için bkz. BOA, *A.}DVN.MKL*, 19/19, (H. 6 Şaban 1297 / M. 14 Temmuz 1880).
[1972] BOA, *DH.MKT.*, 1641/52, (H. 24 Zilkade 1306 / M. 22 Temmuz 1889).
[1973] BOA, *DH.MKT.*, 2248/23, (H. 12 Cemaziyelevvel 1317 / M. 18 Eylül 1899).
[1974] BOA, *BEO.*, 1374/102989, (H. 14 Cemaziyelevvel 1317 / M. 20 Eylül 1899).
[1975] BOA, *BEO.*, 1465/109838, (H. 1 Zilhicce 1317 / M. 2 Nisan 1900).
[1976] BOA, *İ.TNF.*, 9/31, (H. 15 Cemaziyelahir 1318 / M. 10 Ekim 1900); BOA, *ŞD.*, 1216/14, (H. 16 Cemaziyelevvel 1318 / M. 11 Ekim 1900); BOA, *BEO.*, 1564/117235, (H. 19 Cemaziyelevvel 1318 / M. 14 Ekim 1900).
[1977] BOA, *DH.MKT.*, 2530/123, (H. 27 Cemaziyelevvel 1319 / M. 11 Eylül 1901); Osman Nuri Peremeci, eserinde bu yeni binanın 1912 yılında yapıldığını belirtmiştir. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 347.

4.2.2.5. Edirne Osmanlı Bankası Şubesi

Osmanlı Bankası, Kırım Savaşı (1853-1856)'dan beri Osmanlı topraklarında faaliyetlerde bulunan Ottoman Bank'ın İngiliz grubu, Credit Mobilier, Comptoir d'Escompte de Paris ve büyük bankacılık temsilcileri Hottinguer, Fould, Pillet-Will Mallet'i içeren bir Fransız grubunun 27 Ocak 1863 tarihinde birleşmesiyle kuruldu[1978]. Osmanlı Bankası'nın devlet içinde birçok fonksiyonu vardı. Banka, hem devlet bankası, hem de ticarî banka statüsündeydi[1979]. Uzun bir süre Osmanlı Devleti'nin merkez bankası olarak görev yaptı. Yabancı sermaye ile kurulmuş olmasına rağmen Osmanlı sınırları içinde yaygın bir şube ağı ile ticarî bankacılıkta önemli bir yer edindi[1980].

Osman Nuri Peremeci'ye göre Osmanlı Bankası'nın Edirne Şubesi, 1868 yılında açılmıştı. Çilingiler Çarşısı'nda bulunan Kürkçüler Hanı yıkılmış, arsası banka tarafından satın alınarak üzerine Edirne Osmanlı Bankası Şubesi açılmıştı[1981]. Banka idarecileri ile ilgili ilk bilgiler 1883 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'de verilmektedir. Bu salnamede banka direktörü Mösyö Tomas (Nikonbelg?), direktör muavini Mösyö Ernest (Şınel?), kontrol memuru Mösyö Emil Ernesto, tezkire muhasebe ve tahrirat memuru Kostaki Efendi, baş muhasebe memuru Mösyö Eyftas, muhasebe kâtipleri Ajen de la (Cubov?), Mösyö Jak Castelli ve Mösyö Jon Grunberg idi[1982]. 1903 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'ne göre ise direktör Mösyö Z. B. Kurvazaya ve Mösyö Kiyork Şinorkiyan, muhasebeci Mösyö Rudolf Bucatti, muhasebeci muavini Mösyö Maksud Yakopyan, tahrirat-i ecnebiye muavini Mösyö

[1978] Jacques Thobie, "Osmanlı Bankası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1985, s. 775; 27 Ocak 1863 tarihinde imtiyaz anlaşması, Sadrazam Yusuf Kamil, Hariciye Nazırı Mehmed Emin Ali, Meclis-i Vâlâ Reisi Keçecizade Mehmed Fuad, Maliye Nazırı Mustafa Fazıl Paşa ve Divan-ı Muhasebe Reisi Ahmed Vefik Paşa tarafından onaylanmıştır. Bkz. Kaya Bayraktar, "Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 2, 2002, s. 80. Banka kuruluş şartlarına göre Osmanlı Hükümeti'ne yıllık %6 faiz oranıyla 500.000 sterline kadar kredi tahsis edecektir. 1869 yılında bazı maddelerin değiştirilmesi üzerine kredi limiti aylık 300.000, yıllık 1.800.000 sterline; 1875 yılında ise kredi limiti 2.700.000 sterline yükseltilmiştir. Bkz. Kaya Bayraktar, "Osmanlı Bankası'nın Merkez Bankası Fonksiyonu (1863-1875)", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, C. 3, N. 1, 2011, s. 96.

[1979] Kaya Bayraktar, "Osmanlı Bankası'nın Merkez…", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, C. 3, s. 96.

[1980] Haluk Kayıcı, *a.g.e.*, s. 291.

[1981] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 93; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 254, 351.

[1982] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1300 / M. 1883),* Def'a 9, s. 81.

Oskar Şimyadig, tahrirat-i ecnebiye kâtibi Mösyö Papadaki, sandık emini Mösyö Ardasis Esmeryan ve sandık emini muavini Mösyö Aleksandır Abacıbaşı'ydı[1983].

4.2.2.6. Diğer Ticarî Kuruluşlar

Edirne'nin ekonomisine katkıda bulunmak, ticarî denetimi sağlamak ve sürekliliğini korumak amacıyla birçok kurum görev yapmaktaydı. Edirne'de kurulan ticarî kuruluşlardan biri Düyun-ı Umûmiyye İdaresi'ydi. Osmanlı Devleti, giderlerini karşılamak amacıyla 1850'li yıllardan itibaren Avrupa devletlerinden almaya başladığı dış borcu ödeyememişti. Bunun üzerine Avrupa devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 20 Aralık 1881 tarihinde borçların tahsili için "Muharrem Kararnâmesi" olarak bilinen antlaşma imzalandı[1984]. Bu antlaşmanın Edirne'yi ilgilendiren yanı, önemli gelirlerinden olan ipek öşürü, tömbeki ve tütün üretiminin gelir kontrolünün Düyun-ı Umûmiyye İdaresi'ne devredilmesiydi[1985]. Düyun-ı Umûmiyye İdaresi'nin Edirne'de kuruluş tarihi tam olarak bilinmese de ilk kez 1885 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nde varlığı görülmektedir. Salnamelerin bir önceki yıla göre hazırlandığı bilgisinden yola çıkarsak en geç 1884 yılında Edirne'de bu idare bulunmaktaydı. 1885 yılında idarede görevli memurlar şöyleydi: Edirne Düyun-ı Umûmiyye Nazırı Rahmi Efendi, Müfettişi Corceviç Efendi, Tahrirat Başkâtibi Rıfat Efendi, Tahrirat Kâtip Muavini Ahmed Şevki Efendi, Tahrirat Mübeyyizi Necib Efendi, Sandık Emini Agob Efendi, Muhasebe Başkâtibi Abdülvahab Efendi, Muhasebe Kâtip Muavinleri Osman ve Nuri Efendiler ve Müskirat Kâtibi Salih Efendi[1986]. Düyun-ı Umûmiyye Varidat-ı Mahsusa Dairesi, Edirne'de Abacılar Çarşısı başında Rüstem Paşa Hanı'nda bulunmaktaydı[1987].

Edirne'de kurulan diğer ticarî kuruluşlar "Edirne Ticaret Odası" ve "Edirne Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası" idi. Osmanlı Devleti'nde Ticaret Odaları ilk olarak 14 Ocak 1882 tarihinde "İstanbul Ticaret Odası" adıyla kuruldu. Oda'nın görevleri

---

[1983] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 670.
[1984] Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Küçük, Tevfik Ertüzün, "Düyun-ı Umumiyye", *TDVİA*, C. 10, İstanbul 1994, s. 58-62.
[1985] Cevdet Küçük, Tevfik Ertüzün, *a.g.m.*, s. 59.
[1986] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1302 / M. 1885),* Def'a 11, s. 53.
[1987] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892),* Def'a 18, s. 143.

arasında diğer şehirlerde odalar kurulmasını sağlamak, Ticaret Borsası kurmak ve bir ticaret mektebinin açılması bulunmaktaydı. İstanbul Ticaret Odası, ülkede öncelikle kurulması gereken odalar ile ilgili olarak birinci derecede Selanik, İzmir, Halep, Beyrut ve Bağdat; ikinci derecede ise Edirne, Bursa, Konya, Erzurum, Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Yanya'da birer oda kurulmasını önermekteydi[1988]. Edirne Ticaret Odası, 1883 yılında dönemin Edirne Valisi Kadri Paşa tarafından açıldı[1989]. 1883 yılında kayıtlarına rastladığımız Edirne Ticaret Odası'nın ilk heyet başkanı Salih Bey'di[1990]. Edirne Ticaret Odası, 1889 yılında Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası bünyesinde toplandı. 1890 yılında kayıtlarına rastladığımız yeni oluşumun başkanlığına Mıgırdıç Katipyan Efendi getirildi[1991]. 1903 yılında ise başkanlığa tekrar Salih Bey getirildi[1992]. Oda, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Rüstem Paşa Hanı'nda bulunmaktaydı. Daha sonra ise önceleri "Paşa Hanı" denilen Bekir Rüstem Paşa Hanı, 1928 yılında Borsa İdaresi ile ortak bir şekilde satın alınarak bu binaya taşındı[1993].

Edirne'nin ticarî kuruluşlarından birisi de "Edirne Reji Dairesi" idi. 1881 yılında Osmanlı Devleti ile Düyun-ı Umûmiyye arasında yapılan antlaşmadan sonra tütün öşürü, bu kuruma devredilmişti. 1883 yılında Osmanlı tütün tekelinin yönetimi Düyun-ı Umûmiyye tarafından yabancı bir şirkete verildi. "Müşterekü'l Menfaa İnhisarı Duhan-ı Devlet-i Aliyye-i Osmanîye" adıyla kurulan şirket, ülke sınırları içinde tütün üretme, satın alma ve satma yetkisine sahipti[1994]. Kısaca Tütün Rejisi denilen bu şirket, Osmanlı coğrafyasında tütün yetiştiriciliği yapılan şehirlerde birer

---

[1988] Adnan Giz, "Osmanlı Devleti'nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1985, s. 751.
[1989] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 350.
[1990] Diğer üyeler şöyledir: Tüccar Bahaeddin Efendi, Tüccar Bedestani Hacı Mehmed Ağa, Altınalmaz Maltiyadi Efendi, Avram Azaryan Efendi, Yağcıoğlu Kirkor Ağa, Hacı Yorgaki Ağa, Tüccardan Bedestani Kamil Efendi, Bakkalbaşı Emin Efendi, Todoraki Ağa, Kara Kostioğlu, Hristodolaki Ağa, Avakim Ağa. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1300 / M. 1883),* Def'a 9, s. 47.
[1991] Diğer üyeler şöyledir: Banka Direktörü Antuan Efendi, Salih Bey, Mehmed Bey, Hacı İbrahim Bey, Altınalmaz Maltiyadi Efendi, Tahir Efendi, Hacı Emin Efendi, İshak Efendi, Zerokyan Kihork Efendi, Dikran Efendi, Avram Papo Efendi, Avram Efendi. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1307 / M. 1890),* Def'a 16, s. 55.
[1992] Diğer üyeler şöyledir: Emin Efendi, Kiryazi Efendi, Kimon Efendi, Moiz Papo Efendi, Begosyan Efendi, Yani Petraki Efendi. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 659.
[1993] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 350.
[1994] Haluk Kayıcı, *a.g.e.*, s. 298.

şube açmıştı. Edirne'deki Reji Dairesi, Ayşekadın Semti'nde İstanbul yolu üzerinde bulunan Has Fırın civarındaydı[1995]. Bu idare bir dönem Haffaflar Çarşısı'nı tütün deposu olarak kullanmaktaydı[1996].

4.2.3. Güvenlik ve Askerî Yapılar

4.2.3.1. Jandarma Dairesi

Osmanlı Devleti'nde güvenlik ve asayiş her zaman önemli bir yer tutmaktaydı. Tanzimat Dönemi'nden beri Jandarma Teşkilatı geliştirilmeye çalışılmıştı. 16 Nisan 1880 tarihinde çıkarılan "Jandarma Nizamnâmesi" ile de bu teşkilatın görev ve yetkileri belirlenmişti[1997]. Edirne'de Jandarma Teşkilatı'nın bu dönemden itibaren gelişme göstermesi muhtemeldir. İlk kullanılan dairenin yeri ile ilgili olarak kesin bilgiler mevcut olmasa da Osmanlı kayıtlarında dairenin tamir masrafları ile bilgiler mevcuttur. 1890 yılında Edirne Jandarma Dairesi'nin tamiri için ihtiyaç olan 8.000 kuruş talep edilmişti. Sadaret makamı bu talebe karşılık olarak Jandarma'nın 1890 yılı bütçesinden bu meblağın karşılanması için bir irade-i seniye gönderdi[1998]. Yine Haziran 1897 tarihinde Jandarma Dairesi'nin keşif ve tamir masrafları için Maliye Nezareti'nden 9.950 kuruş talep edildi. Sadaretten gönderilen irade-i seniyyede ise bu meblağın yine Jandarma'nın 1897 yılı bütçesine dâhil olan taşra inşaat ve tamirat tertibinden tesviyesi istendi[1999]. Jandarma Komutanlığı dairesi, Hükümet Konağı'nın arazisi sınırları içinde inşa edilmişti. Hükümet Konağı'nın avlu kısmında yer alan bina, Müşir Arif Paşa'nın vali vekilliği zamanında 1901 yılında Emlak-i Seniyye İdaresi olarak yapılmıştı[2000]. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bina, Jandarma Komutanlığı'na devredildi[2001].

[1995] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892),* Def'a 18, s. 143.
[1996] Haluk Kayıcı, *a.g.e.*, s. 239.
[1997] Abdülkadir Özcan, "Zaptiye", *TDVİA*, C. 44, İstanbul 2013, s. 129.
[1998] BOA, *DH.MKT.*, 1840/64, (H. 6 Şevval 1308 / M. 15 Mayıs 1891); BOA, *İ.DH.*, 1228/96170, (H. 15 Şevval 1308 / M. 24 Mayıs 1891).
[1999] BOA, *BEO.*, 970/72741, (H. 28 Muharrem 1315 / M. 29 Haziran 1897); BOA, *İ.AS.*, 21/18, (H. 9 Muharrem 1315 / M. 10 Haziran 1897).
[2000] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 71.
[2001] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 346.

4.2.3.2. Kumandanlık (Müşîriyyet) Dairesi

Edirne'nin güvenliği açısından önemli bir merkez olan Kumandanlık dairesi, 19 Temmuz 1897 tarihinde Eskicâmi Caddesi'nde bulunan Halil Paşa Hanı ile Gümrük Hanı arsaları üzerine tekrardan yapım kararı alındı. Bu karar üzerine Kumandanlık dairesi, 1.252 metrekare bir alana tekrar inşa edildi[2002]. Daire için 1.586.910 kuruş masraf edilerek 31 Ağustos 1899 tarihinde Perşembe günü resmi açılışı yapıldı. Kapı üzerindeki kitabede "*Zînetefzâ- yı makâm-ı muallâ-yı hilâfet-i İslâmiye ve erîke-pîrâ-yı saltanat-ı Osmâniyye es-Sultân ibnü's-Sultân es-Sultân el-Gâzî (Abdülhamid Hân-ı Sânî) hazretlerinin taraf-ı eşreflerinden işbu dâire-i askerîye mü'essesât-ı celîle-i mülûkânelerine ilâveten bin üç yüz on yedi sene-i hicriyyesi Muharreminde te'sîs ve inşâ edilmiştir*" yazılıdır[2003]. İki katlı ve 44 odalı ve 2 büyük salonu olan bir bina inşa edildi. Edirne İkinci Ordu merkezi yapıldığı dönemde kumandanlar ve subaylar Hükümet Konağı'nın harem dairesini kullanmışlardı. Daha sonra Kıyık Semti'nde bulunan Ahmed Paşa Konağı'na taşınmışlardı. Bu konak yerine yapılan büyük bir daire, Edirne Vali Vekili Müşir Arif Paşa'ya tahsis edilmişti[2004]. 1899 yılında açılışından sonra Müşirlik Dairesi olarak kullanılan bina, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra açılış merasimi yapılarak İkinci Ordu Karargâhı haline getirildi. 1913 yılına kadar ordu karargâhı olarak kullanıldı[2005].

Bina, Bulgar işgalinde Edirne'ye yardım amacıyla gelen Hilâl-i Ahmer Hastanesi heyetine tahsis edildi, işgalden sonra ise Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne devredildi. 1916-1917 yılında yanana kadar Darü'l-eytam-ı Şüheda, binayı geçici olarak kullandı[2006]. 1917-1920 yılları arasında Kolordu Karargâhı, 1920-1922 yılları arasındaki Yunan işgalinde Yunan ordusunun karargâhı, 1924-1934 yılları arasında ise Edirne Askerlik Şubesi olarak kullanıldı[2007]. Trakya Umumi Müfettişliği

---

[2002] Ahmed Badi Efendi, 1.252 metrekare üzerine inşa edildiğinden bahsederken, Rıfat Osman, 1.800 metrekare üzerine bina inşa edildiğinden bahsetmektedir. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 71; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 769, 775.
[2003] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 769, 775-776.
[2004] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 71.
[2005] Servet Ünkazan, *a.g.e.*, s. 86
[2006] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 71.
[2007] Servet Ünkazan, *a.g.e.*, s. 86

kurulunca 1934-1938 arası binanın bir kısmı bu müfettişliğe devredildi[2008]. 1938-1944 arasında ise Trakya Sınır Tugay Komutanlığı olarak kullanıldı. Bir dönem boş kaldıktan sonra Vilayet Konağı olarak kullanılsa da tekrar askerî amaçla kullanılmaya başlandı[2009]. Kumandanlık dairesinde Hasan Rıza Bey'in birçok tablosu bulunmaktaydı[2010].

4.2.3.3. Polis Müdürlüğü

Hükümet Konağı'nın girişinde sağ tarafta cephanelik yanında bulunan 7 odalı ahşap bir binada bulunmaktaydı[2011]. Edirne Polis Müdürlüğü, 1889-1890 yıllarında Polis Dairesi ismiyle Edirne cezaevi yakınlarında küçük bir daire durumundaydı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Edirne Polis Müdürü olarak atanan Cemal Bey'in çalışmaları ile bu daire tekrar restore edilerek yenilendi. Bu binanın yanında Reşadiye Bahçesi civarında Manyas Karakolhanesi, Mihal Köprüsü yakınında, Yıldırım'da ve Tekgöz Köprüsü'nde yeni polis merkezleri kuruldu. Manyas Karakolhanesi'nde merkez telefon santrali kurularak diğer karakollara telefon hatları çekildi. Balkan Savaşları öncesinde Polis Müdürü Fuat Bey'in girişimleri sonucu Kaleiçi mevkiinde bir mektep (bugünkü İstiklal Ortaokulu) binasına taşındı. 1916 yılında Polis Müdürlüğü binası Sanat Mektebi (Darü'l-eytam olarak bilinen)'nin buraya taşınması için Edirne Cezaevi Müdürlüğü'ne bırakılınca Polis Müdürlüğü de matbaa binasına taşındı[2012].

Ayrıca şehrin ve önemli bölgelerin korunması amacıyla muhtelif yerlere karakolhaneler kuruldu. Devlet tarafından işgal ve asayiş olaylarına karşı

[2008] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 348.
[2009] Bu bina günümüzde Tugay Karargâhı olarak kullanılmaktadır. Bkz. Servet Ünkazan, *a.g.e.*, s. 86
[2010] Osman Nuri Peremeci, özellikle Fatih Sultan Mehmed'in Osmanlı-Venedik Savaşları'nda Venediklilerin Türk donanmasını mağlup ettiğinde sinirlenerek atını denize sürdüğü anın resmedildiği tablo bu dairede asılı olduğunu belirtmektedir. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 165; Ancak, Fatih Sultan Mehmed'in atını denize sürdüğü dönem Osmanlı-Venedik Savaşları zamanında değil, İstanbul'un fethi esnasında gerçekleşmiştir. İstanbul kuşatmasının deniz muharebeleri için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 477-478; Ayrıca Fatih'in atını denize sürdüğü tablonun ressamı, II. Abdülhamid Dönemi'nde saray ressamı olarak görev yapan Fausto Zonaro'nun olduğu bilinmektedir.
[2011] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892),* Def'a 18, s. 141.
[2012] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 75.

demiryolları hattı üzerinde de karakolhaneler oluşturdu. Bu karakolhaneler, demiryolu hattı güzergâhının güvenliğinin sağlanması ve görevlendirilen askerlere kalacakları yer temini için önem arzetmekteydi. Aralık 1907 tarihinde halk tarafından toplanan yardımlar ile Edirne'de 5 ve Cisr-i Mustafapaşa'da ise 2 karakolhane tamamlanarak açılışı törenleri yapıldı[2013].

4.2.3.4. Kışlalar ve Tabyalar

Kışla, askerin barındırıldığı ve hizmet gördüğü tek bir bina veya toplu halde bulunan muhtelif binalar ile bunların müştemilatından oluşan diğer binaların yer aldığı arazidir[2014]. Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar ulaşan kışlaların temelleri, II. Mahmud Dönemi'nde 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile atıldı. Bu dönemden itibaren kurulan kışlalar, genellikle ya şehirlerin yüksek yerlerinde ya da stratejik yerlerde inşa edildi[2015]. III. Selim ile başlayıp II. Mahmud Dönemi'nde de devam eden ordunun modernleşme süreci, şehir merkezlerinde Avrupa tarzında askerî kışlaların inşa edilmesini sağladı[2016].

Edirne'deki Mahmudiye Piyade Kışlası, Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra II. Mahmud'un emri ile Ayaşlı Müftü-zâde Çirmen Valisi Esad Muhlis Paşa zamanında Süleyman Paşa Mezra'sı denilen yerde "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kışlası" adıyla 1827 yılında inşa edildi. Dört köşesinde birer kule bulunan kışlanın dört giriş kapısı ve bu kapıların herbirinin girişinde havuz bulunmaktaydı. Kışla, 40.000 asker alacak şekilde iki katlı ve içerisine tahta bir cami ile inşa edildi[2017]. Bina aslında daha önce Kemerler mevkiinde Topçu Kışlası olarak

---

[2013] BOA, *DH.MKT.*, 1215/42, (H. 5 Zilkade 1325 / M. 10 Aralık 1907).
[2014] 9 Ocak 1961 tarihli Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 51. maddesinde yapılan tanım bu şekildedir. Bkz. *Düstur*, Tertip 4, C. 1, No: 211, s. 1008.
[2015] Servet Ünkazan, *a.g.e.*, s. 24-25.
[2016] Osman Ülkü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Sitemi Olarak Tabya Mimarisi", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 27, Erzurum 2007, s. 248.
[2017] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 685; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 88; Piyade Kışla-yı Hümayun evvela cennetmekan Sultan Mahmud Han-ı Sâni Hazretleri'nin zaman-ı saltanatlarında inşa edilmiştir. Ondan sonra iki defa yanarak ikincisinde yeniden yaptırıldığı gibi geçen doksan üç tarihinde tekrar muhterik olmağla ol vakit bir katlı ve koridorsuz olarak inşa olunmuş, öbür yarısı üzerine de üçyüz bir senesinde asker-i şahane marifetiyle barakalar yaptırılmış idi. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 923.

inşa edilmişti. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile birlikte dönemin ordusunun adını taşıyan "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kışlası" olarak adı değiştirildi ve piyade kışlasına dönüştürüldü. 1839, 1856, 1865 ve 1876 yıllarında yanmasından dolayı "Yanık Kışla" olarak anılmaya başlandı[2018]. Kışla, 1883 yılında yeniden inşa edildi ve Müşir İbrahim Paşa'nın oğlu Nurettin Paşa (Sakallı Nurettin Paşa) tarafından 1915 tarihinde "Mahmudiye Kışlası" olarak adı tekrar değiştirildi[2019]. Kışla'nın güneyinde kalan kısım, 1878 yapılan koğuş kısmıydı. Bu kısım 1884 yılında yıktırılarak 1889 yılında yapımına tekrar başlandı. 1892 yılında iki katlı ve içerisinde 14 tabur kalacak şekilde tamamlanan bu kısım bir dönem "Darü'l-eytam (Yetimhane)" olarak kullanıldı[2020]. 1913 yılında Edirne kuşatması esnasında kuzey tarafındaki kapı ve üstündeki kütüphane, kabul salonu, Kumandanlık dairesi ile güney tarafındaki giriş kapısı yıkıldı. Balkan Savaşları'ndan sonra kışlanın batısında kalan fırın ve güneyindeki çift kuleli kapı (halen durmaktadır) Nurettin Paşa tarafından inşa ettirildi. Aynı dönemde yapılan mutfak ve kullanılan makinaları ise Müşir Abdullah Paşa'nın hizmetiydi[2021]. Kışla, 267 metre genişliğinde ve 640 metre uzunluğundaydı. I. Dünya Savaşı'nda bir dönem "Astsubay Mektebi" olarak kullanıldı[2022] ise de Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Edirne askerden arındırılmış bölge olarak kararlaştırıldığı için 1930'lara kadar kışla boş kaldı[2023]. Ekim 1933 tarihinde bina genel bir tadilat gördü[2024]. 1936 yılında tadilatı tamamlanan bina Millî Savunma Bakanlığı tarafından Toprak Mahsulleri Ofisi olarak Tarım Bakanlığı'na devredildi. 1945 yılında Adalet Bakanlığı'na devredilen bina, bu tarihten itibaren günümüze kadar Kapalı Cezaevi olarak kullanılmaktadır[2025].

[2018] Veysi Akın, "Çanakkale Savaşları Döneminde Edirne Merkez Asker Hastanesi'nde Verilen Sağlık Hizmetleri ve Vefat Eden Mehmetçikler", *100. Yılında Çanakkale Tebliğleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul 2016, s. 113; 1856 ve 1876 tarihli yangınlar için bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 727-728, 737.

[2019] Rıfat Osman, *a.g.e*., s. 88; Servet Ünkazan, a.g.e., s. 38.

[2020] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 88-89; http://www.edirnetarihi.com/index.php/2013/02/02/yanik-kisla-edirne-kapali-ceza-infaz-kurumu-binasi/, (Erişim Tarihi 1 Haziran 2019).

[2021] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 89.

[2022] Servet Ünkazan, a.g.e., s. 38.

[2023]http://www.edirnetarihi.com/index.php/2013/02/02/yanik-kisla-edirne-kapali-ceza-infaz-kurumu-binasi/, (Erişim Tarihi 1 Haziran 2019).

[2024] Ratip Kazancıgil, *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi…*, s. 147.

[2025] Servet Ünkazan, *a.g.e.*, s. 27.

Süvari Kışlası, Sarayakpınar yolu üzerinde Balkan Şehitliği'nin kuzeyinde, Mahmudiye Kışlası'nın batısında, doğusunda Tunca Nehri, güneyinde ise Saraçhane Köprüsü'nün yer aldığı bölgededir[2026]. Rıfat Osman'ın eserinde 1816 yılında yapılan "Topçu Kışlası veya Kırmızı Kışla" olarak belirttiği bir kışladan bahsetmektedir. Süvari Kışlası'nın bu kışlanın da yapıları kullanılarak çevresinde inşa edilmesi muhtemeldir[2027]. Nitekim 1903 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi'nde, Piyade Kışlası civarında Sırık Meydanı denilen yerde 1816-1817 yılında yapılan büyük ambar, 1853-1854 yılında yaptırılan depo, Topçu ve Süvari Kışlaları, baytarhane, büyük ahırlar ve arka tarafında ise hastane kaydedilmiştir[2028]. Süvari ve Piyade Kışlaları'ndaki hamam Ağustos 1858 tarihinde tamir edildi[2029]. Kışlanın diğer bölümleri ve ahırların yapımına 1880 yılında başlandı ve yapım işleri belli dönemlerde sürdürüldü[2030]. 1889 yılında bir gece saat beş civarında Süvari Kışlası'nda başlayan yangın üzerine II. Abdülhamid'in emri ile yanan yerlerin hızlı bir şekilde inşasına başlandı[2031]. Ekim 1904 tarihinde de Müşir Arif Paşa, Süvari Kışlası'nı ve talim yerlerini denetleyerek ahırların bir an evvel bitmesi için emir verdi[2032]. 1909 yılında da bir tadilat geçirmiş olan binalar, Cumhuriyet Dönemi'nde General Fahri Özdilek Kışlası olarak hizmet vermeye başladı. Tunca Kışlası olarak da bilinen yapı, 2002 yılında tekrar elden geçirilerek 2006 yılında Trakya Üniversitesine devredilmiştir[2033].

Karaağaç Kışlası, istasyon civarında demiryolu üzerinde bulunmaktadır. Kışla, 1889-1890 yılında Müşir Veysel Paşa tarafından hastane olarak inşa edilmesine rağmen sonradan kışlaya çevrildi[2034]. Herhangi bir kitabesi bulunmayan yapının giriş kapısının üzerindeki levhada "*1911-1912 yılında Mahmud Şevket Paşa zamanında yaptırılmıştır*" ifadesi bulunmaktadır. Hastane olarak inşa edilen binalara

---

[2026] Servet Ünkazan, *a.g.e.*, s. 42.
[2027] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 89.
[2028] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 923.
[2029] BOA, *A.}M.*, 18/82, (H. 16 Muharrem 1275 / M. 26 Ağustos 1858).
[2030] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 89.
[2031] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 732.
[2032] BOA, *Y.PRK.UM.*, 71/126, (H. 13 Şaban 1322 / M. 23 Ekim 1904).
[2033] Servet Ünkazan, *a.g.e.*, s. 42; Günümüzde Trakya Üniversitesi Edirne Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu olarak kullanılmaktadır.
[2034] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 925.

eklemeler yapılarak bu tarihten itibaren kışlaya çevrilmiş olması muhtemeldir. 1992 yılında yeniden yapılanma ile Edirne 54. Mekanize Piyade Tugay Komutanlığına devredilmişti. 1996 yılından günümüze kadar General Celalettin Alakoç Kışlası olarak hizmet veren bu kışlanın güneybatısında tarım siloları, güneyinde Demirtaş Tabyası, doğusunda Demirtaş Çiftliği bulunmaktadır. Kışla içinde Osmanlı dönemine ait yapılar kışlanın güneydoğusunda yer almaktadır. İlk olarak yapılan Timurtaş Hastanesi'nin binası kışla içinde bulunmaktadır[2035].

Sanayi Kışlası ve Redif Dairesi, Edirne'de bulunan diğer kışla binalarıydı. Bu kışlanın binalarının bulunduğu arazi, IV. Mehmed Dönemi'nde "Çadır Köşkü" adıyla yaptırdığı köşkün yerindeydi. Sonradan Edirne Sarayı'ndan getirilen hastaların gönderildiği bir yer iken 1819 yılında Tophane ambarı olarak kullanıldı. Topçubaşı Dairesi'nin buraya yapılması ile birlikte "Yeni Tophane" olarak anılmaya başlandı[2036]. Bu kışla, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı esnasında hastaneye dönüştürüldü[2037]. Giriş kapısının sağ tarafında kalan iki katlı 25 odalı bina, "Redif Dairesi" olarak 1906 yılında Ferit Memduh Paşa tarafından yaptırıldı[2038]. 1902 yılından 1914 yılına kadar Sanayi Mektebi olarak kullanılmasından dolayı "Sanayi Kışlası" denildi[2039]. Kışla içindeki diğer daireler dönemin komutanı Abuk Ahmed Paşa tarafından yaptırılıp kunduracı ve terzi gibi sanat erbabına devredildi. 1918 yılında Kaleiçi'nde bulunan Darü'l-eytam (Yetimhane) bu binaya taşındı[2040]. Bugün, Baba Demirtaş Mahallesi, Sanayi Caddesi üzerinde bulunan kışlanın hastane, tophane ve köşk binaları günümüze ulaşamamıştır. Redif Dairesi ve deposu ise halen mevcut durumdadır[2041].

[2035] Servet Ünkazan, *a.g.e.*, s. 55-57.
[2036] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 89.
[2037] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 90. Bugün halen mevcut olan giriş kapısında "Hastahane-i Askerîye" yazısı bu dönemden kalmadır.
[2038] Servet Ünkazan, *a.g.e.*, s. 86; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 90.
[2039] Servet Ünkazan, *a.g.e.*, s. 87.
[2040] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 90.
[2041] Servet Ünkazan, *a.g.e.*, s. 87. Bir dönem Trakya Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu olarak kullanılmıştır.

Bir diğer kışla ise Ayşekadın Kışlası idi. Hakkında çok fazla bilgiye ulaşamadığımız bu kışla ile ilgili Edirne'de II. Meşrutiyet Dönemi'nde çıkarılmış *Afitab* gazetesinde "Ayşekadın Kışlası'nda" başlıklı bir haber bulunmaktadır[2042].

Yerleşik hayata geçiş ve kentleşmenin sonucu olarak toplum, dışarıdan gelecek herhangi bir tehlikeye karşı kendisini ve topraklarını koruma içgüdüsüyle sığınaklar, surlar ve kaleler inşa etmeye başlamıştı. Küçük çaplı şehirlerin oluşması ile birlikte genellikle topluluklar, Kaleiçi denilen etrafı surlarla çevrili yerleşim yerlerinde hayatlarını sürdürmüşlerdi. Tarım, ticaret, sanayi, göçler gibi nedenlerle genişlemeye başlayan şehirler, kale dışına yerleşimlerini arttırmış ve sınırların genişlemesine neden oldu. 18. ve 19. yüzyıla gelindiğinde büyük şehirlerin savunmalarını sağlamak amacıyla kale haricinde tabya denilen savunma yerleri inşa edildi. Osmanlı Devleti'nde tabya şeklinde savunma sistemleri, 18. yüzyıldan itibaren yapılmaya başlandı. Özellikle doğuda İran'a karşı Kars'ta, doğudan ve batıdan gelen Ruslara karşı Erzurum, Ardahan, Anapa, Kırım, Trakya'da Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale Boğazı ve Balkanlarda Vidin, Silistre, Rusçuk, Varna, Plevne ve Şumnu bölgelerinde birçok tabya inşa edildi[2043].

Edirne'deki tabyaların bir kısmı, 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'nın sonlarına doğru yapımı kararlaştırıldı. Ağustos 1829 tarihinde Edirne'ye gönderilen bir hatt-ı hümayunda Edirne'de inşa olunacak tabyalara konulmak üzere muhtelif çaplarda on kıta top tertibinin Tekirdağ üzerinden Edirne'ye gönderilmiş olduğu tebliğ edildi[2044]. Aynı dönemde Rusların Edirne'ye yaklaştığı, tabya inşası ve hendek hafriyatı gibi işlerin tamamlanmasına rağmen şehrin savunması için 40-50 bin askere ihtiyaç olduğu, Edirne Kaymakamı Vecihi Bey ve Halil İbrahim Paşa tarafından Sadaret'e bildirildi[2045]. 7 Ocak 1830 tarihinde Edirne etrafına yapılacak tabyalar için Naci Efendi tarafından bir kroki yaptırılıp gönderildi. Bu tabyaların yapımı için bir iki işi bilen mühendisin gönderilmesi istendi[2046].

[2042] Bkz."Ayşekadın Kışlası'ndan", *Afitab*, No: 60, H. 18 Recep 1328 / M. 26 Temmuz 1910, s. 4.
[2043] Osman Ülkü, *a.g.m.*, s. 248.
[2044] BOA, *HAT.*, 1066/43721, (H. 7 Safer 1245 / M. 8 Ağustos 1829).
[2045] BOA, *HAT.*, 1054/43421, (H. 17 Safer 1245 / M. 18 Ağustos 1829).
[2046] BOA, *HAT.*, 1077/43951, (H. 12 Recep 1245 / M. 7 Ocak 1830).

Edirne tabyalarının büyük kısmı, 1886-1887 yılları arasında Ferik Blum Paşa tarafından inşa edildi[2047]. Mayıs 1886 tarihinde 13, 15, 21 ve 22 numaralı tabyaların inşaatına başlandı[2048]. Tabyalar, şehir merkezine 5-6 km. mesafede olup merkezi çevreleyecek şekilde inşa edildi[2049]. Edirne'deki tabyalar, yerleşik tahkimat ve uzun süre dayanması doğrultusunda yapıldı. Fransızların Quartier ve Almanların Festte sistemlerinden esinlerek inşa edildi. Tabyalar, 1.200 metre arayla 5 km'ye 3 tabya düşecek şekilde planlandı. Her tabya 205 kişilik emniyet birliği ve 1.000 kişilik tabur alacak şekilde düzenlendi[2050].

2 Mart 1905 tarihinde Edirne İstihkâm Komisyonu Başkanı ve Beşinci Redif Feriki Kumandan Vekili İsmail Paşa yerine Edirne'deki istihkâmın inşaat ve tamiratı için mevcut komisyonun başkanlığına Erkan-ı Harbiye Miralayı Hakkı Bey tayin edildi[2051]. Edirne'de 1911 tarihinde itibaren yeni bir askerî istihkâmın yapılması için gerekli çalışmalar başlatıldı. 21 Ocak 1911 tarihinde şehre ilave olarak inşa edilen kazamatlar (siper) ile dekovil (küçük demiryolu) hattının bazı bağ ve bahçelere tesadüf etmesinden dolayı sorun teşkil ettiği bildirildi. Mevcut hatların ve siperlerin bu arazinin çevresinden daire şeklinde 500 metre kadar içine geçmesinden dolayı binlerce dönüm bağ ve bahçenin kullanılmaz hale geleceği konusunda sahiplerin müracaatı üzerine durum ele alındı. Bunun üzerine bu arazilerin dönüm fiyatları üzerinden sahiplerinin rızası karşılığı bedeli verilerek Harbiye Nezareti tarafından istimlâk edilmesi kararlaştırıldı. Arazi sahiplerinden rızası olanların ve olmayanların belgeleriyle birlikte Harbiye Nezareti'ne başvurarak gerekli işlemleri başlatılması istendi[2052].

[2047] Necdet Hayta, Tolga Seçkin Birbudak, *Balkan Savaşlarında Edirne*, ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 2010, s. 38; Günümüzde kalıntıları mevcut tabyaların kitabelerinin kaybolması nedeniyle kesin yapım tarihleri belli değildir. Ancak kurulan komisyonlara göre tabyaların büyük bir kısmı 1886-1888 yılları arasında kurulmuş olması muhtemeldir.

[2048] Edirne istihkâmlarından yirmi bir, yirmi iki, on beş ve on üç numaralı tabyaların inşaatına başlanmıştır. Bkz. BOA, *Y.MTV.*, 21/64, (H. 25 Şaban 1303 / M. 29 Mayıs 1886).

[2049] Necdet Hayta, Tolga Seçkin Birbudak, *a.g.e.*, s. 38.

[2050] Eyüp Durukan, *Balkan Harbi'nde Edirne Kuşatması (1911-1913)*, (Yay. Haz. Murat Uluğtekin), İş Bankası Yay., İstanbul 2013, s. 479.

[2051] Edirne İstihkâm Komisyonu Başkanı ve Beşinci Redif Feriki Kumandan Vekili İsmail Paşa Merkez Kumandanlığı'na atanmıştır. Bkz. BOA, *Y.PRK.UM.*, 74/69, (H. 24 Zilhicce 1322 / M. 1 Mart 1905).

[2052] BOA, *BEO.*, 3849/288671, (H. 21 Muharrem 1329 / M. 22 Ocak 1911).

Balkan Savaşları öncesinde Edirne'nin müdafaası için kullanılan toplam 24 adet tabya bulunmaktaydı. Balkan Savaşları'nda Edirne'yi savunmak amacıyla oluşturulan tabyalar şu şekildeydi[2053]:

Edirne ve Çevresindeki Tabyalar	
Doğu Cephesi Tabyaları	
Kıyık (Dört Kaya)	Şehir merkezinin batısında 5 km uzaklıktadır. 125 rakımlı bir tepe üzerine kuruldu. Kitabesine göre II. Abdülhamid Dönemi'nde 1888 yılında inşa edildi.
Kavgaz (Kavkaz-Kafkas-Kokaz)	Günümüzde Kavgaz denilen yerin ortasında 128 rakımlı tepe üzerine kuruldu.
Top Yolu	Şehir merkezine 2 km uzaklıkta 138 rakımlı tepe üzerine kuruldu.
Yıldıztepe	Şehir merkezine 2 km uzaklıktadır. Bulunduğu tepenin rakımı 138 metredir.
Kestanelik	Şehir merkezine 3.9 km uzaklıktadır. Bulunduğu tepenin rakımı 138 metredir.
Cevizlik	Şehir merkezine uzaklığı 5 km'dir. Bulunduğu tepenin rakımı 142 metredir.
Bağlarbaşı (Bağlarönü-Arnavutköy)	Şehir merkezine uzaklığı 5.7 km'dir. Bulunduğu tepenin rakımı 165 metredir.
Ayvazbaba	Şehir merkezine uzaklığı 5.9 km'dir. Bulunduğu tepenin rakımı 168 metredir.
Küçük Taş Ocağı	Şehir merkezine uzaklığı 5.5 km'dir. Bulunduğu tepenin rakımı 93 metredir. Adını tabya yakınlarındaki taş ocaklarından almıştır.
Büyük Taş Ocağı	Şehir merkezine uzaklığı 5.9 km'dir. Bulunduğu tepenin rakımı 157 metredir. Adını tabya yakınlarındaki taş ocaklarından almıştır.
Batı Cephesi Tabyaları	
Hıdırlık	Çevresi yaklaşık 1.800 metrekare olan tabya Edirne'nin en büyük tabyasıydı. Şehir merkezinin batısında olan tabyanın uzaklığı 5 km'dir. 125 rakımlı bir tepe üzerine kuruldu.
Başhöyük	Şehir merkezinin kuzeybatısında 6.9 km. mesafededir. Tabya'nın bulunduğu tepenin rakımı 133 metredir.
Kemer	Şehir merkezinin kuzeybatısında 6.7 km. mesafededir. Bulunduğu tepenin rakımı 130 metredir.

[2053] Yavuz Güner, Edirne Askeri Tabyalarının Mimarisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2004, s. 15-75; Yüzbaşı Naci Efendi, *Balkan Savaşı'nda Edirne Kuşatması'na ait Harp Ceridesi*, (Osmanlıca Çev. Hülya Toker), Alfa Yay., İstanbul 2012, s. 105; ATASE tarafından yayınlanan 'Balkan Savaşları'nda Edirne' adlı eserde tabya sayısı 29 verilmiştir. Bkz. Necdet Hayta, Tolga Seçkin Birbudak, *a.g.e.*, s. 39.

Karagöz	Şehir merkezinin kuzeybatısında 8.750 metre mesafededir. Tabya'nın rakımı 145 metredir.
Aynalıbağ	Şehir merkezinin batısında 6.9 km. mesafededir. Tabya'nın bulunduğu tepenin rakımı 122 metredir.
Abdurrahman Ağa (Çay)	Edirne-Kapıkule yolunun 5. km. üzerinde sağ tarafta 112 metre yükseklikte bir tepenin üzerindedir.
Toprak	Şehrin batısında merkeze 6.2 km. mesafededir. Bulunduğu tepenin yüksekliği 122 metredir.
Ayvalık (Cezaevi II)	Şehir merkezine uzaklığı 4 km.'dir. Tabya'nın bulunduğu tepenin yüksekliği 110 metredir. Tunca Nehri'nin yakınlarında bulunmaktadır.
Hacı Doğan (Cezaevi I)	Şehir merkezine uzaklığı 3.7 km.'dir. 110 metre rakımlı bir tepede kuruldu. Tunca Nehri yakınlarındadır.
Güney Cephesi Tabyaları	
Arda (Maraş)	Şehir merkezine uzaklığı 5.7 km.'dir. Tabya'nın bulunduğu tepenin rakımı 45 metredir.
Orta (Karaağaç)	Şehir merkezine uzaklığı 5.1 km.'dir. Bulunduğu tepenin yüksekliği 45 metredir.
Demirtaş	Şehrin merkezine uzaklığı 5.150 metredir. Bulunduğu tepenin rakımı 38 metredir.
İstasyon	Şehir merkezine uzaklığı 5.250 metredir. Bulunduğu tepenin yüksekliği 45 metredir.
Bosnaköy	Şehir merkezine uzaklığı 5.5 km.'dir. Tabya'nın bulunduğu tepe 46 metredir.

Tablo 79: *Edirne ve Çevresindeki Tabyalar*

4.2.4. Adliye Dairesi ve Edirne Merkez Hapishanesi

Hükümet Konağı'nın bahçesine Edirne Valisi Hurşit Paşa'nın ikinci döneminde 1868 yılında Liva Mutasarrıflık Dairesi olarak yeni bir bina inşa edildi. Bu bina, 1878 yılında Adliye dairesi için tahsis edildi[2054]. İstinaf ve Bidayet Mahkemeleri ve Müdde-i Umumi Muavin daireleri ile birlikte İcra ve Mukavelet Muharriri odaları, mahkûm salonlarıyla beraber 22 odadan oluşmaktaydı[2055].

1880 yılında "Memalik-i Mahrusa-yı Şahane'de Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dâhiliyelerine Dair Nizamname Layihası" ile vilayetlerde ve

[2054] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892),* Def'a 18, s. 135; *(R. 1317 / M. 1901),* Def'a 27, s. 316; Osman Nuri Peremeci, 1880 yılında bu binanın Adliye Dairesi'ne dönüştürüldüğünde bahsetmektedir. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 346.
[2055] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892),* Def'a 18, s. 135.

bağlı birimlerinde kurulması planlanan hapishaneler ile ilgili önemli kararlar alındı. Bu lahiyanın ilk maddesinde vilayetlerde ve bağlı kazalarda birer tevkifhane ve hapishane bulunması kaydedildi. Vilayet merkezi olan Edirne'deki hapishane "Edirne Hapishane-i Umumisi" olarak bilinmekteydi. Şehirdeki ilk hapishane, "Deveci Han" adıyla bilinen defterhane binasıydı. 15. yüzyılın ilk çeyreğinde yapıldığı tahmin edilen yapı iki katlı ve üst katlarında 31 odası bulunmaktaydı. Hapishane, Hükümet Konağı'nın arazisi dâhilindeydi ve bulunduğu arazi 4.499 metrekare civarındaydı[2056]. Mart 1847 yılında hapishane şartlarının yetersizliklerinden dolayı eski defterhanenin 15 odası yeniden imar edilerek hapishaneye çevrilmesine karar verildi[2057]. Ağustos 1855'de mahkûm sayısının fazla olmasından dolayı genişletilme kararı alındı[2058]. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı zamanında ağır hasarlar alan hapishane için Ekim 1886'da iç ve dış mekânların tamiratı için gerekli 7.747 kuruş ödeneğin kullanılmasına izin verildi[2059]. 1896 yılı kayıtlarına göre Edirne Merkez Hapishanesi'nde tutuklu mahkûm sayısı 170, 1903 yılında ise mahkûm sayısı 608 olarak kaydedilmişti[2060].

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hapishaneler ve tevkifhaneler içinde çalışmalar başlatıldı. Ağustos 1911 tarihinde Dâhiliye Nezareti bünyesinde "Hapishaneler İdare-i Umumiyesi" kuruldu ve devlet dâhilindeki tüm hapishaneler bu idareye bağlandı. Ancak kısa bir süre sonra Nisan 1912 tarihinde bu kurumun yerine "Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti" kuruldu[2061].

Bulgar işgali esnasında hapishane ağır hasarlar aldı. Hapishane içinde kadınlara ait olduğu bilinen kısımlar Bulgarların bombardımanında zarar gördü. Daha sonra Dâhiliye Nezareti'nin aldığı karar ile hapishane dışında iki oda nisa (kadın) hapishanesine dönüştürüldü. 14 Aralık 1913 tarihinde hapishanede kayıtlı

[2056] Halim Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914*), BKY Yay., İstanbul 2019, s. 42; Kurtuluş Demirkol, *II. Meşrutiyet Dönemi Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya 2012, s. 26, 117.
[2057] BOA. *A.MKT.*, 73/57, (H. 9 Rebiülahir 1263 / M. 27 Mart 1847); 1847 yılında Edirne Valisi Bekir Rüstem Paşa'nın döneminde vilayet dâhilinde bir tevkifhane açılması gerekliliği ortaya çıkınca eski defterhane onarılarak tevkifhaneye dönüştürülmüştür. Bugün Ziraat Bankası'nın bulunduğu tarafa bir kapı açılmıştır. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 345.
[2058] BOA. *MVL.*, 291/67, (H. 1 Zilhicce 1271 / M. 15 Ağustos 1855).
[2059] BOA. *İ.ŞD.*, 83/4927, (H. 2 Safer 1304 / M. 31 Ekim 1886).
[2060] Hapishane kapasitesi 250–300 arasındadır. Bkz. Kurtuluş Demirkol, *a.g.t.*, s. 33.
[2061] Kurtuluş Demirkol, *a.g.t.*, s. 89,93.

258'i erkek, 4'ü kadın toplam 262 mahkûm bulunmaktaydı. II. Meşrutiyet Dönemi'nde alınmış önemli kararlardan biri de hapishane içinde mahkûmları meşgul edecek mesleki çalışmaların yapılması idi. Edirne Merkez Hapishanesi'nde mahkûmların sanayi ile meşgul olması amacıyla bazı odalar atölyelere çevrildi[2062]. Deveci Han, Osmanlı Dönemi'nde olduğu gibi Cumhuriyet Dönemi'nde de uzun yıllar hapishane olarak faaliyetine devam etti. Bu hapishane yerini 1949 yılında yeni yapılan cezaevine bıraktı. Edirne Merkez Hapishanesi'nde yatan en ünlü mahkûm, İttihat ve Terakki'nin ve Osmanlı Devleti'nin en önemli isimlerinden olan Talat Paşa idi. Talat Paşa, bir buçuk yıllık mahkûmiyetten sonra 4 Mart 1898 tarihinde çıkarılan bir af ile bu hapishaneden tahliye edildi[2063].

4.2.5. Ulaşım

4.2.5.1. Karayolları

Tanzimat öncesinde ulaşım politikası, genel olarak geleneksel yöntemlerin korunmasından ibaretti. Bu nedenle mevcut yollar ulaşıma elverişli ve yeterli değildi. Çoğu zaman birçok bölgenin birbiriyle ve İstanbul ile ilişkisi kesilmekteydi. Bu durum, siyasî, ekonomi ve sosyal olarak devleti olumsuz yönden etkilemekteydi. II. Mahmud Dönemi'nde posta teşkilatı kurulmaya çalışılırken ilk olarak Üsküdar-İzmit arasına bir posta yolu yaptırıldı. Edirne-İstanbul yolunun düzenlenmesine de bu dönemde girişildi. Abdülmecid Dönemi'nde "İmar Meclisleri" kurularak yol sorunlarının halledilmesi için girişimler arttırıldı[2064]. 1864 yılında "Yolların Umur-ı Tesviyesi ve Ahali'nin Suret-i İstihdamı Hakkında Talimatname" adında çıkarılan ilk bildiride yol yapım çalışmaları üç kısma ayrıldı. 26 Ağustos 1869 tarihli "Turuk ve Maabir Nizamnamesi[2065]" ile de ülkedeki karayolları dört gruba ayrıldı. Tüm bu

---

[2062] Halim Demiryürek, *a.g.e.*, s. 43; Kurtuluş Demirkol, *a.g.t.,* s. 117.

[2063] Edirne Hapishanesi'nde mahkumen tevkif bulunan Edirne Postahane kâtiplerinden Talat, Nüfus İdaresi Fransızca Kâtibi Faik ve Mürefte Rüsumat Müdürü Necip ve Hafız İbrahim nam şahsiyetleri af olunmuştur. Bkz. BOA, *BEO.*, 1086/81433, (H. 10 Şevval 1315 / M. 4 Mart 1898).

[2064] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 299.

[2065] Talimatname'nin 2. maddesinde bu yolların ayrımı belirtilmiştir. İstanbul'u vilayet merkezlerine, iskelelere, demiryollarına bağlayan yollara 'Sultani yollar' denilmiş, vilayet merkezleri arasındaki ikinci ve üçüncü derecedeki yollara 'Sancak yolu', kaza ve köy yolları ise dördüncü grup yollar olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca bu talimatnamenin 7. ve 8. maddelerinde yolların yapımı için gerekli iş

çalışmalar sonucunda 1875 yılına kadar halkın da büyük katkısı ile İstanbul-Edirne, İzmir-Aydın, Konya-Silifke-Adana-Mersin, İstanbul-Bursa, Trabzon-Erzurum yolları şose (taşlık yol) olarak ulaşıma açıldı[2066]. I. Meşrutiyet Dönemi'nde demiryolları yapımına önem verilmesi dolayısıyla karayolu yapım çalışmaları yavaşladı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise ülke şartlarının daha da iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için çalışmalar başlatıldı. Özellikle sanayi, bayındırlık ve ulaşım alanlarına özen gösterildi[2067].

Edirne'yi İstanbul'a bağlayan yolun ıslah çalışmaları zaman içerisinde düzenli bir şekilde yapıldı. Edirne'nin 27.842 metrelik araba yolu 1882-1883 yılı mali bütçesinden karşılanarak tamir edildi. Ayrıca Havsa-Edirne arası 23.750 metrelik kısmının tamiratı yapıldı. İlk aşamada 4.580 metrelik kısmına şose döşemesi bitirilerek üzerine kum serilip silindir geçirildi. 4.480 metrelik diğer kısmında ise muhtemelen toprak ile dolan hendeklerin temizlenmesi ve banketlerinin onarımı yapıldı. Yol çalışmalarından sorumlu başmühendis tarafından Edirne Vilayet İdaresi'ne yapılan çalışmalar için 103.923 kuruş keşif bedeli çıkarıldı[2068]. 1901 yılında vilayet dâhilinde bulunan yol miktarı, 1.085.995 m., yani yaklaşık 1.286 km. idi. Bu yolun yaklaşık 471 km.'si şose, 348 km.'si düzenlenmiş yoldu. Diğer yolların mevcut durumları muhafaza edilirken bir kısmına parke, diğer kısımlarına ise şose inşası devam etmekteydi. Dönemin Edirne Valisi Müşir Arif Paşa, yolların tamiri ve yenilerinin yapımına önem gösterdi. Görevde olduğu 1895'den 1900 yılına kadar bazıları yeniden yapımı suretiyle 291 km.'si şose, 428 km.'si ise yeniden düzenleme şeklinde yol yapımı yapıldı. Yapılan yolların Edirne'ye bağlantılı olan kısımlar şu şekildeydi[2069]:

---

gücünün açıklaması yapılmıştır. Buna göre 16 yaşından küçük 65 yaşından büyük olmamak kaydıyla şehir ve kazalarda yaşayan erkeklere yol bakımı ve yapımında beş senede yirmi gün çalışma yükümlülüğü getirilmiştir. Bkz. H. 6 Cemaziyelevvel 1286 / M. 26 Ağustos 1869 tarihli Turuk ve Meabir Hakkında Nizamname, *Düstur*, Tertip 1, C. 2, No: 165, s. 302-309; Maabir: Geçilecek yer, köprüler, kemerler; Turuk: Yollar, geçitler; Turuk-ı Maabir: Yollar ve geçitler. Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 665.

[2066] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 300.

[2067] Edward F. Knight, *a.g.e.*, s. 263.

[2068] Sevim Erdem, *a.g.t*, s. 185-186.

[2069] Vilayet dâhilindeki diğer yolların durumu için bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1317 / M. 1901)*, Def'a 27, s. 296-298.

1. Edirne-Cisr-i Mustafa Paşa sınırına kadar olan bağlantı yolunun 36 km.'si şose olarak yapıldı.

2. Edirne'den Havsa, Babaeski, Lüleburgaz, Çorlu Kazaları'ndan İstanbul'a giden yolun 142 km.'si düzenlenmiş, 54 km.'si şose olarak yapılmıştı.

3. Edirne'den Ortaköy, Koşukavak, Mestanlı, Kırcaali'ye giden yolun toplam 152 km. düzenlenmiş olup, 30 km.'si şose, 68 km.'si ise düzeltildi. Osmanlı Dönemi'nde kilometre taşları uygulamasının yapıldığı nadir yollardan biriydi[2070].

4. Edirne'den Dimetoka, Sofulu Kazaları üzerinden Dedeağaç Sancağı'na giden yol, 135 km. olup, 69.600 metresi düzenlendi.

5. Edirne-İstanbul yolun 3.200 metresi düzenlenmiş, muntazam bir şose yol yapılmıştı.

II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre önce de yol ve geçitlerin çalışmaları sürdürüldü. Kasım 1907 tarihinde Edirne vilayeti dâhilinde inşası devam eden yol geçitlerin inşaatı hakkında Nafia Nezareti'ne gönderdiği tebligata göre çalışmalar devam etti[2071]. 15 Ocak 1908 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Edirne Vilayetine gönderilen bir tahriratta, Edirne vilayeti civarındaki (Ahiyolu-Bergos Hattı için) yolların tamirleri ve onarımı ile gerekli görülenlerin yeniden inşası süratle istendi ve bunların bir an evvel açılması için talimat verildi[2072]. Yol yapım çalışmalarının en önemli yönlerinden biri de siyasî olarak bölgeyi kontrol altında tutmaktı. Bu doğrultuda 12 Mart 1908 tarihinde Edirne Vilayetine gönderilen bir tezkirede 1890-1891 yılından beri girişimlerin başlamasına rağmen Gümülcine-Kırcaali ve Edirne-Kırcaali yolları ile Kırcaali'nin yol hattının inşasına başlanmadığı, hatta bu yol üzerinde yapılacak köprü menfezlerinin dahi inşa edilmediği bildirildi. Bulgarların bu bölgelerde yol ve geçit çalışmaları başlattığı ve bu yüzden belirtilen hatların üzerindeki çalışmaların bir evvel başlatılması istendi[2073].

[2070] Bu uygulamanın yapıldığı bazı yollar şöyledir: Edirne-Ortaköy, Kırcaali yolları; Bergama-Soma; Bursa-Gemlik; Bergama-Dikili; Mudurnu-Gerede yolunun I. kısmında kilometre direkleri çakılmıştır. Bkz. Sevim Erdem, *a.g.t.*, s. 186.
[2071] BOA, *BEO.*, 3194/239492, (H. 21 Şevval 1325 / M. 27 Kasım 1907).
[2072] BOA, *BEO.*, 3230/242221, (H. 11 Zilhicce 1325 / M. 15 Ocak 1908).
[2073] BOA, *BEO.*, 3267/244992, (H. 8 Safer 1326 / M. 12 Mart 1908).

Edirne'de yol, geçit ve köprü çalışmaları, II. Meşrutiyet Dönemi'nde devam etmiştir. 1909 yılı içinde Edirne-Karaağaç yolunun tamirine izin verildiği halde onarım çalışmaları yapılmamıştı. Nitekim 30 Kasım 1909 tarihinde Edirne'de Karaağaç mevkiinde yaşayan Jak Behoras ve arkadaşları Dâhiliye Nezareti'ne bu konuyla ilgili şikâyetlerini bildirildi. Konuyla ilgili Ticaret ve Nafia Nezareti'nden açıklama istendi[2074]. Bunun üzerine 19 Mayıs 1910 tarihinde Edirne-Karağaç yolunun tamiri, Karaağaç ve Yıldırım mevkileri arasına bir şose inşası ve Meriç Nehri'nin üzerine demir bir köprü inşası için masraf ve keşif incelemesi istendi[2075]. 21 Temmuz 1910 tarihinde Edirne-Karaağaç arasında bulunan Meriç Nehri üzerinde sadece bir köprü bulunmasından dolayı ikinci köprünün inşasının zarurî olduğu bildirildi. Her ihtimale karşı gerek siyaseten gerekse ticareten ikinci bir köprünün muhakkak yapılması, bu köprünün masraflarının vilayet ve belediye bütçelerinin katkıları ile gerçekleştirilmesi istendi. Bu konuda idarelere ne kadar bir bütçe ile iştirak edecekleri soruldu[2076]. Yapılan çalışmaların ne durumda olduğunu Eylül 1909-24 Kasım 1910 tarihleri arasında Edirne'de valilik yapan Hacı Adil Bey, 13 Ağustos 1910 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği raporda belirtti. Raporda, Edirne'nin birinci köprüsünden demiryolu istasyonuna kadar olan yolun şose tamirinin bitirildiği ve bu sene sonunda ise parke taşları inşasının sona erdirileceği kaydetti. Aynı raporda bu çalışmaların ikinci kısmı olan Edirne köylerinden istasyona kadar olan bölge için keşif başlatıldığı nezarete tebliğ etti. Yapılan yolların yaya kaldırımlarıyla bu ikinci kısımlarının ikmali ve inşaasına kısa bir süre içinde başlanacağını bildirdi[2077]. Ayrıca Hacı Adil Bey, 1910 bütçesi içinde 30 bin küsür gibi bir meblağı sadece yol ve geçit gibi ihtiyaçların inşası ve onarımı için ayırdığını belirtti. Gelecek sene için ise bütçe elverdiği ölçüde yollar için yapılan bazı keşif çalışmalarına başlanacağını bildirdi. Raporda, yapılacak keşif ve yol çalışmalarının Edirne kısmı şöyleydi: Edirne-Dimetoka, Dimetoka-Sofulu, Meriç-Dimetoka, Edirne-Yanbolu arası yol yapım çalışmaları ile Edirne-Çöke nahiyesi arası ikmal

---

[2074] BOA, *DH.MUİ.*, 38/46, (H 17 Zilkade 1327 / M. 30 Kasım 1909).
[2075] BOA, *BEO.*, 3752/281347, (H. 9 Cemaziyelevvel 1328 / M. 19 Mayıs 1910); BOA, *BEO.*, 3782/283595, (H. 1 Recep 1328 / M. 9 Temmuz 1910).
[2076] BOA, *BEO.*, 3782/283595, (H. 13 Recep 1328 / M. 21 Temmuz 1910).
[2077] BOA, *DH.İD.*, 32/10, (H. 6 Şaban 1328 / M. 13 Ağustos 1910).

çalışmaları yapılacaktı[2078]. Ayrıca, 26 Aralık 1911 tarihinde Edirne ve Rumeli vilayetleri dâhilinde yapılacak yol çalışmaları için Maliye Nezareti tarafından gelecek senelere mahsus kullanılmak üzere 250.000 lira tahsis edildi[2079].

4.2.5.2. Demiryolu ve Edirne Tramvay Hattı Projesi

19. yüzyıl başlarında Avrupa'daki demiryolu ile ilgili gelişmeleri Osmanlı Devleti yakından takip etmekteydi[2080]. Ancak, teknik donanım ve sermayeye sahip olmayan devlet, demiryolu çalışmalarını bir türlü gerçekleştirememişti. Devlet olanaklarının yetersizliğinden dolayı bu iş için çeşitli şirketler ve işletmeler aracılığıyla çalışmalara başlama fikri benimsendi[2081]. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de inşa ettirmek istediği demiryolları vasıtasıyla Balkanları tekrar kontrol almak, isyanları bastırmak, muhtemel bir savaşa karşı asker sevkiyatını kolaylaştırmak, Avrupa ile yakından irtibat kurmak arzusu taşımaktaydı. Sadece siyasî ve askerî nedenlerle değil, aynı zamanda ekonomik olarak da avantaj elde etmek istemekteydi. İstanbul-Belgrad arasına yapılacak bir demiryolu hattı ile hem tarım ürünlerini kolayca taşıyabilecek, hemde ticarî olarak bir paya sahip olabilecekti. Bu iş için devlete ilk başvuru, 1855 yılında İngiliz bir şirketinden geldi[2082]. İlk aşamada İstanbul-Belgrad, İstanbul-Selanik, İstanbul-Edirne, Samsun-Sivas, Akşehir-Sivas, Erzurum-İran, İzmir-Uşak ve İskenderun-Birecik hatlarının yapımı için imtiyaz verilmesi planlandı. Bunlardan hiçbiri uygulamaya konulamadığı için yapılan sözleşme kısa süre sonra fesh edildi[2083].

[2078] BOA, *DH.İD.*, 32/10, (H. 6 Şaban 1328 / M. 13 Ağustos1910).
[2079] Maliye Nezareti'nin gönderdiği tezkireye cevaben bu miktarın her sene için mi yoksa birkaç senelik mi olduğu sorulmuştur. Bkz. BOA, *BEO*, 3981/298569, (H. 5 Muharrem 1330 / M. 26 Aralık 1911).
[2080] İlk demiryolu hattı, 1825 yılında İngiltere'nin Stockton Limanı ile Darlington Maden Ocağı arasına döşendi. Bu hattın bilinen sahibi ise George Stephenson'du. Bu küçük çaplı başarıdan sonra George Stephenson'un sonradan geliştirdiği lokomotifler, 15 Eylül 1830 tarihinde Manchester ile Liverpool arasına yerleştirildi. Bu hat dünya tarihinde ilk modern demiryolu hattı olarak bilinmektedir. Bkz. Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yay., İstanbul 1993, s. 17; Mühendis Tevfik, *Türkiye Demiryolları*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1927, s. 5.
[2081] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 300.
[2082] Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 42-46.
[2083] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 301.

1869 yılında Avusturyalı Banker Baron James de Hirsch, İstanbul'u Paris'e bağlayacak bir demiryolu hattı tasarısı sundu. Hirsch, Osmanlı Hükümeti'nin ilgisini çekmeyi başardı. Bunun üzerine 17 Nisan 1869 tarihinde Baron James de Hirsch ile bir mukavele imzalandı[2084]. Hirsch, inşaatı yürütmesi için Paris'te 5 Ocak 1870 tarihinde "Rumeli Demiryolları Şirket-i Şahanesi (Société Impériale des Chemins de Fer de la Turquie d'Europe)" adında şirket kurdu. 7 Ocak 1870 tarihinde ise "Rumeli Demiryolları Kumpanyası (Compagnie Générale d'exploitation des Chemins de Fer de la Turquie d'Europe)" adlı şirketi kurdu[2085]. Kasım 1870'den itibaren İstanbul-Edirne-Dedeağaç hattı birer irade ile tasdik edilerek yapımı başlandı[2086]. 1871 yılı içerisinde Edirne ve civarında kazı çalışmaları yapıldı. Edirne'den İstanbul, Filibe ve Dedeağaç kısmı çalışmaları da aynı dönemde yürütüldü. Bu bölümlerin yapım ihalesi Mösyö Vitalis adlı bir müteahhite verildi. İlk aşamada 319 km.'lik Edirne-İstanbul, 243 km.'lik Edirne-Sarımbey ve 149 km.'lik Edirne-Dedeağaç hattının yapımı amaçlandı[2087]. 1873 yılına gelindiğinde 319 km.'lik İstanbul-Edirne hattı, 149 km.'lik Edirne-Dedeağaç hattı ve 243 km.'lik Edirne-Sarımbey hattı bitirilerek işletmeye açıldı[2088]. Bu hatların ilk deneme turları ve kontrolleri 1 Şubat 1873 tarihinde yapıldı. İmtiyaz sahibi şirketin direktörü, İstanbul'dan Edirne'ye uzanan ana hattın çeşitli bölümlerinde ve Edirne'den Dedeağaç'a giden şube hattında bazı incelemelerde bulundu[2089]. İstanbul, Edirne, Filibe ve Belova demiryolu hattının resmi açılışı 17 Haziran 1873 tarihinde Salı günü yapıldı. Sirkeci'den sadrazam, nazırlar ve diğer yetkililer ile birlikte saat 7.20'de yola çıkan tren, aynı günün akşamı

[2084] Rumeli demiryollarının inşa ve işletmesi için Osmanlı Hükümeti tarafından verilen imtiyaz için Baron de Hirsch ile Mösyö Polen arasında imzalanan mukavele için. bkz. BOA, *A.}DVN.MKL.*, 7/16, (H. 5 Muharrem 1286 / M. 17 Nisan 1869); Mösyö Hirsch ile Osmanlı Hükümeti arasındaki mukavelenamenin sureti için bkz. BOA, *Y.EE.*, 29/147, (H. 17 Muharrem 1286 / M. 29 Nisan 1869).
[2085] Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 61.
[2086] Nesrin Kanberoğlu, "Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet Dönemi Demiryolu Politikaları 1908-1914", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 3, (Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı), Sakarya 2018, s. 176.
[2087] Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 73.
[2088] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 301; Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 110.
[2089] *The Times* gazetesi yazarı M. Cottard gelişmeleri, "*Sonunda yol artık hedefine doğru hızla ilerliyor ve ilerleyecektir. Meriç Nehri'ne karşıdan karşıya demirden bir köprünün yerleştirileceği ve onu bilfiil çalışan Dedeağaç hattı ile bağlayana kadar Mart ayında tamamlanacağına inanılıyor. Daha sonra İstanbul'dan doğrudan önemli bir ticarî merkez olan Edirne'ye tren seferleri yapılacak*" şeklinde bildirdi. Bkz. M. Cottard, " Railway Progress in Turkey", *The Times*, Issue 27603, 3 Şubat 1873, s. 6.

saat 6.20'de Edirne'ye vardı. İstasyon'da güvenliği sağlamak için çift hat şeklinde askerler dizildi ve binlerce insan padişahın temsilcilerini karşılamaya geldi[2090]. *The Times* gazetesi muhabiri gördüğü manzarayı şu şekilde tasvir etmiştir: "*...Sadrazam, beraberindekiler ve yolcular, trenden inerek at arabaları vasıtasıyla istasyon binasına hareket etti. İstasyon binasında gerekli her şey sağlanmıştı. Bölümlere ayrılmış giyinme odaları yapılmış, muhteşem halılarla donatılmış bir hol ve ziyafet salonu, zevkle yapılmış sağlam duvarlar, bayraklarla, çiçeklerle ve fistanlarla bezenmiş ve zekice yerleştirilmiş renkli lambalarla aydınlatılmıştı. Sadrazam, Rumeli Demiryolları Şirket-i Şahanesi Başkanı Baron James de Hirsch ve şirket temsilcisi kardeşi Baron Maurice de Hirsch'e Mecidi Nişanı sundu*[2091]". İstanbul-Edirne hattı, şehrin merkezinden değil o dönemde Edirne'nin bir karyesi olan Karaağaç'tan geçirildi. Bu dönemde Paris'ten İstanbul'a doğrudan giden meşhur Orient Express (Doğu Ekspresi) 1888 yılından itibaren Karaağaç'tan geçmeye başladı. Bu zamana kadar bir karye olan Karaağaç, demiryolu hattının geçmesi ile birlikte önemi artmaya başladı[2092].

1872 yılında Baron James de Hirsch ile Osmanlı arasında yeni bir mukavele yapıldı. Buna göre, Hirsch başladığı hatları tamamlayacak, Osmanlı ise yeni hatlar inşa edecekti. Eğer Osmanlı Devleti, taahhüt ettiği hatları zamanında tamamlayamazsa Hirsch'e tazminat ödemek zorunda kalacaktı. Hirsch, Osmanlı ile yaptığı mukavelenin gereği olan kolay hatları bitirdi. Kalan 1.000 km.'lik bir hattın yapımını ise 18 Mayıs 1872 tarihinde devlet üstlendi[2093]. Ancak, devletin mali sıkıntıları ve Hirsch'in icraatleri nedeniyle hatlar bitirilemedi. Bu durum Hirsch'in

---

[2090] "Railways in Turkey", *The Times*, Issue 27735, 7 Temmuz 1873, s. 9; "The Adrianople And Stamboul Railway", *The Times*, Issue 27720, 19 Temmuz 1873, s. 5.
[2091] Merasim hakkında *The Times* gazetesi ayrıntılı bilgiler vermiştir. Gazete'nin izlenimleri kısaca şöyledir: Bayraklarla, yeşil dallarla ve çiçek çelenkleriyle süslenmiş özel bir tren, sadrazam, bakanlar ve diğer yetkilileri taşıyan tren, Sirkeci terminalini saat 7.20'de, toplanan halkın tezahüratları arasında terk etti… Tren yol üzerinde Çorlu istasyonuna uğramış, burada bulunan 10.000 kişilik halk ile çeşitli merasimlerden sonra Edirne'ye devam etmiştir… Bir sonraki durak ise Kule Burgaz (Lüleburgaz) istasyonu olmuştur… Kule Burgaz'dan sonra hatlar, Meriç'in geçeceği Ergene vadisinden çıkar… Trenin daha sonraki durağı Edirne olmuştur… Edirne'deki merasimlerden sonra Filibe ve Belova'ya devam etmiştir. Bkz. "Railways In Turkey", *The Times*, Issue 27735, 7 Temmuz 1873, s. 9.
[2092] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).
[2093] Nesrin Kanberoğlu, *a.g.m.*, s. 176.

sorumlu olduğu hatları bitirmesinden dolayı taraflar arasında krize neden oldu[2094]. Osmanlı Devleti ile çalışamayacak duruma gelen Hirsch, kurmuş olduğu Rumeli Demiryolları Şirket-i Şahane'yi, 1878 yılında Avusturya'ya devretti. Bu şirket daha sonra "Şark Demiryolları Şirketi" adını aldı[2095]. Osmanlı Devleti'nin inşasını bitiremediği yerler nedeniyle bitmiş hatlar arasında kopukluk yaşanmaktaydı. Bu hatlar arasındaki bağlantıyı sağlayabilmek amacıyla Osmanlı Bankası ile Fransız Comptoir d'Escompte Şirketi, "Rumeli Demiryolları Hutût-ı İltisakiyyesi" adında bir şirket kurdu. Hirsch'in boşluğu ise Alman Deutsche Bank ve Wiener Bank Verein tarafından dolduruldu[2096]. Bu iki bankanın birleşmesi ile Zürih'te "Şark Demiryolları Bankası" kuruldu. Bu banka tarafından Ocak 1888 tarihinde Baron James de Hirsch'in 88.000 adet hissesi 72.355.509 frank karşılığı satın alındı[2097]. Bu vasıtayla Almanlar, Rumeli Demiryolları'nın yeni imtiyaz sahibi olmuşlardı.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti'nin en önemli hedefi, ülkeyi genişletmek için binlerce kilometre yol inşa etmekti. Mevcut demiryolu hatlarının çok az bir kısmı hizmet vermekteydi. Ülkenin muazzam maden zenginliği yabancı sermayeyle geliştirilecekse bazı demiryollarına acilen ihtiyaç duyulmaktaydı[2098]. II. Meşrutiyet Dönemi'nde demiryolları ile ilgili sıkıntılar daha da arttı. Özellikle, Edirne vilayeti dâhilinde yapılan çalışmalardan çok başlatılan grevler, hatlara karşı sabotajlar ve demiryollarının Bulgaristan tarafından işgali gündemi meşgul etti. II. Meşrutiyet'in ilanından önce Bulgaristan, Rumeli Demiryollarını elde etmenin peşindeydi. II. Meşrutiyet'in ilanı ile bağımsızlığını elde ettikten sonra Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan koşullar Bulgaristan için fırsat niteliğindeydi. Nitekim Temmuz 1908 tarihinde Bulgaristan kendi sınırlarına yakın

---

[2094] Baron James de Hirsch ile Osmanlı Devleti arasındaki bu mesele uzun yıllar devam etmiş, uluslararası bir boyut kazanmıştı. Uluslarası mahkemelerde görülen davanın hakem heyetleri Avrupa devletlerinden seçilmişti. Mösyö Hirsch ile hükümet arasındaki sorunların çözümü için Almanya ve İngiltere'nin seçeceği beşinci hakemin tayini uygun görülmüştü. Bkz. BOA, *MV.*, 36/22, (H. 23 Muharrem 1306 / M. 29 Eylül 1888); BOA, *HR.İD.*, 1181/14, (M. 7 Kasım 1888);Osmanlı Devleti'nin verdiği demiryolu imtiyazı ile servet kazanan Baron James de Hirsch yapılan tahkikatlar sonucunda Osmanlı Devleti'ne 27.500.000 frank ödemeye mahkûm edildi. Ancak Hirsch, bu tazminatın 876.290 frankını ödemedi. Bkz.Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 197.

[2095] Nesrin Kanberoğlu, *a.g.m.*, s. 176.

[2096] Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 184-186, 196-197.

[2097] BOA, *HR.İD.*, 2010/85-88-89, (M. 23 Ocak 1888).

[2098] Edward F. Knight, *a.g.e.*, s. 263.

hatları işgale başlamış ve işletim haklarının kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdi[2099].

II. Meşrutiyet'in getirdiği ortam gerek Anadolu gerekse Rumeli'de birçok demiryolu işçisinin 18 Eylül 1908 tarihinden itibaren greve gitmesine neden oldu[2100]. Grevlerin nedenleri genel olarak ücretlerin arttırılması, işgücünün 10 saate indirilmesi, işçi sendikalarının işverence tanınması, kadın ve çocuk işçi çalıştırılmasının yasaklanması, haksız işten çıkarılma, iş kazalarına karşı sosyal güvenlik önlemleri getirilmesi gibi isteklerdi[2101]. Edirne ve çevresindeki işçi olayları, ilk olarak Ağustos 1908 tarihinde İstanbul'dan gelen ve Edirne'de demiryolu çalışanlarını greve teşvik etmeye çalışan Davidyan isimli bir zat tarafından işçilerin kışkırtılması ile başladı[2102]. Kısa bir süre sonra ise 18 Eylül 1908 tarihinde sabaha karşı saat 6'da günlük çalışma ücretlerinin 15 cent'ten 40 cent'e çıkarılmasını isteyen Şark Demiryolu işçileri, Edirne, Filibe ve İstanbul bölgelerinde grev başlattı. Selanik bölgesi işçileri de greve katıldı. Bu sorun nedeniyle Doğu Avrupa Demiryolu hattı kesildi. Bulgar Hükümeti, kendi bölgelerine yakın işçilere destek sözü verdi[2103]. Ancak, II. Meşrutiyet'in ilanının getirdiği özgürlük havası ve işçilerin greve teşvik edilmeleri bu durumun uzamasına neden oldu[2104]. Osmanlı Hükümeti ve demiryolu şirketi, grevlerin sona erdirilmesi için çeşitli yollara başvurdu. Yevmiyelerin arttırılması görüşüldü, ancak demiryolu şirketinin olumsuz tavrı nedeniyle kabul edilmedi[2105]. Bunun üzerine Nafia Nazırı ve Demiryolları İdaresi Müdürü Margosyan Efendi ile şirket idarecileri grev yerine gönderildi. Bir hakem heyeti ile birlikte grev

---

[2099] BOA, *HR.ŞFR.3*, 587/48, (M. 18 Temmuz 1908).
[2100] Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 212; Genel olarak geniş bir konu olaması nedeniyle grevler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler (1839-1950)*, (Haz. Donald Quatert, Erik Jan Zürcher), (Çev. Cahide Ekiz), İletişim Yay. İstanbul 1998; Hüseyin Avni Şanda, 1908 İşçi Hareketleri, Mesut Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1985, s. 792-802; Şehmuz Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1985, s. 803-830.
[2101] Şehmuz Güzel, *a.g.m.*, s. 817.
[2102] BOA, *ZB.*, 621/88, (R. 16 Ağustos 1324 / M. 29 Ağustos 1908).
[2103] "Another Turkish Railway Strike", *The Times*, Issue 38755, 19 Eylül 1908, s. 3.
[2104] Ağustos 1908 tarihinde İstefan Otipan adında bir zatın bu grevlerde işçileri ve memurları teşvik ettiği anlaşılmış, yakalanması için çalışmalar başlatılmıştır. Bkz. BOA, *ZB.*, 325/121, (R. 17 Ağustos 1324 / M. 30 Ağustos 1908).
[2105] "Şark Demiryolları", *Tanin*, No: 49, H. 22 Şaban 1326 / M. 19 Eylül 1908, s. 7.

yapan memur ve işçiler ile görüşüldü[2106]. Osmanlı Hükümeti ve İttihat ve Terakki Cemiyeti, uzun süren grevlerin yabancı sermayeyi rahatsız etmesi üzerine, bu konuda bir düzenleme yapma gereği duydu. 8 Ekim 1908 tarihinde "Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkatı[2107]" ve 9 Ağustos 1909 tarihinde "Tatil-i Eşgal Kanunu" yürürlüğe girdi. II. Meşrutiyet'in ilanı ile ortaya çıkan işçi hareketi ve grev patlaması, 8 Ekim 1908'den itibaren önemli ölçüde durduruldu[2108]. Nisan 1909 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nin Edirne'ye gönderdiği bir tebligatta, Edirne demiryolları işçilerinin ve bazı memurların grev hazırlıkları içinde oldukları istihbaratı alındığı ve Edirne Vilayet İdaresinin buna izin vermemek için önlem alması gerektiği bildirildi[2109].

Osmanlı idarecilerinin aldığı önlemler sonrasında grevler sona erdirildi. Ancak bu durumdan istifade eden Bulgaristan, Temmuz 1908 tarihinden itibaren başlattığı işgali sonlandırmadı ve yeni bir krize neden oldu[2110]. Bu tarihten itibaren grevi bahane eden Bulgaristan, Edirne'ye kadar olan demiryolu hattının işletmesine el koyduğunu duyurdu[2111]. II. Meşrutiyet Dönemi'nde 1908-1912 yılları arasında Edirne ve çevresinde bulunan Dedeağaç-Edirne-Cisr-i Mustafa Paşa demiryolları hattı şu şekildeydi[2112]:

[2106] Times Gazetesi'nin muhabirine göre, Osmanlı Hükümeti, grevdekileri tehdit ile onları işe geri döndürmüştür. Şark Demiryolu Şirketi'nin temsilcisi ise, işçilerin greve devam etmeleri halinde bir daha hiçbir demiryolu hattında çalışamayacakları, aileleri ile birlikte yaşadıkları binaları da terk etmek zorunda kalacaklarını, ayrıca Sirkeci dâhil tüm istasyonlarda askerî yığınak yapıldığı ve geri dönüşleri engelleyen kişilerin cezalandıracaklarını belirtmiştir. Bkz. "Turkey Railway Strike Ended", *The Times,* Issue 38758, 22 Eylül 1908, s. 3.

[2107] 13 maddeden oluşan bu kanunlar, işçiye sendika yaşağı, mevcut sendikaların kapatılması, belli şartlarda grev serbestisi gibi maddelerden oluşmaktadır. Bkz. H. 12 Ramazan 1326 / M. 8 Ekim 1908 tarihli, Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkatı, *Düstur*, Tertip 2, C. 1, No: 2307, s. 88-89; H. 22 Recep 1327/ M. 9 Ağustos 1909 tarihli "Tatil-i Eşgal Kanunu, *Düstur*, Tertip 2, C. 1, No: 2307, s. 433-436.

[2108] Polonya kökenli Fransız uyruklu Kont Leon Ostrorog tarafından hazırlanmış, Osmanlı meclisi henüz açılmadığı için hükümet tarafından 8 Ekim 1908'de 'Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat' adıyla yürürlüğe konmuştur. Bkz. Şehmuz Güzel, *a.g.m.*, s. 815.

[2109] BOA, *DH.MKT.*, 2854/43, (H. 4 Cemaziyelahir 1327 / M. 23 Haziran 1909).

[2110] BOA, *HR.ŞFR.3*, 587/48, (M. 18 Temmuz 1908).

[2111] "Turkey Railway Strike Ended", *The Times,* Issue 38758, 22 Eylül 1908, s. 3.

[2112] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (H. 1327 / M. 1908)*, 64. Sene, s. 444; *(R. 1326 / M. 1910)*, 65. Sene, s.486*; (R. 1327 / M. 1911)*, 66. Sene, s. 406*; (R. 1328 / M. 1912)*, 67. Sene, s. 417.

Mevkilerin İsimleri	Yekdiğerine Mesafesi		Müddeten Mesafesi		Tarih-i Küşadı
	Metre	Kilometre	Metre	Kilometre	
Dedeağaç	-	-	-	-	R. 7 Ağustos 1288 / M. 19 Ağustos 1872
Ferecik	457	29	457	29	
Yedikule	813	21	270	51	
Sofulu	54	19	324	70	
Dimetoka	822	28	146	99	
Kuleli Burgaz	823	13	969	112	
Uğurlu	993	10	962	123	
Edirne	36	25	998	148	
Kazaköy	462	18	460	167	
Cisr-i Mustafa Paşa	276	18	736	185	

Tablo 80: *1908-1912 yılları arasında Edirne ve çevresinde bulunan Dedeağaç-Edirne-Cisr-i Mustafa Paşa demiryolları hattı*

Şark Demiryolları İşletme Kumpanyası, 28 Temmuz 1909 tarihli bir mukavele ile Osmanlı Anonim Şirketi'ne dönüştürüldü. Şirket tarafından hazırlanan bir nizamname ile 29 Mayıs 1910 tarihinde resmileşti[2113]. 1912-1919 tarihleri arasında Osmanlı Devleti, yaşadığı olaylar (Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı) nedeniyle kaybettiği topraklarda kalan demiryolları hatlarını terk etti. Doğu Trakya bölgesinde sadece 337 km.'lik bir demiryolu hattı kaldı. İstanbul-Edirne hattı, Yunan sınırlarına girdikten sonra Karaağaç ve Edirne'ye ulaşmakta idi. Bu hatlar şu şekildeydi: 281 km.'lik İstanbul'dan Meriç Nehri sınırına kadar olan hat, 3 km.'lik Karaağaç-Edirne hattı[2114] ve 46 km.'lik Babaeski-Kırklareli hattıydı. 7 km.'lik bir Edirne hattı ise Yunan sınırları içinde kalan kısımdı. Hatlar Şark Demiryolları Kumpanyası tarafından işletilmeye devam etti[2115].

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'de ulaşım konusundaki en önemli gelişmelerden birisi de Edirne tramvay hattı projesiydi. Bu proje her ne kadar hayata geçirilemese de Edirne'nin o dönem gündemini oldukça meşgul etti. Edirne'ye ilk

---

[2113] Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 214.
[2114] Üç km.'lik Karaağaç-Edirne hattının imtiyaz ihalesi, 2 Eylül 1917 tarihinde Şark Demiryolları İşletici Kumpanyası'na verilmiştir. Bkz. BOA, *MV.*, (H. 15 Zilhicce 1335 / M. 2 Ekim 1917); İhale şartları ve mukavelesi için bkz. BOA, *İ.DUİT.*, 22/23, (H. 3 Muharrem 1336 / M. 19 Ekim 1917).
[2115] Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 214.

tramvay hattı fikri, 1873 yılında ortaya atıldı. Bu fikir, Edirne-İstanbul demiryolu hattının işletmeye açıldığı tarihe denk gelmekteydi. Bu hattın geçtiği Karaağaç istasyonundan Edirne merkezine uzanan bir tramvay hattı yapımı düşünüldü[2116]. Dönemin sadrazamı Şirvanizade Mehmed Rüşdü Paşa'nın beyanı ve Ticaret ve Nafia Nezareti'nin isteği üzerine Edirne ileri gelenlerinden fikir alındı. Edirne'ye yararlı olacağı düşüncesi, 21 Haziran 1873 tarihinde nezarete bildirildi. Bu düşüncenin hayata geçirilmesi için yerli ve yabancı birçok teklif gelmişti. Yapımı düşünülen tramvay hattı için Vasilaki Efendi, Ticaret ve Nafia Nezareti'ne 25 Haziran 1873 tarihinde bir şartname ve mukavele teklifi sundu[2117]. 11 Temmuz 1873 tarihinde Paul Vato adında bir zat, bu hattın yapım imtiyazının kendisine verilmesi için bir dilekçe verdi[2118]. Ancak ilk ciddi girişim, Eylül 1873 tarihinde Hacı Şerif Bey başkanlığında kurulan bir komisyon vasıtasıyla oldu. Gerekli çalışmalar ve tetkikler yapılmıştı, ancak masrafların fazla olacağı düşüncesiyle ertelenmesi gündeme geldi. Demiryolu müfettişlerinden Boris, daha az masrafla bu işi yapabileceğini teklif etse de Sadaret yerli bir şirket kuruluncaya kadar ertelenmesini istedi[2119]. Bu dönemde aynı hat için Mösyö İstovil adında bir zat da imtiyaz talebinde bulundu[2120]. 1879 yılına gelindiğinde Edirne Valisi Mehmed Rauf Paşa, tramvay hattı girişimini tekrar gündeme aldı ve Fen Müşaviri Galan Efendi tarafından hazırlanan evrak Ticaret ve Nafia Nezareti'ne gönderildi. Bu girişim de olumsuz sonuçlandı[2121]. Bu kadar çok teklifin olmasına rağmen yetersiz görülen şartlar ve teklifler neticesinde 1892 yılına kadar herhangi bir girişim olmadı. Nisan 1892 tarihinde ise Mösyö Edvar Tokas'ın teklifi ve şartları uygun görülmesinden dolayı kendisine tramvay hattı imtiyazı verildi[2122]. Ancak Mösyö Tokas'ın şartnameyi yerine getirmesi için verilen sürenin dolması üzerine yapılan itirazlar sonucunda Ağustos 1892 tarihinde mukavele tekrar

---

[2116] BOA, *A.}MKT.MHM*., 462/4, (H. 24 Cemaziyelahir 1290 / M. 19 Ağustos 1873).
[2117] BOA, *ŞD*., 2876/18, (H. 7 Şevval 1290 / M. 28 Kasım 1873); Aziz Tekdemir, *Edirne Tramvay Hattı Projeleri (1873-1911)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2019, s. 29-30.
[2118] Bu dilekçe, kayıtlarda bu konuda rastladığımız ilk yabancı teklif belgesidir. Bkz. BOA, *ŞD*., 2875/47, (H. 15 Cemaziyelevvel 1290 / M. 11 Temmuz 1873).
[2119] BOA, *A.}MKT.MHM*., 463/69, (H. 18 Recep 1290 / M. 11 Eylül 1873).
[2120] BOA, *A.}MKT.MHM*., 465/26, (H. 5 Şaban 1290 / M. 28 Eylül 1873)
[2121] Aziz Tekdemir, *a.g.e.*, s. 32-33.
[2122] BOA, *ŞD*., 1191/17, (H. 17 Ramazan 1309 / M. 15 Nisan 1892).

iptal edildi[2123]. Haziran 1893 tarihinde Edirne ile Karaağaç istasyonu arasında yapılması lüzum görülen yol ve köprülerle birleştirilecek tramvay hattının imtiyazının İkinci Ordu-yı Hümayun Müşir Vekili Mahmud Hamdi Paşa tarafından gönderilen dilekçe üzerine padişahın emriyle yerine getirilmesi istendi[2124]. Ancak bu dönemde hattın yapılması ile ilgili herhangi bir girişime rastlanılmamıştır. Bunun üzerine Kasım 1899 tarihinde dönemin vali vekili Müşir Arif Paşa, Edirne merkezinde bulunan Zindanaltı yerleşkesinden istasyona kadar hayvan gücü ile hareket ettirilecek bir hattın yapılması için imtiyaz talep etti. Mayıs 1901 tarihinde Müşir Arif Paşa'nın istediği imtiyaz verildi[2125]. Bu imtiyaz daha sonra hayvanların çektiği bir tramvay projesinden elektrik ile hareket edecek bir tramvay projesine dönüştürüldü. Böylece Edirne'de elektrikle çalıştırılmak üzere tramvay hattı tesisi ve şehrin elektrikle aydınlatılması imtiyazı Belediye Dairesi'ne verildi[2126]. Aynı zamanda 1907 yılında şehrin elektrik ile aydınlatılması için gerekli girişimler Edirne Valiliği'nden istendi[2127]. Anlaşıldığı üzere bu projenin değişiminden kaynaklı olsa gerek Müşir Arif Paşa, verilen hat imtiyazı ile ilgili her hangi girişimde bulunmamıştı. Bir diğer elektrikli tramvay ve tenvirat tesisi imtiyazı isteği ise Şubat 1907 tarihinde Fransız Mimar Pol Fouquiau'nun talebiydi[2128]. Şura-yı Devlet, bu talebi geri çevirerek Kasım 1909 tarihinde Edirne-Karaağaç tramvay hattı imtiyazını tekrar belediyeye verdi[2129]. 1911 yılında Ticaret ve Nafia Nezareti, Edirne'de elektrikli tramvayın tesisi ve şehrin elektrikle aydınlatılması gibi imtiyazların ihale edilmeden önce mukavele ve şartnamelerinin nezarete gönderilerek gerekli

---

[2123] BOA, *BEO.*, 38/2799, (H. 29 Zilhicce 1309 / M. 25 Temmuz 1892); BOA, *DH.MKT.*, 1983/90, (H. 13 Muharrem 1310 / M. 4 Ağustos 1892).
[2124] BOA, *Y.MTV.*, 79/81, (H. 15 Zilhicce 1310 / M. 30 Haziran 1893); BOA, *BEO.*, 231/17283, (H. 20 Zilhicce 1310 / M. 5 Temmuz 1893).
[2125] İmtiyaz Antlaşması ve düzenlemeler için bkz. Aziz Tekdemir, *a.g.e.*, s. 61-75.
[2126] BOA, *ŞD.*, 1215/2, (H. 21 Recep 1317 / M. 25 Kasım 1899); BOA, *Y.A.RES.*, 112/28, (H. 18 Muharrem 1319 / M. 7 Mayıs 1901).
[2127] BOA, *BEO.*, 3034/227497, (H. 2 Rebiülevvel 1325 / M. 15 Nisan 1907); BOA, *BEO.*, 3036/227669, (H. 5 Rebiülevvel 1325 / M. 18 Nisan 1907), BOA, *BEO.*, 3037/227733; (H. 7 Rebiülevvel 1325 / M. 20 Nisan 1907); BOA, *BEO.*, 3063/229687, (H. 13 Rebiülahir 1325 / M. 26 Nisan 1907).
[2128] BOA, *BEO.*, 3426/256884, (H. 12 Şevval 1326 / M. 7 Kasım 1908); İmtiyaz Antlaşması ve düzenlemeler için bkz. Aziz Tekdemir, *a.g.e.*, s. 90-106.
[2129] BOA, *DH.MUİ.*, 26/28, (H. 5 Zilkade 1327 / M. 18 Kasım 1909).

incelemeden sonra ihalesinin vilayetlere bırakılmasına karar verdi[2130]. Bu karara göre Ticaret ve Nafia Nezareti'nin hazırladığı şartname ve mukavelelere göre belediye imtiyazını ihale edebilecek ve bu durumu Edirne Vilayetine bildirecekti. Edirne'de yapılması kararlaştırılan elektrikli tramvay ile tenvirat icrası, tramvay işletmesi, su dağıtımı ile ilgili ilk ciddi girişim, "Le Societa Commerciale d'Oriente" adında bir İtalyan şirketiyle dönemin Edirne Belediye Başkanı Fuat Bey arasında 13 Mart 1911 tarihinde imzalanan mukavele ile oldu. Mukavele şartları genel hatlarıyla yazıldı ve kararlaştırıldı. Mukavele'de inşa şartları, güzergâhın belirlenmesi, vagonların durumu ve geçitler gibi birçok detay imtiyazı alan şirket tarafından belirtildi[2131]. Ancak Eylül 1911 tarihinde başlayan Trablusgarp Savaşı nedeniyle bu mukavele de iptal edildi. Ağustos 1912 tarihine gelindiğinde ise Sofya Elektrikli Tramvay Müdürü Belçikalı William, Edirne'nin mukavele ve şartnamesinin durumunu sormuştu. Bunun üzerine kendisine Aralık ayı içinde Edirne elektrikli tramvay ihalesi şartlarıyla birlikte Adana elektrik imtiyazına ait evrakın kayıtları gönderildi[2132]. Sonrası için herhangi bir kayıta rastlanılmadığı için girişim olup olmadığı bilinmemektedir. Görüldüğü üzere bu proje defalarca ve hatta yıllarca süren girişimlere rağmen hayata geçirilememiştir. Proje, maddi imkânsızlıklar, siyasî çekişmeler, şirketlerin ya da kişilerin ciddiyetsiz davranışları ve en son yaşanan savaşlar nedeniyle bir türlü istenilen noktaya getirilememiştir. Edirne, bu hizmetten günümüze kadar halen faydalanabilmiş değildir.

4.3. Sağlık ve Sosyal Hizmetler

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu dönemde Anadolu'da Selçuklulardan kalma "darü'ş-şifa", "darü's-sıhha", "bimaristan", "maristan" adlarıyla bilinen köklü bir sağlık hizmeti geleneği bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti, hem Anadolu'daki bu sağlık yapılanmasını muhafaza etmiş hem de fethettiği topraklarda yenilerini inşa

---

[2130] BOA, *DH.İD.*, 4/25, (H. 24 Cemaziyelevvel 1329 / M. 23 Mayıs 1911); BOA, *BEO.*, 3898/ 292289, (H. 28 Cemaziyelevvel 1329 / M. 27 Mayıs 1911).
[2131] Mukavele ve süreçle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, *DH.İD.*, 49/9, (H. 14 Rebiülevvel 1332 / M. 10 Şubat 1914); Teknik şartname için bkz. Aziz Tekdemir, *a.g.e.*, s. 110-119.
[2132] BOA, *HR.ŞFR.04*, 864/65, (M. 8 Ağustos 1912); BOA, *HR.ŞFR.04*, 852/101, (M. 21 Aralık 1912).

ederek sağlık konusunda önemli gelişmeler kaydetmişti. Bu sağlık hizmetleri genellikle vakıflar aracılığıyla verilmekteydi[2133]. Eski bir başkent olması nedeniyle Edirne, diğer Osmanlı şehirlerine nazaran sağlık ve sosyal yardım kuruluşları bakımından daha zengin bir konumdaydı. Osmanlı Devleti, Balkanlara geçtikten sonra Trakya'daki ilk sağlık kurumunu Edirne'de açtı. Günümüzde mevcut bulunmayan bu yapı, II. Murad'ın emriyle Kirişhane Semti'nde kurulan "Miskinler Tekkesi"ydi[2134]. Bu tekke dönemin en yaygın hastalığı olan lepra (cüzzam) hastalarının tecridi için bir Leprozeri (Cüzzamhane) olarak inşa edildi[2135]. Bunun yanı sıra II. Bayezid Dönemi'nde 1484-1488 yılları arasında Yeni İmaret Semti'nde inşa ettirilen "II. Bayezid Külliyesi" bulunmaktaydı. 18. yüzyıla kadar birçok hastalığın tedavi edildiği bu Darü'ş-şifa Hastanesi, daha sonra akıl ve ruh hastalıklarının tedavi edildiği bir merkeze dönüştürüldü[2136]. Darü'ş-şifa, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'dan sonra büyük bir yıkım geçirerek uzun yıllar bakımsız kaldı[2137]. 1883 yılında kapatılan hastane, 1893'te yapılan kısmî onarım sonrası yeniden hizmete açıldı. Bu tarihte hasta kabulüne başlayan Darü'ş-şifa'da 1898'de 14 ve 1908'de ise 88 akıl hastası bulunmaktaydı. 1916 yılına kadar açık kalan hastanenin son hastaları, 1915'de Mazhar Osman tarafından Kıyık'taki Fransız Hastanesi'ne nakledildi[2138]

Rıfat Osman, Edirne Sarayı'ndan bahsederken harem dairesi kısmında "Hastalar Sofası" denilen bir bölümün olduğunu belirtmektedir. Yine IV. Mehmed Dönemi'nde yapılan Arpa Kervansarayı civarındaki "Çadır Köşk"e sarayda hastalananlar gönderilmekteydi. Daha sonra bu köşke "Hastalar Odası" ya da

---

[2133] Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 15, Ankara 2004, s. 188.

[2134] Bu cüzzam hastanesine, halkın maddi ve manevi ilgisini çekmek için 'Miskinler Tekkesi' de denilmiştir. Bkz. Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık…*, s. 17; Edirne'de Kirişhane'de Rumların yaşadığı Miskinler Mahallesi ve Miskinler Sokağı bulunmaktadır. Bu isimle Kirişhane'de bir sokak ve mahallenin olması bu hastanenin varlığını kanıtlar niteliktedir. Bkz. *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1319 / M. 1903),* Def'a 28, s. 959; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 923; Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 43.

[2135] Leprazori, iki yüzyıldan fazla açık kalmıştı. Bkz. Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık…,* s. 27.

[2136] Safiye Altıntaş, "Hatırlatılan Geçmiş: II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi ve Hatırlattıkları", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 246, Haziran 2014, s. 23.

[2137] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s.

[2138] Safiye Altıntaş, *a.g.m.*, s. 23.

"Hastalar Sarayı" denilmişti[2139]. 1717 yılında Edirne'yi ziyaret eden Lady Montagu, 1 Nisan 1717 tarihinde Sarah Chisvell'e yazdığı mektupta, Edirne'nin sağlık koşulları hakkında bilgiler vermişti. Bu bilgilerden en önemlisi, oldukça ölümcül bir hastalık olan Çiçek Hastalığı'nın aşı yapılarak etkisiz hale getirilmesiydi[2140]. Bu durum şehirde sağlık hizmetlerinin oldukça gelişmiş olduğunu ve ölümcül hastalıklara karşı çeşitli önlemler alındığını göstermektedir.

22 Ocak 1871 tarihinde yürürlüğe giren "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi"nin 77. Maddesine göre, genel sağlığın korunması, ıslahhane, hastane tesisi alanlarının saptanması gibi işler, Vilayet İdare Meclisi'nin görevlerinden biriydi[2141]. 19. yüzyıla kadar Osmanlı şehirlerinin çoğunda modern anlamda tıp eğitimi ya da hastaneler bulunmamaktaydı. Batılılaşma hareketleri ile birlikte devlet bünyesinde tıp eğitimindeki gelişmeler hastanelere de yansıdı. Bu gelişmelerin etkisi Edirne'de de görülmüş, sivil ve askerî alanda yeni hastaneler açılmıştı[2142].

Osmanlı şehirlerinin sağlık konusunda en çaresiz kaldığı dönemler genellikle savaşların ve göçlerin yoğun olduğu dönemler idi. Edirne gibi Asya ve Avrupa'ya kavşak niteliğinde bulunan bir şehrin tarihinde de birçok salgın hastalık bulunmaktaydı. Özellikle kolera salgınları, Avrupa ve Balkanlardan İstanbul'a gelenlerin taşıyabilecekleri mikrobun güzergâhında bulunması nedeniyle, ayrıca bir öneme sahipti[2143]. Kasım 1893 tarihinde İstanbul'dan Edirne'ye gelen bir Yahudi ailesinin yanında yaşayan yaşlı bir kadın koleraya yakalandı[2144]. Bu vakadan sonra ne kadar önlem alınmaya çalışılsa da kısa sürede yayılmış, vakaların ve ölümlerin arka arkaya gelmesine neden olmuştu. 1 Ocak 1894 tarihinde bir kolera ölümü olurken iki gün sonra da yeni bir vaka görülmüştü. İkinci Ordu merkezi olan Edirne'de vakalar askerler arasında da görülmeye başladı. Salgının başladığı günden itibaren takip eden sürede 94 asker koleraya yakalanmış ve bu vakaların 36'sı hayatını kaybetmişti. Halk arasında ise 9 kişide tespit edilmiş, bunlardan 6'sı

[2139] Rıfat Osman, *Edirne Sarayı*, TTK Yay, Ankara 1989, s. 92-93.
[2140] Lady Montagu, *a.g.e.*, s. 66-67.
[2141] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 255.
[2142] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık…,* s. 80.
[2143] Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005, s. 63.
[2144] BOA, *Y.PRK.ASK.*, 95/47, (H. 8 Cemaziyelevvel 1311 / M. 17 Kasım 1893).

ölmüştü[2145]. İki aydan fazla süren salgında şehrin zengin kesiminin yaşadığı Kaleiçi Semti'nde herhangi bir vaka olmamıştı. Vakalar, daha çok yoksulların yaşadığı Tunca Nehri'nin kıyısındaki mahallelerde fazlaydı[2146]. Edirne merkezinde en şiddetli görülen yerler ise Manyas ve Debbağhane gibi Yahudi mahallelerin bulunduğu bölgelerdi. Kolera birçok semte tesir etmişti, ancak bunlar Yahudi mahallelerindeki salgının devamı niteliğindeydi. Bundan dolayı hastalıkla mücadeleye bu mahallelerde başlandı. Dezenfeksiyona önem verilerek hastalık bulaşan evlere on gün süreyle karantinaya uygulandı. Tunca Nehri'den su içmek yasaklanmıştı. Hanelerin su ihtiyacı, belediye tarafından Arda Nehri'nden ve şehirdeki çeşmelerden karşılandı[2147].

II. Meşrutiyet Dönemi'nde de salgın hastalıklar ile ilgili çeşitli önlemler alınsa da olağanüstü şartlarda pek etkili olmadı. 1910 yılında Rusya'dan gelen kolera salgını ülkenin her tarafına yayılmaya başladı. Salgın 1 Eylül'de İstanbul'a ulaşmış, 21 Ekim 1910 tarihinde ise Edirne sınırları içinde görülmüştü[2148]. Devlet tarafından gerekli önlemler acil bir şekilde alındı. Edirne ve çevresinde kolera salgını görülen mahallelere 38 tabip ile birlikte birçok sıhhiye elemanı gönderildi. Sıhhiye heyetinin başkanı Dr. Rıza Nur, bu bölgelerde yaptığı incelemelerde durumun ciddiyetini raporlarla İstanbul'a bildirmekteydi. Bununla birlikte şehirde karantina bölgeleri belirlendi. Bu konuda merkezden jandarma gönderilmesi talebine karşı, bunun uygun olmayacağı belirtildi. Bunun yerine Edirne Vilayetinden gelen raporlar gereğince önlemlerin alınması, gerekli olan sıhhi alet ve edevatın tedarikinin bir an evvel sağlanması istendi[2149]. Osmanlı Hükümeti ise koleraya karşı sıhhi tedbirler için gerekli 2.100.000 kuruşun 1910 yılı Dâhiliye Nezareti bütçesinden kullanılmasına

---

[2145] Mesut Ayar, *a.g.t.*, s. 63-64.
[2146] Nilüfer Gökçe, "1893-1894 Kolera Salgınları Karşısında Edirne'de Alınan Koruyucu Sağlık Önlemlerinin Edirne Gazetesine Yansıması", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, S. 7, İstanbul 2001, s. 45-63.
[2147] BOA, *Y.A.HUS.*, 304/57, (H. 26 Muharrem 1312 / M. 30 Temmuz 1894).
[2148] "Death From Cholera", *Evening Expres*, No: 7289, 8 Kasım 1910, s. 3; Nilüfer Gökçe, Esin Karlıkaya, "1829-1914 Yılları Arasında Edirne'de Görülen Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri", *T.Ü Tıp Fakültesi Dergisi*, S. 18 (2), Edirne 2011, s. 135.
[2149] BOA, *DH.İD.*, 53/19, (H. 28 Zilhicce 1328 / M. 31 Aralık 1910).

izin veren bir kanun çıkardı[2150]. Hükümet, bu kanundan yaklaşık iki ay sonra kolera salgının tamamen kontrol altına alınıp ortadan kaldırılması için yine 1910 yılı Dâhiliye bütçesinden 3.130.878 kuruşun kullanımı hakkında ek bir kanun daha yürürlüğe koydu[2151]. Kolera'nın diğer bölgelere yayılmasını önlemek amacıyla alınan tedbirlerden biri ise ulaşım konusundaydı. Edirne üzerinden Bulgaristan'a gidecek olan yolcuların kolera nedeniyle sadece Cisr-i Mustafapaşa yoluyla gidebilecekleri bildirildi[2152]. Yine demiryolları vasıtasıyla taşınan erzak vb. mamüllerin, eşyaların vilayet sınırları içinden geçirilmemesi ve Edirne'de bulunanların ise şehir dışına gönderilmeleri yasaklandı[2153]. Şehirde bu dönemde 300 kişide kolera vakası saptandı ve bu vakaların 235'i ölümü ile sonuçlandı[2154].

19 Mayıs 1911 tarihinde İnebolu'dan İstanbul'a gelen bir yolcuda görülen kolera hastalığı yayılarak tüm şehri etkiledi. Eylül ayı içinde diğer bölgelerde başlayan hastalık, 12 Eylül 1911 tarihinde Edirne'de görülmeye başladı[2155]. Ocak 1912 tarihinde Osmanlı Hükümeti tarafından salgının diğer bölgelere yayılmasını engellemek amacıyla acil tedbirler alındı. Gerekli olan tabiplerin salgın bölgelerine gönderilmesi, ilaç tedarikinin sağlanması ve tıbbi yardımların ulaştırılması için çaba sarf edildi. Tıbbî malzemelerin yetersiz olmasından dolayı İtalya'dan siparişle bunların getirtilmesi için gerekli çalışmaları başlatıldı. Bu dönemde yayılmaya başlayan kolera salgını, Osmanlı Devleti'ne sınır olan devletleri de tedirgin etmiş, onları önlem almaya teşvik etmişti. Bulgaristan, Seliça ve Bünya sınır kapılarını kapattı. Yunanistan, Yanya sahillerinin etkilenmemesi için Osmanlı ahalisinden birçok kişiyi zorla Korfu Adası'na hapis etti. Karadağ ise Osmanlı Devleti ile olan giriş ve çıkışlarını yasakladı. Sırbistan, Osmanlı topraklarından gelip gidenleri

---

[2150] H. 5 Zilhicce 1328 / M. 8 Aralık 1910 tarihli, Koleraya karşı ittihazı muktezi tedabir-i sıhhiye için 1326 Dâhiliye bütçesine zamimeten 2.100.000 kuruşun sarfı hakkında kanun, *Düstur*, Tertip 2, C. 3, No: 2640, s. 13.
[2151] H. 4 Safer 1329 / M. 4 Şubat 1911 tarihli, Kolera'nın men'i sirayeti için 1326 Dâhiliye Bütçesi'ne zamimeten 3.130.878 kuruşun sarfı hakkında kanun, *Düstur*, Tertip 2, C. 3, No: 2678, s. 143.
[2152] BOA, *DH.İD.*, 53/ 11, (H. 12 Zilkade 1328 / M. 15 Kasım 1910).
[2153] BOA, *DH.İD.*, 53/ 15, (H. 8 Zilhicce 1328 / M. 11 Aralık 1910).
[2154] "Death From Cholera", *Evening Expres*, No: 7289, 8 Kasım 1910, s. 3; Nilüfer Gökçe, Esin Karlıkaya, "1829-1914 Yılları Arasında Edirne'de…", *T.Ü Tıp Fakültesi Dergisi*, s. 135.
[2155] Nilüfer Gökçe, Esin Karlıkaya, "1829-1914 Yılları Arasında Edirne'de…", *T.Ü Tıp Fakültesi Dergisi*, s. 135.

kontrol altına alarak çeşitli tedbirlere başvurdu[2156]. Daha bir yıl önceki salgından dolayı tecrübe kazanan devlet, aldığı tedbirler vasıtasıyla bu sürecin hafif atlatılmasını sağladı ve bu önlemler sonucunda vakalar azalmaya başladı. Ocak ayı içinde ise salgın tamamen ortadan kaldırıldı[2157].

1912 yılında Bulgarların Edirne kuşatması esnasında dönemin tabiplerinden Dr. Rıfat Osman, asker ve halk arasında çok yaygın bir salgın hastalık olmadığını, yalnız Kaleiçi Semti'nde bir Ermeni ailesinde kolera saptandığını, hatta bir kadının öldüğünü bildirdi. Bu olaydan sonra şehir genelinde 16 kişi daha koleraya yakalanmışsa da alınan önlemler sonrasında bu küçük salgının önü kesildi[2158]. Mayıs 1914 tarihinde I. Dünya Savaşı başlamadan kısa bir süre önce İstanbul ve Edirne sınırlarında halk arasında kolera, tifo ve tifüs gibi hastalıklar görülmüşse de zamanında alınan önlemlerle hastalıklar yayılmadan kontrol altına alındı[2159]. Edirne, gerek başkente yakınlığı gerekse Balkanlar ve Avrupa ile bağlantı noktaları üzerinde bulunması dolayısıyla salgın hastalıklara karşı her zaman risk altındaydı. Özellikle demiryollarının yapımında sonra şehre giriş çıkışların artması bu durumu tetikleyen etkenler arasındadır. Yine şehrin etrafını çevreleyen nehirlerin temizlenmemesi, içme suyu konusundaki sıkıntılar ve çeşitli nedenlerle gelen göçler bu riski her zaman arttırmaktaydı.

Edirne'nin tarihine baktığımızda sosyal hizmetler ile ilgili çalışmalarda her zaman öncülük yapan bir şehir görünümündedir. İstanbul'dan alınan kararların ilk olarak uygulandığı şehirlerden biriydi. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'deki fakir çocuklarını yedirmek, içirmek, giydirmek, barındırmak ve okutmak amacıyla 1910 yılında "Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti" kuruldu[2160]. Edirne halkı tarafından şehir dahilinde ve çevre bölgelerden göç eden öksüz, yetim ya da kimsesiz kalan çocuklar toplattırılarak, bakımları ve eğitimleri için "Melce-i eytam" ve daha sonra ise "Darü'l-eytam"lar açıldı[2161]. Edirne halkı, esnafı, önde gelen isimleri ve

---

[2156] BOA, *DH.İD.*, 57/ 6, (H. 12 Muharrem 1330 / M. 2 Ocak 1912).
[2157] Nilüfer Gökçe, Esin Karlıkaya, "1829-1914 Yılları Arasında Edirne…", *T.Ü Tıp Fakültesi Dergisi*, s. 135.
[2158] BOA, *DH.ŞFR.*, 419/56, (R. 29 Kanunevvel 1328 / M. 11 Ocak 1913); Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 94.
[2159] BOA, *DH.İD.*, 165/36, (H. 17 Cemaziyelahir 1332 / M. 13 Mayıs 1914).
[2160] Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s.19.
[2161] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 356.

hatta İkinci Ordu Komutanlığı, bu çocuklar için çeşitli yardım faaliyetleri düzenlemişlerdi. Bunun yanı sıra Edirne Valiliği ve Belediyesi de şehirde yaşayan düşkün, aciz, biçare ve yoksullara din, dil, ırk ve mezhep ayırmaksızın yardım etmişlerdi. Yeri geldiğinde hastanelerde ücretsiz tedavi ettirmiş, yeri geldiğinde ise aşevleri ve imarethanelerde yiyecek ihtiyaçlarını karşılamışlardı.

4.3.1. Hastaneler

4.3.1.1. Edirne Belediye (Gureba) Hastanesi

1866 yılında Edirne Valisi Hurşit Paşa döneminde şehrin ileri gelenlerinin katılımıyla toplanan bir meclis, Gureba Hastanesi ve fakir çocuklar için yetiştirme yurdu yapımına karar verdi[2162]. Belediye tarafından kurulan özel bir komisyon, yapılacak hastane ve yetiştirme yurdu için masrafların Edirne Kalesi'nin duvar taşlarının satılması ile karşılanmasını uygun gördü. Bunun üzerine şehrin zenginlerinin de yardımlarıyla Sultan Selim Camii civarında Kırlangıç Bayırı ve Taftin Ağa Sokağı arasında hastane inşa edildi[2163]. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, bu hastane kullanılamayacak hale geldi ise de 25 Şubat 1879 tarihinde onarılarak tekrar açıldı. 1883 yılında ise bazı yerleri yanan ve sonradan tamir edilerek büyütülen hastane, 60'ı erkek, 30'u kadın olmak üzere 90 yataklı bir hastaneye dönüştürüldü. Hastane'nin içinde müdür ve memurlar için bir daire, hastalar için bir hamam ve eczane bulunmaktaydı[2164]. Hastane, 1892 yılı kayıtlarına göre fakir, gurebadan erkek ve kadın olmak üzere 687 hastaya bakmıştı. Bu dönemde hastaların 26'sının tedavisinin devam ettiği, 552'sinin tedavi edilerek taburcu edildiği ve 98'inin ise vefat etttiği kaydedilmişti. Aynı yıl, dışarıdan müracaat eden 11.912 hasta, nöbetçi doktorlar tarafından muayene edilmişti. Fakir oldukları tespit edilen 11.900 hasta için gerekli ilaçlar ücretsiz olarak verilmişti[2165].

[2162] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 78; Osman Nuri Peremeci bu tarihi 1868 olarak vermiştir. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 348.
[2163] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 348-349.
[2164] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 78.
[2165] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 19, (H. 1310 / M. 1892), s. 252.

11 Ekim 1910 tarihinde V. Mehmed Reşad'ın Edirne ziyareti sırasında, Selimiye Camii'ne cuma selamlığına giderken kucağında hasta çocuğu ile bir kadın gören padişah, hastane bahçesine çocuk ve kadınlar için bir pavyon yapılmasını emrederek hastaneye 2.500 lira bağış yapmıştı[2166]. Söz konusu bağış ile Edirne Belediye Hastanesi'ne ilaveten padişah adına bir pavyonun daha inşasına başlandı[2167]. Bu pavyonun projesi, Dr. Rıfat Osman Bey tarafından çizilmişti. Buna göre 2'si büyük ve 3'ü küçük hasta koğuşu, bir pansuman salonu ve çamaşır odası, banyo ve diğer gerekli odalar ile 25 yataktan oluşan "Reşadiye Pavyonu" tamamlandı[2168]. Tüm tıbbi araç ve gereçleri Avrupa'dan getirtilerek 27 Nisan 1912 tarihinde açılışı yapıldı[2169]. Bu pavyon için belirlenen 800 liralık kamulaştırma ücreti dönemin Edirne Belediye Başkanı Fuat Bey tarafından karşıladı. Bununla birlikte hastane yakınındaki 8 ev satın alınarak arazisi genişletildi[2170]. Haziran 1910 tarihinde Edirne Belediye Hastanesi bahçesinde frengi hastaları için ayrıca bir pavyon daha inşa edilmesi ve masraflarının 1909 bütçesine dâhili ile frengi hastalarının hastanelerde müşahade altına alınması kararlaştırıldı[2171]. Padişah tarafından Kasım 1910 tarihinde bu pavyonun bir an evvel inşası için 150.000 kuruş gönderilmesi Sadaret'e emredildi[2172].

1911-1912 yıllarının çeşitli dönemlerinde hastanenin tekrar elden geçirildiği görülmektedir. Bu dönemde Edirne Valisi Halil Bey'e, Dr. Rıfat Osman Bey tarafından çizilen bir proje sunuldu. Halil Bey, bu projeyi beğenerek hastanenin diğer bölümlerinin düzenlenmesi için onay verdi[2173]. Bu projeye göre hastaneye ek bir pavyon yapılması için çalışmalar başlatıldı. Ekim 1911 tarihinde padişahın emri üzerine pavyonun inşası için 1.500 lira gönderildi. Gönderilen bu para ile pavyonun

---

[2166] BOA, *İ.MBH.*, 4/3, (H. 6 Şevval 1328 / M. 11 Ekim 1910); Rıfat Osman, a.g.e., s. 78.
[2167] BOA, *BEO.*, 3825/ 286832, (H. 17 Zilkade 1328 / M. 20 Kasım 1910).
[2168] http://edirnedh.saglik.gov.tr/TR,24609/tarihcemiz.html (Erişim Tarihi 29.06.2019).
[2169] Rıfat Osman'ın orijinal Osmanlıca eserinde R. 14 Nisan 1328 tarihi verilmiştir. Bkz. Tosyavizade Rıfat Osman, *Edirne Rehnüması (Tarihçe: 763-1337 Hicri Seneleri)*, Edirne Vilayet Matbaası, Edirne 1920, s. 64; Latin alfabesine çevrilmiş olan eserde, H. 14 Nisan 1328/1910 gösterilerek hata yapılmıştır. Bkz. Rıfat Osman, *a.g.e.,* s. 78.
[2170] Rıfat Osman, *a.g.e.,* s. 78.
[2171] BOA, *DH.MUİ.,* 78/64, (H. 5 Cemaziyelahir 1328 / M. 14 Haziran 1910).
[2172] BOA, *İ.MBH.*, 4/47, (H. 17 Zilkade 1328 / M. 20 Kasım 1910).
[2173] Rıfat Osman, *a.g.e.,* s. 80.

taş duvar aksamı, çatı ve pencere gibi ahşap kısmı tamamen bitirildi[2174]. Nitekim Kasım 1911 tarihinde Edirne Belediye Hastanesi'ne ek olarak inşa edilen pavyonun inşaat masrafı için Dâhiliye Nezareti'nden 900 lira daha talep edildi[2175]. Aynı tarihte bu ek pavyonun eksikliklerinin tamamlanması için talep edilen paranın gönderilmesi kabul edildi, yalnız bunun 200'er lira taksitler halinde ödenmesi planlandı[2176]. Tüm pavyonun geri kalan kısmının dönemin maliyetlerine göre 400 liraya tamamlanabileceği saptandı. Bunun üzerine geri kalan 500 lira ile hastane için gerekli alet ve edevatın alınması istendi[2177]. Bu proje, Balkan Savaşları'nın başlaması üzerine tamamlanamasa da Edirne'nin geri alınmasıyla birlikte çalışmalar tekrar başlatıldı. Hastanenin kuzey ve batı yönlerindeki evler kamuya aktarılarak bu arsaya büyük bir salgın hastalıklar pavyonu inşa edildi[2178]. 50 yataklı olarak yapılan bu pavyon ile birlikte hastanede üç farklı pavyon hizmet vermeye başladı[2179].

Belediye tarafından belirlenen hastane tarifesi iki çeşitti. Özel odalarda tedavi gören birinci sınıf hastalar için ücret 100 kuruş olarak belirlendi. Toplu koğuşlarda tedavi gören ikinci sınıf hastalar için tedavi ücreti ise 60 kuruştu. Her iki grup için eğer hasta operasyon geçirmiş ise bu miktar 300-500 kuruş arasında değişmekteydi[2180]. 1951 yılına kadar hizmet etmeye devam eden hastane aynı yıl içinde yaşanan depremde yıkıldı. 1955'te tekrar yapılarak 100 yataklı olarak hizmete açıldı. 1960'larda bahçesine doğumevi yapıldı. Daha sonra doğumevi ve hastane birleştirilerek 200 yataklı bir hastaneye dönüştürüldü[2181].

4.3.1.2. Hapishane (Cezaevi) Hastanesi

1880 yılında yürürlüğe giren "Memalik-i Mahrusa-yı Şahane'de Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dâhiliyelerine Dair Nizamname"nin 61.

[2174] BOA, *İ.MBH.*, 7/44, (H. 2 Zilkade 1329 / M. 25 Ekim 1911).
[2175] BOA, *BEO.*, 3965/297328, (H. 25 Zilkade 1329 / M. 17 Kasım 1911).
[2176] BOA, *İ.MBH.*, 7/58, (H. 25 Zilkade 1329 / M. 17 Kasım 1911).
[2177] BOA, *İ.MBH.*, 7/44, (H. 2 Zilkade 1329 / M. 25 Ekim 1911).
[2178] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 81.
[2179] http://edirnedh.saglik.gov.tr/TR,24609/tarihcemiz.html (Erişim Tarihi 29.06.2019).
[2180] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 81.
[2181] Bugün Kaleiçi'nde bulunan Musiki Cemiyeti binası bir dönem hastane servisi olarak kullanılmıştır. Buradaki hastalara yemeklerin eşekler ile taşınarak getirildiği bilinmektedir. Bkz. http://edirnedh.saglik.gov.tr/TR,24609/tarihcemiz.html (Erişim Tarihi 29.06.2019).

maddesi, "…*Her hapishanede hastaların tedavisine mahsus bir daire bulunacak ve kadınların dairesi ayrı olacaktır*" şeklindeydi[2182]. Buna göre, 1880 yılından itibaren hapishanelerde sağlık hizmetleri ile ilgili çalışmalar başlatıldı. Bu tür çalışmaların Edirne'deki hapishanelerde de yürütüldüğü görülmektedir. 1892 yılında Edirne Merkez Hapishanesi dâhilinde bir müstakil hastane ve bir de kadınlar için Nisa Hastanesi bulunmaktaydı[2183]. Bu hastaneler, daha çok günümüzdeki gibi revir işlevi görmekteydi. Hastanede tüm hastalıkların tedavilerinin yapılmamaktaydı. Basit cerrahi uygulamalar yapılmaktaydı. Büyük operasyonlar için ameliyathaneler yoktu. Salgına yakalanan veya ameliyat gereken mahkûmlar daha çok Belediye Hastanesi'ne sevk edilirdi. Mahkûmların sağlık ile ilgili masrafları, Maliye Nezareti tarafından karşılanırdı[2184]. Ancak hapishane dâhilinde tam teşekküllü hastane inşası, 1900'lü yılların başlarında yapılmış olması muhtemeldir. Nitekim Kasım 1906 tarihinde Edirne Vilayet Hapishanesi dâhilinde mahkûmlar için inşa edilen müstakil hastanede hizmetleri görülen kişilere nişan talebi görülmektedir. Buna göre hapishane hastanesinin bu tarihe yakın bir dönemde yapıldığı anlaşılmaktadır[2185].

Edirne Merkez Hastanesi'nin sağlık hizmetleri konusunda dikkat çekici uygulamalar yapıldığı görülmektedir. Bu uygulamalardan biri hapishane mahkûmlarına yapılan ücretsiz diş tedavisiydi. Ağustos 1906 tarihinde İkinci Ordu Nizamiyesi 12. Alayı'nın 4. Taburu Tımarcısı Mehmet Ali Efendi, mahkûmların dişlerini ücretsiz tedavi etmişti. Hatta kendisine dördüncü rütbeden Nişan-ı Âli-i Osmanî verilmesi istenmişti[2186]. Edirne Vilayet Hapishanesi'nde yapılan bu tür uygulamalar, yatan mahkûmların sağlıklı bir şekilde cezalarını tamamlaması ve koşullarının iyileştirilmesi açısından önemli gelişmelerdi.

4.3.1.3. Nisa (Kadın) Hastanesi

1880 tarihli Nizamname'de belirtilen diğer konu ise nisa yani kadın hapishaneleriydi. Bu durum nizamnamenin 6. maddesinde, "…*Tevkifhane,*

[2182] Kurtuluş Demirkol, *a.g.t.,* s. 36.
[2183] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 19, (H. 1310/1892), s. 244.
[2184] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık…,* s. 92.
[2185] BOA. *DH.MKT.*,1126/21, (H. 5 Şevval 1324 / M. 22 Kasım 1906).
[2186] BOA. *DH.MKT.,* 1106/11, (H. 13 Cemaziyelahir 1324 / M. 4 Ağustos 1906).

hapishane ve hapishane-i umumilerde nisaya mahsus ayrıca bir daire olacaktır" şeklinde belirtilmekteydi. Edirne'de kadın mahkûmlara sağlık hizmetinin verilmesi için kadın hapishanesi namına ayrı bir ev tutulmuştu. Bu evin aylık kirası 150 kuruş civarındaydı[2187]. 1882/1883 yılında yanan bu ev, Edirne Belediye Hastanesi ile birlikte aynı yıl içinde yeniden inşa edildi[2188]. Edirne'deki Nisa Hastanesi'nin varlığı, 1889, 1890 ve 1891 tarihli Edirne Vilayet Salnameleri'nde, Müessesat-ı Hayriye ve Nafia miktarını gösteren cetvelde görülmektedir[2189]. Kadın mahkûmlara mahsus Nisa Hastanesi'nin ayrı bir bina olarak mı yoksa Edirne Belediye Hastanesi içinde tahsis edilen yataklı odalardan mı oluşturulduğuna dair kesin bilgi bulunmamaktadır.

4.3.1.4. Saint-Louis Hastanesi (Fransız Hastanesi)

Fransız Hastanesi olarak da bilinen kurum, Kıyık Semti'nde, Berkuk Ağa Mahallesi, Ağa Hamamı Caddesi'nde inşa edildi[2190]. Fransız Hastanesi'nin kuruluş tarihi ile ilgili farkı görüşler bulunmaktadır[2191]. Edirne'nin Kıyık Semti'nde Fransız Assumptionist tarikatına bağlı Oblate rahibelerine verilen arazi üzerinde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yaralananları tedavi etmek için "Stafford Evi Hastanesi" olarak bilinen bir hastane açılmıştı. Kurucusu, Edirne'de yaşayan rahibelerden Lady Strangford (1838-1888) idi. Oldukça büyük olan hastanenin girişinde bir adet dispanser bulunmaktaydı[2192]. 1877-1878 yılında Edirne'nin Rus işgali esnasında

---

[2187] Kurtuluş Demirkol, *a.g.t.*, s. 36, 58.
[2188] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 18, (H. 1309 / M. 1892) , s. 143.
[2189] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 15, (H. 1306 / M. 1889), s. 266; (H. 1307 / M. 1890), Def'a 16, s. 267; (H. 1308 / M. 1891), Def'a 17, s. 268-269.
[2190] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık…,* s. 89.
[2191] 24 Ağustos 1882 tarihli Edirne Gazetesi'nde çıkan bir haberde "*Kıyık'ta rahibelerin yönetiminde bulunan Gureba Hastanesi'nde yangın çıktığı*" şeklinde bir haber bulunmaktadır. Bkz. *Edirne Gazetesi*, H. 10 Şevval 1299 / M. 24 Ağustos 1882, No: 114, s. 2; Ahmed Badi Efendi ise bu hastanenin 1885 yılında Cizvit Papazları tarafından yapıldığından bahsetmektedir. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 265; Edirne levantenleri ile ilgili çalışmaları bulunan Graham H. Lee ise 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yaralananları tedavi etmek için 'Stafford Evi Hastanesi' olarak bilinen bir hastane açıldığından bahsetmektedir. Bkz. Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017); Bu bilgilere göre, hastanenin açılış tarihinin 1878–1885 yılları arasında olma ihtimali bulunmaktadır.
[2192] Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).

yıkılan Ağa Hamamı'nın arazisine 1885 yılında Cizvit Papazları tarafından bir hastane yapıldı[2193]. Hastane'nin iç durumu ile ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

Ancak Fransız Hastanesi'nin günümüze kadar ulaşan fotoğrafların dış mekânı hakkında bazı bilgiler vermektedir. Buna göre, hastane tuğladan iki katlı olarak yapılmıştı ve iki bölümden oluşmaktaydı. Birinci binada alt kat pencereleri dikdörtgen olup çift kanatlı ahşap panjurluydu. Üst katı ise ikiz pencerelerden oluşmuş, hafif yayvan kemerli şeklindeydi. Dış cephede üçer adet pencere bulunmaktaydı. Çatı kısmı dik olup dışarıya doğru cumba şeklinde üçer adet penceresi mevcuttu. Diğer ikinci bina ise daha alçak olup üstü kapalı girişi bulunmaktaydı. Binanın da üst katında muhtemelen hasta odaları olan yedi adet pencere mevcuttu. İkinci bina muhtemelen 1906 yılında yaptırılan ve kadın hastalara tahsis edilen kısmıydı. Binanın çevresindeki daha küçük yapılar, muhtemelen hastane müştemilatına aitti[2194].

Hastane, kadın ve erkeklere hizmet vermekteydi. Hastanenin kadınlar kısmının kullanılmaz hale gelmesi nedeniyle 17 Haziran 1906 tarihinde padişahın onayı ile 3 metre yüksekliğinde, 20 uzunluğunda ve 18 metre genişliğinde, kadın hastaların tedavisi için yeni bir bina inşa edildi[2195]. Hastanenin müdahalelere hazır özel bir ameliyathanesi mevcuttu. Ayrıca fizik tedavi için özel banyo odaları bulunmaktaydı. Hastanede ücretli tedavi yanında ücretsiz tedavi de yapılmaktaydı. Maddi durumu olmayanlardan alınan cüz'i ücret çamaşır, ilaç ve yatak gibi şeyler içindi. Hekimler tarafından hastalara ne önerilmiş ise yöneticiler de bu öneriler doğrultusunda hareket etmekteydi[2196].

II. Meşrutiyet'in ilanında sonra hastane yeniden düzenlenerek o günün şartlarına uygun modernize edilmeye çalışıldı. 24 Temmuz 1908 tarihli *Edirne*

[2193] Ahmed Badi Efendi, hastanenin yapıldığı arazi ile ilgili olarak Kıyık'ta Çukalca Mahallesi'nde, Ağa Hamamı Sokağı'nın 6. numarasında bulunduğunu belirtmiştir. Bu arazinin Kanuni'nin sadrazamlarından Maktul İbrahim Paşa'nın şahsi arazisi olduğundan bahsetmektedir. Bkz. Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.,* C. 1/1, s. 265; Hastane'nin bu hamam arazisinde yapıldığını Dr. Rıfat Osman ve Dr. Ratip Kazancıgil'de desteklemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Şehir Tarihi…*, s. 121; Dr. Rıfat Osman'ın 'Edirne'de 25 Yıl' adlı basılmamış eseri hakkında bilgi verilmiştir. Bkz. Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık…,* s. 89.

[2194] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık…,* s. 91.

[2195] BOA, *BEO.*, 2852/213862, (H. 24 Rebiülahir 1324 / M. 17 Haziran 1906).

[2196] *Edirne Gazetesi*, H. 25 Cemaziyelahir 1326 / M. 24 Temmuz 1908, No: 1429, s. 2.

gazetesi, hastanenin yeni durumu ve özellikleri hakkında geniş bilgiler vermişti. Gazete haberi şöyleydi: "*Edirne'de Kıyık Semtinde küşad olunan Fransız Hastanesi namıyla yâd edilen mahal muntazam bir surette tevsi edilerek 45 yatağa iblağ olunan müsait bir tarzda hasta kabul etmektedir. Bu hastane dâhilinde her bir şey mükemmel ve hali hazır tabii muvaffak bir surette istihsar edilmiş ve hasta-i alilerin memnuniyetine mevacib olacak müsaid bir surette tertip ve tanzim edilmiştir. Ümerasi dâhiliye ve Sertabibi Dr. Dimsa, Operatör ve Cerrah Mustafa Efendi, Göz Hekimi Dr. Tuladu Efendiler tayin olmuştur. Müşavere (danışma) tabiye için hususi bir oda tefrik olunmuştur…*"[2197]. Gazete ayrıca doktorların poliklinik yapacakları gün ve saatler ile ücret tarifesini de yayımlamıştı: "*Dr. Dimsi Efendi: Salı, Perşembe, Cuma günleri alaturka saat 1'de, Operatör Mustafa Efendi: Cumartesi, Pazartesi, Çarşamba günleri saat 12'de, Dr. Tuladu Efendi: Cumartesi, Çarşamba günleri saat: 7 buçuk'ta, muntazamen hastaneye devam etmektedirler. Mezkur hastane için üç kısım üzere hasta kabul olunur. Birinci kısım yevmiye 25 kuruş para, ikinci kısım yevmiye 15 kuruş para, üçüncü kısım yevmiye 10 kuruş paradır...*"[2198].

Fransız Hastanesi, Balkan Savaşları esnasında sağlık hizmeti vermeye devam etti. Şehrin içinde bulunduğu durumdan dolayı yatak sayısı 100'e çıkartıldı[2199]. Savaş devam ederken Edirne'deki bazı mektepler hastaneye çevrildi. Fransız Hastanesi'nin bir şubesi de Karaağaç'ta açıldı. Yine Assumptionist rahibeler tarafından kurulan Saint Basile Koleji'nde Kızılhaç Hastanesi kuruldu. Balkan Savaşları'nda ve Edirne kuşatması esnasında yaralanan asker ve halk, rahibeler tarafından tedavi edildi[2200]. Balkan Savaşları'ndan sonra II. Bayezid Darü'ş-şifasının kullanılamaz hale gelmesi dolayısıyla Dr. Mazhar Osman tarafından burada bulunan

---

[2197] *Edirne Gazetesi*, H. 25 Cemaziyelahir 1326 / M. 24 Temmuz 1908, No: 1429, s. 2.
[2198] *Edirne Gazetesi*, H. 25 Cemaziyelahir 1326 / M. 24 Temmuz 1908, No: 1429, s. 2.
[2199] Bekir Sıtkı Baykal, "Edirne'nin Uğramış Olduğu İstilalar", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK Yay., Ankara 1993, s. 187.
[2200] Gustave Cirilli, *a.g.e.*, s. 98-99; Dağdevirenzade Şevket Bey'in anılarında, Edirne kuşatması esnasında Fransız Hastanesi'yle bazı evlere top mermisi isabet ettiğinden, yerli ve yabancı birçok kişinin bu rahiplerin yanına sığındığından bahsetmektedir. Hatta 26 Kasım 1912 tarihinde Ağram rahibelerinin kurumlarına bir merminin daha isabet ettiğini aktarmıştır. Bkz. Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi…*, s. 161.

akıl hastaları Fransız Hastanesi'ne nakledildi[2201]. Fransız Hastanesi, Cumhuriyet'in ilanından sonra da bir müddet daha hizmet etmiştir. Hastane binası 1927 yılında bilinmeyen bir nedenden dolayı yıktırılmıştır[2202].

4.3.1.5. Edirne Merkez Asker Hastanesi

Edirne Merkez Asker Hastanesi, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra II. Abdülhamid'in emri üzerine yaralı ve hasta askerlerin tedavisi için yaptırıldı. Şehrin batısında Sarayakpınar yolu üzerinde Yanık Kışla[2203] olarak bilinen eski Piyade Kışlası civarında Tepebağları mevkiinde kamulaştırılan arazi üzerine inşa edildi[2204]. 1887 yılında yapımına başlanan bina iki yıl içinde tamamlandı[2205]. Hastane binası tamamlandıktan sonra 28 Kasım 1889 Perşembe günü Vali Erzincanlı Hacı İzzet Paşa, askerî ve idarî personelin de katılımıyla açılışı yapıldı[2206]. Kurban merasimi yapılarak hizmete giren binanın açılışında süvari ve piyade alayları da hazır bulundu. Bunların yanı sıra Edirne'nin önde gelen isimleri ve halktan oluşan kalabalık bir topluluk merasime eşlik etti. Aynı gün diğer hastanelerden hastalar getirilerek koğuşlara yerleştirildi[2207]. Hastane, dört duvar ile çevrilmiş ve ortasında hastaların dolaşabileceği şekilde eski hastane tarzında inşa edilmişti. İki katlı olarak inşa edilen binanın dış genişliği 120 metre, uzunluğu 160 metreydi. Normal şartlarda 800 yatak, savaş döneminde 1.200 yatak kapasitesine sahip olan hastanede 24 koğuş, doktorlar, memurlar, ameliyat ve pansuman için olmak üzere 70 oda mevcuttu.

[2201] Dr. Mazhar Osman, Tababet-i Ruhiye adlı eserinde "*1915 yılı Mart ayında Edirne'deki Bayezid Bimarhanesi kapanmış, mecnunların Kıyık'ta Fransız Hastanesi'ne nakledilmesine nezaret etmiştim*" diye yazmaktadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık…,* s. 91.

[2202] Rıfat Osman, bu hastanenin korunamadığından bahisle 1927 yılında yıktırıldığını belirtmektedir. Bkz. Dr. Rıfat Osman'ın " Edirne'de 25 Yıl" adlı basılmamış eserinden…", Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık…,* s. 89.

[2203] Kemerler mevkiinde Topçu Kışlası olarak inşa edilmiş, II. Mahmud Dönemi'nde 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra bina "Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kışlası" olarak değiştirilmiş ve piyade kışlasına dönüştürülmüştür. 1839, 1865 ve 1876 yıllarında yanmasından dolayı Yanık Kışla olarak anılmaya başlanmıştır. Günümüzde Edirne Kapalı Cezaevi olarak kullanılmaktadır. Bkz. Veysi Akın, *a.g.m.,* s. 113.

[2204] Nilüfer Gökçe, Esin Karlıkaya, "Edirne Asker Hastanesi", *T.Ü. Tıp Dergisi,* S. 18, Edirne 2001, s. 143.

[2205] Veysi Akın, *a.g.m.,* s. 113.

[2206] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.,* C. 1/2, s. 733.

[2207] Veysi Akın, *a.g.m.,* s. 114.

Ayrıca hasta kabul salonu, tecrit odası ve bir adet eczahane bulunmaktaydı[2208]. Hastane avlusunda ise tek minareli ve kubbeli bir mescid, hamam, çamaşırhane ve su deposu inşa edildi[2209].

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne Merkez Hastanesi'ne çeşitli alanlarda eklemeler yapılarak tam teşekküllü bir hastane yapılmaya çalışıldı. 1908 yılında hastanede görev yapan Dr. Rıfat Osman tarafından Radyoloji Merkezi kuruldu[2210]. 1908 yılında ise Edirneli tabip Ahmed Refet tarafından bir laboratuvar oluşturuldu. Şubat 1911 tarihinde Sıhhıye Müfettişleri Selami Paşa'nın ve Faruk Paşa'nın çalışmaları sonucu hastaneye ilaçlama amacıyla pülverizatör makinesi talep edildi[2211]. Bunun üzerine salgın hastalıklara karşı sterilizasyon için son model buhar makineleri ile çalışan Etüv dairesi kuruldu[2212]. Hastane bahçesindeki çeşme, 1913-1914 yılında salgın bir hastalıktan vefat eden Göz Tabibi Cevat Seyit Efendi ile Operatör Mustafa Ahmed Efendi ve Kimyager Kazım Efendi tarafından yaptırıldı[2213].

4.3.1.6. Timurtaş (Demirtaş) Asker Hastanesi

Timurtaş (Demirtaş) Asker Hastanesi'nin inşası, 1888 yılında Müşir Veysel Paşa döneminde başladı. Temmuz 1888 tarihinde Edirne demiryolu hattı bitişiğinde, 200 yataklı olarak yapımına başlanan hastanenin arazisi ve tüm yapım masrafları halk tarafından karşılandı. Hastane binasının inşasında askerler de görev almıştı[2214]. Hastanenin resmi açılışı, 6 Şubat 1891 tarihinde Cuma günü yapıldı ve aynı gün diğer

---

[2208] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 732.
[2209] Veysi Akın, *a.g.m.*, s. 113. Nilüfer Gökçe, Esin Karlıkaya, "Edirne Asker Hastanesi", *T.Ü. Tıp Dergisi*, s. 143
[2210] Radyoloji Merkezi'nin giriş tabelasında 'El Gazi Reşad Rontgen Şuai ve Elektrik Dairesi (1326)' yazmaktadır. Her ne kadar 1908 yılında açıldığı tahmin edilse de günümüzde Edirne Müzesi'nde sergilenen tabelada Sultan V. Mehmed Reşad'ın tuğrası mevcuttur. II. Abdülhamid'in 1909 yılında tahttan indirildiği düşünüldüğünde bu merkezin Mehmed Reşad Dönemi'nde açılmış olması muhtemeldir. Bkz. Nilüfer Gökçe, Esin Karlıkaya, "Edirne Asker Hastanesi", *T.Ü. Tıp Dergisi*, s. 144.
[2211] Edirne için merkezden etüv ve pülverizatör makinesi talep edilmektedir. Bkz. BOA, *DH.İD.*, 7/8, (H. 22 Safer 1329 / M. 22 Şubat 1911).
[2212] Nilüfer Gökçe, Esin Karlıkaya, "Edirne Asker Hastanesi", *T.Ü. Tıp Dergisi*, s. 144.
[2213] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 90.
[2214] BOA, *Y.PRK.ASK.*, 47/79, (H. 12 Zilkade 1305 / M. 21 Temmuz 1888).

hastanelerden hastalar taşındı[2215]. Hastane, 100 metre uzunluğunda bir ana bina ve yanında 40'ar metre uzunluğunda iki kanatlı dairelerden oluşmaktaydı. Hastanede, 4 koğuş, müdür ve tabiplere tahsis edilen 20 oda, bir gasilhane, bir hamam, bir mutfak, bir depo ve karakol askerleri içinde bir koğuş bulunmaktaydı[2216]. Mektubî Seraskerî Muhtar Efendi'nin yazmış olduğu kitabe, bir mermer levhaya nakşedilerek kapının üstüne asılmıştı. Kitabesi'nde şu şekilde yazmaktaydı:

Serîr-ârâ-yı şevket-i hazret-i Abdülhamîd Hân'ın
Bütün âsâr-ı hikmet-zîbi yekdiğerden eşrefdir
Bu dârü's-sıhhati ceyş-i cihâd efrâdına yaptı
Hücûm-ı derde karşı bir aceb hısn-ı mükelleftir
Güher-i tarihimi takdîr eder ehl-i hikem Muhtâr
Tecellîgâh-ı sıhhat bu tedâvîgâh-ı eltafdır (1305) [2217].

Bu hastaneye aynı zamanda Karaağaç Asker Hastanesi denilmekteydi. Hastane yapımından kısa bir süre sonra Küçük Zabit Mektebi olarak kullanılsa da 1912 yılında tekrar askerî hastaneye dönüştürüldü. 1938 yılında Köy Enstitüsü, 1939 yılında ise Eğitim Kursu ve Göçmen Misafirhanesi olarak kullanıldı[2218].

4.3.1.7. Edirne Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Hastanesi

1864 yılında "*savaş esnasında silahlı kuvvetlerin hasta ve yaralıların vaziyetlerinin ıslahı*" için İsviçre'nin Cenevre şehrinde bir konferans düzenlendi. Bu konferanstaki müzakereler sonucu "Cenevre Mukavelenamesi" 22 Ağustos 1864 tarihinde kabul edildi. Bunun üzerine Avrupa'da "Salib-i Ahmer (Kızılhaç)" işareti ile bir sağlık örgütü kuruldu. 1877'de Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Osmanlı Hükümeti, "Salib-i Ahmer (Kızılhaç)" işareti yerine "Hilâl-i Ahmer'i (Kızılay)" kullanmaya başladı. Bu durumu Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olan tüm devletlere bildirdi[2219]. Osmanlı Hükümeti, Cenevre Sözleşmesi'ni 1865 tarihinde kabul

---

[2215] BOA, *Y.PRK.ASK*., 69/65, (H. 28 Cemaziyelahir 1308 / M. 8 Şubat 1891).
[2216] Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 736.
[2217] *Salname-i Vilâyet-i Edirne*, Def'a 19, (H. 1310 / M. 1892), s. 263; Ahmed Badi Efendi, *a.g.e.*, C. 1/2, s. 735-736.
[2218] Bina 1981 yılında Milli Savunma Bakanlığı'na devredilmiştir. Bugün Korgeneral Celaleddin Alakoç Kışlası'nın güneybatısında yer almaktadır. Bkz. Servet Ünkazan, *a.g.e*., s. 78.
[2219] *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (H. 1329-1331 / M. 1911-1913)*, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1340, s. 5,7.

etmesine rağmen cemiyet, 1877 tarihinde kurulabildi. Padişah'ın iradesi üzerine cemiyetin adı "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti" olarak değiştirildi ve ilk oturumunu Beşiktaş Sarayı'nın Paşa Dairesi'nde yaptı[2220]. 1877 yılında kuruluş noktasında önemli bir aşama kaydeden cemiyet, I. Meşrutiyet'in kısa sürmesi ve istibdat döneminin başlaması üzerine bir türlü kendini geliştiremedi. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte İttihat ve Terakki mensuplarının çalışmaları sonucunda tekrar ihya oldu. 1911 yılında çıkarılan nizamname ile ikinci bir kuruluş süreci yaşadı. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yönetim kadrosunda İttihatçı doktorlar bulunmaktaydı. İdare heyetinde bulunanların tamamına yakını Tıbbiye mezunu ve yurtdışı tecrübeleri olan kişilerden oluşmaktaydı[2221].

Cemiyet, 8-9 Ağustos 1912 tarihinde Edirne vilayeti dâhilinde bulunan Mürefte kazası merkezli depremde, Edirne'ye yardım amaçlı birçok faaliyet gerçekleştirdi. Gerek Edirne merkezinde gerekse çevresinde bu depremden zarar görenlere yardım etmek için çadır, sedye, ilaç vb. her türlü araç ve gereci kısa bir süre içinde gönderdi[2222].

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'ndan önce askerî, ekonomik ve siyasî alanlarda birçok sorun ile karşı karşıya kalmıştı. Balkanlarda Osmanlı Devleti'ne

---

[2220] *Padişahın Himayesi'nde Osmanlı Kızılay Cemiyeti Yıllığı (1911-1913)*, (Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ), Türk Kızılay Yay., Ankara 2013, s. 29.

[2221] Cemiyet'in kurulması ile ilgili olarak Kızılay'ın 17 Temmuz 1925 tarihinde İstanbul Darü'l-fünûn konferans salonunda yapmış olduğu Genel Kongresi'nde "*Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 1864 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından kabul edilen Cenevre Mukavelesi ahkâmına tevfikan 14 Nisan 1877 tarihinde 'Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti' ünvanıyla tesis ve 20 Nisan 1911 tarihinde ihyâ olunmuş ve bu unvan 1339 tarihinde münakid meclis-i umûmî kararıyla Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne tahvil edilmiştir*" şeklinde dile getirilmiştir. Bkz. Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yay., Ankara 2010, s. 55, 185.

[2222]. Edirne Vilâyeti ve çevresinde meydana gelen depremde ortaya çıkan hasar nedeniyle gönderilecek tahsisata dair Meclis-i Vükela kararı için bkz. BOA, *BEO.*, 4071/305297, (H. 27 Şaban 1330 / M. 11 Ağustos 1912); Edirne'ye bağlı Mürefte kasabasında ve dolaylarında deprem ve yangından zarar görenlere hazineden yardım yapılmasına dair karar için bkz. BOA, *MV.*, 167/69, (H. 27 Şaban 1330 / M. 11 Ağustos 1912); Deprem bölgelerine seyyar sağlık ekibi, çadır, ekmek, ilaç gönderilmesine dair… Bkz. BOA, *DH.MTV.*, 16/9, (H. 27 Şaban 1330 / M. 11 Ağustos 1912); Depremzedelerin tedavisi için gerekli tıbbi malzeme ile bir sağlık heyetinin deprem bölgesine gönderilmesi hususunda bkz. BOA, *DH.MTV.*, 16/11, (H. 28 Şaban 1330 / M. 12 Ağustos 1912); Deprem bölgesine gönderilecek doktor ve eczacı ücretlerinin tesbiti ve sağlık heyetlerinin birlikte çalışması istenmiştir. Bkz. BOA, *DH.MTV.*, 16/25, (H. 29 Şaban 1330 / M. 13 Ağustos 1912); Edirne'de depremden zarar gören mahalle halkı için tedbir amaçlı acilen çadır gönderilmesine dair… Bkz. BOA, *BEO.*, 4072/305366, (H. 29 Şaban 1330 / M. 13 Ağustos 1912).

karşı başlayan ittifakların belirmesi ile birlikte ordunun temel ihtiyaçlarının yanı sıra, sıhhiye teşkilatında da yetersizlikler mevcuttu. Harbiye Nezareti, sağlık hizmetleri için herhangi bir ödenek ayırmamıştı. Bunun üzerine Sıhhiye Teşkilatı ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti devreye girerek savaştan iki hafta önce 27 Eylül 1912 tarihinde Hüseyin Hilmi Paşa başkanlığında bir toplantı yaptı. 10 Ekim 1912 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti öncülüğünde gerekli yerlerde hastaneler kurulmasına karar verildi[2223]. Bu doğrultuda cemiyetin mevcut mali gücüne göre İstanbul'da 400, Edirne'de 200, Lüleburgaz'da 150, Selanik'te 200, Üsküp'te 150, İşkodra, Yanya, Manastır ve Alasonya'da 100'er yataklık birer hastane kurulması kararlaştırıldı[2224]. Ekim ayının başında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Umumi Merkez üyesi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli isimlerinde Dr. Bahaeddin Şakir Bey, Edirne'deki hastaneyi açmakla görevlendirildi[2225]. Tüm olumsuzluklara rağmen savaşın etki edeceği önemli yerleşim yerlerinden Edirne'de 250, Selanik'te 200, Üsküp'te 150 yataklı hastaneler kuruldu[2226]. Edirne'ye baştabib olarak gönderilen Dr. Bahaeddin Şakir Bey, istasyon civarında bulunan ve Küçük Zabitan Mektebi olarak hizmet veren binayı 300 yatak kapasiteli Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne dönüştürdü[2227]. Hastane için gerekli yatak, çamaşır ve diğer gereçler hızlı bir şekilde İstanbul'dan gönderilse de demiryolu hattının tahribatı nedeniyle Edirne'ye ulaştırılamadı[2228]. Bunu üzerine Dr. Bahaeddin Şakir Bey'e Osmanlı Bankası poliçesiyle 2 bin liralık bir ödenek verilerek hastane gereçlerinin Edirne'de temin edilmesi, tabip ve gerekli

---

[2223] Mehmet Doğan, "Balkan Savaşı'nda Bir Sağlık Müessesesi: Edirne Hilâl-i Ahmer Hastanesi", *Uluslararası Balkan Dil, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu Bildirileri*, T.Ü. Balkan Araştırmaları Enstitüsü, 08-10 Nisan 2010 Tiran/Arnavutluk, s. 141-142.

[2224] Tabipleri, memurları, hademesi tayin ve kadroları tanzim edilmiştir. Hızla hastanelerin eşyası, edevat ve eczası tedarik edilmiştir. Bkz. *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (H. 1329-1331 / M. 1911-1913)*, s. 119.

[2225] *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (H. 1329-1331 / M. 1911-1913)*, s. 150; Mesut Çapa, "Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 1, S. 1, Ankara 1990, s. 92.

[2226] *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (H. 1329-1331 / M. 1911-1913))*, s. 119; *Padişahın Himayesi'nde Osmanlı Kızılay Cemiyeti Yıllığı (1911-1913)*, s. 90.

[2227] *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (H. 1329-1331 / M. 1911-1913)*, s. 151; *Padişahın Himayesi'nde Osmanlı Kızılay Cemiyeti Yıllığı (1911-1913)*, s. 406; Mesut Çapa, "Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti", *(OTAM)*, s. 92; Mehmet Doğan, *a.g.m.*, s. 142.

[2228] Mesut Çapa, "Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti", *(OTAM)*, s. 92.

memurlarının tayini için yetki verildi[2229]. Bu dönemde Edirne Hilâl-i Ahmer Hastahenesi'de görevli personel şu şekildeydi[2230].

Edirne Hilâl-i Ahmer Hastanesi Personeli	
Baştabib	Dr. Bahaeddin Şakir
Operatör	Fikri Paşa
Eczacı	Mehmed Kemal Efendi
İdare Memuru	Neşet Bey
Operatör Muavini	Selahaddin Bey
Operatör Muavini	Nureddin Bey
Vekilharç ve Anbarcı	Murad Bey
Tabib-i Miralay	Selahaddin Kelest Bey
Baş hastabakıcı (Sıhhiye Zabiti)	Asistan Mehmed Rüşdi Efendi
Baş hastabakıcı (Sıhhiye Zabiti)	Asistan Yakop Samuel Efendi
Baş hastabakıcı	Mehmed Sıdkı Efendi (Tıbbiye son sınıf talebesinden)
Baş hastabakıcı	Mehmed Ekrem Efendi (Tıbbiye talebesinden)
Hastabakıcı	Mehmed Bekir Efendi (Hukuk Mektebi'nden)
Hastabakıcı	Mehmed Tevfik Efendi (Hukuk Mektebi'nden)
Hastabakıcı	Mehmed Kadri Efendi (Süvari Dairesi Mütekaidleri'nden)
Hastabakıcı	Ahmed Cemaleddin Efendi
Hastabakıcı	Mehmed Halid Efendi
Hastabakıcı	Mehmed Tevfik Efendi
Hastabakıcı	Bekir ilhami Efendi (Küçük Sıhhiye Mektebi'nden)
Hastabakıcı	Süleyman Mehmed Efendi (Küçük Sıhhiye Mektebi'nden)
Hastabakıcı	Mahmud Celaleddin Efendi (Küçük Sıhhiye Mektebi'nden)

[2229] *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (H. 1329-1331 / M. 1911-1913)*, s. 151; *Padişahın Himayesi'nde Osmanlı Kızılay Cemiyeti Yıllığı (1911-1913)*, s. 406.
[2230] Mehmet Doğan, *a.g.m.*, s. 143-144.

Hastabakıcı	Ohonnes Papasyan Efendi (Küçük Sıhhiye Mektebi'nden)
Hastabakıcı	Mıgırdıç Artin Efendi (Küçük Sıhhiye Mektebi'nden)
Bu memurin 100 yataklı hastane için olup, 200 yatak için tezyid-i lazım gelen memurlar şunlardır:	
İkinci Tabib-i Müdavi Sami Bey	Bir muavin tabib
Bir eczacı	Bir kâtip
Bir adet hastabakıcı	İki meydancı
Vekilharç muavini	Bir havancı

Tablo 81: *Edirne Hilâl-i Ahmer Hastanesi Personeli*

Edirne kuşatması devam ederken Dr. Bahaddin Şakir Bey, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi'ne gönderdiği telgraflarda hastanenin durumunu bildirdi. Bu telgraflar, hastanede ölenlerin, yaralıların, yatanların durumunu, kuşatma esnasında hastaneye yapılan bombardımanı, hastanenin malî ve sıhhi ihtiyaçlarını içermekteydi. 30 Ekim 1912 tarihli telgrafında, "*Şimdiye kadar hastahâneye 650 mecrûh girerek 30'u vefât etti. 440'ı elân hastahânededir. Bâkîsi kesb-i ifâkat ile çıkmışlardır. 1.800 lira nakdimiz ve erzâkımız vardır...*" şeklinde durumu beyan etmişti. 23 Aralık 1912 tarihli telgrafında, "*Hastahânemizde el-yevm 113 mecrûh ve 19 hasta taht-ı tedâvîdedir. Bunların beş-onu müstesnâ cümlesinin on beş güne kadar iktisâb-ı âfiyet edecekleri me'mûldür...*" beyanıyla hasta sayısının azaldığını ve iyiye gidenlerin olduğunu bildirmişti. 13 Şubat 1913 tarihli telgrafında, "*Hastanemiz civarına gülleler düşüyor ise de iki yüz hastayı barındıracak mahfûz mahaller yapılmıştır...*" diyerek hastanenin çevresinin bombardımana tabi tutulduğunu, buna rağmen hasta kapasitesinin arttırılarak hizmete devamın sağlandığını bildirdi. Dr. Bahaddin Şakir Bey, Edirne'nin düşmesine günler kala, 15 Mart 1913 tarihinde gönderdiği telgrafında ise, "*Hastanemiz için zahîre ve edviye ve üç yüz lira nakdim mevcûddur. Mevcûd 243 hastanın ahvâl-i sıhhıyesi iyidir. Hilâl-i Ahmer'in iştirakiyle te'sîs edilen Hediye-i Şitâiye Komisyonu 10.350 pamuklu mintan istihzâr ve tevzî' ettirmiştir...*" diyerek her ne koşulda olursa olsun hastanenin tüm

ihtiyaçlarının giderilmeye çalışıldığı ve elde kalan kaynakların mevcudiyeti hakkında bilgi vermişti[2231].

Bulgaristan, 3 Aralık 1912 tarihinde yapılan mütareke gereğince Hilâl-i Ahmer Darü'l-fünun Hastanesi başhekimi Dr. Derviş Bey aracılığıyla Edirne'ye sağlık malzemesi gönderilmesini kabul etmişti. Ancak, Edirne'nin işgali ile birlikte Cenevre Sözleşmesi hükümlerine uymayan Bulgarlar, Dr. Bahaeddin Şakir Bey'i esir almışlardı. Edirne Hilâl-i Ahmer Hastanesi, şartların zor olmasına rağmen vazifesini yerine getirmeye çalışmaktaydı. 22 Temmuz 1913 tarihinde Edirne'nin işgalden kurtarılmasından sonra da faaliyetlerine devam etti. Hastanede yapılan düzenlemelerden sonra 9 ay kadar daha hizmet ederek binlerce savaş mağdurunu tedavi etti[2232]. 26 Aralık 1913 tarihinde Osmanlı Hükümeti, Edirne'de kurulan Hilâl-i Ahmer Hastanesi binasının barış döneminde darü'l-eytam olarak kullanılmasına, savaş döneminde ise hastane olarak kullanılmasına karar verdi[2233]. Bu bina, muhtemelen 1919-1920 arasında darü'l-eytama dönüştürüldü ve binanın masrafları için 1.000 lira verildi. Ayrıca savaşta dul kadınlar ve kızlar için ise Hilâl-i Ahmer binasının bir kısmı tamir edilerek Darü's-sınaî'ye yani Sanatevi'ne çevrildi[2234].

4.3.2. Melce-i eytam ve Darü'l-eytam (Islahhane-Yetimhane)

Osmanlı Devleti'nde Melce-i eytam ya da Darü'l-eytam adıyla bilinen kimsesiz kalan çocukların eğitimi için açılan kurumlar, ilk defa Mithat Paşa'nın Tuna

---

[2231] *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (H. 1329-1331 / M. 1911-1913),* s. 151-152; *Padişahın Himayesi'nde Osmanlı Kızılay Cemiyeti Yıllığı (1911-1913),* s. 406-407.
[2232] Mesut Çapa, "Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti", *(OTAM),* s. 92.
[2233] "*Edirne'de evvelce askerî kulübü ittihaz edilmiş muahharen Hilâl-i Ahmer Hastanesi olarak kullanılmış olan ve hükümete ait bulunan binanın hal-i sulhta Darü'l eytam ve hal-i harpte Hilâl-i Ahmer Hastanesi ittihaz olunmak üzere müştemilatı ile beraber Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti namına muamele ferağısının icrasına Dâhiliye ve Maliye Nazırları mezundur*.", Bkz. H. 26 Muharrem 1332 / M. 26 Aralık 1913 tarihli Edirne'de evvelce askerî kulübü olup muahharen hastane olarak kullanılan hükümete ait Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti namına ferağı hakkında kanun-ı muvakkat, *Düstur*, Tertip 2, C. 6, No: 3557, s. 136; Edirne'de askerî bir kulüp olarak kullanılan binanın savaş haricinde Darü'l-eytam, savaş dönemlerinde ise Hilâl-i Ahmer Hastanesi binası olarak kullanılmasına karar verilmiştir. Bkz. BOA, *MV.*, 232/60, (H. 24 Muharrem 1332 / M. 23 Aralık 1913); Edirne'deki askerî kulüp binasının Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne bırakılması hakkında düzenlenen ve yürürlüğe konulup, aynen kabul edilen kanun layihası için bkz. BOA, *İ.MLU.*, 6/22, (H. 13 Recep 1332 / M. 7 Haziran 1914).
[2234] Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925),* s. 33.

Vilayeti Valiliği döneminde başladı. Bu kurumlar, 1868'den itibaren önce İstanbul'da, ardından Anadolu'nun diğer şehirlerinde faaliyete geçirildi. "Mekteb-i Sanayi" olarak bilinen mekteplerde öğrencilere bölgenin ihtiyaçlarına göre meslek eğitimi verilmekteydi. Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın yetim veya öksüz çocuklar bu kurumlarda ustalar arasında pay edilip çeşitli alanlarda yetiştiriliyorlardı[2235].

Edirne'de ilk ıslahhane, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrası Edirne ahalisinden ve çevre bölgelerden göç eden öksüz, yetim ya da kimsesiz kalan çocuklar toplattırılarak kuruldu. Erkek çocuklar, "Islahhane Mektebi"nde ve kız çocukları ise "Melce-i eytam" adında kiralanan yerlerde eğitim almaya başladı. Islahhane, dönemin Edirne Valisi Rauf Bey tarafından 1879 yılında Horozlu Yokuşu'nda Hacı İvaz Paşa Medresesi'nde kuruldu[2236]. Mektebin öğrencileri, kurulan özel bir komisyonca, siyah cepkenli bir şalvar, kırmızı fes, kırmızı kuşak ve aynı renkte ayakkabılarla donatıldı[2237].

Edirne'de ıslahhane ya da yetimhane olarak karşılaştığımız diğer bir kurum ise darü'l-eytamlar'dı. Ağustos 1900 tarihinde Edirne Mekteb-i Sanayi-i Hamidiye'ye, Darü'l-eytam Sıbyan Şubesi ilave edildi. Bu şubenin açılış masraflarının karşılanması için piyango çekilişi yapılması talep edilmişti. Ancak ilk aşamada izin verilmişse de sonradan Dâhiliye Nezareti tarafından uygun bulunmayıp başka bir yol ile masrafların karşılanması istendi[2238]. Bunun üzerine Eylül 1900 tarihinde gereken masrafın Edirne ahalisinden tedarik edilmesi için Edirne Vilayeti İdaresi'ne bir tezkire gönderildi[2239].

[2235] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 290-291.
[2236] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 356.
[2237] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık…,* s. 208.
[2238] Edirne'de Sanayi-i Hamidiye Mektebi'ne Darü'l-eytam Sıbyan Şubesi açılması ve bunun için düzenlenecek piyango çekilişine izin talep edilmiştir. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 2392/123, (H. 25 Rebiülahir 1318 / M. 22 Ağustos 1900); Edirne'de açılan Sanayi-i Hamidiye Mektebi'ne bir Darü'l-eytam Sıbyan Şubesi yapılması için piyango çekilişine izin verilmiştir. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 2380/16, (H. 29 Rebiülahir 1318 / M. 26 Ağustos 1900); Edirne Mekteb-i Sanayi-i Hamidiye'ye Darü'l-eytam Sıbyan Şubesi ilavesinin masraflarının piyango yoluyla karşılanmasının uygun olmayıp başka bir yol bulunması istenmiştir. Bkz. BOA, *DH.MKT.*, 2402/64, (H. 18 Cemaziyelevvel 1318 / M. 13 Eylül 1900).
[2239] BOA, *BEO.*, 1545/115845, (H. 10 Cemaziyelevvel 1318 / M. 5 Eylül 1900).

Rivayete göre, Edirne'nin 22 Temmuz 1913 tarihinde Bulgarlardan geri alınmasından sonra Süvari Kıt'ası Kurmay Başkanı Enver Paşa, Kırklareli üzerinden Edirne'ye gelirken yaralı çocukları görmüştü. Çocuğun kimsesiz olduğunu gören Enver Paşa, bu durumda olan çocukların her türlü bakımlarının yapılması için bir darü'l-eytam kurulmasını istemişti. Trablusgarp Savaşı için kendisine tahsis edilen 70.000 altının kimsesiz ve öksüz çocukların ihtiyaçlarının karşılanması için harcanmasını emretti[2240]. Bunun üzerine Edirne'de "Darü'l-eytam-ı Şüheda" adıyla bir yetimhane kuruldu. Bu kurumun açılış tarihi ile ilgili kesin bilgi olmamakla birlikte Edirne'nin Bulgar işgalinden kurtulmasından hemen sonra hizmete girmiş olması muhtemeldir. İlk kurulduğu yer olarak farklı bilgiler mevcuttur. İlk kullanılan binanın günümüzde Gazi İlkokulu[2241] olarak kullanılan bina olduğu bilinmektedir[2242]. Bu kurumun masraflarının karşılanması amacıyla Hacı Adil Bey'in Edirne Valiliği döneminde "Darü'l-eytam Çarşısı" inşa edildi. Aynı zamanda Karaağaç'ta da otobüs işletmesi bu kurumun masrafları için kurulmuştu[2243]. Darü'l-eytamın inşası ve masrafları gelen yardımlar vasıtasıyla karşılanmaktaydı. Sadece Edirne ahalisinden değil, aynı zamanda diğer bölgelerde yaşayan Müslümanlardan da yardım alınmıştı. Örneğin; Şubat 1914 tarihinde Bakü'nün zengin Müslümalarından Hacı Zeynelabidin Tagiyev tarafından Edirne'de inşa olunan darü'l-eytamın masrafları için İstanbul Şehbenderi Kamil Bey'e 5.000 ruble

---

[2240] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık…,* s. 208.

[2241] "*Asıl adı Mevlana Mehmed bin Kemal olan Ahi Çelebi adıyla bilinen bir zat tarafından yaptırılmıştı. Sıbyan ve iptidai olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. H. 1275 yılında Rüşdiye olarak öğrenime başlanmıştı. Edirne eşrafından Hacı Şerif ve Hüsnü Beylerin yardımı ile 60.000 kuruştan fazla para sarfedilerek fevkani olarak yeniden inşa edilmiş, R. 22 Ağustos 1312 tarihinde açılışı yapılmıştı. Yunanistan işgalinde Trakya Umumi Komutanlığı'na tahsis edildi. İstirdattan sonra tekrar okul olarak kullanılmaya başlandı*."; Bkz. *Taha Toros Arşivi*; 26 Eylül 1946 yılında Gazi İlkokulu Başöğretmeni A. İhsan Gökçe tarafından yazılan "Edirne Gazi İlkokulu'nun Tarihçesi" başlıklı yazısından.

[2242] Bu eserde bina Belediye Binası'nın karşısında olarak verilmektedir. Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık…,* s. 208; Ancak günümüzde bu bina, Selimiye Camii arkasındadır. A. İhsan Gökçe'nin yazısından anlaşıldığı kadarıyla Darü'l-eytam olarak kullanılmamıştır. Bkz. *Taha Toros Arşivi*; 26 Eylül 1946 yılında Gazi İlkokulu Başöğretmeni A. İhsan Gökçe tarafından yazılan "Edirne Gazi İlkokulu'nun Tarihçesi" başlıklı yazısından.

[2243] Oral Onur, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri…*, s. 67; Günümüzde bu çarşı Atatürk heykelinin yan tarafında, altında dükkanların bulunduğu binadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık…,* s. 208.

gönderilmişti[2244]. 11 Mart 1914 tarihinde ise söz konusu yardım parası Edirne'ye ulaştırıldı[2245]. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere yeni bir bina inşası yapılmaktaydı. Darü'l-eytam-ı Şüheda daha sonra Kaleiçi Semti'nde Merkez Rüştiye Mektebi olan binaya, "İttihat ve Terakki Darü'l-eytam" adıyla taşındı[2246]. Darü'l-eytam-ı Şüheda'nın söz konusu binaya 15 Temmuz 1916 tarihinde taşınmış olması muhtemeldir. Aynı döneme ait bir kayıtta kurumun durumunun sorulması üzerine, Edirne'de Bulgar Katolik Cemaati'ne ait kilisenin ibadethane olarak açık olduğu, ancak dâhilindeki bulunan Fransız Katolik rahiplerine ait küçük kilisenin mektebi ile beraber darü'l-eytam olarak kullanıldığı bildirildi[2247].

Nisan 1917 tarihi itibariyle Edirne Darü'l-eytamına bağlı 6 mektep, 800 öğrenci, 125 memur ve hademe bulunmaktaydı. Edirne İttihat ve Terakki Darü'l-eytamında 17 hademe ve 11 muallim görev yapmaktaydı[2248]. Darü'l-eytam öğrencileri daha sonra Karaağaç'taki Saint Basile Fransız Koleji'ne yerleştirildi[2249]. 19 Ekim 1919 tarihinde ise kuruma vergi muafiyeti getirildi[2250]. Çok sık yer değiştiren kurum kısa bir süre sonra eski Tophane yokuşunda Hilâl-i Ahmer Hastanesi olarak kullanılan Arif Paşa Konağı'na taşındı[2251]. Bir süre sonra bu konakta yangın çıkması üzerine Hıdırağa Mahallesi'nde bulunan ve Balkan Savaşları öncesinde yaptırılan bir mektebe nakledildi[2252].

[2244] BOA, *BEO.*, 4262/319627, (H. 29 Rebiülevvel 1332 / M. 25 Şubat 1914); Bu yardımlarından dolayı 15 Mart 1914 tarihinde Hacı Zeynelabidin Tagiyev Efendi ve Hanefi Hanım'a ikinci rütbeden Şefkat Nişanı verilmiştir. Bkz. BOA, *MV.*, 234/10, (H. 17 Rebiülahir 1332 / M. 15 Mart 1914).

[2245] BOA, *DH.KMS.*, 17/7, (H. 13 Rebiülahir 1332 / M. 11 Mart 1914).

[2246] I. Dünya Savaşı döneminde İttihat ve Terakki Müfettişi Gani Bey mektebin adını tekrar 'Darü'l-eytam-ı Şüheda' olarak değiştirmiştir. Günümüzde İstiklal Ortaokulu'nun bulunduğu binadır. Bkz. Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık…,* s. 208.

[2247] BOA, *DH.ŞFR.*, 525/62, (R. 2 Temmuz 1332 / M. 15 Temmuz 1916); Fransız Katolikleri'ne ait mektebin Sör dé Şarite Mektebi olması muhtemeldir. Bu mektep 1914 yılında kapatılmıştır.

[2248] Ersin Müezzinoğlu, "I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darü'l-eytamlar", *History Studies (International Journal of History)*, Volume 4/1, Ankara 2012, s. 404, 406.

[2249] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık…,* s. 208.

[2250] BOA, *BEO.*, 4596/344649, (H. 24 Muharrem 1338 / M. 19 Ekim 1919).

[2251] 26 Aralık 1913 tarihinde Edirne'de kurulan Hilâl-i Ahmer Hastanesi binasının barış döneminde darü'l-eytam olarak kullanılması, savaş döneminde ise hastane olarak kullanılmasının devam etmesine kararının aynısı Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hastanesi olarak kullanılan Arif Paşa Konağı içinde verilmiştir. Bkz. BOA, *İ.MMS.*, 174/16, (H. 27 Muharrem 1332 / M. 26 Aralık 1913); Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşları esnasında Edirne'ye yardım amacıyla geldiği bilinmektedir. Hastanelerini Arif Paşa Konağı'nda kurmuş olmaları muhtemeldir.

[2252] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 99.

Edirne'de kurulan bir diğer darü'l-eytam ise Asım Bey'in adını taşıyan hem kız hem de erkek mektebi olan kurumdu. Balkan Savaşları'nda topçu subayı olan Asım Bey, daha sonra istifa ederek Cisr-i Mustafa Paşa Kaymakamlığı'na atanmıştı. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine tekrar askerlik görevine dönmüştü. Kafkas Cephesi'ne görevlendirilen Asım Bey, gitmeden önce 1.000 liradan fazla olan kişisel servetini, Edirne Vilayetine teslim ederek savaşta şehit olması halinde bir Darü'l-eytam-ı Şüheda yaptırılmasını vasiyet etmişti. Kafkas Cephesi'nde şehit olan Asım Bey'in adına Kaleiçi'nde Ermeni Kilisesi yakınlarında "Asım Bey Darü'l-eytamı" adıyla ikinci bir yetimhane açıldı[2253]. Nisan 1917 itibariyle Edirne Asım Bey Erkek Darü'l-eytam'nda 19 hademe ve 10 muallim, Kız Darü'l-eytamı'nda ise 7 hademe, 9 muallime bulunmaktaydı[2254]. Edirne'de kurulan bu iki darü'l-eytam daha sonra birleştirilerek Sanayi Kışlası'nda Darü'l-eytam Edirne Şubesi adıyla tek bir kurum haline getirildi[2255].

Yunan işgalinin son günlerinde askerlerin Edirne'de zulüm, katliam, yağma, hırsızlık ve gasp faaliyetlerinde bulunduğu bildirilmişti. Hatta 15 Kasım 1922 tarihinde Edirne Darü'l-eytam Şubesi soyulmuş, çalışanların ve çocukların eşyaları çalınmıştı. Edirne Valiliği, yetimlerin daha fazla sefalet ile karşı karşıya kalmaması için İstanbul'a sevk edilmeleri hususunda gerekli önlemlerin alınması talep etti. Valilik, bu durumun ele alınması için Edirne Darü'l-eytamındaki çocukların yaşadıkları sıkıntıları tutanaklara kaydederek İstanbul'a gönderdi[2256]. Yunan Ordusu'nun Edirne'yi terk ettiği 25 Kasım 1922 tarihine kadar çocukların bir kısmı gönderildi. Kalan çocuklar ise bu tarihten sonra İstanbul'daki Balmumcu Darü'l-eytamına gönderildi. 7 Mart 1923 tarihinde Balmumcu Darü'l-eytamının bu zaruri nakillerden dolayı yetersiz kalması üzerine bitişiğindeki ahşap köşk kuruma devredildi ve Edirne'den getirilen çocuklar buraya yerleştirildi[2257].

[2253] Rıfat Osman, *a.g.e.*, s. 99-100; Asım Bey Darü'l-eytamının binası, günümüzde Şehit Asım İlköğretim Okulu olarak hizmet vermektedir.
[2254] Ersin Müezzinoğlu, *a.g.m.*, s. 406.
[2255] Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık…,* s. 208.
[2256] BOA, *HR.İM.*, 61/33, (M. 15 Kasım 1922).
[2257] BOA, *HR.İM.*, 68/47, (M. 7 Mart 1923).

4.4. Haberleşme (Posta ve Telgraf Hizmetleri)

Osmanlı Devleti'nde II. Mahmud Dönemi'ne kadar düzenli bir posta teşkilatı bulunmamaktaydı. Devletin en önemli haberleşme sistemi, 1539 yılında Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Sadrazam Lütfi Paşa tarafından yeni düzenlemeler ile oluşturulan "menzil sistemi" idi[2258]. Bu sisteme göre belirlenen güzergâhlarda, ulak[2259] denilen atlı posta birlikleri, devletin resmi haberleşme birimi olarak görev yapardı[2260]. 18. yüzyılın sonları, 19. yüzyılın başlarında Avrupa'da modern tarzda posta teşkilatı gelişmeye başlamıştı. Ancak Osmanlı Devleti'nde 1840'lı yıllara kadar posta teşkilatı görülmemekteydi. II. Mahmud dönemde başlatılan girişimler ile birlikte ilk olarak posta yollarının yapımına başlandı[2261]. Osmanlı Devleti'nde ilk modern postahaneler, 1840 yılında Posta Nezareti'nin kurulmasıyla oluşturuldu. Osmanlı Devleti'nin ilk postahanesi ise Abdülmecid Dönemi'nde 23 Ekim 1840 tarihinde İstanbul'da Yeni Camii avlusunda "Postahane-i Amire" adıyla açıldı[2262]. 1840'dan itibaren 20 yıl içinde Rumeli sınırlarında açılan ilk postahaneler; İstanbul, Edirne, Manastır, Selanik, Filibe, Sofya, Rusçuk, Zağra-i Atik, Şumnu, Yanya, Kızanlık, Kalas, Niş, Siroz, Varna, Samakov, Tırnova, Mostar, Vidin, Yenişehir, Silistre ve Yenice bölgelerindeydi[2263]. İlk telgraf hatlarının kurulmasıyla birlikte 1855 yılında, "Telgraf Müdürlüğü" kuruldu. Söz konusu müdürlük, 2 Şubat 1870 tarihinde Posta Nezareti ile birleştirilerek Dâhiliye

---

[2258] Menzil sistemi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", *TDVİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 159-161.
[2259] Sâi, tatar, berid, posta anlamlarıyla kullanılan ulak kelimesi eski Türkçe'de ulağ diye geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Ulak", *TDVİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 77-79.
[2260] Sema Altunan, "XVII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 39, Ankara 2005, s. 76.
[2261] Üsküdar'dan İzmit'e kadar olan posta yolu ilk olma özelliğine sahiptir. II. Mahmud, bu açılış merasimine bizzat iştirak etmiştir. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK Yay., Ankara 2007, s. 157.
[2262] Sabri Can Sannav, "Osmanlı İmparatorluğu'na İlk Elektrikli Telgrafın Girişi ve İstanbul'dan Edirne'ye Döşenen İlk Osmanlı Telgraf Hattı", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yıldönümü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 4-6 Mayıs 2011, T.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne 2012, s. 319.
[2263] Tanju Demir, *Türkiye'de Posta Telefon ve Telgraf Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2005, s. 17-18.

Nezareti'ne bağlandı. 21 Eylül 1871 tarihinde ise "Posta ve Telgraf Nezareti" kuruldu[2264].

İstanbul dışında ilk defa Edirne'ye 1840 yılında posta müdürü atandı. İstanbul'dan ilk posta, 20 Ekim 1840 tarihinde Edirne'ye doğru törenle yola çıkarıldı[2265]. Edirne'de ilk postahane, Lari Camii yanında Posta Hanı olarak adlandırılan bir han da kuruldu. Daha sonra şehrin ticarî olarak en canlı yeri olan Hacı Alemüddin Hanı'na taşındı[2266]. İlk telgrafhane ise Daye Hatun Mahallesi'nde Tekke Kapı Caddesi'nde Eski Saray yakınındaki Turgut Baba Türbesi'nin karşısına bir bina inşa edilerek açıldı[2267]. Haziran 1858 tarihinde telgrafhane binasının yetersiz olmasından dolayı, gönderilen bir mazbata ile ek olarak iki oda ve eşya için bir anbar yapılması kararlaştırıldı. İnşası yapılacak kısımlar için keşif ve muayene yapılması, masrafın belirlenmesi ve bunların daha önce gönderilen defterlere kaydettirilmesi istendi. Yapılacak olan ek odalar ve anbarın usule, anlaşmaya ve kontrata uygun olup olmadığı, Edirne Eyalet Meclis-i Kebir tarafından kayıt altına alınması emredildi[2268]. 1878 yılında Hükümet Konağı tamir gördükten sonra 13 odası Posta ve Telgraf Dairesi'ne dönüştürüldü[2269]. Padişahın emri üzerine Aralık 1891 tarihinde Edirne Telgraf ve Postahanesi'nin 31.000 küsür kuruş masraf ile tamiri buyruldu. Ancak yapılan keşif sonrasında emanet ve evrakın saklanması amacıyla ahşap olarak yapılması planlanan mahzenin inşası için 10.000 kuruşun daha gerekli olduğu Telgraf ve Posta Nezareti'ne bildirildi. Bunun üzerine bu meblağın Şura-yı Devlet kararıyla sorumlu nezaretin 1891 tarihli ebniye tamiratı tertibinden verilmesi emredildi[2270]. Ocak 1896 tarihinde Edirne'de, Timurtaş istasyonundaki baraka binanın yetersiz olmasından dolayı, vilayet komisyonunca burada yeniden bir telgrafhane ve postahane açılması ile ilgili karar alındı. Karar gereğince keşfi yapılan arazide 8 hangardan oluşacak bir bina için Posta ve Telgraf Nezareti tarafından

---

[2264] Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Posta Örgütü", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1985, s.1649.
[2265] Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 295.
[2266] Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 347.
[2267] Sabri Can Sannav, *a.g.m.*, s. 324.
[2268] BOA, *A.}MKT.NZD.*, 258/4, (H. 11 Zilkade 1274 / M. 23 Haziran 1858).
[2269] *Salname-i Vilâyet-i Edirne, (R. 1317 / M. 1901)*, Def'a 27, s. 316.
[2270] BOA, *İ.ŞD*., 112/6750, (H. 6 Cemaziyelevvel 1309 / M. 8 Aralık 1891); BOA, *DH.MKT*.,1904/14, (H. 21 Cemaziyelevvel 1309 / M. 23 Aralık 1891).

12.815 küsür kuruş meblağ tahsis edildi[2271]. Daha sonra postahane ve telgrafhane birbirinden ayrılarak telgrafhane Hükümet Konağı'nda kaldı. Postahane ise sürekli yer değiştirmeye devam etti[2272].

Osmanlı Devleti'nde ilk telgraf deneyimi, 1847 yılında Abdülmecid'in bizzat iştirakıyla gerçekleşti[2273]. Sistem çalışmış olmasına rağmen dönemin siyasî koşullarından olsa gerek telgraf hatlarının kurulması bu denemeden 7-8 yıl sonra başlandı. İlk Osmanlı telgraf hattı, Abdülmecid'in emri üzerine İstanbul'dan Edirne'ye, ardından Şumnu'ya, oradan Fransız hattına bağlanmak için Viyana şebekesi üzerinden gerçekleştirilmek istendi. Ek olarak Edirne'den kuzey ve batı yönünde uzanan ikinci bir hat, Filibe, Sofya ve Niş ile Avusturya ağına bağlanacaktı[2274]. Ancak 1853 yılında başlayan Kırım Savaşı nedeniyle planlar tekrar gözden geçirildi. İlk hat, savaş esnasında askerî bölgelerden gelecek haberlere daha hızlı ulaşmak amacıyla İstanbul-Şumnu hattı olarak revize edildi. Osmanlı ile birlikte savaşa katılan İngiltere ve Fransa, 1854 yılında denizaltından 340 mil uzunluğunda kablo döşedi[2275]. Kırım Savaşı devam ederken ilk geniş çaplı telgraf hattının inşası için girişimlerde bulunuldu. Bu konuda çeşitli teklifler gelsede Osmanlı telgraf hattı ihalesi 25 Temmuz 1854 tarihli irade ile Alfonso De La Rue-Blacque Fransız ortaklığına verildi. İrade gereğince ortaklar, İstanbul'dan başlayıp Edirne, Filibe, Sofya ve Niş'ten Belgrad'a ve Edirne'den Şumnu'ya kadar iki kol halinde bir telgraf hattı döşeyeceklerdi. Bunun karşılığında Osmanlı Devleti, 8.000 akçe ödeneyek ve

---

[2271] BOA, *BEO.*, 730/54678, (H. 29 Recep 1313 / M. 15 Ocak 1896).

[2272] Peremeci, 1890 yılında Hacı İzzet Paşa'nın valiliği döneminde postahane ile birlikte vilâyet konağına taşındığını belirtmektedir. Bkz. Osman Nuri Peremeci, *a.g.e*., s. 347.

[2273] Bu olaya tanıklık eden Cyrus Hamlin "Among The Turks" adlı hatıratında durumu şöyle açıklamaktadır: "*Bir maden mektebi açmak amacıyla İstanbul'a gelen John Lawrence Smith adında bir girişimci, telgraf hattı kurmak için yanında elektrikli bir telgraf aleti getirmişti. 9 Ağustos 1847 tarihinde Abdülmecid'in huzurunda Beylerbeyi Sarayı'nın farklı odaları arasında telgraf sistemi kurulmuştu. İlk mesaj bizzat Abdülmecid tarafından çekilmiş ve başarıyla sonuçlanmıştı. Bu ilk denemede Abdülmecid, "Fransız vapuru geldi mi? Ve Avrupa'dan ne haber?" sorularını sormuştu. Diğer odada bulunan Smith, kısa süre sonra gelip iletilen mesajı aynen okumuştur Bu durumu memnuniyet ile karşılayan Abdülmecid kollarını havaya kaldırıp "Maşallah, Maşallah" diyerek tepki vermiştir*", bkz. Cyrus Hamlin, *Among The Turks*, Copyright by Robert Carter and Brothers, New York, 1877, s. 186-190.

[2274] Roderic H. Davison, *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923*, University of Texas Press, United States of America 1990, s. 136.

[2275] Sabri Can Sannav, *a.g.m*., s. 320.

eğer bu meblağ aşılırsa diğer masrafları şirketin kendisi karşılayacaktı[2276]. 25 Ağustos 1854 tarihinde yapılan toplantıda, De La Rue ve Blacque ile Osmanlı Devleti arasında imzalanacak kontrat müsveddeleri Maliye Nazırı'nın görüşleri de alınarak incelendi ve uygun bulunarak 31 Ağustos 1854 tarihinde imzalandı[2277]. Kış aylarında Fransa'dan gerekli malzemeler getirtilerek inşaatına Mart 1855 tarihinde başlandı[2278]. Bu yapılan anlaşma üzerine telgraf işleri için teknisyenler eğitildi. De La Rue tarafından telgraf idaresinde çalışacak memurlara yazışmaların nasıl yapılacağı, telgrafın nasıl çekileceği ve herhangi bir sorun karşısında nasıl hareket edileceğine dair dersler verildi[2279]. 13 Ağustos 1855 tarihinde Edirne-İstanbul ve 29 Ağustos 1855 tarihinde Edirne-Şumnu[2280] arasında kara hatları bağlantısı yapıldı[2281]. 1856 yılında ise Edirne'den Sırbistan sınırında bulunan Aleksinaç bölgesine kadar bir hattın daha inşası için girişimlerde bulunuldu. Temmuz 1856 tarihinde Sırbistan Emareti'nden alınan 10.000 akçe borç ile bu hattın yapımına başlandı[2282].

Bu hatların yapımından sonra ilk telgraf, 14 Eylül 1855 tarihinde İstanbul'dan Paris ve Londra'daki Osmanlı Büyükelçilikleri'ne çekildi. Bu telgrafta Kırım'daki Sivastopol kalesinin düştüğü açıklandı. Telgraf'ta, "*Bizim telgrafımız mutlu himaye altında başlıyor*" denilmekteydi[2283]. Edirne'deki telgraf merkezinin açılmasıyla birlikte Sivastopol fethini bildiren ilk telgraf çekildiği gün Edirne'de şenlikler yapıldı. Telgrafhanenin ziyareti Edirne halkına açıldı. Edirne Telgrafhanesi'nin açılış merasimini bildirmek amacıyla İstanbul'a 87 kelimelik bir telgraf gönderildi. İstanbul tarafından telgrafa, 11 dakika içinde cevap gönderilmesi halkı heyecanlandırdı[2284].

[2276] Mr. Look, Sir William Fothergill Cooke, John Wilkson ve William Bankton, Alfonso De La Rue ve Edouard Blacque'nin teklifleri için bkz. Diren Çakılcı, *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2015, s. 10-20.
[2277] Mukavele'nin detayları için bkz. Diren Çakılcı, *a.g.t.*, s. 21-27.
[2278] Roderic H. Davison, *Essays in Ottoman and Turkish History*, s. 136.
[2279] BOA, *HR.MKT.*, 133/42, (H. 12 Cemaziyelevvel 1272 / M. 20 Ocak 1856).
[2280] Hattın masrafları için bkz. Diren Çakılcı, *a.g.t.*, s. 31-33.
[2281] Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, C.1-2, s. 620.
[2282] Edirne-Aleksinaç arası inşa edilen 110 saat mesafelik hattın direk, amele ve nakliye masrafları toplam 200.000 kuruşa mal olmuştur. Bkz. Diren Çakılcı, *a.g.t.*, s. 65, 69.
[2283] Roderic H. Davison, *Essays in Ottoman and Turkish History*, s. 136.
[2284] Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 620-621; Roderic H. Davison, *Essays in Ottoman and Turkish History*, s. 136.

Telgraf hatlarının birbiriyle bağlanmasından sonra ardı ardına ülkenin dört bir yanında ilk telgraflar çekilmeye başlandı. Ancak ilk telgraflar, Fransızca ve Lâtin alfabesi ile yabancılar tarafından çekilmekteydi. Bu durum devletin en önemli ihbar ve haber aracı olan Telgraf İşletmesi'nin yabancıların idaresinde bulunmasına neden olmaktaydı. İstihbaratın yabancı diller ile yapılmasındaki sorun hükümetçe ele alınarak yabancı dil bilen gençlerin telgraf idaresine girmesi için çalışıldı. Bu suretle Babıâli Tercüme Odası kâtiplerinden birisi olan Abdullah Feyzi Bey telgrafhaneye atanan ilk Türk telgraf memuru oldu[2285]. Bununla beraber Varna'dan Bükreş'e kadar olan hattın başmüfettişi olan Fransız Lé Comte Enklez tarafından 1855 yılında eğitim alan Babıâli Tercüme Odası kâtiplerinden Mustafa Efendi, Türk telgraf tarihine damga vuracak bir işe imza attı. Mustafa Efendi, telgraf elifbasının Türkçe harflere aktarılmasının mümkün olduğunu İstanbul'a bildirdi ve o sene Abdullah Feyzi Bey ile Zemçi Bey'e Türkçe muhabere usulünü öğretti[2286]. Bu başarısından sonra Mustafa Efendi, Edirne Telgrafhanesi Müdürlüğü'ne tayin edildi. Mustafa Efendi, 28 Şubat 1862 tarihinde Edirne'den İstanbul Telgrafhanesi Müdürü Billurizade Mehmed Efendi'ye[2287], 128 kelimelik ilk Türkçe telgrafı çekti[2288]. Bu başarıdan sonra Edirne Valiliği, telgraflarını Fransızcadan ziyade Türkçe olarak göndermeye başladı ve daha sonra Osmanlı Telgraf Sistemi boyunca yayılmasını sağladı[2289].b1908-1912 arası yıllarda Edirne'de Postahane ve Telgrafhane İdaresi'nde görev yapmış memurlar şu şekildeydir[2290]:

[2285] Osman Nuri Ergin, *a.g.e*., s. 621.
[2286] Sabri Can Sannav, *a.g.m*., s. 326.
[2287] 29 Mart 1855 tarihinde Tercüme Odası kâtiplerinden iken Sadaret Telgraf Müdürlüğü'ne müdür olarak atanmıştır. 1871 yılına kadar telgraf teşkilatı müdürü olarak görev yapmıştır. Bkz. Nesimi Yazıcı, *a.g.m*., s.1649.
[2288] Osman Nuri Ergin, *a.g.e*., s. 621.
[2289] Roderic H. Davison, *Essays in Ottoman and Turkish History*, s. 151.
[2290] *Salname-i Devlet-i Aliyye Osmanî (H. 1327 / M. 1908)*, 64.sene, s. 896; *(R. 1326 / M. 1910)*, 65.sene, s. 486-487; *(R. 1327 / M. 1911)*, 66.sene, s. 478-479;*(R. 1328 / M. 1912)*, 67.sene, s. 498-499.

1908-1912 arası yıllarda Edirne'de Postahane ve Telgrafhane İdaresi Memurları			
1908 yılı			
Görevi	**İsim**	**Rütbe**	**Başlama Tarihi**
Telgraf ve Posta Başmüdürü	Hilmi Efendi	Sâniye	23 Rebiülahir 1315
Telgraf ve Posta Müfettişi	Asaf Bey	Sâlise	Muharrem 1325
Merkez Posta Müdürü	İsmail Efendi	Sâlise	5 Recep 1322
Merkez Telgraf Müdürü	Aziz Efendi	Rabia	5 Recep 1322
1910 yılı			
Telgraf ve Posta Başmüdürü	Ahmed Fethi Efendi	Evvel	-
Telgraf ve Posta Müfettişi	İsmail Efendi	Sâlise	-
Telgraf ve Posta Müfettişi	Salih Celaleddin Bey	-	-
Merkez Posta Müdürü	Tevfik Efendi	-	-
Merkez Telgraf Müdürü	Aziz Efendi	Rabia	5 Recep 1322
1911-1912 yılları			
Telgraf ve Posta Başmüdürü	Ahmed Fethi Efendi	Evvel	-
Telgraf ve Posta Müfettişi	İbrahim Efendi	-	-
Telgraf ve Posta Müfettişi	Salih Celaleddin Bey	-	-
Merkez Posta Müdürü	Salih Efendi	-	-
Merkez Telgraf Müdürü	Aziz Efendi	Rabia	5 Recep 1322

Tablo 82: *1908-1912 arası yıllarda Edirne'de Postahane ve Telgrafhane İdaresi Memurları*

1911-1912 yıllarında vilayetlerdeki başmüdürlüklerin telgraf hâsılat miktarları şu şekildeydi: İstanbul 14.625.000 kuruş, Aydın 5.484.000 kuruş, Beyrut 3.830.000 kuruş, Bağdat 3.350.000 kuruş, Trabzon 1.851.000 kuruş, Halep 1.358.000 kuruş, Edirne 1.086.000 kuruş ve Adana 1.020.000 kuruştu[2291]. Bu bilgilerden yola çıktığımızda Edirne'nin telgraf tarifesi gelirlerinde en fazla payı olan vilayetlerden olduğunu söylemek mümkündür.

[2291] Muharrem Öztel, *a.g.e.*, s. 185.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kısa süren I. Meşrutiyet tecrübesinden sonra tekrar mutlak monarşiye dönüşü, ülkede yeni bir siyasî hareketin doğmasına sebep oldu. 1889 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasının ardından II. Abdülhamid yönetimini hedef alan Jön Türk hareketi, gerek Osmanlı Devleti sınırları içinde gerekse Avrupa ve Balkanlarda birçok etkenin ortaya çıkması ile birlikte II. Meşrutiyet'e giden süreci başlattı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamid'e karşı girişilecek herhangi bir harekette ordunun öneminin farkındaydı. Bu nedenle İkinci Ordu merkezi olan Edirne'de 1896 yılından itibaren İttihatçı faaliyetler başlatıldı. Edirne'deki bu yapılanma, Rumeli'deki ilk İttihatçı yapılanmalarından biriydi. Bu İttihatçılara "Edirne Grubu" denilmekteydi. İttihat ve Terakki'nin Edirne Şubesi olarak görev yapan bu grup, Manastır'daki merkez aracılığıyla Balkanlardaki teşkilatlar ile bağlantı kurmuştu. Ancak Edirne Grubu, şehirde pek varlık gösteremediği gibi kısa bir süre içinde açığa çıkarak tasfiye edildi. Bu başarısızlığın en önemli sebebi, Edirne'de bulunan İkinci Ordu'nun komuta kademesindeki subayların Üçüncü Ordu'dan daha genç ve tecrübesiz olması idi. Bir diğer nedeni ise, bu subayların padişaha bağlılıklarının daha yoğun olmasıydı. İttihat ve Terakki yapılanması, şehirde bir müddet kontrol altına alınmış olsa da 1905 yılından itibaren şehre gelen İttihatçı subayların çabaları ile birlikte tekrar gelişme fırsatı buldu. 1907 yılında Osmanlı Hürriyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyetlerinin birleştirilmesi ile birlikte daha teşkilatlı bir hale gelen hareket, Balkanlarda kendini göstermeye başladı. Balkanların önemli bir şehri olan Edirne de bu harekete kayıtsız kalmadı. Bu dönemde İkinci Ordu merkezi olan Edirne'deki bazı subaylar bu harekete dâhil oldu. Hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti, Jön Türk hareketinin merkezini İstanbul'a daha yakın olması sebebiyle Edirne'ye kaydırmak istemişti.

II. Meşrutiyet'in ilanının Edirne üzerindeki en önemli etkisi birkaç gün sonra başlayan ayaklanma hareketiydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'ten Edirne'ye gelen heyetin yaptığı ateşli konuşmalar, İkinci Ordu'nun padişaha sadık subayları tarafından hoş karşılanmamış ve beş gün süren olayların fitilini ateşlemişti. Edirne'deki bu olaylar, İttihat ve Terakki yapılanmasının şehirdeki askerî ve idarî mekanizmayı tam anlamıyla kontrol altına alamadığını, II. Abdülhamid

taraftarlarının bu dönemde azımsanamayacak derecede çok olduğunu göstermektedir. II. Meşrutiyet'in Edirne'ye bir diğer tesiri ise vali ve İkinci Ordu komutanı başta olmak üzere idarî kademelerde bulunan tüm üst düzey yöneticilerin değiştirilmesiydi. Bu dönemde Edirne'deki memurların birçoğu çeşitli nedenlerden dolayı görevlerinden uzaklaştırıldı. 1908-1912 yılları arasında Edirne'deki birçok idarî görevlinin görevden alınması ve bu zaman aralığını kapsayan dört yıllık süreçte yedi vali değişikliği bunun en büyük göstergesiydi.

Edirne, köklü tarihi geçmişi, jeopolitik konumu ve stratejik öneme sahip ticaret yollarının kavşak noktasında bulunmasından dolayı birçok farklı etnik unsuru bünyesinde toplamıştı. Osmanlıların fethinden sonra da etnik çeşitliliğini kaybetmeyen şehir, İslam medeniyeti ile daha da zenginleşti. Bu etnik unsurların yüzyıllar boyunca Edirne'de sürdürdükleri yaşam, aynı zamanda şehrin kültürel zenginliğinin her alana yansımasını sağladı. Şehirde, farklı milletlere ait ibadethanelerin bulunması bu zenginliğin en önemli göstergesiydi.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Edirne'de Müslümanlardan sonra çoğunlukta olan etnik ve dinî unsurlar sırasıyla Rumlar, Bulgarlar, Yahudiler, Ermeniler ve Katoliklerdi. Sayıca çok fazla olmasa da şehirde Protestan nüfus da mevcuttu. Edirne'de nüfus, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar hızlı bir şekilde azalmaya başlamıştı. Bu azalmanın sebepleri, 1908 yılında Bulgaristan'ın bağımsızlığı sonrası şehirden göç eden Bulgarlar, 1912-1913 Balkan Savaşları'nın nüfusa olumsuz etkileri, 1914'de başlayan I. Dünya Savaşı ve 1920-1922 yılları arası Yunanistan'ın Edirne ve Trakya bölgesini işgaliydi. Gerek Osmanlı Devleti coğrafyasında gerekse Avrupa ve Balkan coğrafyasında yaşanan siyasî ve askerî hareketlilik Edirne'de yaşayan birçok etnik unsuru etkilemişti. Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar bu etnik çeşitlilik zaman içersinde ortadan kalktı. Cumhuriyet Dönemi'nde bu çeşitliliğin yok olmasına rağmen günümüze kadar şehir nüfusu artış göstermiştir.

Osmanlı Dönemi'nde Edirne'de mahalleler sosyal sınıflaşmaya göre değil etnik ve dinî farklılıklara göre şekillenmişti. Şehirdeki genel dağılıma göre Kaleiçi Semti hariç diğer tüm semtlerde Müslüman nüfus yaşamaktaydı. Edirne'de Müslümanlar tarafından kurulmuş mahalleler olduğu gibi diğer etnik unsurlarla birlikte yaşayan Müslüman nüfus da bulunmaktaydı. II. Meşrutiyete kadar birçok

semt ve mahalle birleştirilmiş, isimleri değiştirilmiş ya da ortadan kaybolmuştu. Bazı mahallelerin isimleri cadde, sokak ya da semt adı olarak günümüze kadar gelmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne mahalleleri belli başlı semtlerin altında toplanmıştı. Bu dönemde Tunca Nehri'nin doğusunda yedi, batısında ise üç olmak üzere toplam on semt bulunmaktaydı. Tunca Nehri'nin doğusunda kalanlar Kaleiçi, Saraçhane (Horozlu Yokuşu), Muradiye (Menzil Ahırı-Tekke Kapı), Kıyık (Kıyak-Buçuktepe), Kirişhane, Ayşekadın (İstanbul Yolu) ve Karanfiloğlu Semtleri'ydi. Tunca Nehri'nin batısındakiler ise Gazi Mihal (semtin bir kısmı nehrin doğusundadır), Yıldırım ve Yeni İmaret Semtleriydi. Bu semtlere bağlı toplam 163 mahalle bulunmaktaydı. II. Meşrutiyet Dönemi'nde varlığı saptanan 163 mahallenin 128'inde Müslüman nüfus mevcuttu. Bu mahallelerin 73'ü yalnız Müslümanların yaşadığı mahalleler iken 55 mahalle de ise diğer etnik unsurlar ile birlikte yaşamışlardı. Müslüman nüfusun olmadığı ya da çok az sayıda olduğu 35 mahalle ise çeşitli etnik unsurların birlikte yaşadığı mahallelerdi. Rumlar haricinde diğer gayrimüslimlerin kendilerine has müstakil olarak kurdukları bir mahalle bulunmamaktaydı. Bu durum Edirne'nin en eski sakinlerinin Rumlar olmasından kaynaklanıyordu. Kaleiçi'nde yaşadıkları mahalleler Edirne'nin en eski mahalleleriydi. Edirne'ye sonradan gelip yerleşen diğer gayrimüslimler, şehir genelindeki birçok mahallede çeşitli etnik unsurlar ile birlikte ikamet etmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında azalma eğilimi gösteren nüfus, Cumhuriyet Dönemi'nde artış göstermesine rağmen Edirne'deki mahalle sayısı azalmıştır. Günümüzde Edirne'de 24 mahalle muhtarlığı ve 37 köy yerleşkesi bulunmaktadır.

Kendi mahalle sınırları içerisinde yaşayan Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar ve Katolik unsurlar çeşitli cemaatler ya da cemiyetler vasıtasıyla aralarındaki ilişkileri geliştirmişlerdi. II. Meşrutiyet'in ilanının getirdiği özgürlük ortamı, Edirne'deki etnik çeşitliliğin de etkisi ile birlikte şehri oldukça hareketli ve dinamik bir sosyal statüye kavuşturdu. Bu dinamik görüntü şehir hayatında kendini fazlasıyla hissettirmiş, gerek Müslümanlar olsun gerekse gayrimüslimler olsun her türlü cemaat ve cemiyet faaliyetleri ile birlikte şehre katkıda bulunmuşlardı. Bu cemiyetler toplumun gerek sosyokültürel gerekse dinî açıdan teşkilatlanmalarını sağladı. Şehir merkezinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimler çok sayıda

ibadethane, mektep veya dernek kurmuşlardı. Bu cemaatlerin oluşturdukları dernekler ve kuruluşlar şehirde bulunan ihtiyaç sahiplerine yardım görevini de üstlenmişlerdi.

Edirne'de yaşayan Müslümanlar, diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi genel olarak tarım, hayvancılık ve bunlara dayalı üretim mamullerinin üretimi ve satışı ile hayatlarını sürdürmüşlerdi. Edirne'nin fethinden itibaren şehre başlayan Müslüman göçü ile birlikte cami, mescid, tekke, han, hamam, kervansaray, imaret ve çarşı gibi dinî, sosyo-kültürel ve ticarî kurumların sayısında artış yaşandı. Edirne'nin fethinden sonra şehre 300'den fazla cami ve mescid inşa edilmesine olmasına rağmen, II. Meşrutiyet'e kadar şehrin geçirdiği işgaller, doğal afetler ve yangınlar sebebiyle bu sayı oldukça azaldı. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'de 13'ü sultan cami, 60'ı vakıf olmak üzere ibadete açık 73 cami ve mescid bulunmaktaydı. Günümüze kadar bu camilerin birçoğu çeşitli nedenlerden dolayı yıkılmış ya da kullanılamaz hale gelmişti. Günümüzde Osmanlı Dönemi'nden 7'si sultan cami, 24'ü diğer camiler olmak üzere 31 cami ibadete açık durumdadır.

Edirne'nin fethi esnasında Kaleiçi'nde yaşayan Rumlara serbestçe yaşama hakkı tanıyan Osmanlı Devleti, Avrupa'dan ve Anadolu'dan gelen Ermeni, Yahudi, Bulgar, Katolik ve Protestan milletlere de yaşama imkânı sağladı. Şehirde genellikle ticaret ile uğraşan gayrimüslimlerin şehir ekonomisine katkıları oldukça fazlaydı. Şehir merkezinde yaşayan gayrimüslimlerin yaşam koşulları ve refah seviyeleri, Müslümanlara nazaran daha üst düzeydeydi. Edirne'de gayrimüslim ibadethane sayıları nüfus ile doğru orantılıydı. Şehirde yaşayan gayrimüslimlerin ibadethane sayılarına göre 16 kilise ile çoğunluğu Rum Ortodoks kiliseleri teşkil etmekteydi. II. Meşrutiyet Dönemi'nden kısa bir süre öncesine kadar Rum kiliselerinin ardından Yahudi havraları çoğunluğu oluşturmaktaydı. Edirne yaşayan 13 farklı Yahudi cemaatinin kendilerine has havraları bulunmaktaydı. Ancak 1905 yılında çıkan Kaleiçi yangınında bu cemaatlere ait havraların tamamının yanması sonucu Kal Kadoş Ha Gadol (Büyük Sinagog) adında bir sinagog inşa edilerek tüm Yahudi cemaatlerine ait tek bir ibadethane haline getirildi. Şehirdeki diğer azınlıklardan olan Bulgarların ve Ermenilerin 2'şer kiliseleri mevcuttu. Katoliklerin ise Kaleiçi Semti'nde İtalyan Katolik Kilisesi, Karaağaç ve Kıyık'ta birkaç şapeli

bulunmaktaydı. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'deki Protestanlara ait herhangi bir ibadethane kaydı bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere tanıdığı ayrıcalıklardan birisi de eğitimdi. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'de yaşayan Rumların 17, Bulgarların 21, Yahudilerin 1910'a kadar 2, 1913'de ise 5, Ermenilerin ise 7 mektebi bulunmaktaydı. Aynı zamanda bu dönemde Edirne'de yaşayan Katoliklerin açmış oldukları 8 mektebin ismine ulaşılmış ve bazı şapellerin yanlarında küçük mektepler olduğu saptanmıştır.

20. yüzyılın ve II. Meşrutiyetin ilk yıllarında, Edirne'deki eğitim durumu ile ilgili istatistikî veriler değerlendirildiğinde gerek öğrenci kapasitesi açısından, gerekse eğitim kurumlarının sayısı bakımından şehrin gelişmiş bir eğitim yapısı olduğu görülmektedir. Son dönem medreselerdeki sıkıntılar ve eksiklikler, yenileşme çalışmalarının yetersizliği Edirne'de de hissedilse de mektep sistemindeki gelişmeler olumlu seyretmişti. Öyle ki 18. yüzyıla kadar şehirde 45-50 arası medrese bulunurken 1902 yılında aktif medrese sayısı 23'e düşmüştü. 1909 yılında ise şehirdeki medrese sayısı 17 olmakla beraber 5 medrese arsası kayıtlıdır. Edirne'de medrese sisteminin aksine mektep sistemi daha gelişmiş seviyedeydi. Buna göre Edirne'de Müslümanlara ait 12'si resmi, 7'si özel olmak üzere 19 iptidai mektebi, kız-erkek ve karma olmak üzere 15 rüşdiye mektebi ve Edirne Mekteb-i İdadi adında bir idadi mevcuttu. Ayrıca Edirne'de yönetimleri aynı olan Mekteb-i İptidai-i Askerî ve Edirne Mekteb-i Rüşdiye-i Askerî adında ilk ve orta eğitimi veren askerî mektepler bulunmaktaydı. Abdülaziz Dönemi'nde Edirne Mekteb-i İdadi-i Askerî açılarak devletin subay ihtiyacı karşılanmıştı. Edirne'de açılan Hamidiye Sanayi Mektebi, Osmanlı Devleti sınırlarında meslek eğitimi veren ilk mekteplerden biri olma özelliğine sahipti. Ayrıca kimsesiz çocuklara eğitim amacıyla kurulan Darü'l-eytam Mektebi, ülke içinde sonradan bu tarz açılan mektepler için model alınan mekteplerinden birisiydi. Edirne'deki mekteplerde verilen eğitim ile ilgili en önemli ayrıntı yabancı dil eğitiminin Osmanlı Devleti'nin ortaya koyduğu standart bir ders programının üstünde olmasıydı. Normal bir ders müfredatında Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri yer alırken özellikle Edirne'deki idadi eğitiminde her sene okutulan Rumca ve Bulgarca derslerine yer verilmişti. Bu durumun sebebinin elbette ki Edirne'nin sosyo-kültürel ve demografik çeşitliliği ile alakalı olduğu şüphesizdir.

Edirne, konumu itibariyle Avrupa ve Balkanlardan gelen birçok tüccarın uğrak yerlerinden biriydi. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nden itibaren ticarî ilişkilerin gelişmesi amacıyla açılan konsoloslukların ilk örnekleri İstanbul'dan sonra Edirne'de kuruldu. Bu doğrultuda Edirne'de ilk kez Fransızlar ve İngilizler konsolosluk binaları kurarken 1840 yılından itibaren vekâleten konsolos atandı. Bu konsoloslukları takiben 19. yüzyıl sonlarına doğru birçoğu Karaağaç Semti'nde olmak üzere Belçika, Almanya, Avusturya-Macaristan, İran, İspanya, Rusya, İtalya ve Yunanistan konsoloslukları kuruldu. Bu yönüyle Edirne'nin Ada nahiyesine bağlı Karaağaç karyesine ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. 1840 yılından itibaren Karaağaç Semti'nde oluşturulan konsolosluk hizmetleri ile birlikte bu semt, Avrupa vatandaşlarının konakladığı merkezlerden biri haline geldi. Katolik levantenlerin ve zengin tüccarların yazlık evlerinin ve çiftliklerinin bulunduğu Karaağaç'ta birçok devletin konsolosluklarının yanı sıra birkaç şapel, mektepler, birahaneler, fabrikalar, oteller ve kumarhaneler inşa edildi. Aynı zamanda bu durum Ada nahiyesinin diğer nahiyelere göre daha fazla gelişmesine de olanak sağladı.

Edirne, Trakya havzasının en verimli şehirlerinden biri olması hasebiyle merkezi ve çevresindeki kazalarda bulunan çiftlikler, bağlar ve bahçeler, sebze-meyve yetiştiriciliği için müsait bir konumdaydı. Şehrin Tunca, Meriç ve Arda Nehirleri ile çevrili doğal yapısının sulama imkânlarını arttırması sebebiyle ekilen arazi miktarı oldukça fazlaydı. Bunun sonucu olarak gelişen ziraî imkânlar, hayvancılık faaliyetlerinin de gelişmesine olanak sağladı. Şehrin tarıma dayalı ekonomisi tahıl ürünleri, baklagiller, köklü bitkiler, sanayi bitkileri ve meyvecilik etrafında toplanmıştı. Şehrin en önemli geçim kaynaklarından biri bağcılıktı. Edirne'ye maddi getirisi yüksek ürünlerden olan üzüm bağlarının korunması için gerek devlet gerekse belediye tarafından çeşitli önlemler alınmıştı. Edirne'nin tarım ile orantılı olarak önemli geçim kaynaklarından biri de hayvancılık faaliyetleriydi. Üretim odağı ise büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık mamulleri üzerineydi. Şehrin genelinde ticareti yapılan hayvancılık ürünleri büyükbaş ve küçükbaş hayvan ürünlerinin alım satımı şeklindeydi. Edirne'de arıcılık ve ipek böceği yetiştiriciliği diğer yaygın hayvancılık faaliyetleri arasındaydı. II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk yıllarındaki tarım ve hayvancılık faaliyetlerindeki canlılık şehrin refah seviyesini

yükseltmişti. Tarım ve hayvancılık ile ilgili istatistikî verilere baktığımızda 1909 yılında alınan verim, 1913-1914 yıllarına kadar sürekli düşüş göstermiştir. Edirne'nin belli dönemlerde geçirdiği nehir taşkınları, karga istilası, kıtlık, bağ ve bahçelerdeki hastalıklar, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın başlaması bu düşüşün sebepleri arasındadır.

Osmanlı Dönemi'nde Edirne, önemli bir ticaret şehriydi. Edirne'nin fethinden beri süregelen çarşı, arasta, han, bedesten, kapan, kervansaray ve pazar gibi ticarî yerlerin açılması geleneği iktisadî yapının gelişmesinde etkili oldu. Edirne'nin kozmopolit yapısından ve ticaretle uğraşan gayrimüslim nüfusun fazla olmasından dolayı gelişmiş bir ticarî birikimi bulunmaktaydı. Edirne'de üretilen yerli ürünlerin bir kısmı iç pazarda satılırken üretim fazlası mamullerin Avrupa ve Balkan pazarlarında satışı yapılmaktaydı. Edirne'de genellikle gayrimüslim girişimciler tarafından açılmış birçok fabrika bulunmaktaydı. Bu fabrikaların büyük bir kısmı Karaağaç'ta olmakla birlikte Edirne kayıtlarında 8 un fabrikası, 2 ipek kozası fabrikası, 1 buz fabrikası, 1 mensucat (dokuma) fabrikası mevcuttu.

Edirne, geçmişindeki başkentlik tecrübesinden dolayı kamu, sosyal, ticarî, güvenlik, askerî ve adlî kurumlar bakımından oldukça donanımlı bir şehirdi. Bazı dönemlerde geçirdiği işgaller ve felaketler nedeniyle bu yapıların birçoğu zarar görmüştü. Bu nedenle şehirde bayındırlık hizmetleri gerek bu yapıların tadilatı gerekse yenilerinin yapılması doğrultusundaydı. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne'ye atanan valiler ve belediye başkanlarının ilk düzenlemeleri, 1905 yılında şehrin yaşadığı Büyük Kaleiçi (Hârik-i Kebir) Yangını felaketinin yaralarının sarılması ile ilgili çalışmalarıydı. II. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı Devleti'nin önemli hedeflerinden biri de ülkeyi genişletmek için binlerce kilometre yol inşa etmekti. Mevcut demiryolu hatlarının çok az bir kısmı kullanılabilir durumdaydı. Bundan dolayı İstanbul ve Balkanlar arasında kilit bir konumu olan Edirne'nin karayolları ve demiryolları hatlarının geliştirilmesi amacıyla çalışmalar hızlandırıldı. Mevcut karayollarının tamiri ve sancak merkezi ile kazalar arasındaki yol bağlantısının sağlanması için yeni yollar açıldı. Askerî bakımdan da stratejik öneme sahip olan Edirne'nin çevresindeki demiryolları çalışmaları, II. Meşrutiyet Dönemi'nde de devam etti. Ancak 1908 yılında demiryolu işçilerinin başlattığı

grevler, hatlara karşı sabotajlar ve demiryollarının Bulgaristan tarafından işgali gibi sebeplerden dolayı istenilen hedefe ulaşılamadı. Bu dönemde şehir merkezine yapılması planlanan tramvay hattı için ilk çalışmalar başlatıldı. Bu proje üzerinde çeşitli çalışmalar yapılsa da, maddi imkânsızlıklar, siyasî çekişmeler, şirketlerin ya da kişilerin ciddiyetsiz davranışları ve başlayan savaşlar nedeniyle bir türlü istenilen noktaya getirilemedi. Edirne'de günümüzde dahi halen bir tramvay hattı mevcut değildir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde dikkat çeken en önemli bayındırlık faaliyeti askerî kurumların sayısının arttırılmasıydı. Bu süre zarfında şehre eklenen askerî ve idarî kurumlar bölgenin stratejik öneminden kaynaklanmaktaydı. Ağustos 1912 tarihinde Mürefte'de meydana gelen deprem nedeniyle şehir bir kez daha yıkım geçirmiş, hatta daha yaraları sarılamadan Balkan Savaşları başlamıştı.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Edirne, sağlık ve sosyal hizmetler bakımından oldukça iyi imkânlara sahipti. Bu dönemde şehirde 7 hastane bulunmaktaydı. Hastanelerdeki servis sayıları sürekli arttırılarak Avrupa'dan gerekli malzemeler getirildi. Hastane donanımları dönemin koşullarına göre oldukça iyi durumdaydı. Bu hastanelerde sıklıkla karşılaşılan kolera vakaları tedavi edilmeye çalışıldı. Salgın hastalıkları önlemek amacıyla sterilizasyon için etüv dairesi kurulmuş, Avrupa'dan ilaçlama için pülverizatör makinesi ve son model buhar makineleri getirilmişti. Bu hastaneler, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı esnasında daha fazla mesai yapmak zorunda kalmışlardı. Yine bu dönemde yaşanan savaşlar, göçler, hastalıklar ve çeşitli nedenlerden dolayı annesini babasını kaybetmiş olan çocukların bakımı, eğitimi için ıslahhane ve yetimhane kuruldu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının başlattığı ve 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanıyla sonuçlanan Jön Türk hareketinin önemli şehirlerinden biri Edirne'ydi. Şehir, çalışmamızın sınırlarını teşkil eden 1908-1912 yılları arasında II. Meşrutiyet sürecinin filizlendiği önemli bir siyasî merkez olmuştu. Bu dönemde önemini muhafaza etmeye devam etti. Balkan Savaşları'ndaki Bulgar işgali ve Millî Mücadele Dönemi'ndeki Yunan işgali, şehirde büyük acıların yaşanmasına sebep olan iki elim hadiseydi. Edirne, büyük insanî trajedilerin yaşandığı bu iki hadisenin ardından, 1923 yılından günümüze uzanan süreçte Türkiye'nin batıya açılan kapısı oldu.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV KAYNAKLARI

BOA, *A.}DVN.MHM.*, 7/20; 9/19.
BOA, *A.}M.*, 18/82.
BOA, *A.}MKT.*, 73/57; 176/62; 204/4.
BOA, *A.}MKT.MHM*,. 131/27; 363/17; 395/84; 462/4; 463/69; 465/26.
BOA, *A.}MKT.NZD.*, 258/4.
BOA, *A.}MKT.UM.*, 297/26; 511/8.
BOA, *A.}MTZ.(04).*, 143/40, 174/47.
BOA, *BEO.*, 38/2799; 231/17283; 375/28081; 456/34160; 484/36236; 516/38661; 551/41259; 632/347376; 653/48952; 661/49543; 671/50281; 715/53619; 730/54678; 791/59259; 834/62489; 852/63846; 861/64551; 900/67435; 914/68511; 926/69420; 970/72741; 973/72938; 973/72939; 983/73681; 1005/75350; 1057/79227; 1086/81433; 1217/91242; 1236/92674; 1279/95906; 1340/100478; 1343/100668; 1364/102287; 1374/102989; 1465/109838; 1534/114986; 1545/115845; 1557/116741; 1564/117235; 1568/117573; 1621/121507; 1659/124409; 1790/134228; 1877/140721; 1954/146486; 2161/162002; 2330/174723; 2356/176675; 2401/180037; 2640/197936; 2658/199291; 2665/199809; 2708/203071; 2727/204455; 2738/205304; 2776/208185; 2779/208352; 2789/209110; 2792/209400; 2852/213862; 2878/215805; 2911/218295; 2931/219797; 2949/221130; 2957/221771; 3009/225656; 3032/227391; 3034/227497; 3036/227669; 3037/227733; 3037/227768; 3040/227931; 3063/229687; 3072/230370; 3072/230371; 3072/230372; 3100/232466; 3127/234507; 3142/235602; 3168/237583; 3169/237605; 3176/238196; 3180/238456; 3194/239492; 3227/242023; 3230/242221; 3234/242503; 3249/243663; 3251/243781; 3265/244875; 3267/244992; 3298/247323; 3305/247858; 3323/249153; 3352/251384; 3352/251387; 3352/251388; 3360/251930; 3360/251964; 3361/252057, 3365/252304; 3366/252448; 3368/252570; 3368/252571; 3370/252718; 3371/252757; 3377/253234; 3381/253550; 3389/254144; 3389/254151; 3392/254377; 3423/256702; 3426/256884; 3439/257884; 3456/259188; 3460/259493; 3505/262815; 3506/262899; 3509/263140; 3514/263512; 3515/263553; 3529/264630; 3535/265060; 3559/266913; 3563/267176; 3563/267196; 3564/267252; 3571/267761; 3587/268974; 3591/269296; 3592/269337; 3600/269984; 3601/270065; 3603/270097; 3613/270926; 3620/271477; 3626/271889; 3636/272630; 3642/273102; 3642/273103; 3652/273887; 3665/274817; 3699/277389; 3723/279203; 3752/281347; 3779/283419; 3782/283595; 3785/283826; 3782/283595; 3788/28407; 3789/284125; 3798/284807; 3798/284825; 3814/286022; 3817/286244; 3819/286372; 3825/286832; 3828/287072; 3830/287207; 3831/287254; 3849/288671; 3892/291895; 3898/292289; 3911/293301; 3913/293468; 3914/293478; 3915/293614; 3919/293894; 3950/296181; 3965/297328; 3965/297360; 3970/297723; 3981/298569; 3993/299429; 3998/299783; 4064/304778; 4071/305297; 4072/305366; 4083/306154; 4086/306447; 4138/310291; 4142/310634;

4163/312176; 4200/314959; 4209/315623; 4218/316346; 4262/319627; 4360/326983; 4417/331202; 4559/341880; 4596/344649; 4632/347376.
BOA, *DH.EUM.AYŞ.*, 30/41.
BOA, *DH.EUM.3.Şb.*, 8/31.
BOA, *DH.İD.*, 4/25; 7/8; 32/10; 41/26; 42/2; 43/14; 49/9; 53/11; 53/19; 53/15; 57/6; 59/38; 70/2; 107/43; 114/21; 126/5; 126/11; 132/5; 139/15; 204/1; 165/36.
BOA, *DH.İ.UM.*, 49/4.
BOA, *DH.İ.UM.EK.*, 8/86; 13/61.
BOA, *DH.KMS.*, 17/7; 40/10; 57/1; 63/38.
BOA, *DH.MB.HBS.M.*, 2/67.
BOA, *DH.MKT.*, 1/15; 1/20; 53/1; 76/18; 288/39; 584/14; 614/60; 625/44; 660/28; 676/28; 778/38; 837/41; 841/51; 868/55; 935/80; 944/54; 1000/11; 1061/43; 1099/17; 1103/3; 1106/11; 1108/35; 1126/21; 1144/47; 1150/74; 1151/53; 1179/44; 1195/41; 1201/58; 1215/42; 1237/4; 1240/27; 1243/26; 1251/86; 1275/53, 1277/74; 1281/6; 1282/22, 1284/4; 1291/3; 1383/95; 1464/95; 1511/70; 1641/52; 1697/57; 1701/63; 1840/64; 1862/51; 1904/14; 1983/90; 2054/125; 2248/23; 2380/16; 2392/123; 2402/64; 2407/47; 2411/87; 2437/86; 2501/76; 2503/8; 2530/123; 2615/57; 2620/80; 2656/35, 2664/97; 2681/78; 2751/33; 2765/66; 2771/67; 2771/114; 2775/15; 2776/75; 1277/77; 2777/88; 2778/61; 2790/47; 2792/57; 2796/19; 2796/52; 2797/87; 2807/97; 2833/92; 2849/66; 2854/43; 2865/82; 2869/37; 2878/23, 2879/75; 2885/43; 2890/35; 2897/65; 2898/59; 2899/4; 2906/36; 2907/27; 2911/40.
BOA, *DH.MTV.*, 1/18; 6/49; 16/9; 16/10; 16/11; 16/20; 16/25; 16/33; 16/56; 16/74; 16/79; 25/3.
BOA, *DH.MUİ.*, 1/7; 1/9; 3/23; 5/34; 8/48; 11/70; 12/48; 12/51; 26/28; 38/46; 58/11; 70/21; 78/64; 79/51, 88/25; 96/39; 97/49; 105/51; 110/39; 124/9; 158/36.
BOA, *DH.SAİDd.*, 4/28; 4/186; 66/77; 68/101; 72/341; 84/185; 112/297; 150/235; 180/89.
BOA, *DH.SAİD.MEM.*, 4/17.
BOA, *DH.SN.THR.*, 4/59.
BOA, *DH.SYS.*, 83/2.
BOA, *DH.ŞFR.*, 385/55; 385/56; 386/64; 392/107; 396/67; 397/41; 397/96; 399/80; 401/75; 419/56; 491/111; 525/62.
BOA, *DH.TMIK.S.*, 30/66.
BOA, *DH.UMVM.*, 97/12.
BOA, *HAT.*, 963/41228; 1054/43421; 1066/43721; 1077/43951.
BOA, *HR.HMS.İŞO.*, 125/3.
BOA, *HR.İD.*, 1181/14.
BOA, *HR.İM,*. 61/33; 68/47.
BOA, *HR.İR.*, 14/26;14/32; 14/36; 14/37.
BOA, *HR.MKT.*, 133/42.
BOA, *HR.TH.*, 153/66.
BOA, *HR.SYS.*, 2060/3; 2328/20; 2328/35; 2948/54.
BOA, *HR.SFR.03.*, 587/48; 595/12.
BOA, *HR.ŞFR.04.*, 481/73; 602/82; 771/55; 771/65; 833/86; 843/101; 850/54; 852/101; 864/65; 864/68.
BOA, *İ.AS.*, 21/18; 55/12.

BOA, *İ.AZN.*, 15/14; 19/49; 34/50; 65/37; 75/23; 76/13; 76/28; 77/8; 77/18; 78/7; 79/32; 80/57; 81/21; 81/30; 83/20; 83/21; 83/22; 84/33; 95/37; 102/8; 103/10; 103/43; 106/44; 114/14.
BOA, *İ.DFE.*, 23/46.
BOA, *İ.DH.*, 759/61957; 938/74304; 995/78583; 1040/81791; 1098/86068; 1100/86241; 1228/96170; 1275/100308; 1465/25; 1476/10; 1477/1327; 1477/32; 1477/33; 1448/28; 1485/35; 1490/40; 1491/42; 1491/47; 1495/34; 1498/5; 1509/60.
BOA, *İ.DUİT.*, 7/54; 8/42; 8/49; 8/79; 8/87; 11/93, 12/80; 22/23; 40/66; 40/73; 42/6; 54/29; 62/16; 72/27.
BOA, *İ.EV.*, 49/14.
BOA, *İ.HR.*, 5/214; 32/1453; 33/1484; 39/1838; 43/2024; 60/2887; 132/26758; 136/7020; 154/8209; 402/20.
BOA, *İ.HUS.*, 158/78; 158/95; 168/90.
BOA, *İ.MBH.*, 4/3; 4/27; 4/47; 7/44; 7/58.
BOA, *İ.MF.*, 5/42; 15/61, 18/31.
BOA, *İ.MMS.*, 168/4; 174/16.
BOA, *İ.ML.*, 55/41; 82/12; 90/50; 90/1329.
BOA, *İ.MLU.*, 6/22.
BOA, *İ.MVL.*, 582/26114.
BOA*, İ.RSM.*, 16/38.
BOA, *İ.TAL.*, 99/68, 178/10; 294/55; 440/17; 466/63; 479/23; 479/37; 480/2; 483/45; 502/2.
BOA, *İ.TNF.*, 9/31.
BOA. *İ.ŞD.*, 83/4927; 112/6750.
BOA, *İ.ZB.*, 3/48.
BOA, *MF.ALY.*, 103/3.
BOA. *MFB.*, 875.
BOA, *MF.MKT.*, 74/136; 90/3; 139/97; 190/31; 262/9; 426/64; 433/48; 522/55; 526/67; 595/22; 614/3; 780/50; 890/27; 891/24; 984/28; 987/30; 1019/44; 1047/40; 1061/40; 1077/62, 1115/17; 1116/34; 1120/17; 1121/56; 1179/22; 1236/36.
BOA, *ML.CRD.def.*, No. 706, (H. 1258); No. 810, (H. 1260-1273); No. 1862, (H. 1278).
BOA, *MV.*, 36/22; 124/65; 126/6; 154/57; 155/52; 164/56; 167/69; 168/29, 226/61; 231/198; 231/202; 232/60; 233/105; 234/10; 243/90; 247/45.
BOA, *MVL.*, 291/67; 929/63.
BOA, *ŞD.*, 72/30; 79/25; 159/38; 193/4; 193/13; 400/12; 443/45; 450/21; 453/5; 453/39; 872/17; 1191/17; 1215/2; 1216/14; 1222/63; 1228/40; 1228/58; 1229/6; 1229/40; 1230/42; 1920/1; 1922/14; 1925/24; 1929/23; 1931/19; 1932/17; 1944/3; 1944/13; 1944/14; 1945/7; 1946/9; 1948/6; 1949/13; 1949/26; 1950/13; 1950/23; 1952/10; 2875/47; 2876/18.
BOA, *TFR.I.ŞKT.*, 77/7636.
BOA, *Y.A.HUS.*, 169/41, 304/57; 456/100; 525/75.
BOA, *Y.A.RES.*, 105/21; 107/1; 112/28; 152/110; 153/90.
BOA, *Y.EE.*, 27/18; 29/147; 34/48; 34/79.
BOA, *Y.MTV.*, 21/64, 79/81.
BOA, *Y.PRK.A.*, 15/4, 24/2; 47/79; 69/65; 95/47; 217/95; 247/41; 249/145.
BOA, *Y.PRK.ASK.*, 232/54.

BOA, *Y.PRK.BŞK.*, 18/73; 48/119.
BOA, *Y.PRK.MK.*, 12/79.
BOA, *Y.PRK.TKM.*, 45/54.
BOA, *Y.PRK.UM.*, 71/126, 74/69.
BOA, *ZB.*, 25/83, 325/121; 422/52; 422/135; 455/35; 621/88.

2. DÜSTUR VE MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDELERİ

H. 23 Rebiülevvel 1284 / M. 25 Temmuz 1867 tarihli Vilayet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Belediye Meclislerinin Suret-i Tertibi ve Memurlarının Vezaifi Hakkında Talimat, *Düstur,* Tertib 1, C. 2, No: 191, s. 491-492.

H. 23 Rebiülevvel 1283 / M. 25 Temmuz 1867 tarihli Vilayet-i Devair-i Belediye Meclislerinin Vezaifi Umumiyesi Hakkında Talimat, *Düstur*, Tertib 1, C. 2, No: 192, s. 493-496.

H. 6 Cemaziyelevvel 1286 / M. 26 Ağustos 1869 tarihli Turuk ve Meabir Hakkında Nizamname, *Düstur*, Tertip 1, C. 2, No: 165, s. 302-309.

H. 29 Şevval 1287 / M. 22 Ocak 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi, *Düstur*, Tertip 1, C. 1, No: 69, s. 625-652.

H. 25 Muharrem 1293/ M. 21 Şubat 1876 tarihli İdare-i Umumiyye-i Vilâyât Hakkında Talimat, *Düstur*, Tertib 1, C. 3, No: 263, s. 24-32.

H. 11 Rebiülevvel 1293/ M. 6 Nisan 1876 tarihli, İdâre-i Nevâhî Nizâmnâmesi, *Düstur,* Tertip 1, C. 3, No: 265, s. 33-37.

H. 8 Cemaziyelahir 1307 / M. 30 Ocak 1890 tarihli "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin ikinci faslının Darü'l-muallimin hakkındaki mevaddını tadil eden nizamname, *Düstur*, Tertip 1, C. 6, No: 259, s. 1134.

H. 8 Cemaziyelahir 1307/ M. 30 Ocak 1890 tarihli "İdadi mektepleri bulunan yerlerde Rüşdiye mekteplerinin lâğvile tahsisatlarının mekâtibi idadiye tahsisatına ilâvesi hakkında irade-i seniye.", *Düstur*, Tertip 1, C. 6, No: 141, s. 499-500.

H. 24 Cemaziyelahir 1326 / M. 23 Temmuz 1908 tarihli Meclis-i Mahsusu Vükela Mazbatası, Meclis-i Mebusan'ın içtimaa davet olunması hakkında idare-i seniyye, *Düstur*, Tertib 2, C. 1, Dersaadet Matbuat-ı Umumiye, No: 1, s. 1.

H. 24 Cemaziyelahir 1326 / M. 23 Temmuz 1908 tarihli Meclis-i Mebusan'ın içtimaa davetinin Dersaadet Evrak-ı Havadisi ile resmen ilan edilmesi hakkında irade-i seniyye, *Düstur*, Tertib 2, C. 1, No: 2, s. 2.

H. 2 Recep 1326 / M. 31 Temmuz 1980 tarihli, İkamete me'muriyet suretiyle taşraya tab'id edilenlere divan-ı harb mahkûmlarının dahi affı hakkında irade-i seniyye, *Düstur*, Tertib 2, C. 1, No: 4, s. 5.

H. 2 Recep 1326 / M. 31 Temmuz 1980 tarihli Ceraim-i siyasiye ile mürettebaten vuku'a getirilmiş olan ceraim-i adiye mahkûmlarının dahi affı hakkında irade-i seniyye, *Düstur*, Tertib 2, C. 1, No: 11, s. 40.

H. 2 Recep 1326/ M. 31 Temmuz 1908 tarihli Hafiyeliğin ilgası hakkında irade-i seniyye, *Düstur*, Tertib 2, C. 1, No: 7, s. 9.

H. 4 Recep 1326 / M. 2 Ağustos 1908 tarihli Kanun-ı Esasi'nin mer'iyyeti hakkında Hattı-ı Hümayun, *Düstur*, Tertib 2, C. 1, No: 8, s. 11-14.

H. 5 Recep 1326/ M. 3 Ağustos 1908 tarihli Mebusan intihabatının 1293 tarihli layıha-i kanuniye ve talimat-ı ahkâmına tevfikan icrası hakkında irade-i seniyye, *Düstur*, Tertib 2, C. 1, No: 9, s. 14-39.

H. 12 Ramazan 1326 / M. 8 Ekim 1908 tarihli Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkatı, *Düstur*, Tertip 2, C. 1, No: 2307, s. 88-89.

H. 22 Recep 1327 / M. 9 Ağustos 1909 tarihli "Tatil-i Eşgal Kanunu, *Düstur*, Tertip 2, C. 1, No: 2307, s. 433-436.

H. 12 Cemaziyelahir 1327 / M. 1 Temmuz 1909 tarihli Tensikat Kanunu, *Düstur*, Tertib 2, C. 1, No: 2362, s. 326-332.

H. 29 Recep 1327 / M. 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu, *Düstur*, Tertip 2, C. 1, No: 2393, s. 604-608.

H. 16 Safer 1328 / M. 27 Şubat 1910 tarihli Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi, *Düstur*, Tertip 2, C. 2, s. 127-138.

H. 5 Zilhicce 1328 / M. 8 Aralık 1910 tarihli Koleraya karşı ittihazı muktezi tedabir-i sıhhiye için 1326 Dâhiliye bütçesine zamimeten 2.100.000 kuruşun sarfı hakkında kanun, *Düstur*, Tertip 2, C. 3, No: 2640, s. 13.

H. 22 Zilhicce 1328 / M. 25 Aralık 1910 tarihli Kilise ve Mektepler Kanunu mucibince inşa edilecek Mekteb ve mabed için 1326 Dâhiliye Bütçesi'ne zamimeten 4.000.000 kuruşun sarfı hakkında kanun, *Düstur*, Tertip 2, C. 3, No: 2650, s. 22;

H. 4 Safer 1329 / M. 4 Şubat 1911 tarihli Kolera'nın men'i sirayeti için 1326 Dâhiliye Bütçesi'ne zamimeten 3.130.878 kuruşun sarfı hakkında kanun, *Düstur*, Tertip 2, C. 3, No: 2678, s. 143.

H. 17 Rebiülahir 1331 / M. 26 Mart 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-i Muvakkat, *Düstur*, Tertip 2, C. 5, s. 186-217.

H. 3 Zilkade 1331 / M. 4 Ekim 1913 tarihli Edirne Vilayeti Teşkilât-ı Adliyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat, *Düstur*, Tertip 2, C. 5, s. 793-795.

H. 4 Muharrem 1332 / M. 3 Aralık 1913 tarihli, Edirne Vilayeti Rüşdiye Mektepleri'nin sene nihayetine kadar temin-i masarifi için 1329 Maarif-i Umumiyye Bütçesi'nde 65.000 kuruşun münakalesi hakkında kanun-ı muvakkat, *Düstur*, Tertip 2, C. 6, No: 3536, s. 72.

H. 26 Muharrem 1332 / M. 26 Aralık 1913 tarihli Edirne'de evvelce askerî kulübü olup muahharen hastane olarak kullanılan hükümete ait Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti namına ferağı hakkında kanun-ı muvakkat, *Düstur*, Tertip 2, C. 6, No: 3557, s. 136.

"Nutku İftitah-i Hazreti Padişahı", *MMZC*, Devre 1, İçtima 1, C. 1, (R. 4 Kânunuevvel 1324 / M. 17 Aralık 1908), TBMM Basımevi, Ankara 1992, ss. 2-3.

M.M.Z.C, Devre 3, İçtima 1, C. 1, (R. 12 Teşrîn-i Evvel 1331 / M. 25 Ekim 1915), s. 566-567

M.M.Z.C, Devre 3, İçtima 3, C. 1, (R. 31 Kanun-ı Evvel 1332 / M. 13 Ocak 1917), s. 339;

M.M.Z.C, Devre 3, İçtima 3, C. 2, (R. 2 Şubat 1332 / M. 15 Şubat 1917), s. 178-179.

3. SALNAMELER

Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1307 / M. 1890), 45. Sene, Dersaadet Matbaa-ı Amire, H. 1307.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1308 / M. 1891), 46. Sene, Dersaadet Matbaa-ı Amire, H. 1308.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1309 / M. 1892), 47. Sene, Dersaadet Matbaa-ı Amire, H. 1309.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1310 / M. 1892), 48. Sene, Dersaadet Matbaa-ı Amire, H. 1310.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1311 / M. 1893), 49. Sene, Dersaadet Matbaa-ı Amire, H. 1311.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1312 / M. 1894), 50. Sene, Dersaadet Matbaa-ı Amire, H. 1312.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1313 / M. 1895), 51. Sene, Dersaadet Matbaa-ı Amire, H. 1313.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1314 / M. 1896), 52. Sene. Dersaadet Matbaa-ı Amire, H. 1314.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1315 / M. 1897), 53. Sene. Dersaadet İlim Matbaası, H. 1315.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1316 / M. 1898), 54. Sene, İstanbul İlim ve Mahmud Bey Matbaası, R. 1314.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1317 / M. 1899), 55. Sene, Matbaa-ı Amire, Darü'l Hilafetü'l Aliyye, R. 1315.

Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1318 / M. 1900), 56. Sene, Mahmud Bey Matbaası, Darü'l Hilafetü'l Aliyye, R. 1316.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1319 / M. 1901), 57. Sene, Tahir Bey Matbaası, Darü'l Hilafetü'l Aliyye, R. 1317.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1320 / M. 1902), 58. Sene, Darü'l Tabaatü'l Amire, Dersaadet, R. 1318.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1321 / M. 1903), 59. Sene, Dersaadet İlim Matbaası, R. 1319.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1322 / M. 1904), 60. Sene, Matbaa-ı Ahmed İhsan, Dersaadet, R. 1320.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1323 / M. 1905), 61. Sene, Matbaa-ı Ahmed İhsan, Dersaadet, R. 1321.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1324 / M. 1906), 62. Sene, Dersaadet, R. 1322.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1325 / M. 1907), 63. Sene, Matbaa-ı Ahmed İhsan, Dersaadet, R. 1322.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (H. 1327 / M. 1908), 64. Sene, Matbaa-ı Ahmed İhsan, Dersaadet, R. 1323.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (R. 1326 / M. 1910), 65. Sene, Selanik Matbaası, Dersaadet, R. 1326.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (R. 1327 / M. 1911), 66. Sene, Selanik Matbaası, Dersaadet, R. 1327.
Salname-i Devlet-i Aliyye Osmani, (R. 1328 / M. 1912), 67. Sene, Selanik Matbaası, Dersaadet, R. 1328.
Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (R. 1329-1331 / M. 1911-1913), Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1340.
Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1319 / M. 1901-1902), 4. sene, Def'a 4, 2. Kısım, Dersaadet H. 1319.
Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (H. 1321 / M. 1903-1904), 6. sene, Def'a 6, 1. Kısım, Dersaadet H. 1321.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1287 / M. 1870-1871), Def'a 1.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1288 / M. 1881), Def'a 2.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1289 / M. 1882), Def'a 3.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1290 / M. 1873), Def'a 4.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1291 / M. 1874), Def'a 5.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1292 / M. 1875), Def'a 6.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1293 / M. 1876), Def'a 7.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1294 / M. 1877), Def'a 8.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1300 / M. 1883), Def'a 9.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1301/1884), Def'a 10, Vilayet Matbaası, H. 1301.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1302/1885), Def'a 11, Vilayet Matbaası, H. 1302.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1303 / M. 1886), Def'a 12, Vilayet Matbaası, H. 1303.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1304 / M. 1887), Def'a 13, Vilayet Matbaası, H. 1304.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1305 / M. 1888), Def'a 14, Vilayet Matbaası, H. 1305.

Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1306 / M. 1889), Def'a 15, Vilayet Matbaası, H. 1306.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1307 / M. 1890), Def'a 16, Vilayet Matbaası, H. 1307.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1308 / M. 1891), Def'a 17, Vilayet Matbaası, H. 1308.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1309 / M. 1892), Def'a 18, Edirne Vilayet Matbaası, H. 1309.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (H. 1310 / M. 1892), Def'a 19, Edirne Vilayet Matbaası, H. 1310.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (R. 1310 / M. 1893), Def'a 20, Matbaa-ı Vilayet, H. 1310.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (R. 1311 / M. 1895), Def'a 21, Vilayet Matbaası, R. 1311.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (R. 1312 / M. 1896), Def'a 22, Vilayet Matbaası, R. 1312.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (R. 1313 / M. 1897), Def'a 23, Vilayet Matbaası, R. 1313.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (R. 1314 / M. 1898), Def'a 24, Vilayet Matbaası, R. 1314.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (R. 1315 / M. 1899), Def'a 25, Vilayet Matbaası, R. 1315.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (R. 1316 / M. 1900), Def'a 26, Vilayet Matbaası, R. 1316.
Salname-i Vilayet-i Edirne, (R. 1317 / M. 1901), Def'a 27, Vilayet Matbaası, R. 1317.
Salname-i Vilayet-i Edirne,(R. 1319 / M. 1903), Def'a 28, Vilayet Matbaası, R. 1319.

4. SÜRELİ YAYINLAR

Afitab
"Edirne Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti Hayriyyesi'nden", *Afitab*, No: 60, H. 18 Recep 1328 / M. 26 Temmuz 1910, s. 4.
"Ayşekadın Kışlası'ndan", *Afitab*, No: 60, H. 18 Recep 1328 / M. 26 Temmuz 1910, s. 4.

Bulletin Périodique de la Presse Turque
"Le Mouvement Diplomatique", *Bulletin Périodique de la Presse Turque,* No: 54, 27 Ekim 1927, s. 16.

Edirne Gazetesi
Edirne Gazetesi, H. 10 Şevval 1299 / M. 24 Ağustos 1882, No: 114, s. 2.
Edirne Gazetesi, H. 25 Cemaziyelahir 1326 / M. 24 Temmuz 1908, No: 1429, s. 2.

Evening Expres
"Death From Cholera", *Evening Expres,* No: 7289, 8 Kasım 1910, s. 3.

Journal de Salonique (Organe Constitutionnel)
"Vali d'Andrinople", *Journal de Salonique (Organe Constitutionnel)*, No: 1518, 12 Eylül 1909, s. 1.
"Fahri Pacha", *Journal de Salonique (Organe Constitutionnel)*, No: 1518, 12 Eylül 1909, s. 1.

İkdam
"Edirne Harik'i ve Tafsilat", *İkdam*, No: 4039, H. 6 Recep 1323 / M. 6 Eylül 1905, s. 3.
"Edirne Harik'i", *İkdam*, No: 4040, H. 7 Recep 1323 / M. 7 Eylül 1905, s. 2.
"Suret-i Hatt-ı Hümayun", *İkdam*, No: 5096, H. 5 Recep 1326 / M. 3 Ağustos 1908, s. 1.
İkdam, No: 5174, H. 23 Ramazan 1326 / M. 19 Ekim 1908, s. 1.
İkdam, No: 5195, 16 Şevval 1326 / 11 Kasım 1908, s. 1.
"İntihabat", *İkdam*, No: 5203, H. 24 Şevval 1326 / M. 19 Kasım 1908, s. 3.
"Kamil Paşa'nın Sadareti", *İkdam*, No: 5637, H. 19 Zilkade 1330 / M. 30 Ekim 1912, s. 1-2.

İttihat ve Terakki
"Gümülcine İntihabatı", *İttihat ve Terakki*, No: 41, H. 15 Şevval 1326 / M. 10 Kasım 1908, s. 3.

La Justice
G. Clemencau, "La Jeune Turquie", *La Justice*, No: 5918, 29 Mart 1896, s. 1.

La Lanterne
Edirne'deki Fransa Konsolosluğu M. Cuinet'den M. Bominet'e 7 Aralık tarihli bir telgraf", "Les Français d'Andrinople", *La Lanterne*, No: 13383, 12 Aralık 1913, s. 2.

Le XIXe siècle
"Le Mécontentement a Andrinople", *Le XIXe siècle*, No: 14019, 29 Temmuz 1908, s. 1.
"Le Mécontentement a Andrinople", *Le XIXe siècle*, No: 14024, 3 Ağustos 1908, s. 2.
"La Camarilla Réactionnaire", *Le XIXe siècle*, No: 14024, 3 Ağustos 1908, s. 2.
"La députation d'Andrinople", *Le XIXe siècle*, No: 14026, 5 Ağustos 1908, s. 2.

Le Figaro
"Les Jeunes-Turcs", *Le Figaro*, No: 47, 23 Kasım 1912, s. 2.

Le Matin
"*Edirne Konsolosu M. Cuinet*", "Ministére Des Affaires Étrangéres / Du Journal officiel (Dışişleri Bakanlığı/Resmi Gazeteden), *Le Matin*, No: 10584, 18 Şubat 1913, s. 3.

Meşveret
"Havadis-i Siyasiye", *Meşveret*, No: 20, H. 15 Mart 1896 / M. 1 Şevval 1313, s. 4.

Milliyet
"Bahaddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki Niçin Teşkil Etmişti?", *Milliyet*, Tarihi Tefrika:1, No: 3139, 4 Nisan 1934, s. 2.

Mizan
"Edirne'den", *Mizan*, No: 2, H. 23 Recep 1314 / M. 28 Aralık 1896, s. 4-5.
"Kararname", *Mizan*, No: 1, H. 2 Recep 1326 / M. 31 Temmuz 1908, s. 6.
"Havadis", *Mizan*, No: 1, H. 2 Recep 1326 / 31 Temmuz 1908, s. 7.

Muallim Mecmuası
"Edirne'de Darü'l-muallimin ve Darü'l-muallimat Yuvaları", *Muallim Mecmuası*, Yıl 1, Sayı 1, Cilt 1, H. 27 Ramazan 1334 / M. 28 Temmuz 1916, s. 59-61.

Takvim-i Vekâyi
Takvim-i Vekayî, Def'a 96, H. 23 Şevval 1250 / M. 22 Şubat 1835, s. 1.
"Vukuat-ı Resmiyye", *Takvim-i Vekâyi*, Def'a 773, H. 7 Cemaziyelahir 1281 / M. 7 Kasım 1864, s. 1.
"İntihab-ı Mebusan Kanunu", *Takvim-i Vekâyi*, No: 1, H. 2 Ramazan 1326 / M. 28 Eylül 1908, s. 1.
"Edirne Vilayetinden", *Takvim-i Vekâyi*, No: 23, H. 28 Ramazan 1326 / M. 24 Ekim 1908, s. 2.
"Suret", *Takvim-i Vekâyi*, No: 26, H. 1 Şevval 1326 / M. 27 Ekim 1908, s. 2.
Takvim-i Vekâyi, No: 42, H. 23 Şevval 1326 / M. 18 Kasım 1908, s. 2.
"Edirne Vilayetinden", *Takvim-i Vekâyi*, No: 71, H. 27 Zilkade 1326 / M. 21 Aralık 1908, s. 2-3.
"Kavanin ve Nizamet", *Takvim-i Vekâyi*, No: 1948, H. 5 Zilkade 1332 / M. 25 Eylül 1914, s. 2.
"Tevcihat: Adliye", *Takvim-i Vekâyi*, No: 1948, H. 5 Zilkade 1332 / M. 25 Eylül 1914, s. 1-2.

Tanin
"Kanun-ı Esasi ve Yeni Hatt-ı Hümayun", *Tanin*, No: 4, H. 6 Recep 1326 / M. 4 Ağustos 1908, s. 1.
"Yeni Heyet-i Vükela", *Tanin*, No: 4, H. 6 Recep 1326 / M. 4 Ağustos 1908, s. 1.
"Sadrazam Said Paşa'nın İstifası", *Tanin*, No: 7, H. 9 Recep 1326 / M. 7 Ağustos 1908, s. 3.
"9 Recep 1326 tarihli Kâmil Paşa'nın Sadaret'e atandığına dair hatt-ı hümayun", *Tanin*, No: 8, H. 10 Recep 1326 / M. 8 Ağustos 1908, s. 1.
Hüseyin Cahid, "Yeni Heyet-i Hümayun", *Tanin*, No: 8, H. 10 Recep 1326/ M. 8 Ağustos 1908, s. 1.
"Şark Demiryolları", *Tanin*, No: 49, H. 22 Şaban 1326 / M. 19 Eylül 1908, s. 7.
"İntihabat'a Dair", *Tanin*, No: 84, H. 27 Ramazan 1326 / M. 23 Ekim 1908, s. 6.
"Resmi Tekzib", *Tanin*, No: 86, H. 29 Ramazan 1326 / M. 25 Ekim 1908, s. 7.
"İntihabat", *Tanin*, No: 135, H. 21 Zilkade 1326 / M. 15 Aralık 1908, s. 3.
Hüseyin Cahid, "Bulgarlarla Rumlar", *Tanin*, No: 353, H. 10 Şaban 1327 / M. 27 Ağustos 1909, s. 1.
"Seyahat-i Padişah", *Tanin*, No: 764, H. 14 Şevval 1328/ M. 27 Ekim 1910, s. 2.
"Seyahat-i Padişah- Resmi Geçit", *Tanin*, No: 765, H. 15 Şevval 1328 / M. 28 Ekim 1910, s. 2.
"Seyahat-i Padişah", *Tanin*, No: 773, H. 23 Şevval 1328 / M. 29 Ekim 1910, s. 1.
"Seyahat-i Padişah", *Tanin*, No: 775, H. 25 Şevval 1328/ M. 30 Ekim 1910, s. 1.

"Camii Şerif ziyaretlerine dair", "Seyahat-i Padişah", *Tanin,* No: 777, H. 27 Şevval 1328/ M. 1 Kasım 1910, s. 1.
"Seyahat-i Padişah", *Tanin,* No: 779, H. 29 Şevval 1328 / M. 3 Kasım 1910, s. 1.
"Avdet-i Şahane", *Tanin,* No: 779, H. 29 Şevval 1328 / M. 3 Kasım 1910, s. 1.
"Dâhiliye Nazırı", *Tanin,* No: 857, H. 21 Muharrem 1329 / M. 22 Ocak 1911, s. 3.
"Yeni Kabine", *Tanin,* No: 1109, H. 11 Şevval 1329/ M. 5 Ekim 1911, s. 1.
"Edirne'den", *Tanin,* No: 1293, H. 19 Rebiülahir 1330 / M. 7 Nisan 1912, s. 5
"Edirne İntihabı", *Tanin,* No: 1295, H. 21 Rebiülahir 1330 / M. 9 Nisan 1912, s. 3.
"Edirne Mebusları", *Tanin,* No: 1296, H. 22 Rebiülahir 1330 / M. 10 Nisan 1912, s. 3.
"Rumeli'de Münaza'a-fih Kilise ve Mekteplere Dair Kanun Layihası", *Tanin,* No: 1388, H. 26 Recep 1330 / M. 11 Temmuz 1912, s. 2.
"Kiliseler, Mektepler Kanunu", *Tanin,* No: 1390, H. 28 Recep 1330 / M. 13 Temmuz 1912, s. 2-3.
"Buhrandan Buhrana", *Tanin,* No: 1395, H. 3 Şaban 1330 / M. 18 Temmuz 1912, s. l.
"Buhran-ı Vükela: Said Paşa'nın İstifası-Esbab-ı İstifa", *Tanin,* H. 3 Şaban 1330 / M. 18 Temmuz 1912, s. l-2.
"İstifa", *Tanin,* No: 1395, H. 3 Şaban 1330 / M. 18 Temmuz 1912, s. 2.
"Yeni Sadrazam", *Tanin,* No: 1399, H. 7 Şaban 1330 / M. 22 Temmuz 1912, s. 1.
"Buhranın Nihayeti", *Tanin,* No: 1399, H. 7 Şaban 1330 / M. 22 Temmuz 1912, s. 1.
"İttihat ve Terakki Kongresi", *Tanin,* No: 1441, H. 1 Şevval 1330 / M. 12 Eylül 1912, s. 1-2.

Tasvir-i Efkâr

"Rumeli'de Münaza'a-fih Kilise ve Mekteplere Dair Kanun Layihası", *Tasvir-i Efkâr,* No: 44, H. 25 Cemaziyelahir 1327 / M. 14 Temmuz 1909, s. 7.

The Economist

"The Money Market", *The Economist,* Issue 3370, 28 Mart 1908, s. 654.

The Times

M. Cottard, " Railway Progress in Turkey", *The Times,* Issue 27603, 3 Şubat 1873, s. 6.
"Railways in Turkey", *The Times,* Issue 27735, 7 Temmuz 1873, s. 9.
"The Adrianople And Stamboul Railway", *The Times,* Issue 27720, 19 Temmuz 1873, s. 5.
"The Reported Mutiny At Adrianople", *The Times,* Issue 38609, 1 Nisan 1908, s. 6.
"Murder Of A Turkish General", *The Times,* Issue 38694, 9 Temmuz 1908, s. 7.
"Macedonia", *The Times,* Issue 38696, 11 Temmuz 1908, s. 9.
"Macedonia", *The Times,* Issue 38700, 16 Temmuz 1908, s. 7.
"Macedonia", *The Times,* Issue 38703, 20 Temmuz 1908, s. 7.
"Macedonia", *The Times,* Issue 3870421, Temmuz 1908, s. 7.
"The Turkish Constitution", *The Times,* Issue 38708, 25 Temmuz 1908, s. 11.
"The Young Turkey Movement", *The Times,* Issue 38708, 25 Temmuz 1908, s. 7.
"Release Of Political Prisoners", *The Times,* Issue 38711, 29 Temmuz 1908, s. 7.
"Release Of Criminals", *The Times,* Issue 38713, 31 Temmuz 1908, s. 9.

"Turkey", *The Times*, Issue 38713, 31 Temmuz 1908, s. 9.
"Turkey", *The Times*, Issue 38714, 1 Ağustos 1908, s. 7.
"The Ministry", *The Times*, Issue 38715, 3 Ağustos 1908, s. 5.
"Munity At Adrianople", *The Times*, Issue 38715, 3 Ağustos 1908, s. 5.
"Adrianople Garrison", *The Times*, Issue 38716, 4 Ağustos 1908, s. 5.
"New Ministry Formed", *The Times*, Issue 38719, 7 Ağustos 1908, s. 5, 9.
"The New Turkish Ministry", *The Times*, Issue 38719, 7 Ağustos 1908, s. 9.
"The Troops At Adrinanople", *The Times*, Issue 38719, 7 Ağustos 1908, s. 5.
"Turkish Reforms: Programme of the Ministry", *The Times*, Issue 38727, 17 Ağustos 1908, s. 5.
"Another Turkish Railway Strike", *The Times*, Issue 38755, 19 Eylül 1908, s. 3.
"Turkey Railway Strike Ended", *The Times*, Issue 38758, 22 Eylül 1908, s. 3.
"Progress Of The Elections", *The Times*, Issue 38799, 9 Kasım 1908, s. 7.
"Progress Of The Elections", *The Times*, Issue 38811, 23 Kasım 1908, s. 6.
"The Turkish Elections: Some of the Results", *The Times*, Issue 38811, 23 Kasım 1908, s. 6.
"The Turkish Election", *The Times*, Issue 38829, 14 Aralık 1908, s. 7.
"The Turkish Parliament", *The Times*, Issue 38832, 17 Aralık 1908, s. 11.
"Turkish Internal Affairs-Programme Of The Committee", *The Times*, Issue 38835, 20 Aralık 1908, s. 10.
"Turkish Ministers and the Committee", *The Times*, Issue 39709, 6 Ekim 1911, s. 6.
"The Turkish Chamber: Work of the Past Session", *The Times*, Issue 39799, 19 Ocak 1912, s. 5.
"Minister of the lnterior", *The Times*, Issue 39802, 23 Ocak 1912, s. 5.
"The Turkish Elections-Methods Of The Committee Union And Progress", *The Times*, Issue 39863, 3 Nisan 1912, s. 3.
"New Turkish Cabinet: Mukhtar Paşa Grand Vizier", *The Times*, Issue 39957, 22 Temmuz 1912, s. 5.
"Better Outlook in Turkey", *The Times*, Issue 39976, 13 Ağustos 1912, s. 3.
"The Turkish Cabinet and Internal Order", *The Times*, Issue 39995, 4 Eylül 1912, s. 3
"Resignation of the Grand Vizier: Kamil Pasha Appointed", *The Times*, Issue 40043, 30 Ekim 1912, s. 8.
"Meeting Between Generals", *The Times*, Issue 40063, 23 Kasım 1912, s. 8.
"The New Cabinet", *The Times*, Issue 40351, 25 Ocak 1913, s. 8.

Yeni Edirne

Yeni Edirne, No: 1, H. 1 Recep 1326 / M. 30 Temmuz 1908, s. 1-2.
"İfade", *Yeni Edirne*, No: 1, H. 1 Recep 1326 / M. 30 Temmuz 1908, s. 1.
"Vilayat-ı Havadis", *Yeni Edirne*, No: 66, H. 5 Şevval 1326 / M. 31 Ekim 1908, s. 1.
"Mebuslar", *Yeni Edirne*, No: 79, H. 23 Şevval 1326 / M. 18 Kasım 1908, s. 1.
"Vilayat-ı Havadis", *Yeni Edirne*, No: 85, H. 1 Zilkade 1326 / M. 25 Kasım 1908, s. 1.
Yeni Edirne, No: 101, H. 23 Zilkade 1326 / M. 17 Aralık 1908, s. 3.
Yeni Edirne, No: 102, H. 27 Zilkade 1326 / M. 21 Aralık 1908, s. 1.

"Padişahım Çok Yaşa", *Yeni Edirne*, No: 414, H. 22 Şevval 1328 / M. 27 Ekim 1910, İlave sayfa.

5. YAZMA KRONİKLER VE DÖNEM ESERLERİ

Abdurrahman Hibrî, *Enîsü'l Müsâmirîn-Edirne Tarihi 1360-1650*, (Çev. Ratip Kazancıgil), Türk Kütüphaneciler Derneği Yay., Edirne 1996.

Ahmed Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne (20. yy'a Kadar Osmanlı Edirne'si)*, C. 1/1, 1/2, 2/1, 2/2, 3, (Haz. Niyazi Adıgüzel, Raşit Gündoğdu), Trakya Üniversitesi Yay., No: 148, Edirne 2014.

Ahmet Saib, *Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hâzırası*, (Yay. Haz. Şennur Şenel), Berikan Yay., Ankara 2007.

Annuaire de la Marine, Imprimerie Imperiale, Paris 1860.

Annuaire diplomatique et consulaire de la République Française, Imprimerie Nationale, Paris 1881.

Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (Haz. Kemal Yavuz, Yekta Saraç), K Kitaplığı, İstanbul 2003.

Beşir Çelebi, *Tarih-i Edirne, Hikâyet-i Beşir Çelebi*, (Yay. İsmail Hikmet Ertaylan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., No: 864, İstanbul 1960.

CHRISTOFF, R. P. Paul, *Siége d'Andrinople Notes Quotinidiennes*, (Ed. Henri Charles-Lavauzelle), Paris 1914.

CIRILLI, Gustave, *Journal du siège d'Andrinople, (Impressions d'un Assiégé),* (Ed. M. Imhaus et R. Chapelot), Paris 1913.

Etnographie des Vilayettes d'Adrinople, de Monastır et de Salonique, Constantinople 1878.

FRANCO, Moise, *Essai sur L'histoire des Israélites de L'empire Ottoman*, Librairie A. Durlacher, Paris 1897.

HAMLIN, Cyrus, *Among The Turks*, Copyright by Robert Carter and Brothers, New York, 1877.

HERTSLET, Edward, *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular*, Twenty Birth Publication, London 1865.

KNIGHT, Edward F., *The Awakening of Turkey; A History of the Turkish Revolution, of 1908*, J. B. Millet Co., U.S.A. 1910.

Mahmud Cevad İbni Şeyh Nafi Mehmed Ali İbn-i Kemal, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkîlât ve İcrâât*ı, C. 1, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338.

Müfid Şemsi, *Şemsi Paşa, Arnavutluk ve İttihat-Terakki / El Hakku Ya'lû Vela Yû'lâ Aleyh*, (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), Nehir Yay., İstanbul 1995.

PERTES, Justus, *Almanach de Gotha, Annuaire (Généaloigue, Diplomatique et Statistique),* Paris 1910.

PLANTET, Eugène, *Correspondance des Beys de Tunis et des Consuls de France avec la Cour: 1577-1830*, Ancienne Librairie Germer Bailliére et Félix Alcan (Editeur), Paris 1899.

Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*?, (Çev. Muzaffer Sencer), Elif Yay., İstanbul 1965.

6. SEYAHATNAMELER VE HATIRATLAR

Ahmet Rıza, *Anılar*, Cumhuriyet Yay., İstanbul 2001.

Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, II. Abdülhamid'in Son Başmabeyn Kâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi*, (Haz. Faik Reşit Unat), TTK Yay., Ankara 1985.

APAK, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, TTK Yay., Ankara 1988.

DE BUSBECQ, Ogier Ghislain, *Türk Mektupları, Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, (Çev. Derin Türkömer), İşbankası Kültür Yay., İstanbul 2011.

DERNSCHWAM, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.

DURU, Kazım Nami, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1957.

Enver Paşa, *Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)*, (Haz. Halil Erdoğan Cengiz), İletişim Yay. , İstanbul 1991.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), C. 3, K. 2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006.

İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılabı Milliye dair Hatıratım*, Romanya 1939.

_____, *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, (Yay. Haz. Bülent Demirbaş), Arba Yay., İstanbul 2000.

KARABEKİR, Kazım, *Günlükler (1906-1948)*, C. 1, (Çev. Budak Kayabek), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2009.

_____, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

Lady Montagu, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, (Çev. Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul (tarihsiz).

MENTEŞE, Halil, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Hatıraları*, (Yay. Haz. İsmail Arar), Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1986.

Mizancı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad*, Nehir Yay., İstanbul 1997.

Resneli Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Hatıraları*, (Çev. İhsan Ilgar), Çağdaş Yay., İstanbul 1975.

Reşit Paşa'nın Hatıraları, (Haz. Cevdet R. Yularkıran), Tan Matbaası, İstanbul 1939.

Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1931.

YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1 (1888-1922)*, (Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç), Pera Yay., İstanbul 1997.

Yüzbaşı Naci Efendi, *Balkan Savaşı'nda Edirne Kuşatması'na ait Harp Ceridesi*, (Osmanlıca Çev. Hülya Toker), Alfa Yay., İstanbul 2012.

7. İNCELEME ESERLERİ

ADANIR, Fikret, *Makedonya Sorunu Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi*, (Çev. İhsan Catay), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.

AĞIRGAN, Özlem, "Dilaver Bey Hakkında (1)", *Yöre Dergisi*, S. 8, Edirne 2000, ss. 18.

_____, *Dünden Bugüne Edirne İsimler Sözlüğü*, Ulusal Bellek Yay., Edirne 2004.

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Kaynak Yay., İstanbul 2016.

AK, Emine Tonta, "19. Yüzyıl Edirne Nüfusu: Demografik ve Sosyal Bir Değerlendirme", *Uluslararası Edirne'nin Fethi'nin 650. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Trakya Üniversitesi 4-6 Mayıs 2011, Edirne 2012, ss. 231-263.

AKBAYAR, Nuri, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 1238-1248.

AKARLI, Engin, *Ottoman Population in Europe in the 19th Century; Its Territorial, Racial, and Religious Composition,* University of Wisconsin Unpublised Thesis, Madison 1970.

AKÇIL, Nesrin Çiçek *Edirne Tekkeleri*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2013.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK Yay., Ankara1988.

_____, *Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*, OSAV Yay., İstanbul 2005.

AKGÜNGÜZ, Ahmet, ÖZTÜRK, Said, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) Yay., İstanbul 1999.

AKIN, Rıdvan, "İkinci Meşrutiyette Parlamento ve Hükümet", *100. Yılında II. Meşrutiyet Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 22-24 Ekim 2008 , Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 2009, ss. 27-48.

AKIN, Veysi, "Balkan Harbi Esnasında Edirne Müdafaasında Görev Alan Edirne Askeri İdadisi Öğrencileri", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yıldönümü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 4-6 Mayıs 2011, T.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne 2012, ss. 349-373.

_____, "Çanakkale Savaşları Döneminde Edirne Merkez Asker Hastanesi'nde Verilen Sağlık Hizmetleri ve Vefat Eden Mehmetçikler", *100. Yılında Çanakkale Tebliğleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul 2016, ss. 109-120.

AKŞİN, Sina, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı", *Ankara Üni. SBF Dergisi*, C. 25, S. 1, Ankara 1970, ss. 19-39.

_____, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980)* ,C.1, Yenigün Haber Ajansı Basın Yay., İstanbul 1997.

_____, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yay., Ankara 2006.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2007)*, Pegem Yay., Ankara 2007.

ALLAHVERDİ, Reyhan Şahin, "Edirne Gümrük Kayıtlarına Göre Rumeli'de Kurulan Panayırlar ve Bunların Bölge Ticaretine Katkısı (1750-1800)", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yıldönümü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 4-6 Mayıs 2011, T.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne 2012, ss. 131-162.

ALKAN, Necmettin, "1908 Jön Türk İhtilali'nde Firzovik Toplantısının Önemi", *Toplumsal Tarih*, Eylül 2008, ss. 44-50.

_____, *Selanik'in Yükselişi (Jön Türkler Abdülhamid'e Karşı 1908 İhtilali)*, Timaş Yay., İstanbul 2012.

ALP, İlker, *Şark Meselesi veya Emperyalizmin Türk Politikası*, T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yay., Edirne 2008.

ALTINTAŞ, Safiye, "Hatırlatılan Geçmiş: II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi ve Hatırlattıkları", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 246, Haziran 2014, ss. 22-26.

ALTUNAN, Sema, "XVII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 39, Ankara 2005, ss. 75-99.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1798-1914)*, TTK Yay., Ankara 1997.

ARTUÇ, Nevzat, "II. Meşrutiyet'in İlanı", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 45, Mayıs, Temmuz, Haziran 2008, ss. 65-82.

ASLAN, Taner, "II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 3, S. 5, Ankara 2009, ss. 41-60.

ASLANAPA, Oktay, *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, Üçler Basımevi, İstanbul 1949.

AYBAR, Meriç, "Osmanlı Devletinde Kıtlık ve İç Göç: 1870-1900 Arası İç Anadolu Örneği", *Mavi Atlas Dergisi*, S. 5, Gümüşhane 2017, ss. 474-488.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Yükselen Yay., İstanbul 1970.

_____, *Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919)*, C. I, Remzi Kitapevi, İstanbul 2011.

_____, *İkinci Adam (1884-1938)*, C. I, Remzi Kitapevi, İstanbul 2011.

AYDIN, Erdem, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 15, Ankara 2004, ss. 185-207.

AYDIN, Mehmet, "Osmanlı Devlet Yapısı İçinde Hahamhane Nizamnamesinin Yeri ve Önemi", *Türk-İslam Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 2, Konya 2006, ss. 7-30.

_____, "Türkiye'ye Yönelik İki Eski ve Bir Yeni Misyoner Tarikatının Bugünkü Durumu", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 6, Konya 2008, ss. 7-23.

BABACAN, Hasan, *Mehmet Talat Paşa (1874-1921)*, TTK Yay., Ankara 2014.

BALİ, Rıfat N., "Edirne Yahudileri", *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, ss. 205-228.

BALTA, Evangelia, "Edirne Rum Cemaati (XIX. Yüzyıl Ortası-1922), *Edirne: Serhattaki Payitaht*, (Çev. Işık Ergüden), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, ss. 229-257.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri II", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 2, S. 1, İstanbul 1940, ss. 214-247.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara 1942, ss. 279-386.

_____, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1953, ss. 1-25;

BASKICI, Murat, "Mekteb-i Mülkiye'den Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi", *Mülkiye*, Cilt XXXIII, S. 265, Ankara 2009, ss. 249-292.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yay. No: 108, İstanbul 2010.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "93 Meşrutiyeti", *Belleten*, C. VI, S. 21, 22, Ankara 1942, s. 45-83.

_____, "Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler", *Belleten*, C. XXIV, S. 96, Ankara 1960, ss. 609-623.

_____, "Edirne'nin Uğramış Olduğu İstilalar", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK Yay., Ankara 1993, ss. 178-198.

BAYRAKTAR, Kaya, "Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 2, 2002, ss. 71-88.

_____, "Osmanlı Bankası'nın Merkez Bankası Fonksyonu (1863-1875)", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, C. 3, N. 1, 2011, ss. 91-101.

BAYUR, Hilmi Kâmil, *Sadrazam Kâmil Paşa Siyasi Hayatı*, Sanat Basımevi, Ankara 1954.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, Kısım I, TTK Yay., Ankara 1991.

_____, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Kısım II, TTK Yay., Ankara 1991.

Belgelerle Fotoğraflarla Meclis-i Mebusan (1876-1920), (Haz. Cengiz Göncü), TBMM Yay., İstanbul 2010.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003.

BESALEL, Yusuf, *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, Gözlem Yay., İstanbul 1999.

BİLİM, Cahit Yalçın, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876),* Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., No: 2, Eskişehir 1998.

BİRBUDAK, Togay Seçkin, "Edirne'deki Fransız Konsolosu Marcel Cuinet'in Balkan Savaşı Günlüğü", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 10, S. 19, Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2016, ss. 55-78.

_____, "Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey'in II. Meşrutiyet Dönemindeki Faaliyetleri", *Journal of History Culture and Art Research (Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi)*, Karabük Üniversitesi Yay., Vol. 6, No. 6, Karabük 2017, s. 444-460.

BİRDAL, Murat, *The Political Economy Of Ottoman Public Dept (Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteenth Century)*, I.B.Tauris Publishers, New York 2010.

BLEDA, Mehmet Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü, İttihat ve Terakki Katibi Umumisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1979.

BRASSEY, Annie, *Sunshine and Storm in The East*, Longsman, Green and Company, New York 1880.

BUXTON, Charles Roden, *Turkey in Revolution*, New York, Charles Scribner's Sons; London 1909.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yay., Ankara 1991.

CANIM, Rıdvan, *Edirne Kitabı*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2014.

ÇAPA, Mesut, "Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) Cemiyeti", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 1, S. 1, Ankara 1990, ss. 89-115.

_____, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yay., Ankara 2010.

ÇAVDAR, Tevfik, *Müntehib-i Sâni'den Seçmene,* V Yay., Ankara 1987.

_____, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yay., İstanbul 1991.

_____, *Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü Talat Paşa*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995

CEYHAN, Erdal, *Türk Eğitim Tarihi Kronolojisi (1299-1997)*, Ulusal Bellek Yay., Edirne 2004.

ÇULCU, Murat, *Osmanlı'da Çağdaşlaşma-Taasup Çatışması*, C. I, Kastaş Tarihsel Araş. Diz., İstanbul 1990.

DARKOT, Besim, "Edirne, Coğrafi Giriş", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK Yay., Ankara 1993. ss. 1-12.

DAVISON, Roderic H., *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, New Jersey 1963.

_____, *Essays in Ottoman and Turkish History*, 1774-1923, University of Texas Press, United States of America 1990.

DEMİR, Tanju, *Türkiye'de Posta Telefon ve Telgraf Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2005.

DEMİRAY, Ahmet Ekrem, "1904'de Edirne'de Ramazan", *Damla Edebi İlmi Köycü Dergi,* C. 1, Edirne 1948, ss. 140-141.

DEMİRYÜREK, Halim, *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*, Bilecik Şey Edebali Üniversitesi Yay. Bilecik 2015.

_____, *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914*), BKY Yay., İstanbul 2019.

DERVİŞOĞLU, Mehmet, *Halk Bilimi Açısından Kırkpınar Güreşleri*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2013.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2014.

DEVLET, Nadir, "1905 Rus Meşrutiyeti ve Rusya Türkleri", *100. Yılında II. Meşrutiyet Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 22-24 Ekim 2008 , Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 2009, ss. 467-508.

DOĞAN, Hatice, "Hahambaşılık", *TDVİA*, C. Ek-1, ss. 514-515.

DOĞAN, Mehmet, "Balkan Savaşı'nda Bir Sağlık Müessesesi: Edirne Hilal-i Ahmer Hastanesi", *Uluslararası Balkan Dil, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu Bildirileri*, T.Ü. Balkan Araştırmaları Enstitüsü, 08-10 Nisan 2010 Tiran/Arnavutluk, ss. 141-155.

DUMONT, Paul, GEORGEON, François, *Bir İmparatorluğun Ölümü (1908-1924),* (Çev. Server Tanilli), Yenigün Yay., İstanbul 1997.

DURDU, Murat Burak, "Osmanlı Devletinde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri*", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları Dergisi (OTAM),* S. 7, Ankara 2003, ss. 291-318.

DURUKAN, Eyüp, *Balkan Harbi'nde Edirne Kuşatması (1911-1913),* (Yay. Haz. Murat Uluğtekin), İş Bankası Yay., İstanbul 2013.

DÜNDAR, Abdülkadir, "Edirne Şehri ve Tarihi Eserleri (1918 Yılına Ait Bir Haritaya Göre)", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 28, Mayıs-Ağustos 2007, ss. 119-140.

DÜNDAR, Fuat, *İttihat ve Terakkinin Müslümanları İskan Politikaları (1913-1918),* İletişim Yay., İstanbul 2002.

_____, *Modern "Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yay., İstanbul 2008.

Edirne Merkez Vilayet Salnamesi (H. 1319 / M. 1901), C. 1, (Günümüz Alfabesine Çev. Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Musa Öncel), Edirne Valiliği Kültür Yay., Edirne 2014.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", *Yeni Türkiye*, İstanbul 2000, Y. 6, S. 31, ss. 764-773.

_____, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi ve İslâm Hukuku Kürsüsü Yay., İstanbul 2010.

EL-HAJ, Rıfa'at Ali Abou, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasasının Yapısı*, (Çev. Çağdaş Sümer), Tan Yay., İstanbul 2009.

EMECEN, Feridun M., "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri 28- 29 Mayıs 1990, Bildiriler*, İstanbul 1991, ss. 143-156.

EMİROĞLU, Kudret, *Anadolu'da Devrim Günleri (II. Meşrutiyet İlanı Temmuz-Ağustos 1908)*, İmge Kitapevi, Ankara 1999.

ENGELHARDT, Edouard Philippe, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yay., İstanbul 1999.

ENGİN, Vahdettin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yay., İstanbul 1993.

ERDEHA, Kamil, *Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1975.

ERDEM, Tarhan, *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*, Milliyet Yay., İstanbul 1982.

ERDOĞU, Rabia Emekligil, *Geçmişin İzinde Karaağaç*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2013.

ERGENÇ, Özer, "XVIII. Yy'ın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. III, (21-25 Eylül 1981), TTK Yay., Ankara 1981, ss. 1415-1424.

_____, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, C. LII/203, TTK Yay., Ankara 1988, ss. 667-683.

ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1, C. 2, Eser Matbaa, İstanbul 1977.

ERGİN, Osman Nuri, *İstanbul Şehreminleri*, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 1996.

ERGÜN, Mustafa, "II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islâh Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 8, No: 1-2, Ankara 1982, ss. 59-89.

_____, *II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yay., Ankara 1996.

EROĞLU, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*, Seba Yay. Ankara 1997.

ERTUĞRUL, Özkan, "Darü'l-hadis Külliyesi", *TDVİA*, C. 8, Ankara 2006, ss. 534-535.

ERYILMAZ, Bilal, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yay., İstanbul 2010.

ESER, Ümit, "Catholic Orders among the Local Christians: The Mission Bulgare and the Catholic Schools in Adrianople Province, 1860-1885" , *Levantine Heritage Foundation*, (Ed. Axel B.), Çorlu 2016, ss. 73-101.

EYİCE, Semavi, "Ali Paşa Çarşısı", *TDVİA*, C. 2, İstanbul 1989, ss. 432-433.

_____, "Bizans Devrinde Edirne ve Eserleri", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK. Yay., Ankara 1993, ss. 39-76.

EYİCİL, Ahmet, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Türkler*, C. XIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 404-436.

EZHERLİ, İhsan, *TBMM (1920-1992) ve Osmanlı Mebusan Meclisi (1877-1920*), TBMM Kültür Yay., Ankara 1992.

FİNDLEY, Carter V., *Bureaucratic Reform in The Ottoman Empire 1789-1922*, Princeton University Press, New Jersey 1980.

GALANTI, Avram, *Türkler ve Yahudiler*, Tan Matbaası, İstanbul 1947.

GEMİCİ, Filiz, ŞAHİN, Enis, "Millî Mücadele'de Bir Vali: Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa (1868-1924), *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 2, S. 2, Sakarya 2007, ss. 1-25.

GEORGEON, François, *Sultan Abdülhamid*, (Çev. Ali Berktay), Homer Yay., İstanbul 2003.

GİZ, Adnan, "Osmanlı Devleti'nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1985, ss. 748-752.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası (Vakıflar, Mülkler, Mukataalar)*, Üçler Basımevi, İstanbul 1952.

_____, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1957.

_____,"Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, MEB Basımevi, İstanbul 1964, ss. 107-127.

_____, *Edirne Şehrinin Kurucuları*, TTK Yay., Ankara 1964.

_____, "Edirne Şehrinin Kurucuları", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK. Yay., Ankara, 1993, ss. 161-179.

_____, "Edirne", *TDVİA*, C. 10, İstanbul 1994, ss. 425-431.

GÖKÇE, Nilüfer, "1893-1894 Kolera Salgınları Karşısında Edirne'de Alınan Koruyucu Sağlık Önlemlerinin Edirne Gazetesine Yansıması", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, S. 7, İstanbul 2001, ss. 45-63.

GÖKÇE, Nilüfer, KARLIKAYA, Esin, "1829-1914 Yılları Arasında Edirne'de Görülen Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri", *T.Ü Tıp Fakültesi Dergisi*, S.18, Edirne 2011, ss. 131-141.

_____, "Edirne Asker Hastanesi", *T.Ü. Tıp Dergisi*, S. 18, Edirne 2001, ss. 143-148.

GUNNING, Lucia Patrizio, *The British Consular Service in the Aegean and the Collection of Antiquities for the British Museum*, Ashgate Publishing Company, England 2009.

GÜLER, Ali, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din, İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan Kilise Defterlerinin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defterinden Örnek Fermanlar)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 9, Ankara 1998, ss. 155-175.

GÜLER, Turgut, *Şehsuvâr-ı Cihângir Fâtihnâme*, Ötüken Yay., İstanbul 2005.

GÜLERYÜZ, Naim A., *Edirne Yahudileri*, Gözlem Gazetecilik, İstanbul 2014.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan, "Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 17, S. 1, Gaziantep 2018, ss. 350-361.

GÜNEŞ, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet*, C. 1, TBMM Yay., No. 14, Ankara 1997.

_____, *Türk Parlamento Tarihi*, *I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet*, C. 2, TBMM Vakıf Yay., No: 15, Ankara 1997.

GÜRAN, Tevfik, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri, 1909, 1913, 1914*, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 3, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997.

_____, "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Ed. Halil İnalcık, Şevket Pamuk), Başbakanlı Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000.

GÜZEL, Şehmuz, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1985, ss. 803-830.

HAKER, Erol, *Edirne Yahudi Cemaati ve Alyans Okulları (1867-1937)*, (Çev. Lizet Deadato), Gözlem Yay., İstanbul 2007.

HALAÇOĞLU, Ahmet, *Balkan Harbi sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yay, Ankara 1995.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yay., Ankara 1995.

_____, "Menzil", *TDVİA*, C. 29, Ankara 2004, ss. 159-161.

_____, "Ulak", *TDVİA*, C. 42, İstanbul 2012, ss. 77-79.

HANBURY-TENİSON, Robin, *Tarihteki Yetmiş Büyük Yolculuk*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Oğlak Yay., İstanbul 2006.

HANİOĞLU, M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, Ankara 1981.

_____, "Genesis of the Young Turk Revolution of 1908", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 3, İstanbul 1982, ss. 276-300.

_____, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1892)*, İletişim Yay. İstanbul 1989.

_____, *Preparation For A Revolution, The Young Turks, 1902-1908*, Oxford University Press, New York 2011.

HASKAN, Mehmet Mermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, C. 1, Üsküdar Belediyesi Araştırma Merkezi, S. 3, İstanbul 2001.

HATEMİ, Hüseyin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Vakıf," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yay., İstanbul 1985, ss. 1657-1678.

HAYTA, Necdet, BİRBUDAK, Tolga Seçkin, *Balkan Savaşlarında Edirne*, ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 2010.

HAZERFEN, Ahmet, "Bulgarlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1994, ss. 330-331.

Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi I*, (Haz. Necati Aktaş, Mustafa Oğuz, Mustafa Küçük), Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., No: 15, Ankara 1993.

IMBERT, Paul, *Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri* (*Türkiye'nin Meseleleri)*, (Çev. Adnan Cemgil), Engin Yay., İstanbul 1989.

_____, *Osmanlı'da Yenilenme ve Türkiye'nin Sorunları*, (Çev. Hasan Ferhad, Muallim Angel), Profil Yay. İstanbul 2007.

İllüstratsiya İlindei, Yuli 1927, Godina, Sofia.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz II, MEB Yay., İstanbul 1969.

_____, *Son Sadrazamlar*, C. II, C. III, Dergah Yay., İstanbul 1982.

İNALCIK, Halil, "Edirne'nin Fethi (1361)", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK. Yay., Ankara 1993, ss. 137-159.

İNAN, Yusuf Ziya, *Jön Türklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine*, Bayramışık Yay., İstanbul 1978.

İPEK, Nedim, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 15-24.

İRTEM, Süleyman Kâni, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanlar'ın Kördüğümü*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

İSKEFİYELİ, Zeynep, "Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hıristiyanlık, Kilise ve Misyonerler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 2, S. 1, Sakarya 2007, ss. 231-255.

İsmet İnönü'nün Hatıraları Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918), (Haz. Sabahattin Selek), Yenigün Haber Ajansı Yay., İstanbul 1997.

JORGA, Nikolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yay., İstanbul 2005.

KALKAN, Veli Denizhan, "Hürriyete Giden Yolun Kısa Tarihi", *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, (Yay. Haz. Halil Akkurt, Akif Pamuk), Yeni İnsan Yay., İstanbul 2008, ss. 11-76.

KANBEROĞLU, Nesrin, "Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet Dönemi Demiryolu Politikaları 1908-1914", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 3, (Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı), Sakarya 2018, ss. 158-187.

KANDEMİR, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküş Tarihi*, C. 1, (Çev. Özdemir Çobanoğlu), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1979.

KANSU, Aykut, *1908 Devrimi (Elusive Transformation: The Revolution of 1908 in Turkey)*, (Çev. Ayda Erbal), İletişim Yay., İstanbul 1995.

_____, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi (1908-1913)*, İletişim Yay., İstanbul 2016.

KANSU, Aziz, "Edirne'nin Tarihöncesine Ait Araştırmalar", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK. Yay., Ankara 1993, ss. 13-19.

KANSU, Metin Atuf, KANSU, K.Işık, *Cumhuriyet Eğitim Devriminin Mülkiyeli Mimarı Nafi Atuf Kansu (1890-1949) Yaşamı ve Yazıları*, Mülkiyeliler Birliği Yay., Ankara 2011.

KARAKIŞLA, Yavuz Selim, "Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyesi (1910) Edirne'nin Fakir Ama Akıllı Çocukları", *Tarih ve Toplum* (Osmanlı'da Cemiyetler Özel Sayı-2), S. 239, C. 40, İstanbul Kasım 2003, ss. 19-27.

KARAKUYU, Mehmet, SARIUSTA, Faruk, "Evliya Çelelebi'ye Göre 17. Yüzyılda Edirne'nin Şehir Coğrafyası ve Kültürel Hayat", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 24, Temmuz 2011, İstanbul, ss. 124-149.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 1995.

_____, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, C. VIII, TTK Yay., Ankara 2003.

_____, *Osmanlı Tarihi*, C. V, C. IX, TTK Yay., İstanbul 2007.

KARLIKAYA, Esin, "Tarih İçinde Edirne", *Kültür ve Sanat Dergisi (Edirne Özel Sayısı)*, S. 39, İş Bankası Yay., Ankara 1998, ss. 14-18.

KARPAT, Kemal H., "The Transformation Of The Ottoman State, 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, Volume 3, Great Britain 1972.

_____, *Ottoman Population (1830-1914), Demografic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, London 1985.

_____, *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*, Oxford Üniversity Press, Newyork 2001.

_____, *Osmanlı Modernleşmesi (Toplum Kuramsal Değişim ve Nüfus)*, Timaş Yay., İstanbul 2017.

KAYICI, Haluk, *Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı,* Edirne Valiliği Kültür Yayınları, Edirne 2013.

KAZANCIGİL, Ratip, *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi (1300-1994)*, Edirne Valiliği Yay., İstanbul 1999.

_____, *Edirne Mahalleleri Tarihçesi (1529-1990)*, Edirne Valiliği Yay., İstanbul 1999.

KAZANCIGİL, Ratip, TUĞRUL, H. Murat, *Edirne ve Osmanlı Padişahları*, Türk Kütüphaneciler Derneği Yay., Edirne 2001.

KAZANCIGİL, Ratip, GÖKÇE, Nilüfer, *Dağdevirenzade Mustafa Şevket Bey'in Edirne Tarihi ve Balkan Savaşları Hatıraları*, Türk Kütüphaneciler Derneği Yay., Edirne 2005.

KAZANCIGİL, Ratip, GÖKÇE, Nilüfer, BİLAR, Ender, *Edirne'nin Eğitim Tarihi (İlk-Orta Öğretim) (1361-2005)*, Edirne Valiliği Yay., Edirne 2006.

_____, *Edirne'nin Sağlık ve Sosyal Yardım Tarihi (1361-2008)*, C. I, T.Ü. Rektörlüğü Yay., Edirne 2009.

KAZGAN, Haydar, "Düyun-ı Umumiye", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1985, ss. 691-716.

KAZICI, Ziya, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, Marifet Yay., İstanbul 1985.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, "Kilise ve Mektepler Kanunu Örneği'nde II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihatçı-Rum İlişkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., C. 6, S. 14, İzmir 2007, ss. 3-25.

KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı-Eyalet-Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997.

KILIÇ, Selda, "1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 30, Ankara 2012, ss. 27-40.

KIRMIZI, Abdülhamit, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yay., İstanbul 2008.

KIZILTAN, Yılmaz, "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 1, Ankara 2006, ss. 251-272.

KIRÇAK, Çağlar, *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik*, İmge Yay., Ankara 1994.

KISAPARMAK, Necip Güngör, *Millî Eğitim Cephesiyle Edirne*, Turan Matbaası, Elazığ 1968.

KİLLİ, Suna, GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri (1830-1980)*, Ankara Üni. SBF Yay., Ankara 1982.

KOCABAŞ, Süleyman, *Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı? Hayaller, Komplolar, Kayıplar (1890-1918)*, Vatan Yay., İstanbul 1991.

KOÇ, Yunus, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300-1900)*", Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, ss. 535-550.

KODAMAN, Bayram, *II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yay., Ankara 1991.

_____, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler*, C.13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 165-192.

KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali-Prosopografik Rehber (1839-1922)*, Isis Yay., İstanbul 1999.

KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, Tan Matbaası, İstanbul 1948.

_____, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul 2000.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012.

KURAT, Yuluğ Tekin, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", *Belleten*, C. XXVI, S. 103, Ankara 1962, ss. 567-592.

KUTAY, Cemal, *Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki*, Tarih Müesseseleri Yay., İstanbul 1964.

KÜÇÜK, Abdurrahman, "Gregoryen Ermeni Kilisesi'nin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısında Tutumları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 35, Ankara 1996, ss. 117-154.

KÜÇÜK, Cevdet, "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 1007-1024.

_____,"Abdülaziz", *TDVİA*, C. 1, İstanbul 1988, ss. 179-185

_____, "II. Abdülhamid", *TDVİA*, C. 1, İstanbul 1988, ss. 216-224.

_____, "V. Murad", *TDVİA*, C. 31, İstanbul 2006, ss. 183-185.

_____, "Ceride Nezareti", *TDVİA*, C. 7, Ankara 2006, ss. 409-410.

KÜÇÜK, Cevdet, ERTÜZÜN, Tevfik, "Düyun-ı Umumiyye", *TDVİA*, C. 10, İstanbul 1994, ss. 58-62.

KÜLÇE, Süleyman, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, Kitapevi Yay., İstanbul 2013.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 10-11, İstanbul 1983, ss. 151-166.

_____, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, C. LIX, S. 225, Ankara 1995, ss. 395-419.

LESKOVİKLİ, Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakki Ne İdi?*, (Yay. Haz. Bülent Demirbaş), Arba Yayınları, İstanbul 1991.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yay., Ankara 2004.

MACAR, Elçin, "Edirne'nin Katolik Bulgarların Tarihindeki Yeri", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yıldönümü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 4-6 Mayıs 2011, T.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne 2012, ss. 185-192.

MANSEL, Arif Müfid, "İlkçağda Edirne"*, Edirne, Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı,* TTK. Yay., Ankara, 1993, ss. 21-37.

MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

MERİÇ, Rıfkı Melûl, *Şehrin Hüznü (Edirne Tarihi cw mimari Eserleri Hakkında)*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2013.

MEMİŞ, İbrahim, "Osmanlı Medreselerinde İlim Geleneği ve Edirne Medreseleri", *Uluslararası Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler Sempozyumu Bildiriler*, C. 2, 29 Haziran - 1 Temmuz 2012, Bingöl Üniversitesi Yay. Bingöl 2013, ss. 503-536.

MEVSİM, Hüseyin, *Rus Gözüyle Edirne*, Ceren Yay., Edirne 2015;

_____, *Bulgar Gözüyle Edirne*, Kitap Yay., İstanbul 2012.

Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi, "Arda, Hacı Adil" Maddesi, C. 2, Sabah Yay., İstanbul 1992, ss. 76.

MÉZİN, Anne, *Les Consuls de France au Siècle des Lumières (1715-1792)*, Paris Direction des Archives et de la Documentation, Paris 1998.

MÜCELLİDOĞLU, Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1859-1968*, C. II, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.

MÜEZZİNOĞLU, Ersin, "I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darü'l-eytamlar", *History Studies (International Journal of History)*, Volume 4/1, Ankara 2012, ss. 399-417.

Mühendis Tevfik, *Türkiye Demiryolları*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1927.

MÜLAYİM, Selçuk, ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa, "Selimiye Camii ve Külliyesi", *TDVİA*, C. 39, İstanbul 2009, 430-434.

NICOL, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, (Çev. Bilge Umar), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016.

OĞUZ, Ahmet, *Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan*, Grafiker Yay., Ankara 2010.

OĞUZOĞLU, Yusuf, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

OLGUN, Kenan, "Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler (1908-1912)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. XXVIII, Sayı 82, Mart 2012, Ankara 2012, ss. 1-23.

_____, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Meusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, ATAM Yay., Ankara 2014.

OLGUN, Ülkühan, "Osmanlı Devletinde XIX. Yüzyılda Yahudi Cemaati", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 12, Ekim 2006, ss. 77-82.

ONUR, Oral, *Edirne Kadıları*, Edirne Valiliği Yay., Edirne 1999.

_____, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Edirne Yönetim Şekli ve Edirne Valileri*, Edirne Valiliği Yay., Edirne 2004.

ORTAYLI, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Yay., Ankara 1994.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler,* C. 10, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 216-220.

_____, *Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.

_____, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, İş Bankası Yay., İstanbul 2008.

_____, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Yay., Ankara 2011.

_____, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017

Rıfat Osman, *Edirne Sarayı*, TTK Yay, Ankara 1989.

_____, *Edirne Evkaf-ı İslamiye Tarihi (Camiler ve Mescidler)*, C. 1, (Osmanlıca Çev. Ülkü Özsoy), Başbakanlık Vakıflar Genel Müd. Yay., Ankara 1999.

_____, *Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu)*, (Haz. Ratip Kazancıgil), Edirne Valiliği Yay., İstanbul 2013.

Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi Nizamnamesi, Edirne Vilayet Matbaası, Edirne 1327.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927, (Haz. Cem Behar), C. 2, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 1996.

Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler (1839-1950), (Haz. Donald Quatert, Erik Jan Zürcher), (Çev. Cahide Ekiz), İletişim Yay. İstanbul 1998.

ÖÇAL, Mustafa, "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Gerçekleştirilen Medrese Islahatları Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu Bildiriler*, C. 1, Muş Alparslan Üniversitesi, 5-7 Ekim 2012, Muş 2012, ss. 87-150.

ÖZALP, Reşat, ATAÜNAL, Aydoğan, *Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, MEB. Yay., İstanbul 1977.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Edirne Vak'ası", *TDVİA*, C. X., TDV Yay., İstanbul 1994, ss. 445-446.

_____, "Zaptiye", *TDVİA*, C. 44, İstanbul 2013, ss. 128-130.

ÖZÇELİK, Ayfer, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet*, İlgi Kültür Yay., İstanbul 2006.

ÖZGER, Yunus, "Sultan V. Mehmed Reşad'ın Edirne Seyahati", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Y. 15, S. 22, Çanakkale 2017, ss. 135-162.

ÖZKAN, Salih, *Türk Eğitim Tarihi*, Nobel Yay., Ankara 2019.

ÖZTÜRK, Nazif, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, VGM. Yay., Ankara1983.

ÖZYILMAZ, Ömer, *Osmanlı Medreseleri'nin Eğitim Programları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

Padişahın Himayesi'nde Osmanlı Kızılay Cemiyeti Yıllığı (1911-1913), (Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ), Türk Kızılay Yay., Ankara 2013.

PAKALIN, Mehmet Zeki, "Temettü Vergisi", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul 1993.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yay., İstanbul 2007.

PEREMECİ, Osman Nuri, *Edirne Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1939.

PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, (Çev. Mazlum Beyhan), Bilgi Yay., İstanbul 1974.

PEJOVİÇ, Snezana, "Following the Mention of Edirne in Montenegrin Archives", Balkan Ülkeleri Arşiv Kaynaklarında Edirne, *Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*, 21-23 Ekim 2010, Edirne, ss. 67-106.

RAMSAUR, Ernest Edmondson, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (Çev. Nuran Ülken), Sander Yay., İstanbul 1972.

_____, *Genç Türkler ve İttihat Terakki (1908 İhtilali'nin Hazırlık Dönemi)*, (Çev. Hacasan Yüncü), Etkin Yay., İstanbul 2013.

RAMSAY, William Mitchell, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş), MEB. Yay., İstanbul 1960.

RUBIN, Avi, *Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity*, Palgrave Macmillan, New York 2011.

RUSTOW, Dankwart A, AHMAD, Feroz, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, S. 4-5, 1975-1976, ss. 245-284.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "XVIII. Yüzyılda Edirne'nin Ticari İmkânları", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S. 13, Ankara 1968, ss. 60-68.

SAKAOĞLU, Necdet, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, İletişim Yay., İstanbul 1985.

SANNAV, Sabri Can, "Osmanlı İmparatorluğu'na İlk Elektrikli Telgrafın Girişi ve İstanbul'dan Edirne'ye Döşenen İlk Osmanlı Telgraf Hattı", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yıldönümü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 4-6 Mayıs 2011, T.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne 2012, ss. 319-327.

SARIKAYA, Yaşar, "II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 13, S. 25, ss. 37-73.

SAVAŞ, Ali İbrahim, "Konsolos", *TDVİA*, C. 26, Ankara 2006, ss. 178-180.

SEYFELİ, Canan, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Hahambaşılık (1847-1918)", *Milel ve Nihal Dergisi*, C.7, S.1, Ocak-Nisan 2010, ss. 95-136.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2010.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları,* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd. Yay., Yay. Nu. 21, Ankara 2006.

SHAW, Stanford, "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, Cambridge University 1978, ss. 325-338.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

SHAW, Stanford, SHAW, Ezel Kural, *History Of the Ottoman Empire and Modern-Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, New York 1977.

ŞANDA, Hüseyin Avni, 1908 İşçi Hareketleri, Mesut Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1985, ss. 792-802.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N., "Edirne Fatih Devri Eserlerine Kısa Bir Bakış ve Sitti Hatun Camii", *Vakıflar Dergisi*, S. V, Vakıflar Sistem Matbaası, Ankara 1962, ss. 197-207.

Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, C. I-II, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yay., İstanbul 1985.

TAĞ, Muhammet, "19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Romanlarının Sosyal ve İktisadi Yapısı: Edirne Şehri Örneği", *Göç Konferansı 2017 Seçilmiş Bildiriler*, (Yay. Haz. Ali Tilbe, Soner Bosnalı, Yusuf Topaloğlu), Transnational Press, London 2017.

TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

TAŞ, Aziz Nazmi Şakir, *Adrianopol'den Edirne'ye*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 2009.

TEKDEMİR, Aziz, *Edirne Tramvay Hattı Projeleri (1873-1911),* Kitabevi Yay., İstanbul 2019.

TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü,* TTK Yay., Ankara 1999.

TEKİN, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yay., İstanbul 2008.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamid Han*, Yenimatbaa Yay., İstanbul 1960.

THOBIE, Jacques, "Osmanlı Bankası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1985, s. 775-781.

TOKMAKÇIOĞLU, Erdoğan, *Kentlerimizin Adı Nereden Geliyor?*, İsim Yay., Ankara 2011.

Tosyavizade Rıfat Osman, *Edirne Rehnüması (Tarihçe: 763-1337 Hicri Seneleri),* Edirne Vilayet Matbaası, Edirne 1920.

TOPRAK, Seydi Vakkas, "İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu", *İÜEF Sosyoloji Dergisi*, S. 26, İstanbul 2013, s. 171-192.

TOPRAK, Zafer, "1909 Cemiyetler Kanunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yay., İstanbul 1983, s. 205-208.

TOROS, Taha, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslim Azınlıklar", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 1008-1024.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler, II. Meşrutiyet Dönemi*, C. I, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1988.

_____, *Türkiye'de Siyasi Partiler, İttihat ve Terakki*, C. III, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1988.

_____,*Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi*, C.1, İstanbul Bilgi Üni. Yay., İstanbul 2003.

TUNCA, Ayhan, "İkinci Meşrutiyet'in İlanından Önce (1908) Edirne'de Eğitim Veren Okullar", *Yöre Aylık Kültür Dergisi*, S. 6, Edirne 2000, ss. 20-21.

_____, "Dilaver Bey Hakkında (2)", *Yöre Dergisi*, S. 8, Edirne 2000, ss. 19.

TURAN, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi, Bilgi Yay*., İstanbul 2014.

TURAN, Muzaffer, "Anadolu-Avrupa Yolunun Kavşağı: Edirne", *Anadolu'da Tarihî Yollar ve Şehirler Semineri Bildiriler*, İ.Ü. Tarih Araştırmaları Merkezi, 21 Mayıs 2001, Globus Basımevi, İstanbul 2002, ss. 53-72.

TÜRK, Fahri, "Edirne Bulgar Cemaati ve Polonya Azınlık Okulu", *Belleten,* Cilt: LXXIII, S: 268, 2009 Aralık, ss. 705-720.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, TTK Yay., Ankara 1949.

TÜTENGİL, Cavit Orhan, *Prens Sebahattin*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1954.

UÇMAN, Duhter, AKÇAY, Yasemen, "Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti Hayriyyesi Nizamnamesi", *Tarih ve Toplum*, S. 184, C. 31, İstanbul Nisan 1999, ss. 4-6.

UĞUR, Yunus, "Edirne", *Encyclopedia Of The Ottoman Empire*, (Haz. Gábor Ágoston, Bruce Masters), Facts On File Inc. An imprint of Infobase Publishing, New York 2008.

_____, "Mahalle Biyografilerine Bir Katkı: Osmanlı Dönemi Edirne'sinden Dört Örnek"*, Şehir ve Toplum Dergisi*, S. 3, Aralık 2015, ss. 63-73.

UNAT, Faik Reşit, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964.

UMAR, Bilge, *Trakya: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkılap Yay., İstanbul 2003.

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul 1976.

UTKU, Özdemir, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)*, TTK. Yay., Ankara 1987.

US, Hakkı Tarık, *"Meclis-i Mebusan (1293/1877)*, C. II, İstanbul 1954.

USAL, Ahmet, *Edirne Tarihi ve Kültürü*, Edirne Vergi Dairesi Başkanlığı, Edirne 2006.

UZUN, Hakan, *"Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi*", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2, Kırşehir 2005, ss. 146-162.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", *Belleten*, Ocak 1956, C.20, Sayı 77, ss. 103-174.

_____, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, TTK Yay., Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1988.

ÜÇOK, Coşkun, *Siyasal Tarih (1789-1960),* Sevinç Matbaa, Ankara 1975.

ÜLKÜ, Osman, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Sitemi Olarak Tabya Mimarisi", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 27, Erzurum 2007, ss. 245-270.

ÜNKAZAN, Servet, *Edirne ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Askeri Mimari*, Edirne Valiliği Kültür Yay., Edirne 2013.

VICTOR, Tvircun, "Adrianople (Edirne) in the Political and Literaty Fate of Dimitrie Candemir", Balkan Ülkeleri Arşiv Kaynaklarında Edirne, *Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı,* 21-23 Ekim 2010, Edirne, ss. 120-126.

WITTEK, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, (Çev. Güzin Yalter), Türkiye Basımevi, İstanbul 1971.

YAVAŞ, Mesut, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Basınına Göre Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey ve Islahat Heyeti'nin Rumeli'deki Faaliyetleri", *Route Educational and Social Science Journal*, C. 3, S. 5, Hatay 2016, ss. 221-232.

YAZICI, Nesimi, "Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Posta Örgütü", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1985, ss. 1636-1652.

YAZICI, Serkan, "Edirne Ayaklanması", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yıldönümü Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 4-6 Mayıs 2011, T.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne 2012, ss. 329-339.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf" Maddesi, *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1986, ss. 153-172.

YILDIRIM, Mehmet Ali, "II. Abdülhamid Devri Taşra İdâdilerinde Mesleki Eğitim Denemesi", *History Studies (International Journal of History)*, Volume 6, Issue 5, September 2014, ss. 249-268.

YILMAZ, Özgür, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871)", *History Studies (International Journal of History)*, Volume 6/6, Ankara 2014, ss. 253-280.

YOLCU, Cengiz, "Bulgar Çarı "Çarlar Kenti"nde", *III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi 25-26 Mayıs 2015, ss. 243-288.

ZENGİN, Zeki Salih, "II. Meşrutiyet Döneminde Islahat Çalışmaları Çevresinde Medreselerin Kuruluş Sistemi ve İdari Teşkilatı", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM),* S. 9, Ankara 1999, ss. 431-449.

ZÜRCHER, Eric J., *Turkey A Modern History,* I.B Tauris Edition, London 2005.

_____, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma (Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908-1928)*, (Çev. Ergün Aydınoğlu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2005.

8. TEZLER

AYAR, Mesut, *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895),* M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005.

BAYAR, Yener, *1873-1875 Orta Anadolu Kıtlığı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştımaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013.

CIRIK, Bülent, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bitlis Sancağı (1908-1914),* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya 2015.

ÇAKILCI, Diren, *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2015.

ÇELİK, Fadimana, *Temettuât Defterlerine Göre Edirne Kazası Çöke Nahiyesinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2009.

DEMİR, Fevzi, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi A.İ.İ.T. Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 1994.

DEMİRKOL, Kurtuluş, *II. Meşrutiyet Dönemi Edirne Vilayeti Hapishaneleri,* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya 2012.

DEMİRYÜREK, Halim, *II. Meşrutiyet Döneminde Bilecik*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ABD, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya 2011.

ERDEM, Sevim, *Sultan II. Abdülhamid Devri (1876-1908) Osmanlı Devleti'nde Bayındırlık Faaliyetleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2010.

ERDEM, Yasemin Tümer, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi,* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007.

GÜNER, Yavuz, *Edirne Askeri Tabyalarının Mimaris*i, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2004.

KARADELİKLİ, Gürer, *In Search Of a Jewish Community İn The Early Modern Ottoman Empire: The Case Of Edirne Jews (1686-1750)*, Bilkent Üniversitesi İhsan Doğramacı Tarih Bölümü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011.

KARAKUŞ, Sadık Emre, *Osmanlı İdaresinde Edirne (1789-1839)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2018.

KILINÇ, Mustafa, *Türkiye'de Mesleki Teknik Eğitimin Tarihi Gelişimi (1908–1986),* Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2013.

OĞUZ, Gülser, *Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2013.

ÖZTEL, Muharrem, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007.

SERT, Serap, *Temettuat Defterleri'ne Göre Edirne Şehri*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2011.

TOKEL, Meliha, *Tarihte ve Günümüzde Edirne Yahudi Cemaati*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstititüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.

TURAL, Erkan, *II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilatı ve Tensikat Kanunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2006.

UĞUR, Yunus, *The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014.

YİĞİT, Ahmet, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Muğla 1998.

9. İNTERNET

http: www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=PAVYON, (Erişim Tarihi 26 Şubat 2018).

Graham H. Lee, "The Levantines of Edirne", *http://www.levantineheritage.com/levantines-of-edirne.html* (Erişim Tarihi 26 Aralık 2017).

https://www.dictionary.com/browse/resurrectionist, (Erişim Tarihi 16. 12.2018).

http://catholicencyclopedia.newadvent.com/cathen/03046a.htm (Erişim Tarihi 16 Aralık 2019).

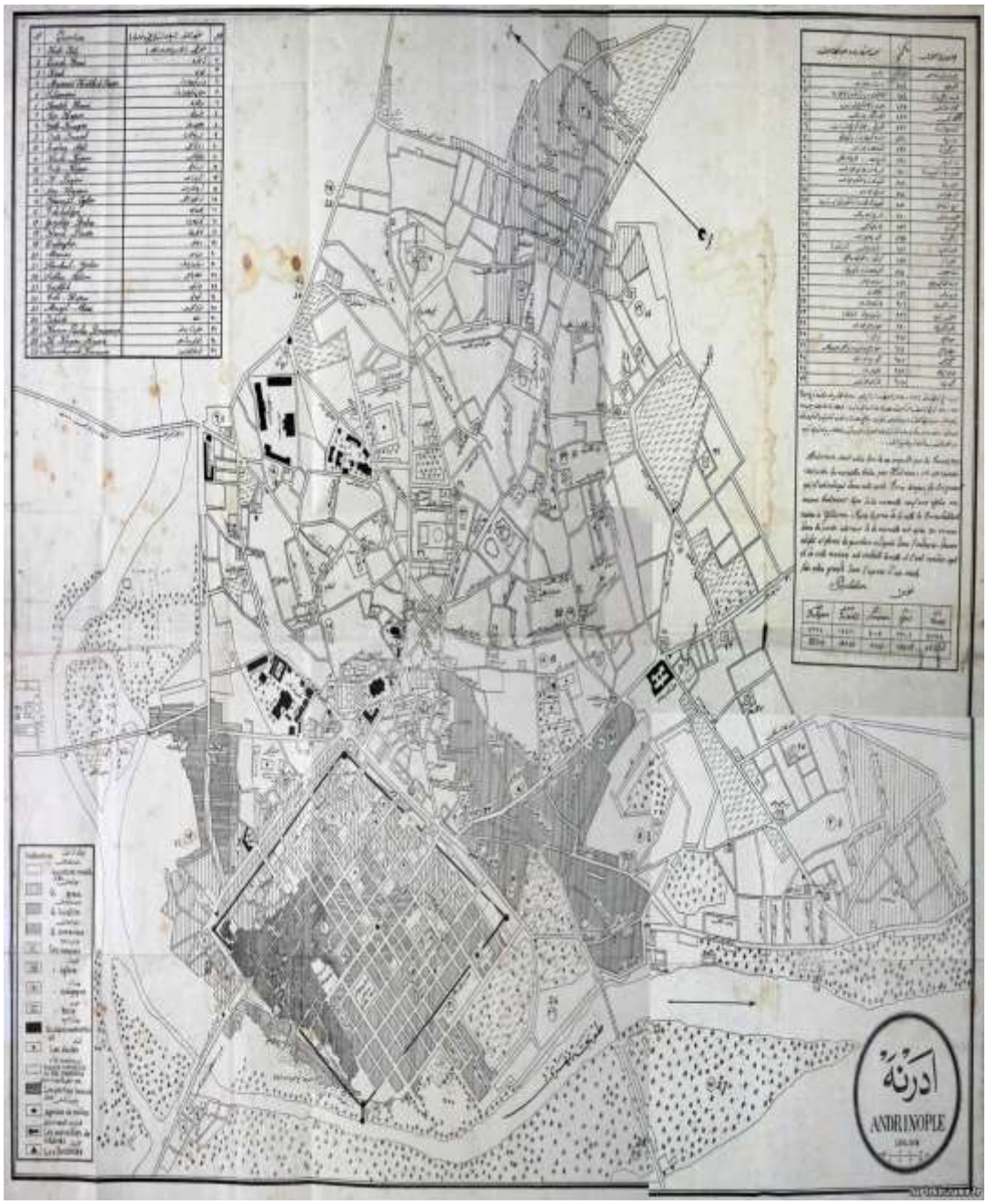
https://en.wikipedia.org/wiki/Oblate, (Erişim Tarihi 16 Aralık 2019).
https://www.thomas-aquinas.org/about/mission-vision-statements/history/, (Erişim Tarihi 17 Aralık 2018).
https://fr.wikipedia.org/wiki/Frères_maristes, (Erişim Tarihi 17 Aralık 2018).

http://www.edirnetarihi.com/index.php/2013/02/02/yanik-kisla-edirne-kapali-ceza-infaz-kurumu-binasi/, (Erişim Tarihi 1 Haziran 2019).

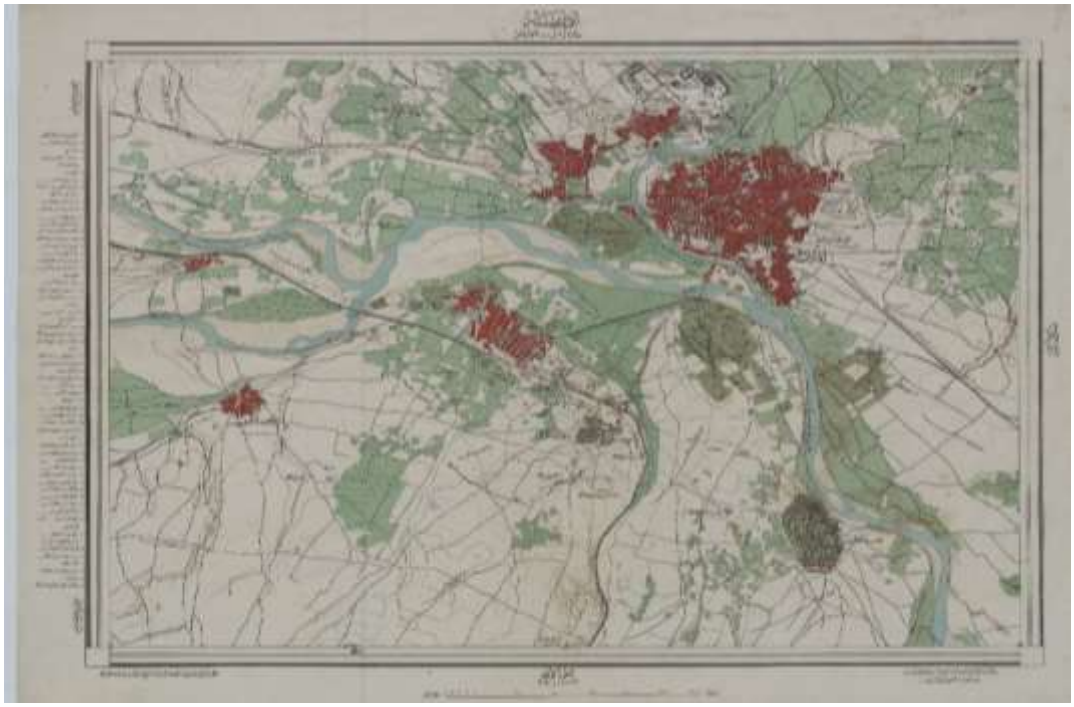
http://www.edirnetarihi.com/index.php/2013/02/02/yanik-kisla-edirne-kapali-ceza-infaz-kurumu-binasi/, (Erişim Tarihi 1 Haziran 2019).

http://edirnedh.saglik.gov.tr/TR,24609/tarihcemiz.html (Erişim Tarihi 29.06.2019).

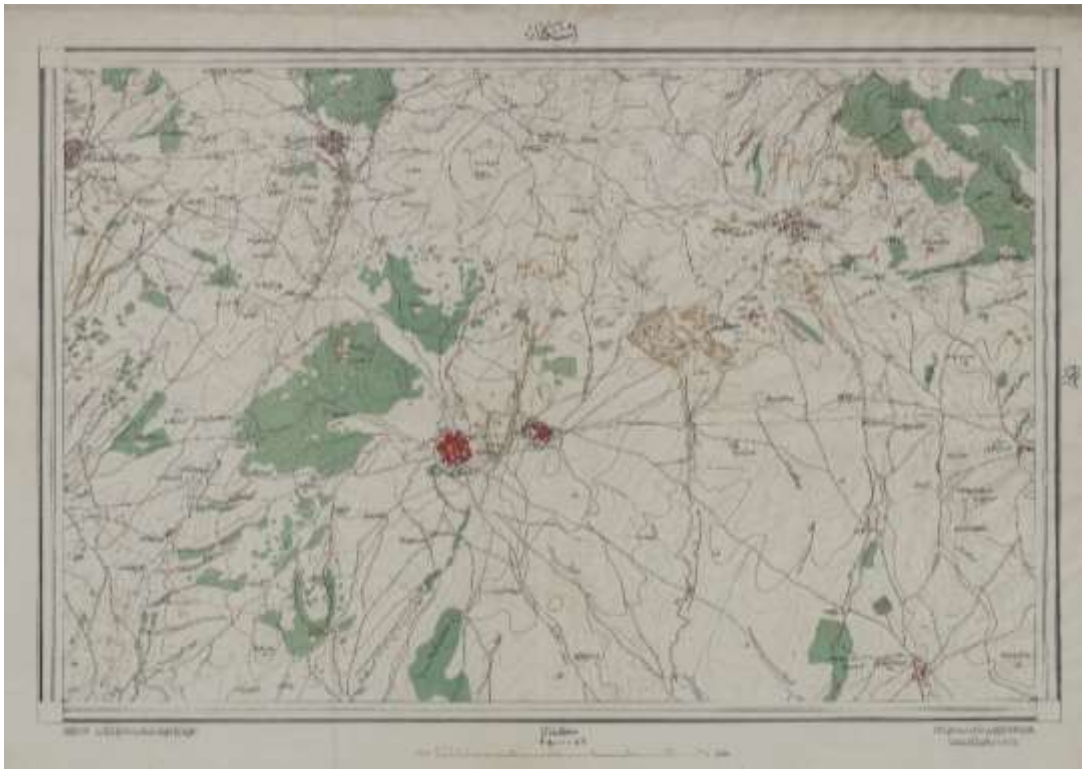
EKLER

Ek 1: 1918 tarihli Edirne'yi gösteren harita. (BOA, *PLK.*, 34/1, M. 1918).

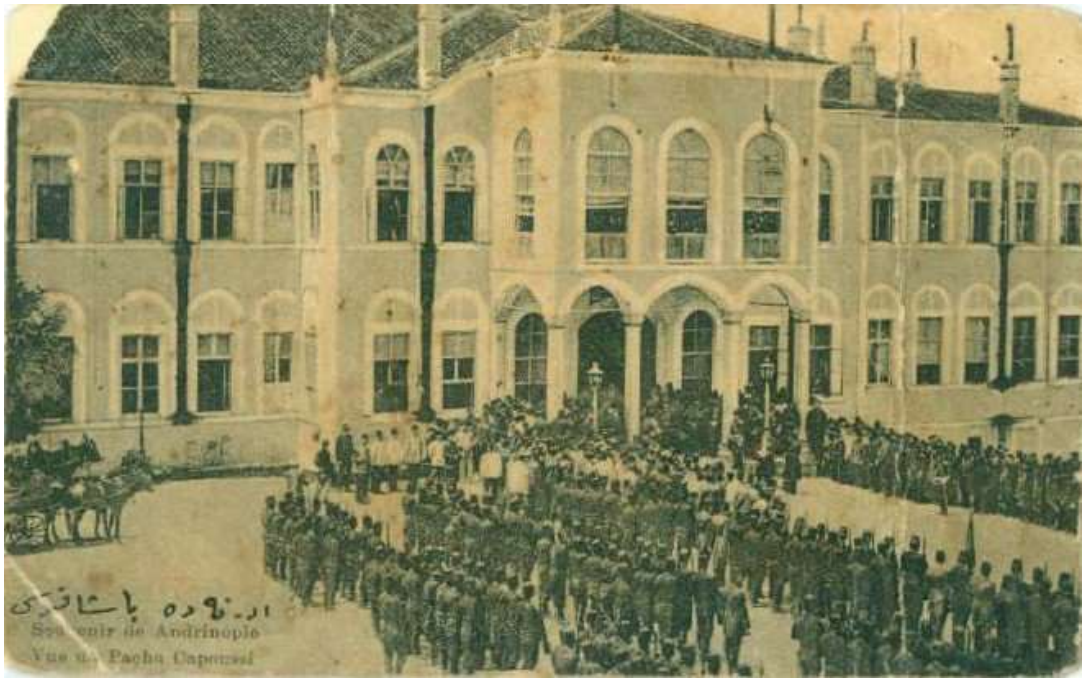
Ek 2: Edirne Krokisi (BOA, *HRT.h.*, 270, H. 1329 / M. 1911)

Ek 3: Üsküdar Nahiyesi'nin gösteren bir kroki (BOA, *HRT.h.*, 270, H. 1329 / M. 1911)

Ek 4: Edirne Hükümet Konağı Kapısı

Ek 5: Edirne Hükümet Konağı Paşa Kapısı

Ek 6: 1908-1912 yılları arası Edirne valileri

Hüseyin Nazım Paşa (1908)

Mehmed Reşit Bey (1908-1910)

Hacı Adil (Arda) Bey (1909-1910/1913-1915)

Mehmed Celal Bey (1911)

Ek 7: Edirne Belediye Dairesi (A. İlieff koleksiyonundan)

Ek 8: Edirne Belediye Başkanı Dilaver Bey (1907-1910) ve Fuat Bey (1910-1913) (*Servet-i Fünûn*, S. 511, M. 1900, s. 7)

Ek 9: Edirne'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "Hürriyet" bahçesinde çekilen fotoğrafı (A. İlieff koleksiyonundan)

Ek 10: Edirne'de Daire-i Askerîye (A. İlieff koleksiyonundan)

Ek 11: Edirne'de Reşadiye Bahçesi (A. İlieff koleksiyonundan)

Ek 12: Edirne Selimiye Camii, Belediye Dairesi, Askerîye'nin görünümü (1912) http://www.eskiturkiye.net/2210/edirne-1912#lg=0&slide=0 Erişim Tar. 18.03.2020)

Ek 13: Edirne'de Yangın Kulesi ve Kaleiçi görünümü (Makedone Kulesi) (http://www.levantineheritage.com/andrianople.htm. Erişim Tar. 5.12.2019)

Ek 14: Edirne Selimiye Camii (http://turknews.ca/sultan-abdulhamidin-fotograf-koleksiyonu Erişim Tar. 20.03.2020)

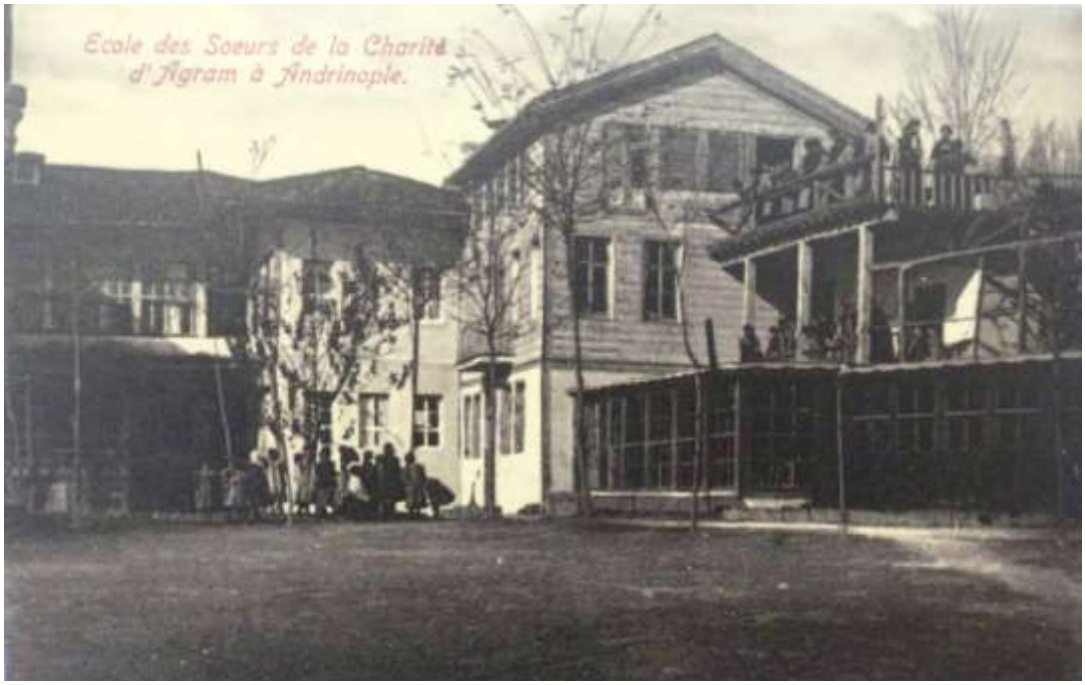
Ek 15: Edirne Mimar Sinan Caddesi ve Selimiye Camii

Ek 16: Hamidiye Caddesi (A. İlieff koleksiyonundan)

Ek 17: Edirne'de Karaağaç Canik Oteli (A. İlieff koleksiyonundan)

Ek 18: Edirne'de Soueurs dé la Charite dé Ağram Mektebi
(http://www.levantineheritage.com/andrianople.htm. Erişim Tar. 5.12.2019)

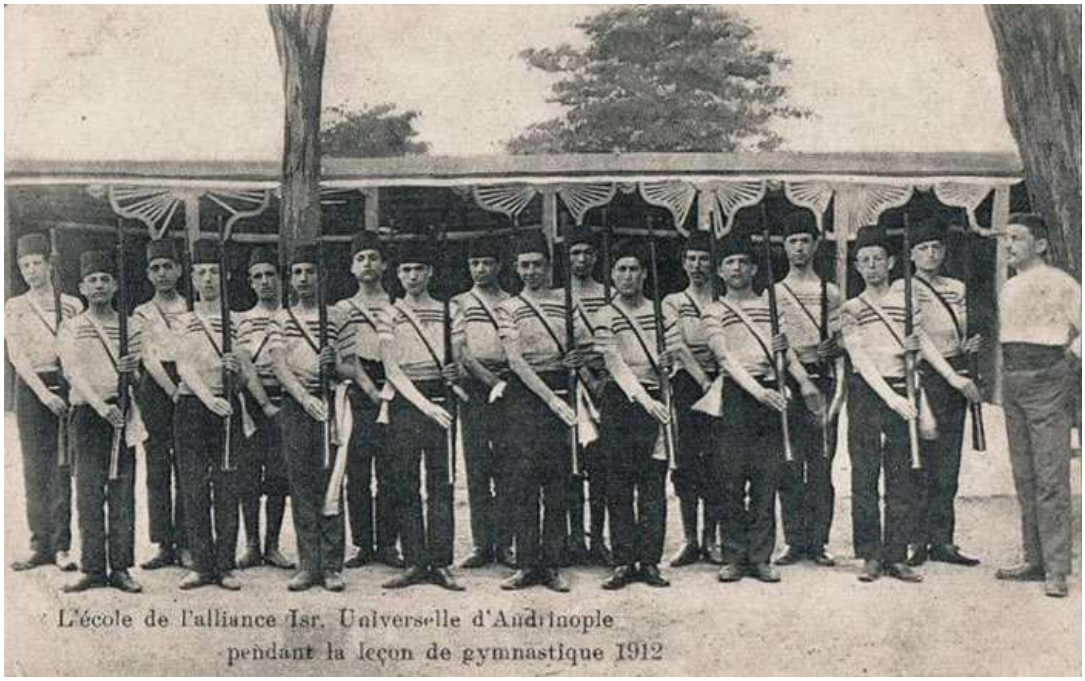
Ek 19: Karaağaç'ta Saint Basile Fransız Koleji
(http://www.levantineheritage.com/andrianople.htm. Erişim Tar. 5.12.2019)

Ek 20: Edirne'de Rum Mektebi
(http://www.levantineheritage.com/andrianople.htm. Erişim Tar. 5.12.2019)

Ek 21: 1905 yılındaki Kaleiçi Yangını
(http://www.levantineheritage.com/andrianople.htm. Erişim Tar. 5.12.2019)

Ek 22: Edirne'de Alyans İsrailit Mektebi Öğrencileri (1912)
(http://www.levantineheritage.com/andrianople.htm. Erişim Tar. 5.12.2019)

Ek 23: Resurrectionistlerin himayesinde Bulgar-Katolik Mektebi
(http://www.levantineheritage.com/andrianople.htm. Erişim Tar. 5.12.2019)

Ek 24: Edirne'de Bulgar-Katolik Mektebi Öğrencileri
(http://www.levantineheritage.com/andrianople.htm. Erişim Tar. 5.12.2019)

Ek 25: Edirne Mekteb-i İdadi Mülkiye
(http://www.elyd.org.tr/tr/web/49/.html Erişim Tar. 20.01.2020)

Ek 26: Edirne'de bir askerî deponun açılışı (A. İlieff koleksiyonundan)

Ek 27: Edirne Mekteb-i İdadi Şakirdanı
(http://www.elyd.org.tr/tr/web/49/.html Erişim Tar. 20.01.2020)

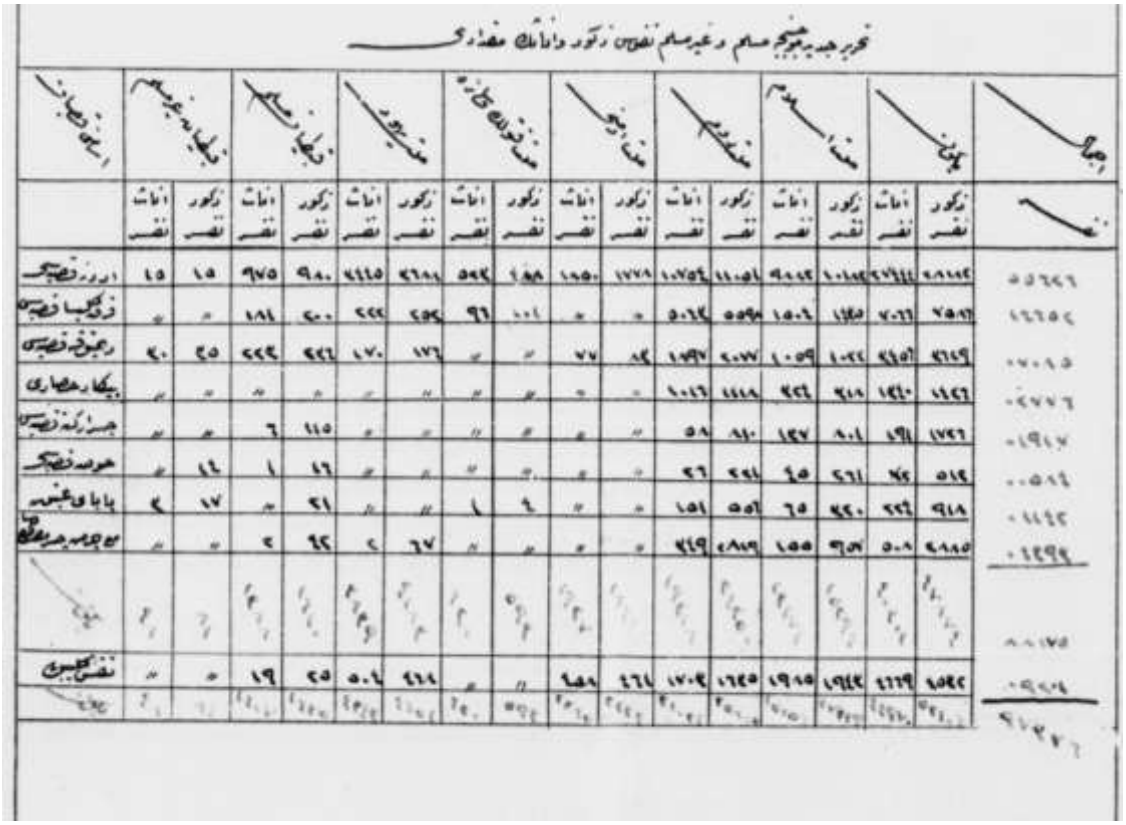
Ek 28: Edirne Karaağaç Tren İstasyonu
(http://www.levantineheritage.com/andrianople.htm. Erişim Tar. 5.12.2019)

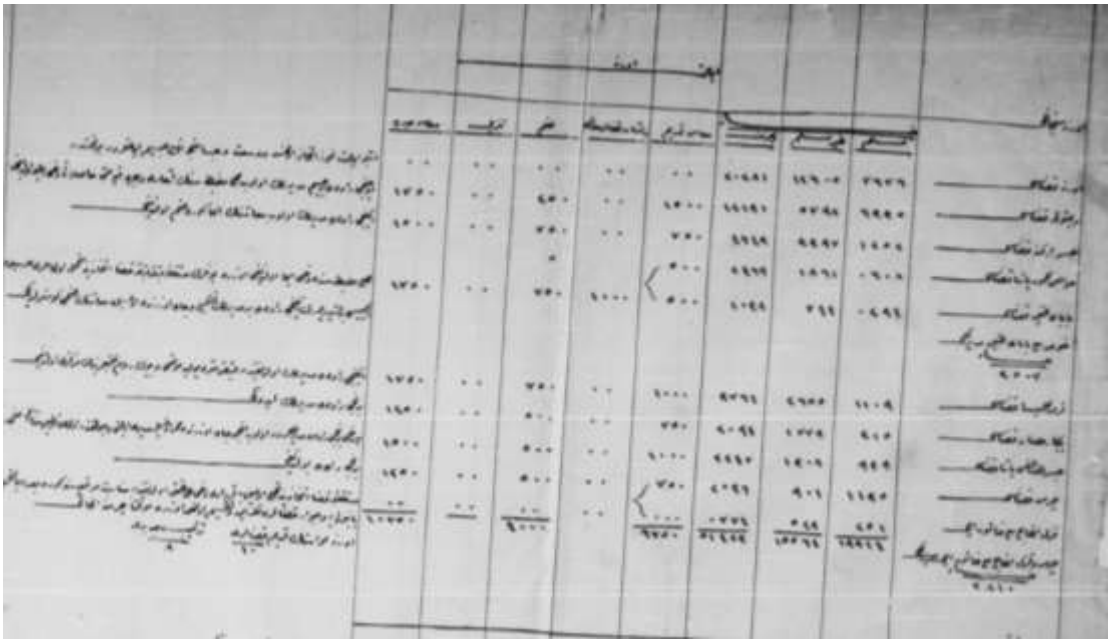
Ek 29: Kıyık'ta Saint-Louis Hastanesi (Fransız Hastanesi)
(http://www.levantineheritage.com/andrianople.htm. Erişim Tar. 5.12.2019)

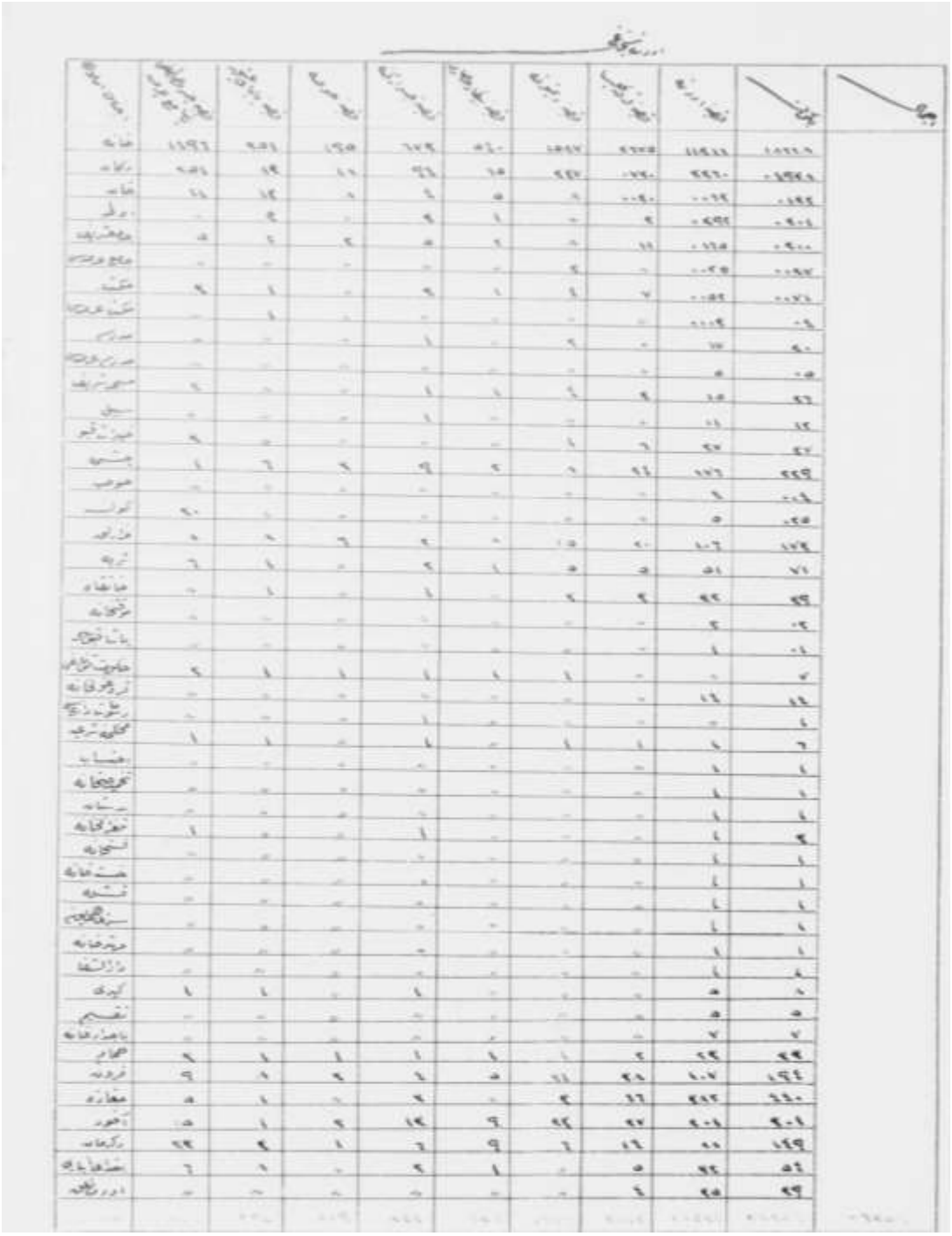
Ek 30: Edirne Bank-ı Osmani (Osmanlı Bankası Edirne Şubesi)
https://www.flickr.com/photos/saltonline/14922302361/in/photostream/ Erişim Tar. 15.12.2019)

Ek 31: 27 Nisan 1909 tarihli Edirne merkez sancağı ve vilayet dahilinde bulunan sancakların Müslüman nüfusunun durumunu gösterir istatistik cetveli (BOA, *Y.EE.*, 27/18, H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909).

Ek 32: 27 Nisan 1909 tarihli Edirne merkez sancağı ve sancak dahilinde bulunan Müslüman ve gayrimüslimlerin nüfusunun durumunu gösteren defterden bir görünüm. (BOA, *Y.EE.*, 34/79, H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909).

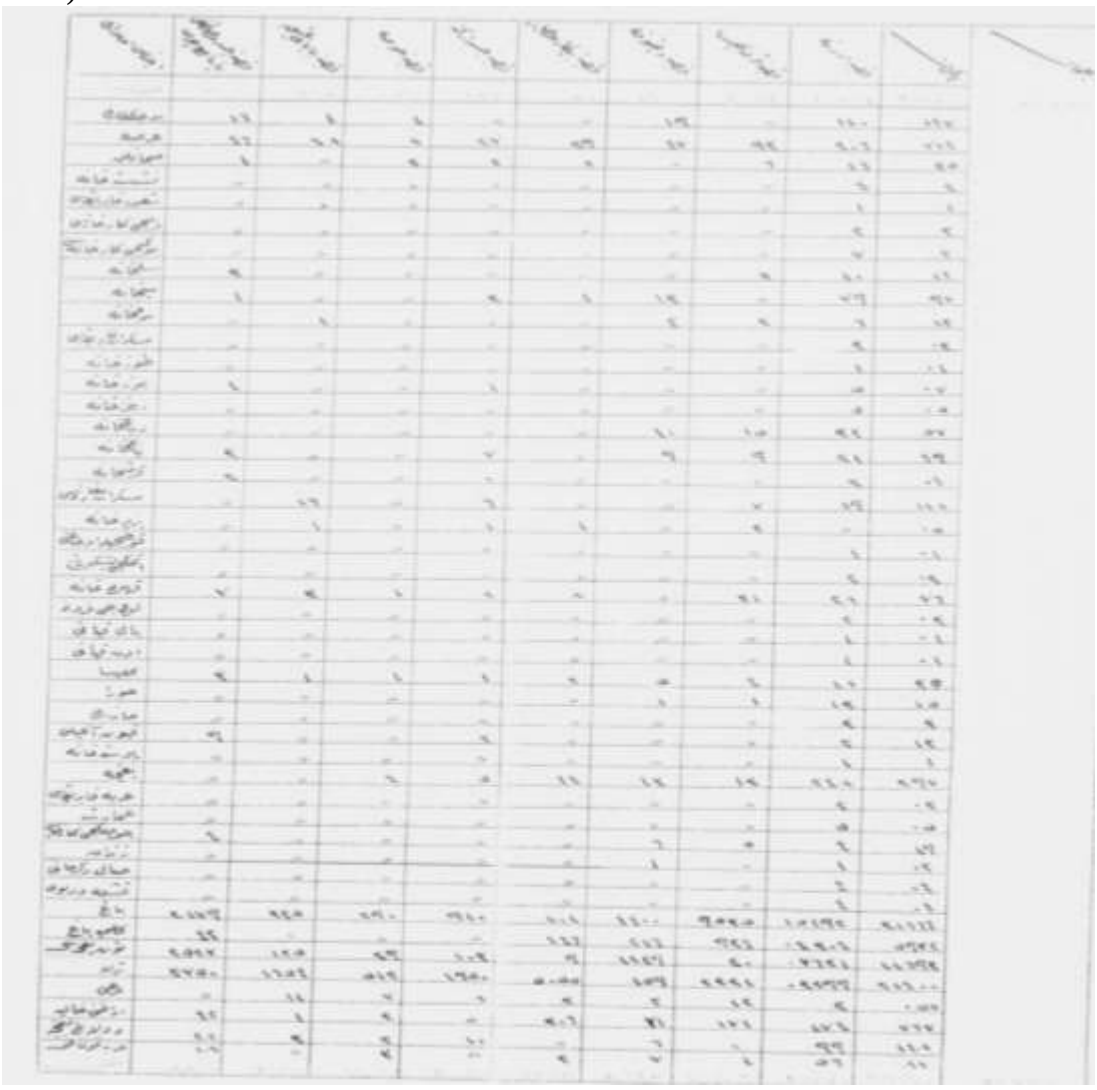

Ek 33: Edirne Sancağı ve sancağa bağlı kazalardaki bina, ticarethane, imalathane, çeşitli arazi miktarlarını gösterir istatistik cetveli. (BOA, *Y.EE.*, 27/18, H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909).

Edirne Sancağı									
İcmal Emlak	Kaza-i Cisri Mustafa Paşa	Kaza-i Baba-i Atik	Kaza-i Havsa	Kaza-i Cisr-i Ergene	Kaza-i Pınarhisar	Kaza-i Dimetoka	Kaza-i Kırkkilise	Kaza-i Edirne	Yekün
Hane	1.494	351	195	673	540	1.527	2.675	11.211	18.668
Dükkan	251	83	18	94	65	337	730	3.360	4.938
Han	11	13	8	4	5	8	20	63	132
Oda	-	3	-	3	1	-	2	292	301
Cami-i Şerif	5	2	2	5	2	8	11	165	200
Cami Arsası	-	-	-	-	-	2	-	25	27
Mektep	3	1	-	3	1	4	7	52	71
Mektep Arsası	-	1	-	-	-	-	-	3	4
Medrese	-	-	-	1	-	2	-	17	20
Medrese Arsası	-	-	-	-	-	-	-	5	5
Mescid-i Şerif	2	-	-	1	1	4	3	15	26
Sebil	-	-	-	1	-	-	-	11	12
Hayrat Kapı	3	-	-	-	-	1	6	27	37
Çeşme	1	6	3	9	2	8	24	176	229
Havuz	-	-	-	-	-	-	-	4	4
Göl	20	-	-	-	-	-	-	5	25
Mezarlık	8	8	6	2	8	15	20	106	173
Türbe	6	1	-	2	1	5	5	51	71
Hangâh	-	1	-	1	-	2	3	32	39
Muvakkithane	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Paşa Kapısı	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Karakolhane	-	-	-	-	-	-	-	14	14
Rüsumat Dairesi	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Mahkeme-i Şerriye	1	1	-	1	-	1	1	1	6
İhtisab	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Tahmishane	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Bedesten	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Telgrafhane	1	-	-	1	-	-	-	1	3
Feshane	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Hastahane	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Kışla	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Saray-ı Hümayun	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Mehterhane	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Darü'ş-şifa	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Köprü	1	1	-	1	-	-	-	5	8
Taksim	-	-	-	-	-	-	-	5	5
Bacadarhane	-	-	-	-	-	-	-	7	7
Hamam	3	1	1	1	1	1	2	23	33
Fırın	9	8	2	4	5	21	28	107	194
Mağaza	5	1	-	3	-	3	46	382	440
Ahır	15	1	2	13	9	33	27	201	301
Değirmen	23	3	1	6	9	6	14	88	149
Buğday Anbarı	6	8	-	2	1	-	5	32	54

Odunluk	-	-	-	-	-	-	4	35	39

Ek 34: Edirne Sancağı ve bağlı kazalardaki emlak ve çeşitli arazi miktarlarını gösterir istatistik cetveli. (BOA, *Y.EE.*, 27/18, H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909).

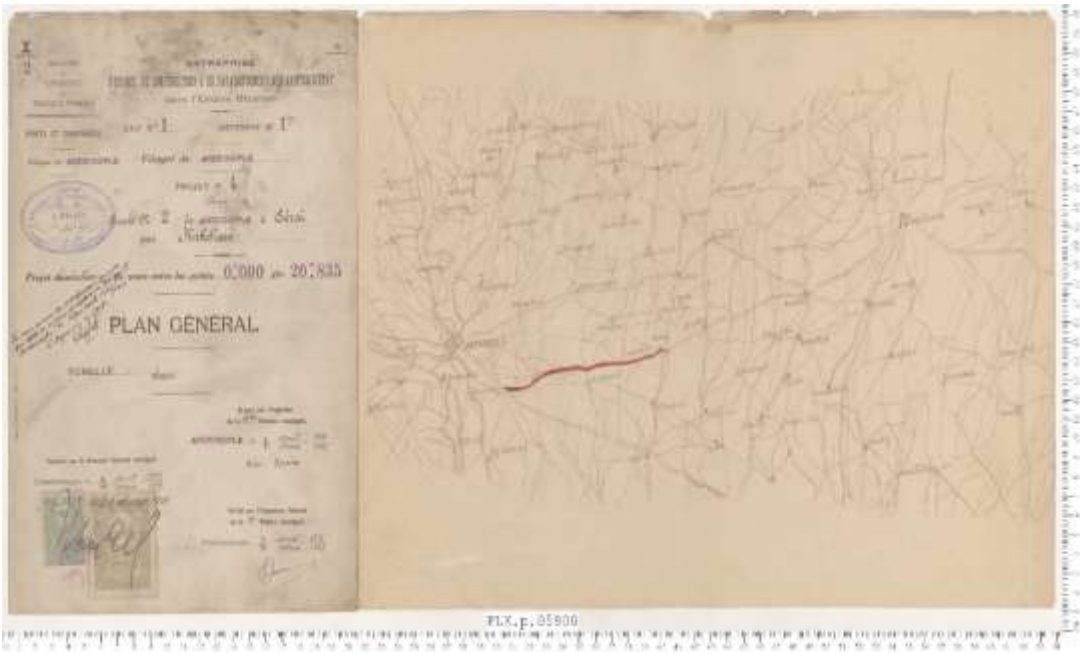
Ek 35: Edirne Sancağı ve sancağa bağlı kazalardaki bina, ticarethane, imalathane, çeşitli arazi miktarlarını gösterir istatistik cetvelin devamı. (BOA, *Y.EE.*, 27/18, H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909).

Edirne Sancağı									
İcmal Emlak	Kaza-i Cisri Mustafa Paşa	Kaza-i Baba-i Atik	Kaza-i Havsa	Kaza-i Cisr-i Ergene	Kaza-i Pınarhisar	Kaza-i Dimetoka	Kaza-i Kırkkilise	Kaza-i Edirne	Yekün
Böceklik	16	1	1	-	-	19	-	110	147
Arsa	46	48	8	27	39	47	93	406	714
Samanlık	1	-	2	2	8	-	6	16	35
Teşthane	-	-	-	-	-	-	-	4	4

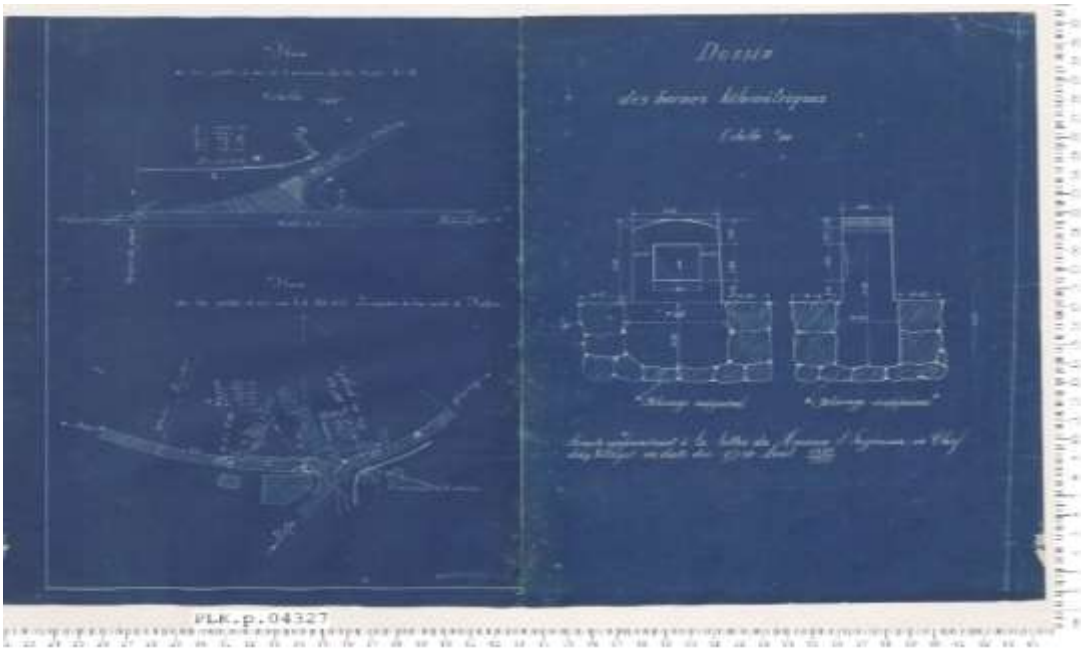
Şarap Fabrikası	-	-	-	-	-	-	-	1	1
İnci Kârhanesi	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Böncü Kârhanesi	-	-	-	-	-	-	-	7	7
Salhane	3	-	-	-	-	-	3	10	16
Meyhane	1	-	-	3	1	13	-	79	97
Mumhane	-	1	-	-	-	2	3	6	12
Müskirat Fabrikası	-	-	-	-	-	-	-	3	3
Tuzhane	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Buzhane	1	-	-	1	-	-	-	5	7
Eczahane	-	-	-	-	-	-	-	5	5
Debbağhane	-	-	-	-	-	10	15	32	57
Yağhane	3	-	-	7	-	9	9	21	39
Kiremithane	2	-	-	-	-	-	-	2	4
Müskirat Mağazası	-	16	-	6	-	-	7	19	48
Bezirhane	-	1	-	1	1	-	2	-	5
Kutucular Ocağı	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Ekmekçi Pişkünü	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Kahvehane	7	3	1	8	8	-	21	28	76
Lüleci Fırını	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Bal Kapanı	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Un Kapanı	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Kilise	3	1	1	1	2	5	4	18	35
Havra	-	-	-	-	-	1	1	13	15
Mandıra	-	-	-	-	-	-	-	3	3
Koyun Ağılı	9	-	-	2	-	-	-	2	13
Postahane	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Bahçe	-	-	4	5	14	13	13	248	297
Araba Fabrikası	-	-	-	-	-	-	-	2	2
İmaret	-	-	-	-	-	-	-	5	5
Çömlekçi Kârhanesi	4	-	-	-	-	6	5	4	19
Zindan	-	-	-	-		1	-	1	2
Sal Değirmeni	-	-	-	-	-	-	-	4	4
Kışla Deposu	-	-	-	-	-	-	-	4	4
Bağ	2.879	330	290	910	801	1.300	9.535	10.492	31.664
Kelemiye Bağ	42	-	-	-	446	216	934	4.304	5.932
Dut Bahçesi	2.525	125	39	103	9	1.239	20	7.631	11.693
Tarla	2.750	1.654	512	1.950	5.055	859	2.321	3.299	21.400
Mera	-	11	7	8	2	2	12	3	57
Arazi-i Hâliye	42	1	2	-	306	31	171	174	767
Dolaplı Bahçe	27	3	2	10	-	6	-	99	148

Araba Konağı	18	-	3	-	2	7	1	56	87

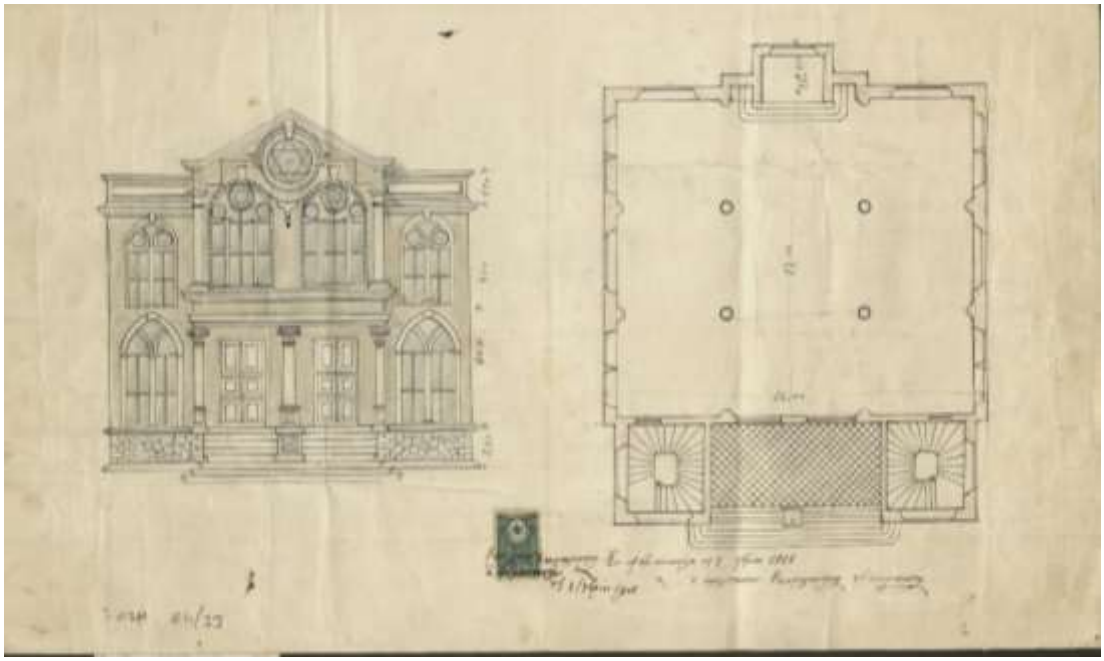
Ek 36: Edirne Sancağı ve sancağa bağlı kazalardaki bina, ticarethane, imalathane, çeşitli arazi miktarlarını gösterir istatistik cetvelin devamı. (BOA, *Y.EE.*, 27/18, H. 6 Rebiülahir 1327 / M. 27 Nisan 1909).

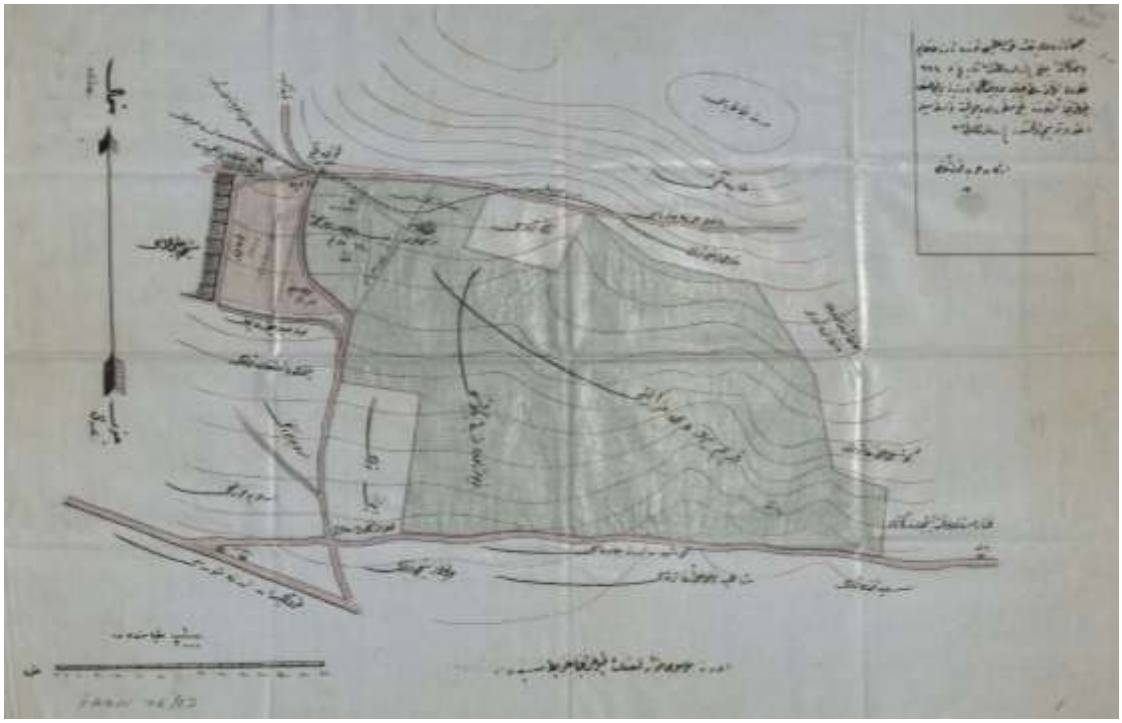
Ek 37: Edirne-Saray Yolu Planı (BOA, *PLK.p.*, 5900)

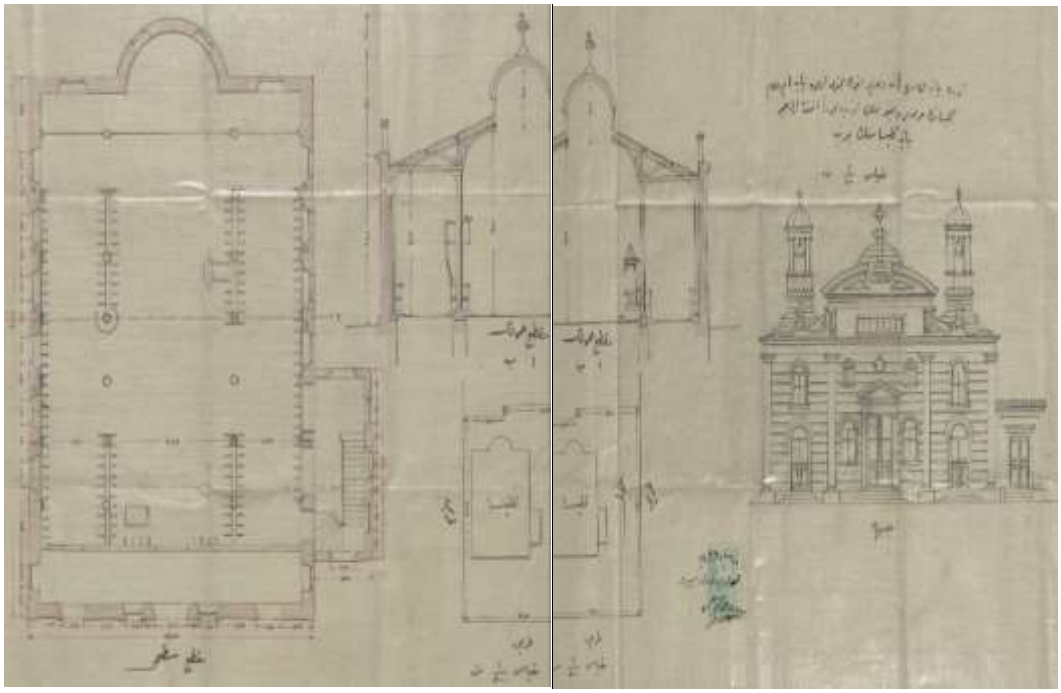
Ek 38: Edirne-Babaeski, Havsa Yolu (BOA, *PLK.p.*, 4327)

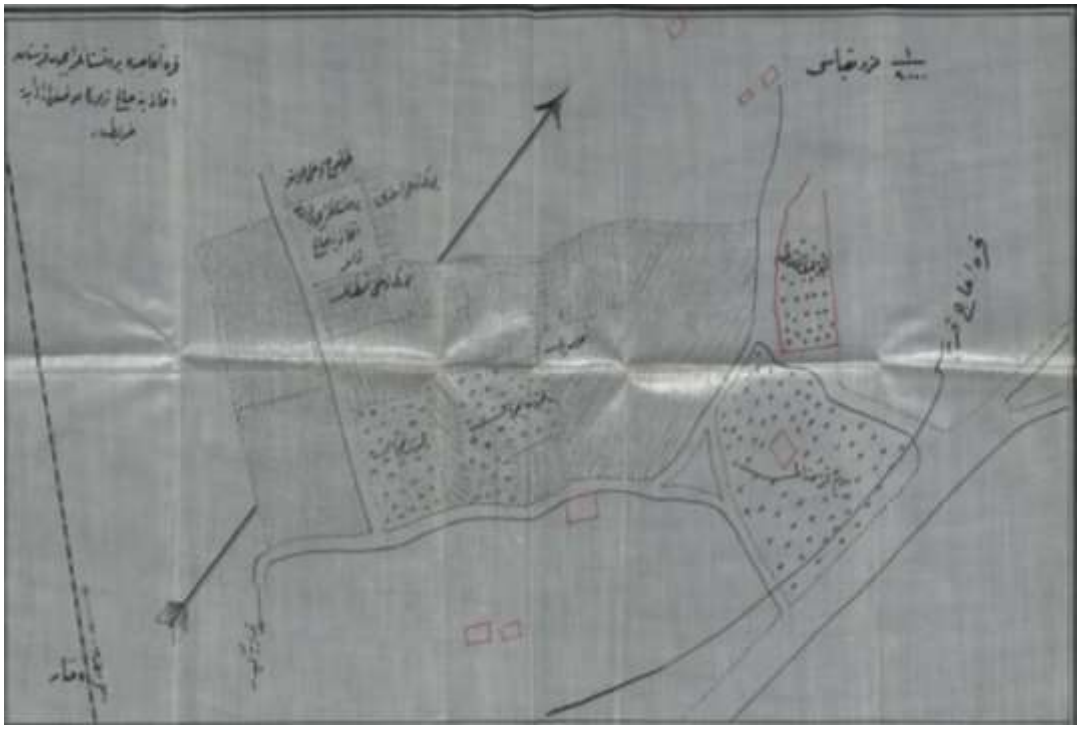
Ek 39: Edirne'de Kaleiçi'ndeki Havranın yeniden inşası ile ilgili hazırlanan taslaklar. (BOA, *İ.AZN.*, 84/33, H. 27 Rebiülevvel 1327 / M. 18 Nisan 1909).

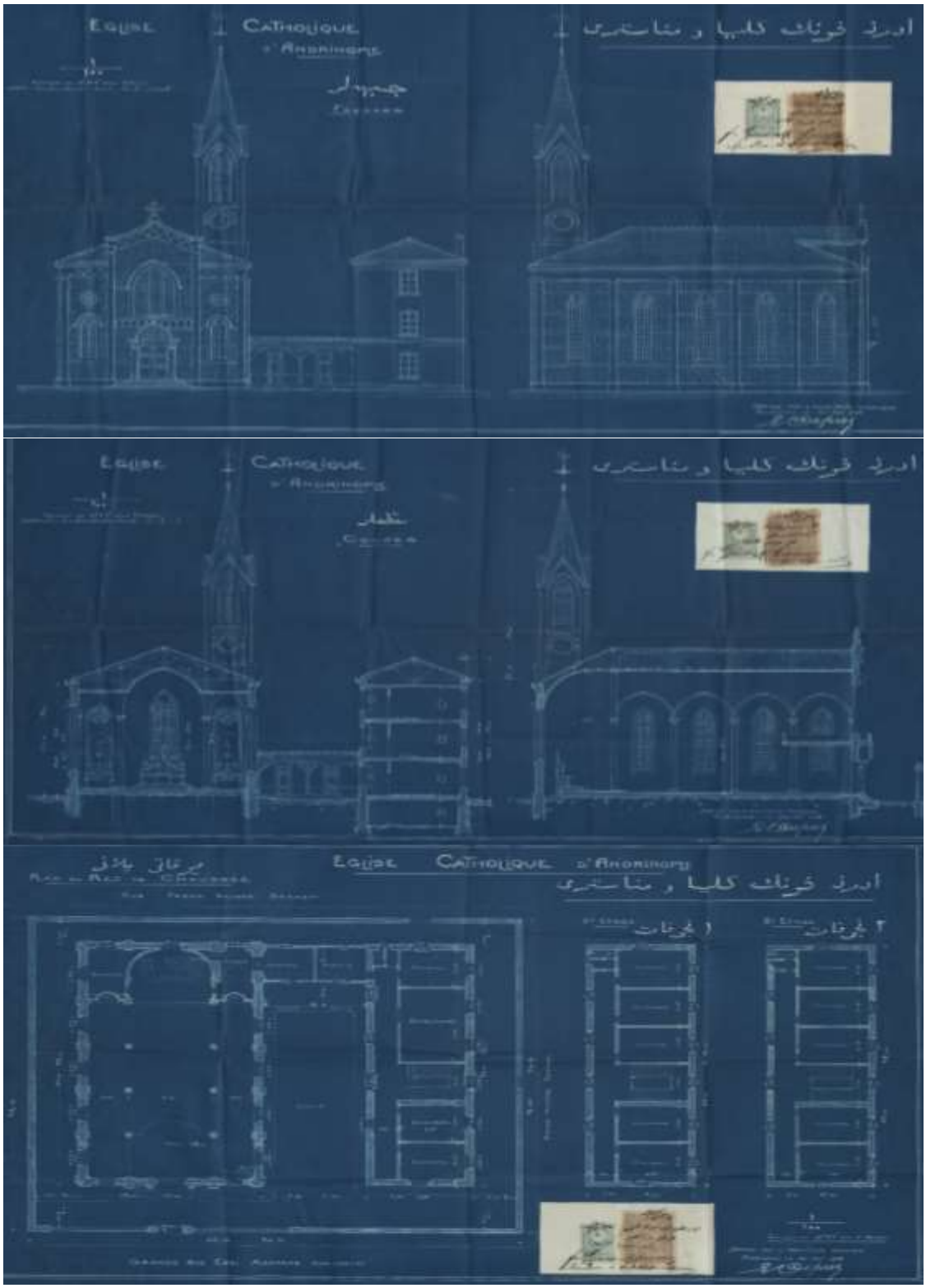
Ek 40: Edirne'de Musevi kabristanına arazi-i emiriyeden ilave yapılmasını gösteren kroki. (BOA, *İ.AZN.*, 76/13, H. 13 Zilhicce 1325 / M. 17 Ocak 1908).

Ek 41: Edirne'de Panaiya Kilisesi'nin yeniden inşası ile ilgili hazırlanan taslaklar. (BOA, *İ.AZN.*, 79/32, H. 16 Cemaziyelahir 1326 / M. 16 Temmuz 1908).

Ek 42: Almanya Devleti tebeasından olan Protestanlar için Edirne Vilayetine tabi Karaağaç Karyesi civarında iki dönüm tarlanın kabristan olarak kullanılması kararı üzerine tahsis edilen arazinin krokisi. (BOA, *İ.AZN.*, 34/50, H. 12 Rebiülahir 1317 / M. 20 Ağustos 1899).

Ek 43: Edirne'de Kaleiçi'nde Latin Kilisesi ile manastırının yeniden inşası ile ilgili hazırlanan krokiler. (BOA, *İ.AZN.*, 83/22, H. 26 Muharrem 1327 / M. 29 Şubat 1909).

MUTINY AT ADRIANOPLE.

(FROM OUR CORRESPONDENT.)

SOFIA, Aug. 2.

Yesterday afternoon 1,000 time-expired soldiers at Adrianople mutinied. They attacked the barracks and maltreated the officers and then marched in a body to the railway station, declaring that they were going to Constantinople to release the Sultan. The incident caused a great panic, and all the shops were immediately closed. The Young Turkey leaders were absent during the occurrence, having gone to Kuleli Burgas to meet their Salonika colleagues.

Ek 44: "Edirne'deki İsyan" (The Times, Issue 38715, 3 Ağustos 1908).

THE TROOPS AT ADRIANOPLE.

(FROM OUR OWN CORRESPONDENT.)

SOFIA, Aug. 6.

Tranquillity has been completely restored at Adrianople. The reactionary movement among two regiments of the garrison, which threatened to cause serious trouble, was provoked by rumours of the imprisonment and assassination of the Sultan. A deputation of 428 soldiers from these regiments, which proceeded to Constantinople, was disarmed at the entrance to the city, and the men were invited to send a number of delegates to Yildiz in order to satisfy themselves that the Sultan was still alive and a free agent. The delegates were received by the Sultan, who advised them to obey their officers and to remain quiet. The men, whose arms were restored to them, returned to Adrianople bearing white flags inscribed "Long live the Constitution!" All the troops now declare themselves enthusiastic about the Constitution. All the political prisoners have been liberated.

Ek 45: "Edirne'deki Birlikler" (The Times, 7 Ağustos 1908)

THE ADRIANOPLE GARRISON.

(FROM OUR CORRESPONDENT.)

CONSTANTINOPLE, AUG. 3.

Considerable alarm was caused at Adrianople on Saturday by a mutiny of part of the garrison, which was apparently informed by some reactionary muftis that the Sultan was in danger and that the Liberals were about to surrender part of Macedonia to Greece. The action of some extremist leaders at Salonika and Adrianople, who till recently were inclined to discourage, if not forbid, the cheering of the Sultan and the display of flags bearing his name, probably confirmed these suspicions on the part of the men, who broke out from barracks to the number of about 5,000, and, in spite of the efforts of the Cadi, the officers, and the chiefs of the Young Turk Committees, crowded round the station and finally decided to send a delegation of 300 men to the capital. They arrived yesterday and were sent to the Palace to assure themselves of his Majesty's safety.

Another delegation, composed of officers of the Union of Progress Committee of Salonika, has arrived here to confer with the Government.

Ek 46: "Edirne Garnizonu" (The Times, 4 Ağustos 1908)

Le mécontentement à Andrinople

Constantinople, 1er août.

La situation à Andrinople, où se trouve l'état-major du 2e corps d'armée, inspire de graves inquiétudes. On manifeste dans cette ville un vif ressentiment contre le sultan. Mercredi dernier, notamment, des affiches et des banderolles portant les mots de : « Vive le sultan ! » ont été lacérées.

Une proposition d'acclamer le sultan, faite au cours d'une réunion tenue dans un jardin public, a été accueillie par des protestations véhémentes.

Ek 47: "Edirne'deki hoşnutsuzluk" (Le XIXe siècle, 3 Ağustos 1908)

La députation d'Andrinople

Constantinople, 3 août.

Une foule énorme a attendu hier après-midi, pendant plusieurs heures, à la gare, l'arrivée du train spécial qui amène une députation du 2e corps d'armée d'Andrinople ; mais la députation, qui était composée de trois cents soldats et de quelques officiers, est descendue du train dans la banlieue, à la gare de San-Stéfano, d'où elle s'est embarquée sur un vapeur spécial pour Dolmabatch, afin d'éviter, dans l'intérêt de l'ordre public, que des manifestations ne se produisent à l'arrivée en ville.

La garnison de Constantinople a commencé aujourd'hui à prêter serment à la Constitution.

Constantinople, 3 août.

A son arrivée hier à Béchiktach, la délégation militaire d'Andrinople a été abordée par le ministre de la guerre et le chef d'état-major, Chakir pacha, qui ont conduit la délégation, musique en tête, à Yildiz-Kiosk, où le sultan a fait servir un dîner aux hommes.

Le sultan s'est ensuite montré à une fenêtre.

Il a fait venir le capitaine d'artillerie Kadri bey qui commandait la délégation et il lui a dit :

« Je suis très heureux de vous avoir tous vus. Je salue les soldats, mes enfants, et je vous charge de faire parvenir mes salutations à vos autres camarades de votre corps d'armée. »

La délégation est partie hier soir pour retourner à Andrinople.

Ek 48: "Edirne Heyeti", (Le XIXe siècle, 5 Ağustos 1908)

ÖZGEÇMİŞ

Tarık SARIOĞLU, 07.04.1980 tarihinde Samsun'da doğdu. İlköğretime Samsun 50. Yıl İlkokulu'nda başladı. Aynı şehirde Samsun Belediye Ortaokulu'nda orta öğretimini, Namık Kemal Lisesi'nde lise eğitimini tamamladı. 2000-2001 eğitim-öğretim yılında Edirne Trakya Üniversitesi Tarih Bölümü'nde lisans eğitimine başladı. Lisans eğitimini tamamladıktan sonra 2005 yılında yine aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalının Yakınçağ Tarihi alanında lisansüstü eğitime başladı. Yüksek lisansın tez aşamasında iken 2006 yılında Samsun Büyüklü Lisesi'nde ücretli öğretmenlik yaptı. 2007 yılında yüksek lisansı tamamlayarak 31.12.2007 yılında Trakya Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümüne Okutman olarak atandı. Daha sonra Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında doktora eğitimine başladı. Halen aynı üniversitede Öğretim Görevlisi unvanıyla görevine devam etmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.